

2015

RELAȚII ROMÂNNO-UCRAINENE. ISTORIE ȘI CONTEMPORANEITATE
РУМУНСЬКО-УКРАЇНСЬКІ ВІДНОСИНИ. ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ
ROMANIAN-UKRAINIAN RELATIONS. HISTORY AND PRESENT

ISSN 1843 - 7052

Programul de Cooperare Transfrontalieră ENPI
Ungaria-Slovacia-România-Ucraina

Programul este cofinanțat de către
Uniunea Europeană

Parteneriat fără frontiere

**RELAȚII ROMÂNNO-UCRAINENE.
ISTORIE ȘI CONTEMPORANEITATE**

**РУМУНСЬКО-УКРАЇНСЬКІ ВІДНОСИНИ.
ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ**

**ROMANIAN-UKRAINIAN RELATIONS.
HISTORY AND PRESENT**

Editura Muzeului Sătmărean
2015

**RELAȚII ROMÂNNO-UCRAINESE.
ISTORIE ȘI CONTEMPORANEITATE**

**РУМУНСЬКО-УКРАЇНСЬКІ ВІДНОСИНИ.
ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ**

**ROMANIAN-UKRAINIAN RELATIONS.
HISTORY AND PRESENT**

Acest material este publicat în cadrul proiectului „BREAKING-THROUGH COOLture - European values and common future”, derulat de către Muzeul Județean Satu Mare, cu sprijinul financiar al Uniunii Europene prin Programul Hungary-Slovakia-Romania-Ukraine ENPI CBC Programme 2007-2013

© Muzeul Județean Satu Mare

Publicația sau părți ale acesteia pot fi reproduse numai cu permisiunea autorilor.

Editor: Muzeul Județean Satu Mare

„Conținutul acestui material nu reprezintă în mod necesar poziția oficială a Uniunii Europene.”

Hungary-Slovakia-Romania-Ukraine ENPI
Cross-border Cooperation Programme

Joint Technical Secretariat (JTS)
VÁTI Nonprofit Kft.
Gellérthegy u. 30-32.
H-1016 Budapest, HUNGARY
<http://www.huskroua-cbc.net>
E-mail: info@huskroua-cbc.net

Traducere text: Adriana Costin (engl.); Svyatoslav Vasko (ucr.)

Перекладачі: Адріана Костін, Васко Святослав

**AL V-LEA SIMPOZION «RELAȚII ROMÂNŌ-
UCRAINESE. ISTORIE ȘI CONTEMPORANEITATE»**

**V СИМПОЗИУМ «РУМУНСЬКО-УКРАЇНСЬКІ
ВІДНОСИНИ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ»**

**THE Vth SYMPOSIUM «ROMANIAN-UKRAINIAN
RELATIONS. HISTORY AND PRESENT»**

Olga Kobyleanska

Bogdan Petriceicu Hașdeu

Editura Muzeului Sătmărean 2015

Coordonatori / Упорядники:

Irina Liuba HORVAT / Ирина Люба ГОРВАТ

Mykhailo ZAN / Михайло ЗАН

Anastasia VENESH / Анастасія ВЕГЕШ

Colegiul de redacție / Редакційна колегія:

Cristian VIRAG / Крістіян ВІРАГ

Paula VIRAG / Паула ВІРАГ

Irina Liuba HORVAT / Ирина Люба ГОРВАТ

Ciprian ASTALOȘ / Чіпріян АСТАЛОШ

Tehnoredactare:

Cristian VIRAG / Крістіян ВІРАГ

Răspunderea pentru conținutul științific al studiilor, formulări și calitatea textelor revine, în exclusivitate, autorilor.

The authors are responsible for the presentation of the facts contained in their articles, and for the accuracy of the texts.

Відповідальність за науковий зміст публікацій, стиль та якість текстів несуть автори статей.

CUPRINS / ЗМІСТ / CONTENTS

Mykola Vehesh	11
<i>Cuvânt înainte</i>	
<i>Foreword</i>	
<i>Вступне Слово</i>	
Mykhailo Zan / Михайло Зан	21
Universitatea Națională din Ujgorod – Ужгородський національний університет	
<i>Relații româno-ucrainene în percepția lui Sviatoslav Semeniuk: de la jurnalism la adevărul istoric</i>	
<i>Українсько-румунські відносини в огляді Святослава Семенюка: від публіцистики до історичної істини</i>	
<i>Ukrainian-Romanian relations in the review of Sviatoslav Semeniuk: from journalism to historical truth</i>	
Yurii Pshenychnyi / Юрій Пшеничний	31
Rezervația istorico-culturală de stat din orașul Dubno – Державний історико-культурний заповідник м. Дубно	
<i>Topografia clădirilor de apărare și rolul lor în respingerea invaziei tătare în Volynia în secolul al XVI-lea</i>	
<i>Топографія оборонних споруд Дубна та їх роль у відбитті татарських вторгнень на Волинь в XVI ст.</i>	
<i>Topography of the buildings in Dubno and their in role in resinting tatar invasion in Volyn in XVI century</i>	
Victor Kichera / Віктор Кічера	41
Universitatea Națională din Ujgorod – Ужгородський національний університет	
<i>«Descrierea mănăstirilor din Maramureș» ca sursă istorică</i>	
<i>«Списание обителей Мараморошских» як історичне джерело</i>	
<i>«The Description of the monasteries Maramoroski» 1749: myths and facts</i>	
Volodymyr Zadorozhnyi / Задорожний Володимир	55
Universitatea Națională din Ujgorod – Ужгородський національний університет	
<i>Iakiv Golovastkyi despre viața tradițională a populației Maramureșului în deceniul al III-lea al secolului al XIX-lea</i>	
<i>Яків Головацький про життя і побут населення Мараморощини 30-х років XIX століття</i>	
<i>Yakiv Holovatskyi about life and customs of the population of Maramorosh</i>	
Oksana Ferkov / Оксана Ферков	72
Universitatea Națională din Ujgorod – Ужгородський національний університет	
<i>Probleme ale istoriei Maramureșului în istoriografia maghiară a secolului al XIX-lea - începutul secolului al XX-lea</i>	
<i>Проблеми історії Марамороша в угорській історіографії XIX - початку XX століття</i>	
<i>The problems of Maramureș history in Hungarian historiography of XIX - beginning of XX century</i>	

- Mykola Vehesh - Irina Liuba Horvat**
Микола Вегеш - Ірина Люба Горват.....84
 Universitatea Națională din Ujgorod – Ужгородський національний університет
 Muzeul Județean Satu Mare - Повітовий Музей Сату Маре
Particularitățile relațiilor politice româno-ucrainene în preajma celui de-al doilea Război Mondial (studiu de caz - Ucraina Carpatică)
Особливості українсько- румунських політичних взаємин напередодні Другої світової війни (на прикладі Карпатської України)
Features of Ukrainian-Romanian political relations on the eve of the World War II (on an example of Carpatho-Ukraine).
- Oksana Svyezhentseva / Оксана Свеженцева.....91**
 Universitatea Națională din Ujgorod – Ужгородський національний університет
 Guvernul și Biserica din Cehoslovacia și România, o perioadă de schimbări sociale și politice la mijlocul secolului al XX-lea
Влада і Церква в Чехословаччині й Румунії в період суспільно-політичних перетворень середини ХХ століття
The government and the Church in Czechoslovakia and Romania at the period of social and political change XX mid-century
- Viorel Rusu / Віорел Русу.....100**
 Muzeul Județean de Istorie Baia Mare – Повітовий музей історії Бая Маре
Între desființare, re-arondare ecleziastică și rezistență. Episcopia greco-catolică a Maramureșului în perioada 1940 - 1944
Період розпаду, церковного об'єднання та опору греко-католицької єпархії Марамороцини впродовж 1940 - 1944 років
Between suppression, ecclesiastic re-assignment and resistance. The Greek-Catholic Bishopric of Maramureș between 1940-1944
- Vasyl Mischanyn / Василь Міщанин.....118**
 Universitatea Națională din Ujgorod – Ужгородський національний університет
 Activitatea comitetelor populare din Ucraina Transcarpatică 1944 - 1945: studiu de caz satul românesc Apșa de Mijloc din raionul Rakhiv
Діяльність сільських народних комітетів Закарпатської України 1944 - 1945 років: на прикладі румунського села Середнє Водяне Рахівського округу
Activities of rural people's committee of Transcarpathian Ukraine in 1944-1945: by the example of the Romanian village of Serednya Apsha, Rakhiv district
- Klara Guseth / Клара Гүшет.....136**
 Arhivele Naționale Maramureș, Baia Mare – Національний архів повіту Марамуреш, Бая Маре
Statutul permanent al «Asociației de stingere a incendiilor din orașul Hust 1868
Статут Асоціації пожежників міста Хуст 1868 року
Permanent Ordinance of Firefighting's Association in the town Hust (year 1868)
- Mykola Vehesh / Микола Вегеш.....143**
 Universitatea Națională din Ujgorod – Ужгородський національний університет
 Concepția geopolitică al lui Karl Haushofer
Геополітична концепція Карла Гаусгофера
Geopolitical concept of Karl Haushofer.

- Ihor Vehesh / Ігор Вереш.....153**
 Universitatea Națională din Ujgorod – Ужгородський національний університет
Legătura dintre conceptele «om» și «mass societate» în țările din Europa Centrală și de Est: studiu de caz: România și Ucraina
Взаємозв'язок понять «людина» і «масове суспільство» у країнах Центрально-Східної Європи: на прикладі Румунії та України
Interpretation of categories «human» and «mass society» in the philosophical conceptions of the Central-Eastern European representatives: based on Romania and Ukraine
- Iurii Ostapets / Юрій Остапець.....165**
 Universitatea Națională din Ujgorod – Ужгородський національний університет
Analiza comparativă a evoluției sistemelor de partide din Ucraina și România
Порівняльний аналіз еволюції партійних систем України та Румунії
Comparative analysis of the evolution of party systems of Ukraine and Romania
- Ivan Vovkanych / Іван Вовканич.....176**
 Universitatea Națională din Ujgorod – Ужгородський національний університет
Politica de integrare europeană a Ucrainei și României: analiză comparativă a experienței și a rezultatelor
Євроінтеграційна політика політика України та Румунії: порівняльний аналіз досвіду та результатів
European Integration Policy of Ukraine and Romania: comparative analysis of the experience and results
- Iurii Korynets / Юрій Копинець.....186**
 Universitatea Națională din Ujgorod – Ужгородський національний університет
Asigurarea drepturilor și libertăților constituționale ale minorităților naționale din țările Europei Centrale și de Sud-Est în anii 90 ai secolului al XX-lea - începutul secolului al XXI-lea (exemplul Republicii Slovacia și România)
Забезпечення конституційних прав і свобод національних меншин у країнах Центральної та Південно-Східної Європи в 90-х роках XX - на початку XXI ст. (на прикладі Словацької республіки та Румунії)
Ensuring constitutional rights and freedoms of national minorities in Central and South-Eastern Europe in 90-ies of XX - beginning XXI century (the example of the Slovak Republic and Romania)
- Tetiana Serghienko / Тетяна Сергієнко.....197**
 Universitatea Națională din Ujgorod – Ужгородський національний університет
Minoritatea națională românească din Transcarpatia în contextul dezvoltării relațiilor româno-ucrainene (1991-2011)
Румунська національна меншина Закарпаття в контексті розвитку українсько-румунських взаємин (1991-2011 роки)
Romanian minority of Transcarpathia in the context of the development of Ukrainian-Romanian relations (1991-2011 years)
- Serghei Hakman / Сергій Гакман.....203**
 Centrul Politologic Bucovinean (Cernăuți) – Буковинський політологічний Центр (Чернівці)
Conflictul ruso-ucrainean privind apartenența teritorială a Crimeei: aspecte de

drept internațional și de motivație

Rosійсько-український конфлікт щодо територіальної приналежності Криму: міжнародно-правові та мотиваційні аспекти

Russian-Ukrainian conflict in relation to territorial appurtenance of Crimea: international legal and motivational aspects

Virgil Rițco/ Віргілій Ріцко.....219

Măcin, Tulcea

Ucrainenii din Dobrogea

Українці Добруджі

Ukrainians in Dobrogea.

Victor Petrinko/ Віктор Петрінко.....241

Universitatea Națională din Ujgorod – Ужгородський національний університет
Teritoriile în litigiu ca formă de instabilitate geopolitică sfârșitul secolului al XX-lea - începutul secolului al XXI-lea (studiu de caz: Ucraina și România)

Спiрні території як форма геополітичної нестабільності в кінці ХХ - на початку ХХІ ст. (на прикладі України та Румунії)

Debatable grounds as a factor of geopolitical instability at the end of the XX-th the beginning of the XXI st centuries (on the example of Ukraine and Rumania)

Ofitsynskyy Roman / Офіцинський Роман247

Universitatea Națională din Ujgorod – Ужгородський національний університет
Problema «dublei cetățenii» în relațiile ucraineano-române actuale

Проблема «подвійного громадянства» в сучасних українсько-румунських відносинах

The problem of dual citizenship in the modern Ukrainian-Romanian relations

Tetiana Bezegha / Тетяна Безега.....255

Universitatea Națională din Ujgorod – Ужгородський національний університет
Relații economice româno-ucrainene: etara actuală și perspective de dezvoltare

Українсько-румунські економічні відносини: сучасний стан та перспективи розвитку

Ukrainian and Romanian economic relations current situation and prospect of development

Ignacy Józwiak / Ігнацій Юзвяк.....277

Institutul de Etnologie și Antropologie Culturală al Universității din Varșovia

Aspecte etnice și sociale în zona de frontieră contemporane - Studiul de caz al unei așezări de tip urban din Transcarpatia

Етнічні та соціальні аспекти сучасного прикордоння. Випадок міського поселення Закарпаття

Ethnic and social aspects of contemporary borderland - The case study of a Transcarpathian urban type settlement

Ignacy Józwiak / Ігнацій Юзвяк.....286

Institutul de Etnologie și Antropologie Culturală al Universității din Varșovia

Solotvyno - Sighetu Marmației punctul de trecere al frontierei și piața Sighet. Note etnografice

Пункт переходу «Солотвино - Сігету Мармацією» та Сігетський ринок.

Етнографічні нотатки

*The Solotvyno - Sighetu Marmatiței border crossing and the Sighet market.
Ethnographical notes*

Irina Liuba Horvat / Ирина Люба Горват.....295

Muzeul Județean Satu Mare - Повітовий Музей Сату Маре

Activitatea corală la Rona de Sus între anii 2000-2014: 65 de ani de la înființarea corului «Roneanski holose» (Vocile Ronei) din Rona de Sus

Хорова діяльність у Вишній Рівній впродовж 2000-2014 років: 65 років від заснування українського хору «Ронянські голоси»

The choir of Rona de Sus in the period 2000-2014: 65 years from the set up of the «Roneanski holose» choir (The Voices of Rona) of Rona de Sus

Tomáš Kosysek / Томаш Косек.....301

Institutul de Etnologie și Antropologie Culturală din Poznań – Інститут етнології і культурної антропології Університету ім. Адама Міцкевича, м. Познань

Conceptul de «Huțul» și «Huțulshchyna», în contextul cercetărilor etnologice de teren din Valea Ruscovei, jud. Maramureș (România)

Поняття «гуцул» та «Гуцульщина» в контексті польових етнологічних досліджень в долині річки Рускова повіту Марамуреш (Румунія)

The concept of «Hutsul» and «Hutsulshchyna» in the context of field ethnological study in the valley of the Ruscova River in the Maramuresh county (Romania)

Paula Virag / Паула Віраг.....317

Muzeul Județean Satu Mare - Повітовий Музей Сату Маре

Evoluția demografică în comitatul Ugocea - sfârșitul secolului al XIX-lea - începutul secolului al XX-lea

Демографічна еволюція Угочанського комітату в кінці XIX - на початку XX століття

The demographic evolution in the county of Ugocea at the end of the 19th century and the beginning of the 20th century

Vasyl Kotsan / Василь Коцан.....324

Muzeul de Arhitectură și Viață Populară a Regiunii Transcarpatia, Ujgorod – Закарпатський Музей Народної Архітектури та Побуту, Ужгород

Costumul popular tradițional al românilor din Transcarpatia la sfârșitul secolului al XIX-lea - începutul secolului al XX-lea

Традиційний народний одяг румунів Закарпаття кінця XIX - початку XX ст.

The Romanian folk clothes of Transcarpathian region in the end XIX - beginning of XX century

Halyna Rozlutska / Галина Розлуцька.....341

Universitatea Națională din Ujgorod – Ужгородський національний університет

Educația multiculturală a tineretului ca mijloc de integrare europeană

Полікультурне виховання молоді як засіб євроінтеграції

Policultural Education of the Youth as a Means of Integration

Volodymyr Almașii / Володимир Алмашій.....349

Universitatea Națională din Ujgorod – Ужгородський національний університет

Școala ucraïneană din România în anii 80 ai secolului al XX-lea: situația, problemele

și metodele de rezolvare ale acestora

Українське шкільництво в Румунії в 80-х роках ХХ століття: становище, проблеми та шляхи їх вирішення

Ukrainian schooling in Romania in the 1990-s: situation, problems and the ways of their solution

Lucia Mihos / Лучія Міхос.....357

Inspectoratul Școlar Județean Suceava – Шкільна інспекція повіту Сучава

Situația învățământului în limba ucraineană în județul Suceava 2006-2013

Стан україномовної освіти в повіті Сучава (2006-2013 роки)

The situation of the education in the Ukrainian mother tongue in the Suceava county between 2006-2013

Elvira Codria / Ельвіра Кодря.....363

Ministerul educației, tineretului și sportului – Міністерство виховання, досліджень, молоді та спорту Румунії

Situația învățământului ucrainean din România. Modalități de îmbunătățire a predării limbii ucrainene ca limbă maternă în școlile cu predare în limba română

Стан української освіти в Румунії. Шляхи поліпшення вивчення української мови як рідної в загальноосвітніх навчальних закладах з румунською мовою навчання

The Ukrainian's education in Romania. Ways to improve the teaching of Ukrainian as their native language in schools with tuition in Romanian

Habriela Andial / Габріела Андял.....369

Muzeul de Arhitectură și Viață Populară a Regiunii Transcarpatia, Ujgorod – Закарпатський Музей Народної Архітектури та Побуту, Ужгород

Muzeul de Arhitectură și Civilizație Populară a regiunii Transcarpatia - prin prisma timpului

Закарпатський музей народної архітектури та побуту - крізь призму часу

The Museum of Architecture and Traditions of the Transcarpathian Region - in terms of time

Anastasia Vehesh / Анастасія Вегеш.....378

Universitatea Națională din Ujgorod – Ужгородський національний університет

Influența românilor privind crearea de antroponime literar-artistice în proza scriitorilor moderni ucraineni

Вплив румунізмів на творення літературно-художніх антропонімів у прозових творах сучасних українських письменників

The influence of Romanian words on the formation of the proper names of the literary heroes in the prose works of the Ukrainian postmodernism writers

Marianna Kolodiy / Маріанна Колодій.....388

Universitatea Națională din Ujgorod – Ужгородський національний університет

Aspecte ale stereotipurilor de gen din regiunea Transcarpatia; studiu de caz: raionul Rakhiv și Teceu

Гендерні аспекти розвитку Закарпатської області: на прикладі Рахівського та Тячівського районів

Gender aspects of development of the Transcarpathian oblast: based on Rakhiv and Tyachiv rayons

Cuvânt înainte

Stimați participanți la conferință!

Ne face o deosebită onoare să subliniem faptul că a patra conferință internațională "Relații româno-ucrainene. Istorie și contemporaneitate", devenită deja tradițională, îi unește pe cercetătorii din cele două țări vecine. În cadrul acestor întâlniri au fost stabilite și dezvoltate relații de colaborare în domeniul științific între istorici, arheologi, etnologi, lingviști, politologi și specialiști în relațiile internaționale ale Universității Naționale din Ujgorod și Muzeul Județean Satu Mare. S-au efectuat cercetări științifice comune, s-au publicat zeci de articole și monografii, s-a implementat o serie de proiecte științifice internaționale comune.

La începutul anilor '90 ai secolului al XX-lea între oamenii de știință de la Universitatea Națională din Ujgorod și instituțiile de învățământ superior din România a început o colaborare strânsă în domeniul științific și științifico-educativ. Pornind de la invitația părții românești, a Universității din Baia Mare și, în conformitate cu acordul de colaborare semnat, în perioada lunilor mai-iunie 1993, oamenii de știință ai Universității Naționale din Ujgorod: L. Șimon, D. Semak, A. Kykyneshi, G. Zavalska, I. Rubish etc. au vizitat Universitatea de la Baia Mare, devenind astfel inițiatorii cooperării care continuă și astăzi.

Tot atunci prof. Gheorge Radu a citit studenților români de la Universitatea Națională cursul „Istoria limbii române”. Trebuie remarcat faptul că începutul colaborării între instituțiile de învățământ superior din Ucraina și România i s-a datorat fostului rector al Universității din Ujgorod, regretatul profesor Vladimir Slivka.

Relațiile de colaborare între istoricii și arheologii din Ujgorod și Satu Mare au devenit deosebit de strânse în urma semnării acordului de colaborare între Universitatea Națională din Ujgorod și Muzeul Județean Satu Mare. Acordul a fost semnat în data de 15 iunie 1995, de către decanul Facultății de Istorie al Universității Naționale, profesorul Eduard Balahuri, și directorul Muzeului Județean, Viorel Ciubotă. Acordul detaliat semnat pentru perioada 1995-1997 a avut ca scop principal colaborarea în domeniul cooperării științifice și anume, studierea istoriei populației antice din arealul carpatic, fiind pus imediat în practică.

Tot în aceea perioadă, zeci de săpături arheologice au fost efectuate în comun de către specialiștii celor două instituții. Rezultatele cercetării au fost publicate în volume științifice internaționale și rezumate în monografia cunoscutului arheolog, profesorul Viaceslav Kotigoroșko.

Însă cel mai mare succes al colaborării din acea perioadă a fost organizarea conferinței internaționale și editarea primului volum comun "Relații româno-ucrainene. Istorie și contemporaneitate" (Satu Mare, 1999).

Publicații din paginile acestuia au fost grupate în trei secțiuni - arheologie, istorie, cultură și civilizație. Printre autorii lucrărilor științifice au fost cunoscuți cercetători din Ucraina și România, ale căror nume sunt bine cunoscute dincolo de granițele acestor țări. De la primul forum științific (noiembrie 1998) s-au înregistrat îmbunătățiri semnificative în viața științifică și educațională a instituțiilor noastre de învățământ și de cultură.

De-a lungul acestei perioade s-a continuat colaborarea cu Universitatea "Babeș-Bolyai" din Cluj-Napoca, Institutul de Tracologie din București, Muzeul Județean Satu Mare. Cercetările noastre comune în istorie, arheologie, etnologie au ajuns la un nivel superior. Oameni de știință români și ucraineni au dezvoltat instrumente metodologice comune de cercetare, au editat rezultatele cercetărilor lor, au susținut lucrări de disertație. O importanță semnificativă a avut-o susținerea în cadrul Institutului de Istorie al Academiei de Științe a Ucrainei, a lucrării de doctorat a d-nei Liuba Horvat "Dezvoltarea socio-economică, politică și culturală a ucrainenilor din Maramureș (România): perioada 1918-1945".

Este plăcut de remarcat faptul că, în urma desemnării d-lui dr. Liviu Marta în funcția de director general al Muzeului Județean Satu Mare relațiile științifice cu Universitatea Națională din Ujgorod s-au consolidat și au căpătat amploare cu un nou conținut. Acest lucru s-a datorat personalității și calităților de lider ale noului director al acestei respectate instituții.

Colaborarea de peste douăzeci de ani dintre oamenii de știință ucraineni și români în domeniul arheologiei și istoriei, etnologiei, științelor politice și sociologiei a unit în mare măsură, două popoare înfrățite, a căror istorie s-a împletit de multe ori. Nu întâmplător, Consiliului Academic al Universității Naționale din Ujgorod a apreciat în mod deosebit contribuțiile personale ale d-lui Viorel Ciubotă și a d-nei Liuba Horvat, atunci când a decis să le ofere titlul de doctori onorifici (Honoris Causa) ai Universității Naționale din Ujgorod.

Ucrainenii și românii, Ucraina și România sunt strâns legate între ele. În primul rând vom schița contextul istoric - retrospectiv al cooperării noastre. Din cele mai vechi timpuri pe teritoriul actualelor granițe politico-administrative ale celor două state, în spațiul Europei Centrale și de Est, au locuit triburile tracice, geții și dacii, sciții, celții, și triburi slave ale anților și sclavinilor.

Ca urmare a contactelor interetnice îndelungate, în Evul Mediu s-a format comunitatea etnoculturală est-romanică a valahilor. Dar, odată cu aceasta teritoriul Moldovei era populat de triburi slave ale tivertilor și ulicilor. În secolele XII-XIII, Moldova și frontierele estice ale României moderne intrau în orbita de influență a Cnezatului Galițiano-Volynean. Pe Dunăre, pe atunci teritoriul berladnicilor, negustorii ucraineni (rusini) au fondat orașul Malei Galech (actualul oraș românesc Galați).

În secolele XVI-XVII, cazacii zaporejeni ajutau în lupta împotriva turcilor, nu numai Moldova, ci și Țara Românească. Unul din cele mai importante exemple de interacțiune tolerantă dintre cele două națiuni este căsătoria dinastică a fiului lui Bogdan Hmelnițki, Timuș, cu fiica principelui moldovean Vasile Lupu, Ruxandra. Un alt exemplu model de interacțiune etnică și culturală ucraineano-română din prima jumătate a secolului al XVII-lea, pe care-l putem aminti, este activitatea Mitropolitului Kievului, Galiției și al întregii Rusii, Petru Movilă, născut în Suceava și originar din vechea familie de boieri moldoveni.

Deja în secolul al XIX-lea, apropierea interculturală ucraineano-română a fost observată în domeniul științific și literar. Cunoscutul scriitorul român, poet și publicist, născut în județul Hotin din Basarabia (pe atunci Imperiul rus, astăzi regiunea Cernăuți, raionul Hotin), absolventul Universității din Harkov, Bogdan Petriceicu Hașdeu, a fost în relații de prietenie cu lingvistul Oleksander Potebnya, utilizând teme ucrainene în lucrările sale.

Tot în acest sens trebuie amintită și celebra scriitoare ucraineană și participantă la mișcarea feministă din Bucovina, Olga Kobyleanska, născută la Gura Humore (în prezent orașul Gura Humorului, județul Suceava), al Ducatului regal de Habsburg al Bucovinei. Ea a trăit și și-a desfășurat activitatea în mediul germano-român. Este plăcut de remarcat faptul că organizatorii conferinței au ales cu succes pozele acestor două simboluri interculturale româno-ucrainene a secolului trecut.

În al doilea rând, relațiile dintre Ucraina și România au o platformă cultural-tipologică, civilizațională și geopolitică comună. Este vorba despre formatul religiei estice (bizantine), a culturii și mentalității ucrainenilor și românilor. Tocmai cultul ortodox este cel mai răspândit în rândul populației Ucrainei și României moderne. De fapt, conform tipologiei politologului american S. Huntington, atât Ucraina, cât România aparțin (alături de Rusia, Belarus, Moldova, Georgia, Serbia, Muntenegru, Macedonia, Bulgaria și Grecia), civilizației ortodoxe.

Este bine cunoscut faptul că alfabetul chirilic reprezintă una dintre legăturile importante dintre Bisericile Ortodoxe din cele două țări, el fiind folosit în trecut și pe teritoriul actualei României, dar și de slavii ortodocși care îl utilizează și în prezent.

Populația României moderne a folosit chirilica și ortografia slavă în secolele XIV-XVIII. Abia în secolul al XIX-lea românii, iar din 1932-1939 și din 1989 moldovenii, au trecut la alfabetul latin.

Respingând ideea fantasmagorică a așa-numitei „Lumi Ruse”, trebuie subliniat faptul că Ucraina și România -reprezintă arealul spațiului geopolitic al Europei Centrale și de Est, care are caracteristici civilizaționale, trecut, prezent și viitor comun. În Europa de Est noi contrastăm față de Occident prin dialectica individualistă și colectivism, identitate confesională ortodoxă dominantă, stereotipuri de comportament și mentalitate. Comun este și faptul că Ucraina și România se numără printre țările cu compoziție multietnică a populației, pentru că aici, împreună cu nucleul etnic dominant trăiesc și reprezentanți ai minorităților naționale.

Al treilea context de cooperare între Ucraina și România -este cel transfrontalier. Țările noastre au o frontieră comună pe o lungime de 600 km pe uscat, fluvial și maritim. Din acesta aproximativ 204 de km - cea mai mare (în comparație cu Ungaria, Slovacia și Polonia) cuprind frontiera cu Transcarpatia cu județele Maramureș și Satu Mare.

În 1993 Ucraina a luat parte la crearea euroregiunilor, unde a fost implicată și partea română. Acestea sunt: „Euroregiunea Carpatică”, „Dunărea de Jos”, „Prutul de Sus”. Ca urmare a aderării României la Uniunea Europeană, țările noastre au posibilitatea la o cooperare transfrontalieră în cadrul Instrumentului European de Vecinătate și Parteneriat ENPI CBC, care include o serie de programe.

Una dintre principalele priorități ale cooperării transfrontaliere între Ucraina și România sunt proiectele mari de investiții. În procesul de implementare al acestora trebuie ca la nivel științific să se studieze specificul socio-economic și etno-cultural din zonele de frontieră, competențele autorităților regionale în punerea în aplicare a activității internaționale, dezvoltarea infrastructurii de frontieră, inclusiv a punctelor de trecere a frontierei etc. Așadar, urgentă și de actualitate este munca cercetătorilor care ar trebui să pregătească baza analitică și informativă necesare pentru realizarea unor proiecte majore de investiții.

Având în vedere cele de mai sus, trebuie să felicităm interesul semnificativ al colegilor din Ucraina și România privind cercetarea problematicii comune, nu numai a istoriei comune, ci și a aspectelor socio-economice, etnice, aspectelor legislative, geopolitice și internaționale de cooperare între Ucraina și România la începutul secolului XXI.

Le doresc tuturor realizări noi creative, inspirație și discuții fructuoase care generează adevărul științific!

Mykola Vehoș, președintele Comisiei permanente
din cadrul Consiliului Regional al Transcarpatiei pentru Educație, Știință,
Cultură, Spiritualitate, politică națională de Tineret, Educație Fizică și Sport,
Minorități naționale și de informare, doctor în istorie
profesor de științe politice și administrație publică din cadrul Universității Naționale
din Ujgorod (Ujgorod, Ucraina)

Foreword

Dear participants at the conference!

It is a great honour for us to emphasize that the fourth international conference „Romanian -Ukrainian Relations. History and contemporaneity”, which has already become traditional, unites researchers from the two neighbouring countries. During these meetings have been established and developed relations of cooperation in the scientific field between historians, archaeologists, ethnologists, linguists, politologists and specialists in international relations, from the National University in Uzhhorod and the County Museum of Satu Mare. Joint scientific researches were conducted, dozens of articles and monographs have been published and a series of common international scientific projects were implemented.

At the beginning of the last decade of the 20th century, between scientists from the National University in Uzhhorod and higher education institutions in Romania started a close cooperation in the scientific and educational fields. At the invitation of the Romanian part, of the University of Baia Mare and, in accordance with the collaboration agreement signed between the parts, in May -June 1993, a group of scientists from the National University in Uzhhorod (L. Şimon, D. Semak, A. Kykyneshi, G. Zavalska, I. Rubish etc.) visited the University of Baia Mare. Consequently, they became the initiators of the cooperation which is continuing today.

Also at that time, Prof. Gheorghe Radu delivered the course „History of the Romanian language” to the Romanian students from the National University. It has to be noted that the beginning of the collaboration between higher education institutions from the Ukraine and Romania is indebted to the former rector of the University of Uzhhorod, the late Professor Vladimir Slivka.

The cooperation between historians and archaeologists from Uzhhorod and Satu Mare became particularly close following the signing of the cooperation agreement between the National University in Uzhhorod and the County Museum of Satu Mare. The agreement was signed on June 15, 1995, by the Dean of the Faculty of History from the National University in Uzhhorod, Professor Eduard Balahuri, and the director of the County Museum of Satu Mare, Viorel Ciubotă. This detailed agreement, in use for the period 1995-1997, had as a principal purpose the scientific cooperation, more precisely, the study of the ancient populations from the Carpathian region.

In that period were made numerous joint archaeological excavations by the specialists from the two institutions. The results of this research were published in international scientific volumes and in the monograph written by the well known archaeologist, Professor Viatcheslav Kotigorshko.

The biggest success of the collaboration from this early period was the organization of the international conference and the publication of the first common volume „Romanian-Ukrainian Relations. History and contemporaneity”.

The papers in this volume were grouped in three sections: archaeology, history, and culture and civilization. Among the authors of the scientific contributions are well known researchers from the Ukraine and Romania, well known also beyond the borders of these countries. From the time of the first scientific conference (November 1998) significant improvements were recorded in the scientific and educational activity of our education and cultural institutions.

Along this period were continued the collaborations with the Babeş-Bolyai University of Cluj-Napoca, the Institute of Thracology, the County Museum of Satu Mare. Our common researches regarding history, archaeology and ethnology reached a higher level. The Romanian and Ukrainian scientists developed common research methodologies, published the results of their research, sustained dissertations. Of particular importance was the elaboration, at the Institute of History of the Academy of Sciences of the Ukraine, of the PhD work by Mrs. Liuba Horvat, „The socio-economic,

political and cultural development of the Ukrainians from Maramureş (România) in the period 1918-1945”.

It is pleasant to note that, following the appointment of Mr. Dr. Liviu Marta as Director General of the Satu Mare County Museum, the scientific relations with the Uzhhorod National University have strengthened and have become more intense with a new content. This was due to the personality and leadership qualities of the new director of this respected institution.

The collaboration extended along more than 20 years between scientists from the Ukraine and Romania in the fields of archaeology, history, ethnology, political sciences and sociology, united to a great degree two twinned people of whose history was often intertwined. It is not by chance that the Academic Council of the National University in Uzhhorod particularly appreciated the personal contributions of Mr. Viorel Ciubotă and Mrs. Liuba Horvat by conferring them the title of honorary PhD's (Honoris Causa) of the National University in Uzhhorod.

The Ukrainians and Romanians, the Ukraine and Romania, are closely interlinked. First, we will outline the historical context of our cooperation. Since ancient times, on the territory of these states, in the region of Central and Eastern Europe, lived the Thracian tribes of the Getae and Dacians, the Scythians, the Celts, and the Slavic tribes of the Ants and Sclavines.

Following long term inter-ethnic contacts, in the Middle Ages, the east-Romanic ethno-cultural community of the Wallachians was formed. But, in the same time, the territory of Moldavia was inhabited by the Slavic tribes of the Tivertsi and Ulichis. In the 12th and 13th centuries, Moldavia and the eastern frontiers of the modern Romania entered under the influence of the Principality of Galicia-Volhynia. On the Danube, in the land of Berladnici, the Ukrainian merchants (the Rusyns) founded the town of Malyi Galich (nowadays the Romanian city of Galaţi).

In the 16-17th centuries, the Zaporizhian Cossacks helped in the wars against the Ottomans not only Moldavia, but also Wallachia. One of the most important examples of tolerant interaction between the two nations was the dynastic marriage between Tymish, the son of Bohdan Khmelnytsky, and Ruxandra, the daughter of the Moldavian Prince Vasile Lupu. Another example of the Ukrainian-Romanian ethnic and cultural interaction from the first half of the 17th century is the activity of Peter Mogila, Metropolitan of Kiev, Halych and All-Rus'. He was born in Suceava in an old family of Moldavian boyars.

In the 19th century, the Ukrainian -Romanian intercultural cooperation was already present in the scientific and literary fields. The well known Romanian writer, poet and publicist Bogdan Petriceicu Haşdeu, born in Khotyn county from Bessarabia (at that time in the Russian Empire, now in the Czernowitz region, the Ukraine), a graduate of the Kharkiv university, was a friend of the linguist Alexander Potebnja, using some Ukrainian themes in his works.

In the same context has to be remained Olga Kobylinska, famous Ukrainian writer and participant at the feminist movement in Bukowina, born at Gura Humora (nowadays Gura Humorului, jud. Suceava) in Habsburg Bukowina. She lived and activated in the German-Romanian mileu. It is pleasant to observe the fact that the organizers of the conference successfully chose the photographs of these two Romanian-Ukrainian intercultural symbols of the 19th century.

Secondly, the relationships between the Ukraine and Romania have a common cultural-typological, civilizational and geopolitical platform linked to the Eastern (Byzantine) Christianity and the culture and mentalities of Ukrainians and Romanians. The Orthodox Christianity is the most widespread both in the Ukraine and modern Romania. In fact, according to the typology of the American political scientist S. Huntington, both the Ukraine and Romania (along with Russia, Belarus, Moldova, Georgia, Serbia, Montenegro, Macedonia, Bulgaria and Greece) belong to the Orthodox civilization.

It is well known the fact that the Cyrillic alphabet represents one of the important links between the Orthodox churches from the two countries as it was used in the past both on the territory of modern Romania and by the Orthodox slavs, which are using it also in the present. The population of modern Romania used the Cyrillic and Slavic orthography in the 14th to 18th centuries and only in the 19th century, the Romanians, and from 1932-1939 the Moldavians, switched to the Latin alphabet.

While rejecting the phantasmagoric idea of a so called „Russian world”, it must be underlined that the Ukraine and Romania represent a geopolitical area of Central and Eastern Europe with common civilizational characteristics, past, present and future. In Eastern Europe, we differ from the West through the individualist and collectivist dialectics, confessional identity dominantly Orthodox, behaviour stereotypes and mentalities. Another common feature is that the Ukraine and Romania are between those countries with a multiethnic composition of the population, because here, along with the dominant core of population, are living representatives of the national minorities.

Third, another cooperation context between Romania and the Ukraine is the transborder cooperation. Our countries have a common border 600 km. long, on the ground, rivers and sea. Of that, ca. 204 km. counts for the border between Transcarpathia and the counties of Satu Mare and Maramureş (it is the longest border if we compare it with the borders with Hungary, Slovakia and Poland).

In 1993, the Ukraine took part in the creation of the Euro-regions, the Romanian part being also involved. These are: ”the Carpathian Euro-region”, ”the Lower Danube”, and ”the Upper Prut”. Following Romania’s adhesion to the European Union, our countries have the chance for a transborder cooperation in the framework of the European Neighbourhood and Partnership Instrument (ENPI CBS) which includes a series of programmes.

One of the main priorities of the transborder cooperation between the Ukraine and Romania are the big investment projects. In the process of their implementation it is necessary, at scientific level, to study the socio-economic and ethno-cultural specificities of the border areas, the responsibilities of the regional authorities in the implementation of the international activity, the development of the border infrastructure including the border crossing points, etc. Consequently, the researchers’ work is urgent and actual, as they have to prepare the analytical and informational basis for the realization of the major investment projects.

Considering the above information, we must congratulate the significant interest of our colleagues from the Ukraine and Romania for researching common issues not only regarding our common history, but also regarding socio-economic, ethnic, legislative, geopolitical and international aspects of the cooperation between the Ukraine and Romania at the beginning of the 21st century.

I wish you all new creative achievements, inspiration and fruitful discussions that generate the scientific truth!

Mykola Vehesh, the President of the Permanent Commission of the Regional Council of Transcarpathia for Education, Science, Culture, Spirituality, National Youth Policy, Physical Education and Sport, National Minorities and Informational Politics, PhD in History, Professor of Political Sciences and Public Administration at the National University in Uzhhorod (Uzhhorod, the Ukraine)

Вступне слово

Шановні учасники наукової конференції!

Приємно відзначити, що вже вчетверте міжнародний науковий форум під традиційним брендом «Румунсько-українські відносини. Історія та сучасність» збирає науковців двох країн-сусідів. Під час цих зустрічей були закладені й дедалі розвивалися наукові контакти між істориками, археологами, етнологами, лінвістами, політологами і фахівцями-міжнародниками Ужгородського національного університету та Повітового музею Сату Марє. Були проведені спільні наукові дослідження, видані десятки статей та монографій, виконані міжнародні грантові проекти.

Ще на початку 90-х років ХХ століття між вченими Ужгородського національного університету та вищими навчальними закладами Румунії започаткувалися тісні наукові та навчально-освітні контакти. На запрошення румунської сторони та у відповідності з договором в травні-червні 1993 р. Університет в Бая Марє відвідали ужгородські вчені Л. Шимон, Д. Семак, О. Кикинєші, Г. Завальська, Ю. Рубіш та ряд інших, які започаткували співпрацю, що продовжується до цих пір. Тоді ж проф. Георгій Раду прочитав курс лекцій «Історія румунської мови» студентам Ужгородського університету. Необхідно відзначити, що налагодженню контактам між вищими закладами України і Румунії в значній мірі сприяв тодішній ректор Ужгородського університету проф. Володимир Сливка.

Особливо тісними стали контакти між істориками та археологами Ужгорода і Сату Марє. 15 червня 1995 р. від імені Ужгородського університету декан історичного факультету проф. Едуард Балагурі та директор історичного музею м. Сату Марє Біорел Чубота підписали деталізований договір на 1995-1997 рр. про наукове співробітництво в галузі вивчення історії стародавнього населення Карпатського ареалу, який почав відразу впроваджуватися в життя.

З того часу було проведено десятки спільних українсько-румунських археологічних розкопок, наукові підсумки яких були опубліковані в міжнародних наукових збірниках та узагальнені в монографії відомого ужгородського археолога проф. В. Котигорошка.

Та найбільшим успіхом тогочасної співпраці став випуск першого спільного наукового збірника «Румунсько-українські відносини. Історія і сучасність» (Сату Марє, 1999).

Наукові публікації, поміщені на його сторінках, групувалися по трьом розділам - археології, історії, культурі та цивілізації. Серед авторів наукових праць були відомі українські та румунські дослідники, імена яких відомі далеко за межами цих країн. Від часу першого наукового форуму (листопад 1998 р.) відбулися значні позитивні зрушення в науковому та педагогічному житті наших освітніх інституцій.

Упродовж цього часу продовжувалася співпраця з університетом Клуж-Напока, Інститутом фракології, повітовим Музеєм Сату Марє. Наші спільні наукові дослідження в галузі історії, археології, етнології вийшли на якісно вищий рівень. Румунські та українські науковці виробили спільний методологічний інструментарій наукових досліджень, апробували результати своїх розвідок, захистили дисертації. Значний резонанс викликав захист в Інституті історії України НАН України дисертації Л. Горват «Соціально-економічний, політичний і культурний розвиток українців Мараморощини (Румунія) в 1918-1945 рр.».

Більш ніж двадцятирічне наукове співробітництво українських і румунських вчених в галузі археології та історії, етнології, політології й соціології в значній мірі зблизило два братні народи, історія яких неодноразово

перепліталася. Не випадково Вчена рада Ужгородського національного університету високо оцінила особистий внесок докторів В. Чуботи та Л. Горват, коли ухвалила рішення про присвоєння їм звання Почесних докторів Ужгородського національного університету. Приємно констатувати, що після призначення директором Повітового музею Сату Марє Лівіу Марта наукові стосунки з Ужгородським національним університетом зміцніли і наповнюються новим змістом. Безперечно, що немаловажне значення має особистість і ділові якості нового керівника цієї поважної установи.

Українці та румуни, Україна та Румунія тісно пов'язані між собою. Насамперед, окреслимо історико-ретроспективний контекст нашої співпраці. Вже з давніх часів у межах сучасних політико-адміністративних кордонів двох держав, на просторах Центральної та Східної Європи, проживали фракійські племена гетів і даків, скіфи, кельти, слов'янські племена антів і склавівнів.

У результаті тривалих міжетнічних контактів у часи Середньовіччя сформувався східнороманська етнокультурна спільнота волохів. Але поряд з цим територію Молдови заселяли слов'янські племена тиверців і уличів. У XII-XIII ст. Молдова та східні кордони сучасної Румунії входили в орбіту впливу Галицько-Волинського князівства. На Дунаї, тодішніх теренах Берладської землі, руські купці заснували місто Малий Галич (сучасне румунське місто-порт Галац).

У XVI-XVII ст. запорізькі козаки допомагали в боротьбі проти Туреччини не тільки Молдавії, але й Валахії. Як найбільш вагомий приклад толерантної взаємодії двох народів наведемо династичний шлюб сина Богдана Хмельницького Тимоша та дочки молдавського господаря Васіле Лупула Розанди. Як яскравий взірць українсько-румунської етнокультурної інтеракції першої половини XVII ст. можна згадати діяльність митрополита Київського, Галицького та всієї Русі Петра Могили, уродженця Сучави та вихідця із давнього молдавського боярського роду.

Вже в XIX ст. міжкультурне українсько-румунське зближення спостерігається в науковій та письменницькій сферах. Відомий румунський прозаїк, поет і публіцист, уродженець Хотинського повіту в Бесарабії (тодішня територія Російської імперії, а зараз Хотинський район Чернівецької області) та вихованець Харківського університету Богдан Гаждеу був у приятельських стосунках з мовознавцем О. Потебнею, використовував українську тематику в своїх творах.

З іншого боку, не менш відома українська письменниця та учасниця феміністичного руху на Буковині Ольга Кобилянська була уродженцею Гура Гумори (нині м. Гура Гуморулуй) повіту Сучава, коронного габсбурського Герцогства Буковина. Вона жила й працювала в умовах німецько-румунського оточення. Приємно відзначити, що організатори конференції вдало підібрали ілюстрації саме цих двох дзеркальних постатей-символів українського-румунського міжкультурного діалогу початку минулого століття.

По-друге, взаємини України та Румунії мають спільну культурно-типологічну, цивілізаційну, геополітичну платформу. Мова йде про східний (візантійський) формат релігії, культури та ментальності українців і румунів. Саме православна релігійна конфесія є найбільш поширеною серед населення сучасної України та Румунії. Власне за типологією американського політолога С. Гантінгтона як Україна, так і Румунія відносяться (поряд з Росією, Білорусією, Молдовою, Грузією, Сербією, Чорногорією, Македонією, Болгарією та Грецією) до православної цивілізації.

Відомим є історичний факт, що саме кирилицею в давнину користувалися всі православні слов'яни, румуни й молдовани. Населення сучасної Румунії користувалося кирилицею та слов'янською орфографією в XIV-XVII ст. Тільки в XIX ст. румуни, а з 1932-1939 років й остаточно з 1989

року молдовани перейшли на латиницю.

Відкидаючи фантазмагористичні ідеї так званого «Русского мира», варто підкреслити, що Україна та Румунія -ареал центрально-східноєвропейського геополітичного простору, який має свої цивілізаційні особливості, спільне минуле, сьогодення та майбутнє. На Сході Європи ми контрастуємо порівняно з Заходом: діалектикою індивідуалізму та колективізму, домінуючою православною конфесійною ідентичністю, стереотипами поведінки та ментальністю. Спільним є й те, що Україна та Румунія відносяться до країн з поліетнічним складом населення, де поряд із домінуючим етнічним ядром компактно проживають представники національних меншин.

Третій контекст співпраці України та Румунії -транскордонний. Наші країни межують між собою на довжині понад 600 км сухопутного, річкового та морського кордону. З них -біля 204 км -це найбільший (порівняно з Угорщиною, Словаччиною та Польщею) для Закарпатської області кордон з повітами Марамуреш і Сату Маре.

Вже з 1993 року Україна брала участь у створенні євро регіонів, де була залучена й румунська сторона. Це -Карпатський євро регіон, «Нижній Дунай», «Верхній Прут». Після вступу Румунії до Європейського Союзу наші держави здійснюють транскордонне співробітництво в рамках Європейського інструменту сусідства та партнерства -ЄІСП (ENPI CBC), що охоплює цілий ряд програм.

Одним з основних пріоритетів транскордонної співпраці між Україною та Румунією стають великі інвестиційні проекти. В процесі їх реалізації необхідно на науковому рівні вивчати соціально-економічні та етнокультурні особливості прикордонних територій, повноваження регіональної влади у здійсненні міжнародної діяльності, розвиненість прикордонної інфраструктури, включаючи прикордонні пункти пропуску тощо. Таким чином, нагальною та актуальною стає робота саме науковців, тобто, Вас, шановні присутні, які повинні готувати необхідну аналітично-інформаційну базу для реалізації серйозних інвестиційних проектів.

З огляду на зазначене вище, необхідно тільки привітати істотне зростання зацікавленості наших українських та румунських колег проблематикою не тільки історичного минулого, але й сучасними соціально-економічними, етнодержавознавчими, геополітичними та міжнародно-правовими аспектами взаємодії України та Румунії на початку XXI ст.

Щиро бажаю всім нових творчих здобутків, наснаги та плідних дискусій, які породжують наукову істину!

Микола Вегеш, голова постійної комісії Закарпатської обласної ради з питань освіти, науки, культури, духовності, молодіжної політики, фізкультури і спорту, національних меншин та інформаційної політики, доктор історичних наук, професор кафедри політології і державного управління
Ужгородського національного університету
(Ужгород, Україна)

Українсько-румунські відносини в огляді Святослава Семенюка: від публіцистики до історичної істини

Михайло Зан

Relații româno-ucrainene în percepția lui Sviatoslav Semeniuk: de la jurnalism la adevărul istoric

Rezumat: *Articolul prezintă o analiză critică a unui capitol separat a cărții lui Sviatoslav Semeniuk «Teritoriile istorice și etnice ucrainene (Polonia, Ungaria, Romania, Slovacia, Cehia, Austria, Saxonia)», pe care l-a dedicat pământurilor istorice și etnice ucrainene din România. Autorul se concentrează pe rolul factorului ucrainean, în formarea patrimoniului cultural al României. Este analizată etimologia rusină (ucraineană) a așezărilor din România modernă. Se face, de asemenea, o analiză critică a rădăcinilor etnice ale unor personalități din istoria românească. Se acordă atenție rolului cazacilor ucraineni în relațiile ucraineano-române, în special a activității militare și diplomatice ale lui Mihail Chaikowski (Sadik Pasha). Autorul ajunge la concluzia că ar trebui să se înființeze comisii de lucru efective formate din istorici, etnologi, lingviști, cu scopul de a scrie o istorie obiectivă a regiunilor adiacente din Ucraina și România din a doua jumătate a secolelor XIX -XX.*

Ukrainian-Romanian relations in the review of Sviatoslav Semeniuk: from journalism to historical truth

Abstract: *The paper presents a critical analysis of the separate chapter of book by Sviatoslav Semeniuk «Ukrainian historical and ethnic territories (Poland, Hungary, Romania, Slovakia, Czech Republic, Austria, Saxony)» which focuses on historical and ethnic Ukrainian lands in Romania. The author emphasizes the role of the Ruthenian (Ukrainian) factor in formation the cultural heritage of Romania. Analyzed Ruthenian (Ukrainian) etymology settlements of modern Romanian state. Critical highlights Ruthenian (Ukrainian) ethnic roots of prominent figures of Romanian history. Attention is drawn to the role of the Ukrainian Cossacks in the Ukrainian-Romanian relations, including military and diplomatic activities of Michail Tchaikovskiy (Sadyk-pasha). The author concludes about the establishment of an effective working committee consisting of professional historians, ethnologists, linguists to write an objective history of the neighboring regions of Ukraine and Romania in the second half of 19-20 centuries.*

Cuvinte Cheie: *relații româno-ucrainene, percepție, Sviatoslav Semeniuk, jurnalism, adevăr istoric, analiză critic, teritoriu istoric, teritoriu etnic, regiuni adiacente, fondul pământurilor etnice*

Keywords: *Romanian-Ukrainian relations, perception, Sviatoslav Semeniuk, journalism, historical truth, critical analysis, historical territory, ethnic territory, adjacent regions, ethnic territory*

Упродовж останніх років в Україні накопичився чималий масив літератури, де історичне минуле подається в альтернативному форматі. Дослідники по-своєму конструюють вектори загзагоподібного історичного шляху України та суміжних з нею територій, українського етносу та народів, які проживали з ним поруч впродовж століть. Основна ідея цих праць -змінити звичні, в багатьох випадках нав'язані пануючою історіографічною кон'юнктурою уявлення про «патріотичні» та «непатріотичні» персонажі

минулого, «правильних» та «неправильних» союзників тощо. При чому така «нехороша» тенденція характерна не тільки для українськомовного, але й російськомовного інтелектуального простору. Згадаємо хоча б відомі роботи «Росія, якої не було» Олександра Бушкова, «Країна Моксель» Володимира Белінського, «Таємна історія України-Русі» Олеся Бузини, «Українська «якбитологія»: Нариси альтернативної історії» Дмитра Шурхала та ін.

У рамках темена наукової конференції до подібного роду квазінаукових студій (але таких, що дають потенціал для роздумів та артикулюють професійний інтерес до наукових пошуків) належить праця українського журналіста та історика, директора Інституту західних українських етнічних земель фонду «Україна-Русь» Святослава Семенюка «Українські історико-етнічні землі», видана 2011 року у львівському видавництві «Апріорі»¹. Остання частина його роботи має досить претензійну для сучасної Румунської держави назву «Українські історико-етнічні землі в Румунії (Семигороддя, Волощина, Добруджа, Південна Буковина, Лугош)»². Принагідно зауважимо, що згаданий автор вже тільки 2010 року видав досить солідну за обсягом (608 сторінок) монографію під назвою «Історія українського народу»³, а дещо раніше (2007 року) цікаві та пізнавальні науково-популярні книги «Український путівник по Словаччині (історико-краєзнавчі нариси)»⁴ та «Український путівник по Польщі: історико-краєзнавчі нариси»⁵. Отож, цьорічне видання є своєрідною авторською квінтисенцією дослідника, який прагне змалювати портрет Великої України як територіального та етнічного феномену світової історії та видатних діячів Центральної та Східної Європи руського (українського) походження.

У своїй роботі Святослав Семенюк стверджує, що історія сучасного українства до X ст. розгорталася на території, яка була майже втричі більшою за сучасні державні кордони України. Він це ілюстровано картою під назвою «Давня Україна-Русь V -X ст.», яка видана за сприяння Благодійного фонду «Україна-Русь» (президент Ростислав Новоженець). З карти зрозуміло, що давньоруські племена заселяли не тільки сучасну польську Лемківщину, Холмщину, Надсяння та Підляшшя, але й східну частину Мазовії, Малої Польщі та Сілезії; майже всю Словаччину, за винятком західного регіону; південну та північно-східну частину Богемії в Чехії, де проживали дуліби та білі хорвати; Середнє Подунав'я, «причому не лише його лівобережна частина в районі Вишгорода і Комарна, а й частково територія Паннонії з Болотоном, трикутник, який утворює Тиса в місці її впадіння до Дунаю із центром в Орошхазі, та весь гірський масив від Вишгорода до Тисафюрета на півночі Угорщини, включно з Буковими горами, звідки, власне, колись і «пішла земля Руська»⁶; в межах нинішньої Румунії -це Семигороддя

¹ Семенюк С. *Українські історико-етнічні землі (Польща, Угорщина, Румунія, Словаччина, Чехія, Австрія, Саксонія) / Святослав Семенюк. - Львів: Апріорі, 2011. -640 с.*

² Там само. -С. 507 -631.

³ Семенюк С. *Історія українського народу / Святослав Семенюк. -Львів: Апріорі, 2010. -608 с.*

⁴ Семенюк С. *Український путівник по Словаччині (історико-краєзнавчі нариси) / Святослав Семенюк. -Львів: Апріорі, 2007. -348 с.*

⁵ Семенюк С. *Український путівник по Польщі: історико-краєзнавчі нариси / Святослав Семенюк. -Львів: Апріорі, 2007. -723 с.*

⁶ Чаварга К. *Західний вектор нашої історії [Електронний ресурс] / Костянтин Чаварга //*

(Трансільванія), Молдова та Валахія.

Отож Святослав Семенюк є переконаним прихильником примордіалістської концепції етнічності в її ультра-переніалістському варіанті. Він зокрема констатує, що нинішній український етнос є лише завершальним етапом розвитку українства; «генетичне дерево не слід сприймати лише як стовбур із верхівкою, оскільки тоді картина буде не зовсім повною і далекою від естетики. В усій своїй красі це генетичне дерево постане тільки тоді, коли буде його найбільш повний і загальний вид, а не лише окремі частини»⁷. Тому автор пропонує стосовно дефініції «Давня Русь» включати не тільки власне Київську Русь, але польську, чеську, угорську, новгородську її складові. Подібні витоки нинішнього українського етносу дослідник шукає й на теренах сучасної Румунії.

Розпочинаючи пошуки «втраченої Русі» на теренах Румунії Святослав Семенюк зауважає, що це -найменш відома сторінка двохтисячолітньої історії українського етносу. Втім якщо в Чехії та Угорщині відбулося повне нівелювання руської складової в рамках титульної нації, а офіційна Варшава вдалася до примусового виселення з етнографічних теренів лемків та розселила їх по всій території країни, то тільки в Словаччині та Румунії такі місця все ж залишилися й саме вони (Мараморощина, Південна Буковина, Добруджа та Банат) засвідчують довготривалу історію мирного співіснування українського та румунського народів⁸.

Свій виклад історичного минулого українських історико-етнографічних земель в Румунії (у автора це -«Семигороддя, Волощина, Добруджа, Південна Буковина, Лугош») дослідник подає в формі традиційного для нього алфавітного «путівника» або історико-краєзнавчих нарисів 142 населених пунктів та місцевостей країни⁹. Втім більш широкі відомості стосуються таких гасел як Бухарест, Альба Юлія, Сигет, Сучава, Ясси, Тульча, Бирладь, Лугош та Тимишоара.

У контексті тематики наукової конференції хочеться висловити ряд міркувань щодо ідейної спрямованості та тенденційності автора у з'ясуванні історичної місії українства на румунських теренах.

По-перше, Святослав Семенюк всіляко підкреслює той факт, що русини (українці) зробили неоціненний вклад у становлення культури та освіти румунського народу. Він зокрема постійно наголошує на значенні руських мовних запозичень в румунській мові (не тільки «фундаментальні слова», але й «цілі звороти»¹⁰; «до 30 % слів румунської мови мають руське походження»¹¹). Часто автором повторюється теза про те, що «до сер. XIX

Українська газета. -2008. -18-31 грудня (№ 45 (185)). -Режим доступу: <http://ukrgazeta.plus.org.ua/article.php?id=2442>

⁷ Ганус А. Таємна історія українців [Електронний ресурс] / Андрій Ганус // Експрес. -2010. -24 червня -1 липня (№ 67 (5246)). -Режим доступу: <http://www.volfoto.inf.ua/pagesi/istomist/statti/tsikavo/ukrtajem/ukrtajem.htm>

⁸ Семенюк С. Українські історико-етнічні землі (Польща, Угорщина, Румунія, Словаччина, Чехія, Австрія, Саксонія) / Святослав Семенюк. -Львів: Априорі, 2011. -С. 507.

⁹ Там само. -С. 570 -631.

¹⁰ Там само. -С. 540.

¹¹ Там само. -С. 521; автор суперечить сам собі, адже на стор. 513 вказується інша цифра: «. 20 % слів сучасної румунської мови мають руське походження».

ст. румуни користувалися давньоукраїнською (церковнослов'янською) літературною мовою» і саме тому «на території Румунії збереглося близько 2000 (! -М.З.) пам'яток давньоруської писемності»¹².

Оскільки румуни є православними, то до XVII ст. їхнє духовно-релігійне життя базувалося не на румунській чи грецькій мові, а «виключно на давньоруській». Саме тому вплив русинів на розвиток румунського суспільства був «визначальним, подібного не було ні в Угорщині, ні навіть у слов'янській Польщі»¹³. Захоплюючись ілюстрацією відомих історичних фактів, Святослав Семенюк все ж робить занадто однобічні та категоричні узагальнення. Так автор констатує, що якби не відбулося волозької колонізації Карпат, в результаті якої відбувся відтік руського етнічного субстрату, то «сьогодні була б не Румунія, а ще одна Русь»¹⁴. Зміст «загадковості» волозької колонізації Карпат автор вбачає в тому, що колоністів «. називали волохами, а вони, за етнічними, культурними та духовними ознаками, на 90 % були русинами, нащадками місцевих тиверців. А тим часом в жодному разі не слід ототожнювати волохів з даками та румунами.»¹⁵.

На наш погляд, не вельми вдалим з наукової точки зору та аморальним в антропологічному сенсі є категоричний пасаж автора й щодо перспектив функціонування румунської мови в сучасних умовах. Цитуємо: «Румунська мова є настільки своєрідною та ізольованою в Європі, що жодних історичних перспектив вона не має, і рано чи пізно її поглине (насправді, як в Румунії, так у Молдові відбувається зворотній процес -М.З.) слов'янський світ. Навіть вже румунізований українець -це той хробак, той «чужий», який виїсть зсередини румунську сутність, змінить генетику та менталітет цієї нації, підготує ґрунт для її розчинення в слов'янстві»¹⁶.

По-друге, підтримуючи своє авторське реноме історик прагне до ілюстрації власне руської (української) етимології населених пунктів Румунської держави. Для автора це є принциповим, адже робить його концепцію Західної Русі цілісною. Говорячи про м. Альба Юлія, дослідник підкреслює, що угорці називали його Дюлофегиваром, румуни -Блажем, а місцеві русини -Білгородом (Білим Городом)¹⁷. Щодо столиці Румунії -Бухаресту, то автор стверджує, що вперше воно згадується в документах 1368 року як руська Дубовиця (Димбовиця)¹⁸. Міркуючи про зміни назв сучасного м. Клуж-Напока, Святослав Семенюк твердить, що залежно від того який етнос домінував, змінювалася й назва: Напока -Руське Село (Орос Фальва) -Руський Замок (Орошвар) -Колошвар -Клаузенбург -Клуж. На час появи угорців, твердить автор, місцевість, де нині м. Клуж-Напока, йменувалася Руським Селом (Орос Фальва)¹⁹.

Назва «Тимишоара» для автора -це «румунізована назва давньоруського Темешграду, який разом із Зарандом та Лугашом був

¹² Там само.

¹³ Там само. -С. 540.

¹⁴ Там само.

¹⁵ Там само. -С. 512.

¹⁶ Там само. -С. 611.

¹⁷ Там само. -С. 509.

¹⁸ Там само. -С. 539.

¹⁹ Там само. -С. 569.

центром руського регіону від Орос-хази (Руської Хати) до Поляни Руської»²⁰. Торговиште - «румунізована назва давньоруського Торговища. Найдавніша його назва - Форум Рутгенорум, пізніше німці називали його Реусмаркт (Руський Торг)»²¹. Попри відомі тлумачення походження назви м. Ясси від сарматського народу язигів чи кавказького племінні ясіків, дослідник констатує, що назва м. Ясси походить від імені «русина Яська, який заснував тут православний монастир»²².

Стосовно м. Галац, де був похований гетьман Іван Мазепа, автор констатує його відоме значення як «Малий Галич», адже тут «проходив південний кордон Галицько-Волинського князівства, у грамоті Івана Бирладника 1134 р. Галац згадується як митний пост князівства на півдні»²³. Отож, у багатьох випадках (це стосується також «путівників» по Словаччині та Польщі), і в цьому з автором варто погодитись, він тільки повторює відомі історичні факти. Водночас в окремих «зупинках» власного «путівника» проілюстрована все ж таки певна тенденційність з метою отримання узагальненого концепту «українства в давнину», яка заслуговує на конструктивну критику з боку фахівців-істориків.

По-третє, згадана тенденційність і міфотворення дається взнаки, коли автор прагне віднайти руські (українські) коріння у відомих історичних діячів, які жили та творили на теренах Європи, зокрема й сучасної Румунії. Цим самим автор, знову ж таки, прагне сконструювати власну концепцію «руського фактору» в історії європейської цивілізації. Поряд з цим в багатьох випадках автор відкриває для українського (і не тільки) читача багато цікавих, але прихованих для широкого загалу фактів. Він зокрема констатує, що український етнос є «завершальною ланкою індоєвропейського етногенезу і самою природою на нього покладена місія не тільки власного, але й загальнолюдського, загальноцивілізаційного творення. Він постачає не тільки генетичний матеріал, а й національний дух. В Росії це був Гоголь, в Польщі - Костюшко, в Угорщині - Петефі, в Чехії - Палацький, в Словаччині - Бернолак, а тут, в Румунії, - Емінеску та Енеску»²⁴.

У нарисі «Сучава» Святослав Семенюк зазначає, що Емінеску (Емінович) «за своїм походженням також був українцем.»²⁵. У нарисі про м. Клуж-Напока згадує «найгеніальнішого русина» Яноша Бояї (1803 -1860), якого угорці «перехрестили на Яноша»²⁶. Дослідник зазначає, що Я.Бояї не приховував свого українства, викладав у Львові, писав вірші українською мовою. В нарисі «Ясси» згадує про геніального композитора, автора «Дванадцяти національних мелодій», директора консерваторії в Яссах Гаврила Музиченка (1847 -1903), який народився в Ізмаїлі, але в Румунії став відомим під прізвищем Музическу²⁷.

Зауважимо, що на тлі українсько-румунських взаємин дослідник

²⁰ Там само. -С. 613.

²¹ Там само. -С. 615.

²² Там само. -С. 624.

²³ Там само. -С. 551.

²⁴ Там само. -С. 533.

²⁵ Там само. -С. 610.

²⁶ Там само. -С. 572.

²⁷ Там само. -С. 629.

побіжно змальовує руські (українські) коріння (на його переконання -М.З.) відомих угорських (трансільванських) історичних діячів. Зокрема, мова йде про дрібнопомісного дворянина з Трансільванії Дьєрдя Дожу (1470 -1514), трансільванського магната та лідера антигабсбурзького руху початку XVII ст. Іштвана Бочкаї (1557 -1606), верхньоугорського магната Імре Текелі (1657 -1705), видатного поета, громадського та політичного діяча Угорщини Шандора Петефі (1823 -1849). Зокрема, в нарисі «Тимишоара» автор говорить про «. повстання русинів (знову категоричність -М.З.) Семигородщини під керівництвом Довжі (який за походженням був русином, доказом чого є те, що його рідний брат був православним і називався Георгій)»²⁸. В нарисі «Клуж» Святослав Семенюк констатує, що русином за походженням був і керівник антигабсбурзького повстання початку XVII ст. «. Степан Бочка (Бочкаї): з історичних джерел відомо, що його батьком був міщанин Клужа Юрко Бочка (чи Бочко?), а матір'ю -Христина Суликівна (угорською мовою Sulyok Krisztinát -М.З.). Армія Бочки складалася переважно з русинів (є свідчення, що перед кожним боєм, щоб запалити себе, вони танцювали український аркан)»²⁹. Магнат Імре Текелі в Святослава Семенюка також «за походженням русин із Прикарпаття», який у 70-х роках XVII ст. очолив рух проти Австрії «за повернення руських земель до Семигороддя»³⁰.

Отже, як бачимо, автор впадає в тенета одного з міфів феодального періоду історії Закарпаття з його легендою про наявність у русинів «національної» феодальної еліти, яка «протистояла» іноземним «поневолювачам». Насправді, слід погодитися з точкою зору відомого історика Івана Попа, Закарпаття було тільки ареною протистояння імперії Габсбургів, трансільванських князів (І.Бочкаї, Г.Бетлена, Дердя I та Дердя II Ракоці, І.Текелі, Ференца II Ракоці та ін.) та їх сюзерена -Османської імперії. Суб'єкти цих протистоянь, насправді феодальних усобиць, тільки втягували русинських селян, які бачили в угорських дворянах «менше зло» або ж «своїх», порівнюючи з вояками імператорських військ та віденськими урядниками, банальними збирачами податків³¹.

Попри відомі дані про словацькі корені матері та сербське походження батька поета Шандора Петефі, автор праці «Українські історико-етнічні землі» зауважує, що не дивлячись на те, що «. Петефі народився на півдні Угорщини, за своїм походженням він був русином (справжнє його прізвище -Петрович), батьки походили із Закарпаття і опинилися на угорській території, шукаючи заробітку»³².

Ведучи мову про м. Клуж-Напока, автор згадує майже невідомого (навіть для професійних істориків) О.Давида, який походив з Галичини і в 1831 році створив революційну організацію, яка ставила радикальне завдання -вихід з Австрійської імперії та «створення. Галицько-Румунської

²⁸ Там само. -С. 614.

²⁹ Там само. -С. 572.

³⁰ Там само. -С. 519.

³¹ Поп І. *Ното totalitaricus? Історія Закарпаття: критичні роздуми / Іван Поп // Карпатський край. -1996. -№ 5-7. -С. 7.*

³² Семенюк С. *Українські історико-етнічні землі (Польща, Угорщина, Румунія, Словаччина, Чехія, Австрія, Саксонія) / Святослав Семенюк. -Львів: Априорі, 2011. -С. 602.*

республіки»³³. Організація була розгромлена тільки у 1835 році, але вже діяли відповідні структури у Лугоші, Ботошанах, Яссах, Михайленах та інших містах і селах. Отож, надзвичайно цікаво було б знайти архівні документи, які б підтверджували та деталізували цю сторінку українсько-румунських взаємин першої третини XIX ст.

По-четверте, Святослав Семенюк чималу увагу приділяє ролі козацтва в історії румунського народу. Як відомо, козацтво -суперечливий феномен минулого України, що несе в собі амбівалентну стихію миру та війни, добра і зла. Тому, природно, лідери козацьких загонів і проявили пасіонарний запал у двох протилежних векторах суспільної динаміки.

У гаслі «Сучава» дослідник звертає увагу на долю засновника українського козацтва Дмитра Вишневецького (Байду) та сина Богдана Хмельницького -Тимоша. Зокрема, у трагічному фіналі Дмитра Вишневецького зіграв молдавський господар Томша, який з тріумфом відправив його до Стамбулу³⁴. Подібна доля майже через 100 років (1653 року) спіткала й Тимоша Хмельницького, який намагався опанувати молдавський трон.

Автор «Українських історико-етнічних земель» згадує й про взяття у 1579 році в облогу Бухареста козацьким гетьманом Павлом Підковою. Спочатку бояри проголосили його господарем а потім, запросивши на хрестини, підступно вбили. За це, в 1582 році, друг гетьмана Яків Шах знову брав штурмом Бухарест та наказав стратити винних у смерті Павла Підкови 17 чоловік³⁵.

Червоною ниткою авторського викладу українсько-румунського діалогу середини XIX ст. стає оцінка ролі письменника, політичного діяча Міхала (Михайла) Чайковського (1804 -1886) в процесі становлення об'єднаної Румунії. Прикметно, що в історичній науці ця постать дедалі знаходить своїх дослідників³⁶, її популяризують ті ж вчені-історики³⁷, політологи³⁸, журналісти³⁹; оглядачі Інтернету Міхала Чайковського йменують «героєм для першого блокбастеру»⁴⁰. Цікаво, що на Інтернет-сайті проекту «Українці в світі» Міхал Чайковський -поряд зі своїм тезкою за прізвищем, відомим композитором з українським корінням Петром Чайковським⁴¹.

³³ Там само. -С. 573, 610.

³⁴ Там само. -С. 608.

³⁵ Там само. -С. 541.

³⁶ Пригарин А.А. *Панславизм Михала Чайковского и история казачества в Османской империи [Електронний ресурс] / А.А. Пригарин, Д.В. Сень. -Режим доступу: http://www.cossackdom.com/doc/Prigarin_Sen_panslav.pdf*

³⁷ Пригарин А. Михаил Чайковский: биографический портрет на фоне эпохи [Електронний ресурс] / А. Пригарин, Д. Сень // *Експедиція XXI. -2011. - № 9 (111). -Режим доступу: <http://www.exp21.com.ua/rus/ikids/72-8.htm>*

³⁸ Бондаренко К. *Михайло (Міхал) Чайковський -найзагадковіший персонаж української історії [Електронний ресурс] / Кость Бондаренко. -Режим доступу: http://spilka.uaweb.org/library/michal_czajkowski.html*

³⁹ Український журналіст Олексій Зотіков створив документальний фільм про життя Міхала Чайковського.

⁴⁰ Манн О. *Герой для мого першого блокбастера [Електронний ресурс] / Олекса Манн. -Режим доступу: <http://olexa-man.livejournal.com/5869.html>*

⁴¹ Чайковський Михайло (Міхал) Станіславович (Садик-паша) [Електронний ресурс].

Хто ж такий Міхал Чайковський? Запозичуючи інформацію про його біографію (а вона дійсно нагадує детектив для постановки блокбастеру -М.З.) з Інтернет-сайту згаданого проекту «Українці в світі», дізнаємося, що Міхал Чайковський народився у сім'ї підкормія Житомирського, древній шляхетський рід якого переселився з Малої Польщі на Волинь у XVII ст. По материнській лінії Міхал Чайковський був нащадком гетьмана Лівобережної України Івана Брюховецького.

Майбутній Садик-паша виховувався в душі козацтва та шляхетства. Навчався спершу в Бердичеві, а згодом у пансіоні англійця Уолсі, де також панував дух козацьких військових традицій. Здібний юнак вступив до Варшавського університету. Та незабаром померла мати, і він припинив навчання, тим більше що смерть дядька-багатія зробила його володарем великого маєтку. Юному аристократу було надано звання камер-юнкера при дворі імператора Миколи I.

Міхал Чайковський (на фото) брав активну участь у польському антиросійському повстанні 1830-1831 років. У цей же час він стає ад'ютантом одного з його вождів -свого діверя Кароля Ружицького. Повстання зазнало поразки, і поляки пішли за кордон, маючи 130 тисяч осіб у добірному і добре озброєному війську. Полк повстанців із боями проходить через Чехію і Швейцарію, аж до Франції. Тут, опинившись без засобів до життя, Міхал Чайковський починає писати твори на козацьку тематику, а у 1835 році виступає на Паризькому історичному конгресі з рефератом про вплив української козащини на європейську літературу, що стає сенсацією. Живучи в Парижі, він співпрацює спочатку з демократичним, а згодом -з монархічним крилом польської еміграції, стає довіреною особою її лідера -Адама Чарторийського, визнаного в емігрантських колах польським королем,

і з дипломатичним дорученням від нього їде до Ватикану. Та звіти повернувся розчарованим у католицизмі й зі щирим інтересом до ісламізму. Отже, на той час у політичній площині Міхал Чайковський ставив за мету відродження козацької України як автономної одиниці незалежної Польщі.

У 1841 році виїхав у Туреччину з секретною французькою дипломатичною місією, відтоді до 1872 році жив у Стамбулі. Турецький уряд доручає йому організувати козацькі загони. Міхал Чайковський зумів добитися довіри Різа-паші (військового міністра, фаворита султана) і став дуже впливовою особою в країні. У 1848 році, коли Микола I придушив низку європейських революцій, Міхал Чайковський опікується їх учасниками, що емігрували до Туреччини. Він прагне закласти польське поселення в Туреччині, потім подається до Добруджі, де знайшли прихисток колишні

запорожці й селяни -втікачі від панської сваволі, керує агенцією лідера польської монархічної еміграції (ініціатора спільної збройної національно-визвольної боротьби проти поневолення Росією народів) Адама Чарторийського у Стамбулі, відкриває її філії в різних європейських містах, виходить на контакти із вождем черкеських повстанців Шамілем. Зрозуміло, що після такої бурхливої діяльності не варто повертатися на батьківщину, де всю маєтність конфісковано, а російське посольство в Туреччині наполягає на його депортації, й сам імператор вимагає випровадити зухвальця за межі Порти. Тоді за пропозицією султана він приймає іслам, так з'являється султанів радник на ім'я Мехмед Садик-паша, що в перекладі означає «вірний».

Під час Кримської війни 1853 -1856 років Міхал Чайковський (Садик-Паша) очолив військовий загін «султанських козаків», що діяв на боці Туреччини проти Росії, і з яким Міхал Чайковський планував підняти повстання в Україні та відновити Гетьманщину. Він стає начальником усіх козацьких формувань Порти, а їх було чимало: від Кавказу й до Балкан жило понад мільйон слов'ян. *Слов'янський легіон, очолюваний Чайковським, воював на території Болгарії та Румунії. Визволивши від російської армії Бухарест у серпні 1854 року, він силами своїх козаків та старовірів-некрасівців утримував його 15 днів. Призначений губернатором Бухареста, Міхал Чайковський справляється і з епідемією холери, і з бандами грабіжників.*

У 1855 році, особисто очолюючи два полки козаків, взяв штурмом Малахів курган у Севастополі, що не могли зробити турки, французи та англійці, і що привело до закінчення війни. Після укладення миру Міхал Чайковський був поставлений начальником султанської кавалерії і отримав завдання очистити Балкани від ватаг розбійників, з чим доволі швидко і легко впорався.

У 1867 році його направили у Болгарію, де спалахнуло повстання, але що дивно, репресії були спрямовані не проти повсталих християн, а покарали винуватці утисків -турецьких адміністраторів. Болгари здивовано принишкли, чим був дуже задоволений султан. Але невдовзі європейські дипломати домагатимуться повернення козацьких полків з молдавських степів до Туреччини. І з грецького кордону кавалерію генерала Садик-паші, що стала регулярною гвардією, перевели у Константинополь.

У 1863 році з приходом на престол нового султана Порти змінює політику щодо поляків, й дипломати дедалі частіше радять Міхалу Чайковському помиритися з Росією, не сумніваючись, що його приклад наслідують інші бунтівники і тим будуть нейтралізовані. І він здається на вмовляння та вирушає до Києва разом із молодію дружиною-грекинею, в яку на старості по-юнацьки палко закохався. У газеті «Киевлянин» Міхал Чайковський несподівано для прогресивно налаштованої громадськості оголошує Росію керівником слов'янського світу й висловлює «нескінченну вдячність великодушному монарху», що призначив йому пенсію. Він знову приймає православ'я. Від дружини Ірини Теоскало у Міхала Чайковського народжується донька, і сам цар Олександр II погоджується стати її хрещеним батьком. За гроші, подаровані царем, він купує невеличку маєтність у с. Бірки в Остерському повіті Чернігівської губернії, де будує дім, який зберігся й понині.

Під час чергової російсько-турецької війни Садик-паша

відмовляється повернутися до Туреччини в ролі генерала -і його позбавляють цього звання та належної пенсії. В кінці свого життя він оселяється в убогій халупці разом зі своїм вірним супутником Адамом Морозовичем. Та, якимось повертаючись із лісу з хурою дров, той помирає від серцевого нападу, і цей удар остаточно ламає Міхала Чайковського. До всього збайдужілого, Ірина забирає його до Бірок. У ніч з 17 на 18 січня 1886 року він довго писав листи, а потім, зайшовши до Ірининої спальні, вистрелив у себе з пістолета. Поховали його в с. Пархімів (тепер Чернігівської обл.) поруч із Адамом Морозовичем.

Як зауважує у своїй праці Святослав Семенюк, ще у вирі польського повстання 1831 року Міхал Чайковський зав'язує контакти з поляком Адамом Чарторийським, а згодом і з румуном Александром Кузою. Головна ідея полягала в тому, щоб за допомогою козацьких військ домогтися відновлення Польської держави, унезалежнення таким чином України та об'єднання з румунськими землями (створення українсько-румунської держави під назвою «Дакія»). Але в 1859 році, Александр Куза, ставши господарем Молдови, а згодом Валахії, відмовляється від подібної перспективи. У 1878 році Румунія звільняється від турецького протекторату, в 1881 році стає королівством, а в 1919 році приєднує Трансильванію та Буковину. Отже, констатує автор, «зі сприятливої ситуації сер. XIX ст., яку так довго і наполегливо створювали Чарторийський разом з Чайковським, скористалася лише одна Румунія»⁴².

Висновок та пропозиція. Читаючи вищезгаданий текст, варто зробити висновок про значний масив пошукової роботи Святослава Семенюка. Дослідник вибудовує власну концепцію цивілізаційної місії українства в Центральній та Східній Європі. Чималий слід «українського фактору» віднаходимо в історії українсько-румунських взаємин, особливо це стосується суміжних територій -Добруджі, Буковини та Мараморощини.

Втім попри всі авторські екстраполяції львівського дослідника, хочеться все ж таки зробити інший, більш нагальний висновок у рамках цього наукового симпозіуму. Насамперед, без долі сумніву, що подібні до Святослава Семенюка праці вкрай необхідні. Вони повинні не тільки формувати цілісне бачення етнічної історії наших народів, але й спонукати до пошуку документів, джерел, які б або підтвердили або ж взагалі спростували авторську концепцію. Для цього необхідно те, про що говорилося і на попередніх зібраннях -у м. Клуж-Напока (2007 року) та Сату Марє (2009 року). Перше і востаннє, *створити дієву робочу комісію у складі професійних істориків, етнологів, філологів, які б на паритетних засадах могли ініціювати та підтримувати проведення наукових досліджень (вільне використання архівних документів, статистики, прикріплення аспірантів для написання кандидатських дисертацій тощо) як в Україні, так у Румунії*. Тоді, на перспективу, можна було б говорити про появу якісно нових студій історії, в першу чергу суміжних регіонів наших держав, другої половини XIX -XX ст. Саме таку пропозицію ми подаємо до оргкомітету цього поважного наукового форуму.

⁴² Семенюк С. *Українські історико-етнічні землі (Польща, Угорщина, Румунія, Словаччина, Чехія, Австрія, Саксонія) / Святослав Семенюк. -Львів: Априорі, 2011. -С. 543.*

Топографія оборонних споруд Дубна та їх роль у відбитті татарських вторгнень на Волинь в XVI ст.

Юрій Пшеничний (Дубно)

Topografia clădirilor de apărare și rolul lor în respingerea invaziilor tătare în Volynia în sec. al XVI-lea

Rezumat: *Principalele componente ale sistemului de apărare din orașul Dubno au fost frontierele de vest și de est. Faptul că ambele frontiere, au devenit elementele cheie ale apărării orașului este explicat de necesitatea dispunerii lor pe principala magistrală de legătură între Lutsk și Ostrog/Kremenets care trecea prin Dubno având forma unei străzi principale a orașului. De exemplu, în urma respingerii năvalei tătare asupra orașului Dubno, în martie 1577, se poate concluziona faptul că fortificațiile orașenești au avut o mare capacitate de apărare în secolul al XVI-lea. Aveau capacitatea de a rezista și a împiedica înaintarea tătarilor pe pământurile Volyniei*

Topography of the defense buildings in Dubno and their role in resisting tatar invasions in Volyn in XVI century

Abstract: *The defense system of XVI century in Dubno is considered in the article. It was investigated that main constituents of the defense were western and southern defense lines. Their being the key components of the town defense is explained by the fact they were located on the main road connection between Lutsk, Ostrog/Kremenets which was at the same time the main street in Dubno. The conclusion about high defense capacity of the defense buildings in Dubno, as well as their ability to restrain nomads' progress in the depth of Volyn land and to make substantial amounts of their forces withdraw, can be made based on the tatar attack repulsed in March, 1577.*

Встановлення османського протекторату над Кримським ханством в 1478 р. перетворило його на впливовий засіб військово-політичного тиску на Велике князівство Литовське, Польщу, Московію. З цього часу починається помітне зростання кількості татарських нападів на українські землі, зокрема й на терени Волинського воєводства. Після потрапляння Криму під владу Порти, в регулярних походах татари виступали, як окрема військова сила, так і діяли спільно з турками. Масштабні напади татар зафіксовані також до встановлення політичної залежності від Туреччини, зокрема в 1453 та 1469 рр. коли вони напали на Волинь та Червону Русь¹. В 1474 р. татари здійснили напад на Поділля та Червону Русь, в 1478 р. спалили Брацлавський замок, в 1482 р. спалили і пограбували Київський замок². Напад на Волинь засвідчено у 1490 р., коли татари в кількості 9-10 тис. осіб дійшли до околиці Холма, спустошивши ті райони краю і Волинь³. В 1496 р. татари облягали Рівненський замок, який на їхню вимогу довелося спалити. Наступного року татарам було завдано подвійної поразки (під Полонним й під Брацлавом) від братів князів Костянтина і Михайла Острозьких⁴.

¹ Тимів І. М. Хронологія перших татарських і турецьких набігів на землі Руського воєводства у XV ст. // Чорноморський літопис. - Миколаїв, 2013. - Вип. 7. - с. -С. 66.

² Кулаковський П. Князь Костянтин Іванович Острозький і оборона українських земель від татарської агресії (кінець XV -перша третина XVI ст. // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: історичні науки. -Острог, 2011. -Вип. 18. -С. 68.

³ Тимів І. М.. Вказ. праця. -С. 68.

⁴ Ульяновський В. «Славний для всіх часів чоловік»: князь Костянтин Іванович Острозький:

Велика заслуга в організації оборони українських земель від татарських нападів належить князеві Костянтину Івановичу Острозькому, який на першу третину XVI ст. розбудував дві лінії замків, для захисту своїх волинських та подільських маєтків. Першу з них склали Чуднів, Полонне, Красилів, Колодне, Черняхів (пізніше син гетьмана Василь-Костянтин Острозький доповнить цю лінію замками у Старокостянтиніві й Базалії). Другу лінію формували замки у Звягелі, Дорогобужі, Острозі, Рівному, Сатиеві, Дубному. Обидві лінії оборони були розвернуті фронтом проти найбільш ймовірних напрямів проникнення татар на Волинь (рис. 1)⁵. Окрім перемог над татарами в 1508, 1512, 1527 роках, князь брав також участь у військових акціях зовнішньополітичного характеру, як наприклад в 1497 р. у «буковинському поході» Яна Ольбрахта. Метою цього походу було відвоювання чорноморських факторій Кілії та Білгорода, поновлення польського сюзеренітету над Молдовським князівством і посадження на молдовському престолі наймолодшого Казимировича -Сигізмунда. Хоча загалом цей похід завершився невдало, князю К. І. Острозькому вдалося не допустити з'єднання молдавського війська з кримськими татарами. Разом з тим ця невдача мала більш тривалі наслідки, оскільки на декілька років польсько-молдавське прикордоння стало використовуватися турками і татарами для масових нападів на Поділля, Галичину й Волинь⁶.

Однією з головних складових у обороні Волинського воєводства від татарсько-турецьких вторгнень, до зведення яких доклав руку князь Костянтин Іванович Острозький, був Дубенський замок^{7*}. Перед цим князі Острозькі використовували дерев'яний замок, який продовжував співіснувати з кам'яним до другої половини XVII ст. Приблизно на час завершення побудови кам'яного замку належить отримання Дубном міського права в 1498 р. На кінець XV ст. припадає і зведення міських оборонних споруд. Фортифікаційне

монографія. Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2009. -Вип. 2. -С. 17-18.

⁵ Кулаковський П. Вказ. праця. -С. 72.

⁶ Балух О. *Польсько-молдавська війна 1497-1499 рр.* // *Наукові зошити історичного факультету: Збірник наукових статей.* -Львів, 2008. -Вип. 9 -10. -Ч.1. -с. 57-66; Ульяновський В. Вказ. Праця. -С. 70.

⁷ * В королівській грамоті Зигмунта I від 1507 р. князю Костянтину Івановичу Острозькому про підтвердження міського статусу Дубна та надання йому Магдебурзького права, монарх вживає такі слова: «зважаючи на те, що при цьому ж місті Дубно, замок для затримання найбільш лютих ворогів, татарів і інших вибудував і устаткував (відновив) (ориг. *extruxit ac instauravit*)». Даний момент грамоти важливий тим, що в ньому стосовно побудови замку князем Острозьким вжито минулий доконаний час. До цього потрібно додати, що згідно традиції саме князь Костянтин Іванович «замок стародавній підняв, а швидше наново відбудував». Деякі дослідники вважають, що процес будівництва був тривалим: з 1489 по 1506 рр. Тут варто зауважити, що за відсутності князя Острозького, який в період з 1500 до 1507 р. перебував в московському полоні, будівництво замку не могло відбуватися. Тим більше, що в 1501 р. помер співправитель князя, його рідний брат Михайло. На вказаних підставах потрібно погодитися із тим твердженням, що основні роботи по зведенню кам'яного замку мусили проходити в останньому десятилітті XV ст. Див.: *Tygodnik illustrowany. Zamek w Dubnie.* -Warszawa, 1876. *Serya trzecia.* -Т. I. -С. 9; *Aftanazy R. Dzieje rezydencji na dawnich kresach Rzeczypospolitej.* -Wrocław-Warszawa-Kraków, 1994. -Т. 5. -С. 107; *Archiwum ksiąg Sanguszków w Sławucie.* -Lwow, 1890. -Т. III. s. 52-53; *Helecki O., Ostatnie lata Świdrygiełły i sprawa Wołyńska za Kazimierza Jagiellończyka.* -Kraków, 1915. -С. 247, Przyp. 1.

оснащення виступало однією з першочергових складових просторово-планувальної роботи напередодні отримання поселенням міського статусу. Воно визначало характер майбутнього міста і ставало запорукою його подальшого успішного господарського, соціального й культурного розвитку. В широкому територіальному значенні добре укріплене місто перетворювалось на важливу стратегічну ланку оборони регіону.

Потреба зведення надійних фортифікаційних укріплень була зумовлена важливим географічним розташуванням міста. Воно виникло та розбудувалося на стику різних природних зон: Повчанської височини із заходу, Мізоцької височини зі сходу, залісної і болотистої зони Малого Полісся із півдня. Поміж ними проходить долина р. Ікви, по напрямку якої виник давній сухопутний шлях до міста з півдня. Ним і проходили татари під час свої неодноразових нападів. Так звана «брама Дубна і Ікви», простираючись в сторону Стиру, відкривала кочівникам дорогу в саме серце Волині, загрожуючи землям Луцька та Володимира⁸. Вірогідно, що саме сюдою рухалася частина монгольського війська хана Багтя в напрямку з Кременця до Володимира взимку 1241 р.⁹. І в пізніші часи напади кочівників неодноразово проходили по напрямку з Кременця до Дубна¹⁰.

Вивчення оборонної системи Дубна потребує залучення комплексу письмових, картографічних та матеріальних джерел. Виняткове значення для вивчення обороноздатності Дубна в період XVI-XVII ст. має розповідь Бартоша Папроцького про оборону від татар у березні 1577 р., яка була опублікована у праці «Herby rycerstwa polskiego» виданій у Кракові в 1584 р.¹¹. Її автор детально описує хід облоги Дубна, вказує імена її учасників, виявляє обізнаність із місцевою топографією. Зважаючи на це Л. В. Соболев припускає, що Б. Папроцький міг бути безпосереднім свідком тих подій¹². Відомості про оборонний потенціал Дубна присутні у документах. До них належать листи князя В.-К. Острозького кінця XVI -початку XVII ст.¹³, розпорядження княгині Теофілії Любомирської 1699 р.¹⁴, записи магістратських книг¹⁵, розпорядження коменданта замку полковника фон Шульца за 1734 р.¹⁶, уривки зі щоденника Ульріха фон Вердума 1671 р.¹⁷

Для характеристики обороноздатності міста було також взято до уваги конкретні топографічні елементи, древні риси урбаністичного розвитку, природні та штучні геоморфологічні особливості міської території. Важливі відомості в географічному напрямку дослідження містять старі плани міста, а також креслення його архітектурних споруд.

⁸ Limanowski Mieczysław. *Step był kiedyś pod Dubnem*. -Łuck, 1939. -S. 10.

⁹ *Летопись по ипатскому списку*. -СПб., 1871 -С. 523.

¹⁰ *Latopisiec albo kroniczka Joachima Jerlicza* [Wyd. K. Wł. Wojcicki]. -Warszawa, 1853. -Т. II. -S. 113, 118.

¹¹ Paprocki B. *Herby rycerstwa polskiego*. -Kraków: Wydanie Kazimierza Józepa Turowskiego, 1858. -S. 450-451.

¹² Соболев Л. В. *Генеологическая легенда рода князей Острожских* // Славяноведение. -№ 2. -С. 37.

¹³ Переговский В. *Бывшие православные монастыри в г. Дубно, основанные князьями Острожскими* // *Вольинские епархиальные ведомости*, 1880. -№ 28, 29. -с. 1268, 1276-1277, 1282-1283.

¹⁴ АЮЗР. -Ч. V. -Т. I. -К. 1869. -С. 179-180.

¹⁵ ЦДДАУ у м. Київ. -Ф. 33. -Оп. 1. -Од. 18-19. -с. 37; ЦДДАУ у м. Київ. -Ф. 33. -Оп. 1. -Спр. 12. -арк. 34; ЦДДАУ у м. Київ. -Ф. 33. -Оп. 1. -Од. 22. -Арк. 8.

¹⁶ Фонди ДІКЗ м. Дубно. Кн. 3674/ДІІІ -3131.

¹⁷ Ульріх фон Вердум. *Щоденник [пер. І. І. Сварник]* // Жовтень, 1983. -№ 10. -С. 98-99.

Картографічні джерела про Дубно з їхнім аналізом були опубліковані П. Ричковим¹⁸. В «Ранговой ведомости», 1902 р. міститься рисунок церкви Спасо-Преображенського монастиря, зроблений у 1835 р. в тому вигляді, який вона мала від часу своєї побудови в XVI ст. Рисунок опублікувала О. Годованюк, якою також було охарактеризовано архітектуру цієї найдавнішої мурованої церкви Дубна¹⁹.

Прив'язка зафіксованих у джерелах старих об'єктів та елементів оборонної системи до наявного в наш час планування міста є можливою за умов їх візуальної фіксації. Не завжди це дозволяє отримати позитивний результат, оскільки еволюція планувального середовища Дубна час від часу стирає «зайві» компоненти на шляху пристосування міського середовища до нових вимог часу. Так в ході будівництва електростанції, а пізніше будівель Рівнеобленерго та трикотажної фабрики було повністю знівельовано оборонні риси городища, де ще у другій половині XVII ст. знаходилися похилені споруди першого замку князів Острозьких²⁰. Сьогодні не залишилося слідів «сурмицької фортифікації», яка згадується в джерелах XVII-XVIII ст.²¹, валів біля Луцької брами, які зазнали суттєвих нівелювань під час перепланування ділянки в 1785 р.²². З північно-західної частини міста зник такий унікальний об'єкт місцевої оборонної архітектури, як башта, зафіксована О. Павловським на плані 1872 р.²³

Татарські напади були чи не головним випробуванням на ефективність існуючої на той час системи дубенської фортифікації. Один з найбільших з них трапився у березні 1577 р., коли татари чисельністю більше двох тисяч тримали місто в облозі 4 дні. Історичні джерела не доносять до нас інших подібних за розмахом випадків, хоча, як в попередні так і в наступні часи, татари неодноразово нападали на Дубно та його округу.

Вході розгортання облоги у діях татарського війська прослідковується певна логіка. Татари здійснили три спроби захоплення міста.

В перший раз, 4 березня^{24**}, їхнє військо переслідує слуг князя Януша Острозького та його союзника А. Семашка від Чернецької греблі до Луцької брами, однак тут їм завдають відчутних втрат і наступ було зупинено. Ця спроба захопити місто «по п'ятах» відступаючих захисників показує, що татари були впевнені у своїй чисельній перевазі. Зокрема, описуючи цей епізод, Б. Папроцький визначає їхню кількість у більш ніж дві тисячі.

Вдруге, 5 березня, татари ідуть у наступ знову з півдня та заходу, але несуть значні втрати. Серед загиблих тоді був і знатний воїн, який, вочевидь, виступав одним із командирів і можливо особисто вів татар у наступ. Під час цього штурму татари були впевнені в собі не лише через велику

¹⁸ Ричков П. *Розпланування міста Дубно за картографічними джерелами // Архітектурна спадщина Волині*. -Рівне: ПП ДМ, 2012. -Вип. 3. -С. 122-142.

¹⁹ Годованюк О. М. *Монастирі та храми Волинського краю*. -К.: Техніка, 2004. -С. 60-63.

²⁰ Ульріх фон Вердум. *Щоденник*. -С. 98.

²¹ АЮЗР. -Ч. V. -С. 179.

²² Юрченко С. *Про час будівництва Луцької брами в Дубно // Магдебурзькому праві у місті Дубно 500 років*. -Дубно, 2007. -С. 93.

²³ Дмитренко Т. *Дубно: погляд крізь віки: фотолітопис*. -Луцьк, 2010. -С. 93, 95.

²⁴ **Числа подані згідно тексту по старому стилю. За новим стилем дата початку облоги відповідає 14 березня.

чисельність. Вони було також натхнені і наявністю інших татарських загонів, які того ж дня пустошили околичні села. Можна здогадуватися, що залога та мешканці міста бачили тоді як горять близькі до Дубна села Тараканів, Знесення, Рачин, Івання, Погорільці, що справляло і певний психологічний ефект пригнічення, створювало розуміння крайньої серйозності усього що відбувалося, поміщало місто в ізольоване, піддане великій небезпеці середовище та вимагало мобілізації усіх наявних людських сил. Друга спроба показала татарам те, що Луцька брама та прилеглі до неї укріплення становлять добре захищену ланку міських фортифікацій, яку прорвати буде складно. Тому в подальшому вони змінюють свою тактику.

Третя спроба (6 березня) була найбільш тривалою, відчайдушною та винахідливою. Татари готуються до захоплення міста усіма наявними у них силами через сурмицький став з півдня. В ході підготовки вони замоцують, задалегідь пробиті захисниками, ополонки на льоду ставу. Звичайно, що під час цього наступу татари мусили розраховувати на раптовість свого нападу та швидкість у діях, в іншому випадку вони перетворювалися б на легкі мішені на низині вкритої льодом поверхні ставу, яка добре проглядалася з узвишся мису, на якому стоїть місто. Пильнуючи дії ворога, слуги князя та мешканці міста були готові до оборони з півдня і дістатись тут до міської межі татарам не дали, зупинивши їх сильною стрільбою. Та не зважаючи на це, татари продовжують штурм міста.

Вони вдаються до оманливого маневру: кількасот їх показово атакує укріплення міста з заходу. В описі наголошується саме на намаганні татар відвернути увагу оборонців та викликати їхній вогонь на себе. Для цього вони підходять якомога ближче, стріляють з луків і відразу ховаються за хатами й халупами передмістя Забрама. Задум татар спрацьовує. Захисники виходять до них на зустріч з рушницями і перед укріпленнями Луцької брами зав'язується гаряча сутичка, в ході якої татар відкидають, як зазначається у тексті - «za ostatnie kobylenie». Вказівка на «kobylenie»^{25***}, свідчить про наявність під час облоги додаткових укріплень на передмісті. Зважаючи на характерне призначення такого роду перешкод і малу затрату часу для їх побудови, можна припустити, що вони були спорудженні в ході підготовки міста до оборони. Однак не виключено, що при постійній загрозі татарських нападів, захисна лінія стовбурів з гілками поновлювалася час від часу, перешкоджаючи раптовому нападу кінноти на незахищене передмістя.

До відкинутих на окраїну передмістя татар підходить підкріплення і тепер змушені відступати вже захисники. Татари тіснять їх до Луцької брами, але самі опиняються відкритими для прицільної стрільби з-за міських укріплень. Як тільки для цього настає підходящий момент, захисники розбігаються в сторони і татари під вогневими залпами несуть значні втрати.

Поки тривав бій на передмісті, великі сили татар в обхідному маневрі зробили спробу раптово увірватися в місто з півночі від монастиря Чесного Хреста. Вони пересувалися пішо та замоцували ополонки з допомогою соломи, яку клали на березове гілля. Але, як відзначає Б. Папроцький, цю

²⁵ *** *kobylenie* - obronne zapory utworzone ze potężnych pni drzew z pozostawionymi częściowo gałęzmi, mające na celu przede wszystkim przed atakiem jazdy. Kraszewski Józef Ignacy. Litwa za Witolda: opowiadanie historyczne. -Wilno, 1850. -S. 148.

атаку швидко відбили, тому що князь з усіх сторін обставив місто сторожею і стільцями. Того ж дня, князь Януш наказав спалити передмістя Сурмичі аби усунути можливість використання його для атаки на місто зі східного боку. Жителів передмістя залучили до міської оборони. Цей момент важливий по декількох причинах. По-перше, він ще раз доводить в наскільки серйозному становищі опинилося місто і яке відповідальне завдання лежало на плечах 23-річного князя Януша Острозького. По-друге, ним закріплюється цілісне уявлення про те, що військо та міщани вели фактично кругову оборону міських меж. По-третє, залучення жителів Сурмич до оборони, свідчить про те, що на цей час участь у ній вже приймало придатне чоловіче населення міста.

В планувальній системи оборони Дубна XVI ст. загалом можна виокремити два рубежі: східний та західний (рис. 2). Спільною їхньою рисою була прив'язка до двох головних в'їздів у місто зі сторони Луцька та зі сторони Острога/Кременця.

Західний рубіж

Принципова важливість укріплень західного рубежу полягала в тому, що з цієї сторони місто не мало оточення водою, так як із трьох інших сторін світу. Побудова перших укріплень тут відбулася в кінці XV -на початку XVI ст. та була пов'язана з означенням міського планувального простору. Західний рубіж виділявся значною протяжністю та наявними оборонними спорудами, що підкреслювали його виняткове оборонне значення. Б. Папроцький в розповіді про напад татар 1577 р. називає цей рубіж луцькою бронєю («Od luckiej brony»)²⁶. На північ та на південь він своїми укріпленнями переходив в круті краї природного мису, які могли бути також і штучно підрізаними та до сьогодні збереглися на висоту до 6 м. По них ішла лінія дерев'яних стін -«парканів», які згадуються в грамоті 1604 р. князя В.-К. Острозького²⁷.

Західний оборонний рубіж було влаштовано на звуженій частині мису. Цей відносно неширокий перехийок фактично сполучав масив Повчанської височини на заході з її розширеною частиною на сході, де лежало місто. Межу проходження укріплень визначено там, де починалося розширення мису на схід. Побудова тут оборонного рубежу поклато початок виникненню передмістя Забрама. У зведенні укріплень використано класичний підхід, який передбачав наявність, рову, валу та стіни по ньому, яка, як ми знаємо, складалась з дубових паль. Приблизно посередині валу було влаштовано проїзд через браму, яка виступала центральним об'єктом, що поєднував в собі оборонне, митне і транспортно регулююче призначення. Від назви пріоритетного напрямку шляху на якому була збудована брама, вона отримала назву -«Луцька». Луцька брама початково мала дерев'яні конструкції. Так перша відома згадка про браму в історичних джерелах під 1604 р.²⁸ має на увазі дерев'яну браму, оскільки кам'яна брама, яку звели в 1623 р., будувалась від фундаментів²⁹. Немає жодних підстав, щоб заперечувати існування брами, як регулюючого об'єкту на дорозі з/до

²⁶ Папроцький В. Гербу. -С. 451.

²⁷ Петроговский В. *Бывшие православные монастыри в г. Дубно.* -С. 1282-1283.

²⁸ Там само.

²⁹ Юрченко С. Вказ. праця. -С. 93.

Луцька вже на початку локації міста.

Від брами в протилежні сторони відходив насипний вал, по якому стояли дерев'яні укріплення. Підтримання цих укріплень в доброму стані, як вже відзначалося, покладалося на мешканців міста. Традиційно земляний вал, що прилягав з обох боків до брами з внутрішньої сторони мав городні, які складали каркасну конструкцію валу. Вони могли бути як заповнені землею, так і слугувати різного роду приміщеннями. Підтримання городень у належному стані було також завданням міщан. Під час військових дій кожна відповідальна за свою городню група мешканців ставала біля неї до бою, організовувала в ній склад боєприпасів, продовольства та майна. Можливо, що в окремих випадках, ці споруди могли слугувати і житлом. Так у записі книги дубенського магістрату за 1757 р. згадана халупа жовніра у Паркані³⁰. Як записано у розпорядженні 1699 р. до ремонту оборонних укріплень біля Луцької брами залучались жителі як міста так і передмістя. Давнім топонімом пов'язаним з цим зобов'язанням мешканців Забрами є до сьогодні збережена назва вулиці Городня, яка лежить найближче зі сторони передмістя уздовж лінії укріплень.

Рів перед брамою був прямолінійний, прокопаний по лінії північ-південь, протяжністю 330 м. На сьогодні його ширина сягає 30 м, глибина в окремих місцях доходить до 6-7 м. Зважаючи на мощення по рові в ХІХ ст. вулиці Тараса Бульби, його засипання для прокладення центрального в'їзду в місто та сильні засмічення, первісна глибина рову могла сягати 10 м, а до гребеня валу вона могла бути ще більшою. Максимальну глибину рів мав в центральній частині перешийку перед в'їздом у браму.

Рів пролягав від прибережної лінії ставу на півдні (пров. Городній) і аж до початку горбачинського болота на півночі (вул. Тараса Бульби). На плані міста 1760-х років, згідно аналізу П. Ричкова, рів доповнений ззовні передбрамним рavelіном кліщового типу з М-подібним в плані абрисом, з так званим «біретом». А на обох його краях присутні два невеликі напівбастіони³¹. Невідомо чи ці укріплення існували при дерев'яній брамі, чи були створенні під час побудови кам'яної в 20-х рр. ХVІІ ст. На пізніших планах їх не позначено, не фіксуються вони візуально і в наш час. Можна припускати, що ravelін перед брамою було знищено в період її перебудови князем Михайлом Любомирським в 1785 р.

Відрізок валу, який відходив на північ від брами, при повороті контуру мису на схід, зберігався та поступово переходив в ескарпований схил. В першій половині ХVІІ ст. ця ділянка була зайнята територією монастиря бернардинів, який як зазначається в заміні ґрунтів 1625 р. між пробощем та бернардинами «między Wałami samego Miasta Dubna zamykał się»³². В наш час попід давнім крутим схилом вигнутого на північ відрізка західних міських укріплень проходить вулиця Тараса Бульби. В ХVІ ст. на цій ділянці західний оборонний рубіж доповнювала кам'яна башта.

Про цю унікальну оборонну споруду, що не дійшла до нашого часу, можна скласти уявлення завдяки складеному в 1872 р інженером А.

³⁰ ЦДІАУ у м. Київ. -Ф. 33. -Оп. 1. -Од. 18-19. -С. 37.

³¹ Ричков П. Вказ. праця. -С. 131.

³² Фонди ДІКЗ м. Дубно. Кн. 7729/ДІІІ -4456. -С. 14, 39.

Павловським плану бернардинського монастиря. На ньому також позначено сусідні до монастиря будівельні об'єкти. Ця сама башта зафіксована на фотознімку 20-30-х рр. ХХ ст. Дивно те, що її не відмічено окремо на багатьох старіших планах міста. Невідомо також жодного опису цієї фортифікаційної споруди. Проте А. Павловський, складаючи план відзначив викладену на ній дату «1540», що дозволяє на разі вести мову про спорудження башти в цей рік. Вказаний фотознімок та план доповнюється описом В. Переговського, згідно якого башта розміщувалася в північно-східній стороні саду соборної церкви (колишнього монастиря бернардинів), поблизу в'язниці. Йдеться про будівлю в'язниці, що за архітектурним стилем відноситься не раніше ніж до ХІХ ст. та розташована на розі вул. В. Винниченка і Тараса Бульби. На стіні цієї башти, на другому поверсі є напис «AD 1540»³³. Обґрунтованість цієї дати підтверджується давнім прямокутним типом башти, який породжений стилістичними віяннями готики³⁴.

На південь від Луцької брами лінія укріплень спускалася вниз до ставу і, з поворотом на схід, переходила у високий ескарпований схил південного краю мису, та тягнулась уздовж вул. Лесі Українки. Межа цього укріплення проходила вище від пров. Городнього та нижче вул. Лесі Українки. В наш час край мису на цій ділянці зберігає риси колишньої крутизни на висоту 6 м і добре помітний під час руху по вулиці І. Франка. Дерев'яний паркан, який тягнувся від Луцької брами мусив переходити на цей південний ескарпований схил, таким чином створюючи суцільну протяжну лінію оборони. Вочевидь, саме з цих позицій вівся рушничний вогонь по наступаючому через став татарському війську.

Додаткове оборонне значення на південь від західного рубежу належало острову Кемпа, де в другій половині ХVІ ст. діяв монастир, що мав кам'яні келії та уфортифіковану церкву. Схили острова відзначаються своїм підняттям над річкою, що в сукупності підсилювало обороноздатність монастиря^{35****}.

Східний рубіж

Оборонні споруди східного рубежу були зосереджені довкола кам'яного замку, який виступав головним охоронним об'єктом сполучення між містом і передмістям Сурмичі. До його побудови ця роль належала дерев'яному замку на острові. Він, швидше за все, продовжував виконувати військово-забезпечувальні функції і пізніше, оскільки його укріплення, але вже у поганому стані, доживають до другої половини ХVІІ ст.³⁶. На ХVІ ст. дорога до міста з передмістя вела через мости і греблю, попід мурами і укріпленнями обох замків. Оминути її не дозволяло просторе водне середовище, що оточувало місто з південно-східного боку. Воно

³³ Переговский В. *Волинские Губернские Ведомости*. -Житомир, 1878. -№12.

³⁴ Годованюк О. Прояви готики в мурованому монументальному будівництві Волині кінця ХІІІ -упродовж ХVІ ст. // Українське мистецтвознавство: матеріали, дослідження, рецензії: Зб. наук. пр. - К.: ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, 2009. -С. 203-205.

³⁵ ****Час будівництва кам'яних келій та особливості давньої структури острова були встановлені в ході археологічних розкопок. Наразі готується звіт по результатах цих робіт. Стосовно часу будівництва кам'яної церкви див. Годованюк О.М. Монастирі та храми Волинського краю. -К.: Техніка, 2004. -С. 60-63.

³⁶ Ульріх фон Вердум. Щоденник. -С. 99.

перешкоджало налагодити штурм замків з цього напрямку. Кам'яний замок крім того ж мав захист у вигляді рову, яким протікав один з рукавів Ікви, що відділяв від мису острів, де стояв дерев'яний замок. З інших укріплень, які існували на східній межі міста при Сурмицькій греблі (fortifikatia Surmicka) в 1699 р. згадуються вали, рови і браму³⁷. Так княгиня Т. Любомирська, наказуючи підтримувати ці укріплення в належному стані, апелює до «світлої пам'яті князя його милості батька і добродія мого», що дає можливість стверджувати існування Сурмицької фортифікації і в раніший час.

Дорога попід замком, яка вела до/від Острога та Кременця через передмістя Сурмичі повинна була мати регулюючий об'єкт на зразок брами. Будівництво брами в цій частині міста згадується у Розпорядженні 1699 р. у зв'язку із ремонтом мосту між Дубном і передмістям Сурмичі. Брама мала бути збудована на в'їзді у місто на початку вул. Жидівської (сучасна -Стара³⁸)^{39****}. Однак цей документ стосується періоду в історії Дубна, коли існував вже бастионний замок, південний бастион якого відчутно відкоригував напрям сполучення між містом та передмістям. До розпорядження княгині Любомирської, в магістратських книгах Дубна присутній запис за 1697 р. про те, що «Мойсій Прозак з передмістя Сурмич.продав четвертину поля на Забрамі Сурмицькому (в тексті Zabramo Surmicko)»⁴⁰. Важливо, що тут ми маємо справу з рідко вживаним означенням стосовно Сурмич, яке безперечно мало виникнути як вказівка на тривале розташування передмістя за брамою. В 1699 р. дідичка чітко говорить про браму на стороні міста, будівництво якої планується. Натомість в іншому пункті, вона наказує сурмичанам відремонтувати міст, «як здавна було, від брами до міста»⁴¹. Тому є підстави вважати, що в попередні століття такий об'єкт оборонно-регулюючого призначення як брама існував ближче до передмістя Сурмич, можливо на початку греблі за мостом через Ікву.

Особливої уваги потребував захист міста зі сторони Горбачинського острова над заплавою з північного боку (головний острів зайнятий стадіоном «Спартак»). Це було пов'язано з тим, що острів займав значну площу серед тутешньої заплави і міг використовуватися як плацдарм для нападу. Зокрема на руку нападникам могло зіграти те, що цей острів в XVI ст. був «зарослій льском»⁴².

У зв'язку із військовою загрозою зі сторони Горбачина, відоме розпорядження коменданта замку полковника Шульца за 1732 р. про вирізування на ньому дерев (вільхи)⁴³. З цього не дивним виглядає й те, що в XVI ст. по звернутій до Горбачинської низини стороні міської території було продовжено північний відрізок західного оборонного рубежу та

³⁷ АЮЗР. -Ч. V. с. 179

³⁸ Там само. -с. 178.

³⁹ ****Потрібно відзначити, що ця брама була збудована, як і планувалося. Так в записі дубенської магістратської книги за 14 вересня 1770 р. йдеться про оплату війтом фури дров «на варту московську до брами Сурмицької» ЦДІАУ у м. Київ. -Ф. 33. -Оп. 1. -Од. 22. -Арк. 8.

⁴⁰ ЦДІАУ у м. Київ. -Ф. 33. -Оп. 1. -Спр. 12. -Арк. 34.

⁴¹ АЮЗР. -Ч. V.-С. 179.

⁴² Переговский В. Бывшие православные монастыри в г. Дубно, основанные князьями Острожскими // Волинские епархиальные ведомости, 1880. -№ 34. -С.1541.

⁴³ Фонди ДІКЗ м. Дубно. Кн. 3674/ДІІІ -3131.

зведено додаткову потужну кам'яну башту. Ульріх фон Вердум, описуючи місто в 1671 р. відзначав, що «з двох боків воно зовсім немає укріплень, крім води озера»⁴⁴. В теплі пори року повноводність річки і непрохідні болотисті заплави, які неодноразово зафіксовані на планах міста, дійсно становили добру перешкоду від ворогів. Але з настанням холодів ситуація змінювалася в протилежну сторону. Цю особливість ілюструє картина татарської облоги: після марних спроб здобути місто від Луцької брами, татари атакують його спочатку з півдня, а тоді з півночі. Тому прив'язаність оборонних укріплень міста до водного середовища, в залежності від пори року, могла як посилювати, так і послаблювати його обороноздатність.

⁴⁴ Ульріх фон Вердум. Щоденник [пер. І. І. Сварник] // Жовтень, 1983. -№ 10. -С. 99.

«Списание обителей Марамороскихъ древле бывшихъ»¹ 1749 року: міфи та факти

Віктор Кічера

«Descrierea mănăstirilor din Maramureș» ca sursă istorică

Rezumat: În articol sunt combătute anumite mituri despre autor și datarea manuscrisului din 1749 privind mănăstirile maramureșene. Cel mai probabil, autorul manuscrisului din 1749 este protoigumenul Pazin Gideon, iar Antoniu Kotsak fiind doar coordonatorul diferitelor copii, inclusiv a sursei mai sus menționate. În ceea ce privește data scrierii, manuscrisul a fost scris în jurul anului 1749 și nu cum s-a considerat anterior ca fiind scris în 1788.

«The Description of the monasteries Maramoroski» 1749: myths and facts

Abstract: In this article deals with the refutation of the certain myths about the authorship and the date of the creation of the source 1749. Most likely that the author of the manuscript 1749 is Provincial Gideon Pazyn and Anthony Kotsak is only the compiler of the different copies, including the aforementioned source. The source is written near the 1749 and not in 1788, as some authors consider.

Cuvinte Cheie: Mit, manuscris, anul 1749, mănăstirile din Maramureș, descrierea manastirilor, istoriografie, datare, manuscrise, ordinul bazilitan

Keywords: Myth, manuscript, 1749, the monasteries of Maramureș, description of monasteries, historiography, dating, manuscripts, Basilian order

Подібні джерела є надзвичайно інформативні не лише вивчаючи монастирське минуле, але й для дослідників економічного становища та історії Мараморошу в цілому. Проте й до сьогодні серед вчених не вщухають суперечки про час створення, авторство та зміст досліджуваного джерела, що вимагає детального аналізу даної проблеми. До речі саме зміст вивчений мало. На сьогодні збереглися принаймні два варіанти «Списня.» - в Державному архіві Закарпатської області та Закарпатському краєзнавчому музеї. Перше із вищезгаданих джерел опубліковано у спільному виданні ДАЗО та повітового музею Сату-Маре². Варіант рукопису Закарпатського краєзнавчого музею нещодавно опублікований Тетяною Шевніною³.

¹ Даний варіант назви приведений в публікаціях джерела Глібом Кінахом та Тетяною Шевніною, а от у примірника котрий знаходиться в фондах Державного архіву Закарпатської області назва трохи розширена: «Описание Обителей Марамороских древле бывших и ныне остающихся, начавше от Боронявы». Можливо це пов'язано з тим, що в архіві зберігається лише копія. Обидва примірники належали бібліотеці Мукачівського монастиря. Очевидно в усіх публікаціях за основу взято рукопис 1749 р.

² Описання Монастирів Базилітанського ордину, Марамороської жупи. Описання Обителей Марамороских древле бывших и ныне остающихся, начавше от Боронявы. -№ 111 / Мукачівська греко-католицька епархія. Документи. / Редактори: Віорел Чубота, Михайло Делеган, Овідіу Гітта, Василе Рус. - Satu Mare-Ujgorod, 2007. -389 с. -С. 257-270.; Державний архів Закарпатської області (далі ДАЗО). -Ф. 64. Монастырь ордена Василиан г. Мукачево. -Оп. 1. -Спр. 66. Описання Обителей Марамороских древле бывших и ныне остающихся, начавше от Боронявы. Копія. На 8 арк. -Арк. 1-8. Тут варто відзначити дату 1756 котра приведена на архівному документі. Проте уже в тексті перед характеристикою Боронявського монастиря згадується наступне: «В сей обители ведлвх посещения и описания Року 1749 месяца июля дня 5 сии вещи находилися.». Очевидно виникла помилка, бо опублікований документ за кількістю та послідовністю описаних монастирів збігається із опублікованим Глібом Кінахом, котрий відносить джерело до 1749 р.

³ Шевніна Т. «Списание обителей Марамороскихъ древле бывшихъ» -цінна пам'ятка історії

Історіографічні колізії: датування та авторство рукопису

Гліб Кінах⁴ та Василій Пронін⁵, посилаючись на Олексія Петрова першим створеним описом марамороських монастирів вважають перепис створений між 1735 та 1749 р.⁶, проте рукопис до нашого часу не зберігся, а отже дане твердження існує лише у вигляді гіпотези, адже достовірно відомий опис монастирів лише із 1749 р. Хоча припущення Олексія Петрова цілком виправдані. Після смерті владики Георгія Бізанція, як і було зазначено в домовленостях із єпископом, монахи обрали собі протоігумена. На соборі 1733 р. у Мукачівському монастирі були присутні представники чотирьох монастирів: Гедєон Пазин -ігумен Малоберезнянського монастиря; ієромонах Мефодій -ігумен Мстичівського монастиря; ієромонах Мефодій Зейкан -настоятель Краснобрідського монастиря; ієромонах Мефодій Староста -ігумен Заріцького монастиря. На цьому соборі усі присутні, в письмовій формі, пообіцяли підпорядковуватись Мукачівському настоятелю, який як керівник мав регулярно відвідувати монастирі. Документ був скріплений печаткою⁷. Про це пише і Гліб Кінах⁸. А з цього випливає, що обов'язкові відвідування всіх монастирів починаються лише після краснобрідського собору 1755 р.⁹, не є вірними. Тобто із 1733 р. починаються регулярні відвідування монастирів протоігуменами, в тому числі й Мараморошу. Це збігається із хронологією котру припускає Олексій Петров -1735-1749 рр. Але фактично, як уже зазначалося найдавніший опис монастирів Мараморошу зберігся лише за 1749 р.

Василь Пагира вважає Антонія Коцака автором даного джерела¹⁰. Все таки о. Антонія варто вважати першим укладачем¹¹ «Списня.», котрий напевно виступив свого роду упорядником описів монастирів здійснених в різні роки¹². А от чи був він безпосередньо автором -малоймовірно,

монастирів Закарпаття // Науковий збірник Закарпатського краєзнавчого музею. -Вип. ІХ-Х. -Ужгород: «ІВА», 2010. -С. 252-320.

⁴ Кінах Г., ЧСВВ. *Посищенне марамороських монастирів 1749 р. // Записки Чина св. Василя Великого. - Т. І. - Вип. 1-2. - Львів, 1926. - С. 105-122. -С. 106.*

⁵ Пронин В. *Історія Православної Церкви на Закарпаттє. -Из серии трудов автора. -Кандидатская работа архимандрита Василия (Пронина) «История Мукачевской епархии (с древнейших времен до первой Мировой войны 1914 г.)» / В. Пронин. -Издание второе. - Ужгород: Мукачевская епархия, 2009. - 527 с. -С. 276.*

⁶ Пап С. *Історія Закарпаття / С. Пап: [у 3-х т.]. - Т. 2. - Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2002. - 448 с. -С. 287.* Як не дивно деякі автори притримуються думки про існування перепису між 1735 та 1749 рр. Слідом за Олексієм Петровим дана історіографічна гіпотеза повторювана Глібом Кінахом, Васи́лієм Проні́ним, Васи́лем Пагірею, Степаном Папом тощо. Проте варто наголосити, що фактичного підтвердження даної думки не існує, тобто на даний час не знайдено/опубліковано такого опису обителєй, котрий би був створений до 1749 р.

⁷ ДАЗО. -Ф. 64. Монастырь ордена Василиан г. Мукачево. -Оп. 1. -Спр. 168. Обет настоятелей Заричского, Березнянского монастырей о подчинении Мукачевскому монастырю. На 2 арк. -Арк. 1.

⁸ Кінах Г., ЧСВВ. *Посищенне марамороських. -С. 105-106.*

⁹ Timkovič V. *Jozafát OSBM. Letopis Krásnobrodského monastiera: alebo kúsok zo slavných dejin gréckokatolíkov na Slovensku / V. Timkovič. - Prešov: Blahovistník, 1995. - 129 s. -С. 47.*

¹⁰ Пагира В. *Монастирі Закарпаття (1360-1939) / В. Пагира. - Мукачево: Видання Мукачівсько-Ужгородської православної єпархії, 1994. - 116 с. -С. 91.*

¹¹ Саме укладачем, а не автором, адже між авторством та упорядництвом рукопису суттєва різниця.

¹² Можна припустити, що Антоній Коцак зібрав відвідування монастирів у різні роки, безпосередніми авторами котрих могли бути або самі протоігумени того часу, або монахи, котрі їх супроводжували.

бо у переписі особового складу Чину святого Василя Великого (ЧСВВ) за 1756 р.¹³ такого монаха взагалі не існувало. Потрібно застеретти від «приписування» авторства «Списанія.» Арсенію Коцаку більш відомого за кириличною граматиною¹⁴. Те що це різні особи свідчать переписи усіх монахів ЧСВВ за 1775 р.¹⁵: де Арсеній Коцак -«намесникъ», а Антоній -«ігуменъ» Марієповчанського монастиря (сучасна Угорщина). За переписом 1795 р.¹⁶ о. Арсеній ієромонах Краснобрідського монастиря, а о. Антоній -«споведникъ» Маріяповчанського монастиря. Таким чином це дві різні особи. Отже, Антоній Коцак не міг бути й автором «Списанія.» за 1749 р., позаяк в ордені у 1756 р. Антонія Коцака не існувало взагалі. В той таки час, о. Антоній згадується у переписах особового складу ЧСВВ за 1775 та 1795 рр., а протягом 1781-1784 рр. Антоній Коцак -протоігумен ЧСВВ в Угорщині¹⁷. Але за даними Гліба Кінаха в часи протоігуменства Антонія Коцака записи про відвідини монастирів залишив о. Йосиф Товт¹⁸. Проте це аж ніяк не вказує на те, що він не міг бути автором пізніших описів монастирів чи їх упорядником. Та все таки о. Антоній Коцак був радше упорядником описів складених монахами (не виключено, що протоігуменами) проведених і створених в різні роки.

Василій Пронін, як пише Тетяна Шевніна, припускає створення «Списанія.» у 1749 р. Макарієм Шугайдою. Тетяна Шевніна спростовує дану тезу із тексту самого джерела: «Где есть Кресту место прилично стояти:/ на котором не было кресту. й так одружон же й человек лучше водрузитит не могли бы:/ ид которому дал ем нині драбину приставити й свойма очима позирал сом, й руками ипытал ем. Такожде же й Ієромонах Макарій Шугайда со путешественник мой.»¹⁹. Якщо атором «Списанія.» не є Макарій Шугайда, спираючись на висновки Тетяни Шевніни, то очевидно автором міг бути лише монах котрий справді відвідував дані монастирі. В одній з власних праць Василій Пронін посилається на давнішого авторитета (якщо не сказати першого) з вивчення данного джерела -о. Гліба Кінаха. О. Василій пише наступне: «Таких описаний имеется целый ряд -и одно из самых известных -это описание 1749 года, сделанное протоигуменом Гедеоном Пазина, но которое больше известно под именем его спутника и будущего протоигумена Макария Шугайда.»²⁰.

¹³ ДАЗО. -Ф. 64. Монастырь ордена Василиан г. Мукачево. -Оп. 5. -Спр. 135. Списки монахов Мукачевского, Имстичевского и др. монастырей. На 5 арк. -Арк. 4.

¹⁴ Світське ім'я Арсенія Коцака -Антоній. Із прийняттям чернечого постригу ченці зрікалися не лише світського життя але й імені. У даному випадку Антоній Коцак прийняв імя Арсенія. Див.: Енциклопедія історії та культури карпатських русинів [Текст] / Уклад.: Павло Роберт Магочій, Іван Поп ; заг. ред. Павла Роберта Магочія ; пер. з англ. Мови Надії Кушко ; ред. укр. видання Валерій Падяк ; карти Павла Роберта Магочія ; вип. ред. Лариса Ільченко. -Ужгород: Вид-во В. Падяка, 2010. -856 с. + XXXII с.: іл., у т. ч. 32 кольор. Вклейки + карти. -С. 368.

¹⁵ ДАЗО. -Ф. 64. Монастырь ордена Василиан г. Мукачево. -Оп. 4. -Спр. 148. Протокол перевыборов протоигумена ордена и игуменов монастырей. На 8 арк. -Арк. 1.

¹⁶ ДАЗО. -Ф. 64. Монастырь ордена Василиан г. Мукачево. -Оп. 5. -Спр. 214. Ведомость о личном составе Василианских монастырей в Мукачевской епархии. На 2 арк. -Арк. 1.

¹⁷ Нарис історії Василянського чину Святого Йосафата. -Рим: Видавництво ОО. Василян, 1992. -640 с. -С. 390.

¹⁸ Кінах Г., ЧСВВ. Посіщенне марамороских. -С. 106. У Кінаха прізвище звучить як Тот, але у переписі за 1795 р. він згадується як Іосиф Товт.

¹⁹ Шевніна Т. Вказана праця. -С. 253. У наведеному тексті Макарій Шугайда згадується як співпідорожувач автора рядків рукопису 1749 р.

²⁰ Пронін В., архімандрит. К истории Угольского Монастыря // Собрание трудов.

Отже, можна припустити, що автором опису 1749 р. є сам протоігумен Гедеон Пазин (1744-1754)²¹, позаяк інші «со путешественники» не згадуються як в рукописі так і дослідниками. Саме тому критика висновків Василя Проніна безпідставна, адже саме о. Василій здійснив найбільш вірогідне припущення створення рукопису 1749 р. за участю протоігумена Гедеона Пазина.

В контексті встановлення авторства рукопису 1749 р. незаперечним виглядає наступний факт - існувало декілька описів монастирів здійснених/проведених і написаних у різні роки. На цьому наполягає Гліб Кінах, котрий у вступі до опублікованого рукопису нараховує принаймні 6 таких описів здійснених у різні роки -1749, 1755, 1756, 1765, 1780-84 та 1809 рр.²² Тут таки о. Гліб наголошує, що часом упорядкування рукопису, про який мовиться, варто вважати період після 1788 р. А тому цілком можливо, що його укладачем є саме Антоній Коцак. Гліб Кінах також згадує інший рукопис, створений, за його припущеннями раніше -у 60-х рр. 18 ст., котрий мало чим відрізняється від пізнішого варіанту.

Отже, існує велика чисельність міфів в авторстві та датуванні джерела через використання різних підходів до вивчення. Самих переписів нараховується як мінімум шість створених у різні роки. Також існує плутанина щодо дати написання, та власне пізнішого упорядкування рукописів, що не одне й те саме. Щодо авторства «Списання.» 1749 р. -можна припустити, що автором є Гедеон Пазин, а от Антоній Коцак є лише упорядником рукопису.

Порівняння змісту опублікованих рукописів

Найперше «Списання.» опубліковано російським дослідником Олексієм Петровим²³. Для порівняння змісту рукописів взято варіанти Г. Кінаха, румунських вчених та працівників ДАЗО, а також останню публікацію вченої із закарпатського краєзнавчого музею Тетяни Шевніни, що цілком достатньо для встановлення реального змісту рукопису 1749 р. Очевидно, що можна

Архимандрит Василий (Пронин) / Сост.: А. Мониц, Ю. Данилец. -Т. 1. -Жизнеописание. Научные и богословские исследования. -Ужгород: ОАО «Патент», 2010. -432 с., ил. -Текст на рус. и укр. языках.-Т. 1. -С. 253-267. -С. 263. Раніше опубліковано: Ежегодник православной Церкви в Чехословакии. -Роженка аптпал. -Прага, 1968. -С. 94-104.; Єпархіальний вісник. -Видання Мукачівсько-Ужгородської Православної єпархії. -№3. -Березень. -1991.; Єпархіальний вісник. -Видання Мукачівсько-Ужгородської Православної єпархії. -№4. -Квітень. -1991.; Угольський монастир // Християнська родина. -№7. -1991.

²¹ Роки протоігуменства Гедеона Пазина за: Нарис історії Василянського чину Святого Йосафата. -Рим: Видавництво ОО. Василян, 1992. -640 с. -С. 390. Звичайно висновки про написання джерела Гедеоном Пазином власною рукою, виглядають науково безперспективними, а от факт причетності до його створення цілком очевидні.

²² Кінах Г., ЧСВВ. Посищення марамороських. -С. 106. 1749р. марамороські монастирі відвідували протоігумен Гедеон Пазин та монах Макарій Шугайда (загалом 13 обителей); Із 30 червня по 22 липня 1755 р. монастирі перевірів бедевлянський ігумен о. Манасія Пукач (описано Бороняво, Узяля, Бедевлю, Джулин, Барсанов, Євдя, Мойсей, Вишню Вишаву); 1756 р. марамороські монастирі відвідав протоігумен о. Йоанікій Скрипка (10 обителей, окрім Вульхово, Бичково й Вишня Вибава); 1765 р. Бікадський, Барсанівський та Білоцерківський монастирі перевірено за протоігуменства о. Макарія Шугайди; 1780-84 рр. збереглися окремі записи зроблені полатинськи о. Йосифом Товтом в часи протоігуменів Мартирія Кашпера та Антонія Коцака; 1809 р. марамороський вікарій о. Михайло Табакович та краснобродський ігумен о. Авраам Колесар (автор нотаток) відвідали Джулинський та Білоцерківський монастирі.

²³ «Списання.» побачило світ у збірнику документів з історії Церкви Угорської Русі. Див: Петров А. Старая вера и унія въ XVIII-XVIII вв. -С-Петербурзь, 1905.

довіряти Глібу Кінахові про існування як мінімум двох рукописів «Списанія.» 1749 р., про що вже йшлося вище. Парадоксально, але згадуючи усіх відомих дослідників з даної проблеми Тетяна Шевніна жодного разу не посилається на Гліба Кінаха, котрий є чи не перший фаховий дослідник обидвох рукописів²⁴. Причому варто відзначити, що о. Гліб опублікував обидва рукописи одним текстом²⁵. Порівнюючи опубліковані рукописи котрі зберігаються в ДАЗО та Закарпатському краєзнавчому музеї варто підкреслити їх максимальну ідентичність, за виключенням деяких особливостей. А тому твердження Тетяни Шевніни про додаткові відомості по Драговському, Бедевлянському та Кричовському монастирі виглядають міфом²⁶.

Варто зупинитися на кількох відмінностях опублікованих джерел на основі рукописів ДАЗО та Закарпатського краєзнавчого музею (ЗКМ). Загалом існують невеликі розбіжності у написанні окремих слів, що у цілому не змінює зміст джерела. У «Списанії.» опублікованому ДАЗО про Драгівський монастир згадується: «все село вычистило, и отровало»²⁷, у Тетяни Шевніної - «все село вічистило и оршовало.»²⁸; виданий рукопис ДАЗО - «а покрыв зал точию дараб даху нового на ней.»²⁹, у варіанті ЗКМ - «а Покров Sol (?) точию дараб даху нового наней.»³⁰ та ін. За примірником опублікованим Глібом Кінахом в першому варіанті - «ортовало»³¹. У другому випадку о. Гліб публікує «солъ», як і в ЗКМ, а в іншому примірникові, як і в тому, що зберігається в ДАЗО, - «золъ»³².

Невеликі розбіжності існують щодо Кричівської обители: у варіанті ДАЗО - «якоже и некоторий воин Корнеташ дал дваство немецких золотых то ест рейхсфлоринов 200»³³, у опублікованому ЗКМ - «якоже и некоторый воин далі 200 немецких золотых.»³⁴. Цікаво, що у варіанті о. Гліба «Корнеташъ» згадується, а от уточнення «рейхсфлоринов 200» випущено³⁵. Інша відмінність - у рукописі ДАЗО пишеться: «при Архимандрите Кричевском Феофиле Стойка.»³⁶, а у варіанті ЗКМ - «при Архимандриті Кричовском Феофані Стойка.»³⁷ та ін. За о. Глібом пишеться «Феофане», як і за Тетяною Шевніною, а от у рукописі котрий він відносить до 60-х рр. - «Феофиле»³⁸. Щодо Вулхувської обители то у виданному варіанті ДАЗО згадується «Солгаберов»³⁹, а у Тетяни Шевніної «Солга Биров»⁴⁰. За Глібом Кінахом - «Солгабировъ»⁴¹.

²⁴ Після згадуваного Олексія Петрова.

²⁵ Кінах Г., ЧСВВ. *Посещение марамороских.* - С. 107-121.

²⁶ Шевніна Т. Вказана праця. - С. 254. Якщо звичайно у музеї не зберігається якийсь третій варіант рукопису.

²⁷ Описання Монастирів Базилітанського ордину... - С. 258.

²⁸ Шевніна Т. Вказана праця. - С. 256.

²⁹ Описання Монастирів Базилітанського ордину. - С. 258.

³⁰ Шевніна Т. Вказана праця. - С. 257.

³¹ Кінах Г., ЧСВВ. *Посещение марамороских.* - С. 108.

³² Там само. - С. 109.

³³ Описання Монастирів Базилітанського ордину... - С. 260.

³⁴ Шевніна Т. Вказана праця. - С. 257.

³⁵ Кінах Г., ЧСВВ. *Посещение марамороских.* - С. 110.

³⁶ Описання Монастирів Базилітанського ордину... - С. 260.

³⁷ Шевніна Т. Вказана праця. - С. 258.

³⁸ Кінах Г., ЧСВВ. *Посещение марамороских.* - С. 110.

³⁹ Описання Монастирів Базилітанського ордину... - С. 262.

⁴⁰ Шевніна Т. Вказана праця. - С. 259.

⁴¹ Кінах Г., ЧСВВ. *Посещение марамороских.* - С. 112-113.

Більш суттєвими розбіжностями є деякі дані про Бедевлянську обитель: у рукописі ДАЗО -«*Селяни пак, не отбирали свои земли.*»⁴², за Тетяною Шевніною -«*Селяни пак, поотбирали свои земли.*»⁴³. За Глібом Кінахом -«*поуберали*»⁴⁴. Тобто у всіх трьох опублікованих рукописах існують відмінності котрі вже спотворюють зміст джерела. У виданні рукопису ДАЗО пишеться «/*Паленчары/ грубого 22.*»⁴⁵, а у ЗКМ -«*Полотна грубого 22.*»⁴⁶. За опублікованим рукописом о. Гліба -«*Полотна грубого 22 рафы*»⁴⁷. Напевно таки мало бути «*Полотна.*». Так само цікавою є одна з розбіжностей по Білоцерквянській обителі: у примірнику ДАЗО вчені дешифрували: «*Ручник земеньй шовковый.*»⁴⁸, у ЗКМ -«*Ручник зеленый шолковый 1.*»⁴⁹ За даними Гліба Кінаха, як і в рукописі ЗКМ, -«*Ручник зеленый шолковый.*»⁵⁰. Очевидно в оригіналі мало би бути «*зеленый*».

Якщо говорити про додаткові дані, то вони існують саме при описі Бичковского монастиря, а не згадуваних Тетяною Шевніною⁵¹: у ДАЗО -«*Требник великий 1.*»⁵², а у рукописі котрий зберігається в ЗКМ -«*Требник виленский 1 великий.*»⁵³ тощо. На це вказує і Гліб Кінах⁵⁴. Таким чином, додатково отримуємо інформацію не лише про розмір та назву богослужебної книги, а й місце її видання. Деякі особливості дешифрування стосуються Евдянської обителі: у рукописі ДАЗО дешифровано «*Иосиф Timis.*»⁵⁵, а от у рукописі котрий зберігається у ЗКМ -«*Иосиф Tinis.*»⁵⁶ і т. д. Щодо Мойковської⁵⁷ обителі то існують розбіжності в датуванні грамоти про підтвердження фундації монастиря: у рукописі ДАЗО «*Лист волоский светчит року 1682. А угорский Светчит иж Року 1672. Той лист на вармеди Мараморыскуи продукованный и на угорско преложеный и потвержденный на вармеди року А 1692.*»⁵⁸, а от у варіанті ЗКМ -«*Лист волоскы свидчить 1682, а угорский свидчить из року 1672, т ой Лист на вармеди Марамороской продукованный, и на угорско преложенный, и подтвержденный на вармеди року 1674.*»⁵⁹.

Безумовно вище приведено далеко не всі розбіжності опублікованих рукописів 2008 та 2010 рр., позаяк обидва рукописи, ще у міжвоєнний період (1926 р.), детально опрацював та опублікував о. Гліб Кінах, коли обидва варіанти знаходилися в фондах бібліотеки Мукачівського монастиря на Чернечій горі. А

⁴² Описання Монастирів Базилітанського ордину... -С. 263.

⁴³ Шевніна Т. Вказана праця. -С. 260.

⁴⁴ Чи то «*поуберали*». Див: Кінах Г., ЧСВВ. *Посищенне марамороських.* -С. 113.

⁴⁵ Описання Монастирів Базилітанського ордину... -С. 265.

⁴⁶ Шевніна Т. Вказана праця. -С. 260.

⁴⁷ Кінах Г., ЧСВВ. *Посищенне марамороських.* -С. 114.

⁴⁸ Описання Монастирів Базилітанського ордину... -С. 265.

⁴⁹ Шевніна Т. Вказана праця. -С. 261.

⁵⁰ Кінах Г., ЧСВВ. *Посищенне марамороських.* -С. 115.

⁵¹ Мається на увазі Драговський, Бедевлянський і Кричовський монастирі. Див.: Шевніна Т. Вказана праця. -С. 254.

⁵² Описання Монастирів Базилітанського ордину... -С. 265.

⁵³ Шевніна Т. Вказана праця. -С. 261.

⁵⁴ У Кінаха «*Віненский (?)*» Див.: Кінах Г., ЧСВВ. *Посищенне марамороських.* -С. 115.

⁵⁵ Описання Монастирів Базилітанського ордину... -С. 268.

⁵⁶ Шевніна Т. Вказана праця. -С. 264. Кінах посилається на складність прочитання. Див.: Кінах Г., ЧСВВ. *Посищенне марамороських.* -С. 119.

⁵⁷ У Тетяни Шевніної Мовсеовської.

⁵⁸ Описання Монастирів Базилітанського ордину... -С. 269.

⁵⁹ Шевніна Т. Вказана праця. -С. 264.

«Списаніє обителєй Марамороскихъ древле бывшихъ» 1749 року...

тому більш детальних порівнянь не потрібно. Варто лише завчасно застерегти творення нових міфів про «Списаніє.» 1749 р. Порівнюючи обидва рукописи (створених у 60-х рр. XVIII ст. та після 1788 р.) варто припустити - у фондах ДАЗО зберігається рукопис створений у 60-х рр. XVIII ст., а от у фондах ЗКМ рукопис упорядкований після 1788 р. У той же час Тетяна Шевніна вважає рукопис ДАЗО переписаним із примірника котрий зберігається у ЗКМ⁶⁰. Іншим припущенням може існувати власне кілька копій (мінімум трьох) між собою не пов'язаних, котрі могли також створюватися на базі інших копій. Та Гліб Кінах наполягає, що спосіб письма примірника-копії 60-х рр. давніше за рукопис опублікований Тетяною Шевніною⁶¹. Очевидно що припущення Тетяни Шевніни не більше ніж гіпотеза⁶². Тобто у сховищах ЗКМ може зберігатися рукопис-копія упорядкований Антонієм Коцаком. Наскільки оригінальним було копіювання рукопису 1749 р. Антонієм Коцаком, зроблене очевидно після 1788 р. - потребує подальших пошуків на рівні мовознавчих студій.

Не можна оминати припущення Тетяни Шевніни про існування додаткових даних про три монастирі «Списанія.» 1749 р.⁶³. Варто відзначити, що дані усіх наведених вище рукописів 1749 р. максимально ідентичні й не мають тих додаткових відомостей про які згадує Тетяна Шевніна. Можливо дослідниця Закарпатського краєзнавчого музею має на увазі пізніші записи про ці монастирі, проте аж ніяк не із 1749 р. До-речі той таки Гліб Кінах опублікував інші відвідини й описи монастирів від 1755, 1756, 1765 та 1809 рр.⁶⁴.

Ще одним теоретично можливим міфом є припущення Глібом Кінахом⁶⁵ фальшивості датування 1723 р. Безумовно «Списаніє.» 1749 р. аж ніяк не можна датувати 1723 р. Даний маргінальний напис «1723», очевидно записаний пізніше 1749 р., а точніше й після 60-х рр. XVIII ст. Можливо він створений в контексті відвідувань 1723 р. Вишньовишавського монастиря єпископом Досифеєм⁶⁶: «Поведали иж Епископ Досифей Року. 1723 позещал тую обитель при отцу Наместнику Евдянском и камисари.»⁶⁷. Очевидно монах, що копіював чи досліджував рукопис котрий тепер знаходиться в ДАЗО залишив маргінальний напис про можливість перших відвідувань та існування відповідних записів до 1749 р. - у 1723 р., зробивши своєрідний наголос для нащадків та сучасників. Таке припущення може існувати, позаяк саме після вищенаведеної цитати записано маргінальний напис. Але цей запис - «1723» аж ніяк не варто ототожнювати з датуванням джерела 1749 р., тим більше, що на варіантах примірників опублікованих Глібом Кінахом та Тетяною Шевніною, маргіналія відсутня.

Отже, вважаючи на схожість рукопису 60-х рр. XVIII ст. із тим

⁶⁰ Там само. -С. 254.

⁶¹ Кінах Г., ЧСВВ. *Посищенне марамороських.* -С. 107.

⁶² Хоча вважаючи на велику кількість копій «Списанія.» 1749 р., припущення Тетяни Шевніни, а відтак помилка Гліба Кінаха також можлива.

⁶³ Драговський, Бедевлянський і Кричовський монастирі. Див.: Шевніна Т. Вказана праця. -С. 254.

⁶⁴ Див.: Кінах Г., ЧСВВ. *Посищення закарпатських монастирів ЧСВВ в рр. 1755, 1756, 1765 та 1809 // Записки Чина св. Василя Великого.* - Т. III. - Вип. 3-4. - Львів, 1930. - С. 432-446.

⁶⁵ Див.: Кінах Г., ЧСВВ. *Посищенне марамороських.* -С. 107.

⁶⁶ Дане відвідування є в усіх списках, а у варіанті ДАЗО чітко вказується на запис «1723» як маргінальну, тобто записану пізніше від написання рукопису. Див.: Кінах Г., ЧСВВ. *Посищенне марамороських.* -С. 120-121.; *Описання Монастирів Базилітанського ордину...* -С. 270.; Шевніна Т. Вказана праця. -С. 265.

⁶⁷ *Описання Монастирів Базилітанського ордину...* -С. 270.

примірником, що зберігається в ДАЗО можна припустити, що з бібліотеки Мукачівського монастиря до обласного архіву потрапив саме він. А примірник котрий зберігається у краєзнавчому музеї внаслідок поверхового порівняння можемо віднести до часу створення/упорядкування після 1788 р. Антонієм Коцаком. Хоча навіть неглибокий аналіз дозволяє припустити існування великої кількості копій «Списанія.» 1749 р., котрі могли робитися не на основі оригіналу. Все це потребує фахового мовознавчого дослідження.

Також не варто плутати рукописи створені у 1749 р. та у пізніші часи, що буде лише викликати подальшу міфологізацію джерела 1749 р. прикладом таких міфологізацій може бути маргіналія «1723», котру дослідники намагалися ототожнювати з датуванням джерела⁶⁸. А тому, до припущення Олексія Петрова, про можливість створення рукопису між 1735-1749 рр., можемо додати й гіпотезу про існування записів про відвідування монастирів і в раніші часи -1723 р. Але це лише припущення, як і здогадка Олексія Петрова.

Інвентарна складова рукопису 1749 р.

Варто відзначити надзвичайну інформативність «Списанія.» 1749 р. щодо господарського та церковного майна марамороських монастирів. Саме завдяки рукописним даним можемо відтворити реальний стан господарства обителів того часу, та й дослідити способи і види господарювання в цілому регіоні. Кожна обитель описана за певною схемою -спочатку подано коротку історичну довідку, далі описано церковні забудови та інвентар, господарський реманент, іноді наприкінці опису подано інші речі котрі залишаються в монастирі або ж залишки минулорічного урожаю. Необхідно зупинитися на характеристиці деяких із них -церковного інвентарю, богослужбних книгах при монастирських церквах, перелікові худоби та господарського реманенту.

Достатньо детально описано церковний інвентар:

Таблиця 1. Церковний інвентар при марамороських обителях за джерелом 1749 р⁶⁹.

Монастир\ інвентар	Престол ⁷⁰	Обрусы ⁷¹	Гробниця ⁷²	Крести	Святиц ⁷³	Келих ⁷⁴	Антимінс ⁷⁵
1.Боронявська	1	4	1	5	4	-	1
2.Драговська	1	4	1	2	-	-	1
3.Кричовська ⁷⁶	1	4	-	2	1	1	1
4.Угольська	1	5	1	5	2	1 ⁷⁷	3
5.Вулхувська	1	4 ⁷⁸	1	1	-	1	1
6.Бедевлянська	1	15 ⁷⁹	-	1	4	1 ⁸⁰	-
7.Грушевська ⁸¹	-	-	-	-	-	-	-
8.Белоцерквянська	1	4	1	2	3	-	1

⁶⁸ Див.: Кінах Г., ЧСВВ. Посіщенне марамороських. -С. 107 та ін.

⁶⁹ Складено на основі: Кінах Г., ЧСВВ. Посіщенне марамороських. -С. 107-122.; Описання Монастирів Базилитанського ордину... -С. 257-270.; Шевніна Т. Вказана праця. -С. 256-265.;

«Списаніе обителей Марамороскихъ древле бывшихъ» 1749 року...

9.Бичковська	1	4 ⁸²	1 ⁸³	2	2	1	-
10.Джулинська	-	5(?) ⁸⁴	1	-	1	1	1
11.Барсановська	-	-	-	1	-	1	-
12.Евдяньська	-	-	-	1	-	1	1
13.Мовсеовська	1	3	-	1	-	1	1 ⁸⁵
14.Вишня Вишава	1	3	-	-	1	-	-

Аналізуючи церковний інвентар необхідно відзначити досить добре забезпечення монастирських церков усім необхідним для здійснення богослужінь. Звичайно, в деяких описах храмів не згадується престол чи чаша, але, безумовно, вони існували, а відсутність даних у джерелі могло бути звичайним упущенням. Прикладом також може бути антимінс, без існування якого храм перетворювався на звичайні стіни, адже здійснювати богослужіння заборонялося. Надзвичайно важливу інформацію отримуємо із характеристики антимінсу храму Вулхувської обителі -антимінс єпископа Стойки розідраний, а тому накладено заборону використовувати його при богослужіння: «*Антимінс Стойки Єпископа подертый /: на котором ем заказал больше раз служить*»⁸⁶. Заборона свідчить про те, що її міг накласти або єпископ, що маловірогідно, або ж протоігумен (на той час Гедеон Пазин), а це виглядає більш правдоподібно. А тому автором оригіналу 1749 р. міг бути не хто інший як протоігумен Гедеон Пазин, котрий і здійснював відвідини

⁷⁰ Церква та престол у всіх монастирях дерев'яні, окрім Білоцерквянської -з кам'яним храмом, склепом та престолом.

⁷¹ Рушники.

⁷² Напевно напрестольна гробниця.

⁷³ Підсвічник.

⁷⁴ Напевно чаша для причастя.

⁷⁵ Антимінс - посвячений обрус із мощами святих на престолі в церквах. На антимінсі зверхується під час св. Літургії таїнство Євхаристії. Без антимінса не можна служити св. Літургії. Як правило антимінс підписували місцевими (у даному випадку марамороськими) єпископами, але були й винятки. Див.: Антимінс. Матеріал з Вікіпедії - вільної енциклопедії. -Режим доступу до сторінки: <http://uk.wikipedia.org/wiki/Антимінс>.

⁷⁶ При Кричевському монастирю згадується плачуча ікона Богородиці перенесена 1714 до Егеру.

⁷⁷ Разом з келихом згадується срібна ложечка.

⁷⁸ Крім чотирьох напрестольних рушників згадуються інші шість.

⁷⁹ Крім чотирьох напрестольних рушників існував додатковий рушник, котрий покривав увесь престол. Крім того згадуються інших 8 рушників (в тому числі для стільців) та три звичайні рушники.

⁸⁰ Крім келиха згадується й кадильниця.

⁸¹ Грушевська обитель лише згадується у джерелі: «*Обитель Грушевска древле разорена от іновірних когда создана есть от Драгмештра и Балици листы документа й фундація во обители Мукачевской суть*». Див: Шевніна Т. Вказана праця. -С. 261.

⁸² Крім того згадуються 7 рушників на стільцях, чотири на «образах».

⁸³ Поряд з гробницею згадується образ Богородиці розміщений на престолі.

⁸⁴ Не вказано кількість рушників лише повідомляється про їх існування: «*На Престоле обрусы*», а також згадується додатково один рушник.

⁸⁵ Антимінс молдавського митрополита Евфимія.

⁸⁶ Див.: Шевніна Т. Вказана праця. -С. 259. За Кінахом -«*/:на котором емь заказалъ больше раз служить:/*». Див.: Кінах Г., ЧСВВ. Посіщенне марамороських. -С. 112. У варіанті ДАЗО -«*/:на котором ест заказал.*». Див.: Описання Монастирів Базилітанського ордину... -С. 262.

монастиря в той час.

Судячи із джерела, як на той час, монастирські храми досить добре забезпечені богослужбовою літературою:

Таблиця 2. Богослужбні книги при монастирських церквах за «Списаниєм.» 1749 р.⁸⁷

Монастир\книги	Апостол	Триодь ⁸⁸	Часослов	Требник	Євангеліє	Трефолой ⁸⁹	Службник
1.Боронявська	1	2	1	-	1 ⁹⁰	1	-
2.Драговська ⁹¹	-	2	1	1	1	1	1
3.Кричовська ⁹²	1	2	1	1	1	1	1
4.Угольська ⁹³	1	2	1	2	2 ⁹⁴	2	2
5.Вулхувська ⁹⁵	1	2	-	1	1	1	1
6.Бедевлянська ⁹⁶	1	2	1	3 ⁹⁷	1	1	1
7.Грушевська	-а	-	-	-	-	-	-
8.Белоцерквянська ⁹⁸	1+1р ⁹⁹	2	1	1	1р	1	1
9.Бичковська	1	2	1	2	1	1	1
10.Джулинська ¹⁰⁰	1	1 ¹⁰¹	1	1	1	1	1
11.Барсановська ¹⁰²	1	1 ¹⁰³	1р	2 ¹⁰⁴	1р	-	1
12.Евдянська ¹⁰⁵	1	2	-	1	1	1	1
13.Мовсеївська	2	2	2	1	1 ¹⁰⁶	2 ¹⁰⁷	1
14.Вишня Вишава ¹⁰⁸	1р	-	1	1	1	1	1

⁸⁷ Складено на основі: Кінах Г., ЧСВВ. Посіщенне мараморських. -С. 107-122.; Описання Монастирів Базилітанського ордину... -С. 257-270.; Шевніна Т. Вказана праця. -С. 256-265.

⁸⁸ Триоді в церквах як правило знаходилися в двох екземплярах -Постна та Цвітна.

⁸⁹ Трефолой -богослужбова книга котра містить літургію на церковні свята. Див.: Праздничная минея. Материал из Википедии - свободной энциклопедии -Режим доступу до сторінки. -http://ru.wikipedia.org/wiki/Праздничная_минья.

⁹⁰ Цікаво, що євангеліє в церкві належало місцевому желярові (феодално залежному селянинові) й використовувалося тимчасово, як позика.

⁹¹ Також згадуються два Псалтирі.

⁹² Серед церковних книг зберігався один Псалтир.

⁹³ При Угольській обителі зберігалися інші книги: Псалтирі -2, Акафіст -1, Дорофей друкований -1, Богословія -1, Прологи -1, Меч духовний -1, Чуда Пресвятої Богородиці -1.

⁹⁴ Одне з Євангелій писане, інше друковане.

⁹⁵ Містилося також по одному примірникові Октоїха та Псалтиря.

⁹⁶ У церкві також містилися: Октоїхи, старий та новий, два Псалтирі, Тестамент, Діоптра, унівський Катехизм, Біблія, Ієрмолой, польська книга.

⁹⁷ Один львівський Великий, інший малий, а третій давнього видання.

⁹⁸ Зберігалися інші книги: великий Октоїх, книга св. Василя Великого, писана книга Єфрема, Псалтир, писана Мінея, чуда Пресвятої Богородиці.

⁹⁹ Позначка «р» у значенні рукопис.

¹⁰⁰ Серед інших книг містилися: Мінея руська, Октоїх, Псалтир.

«Списание обителей Марамороскихъ древле бывшихъ» 1749 року...

Очевидно, що при церквах зберігалися не тільки всі необхідні книги літургійного змісту, але часто траплялися справді цінні рукописні екземпляри. Судячи із таблиці №2 при монастирських храмах на той час зберігалося щонайменше п'ять рукописних книг, а питання їх подальшої долі та їх пошук чекає на своє дослідження.

Не менш цінна статистика міститься у переписі худоби при обителях, що дозволяє встановити стан господарства та промислів:

Таблиця 3. Інвентарний перелік худоби, птиці та уліїв за джерелом 1749 р.

Монастир\худоба	ВРХ ¹⁰⁹	МРХ ¹¹⁰	Птиця	Коні	Улії ¹¹¹
1.Боронявська	-	-	-	-	-
2.Драговська	-	97	-	-	9
3.Кричовська	6	-	-	2	-
4.Угольська	16	66	-	1	37
5.Вулхувська	15	-	-	1	23
6.Бедевлянська	9	-	-	-	-
7.Грушевська	-	-	-	-	-
8.Белоцерквянська	9	-	-	-	3
9.Бичковська	16	-	-	2	-
10.Джулинська	5	-	-	-	-
11.Барсановська	14	-	11	1	19
12.Евдянська	19	40	? ¹¹²	2	6
13.Мовсеовська	13	115	-	8	31
14.Вишня Вишава	14	20	-	2	10

Із таблиці №3 цілком очевидно, що при монастирях найбільше розводили: велику рогату худобу (як тяглові та м'ясні породи -бики й воли, так і молочні -корови); вівці, дрібна рогата худоба поширена в Драгівському, Угольському, Евдянському, Мовсеовському та Вишньовишавському монастирях; як тяглова сила використовувалися також коні. Добре при обителях розвивався такий промисел як бортництво -розведенням бджіл займалися у восьми із тринадцяти описаних обителей.

Не мале значення має опис реманенту, котрий зберігався в

¹⁰¹ У даному випадку лише Цвітна.

¹⁰² Серед інших книг в обителі знаходилися: Мінеї -сербська та волоська, Псалтир волоський.

¹⁰³ Постна.

¹⁰⁴ Руський та волоський.

¹⁰⁵ Інші книги: писаний Октоїх, Тестамент, писана Минея, волоський Маргарит.

¹⁰⁶ Існували в обителі також писане сербське Євангеліє та волоське друковане.

¹⁰⁷ Руський та волоський.

¹⁰⁸ При монастирі зберігався також один Псалтир та Шестиднев.

¹⁰⁹ Велика рогата худоба

¹¹⁰ Мала рогата худоба

¹¹¹ Мається на увазі розвиток бортництва при монастирях, розвиток якого визначається за кількістю уліїв.

¹¹² Вказано що тримали качки та кури, але не вказано на чисельність.

монастирських господарствах:

Таблиця 4. Перелік господарського реманенту за «Списанієм.» 1749 р.

Монастир\худоба	Плуг	Сокира	Великий посуд	Мотики	Коса	Пиля
1.Боронявська	1	2	6	-	-	-
2.Драговська ¹¹³	1	N ¹¹⁴ (?)	7	3	3	1
3.Кричовська ¹¹⁵	1	-	8	3	-	-
4.Угольська ¹¹⁶	1	5	8	-	4	-
5.Вулхувська ¹¹⁷	1	4	3	1	1	-
6.Бедевлянська ¹¹⁸	1	N (?)	20	-	-	-
7.Грушевська	-	-	-	-	-	-
8.Белоцерквянська ¹¹⁹	1	2	3	-	-	-
9.Бичковська ¹²⁰	-	3	4	-	-	-
10.Джулинська	-	-	-	-	-	-
11.Барсановська ¹²¹	2	N (?)	-	-	-	-
12.Евдянська ¹²²	1	3	3	-	-	-
13.Мовсеовська ¹²³	1	4	-	-	-	-
14.Вишня Вишава ¹²⁴	1	1	-	1	-	-

Уже поверховий аналіз таблиць №3 та №4 дозволяє говорити про розвиток орного землеробства при обителях. Та все таки треба підкреслити -судячи з інвентаря та кількості худоби, монастирські господарства мали переважно натуральний характер. Радянські міфи про «великі монастирські латифундії» на Закарпатті легко руйнуються вище проаналізованим джерелом. Незважаючи на існування двох млинів (при Угольській та Мовсеовській обителях) та десятини котру платили селяни й здійснювали відробітки¹²⁵, важко наполягати, що Боронявський монастир (чи будь-який інший) із плугом, двома сокирами та шістьма одиницями господарського посуду (корита, бочки,

¹¹³ При монастирі нараховувалися різні борони, сверла, долото, нові серпи, теслиця, два великі сусіка.

¹¹⁴ Вказується на існування інвентаря, але не позначено його чисельність.

¹¹⁵ Окрім вказаного інвентаря зберігалися один чіковтов, дві скрині, один сусік та лада.

¹¹⁶ Серед господарства нараховувався млин, кований віз для волів, два ланцюги, чотири сверла, одно долото, два сусіки.

¹¹⁷ Існувало в той час тринадцять обручів із возу, два сверла, плетений кіш та одна черга.

¹¹⁸ У монастирі знаходилися: віз, ланцюг, три сверла, долото, залишок полотна, лада та скриня.

¹¹⁹ Нараховувалося два ланцюги, стільки ж чіковтовів.

¹²⁰ При монастирі використовувалися віз, борони, ланцюг, долото, сверло, два сусіки, стільки ж кошів плетених та котлів.

¹²¹ У обителі серед реманенту згадується віз, борона, ланцюг та сусік.

¹²² Згадується також віз.

¹²³ При обителі рахувався млин «на добрей воді» (очевидно водяний), віз, два ланцюга, три сверла, два чіковтова та долото.

¹²⁴ Серед реманенту знаходився один віз, сверло та фарагов.

¹²⁵ Засуджувати суспільно-економічний устрій певної епохи виглядає як мінімум непрофесіоналізмом для фахового історика (В. К.).

«Списаніє обителєй Марамороскихъ древле бывшихъ» 1749 року...

бутлі тощо) є великою латифундією.

Отже, уже лише поверховий аналіз джерела дозволяє констатувати -статистичні дані дозволяють реконструювати не лише господарство окремих монастирів, але й види господарських занять та промислів у цілому регіоні. Дані «Списанія.» 1749 р. дозволяють детально студіювати богослужбну літературу та її поширення на Марамороші.

Підсумовуючи, необхідно підкреслити, що першим створеним рукописом і найбільш поширеним серед дослідників є «Списаніє.» 1749 р. авторство котрого належить вірогідніше протоігуменові Гедеону Пазину, а упорядництво Антонієві Коцакові. Також треба наголосити на існуванні кількох описів за різні роки і не плутати їх із створеним 1749 р. Більше питань викликає оригінальність списків джерела 1749 р., котре очевидно дійшло до нас у кількох копіях, що потребує детальніших мовознавчих студій. Інвентарні ж дані статистики досліджено лише в загальних рисах, але й таке дослідження дозволяє зрозуміти рівень розвитку господарства окремих монастирів, ЧСВВ та Мараморошу в цілому.

Література:

Антимінс. Матеріал з Вікіпедії - вільної енциклопедії. -Режим доступу до сторінки: <http://uk.wikipedia.org/wiki/Антимінс>.

Державний архів Закарпатської області (далі ДАЗО). -Ф. 64. Монастырь ордена Василиан г. Мукачево. -Оп. 1. -Спр. 66. Описание Обителєй Мараморьских древле бывших и ныне зостающих, начавше от Боронявы. Копія. На 8 арк. -Арк. 1-8.

ДАЗО. -Ф. 64. Монастырь ордена Василиан г. Мукачево. -Оп. 1. -Спр. 168. Обет настоятелей Заричского, Березнянского монастырей о подчинении Мукачевскому монастырю. На 2 арк.

ДАЗО. -Ф. 64. Монастырь ордена Василиан г. Мукачево. -Оп. 4. -Спр. 148. Протокол перевыборов протоигумена ордена и игуменов монастырей. На 8 арк.

ДАЗО. -Ф. 64. Монастырь ордена Василиан г. Мукачево. -Оп. 5. -Спр. 135. Списки монахов Мукачевского, Имстичевского и др. монастырей. На 5 арк.

ДАЗО. -Ф. 64. Монастырь ордена Василиан г. Мукачево. -Оп. 5. -Спр. 214. Ведомость о личном составе Василианских монастырей в Мукачевской епархии. На 2 арк. -Арк. 1.

Енциклопедія історії та культури карпатських русинів [Текст] / Уклад.: Павло Роберт Магочій, Іван Поп ; заг. ред. Павла Роберта Магочія ; пер. з англ. Мови Надії Кушко ; ред. укр. видання Валерій Падык ; карти Павла Роберта Магочія ; вип. ред. Лариса Ільченко. -Ужгород: Вид-во В. Падыка, 2010. -856 с. + XXXII с.: іл., у т. ч. 32 кольор. Вклейки + карти.

Кінах Г., ЧСВВ. Посіщенє марамороських монастирів 1749 р. // Записки Чина св. Василя Великого. - Т. І. - Вип. 1-2. - Львів, 1926. - С. 105-122.

Кінах Г., ЧСВВ. Посіщення закарпатських монастирів ЧСВВ в рр. 1755, 1756, 1765 та 1809 // Записки Чина св. Василя Великого. - Т. III. - Вип. 3-4. - Львів, 1930. - С. 432-446.

Нарис історії Василянського чину Святого Йосафата. -Рим: Видавництво ОО. Василян, 1992. -640 с.

- Описання Монастирів Базилітанського ордину, Мараморської жупи. Описание Обителей Мараморских древле бывших и ныне зостающих, начавше от Боронявы. -№ 111 / Мукачівська греко-католицька єпархія. Документи. / Редактори: Віорел Чубота, Михайло Делеган, Овідю Гітта, Василе Рус. -Satu Mare-Ujgorod, 2007. -389 с. -С. 257-270.
- Пагиря В. Монастирі Закарпаття (1360 -1939) / В. Пагиря. - Мукачево: Видання Мукачівсько-Ужгородської православної єпархії, 1994. - 116 с. -С. 91.
- Пап С. Історія Закарпаття / С. Пап: [у 3-х т.]. - Т. 2. - Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2002. - 448 с.
- Праздничная миная. Материал из Википедии - свободной энциклопедии -Режим доступу до сторінки. -http://ru.wikipedia.org/wiki/Праздничная_миная.
- Пронін В., архимандрит. К истории Угольского Монастыря // Собрание трудов. Архимандрит Василий (Пронин) / Сост.: А. Мониц, Ю. Данилец. -Т. 1. -Жизнеописание. Научные и богословские исследования. -Ужгород: ОАО «Патент», 2010. -432 с., ил. -Текст на рус. и укр. языках.-Т. 1. -С. 253-267.
- Пронин В. История Православной Церкви на Закарпатье. -Из серии трудов автора. -Кандидатская работа архимандрита Василия (Пронина) «История Мукачевской епархии (с древнейших времен до первой Мировой войны 1914 г.)» / В. Пронин. -Издание второе. - Ужгород: Мукачевская епархия, 2009. - 527 с.
- Шевніна Т. «Списание обителей Мараморских древле бывших» -цінна пам'ятка історії монастирів Закарпаття // Науковий збірник Закарпатського краєзнавчого музею. -Вип. IX-X. -Ужгород: «ІВА», 2010. -С. 252-320.
- Timkovič V. Jozafát OSBM. Letopis Krásnobrodského monastiera: alebo kúsok zo slavných dejín gréckokatolíkov na Slovensku / V. Timkovič. - Prešov: Blahovistnik, 1995. - 129 s.

Яків Головацький про життя і побут населення Мараморощини

Володимир Задорожний

Iakiv Holovastkyi despre viața tradițională a populației Maramureșului

Rezumat: *Iakiv Holovatskyi este un celebru iluminist, om de știință și figură publică. Etnologia a fost principalul său interes în acel moment. El și-a efectuat călătoriile în jurul zonei Carpatilor. Iakiv Holovatskyi a descris una dintre aceste excursii în scrisorile sale către un prieten din Lviv. Poveștile care se referă la populația din Maramureș sunt analizate în articolul de mai jos.*

Yakiv Holovatskyi about life and customs of the population of Maramorosh

Abstract: *Yakiv Holovatskyi is a famous enlightener, scientist and public figure. Ethnology was his main interest at that time. He devoted his trips around the Carpathian region to this interest of his. Y. Holovatskyi described one of such trips in his letters to a friend in Lviv. The stories which concern the population of Maramorosh are analyzed in the given article.*

Cuvinte Cheie: *Iakiv Holovastkyi ,viața tradițională , etnologie, corespondență personală, populația Maramureșului, excursie, excursionist, cercetare etnologică.*

Keywords: *Iakiv Holovastkyi, traditional life, ethnology, personal correspondence, Maramureș population, hike, hiker, ethnological research.*

Серед своїх побратимів -членів «Руської Трійці»Яків Головацький (1814-1888) був найзавзятішим мандрівником. Ще юнаком, у 1832 р., будучи студентом Львівського університету, він разом з Іваном Вагилевичем здійснив подорож у село Диків Тарнобжезького повіту (нині Республіка Польща), де на запрошення графа Яна Тарновського в його маєтку опрацьовував слов'янські та українські рукописи, грамоти, що знаходилися у графській бібліотеці. Влітку 1834 р. Я. Головацький вибрався у пішу мандрівку зі Львова через Миколаїв, Стрий та інші міста Прикарпаття на Буковину, звідки повернувся кіньми через Чортків, Бучач, Монастирська до Львова. Восени того ж року, вирішивши продовжити навчання у Кошицькій академії, подався туди пішки через Городок, Перемишль і Дуклю. З Кошиць ходив до Пешту, де навчався в університеті, й до Ужгорода, а повернувся додому 1835р., подолавши хребти Гуцульщини, через Маняву, де відвідав руїни славного монастиря, закритого австрійською владою 1780 р. Навчання у Пешті, знайомство з діячами слов'янського відродження Я.Колларом, П.Шафариком та іншими стали у пригоді при виданні «Руською Трійцею» першої на західноукраїнських землях книжки -славетного альманаху «Русалка Дністровая», яка побачила світ 1837 р. у Пешті. Після закінчення Львівської духовної семінарії 1840 р. Я.Головацький здійснив ще одну подорож, на цей раз -з Коломиї через Чорногорський хребет на Закарпаття та у північно-східну Угорщину і Румунію. Були й інші менш тривалі мандрівки. Під час кожної з них пройнятий жагучою потребою іти «в народ» Я.Головацький вивчав рідний край, пам'ятки історії і писемності, побут населення, збирав етнографічні й фольклорні матеріали, які стали основою його численних публікацій, зокрема його багатотомної збірки пісень Галицької та Угорської Русі. Авторитет Я. Головацького як вченого й громадського діяча у той час настільки великий, що саме йому було довірено завідування першою у

Львівському університеті кафедрою української словесності, створеною у часи «Весни народів». Це вже згодом, з кінця 50-х і в 60-х рр., потрапивши під вплив реакційного москвофільства, Я. Головацький віддалився від ідеалів своєї ранньої творчості, а потім і цілком зрікся їх. А в 30-40-х рр. він віддавав усі свої сили на благо рідної науки і культури.

Пропонований твір Я. Головацького «Подорож по Галицькій та Угорській Русі, описана в листах до приятеля у Л.» - класичний зразок опису мандрівки. Йдеться не про якусь одну подорож письменника, в ній узагальнено зібрані ним наукові матеріали і спостереження, викладено поетичні враження від багатьох, якщо не усіх згаданих його мандрівок 1832-1840 рр. Листи (їх дев'ять) автор адресує у Львів приятелю - відомому чеському письменнику і вченому Карелу Запу (1812-1871). Маршрут описаної подорожі пролягав через Миколаїв, Стрий, Болахів та інші міста Прикарпаття до Коломиї, Криворівні, Жаб'яго та через вершини й полонини Чорногорського хребта до Рахова, Бичкова, Трибущани, а звідти на човні по Тисі до Хуста, Сегета, згодом Мукачева та Ужгорода і знову через Карпатські гори, на цей раз у західну їх частину до кінцевого пункту - старовинного міста Перемишля. Скрізь, де бував, мандрівник намагався фіксувати свої спостереження над життям різних верств населення, їх побутом, житлом, працею, одягом, усною творчістю. Його вражав контраст між красою рідної землі і рабським становищем покріпачених селян, убогістю їх курних хат, жалюгідним рівнем освіченості народу.

Листи Головацького, власне, стали однією з перших спроб вченого заповнити прогалину в науковому вивченні рідного краю, показати його глибоку обізнаність з науковими джерелами й концепціями історії українського народу. У цьому творі автор, зокрема, відстоював одвічне право будь-якого народу на власну землю і свободу, на своє національне відродження, водночас виступав палким прихильником ідеї слов'янського єднання, яка з особливою силою сприймалася на могутніх вершинах Чорногори. Уявляючи їх сторожею української землі на стику культур Сходу і Заходу і проймаючись гордістю за народ, який жив тут одвіку, «перший пізнав цю землю, назвав кожну вершину, кожну скелю, яри, урвища, долини і потоки», письменник від імені цього народу «на всі чотири сторони світу» проголосив вітання всім народам, корифеям національного відродження.

Важливим відкриттям у тодішньому науковому світі були і ґрунтовні описи Я. Головацьким т. зв. «Шафарикової невідомої землі», тобто історичного Закарпаття («Угорської Русі»), яке П. Шафарик у своїй праці з історії слов'янських літератур (1826 р.), а згодом польський славіст А. Кухарський після відвідання Ужгорода в 1829 р. вважали невідомою світові землею. Розповівши не тільки про головні міста - Хуст, Сегет, Мукачево, Ужгород, а й про соляні промисли, ярмарки, торговельні карпатські шляхи, побут гуцулів, угорців, румунів, словаків незайману красу закарпатських полонин, зібравши величезну кількість етнографічного й фольклорного матеріалу Закарпаття, Я. Головацький поклав початок системному і всебічному вивченню цього краю. Значний інтерес представляє спогад про його зустріч із забутим українським вченим Закарпаття, автором першої на цих землях граматики руської (української) мови та руських (українських)

церковних проповідей М.Лучкаем. Важкими ремінісценціями історичного характеру сповнені описи розгулу угорських феодалів на закарпатській землі в далекому і недалекому минулому, а також трагічної долі міста Перемишля, яке, будучи столицею руських князів з найдавніших часів, зазнало колонізації і де на руїнах княжого храму збудовано латинський костюл і нищаться будь-які прояви його руського походження.

Твір приваблює не лише захоплюючим сюжетом мандрівки, автентизмом її опису, а й поетичною майстерністю пейзажних замальовок, якими письменник прагнув передати красу природи і навколишнього світу. Написав її автор тогочасною українською літературною мовою, а оскільки, як він сам згадував, «не було де надрукувати його по-українськи, а до польських журналів «Подорож» не підходила», то він передав твір своєму приятелеві чехові Карелу Запові, який допоміг йому перекласти чеською мовою і вперше надрукувати у Празі в 1841-1842 рр. у науково-популярному альманасу «*Casopis Ceského Museum*».

У науковому світі «Подорож» справила глибоке враження і незабаром з'явилася друком у перекладі російською і польською мовами у варшавському славістичному журналі «Денница -*Jutrzenka*», а також німецькою мовою у Штутгартському часописі «*Ausland...*». Український оригінал твору не знайдено, збереглися лише окремі фрагменти дорожніх записок Я.Головацького, які відображають автентизм його літературної мови.

Вісім листів «Подорожі» вперше українською мовою переклала в 1926 р. студентка Празького Університету, згодом відома вчена, Марія Дем'янівна Деркач (1896-1971). Цей переклад з додатком останнього, дев'ятого листа у перекладі вченої Марії Андріївни Вальо і за редакцією письменника Миколи Ільницького з'явився у журналі «Жовтень» № 6 за 1976 р. Однак це не була перша українська публікація «Подорожі». Як згодом виявила бібліограф Луїза Ільницька, перший, другий і четвертий листи «Подорожі» до сторіччя її написання були опубліковані 1938 р. в «Літературно-науковому додатку «Нового часу». Основою цієї публікації став також переклад Марії Деркач. Наше повідомлення базується на поважних і ґрунтовних студіях кандидата філологічних наук М.Вальо, яка в 1993 р. опублікувала книгу «Подорожі в українські Карпати» (Львів: «Каменярь». -280 с.). У дослідженні зібрано маловідомі твори-описи мандрівок по Карпатах у ХІХ ст. видатних українських письменників і вчених, в тому числі класичний опис-мандрівки Я.Головацького «Подорож по Галицькій та Угорській Русі, описана в листах до приятеля у Л.».

У даних студіях подаємо вибірково копію листів під номерами 5, 6, 7 як джерела у яких Я. Головацький простежує цікаві сюжети побуту жителів Мараморощини, зокрема румунів, українців, угорців.

ЛИСТ 5. Повені В Карпатах; Рахів; Вид На Угорські Низини; Плавання По Тисі; Себет; Угорське Громадянство; Студентське Життя; Себетський Літератор

Із Себета 4 серпня 1839 р.

Любий друже!

Пустився я з Лугів позавчора доволі широким шляхом над шумливою Тисою у дальшу дорогу. Це прикордонне село лежить по обох берегах ріки, хата від хати досить далеко, а все це в такій глибокій ущелині між стрімкими горами, що взимку сюди не заглядає сонце, лише його відблиск з гірських вершин. Повені навесні і влітку бувають такі грізні, що Тиса виступає зі своїх низьких берегів на кілька сажнів, і все несе з собою. Так, у минулому році повинь знищила кам'яний будинок лісничого, дах зовсім зірвала, стіни перекинула й нанесла між них величезні криги льоду, а сусідня дерев'яна сільська хата цю навалу витримала. Колоди, галуззя і сіно так загорнули хату, що її зовсім не пошкоджено, а коли води зійшли, знайшли в хаті на печі хвору вдову, яка не могла рушитися з місця і врятувалася лише чудом... Старі люди оповідають, що за давніх часів не було таких повеней. Я питав, чому так сталося. І один дідок пояснював це тим, що ліси тепер значно поріділи, і коли на полянах сонце розігріє сніг - він швидко тане. Це обгрунтоване й таке точне спостереження простого селянина дуже здивувало мене. Але люди, що стільки років живуть на одному місці, так близько з природою, уміють приглядатись до неї, досліджувати й пізнавати її. Тому їх досвід буває не раз певнішим і правдивішим, ніж твердження деяких теоретиків. Мандрівні вчені виробили звичку докладно розпитувати населення про місцевість, а не легковажити думкою невченого простолюддя...

Проїжджаючи через село Богдан (Богдани), вступив я до малої дерев'яної церкви; людей було досить повно, посеред церкви мужчини, а ближче до виходу (у т. зв. бабинці) - жінки, але їх здавалось більше. Прийшов я саме на проповідь. Старенький священик відійшов від вівтаря, став у служебнім одязі у «царських вратах» і слабим голосом почав промову до православних християн.

Його проповідь була дуже проста, звичайна, мова чисто народна, місцева, але видно було, що говорить він від щирого серця і, без сумніву, до сердець, бо часто відзивалися зітхання простого, але щирого народу: «Ах Господоньку-Боженьку, помилуй нас, грішних!» Я сам відчув це хвилювання людей, бо тут я пізнав, як треба до людей говорити, як набагато більше користі може принести кілька щирих сердечних слів, ніж ті високопарні проповіді, які так часто можна чути від руських священиків у Галичині. Не раз така проповідь, прикрашена ученими приповідками і шкільною вченістю, настільки суха, бездушна, нежиттєва і незрозуміла, що народ її не сприймає. А ще в додатку при незнанні місцевої говірки - вона напів або й чисто польська, тому український народ її не розуміє, і вона не досягає своєї мети! Я був дуже зворушений цією простою, але щирою мовою, коли старець, скінчивши свою науку, ще раз звернувся до слухачів і почав їм описувати міста Содом і Гоморру, про які згадував у своїй проповіді. Між іншим розказував, що це були такі великі міста, що чоловік не міг їх об'їхати на найліпшій коні навіть за сто днів. Шкода, подумав я собі, що при

так добрім серці рівно ж і розум не є освічений, бо ж цей простачок немає найменших знань.

Переїжджаючи через село, я зустрів 5-6-річну дитину, і вона похилила біляву голівку й зашебетала: «Дай, Боже, добрий день!» Цього я не сподівався. Мене ця дитина так схвилювала, що я не міг стриматись і запитав: «Як називаєшся?» - «Івась»... Погладив я його і не міг нарадуватись з нього, бо хто би сподівався, що в таких диких горах, у такій самотності, далеко від міста, від освічених людей, у селі без школи можна зустріти стільки чемності та ще й у дитини? Хто сповнює ці молоді серця такою лагідністю і чемністю? Зробили це не школа. Це не наслідування «вищих» кід, які у ставленні до простого народу здебільшого нелюдяні. Освіта не продерлась ще до цих гір через степи, заселені суворими чужинцями. Це збережені в горах залишки старого слов'янства, риси якого виявляються тут у звичаях і побуті. Ласкава мати викладає уже дитині віддавна утвержені віками стародавні звичаї і обряди, що колись становили віру предків, основою якої була повага до старших, зберігання родинних чеснот, людяність.

Ніжна слов'янська пісня робить лагіднішим буйного, загартованого в боротьбі з ведмедем юнака, і цей вплив триває у душі аж до старості...

В'їжджаємо в Рахове (Рахів, Раго) - велике, у долині ширше, доволі густо заселене село. Має тартак і багато інших будинків, а також квасну воду (боркут), але мало вживану, бо не така сильна, як за милю північному напрямку у селі Кваси, що на дорозі до Ясенева коло галицького кордону...

Щоб далеко не об'їжджати гостинцем, що простягнувся уздовж берегів Тиси, я вибрав коротшу дорогу через круту гору. Знову дряпання угору, знову камінні стежки, ліси, подібні почуття і враження. Коли вибралися на гори, узяла мене охота ще раз піднятися на найвищий шпиль гори, з якої я сподівався побачити гарний краєвид. О, який чудовий краєвид! Ні гори, ні ліси не заслоняють вільного погляду. Безмежні рівнини скочуються до Тиси й далеко поза Тису на південь до інших слов'янських братів. Вітай, урожайна країно, батьківщино Добровського, Шафарика, Коллара! Вітайте, наддунайські брати!

Поволі спускався я вниз потоком до Бичкова. Уздовж Тиси минув українські села Красне, Плесо, Вільхову, Барлабаш, Трибушани й Луги. Бичків - село розлоге, гори довкола плоскі, долини ширші, тут уже сіють жито, гречку й кукурудзу. Хати покриті соломою. Гідна уваги річ: як тільки змінюється географічне положення, змінюються і звичаї, одяг та мова. Селянин тут широкоплечий, ходить у короткій сорочці (яка особливо впадає у вічі), широких штанях, часто в чоботях, а не постолах, на плечах носить вовняну чугу, а голова покрита капелюхом з величезними, піднятими вгору крисами. В Бичкові, точніше в Лугах перед Бичковом, починається населення угро-руське; гірські краї у верхній течії Чорної та Білої Тиси населяють ще галицькі українці або гуцули. В Бичкові сходиться кілька доріг, є великі поклади кам'яної солі, яку добувають у багатьох солярнях... Звідси її розвозять або мажею, українським чумацьким возом, запряженим волами, або Тисою. На Тисі, яка тут доволі широка, бо злилися з нею Шчавуль, Квасни, Кусва чи Тисва, було вже багато плотів: одні з сіллю, прикритою рогожею, інші з гонтою, дошками й т. д. Та глянь, згори пливуть нові плоти,

дим іде з палаючого багаття, де гуцули запарюють свої люльки¹. Гуцули в червоних куртках (казайках) грають і співають. Попереду пливе пліт, на нім старий сивий гуцул, а з ним жвавий легінь. Хлопець співає коломийки й кермує веслом (кермою). Згинає коліна й, присідаючи навпочіпки, починає витанцювувати. Аж ось старий гуцул, що дивився байдуже на свого веселого сина, чи, може, внука, ніби сам молодіє, і теж підскакує і на перемену з хлопцем виспіває коломийки. Вони вже перепливи, а ще здалеку за ними видно, як то молодий, то старий підскакують. Дивний це, напевно, первісний вияв життя нашого народу.

Я зауважив, що місцеві люди готувалися відпливати, і я приєднався до їх веселого гурту. «Куди пливете?» - «Аж до Вуйлаку», - «Я доїду до Шигота з вами? Добре?» І я ступив на пліт. Змахнули кермами, і ми вже посеред Тиси! О, як любо пливати бурхливою рікою! Холодний, приємний вітерець повіває, людина сама стає кращою, підноситься й розгортає крила, наче птах, що хоче летіти, але її обтяжує тіло і в'яже з землею. Зате тим вільніше здійсмається душа, вище від птиць, від усякого створіння! Який величний вид на долину, звідки шумлива Тиса добувається на широку рівнину! Гори здаються вежами, верхи й узбіччя спинаються один на одного в грізній поставі, вкриті сірою мрякою, наче таємничою заслоною. Нижче, на лісовому узбіччі, відбиваються зелені поляни, наче лисина на старечій голові, далі знову загопи вівса, що його працююча рука розкинула в неродючу землю, а сонце, що клониться уже на захід, косо кидає на них мачушин промінь. Там здалеку чути дзвіночок череди, що пасеться на надбережних лугах, і пісні пастухів. Береги, замаєні зеленим вівсом і високим бадиллям кукурудзи, зникають, наче уві сні, перед зачарованими очима. Все минає, змінюються і віддаляються околиці, найрізноманітніші овиди. Тільки ця безперервна музика в супроводі гуку бистрої ріки, удари об пліт моїх бокорашів розбурханих хвиль постійно звучать у вухах, зачаровують.

Але тут бачу вже здалека Сегетські вежі, які золотить призахідне сонце. Ми припливли під місто, причалили до берега й уже у присмерку попрощалися з моїми товаришами по подорожі. Я ввійшов у місто. Було вже кілька днів по ярмарку, і в місті мало людей. Вулиці довгі, на передмісті дерев'яні будиночки зведені так, що вікна виходять на вулицю, а двері на подвір'я. Майданчик чи то продовження вулиці охоплює монастир, костюл і ще якийсь будинок, що виглядає острівцем серед ріки. На вулиці є крамниці з салом, що звисає цілими пластами, далі з ременями, купецьким товаром. Є тут, аптеки, шинки, кав'ярні й т.д. Місто мало вигляд безлюдного, був час канікул, і молодь роз'їхалася до батьківських домівок чи розійшлася шукати інших шкіл в Угорщині. Населення містечка строкате - угорці, румуни, українці, євреї... Немає, здається землі, де б зібралось так багато поліглотів, як в Угорщині: тут часто зустрінеш людей, з якими можна порозумітися по-угорськи, по-німецьки, по-румунськи, по-словацьки, а то також по-українськи, по-сербськи, як тут кажуть, «по-рацку». Спричинилося до цього змішане населення, а також шкільна грамастика. Один примірник

¹ Верховинці курять коротенькі, оббиті зверху мосяжною бляхою люльки, які набивають послиненим дуганом; пізніше, коли хочуть курити, кладуть їх у вугілля, аж пара з вогню тютюну виходить, потім їх виймають, накривають зверху жаринкою і беруть до уст.

цієї граматики був у мене в руках. Це наче копія або розмножене в Європі видання славного колись Альвара, де при всіх деклінаціях і кон'югаціях є переклад різних зразків на слов'янську, угорську, хорватську, іллірську і, здається, румунську мови. Молодь, що трохи знає по-латині, починає вивчати з цієї граматики деклінації, кон'югації і різні правила. Палиця у руках священика - з ордену піярів, або світського професора з гусарським обличчям, «допомагає» пояснювати, викладати, навіть підносить дух. За кілька літ - о диво! хлопець, забувши рідну мову, так кидає навколо латиною, наче яке молоде римлянча встало з гробу. Це сталося завдяки Альварові². Певно, в Європі, в ордені, до якого належав грамастик, кілька століть молодь вивчала мову за його граматиною, різок і буків у школах не шкодували, і який був чудовий наслідок! Вся Європа говорила, сварилася, писала по-латинськи, як це ще досі роблять в Угорщині. Але люди старшого віку скаржаться, що латина тепер занепадає і молодь не вміє уже так вільно говорити, як раніше; знавці цієї справи пророкують, що з відродженням мови й літератури словаків, хорватів і сербів з'явиться друга вавилонська вежа - плутанина мов. Борони Боже!

Тепер пройдемося містом, може, і в час канікул усе-таки щось побачимо. Велика, темна стародавня будівля побіч великого костюлу! Що це? Академія! О Боже! Що це за нагальна громовиця пройшла? Нема жодної шиби у вікнах! Напевне, падав град, але страшніший, ніж звичайно. Відомо, що у Угорщині студенти після іспитів, одержавши свідоцтва (testimonium), гуляють безкарно по місту - й ніхто не сміє їх спиняти; попи-професори ховаються у келіях, замикають віконниці, а зі страху, щоб їх не спіткала яка неприємність, не показуються на вулиці. Тоді бідна школа мусить витерпіти помсту від невдячної молоді, як мати від своїх невдячних синів. Вікна стають їх жертвою за цілорічні (бучки) дубини й карцери. Тим часом протягом року школярі та студенти накоюють немало витівок, і прикладом для них є філософи та юристи. Останні особливо вміють використати свої права. Тож не минає й тижня, щоб не було чути про бійки й колотнечі між студентами та солдатами, міщанами й ремісниками, яких називають «квакрами». Виникають скарги, нарікання, карцери, потім помсти й нові бійки.

Прошу тебе, чи може молодь угорська, вважаючи школу тільки місцем неволі, без охоти й любові до науки, при таких безнастанних бійках і сваволі знайти час для справжнього навчання? Чи може засвоїти все за той час, коли наближаються нещасні, стільки разів прокляті іспити? Спитай кого хочеш, молодих чи старих, але з тих, хто зараховує себе до освічених, тобто хто знає латину - і почувеш тисячі анекдотів, пригод або вигаданих, або таких, що сам наочно бачив чи власною хитрістю інших спонукав виконувати їх. Зверни увагу на «студента», з якою гордістю він все це оповідає, як при цьому тримається, як підкручує вуса. Послухай його, він тобі докладно розповість, як; не раз такий «герой» зайде до шинку, кого там застане, того образить словом або вдарить п'ястком і одразу зчиняє бійку. На його свист збіжиться ціла зграя філософів або юристів з «фокошами», «бункошами» й іншими палицями; переляканий ворог мусить капітулювати,

² Єзуїт Емануель Альвара (Emanuel Alvares) склав латинську граматику, що довгі роки служила шкільним підручником у Західній Європі.

починає відпрошуватись; на перемир'я п'ється вино тих, що капітулювали, зав'яжеться на хвилину навіть приязнь між ними, недавні вороги цілуються взаємно, і чути тільки захоплені вигуки. Іншим разом знову герой-юрист з підкрученими високо вусами, з півнячим пір'ям за кашкетом, брязкаючи острогами, ввійде до шинку, де повно ремісників. Іде сміливо вперед, між танцюючих, нахмурить чоло, підніме палицю вгору та диктаторським голосом крикне: «Хто не «deak» (такий, що знає латину), -за двері!» Відразу припиняється найвеселіша забава, замовкає музика, танцюючі пари відсуваються, а диктатор з суворим виразом обличчя звертається до музикантів: «Цигане, кому граєш?». -«Панам юристам» -відповідають цигани, скидають шапки з низьким поклоном, бо добре знають, чим то пахне. Тоді до грізного гостя підходять ремісники, просять випити вина, він лагідніше і часто далі бавиться у гурті.

Деколи, переважно в будний день, коли нема де погуляти, йде один або вдвох на вербунок. У тому місці, де спів і музика ні на хвилину не вмовкає, починає з новобранцями танцювати, пити, дає себе частувати, припинає шаблю й гусарську торбу, вбирає на голову чаку, навішує зброю і гуляє досхочу. Тим часом товариш, що стоїть на варті, біжить кликати студентів. Негайно прибігає гурт філософів і юристів на вербунок -визволяти свого товариша. У школі теж не обходиться без бійки... Що ж має той, хто закінчив таку школу? Трохи латини, якою вміє говорити (але більше нічого, тільки говорити), та спогад про те, що нагулявся, набешкетував, накурився і напиячився. По закінченню навчання той, хто не має власного ґрунту або захисту в родині, стає на якусь службу до графа й т. д.

Ці мої зауваження стосуються не лише Сегета, а й більшості монастирських гімназій, єпископських ліцеїв і т. п. Про це чув я від людей, які часто самі брали участь у таких бешкетах, а сьогодні є адвокатами, лісничими, нотарями (державними урядовцями) й т.д.; вони бували в світі, відвідували багато наукових закладів в Угорщині. Буває, що молодь, хоча їх батьки вже здавна навчилися сіяти, орати, закладати винниці, одне слово, покинули мандрівний спосіб життя, все-таки пам'ятають давні звичаї своїх предків, люблять волочитися з гімназії до гімназії, з ліцею до ліцею...

Довідався я, що тут живе один священик, літератор. З великою цікавістю ішов до нього. У кімнаті бруд, порядку нема, повно книжок, порозкидуваного паперу. Ми почали говорити про різне, потім, приступаючи до справ, що найбільше мене цікавлять, -питаю, чи нема тут якої пам'ятки про те, коли українці прибули до цього краю? Він розповів мені відому байку Аноніма про Альмуса. Тим часом селяни всюди говорили, що всі села біля джерел Тиси на південно-східному узбіччі гір заселені вихідцями з Галичини (чи, як тут кажуть, з Русі). Питав я ще, чи нема якої пам'ятки про те, що в XIV столітті звідси вийшли волохи (молдавани) й заселили нинішні Мультани. Він здивувався, звідки в мене такі відомості. Потім сказав, що, мабуть, у ратуші є якась латинська хроніка, в якій описано напад татаро-монголів на Угорщину в 1233 році. Додав ще до того, що тут був замок Сегет, який захищав славний герой Зрінї від турків і татар. Мало обізнаний з історією Угорщини, я не смів поправляти вченого, що Зрінї прославив своєю геройською смертю зовсім інший Сегет, який лежить по

другому боці угорського королівства, недалеко ріки Драви. Я тільки просив поінформувати мене, на котрім місці стояв цей замок і чи нема яких його руїн? Вчений відповів мені, що замок стояв, мабуть, або на південній, або на західній стороні, і що, можливо, лишилися якісь руїни. Потім ще сказав, що ця країна належала колись Семигороду (Молдавії), і лише в першій половині минулого століття її було приєднано до Угорщини. Про це треба шукати документів у Семигороді. Подякував я вченому за його пояснення і пішов до міського будинку, щоб дізнатися про хроніку, котру він згадав, хоча й не покладав великої надії на слова свого «благовісника». Але, на жаль, я не застав дома пана Шпака (чи як він тут зветься). Тому мусив залишити це до іншої нагоди або перекласти цей обов'язок на кого іншого - а сам подався тепер на південь, просто до Семигородської землі.

**ЛИСТ 6. Шлях У Волоський Край; Волохи; Словацькі Мандрівні
Торгівці; Шугатак; Солярні; Капнік У Семигороді; Відвідини Срібних
Долин; Повернення До Сегета**

Із Сегета 6 серпня 1839 р.

Любий друже!

Моя прогулянка до Семигородської землі була дуже коротка, бо на південь від Сегета розташовані самі румунські села -Броди, Дулешці, де ріки Іза й Мара пливають із Семигороду до Тиси. Села не дуже відрізняються від українських, стріхи покриті прогнилою соломою, тільки те оригінально, що перед дверима є маленький ганочок, трохи менший, ніж у галицьких містечках. По дорозі зустрінеш румуна, що везе сіно на великім возі, запряженім двома парами волів. Подивись, як поволі він ступає поряд сивих рогачів. Це чоловік сильний, широкоплечий, у широких штанах до колін, у туфлях або чоботах, короткій сорочці, що ледве прикриває груди, з широкими рукавами. Обличчя продовгувате, очі здебільшого чорні, блищать під темними віями, волосся довге, прикрите чорним капелюхом з величезними крисами, на ньому над лівим вухом квітка. В одязі жінок переважає чорний колір; спідниці, запаски, кабати й хустки чорної або темно-синьої барви. Чорнобриві дівчата з блискучими коралями на шиї прикрашують волосся мосяжними бляшками, що їм дуже личить. При смаглявій блідості обличчя вирізняються чорні брови й темні очі. З великим здивуванням спостерігав я різницю типів одного народу, Румун на Буковині переважно білявий, тут -лише чорний. Хоч побачив я багато спільного в їх рисах обличчя, у характері та народних піснях, що, як і в буковинських румунів, надзвичайно зворушливі, сумовиті, може, навіть більше, ніж українські. За Дулешцями знову починаються гори, і чим ближче до семигородського кордону, тим стають вищими. Спинаячись на високу гору, догнав я двох словаків з конем, що, обвішаний двома величезними мішками товарів, теж дряпався вгору. Були вони родом із Тренчанського округу. Тамтешні мешканці, як відомо, мандрують по всій Угорщині й Галичині, ідуть навіть за кордон з кошиком, повним різного товару. Ці словацькі купці, наче перелітні птахи, з юних літ навчені торгівлі. Вони знають усі міста, містечка і навіть села всієї Угорської землі, уміють на пальцях порахувати, де і коли відбувається який ярмарок, розмовляють усіма мовами, які вживаються в Угорщині. Хто хоче ближче пізнати купця-словака, хай послухає, як вихваляє він

свій товар, як примовляє, як удає, що гнівається, як присягається, що сам тратить на цьому стільки, що «аж волосся дубом стає», як каже русин. Нарешті, продавши щось, просить чарочку горілки і додає: «Як прийдете до Угорщини, то вас вином почастую», - після цього випрошує шматок хліба або сала, а прощаючись, додає з усмішкою сам до себе: дай мені, Боже, весь товар так продати, як я цей продав! Народ, що торгує, має прибуток тільки тоді, коли дорожче продасть те, що йому дає на продаж великий купець... Тому на хвилинку замаскується для свого зиску, для бідного прожитку, але довго не може витримати і перед самим відходом прямо признається, що ошукав покупця. При цьому треба відзначити, що це люди веселі. Саме на цьому шляху бачив я, як два згадані словаки віталися з кожним зустрічним і вступали з ним у розмову. Йде румун чи румунка, а вони відразу «добрий вечір», та ще й зажартують або скажуть якусь приказку, що їй мають завжди напоготові: везе українець волами сіль - йому скажуть щось по-українськи, їде жид на коні - і цього не обминуть...

Нарешті дійшов я до Шугатаку, чудового села, що має 2000 гарно збудованих, вкритих гонтою будинків. Усі мешканці живуть з солярень; це переважно румуни, потім переселенці - словаки, українці і німці. Спустився я до одної з тутешніх чотирьох ям (чи то вікон, чи пекла, як їх називають словаки). Поклади кам'яної солі залягають тут неглибоко: у найстаршій ямі - св. Іллі та Єлизавети, відкритій в 1777 р., уже на глибині 9 сажнів можна зустріти перший шар солі. У другій ямі - св. Гаврила, відкритій у 1821 р., верхній пласт солі сягає 18 сажнів, а в останніх двох, св. Михайла з 1804 і св. Войтеха з 1799 р., - на глибині 14 сажнів. Щоб добутися до чистої «крупнистої» або «збитої» солі, треба копати до 50 сажнів. Нема сумніву, що ці пласти солі тягнуться безперервним ланцюгом по під високі Карпати аж до самої польської Велички: так щедро обдарувала природа слов'янські гори одним з найпотрібніших мінералів.

З Шугатаку подався я до гірського міста Капніка, розташованого в глибокій вузькій щілині між великими горами. Половина цього міста належить Семигороду. Без труднощів дістав дозвіл оглянути копальню срібла і пробув там 4 години. Лазив по темних льохах вузькими хідниками, дряпався по драбинах угору і вниз по всіх кінцях цієї срібної бані, на милому ширині, а наді мною звисав тягар 70-сажневої земної кори. Приглушений тріск руди, що скочувалася вниз, і далекі оглушливі постріли висаджуваних динамітом брил безперервно гули по страшних скелях. Зблизька чути врізування свердел або гуркіт мотора. Людина після величезних зусиль витягне на світ візок з рудою, яку мусить ще товкти, чистити, щоб з цього груддя землі вийшов шляхетний (як його так можна назвати) і дорогий метал. Так, справді дорогий, бо для пишноти й розкошів витрачається стільки людської праці.

Повернувшись з прогулянки до семигородського кордону, повертаю знов до Сегету, думаю звідси піти на захід у країну наших земляків, де сподіваюся знайти більше речей, що стосуються нас. Про це не забуду подати Тобі докладну вістку.

**ЛИСТ 7. Мадярський Візник; Дорога Через Тячів До Хусту; Ярмарок;
Руїни Замку Над Хустом; Подорож У Товаристві Селян До Поляни;
Дорога Через Карпатську Верховину; Верховинці І Їх Торгівля;
Мукачеве; Мукачівський Замок**

З Мукачєвого 11 серпня 1839 р.

Любий друже!

Найняв я собі в Сегеті фіру до Тячева. Це мадярська бричка, яку не так часто побачиш; хочу її описати. Така бричка дуже подібна до так званих щтаєрок: широка, плетена, добре окута, але тому, що верхні частини на «ребрах» по обох боках надто високі, - вона дуже невиконана. Найважливішим і найоригінальним є дашок з рогожі, інколи зі шкіри. Дашок прикріплений на чотирьох стовпах до осей прикриває цілу бричку і оберігає подорожніх від сонця та дощу. Бричка ця нагадує калмицькі та башкирські юрти чи кибитки, на яких кочові народи пересуваються з місця на місце разом з родинами. Нема сумніву, що й мадяри на подібних юртах прикочували до угорської землі. Ці юрти були перероблені на європейський лад, але зберегли деякі давні риси. Мій візник був «*magyar ember*», не дуже біліший від цигана, з підкрученими вусами, маленькими, вузькими очима під широкою, піднятою угору, крисою круглого капелюха «калопа». На потилицю й на плечі, прикриті чорною камізелькою, спливало чорне, розчімхане й так намащене волосся, що аж капало. Широкі штани, майже до колін, такі брудні, наче їх хто витягнув з комина, і коротка не дуже-то біліша сорочка з широкими рукавами - ось увесь його одяг. Але до цього мушу додати чоботи з підківками, а на однім з них зламану острогу. Говорив він тільки по-угорськи, по-українськи розумів ледве кілька слів, а я, як ти знаєш, по-угорськи небагато знаю, тому нам важко було порозумітися. І все ж я дізнався від нього, що їде з Коштіля до Тячева за якимсь паном. Не зміг я викликати в нього добрий настрій, хоча під час подорожі майже при кожній корчмі питав: «*Jaska bası, що будеш пити горілку чи вино?*». Він, напившись, завжди був якийсь похмурий...

Виїхавши з Сегета, минули міст... Мита не платили, бо вже перед тим мій візник навчив мене, що мита і не платиться, коли їде пан, граф або студент. Згодом я дізнався, що в конституційнім угорським королівстві шляхта (*Nemes emberek*) звільнена від податків і данин, отже, й від мита: увесь тягар несе на собі трудовий народ. По дорозі, що вела рівними полями вздовж лівого берега Тиси, стрічали ми валку українців з сіллю та зерном. Коли їм треба було напоїти коней чи волів, спинялися у чистім полі коло гостинця. Я бачив, як недалеко від возів горить вогонь, а довкола нього відпочиває група селян. Цей приставляє горщик з їжею, той витягає димку з вугілля, інші п'ють з мисочки квасне молоко чи їдять сметану з кукурудзяним хлібом. Воли, звільнені від ярма, пасуться далеко в степу. Коло Тячева довгим дерев'яним мостом переїхали знову на правий берег Тиси. Містечко Тячів лежить на рівнині на правому березі Тиси, а його мешканці переважно українці. Серед них трапляється шляхта, що свої привілеї або легітимації виводить ще з XIV століття. У 1329 р. угорський король Карло надав привілеї марамороським містам Тячеву-Хуст Вишкову й Довгополі, а пізніше король угорський і польський Людовик надав такі права ще й Сегету. Є трохи

дрібної української шляхти і в селі Драгова (Нямеші, як його називають від мадярського слова *nemes*). Є вони й по інших селах, побіч джерел ріки Уж чи Вагу. Але українця, власника маєтку, нема ніде, так як і словака. Все, на жаль, змадяризувалось. Звідси через Буштин заїхав я, нарешті, до міста Хусту (чи Фусту, як вимовляють прості люди). Чим ближче до міста, тим більше возів заїжджається на завтрашній ярмарок (8 серпня). На болотистих вулицях міста було важко розминутися. Звідти їде мадярська фіра, запряжена чотирма кіньми, наповнена зерном і кукурудзою: маляр тріскає багатом, аж вуха заступає, тут знову поволі сунеться чумацький віз, запряжений волами, там напроти їде чоловік з високо накладеними на спину ситами, решетами й т. д. Там пливе група словаків у вузьких штанях і казайках.

На другий день вранці виглянув я з вікна на величезне подвір'я свого готелю, де відбувалися приготування до ярмарку й де зійшлася майже половина ярмаркового збіговиська. Тут розставляють столи, а жінки розв'язують коло них свої клуночки, виймають сало, вуджене м'ясо, припечену ковбасу, свіжі булки й калачі. Інші жінки приносять горщики, вони ще парують. Усе це ласощі для майбутніх гостей. Одне слово, була тут гостина під голим небом, смаковиті страви за невеликі гроші, але все таке брудне, що аж неприємно на це дивитись. І жінки, і горщики та інший посуд були, певно, не миті ще від минулого ярмарку. На другому боці під пристрішком розвішують на довгій жердці свої товари шевці, одягнені поміщанськи, на мадярський лад. Тисячі намащених чобіт угорського крою з кутасом спереду виставляють на видноті. Тільки остріг їм бракує. Біля них розкладають словаки свої хустки, ситці, полотна. Гамір зростає, люди прибувають. Я вийшов на вулицю. Тут теж видовище. Бондарі, гончарі виймають і розкладають свої вироби... Посеред майдану у страшному болоті (яке покупці мусять забрати на своє взуття) вбивають палі, розтягають шнури й на них розвішують стрічки, червоні гарасівки, капшуки на тютюн, димки; а під ними на лавках у скляних баночках блищать перстені, сережки та інші коштовні дрібниці. Навпроти розвішують на кілочках всілякі шапки, капелюхи, юби, чуги, кожухи... Недалеко розташовані німецькі крамниці, там все можна дістати. А он там знову стелять селяни солому на болоті, і за наказом якогось панка, що стоїть поруч, розкладають позношені з возів мішки, укладаючи їх поряд. Начальник сам розв'язує верхні мішки й показує жито, пшеницю, ячмінь, овес, а найбільше кукурудзу.

Пройшовши вулицю аж до передмістя, я опинився на горі, де височать руїни замку. На стрімкій, зарослій кущами горі, попід яку пливе від Нанкова мала річка, визирають зелені мури -голі, порослі мохом, уже зовсім розвалені.

Виходжу поволі на перше узбіччя гори. Простір широкий, круглий, сягає до самого вершка, оточений зруйнованим насипом. Тут колись гарцювала багато озброєна рота лицарів і показувала своє уміння у турнірах і фехтуванні. Гордий магнат дивився з балкону, втішаючись слугами, котрі кожної хвилини на бажання пана готові були кинутися у вогонь і жорстоку різанину. Звідси покрученою стежкою між густими кущами ліщини й бузку видирався я по зарослому мохом хіднику до самого замку. Переступив місце, де колись була брама, а тепер лише розвалені мури направо й наліво,

зруйновані коридори, стелі й склепіння, у глибині - зарослі кропивою пивниці; тут чудова стіна, мабуть, якоїсь вітальні, мальована напівзлінялою фарбою. А на долівці, місцями вимощеній дорогими плитами, росте кропива й інші дикі трави, між ними деколи прослизне гадюка або пробіжить ящірка і своїм шелестом порушує глибоку тишу. Ось тут біля закопченого вікна можна пізнати намальований кінець хреста, а під ним - людський череп. Цей череп справді на своєму місці. Все, що колись жило, затерлося, тільки цей символ смерті і руїни залишився і дивиться запалими очима та шкірить костисті зуби, наче сміється над суєтністю життя. Оце, подумав я, - пам'ятка гордих мадярських вельмож, пам'ятка кривавих воєн не за батьківщину, не за добро народу, а за справи магнатів, які хотіли в шаленій гордості присвоїти собі панування над співгромадянами батьківщини, збирали полки втікачів та авантюристів, спровадили й нацькували варварів проти і своїх громадян, і навіть запродали їм свою батьківщину та віддали на поталу й смерть мільйони невинного трудового люду тільки для того, щоб заспокоїти власну пиху і жаду панування. У цих околицях і вельможні родини Заполів, Бочкаїв, Весселіних, Текеліх, Бетленів у XVI і XVII ст. ввели тисячі найманців, щоб здійснити свої егоїстичні заміри. Цей замок і подібні до нього зовсім не залишки вищої культури, це і пам'ятки неволі, бо замки, збудовані колись на недоступних скелях, захищали тільки жорстокого володаря палат й «велич» гнобителів народу, а не добробут і щастя країни. Я ручаюся, що на Верховині, під Черногорою), не знайдеш жодного замку чи залишків руїн. У неврожайних горах, серед незайманих лісів у селянській простоті слов'янина було більше освіти. Навіть сьогодні під стріхою курної хати знайдеш більше людяності, більше чемності, ніж на буйних, розкішних рівнинах Дебрецина й Великого Вараду в золочених палатах магнатів... Де ті горді вельможі? Чи досягла їх рука справедливості? В руїнах лежать заплямовані неправдою і жорстокістю мури, а народ усе перебув, залишився такий чистий, такий свіжий, як хвилі Тиси, яку, щоправда, не раз скаламутить буря, але річка швидко роз'яснює, своє обличчя. Той народ сьогодні топче руїни тих стін, перед якими колись згинав коліна.

Я повернувся знову до міста. Тут таке збіговисько, тіснота, гамір, що важко вирватися. Один торгує, другий кричить, третій тягне, четвертий штовхається, п'ятий клене, шостий лає, сьомий вітається, а інші б'ються - така мішанина, що не можна навіть описати. Тут збився до купи натовп людей, а там уже розступились; там кілька мужчин, одягнених по-гусарськи, ідуть з буками і кричать: *hatrab hatrab* (назад, назад), за ними п'ять циганів грають мадярської, а два хлопці - один у казайці, другий у сільському одязі, оба в солдатських шапках на голові, один бряжчить шаблею, другого б'є по ногах гусарська торба - обидва викидають ногами, свищуть, верещать на ціле горло, а коло них чотири гусари теж місять болото ногами в такт, і цим додають охоти іншим, люди розступаються, а якась жінка хреститься і спльовує.

Пообідавши в готелі, роздумував я, куди тепер податися; нарешті перемогла цікавість ще раз подивитися на гори, які так схвилювали мене. Повернув на північ. За містом минали мене, вертаючи з ярмарку, чоловіки, жінки, що йшли пішки або їхали волами. Але не бачив я п'яних, як це часто буває у Галичині. Причина, мабуть, така, що тут п'ють менше горілки,

а більше вина. Приєднався я до однієї групи селян і питаю: «Звідкіля ви, люди?» - «З Поляни», - відповів старший ґазда. «То я до вас пристану, бо й моя дорога веде через Полянну». - «Добре, - відповів, - то підемо разом, а в мене переночуєте, Ваш мисть (Ваша милість)». Ішли ми разом, а що були в них коні без вантажу, то я трохи йшов пішки, а трохи їхав. Дорога тягнулась над кам'янистим коритом ріки, ніде не було села, тільки по боках на берегах стояли хрести. Не знав я, з якої нагоди, аж пояснили мені, що тут д у горах, переважно при дорогах, точніше, стежках значать хрестом місце, де близько джерельце й чиста вода. Коло цих криничок знайдеш одну або кілька глибоких дерев'яних ложок, якими спраглий подорожній може черпати воду, а напившись, знов її лишає на місці, Я питаю, хто дбає про таку вигоду для подорожніх? На це відповіли: «Кожний добрий чоловік це зробить - у нас уже такий звичай». Дорогою ставив я селянам багато запитань, і вони пояснили мені чимало зі свого життя, господарства й місцевих звичаїв.

Нарешті, під вечір, звернувши направо, прийшли ми до села Поляни, що лежить над якоюсь річкою, де гуркотіло кілька млинів. У дворі мого господаря усі вже спали; відчинили, засвітили, я увійшов до кімнати через високий поріг, у хаті було дуже душно. Господиня спала на ліжку, дитина в колисці, інші діти й челядь хропіли на лавках і за піччю. Хата була курна, (тобто без комина. Таку хату я Тобі описав уже з Галичини. Стіни внизу підмазані білою глиною, але; верхня частина й стеля чорні, як комин. На одній стіні висіли ікони бозна-якого святого, бо були анітрохи не біліші від стіни. Господар приніс мені гладущик | зі сметаною, вівсяний коржик, бульбу, свіжу бриндзу -усе переді мною розклав і попросив їсти. Хотів мені постелити в хаті -на лавці або на печі чи на долівці, а коли я казав, що тут надто душно, то завів мене на горище. По драбині виліз я на свіже пахуче сіно, накрився і спав так добре, як на перинах. Коли рано і поглянув на світ, побачив, що я у долині, оточеній довкола горами... Прощаюся зі своїм гостинним господарем і кажу йому про своє бажання побувати в горах. Але господарі налякали мене, що там непрохідні місця, бездоріжжя і пустка. Я вибрався менш гористою околицею на Довге, Кушниці, Росоші, Дусино й Бистру, а звідти вийшов на биту дорогу, що веде з Галичини через Верецьке до Мукачєвого. Цим шляхом дійшов до Мукачєвого. Височина, чи краще живу місцеву назву -Церовина, через яку довелось мені йти, з будь-якого огляду заслуговує на увагу етнографа, бо нема найменшого сумніву, що в околиці джерел Чорної і Білої Тиси досить пізно оселились вихідці з Галичини. Певне й те, що мешканці Верховини першими її заселили. Це доводить їх побут, спосіб життя, одяг, мова й перекази. Якщо гуцули займаються майже лише випасом худоби і їхні села трапляються зрідка, хати розкидані, то тут ліси вже сильно вирубані, викорчовані, заорані, а на їх місці росте пшениця та інше збіжжя. Села досить численні, розташовані одне коло одного. Гуцул любить коней, овець, а верховинець - рогату худобу, що дає йому молоко й допомагає удобрювати землю. Одяг гуцула, головно штани, широкий, у верховинця -вузький, пасований, дуже подібний до ч одягу давніх панонів на стовпі Трояна. Верховина єдина у всьому слов'янському світі зберегла оригінальний одяг дівчат. Як любо поглянути

на скромну дівчину в барвінковому віночку, стільки разів оспіваному у слов'янських піснях. Тут ходять у віночку щоденно, тим часом як в інших місцях надівають вінки тільки на весілля. Не ймеш віри, яка тут активна торгівля, вона наче ланцюгом єднає усіх горян від румунського кордону до Слезька й Морави. Торговельна дорога, по суті, незалежна від політичних розпоряджень, тому, мабуть, стара, праслов'янська. Верховина розташована всередині цього ланцюга. Верховинці ходять до гуцулів, купують у них овець і женуть їх полонинами до своїх осель. Тут приходять у певний час купці, яких радо приймають і частують. Кожний господар намагається якнайкраще прийняти гостя. Потім сходяться рихтарі з певного округу й укладають на цей рік або на сезон ціни на вівці, барани, ягнята, залежно від пори. Ціна зветься *токма*, а укладати ціну - *токмити*. Її оголошують по всіх селах і ніхто не сміє продавати ні дорожче, ні дешевше. Верховинці дуже чесні». Можеш сміло позичити на слово без ніякого підпису тисячі - і будь певний, що у визначений строк або поверне гроші, або буде просити продовжити термін. Закуплені вівці женуть тоді купці до своїх сіл, пасуть їх весною і літом, угнують кошарами³ свої поля, а згодом продають більшим купцям, що, зібравши отару з кількох тисяч, переганяють її хребтом Карпат (Бескиду) аж через моравський кордон. По селах у шинкарів наймають сіно на нічліг і поживу для овець за квитанції, а продавши вівці, при поверненні з Оломоуца або Густопечі, сумлінно виплачують. Таким чином гуцульська худоба дістається до чеських та німецьких міст. На галицькому боці господарі з Сяноцького або околиць Ясла, які торгують, ходять по вівці у Стрийську верховину до бойків, де в маєтках графа Олександра Потоцького рихтарі на 40 сіл встановлюють одну токму. Звідси та від гуцулів походить улюблена «угорська бриндза», що розходитьсь по всьому австрійському цісарстві.

У суботу пополудню прибув я до Мукачєвого. У місті містився єпископат слов'янського обряду, що ще й тепер зберіг цей титул, хоч резиденція єпископів тепер в Ужгороді, що лежить на лівому березі бурхливої Латориці. Але того дня важко було мені самому оглянутися у місті, бо падав сильний дощ, і я, весь промоклий, мусив у першу чергу обсушитись. Потім пішов на вечерю до готелю, де була кав'ярня і, мабуть, цукорня.

Вранці вийшов за місто з південного боку. Дощ перестав падати ще вчора, через ніч вода спала, ранок був доволі гарний, мряка опала, блакить неба ставала все яснішою. За містом на рівній площі стоїть стрімкий шпиль, на якому біліють мури фортеці й замку, відновленого, побіленого й покритого черепицею після пожежі 1834 р. На вежі б'є годинник. Підійшов я під вершину, обсажену виноградом, через поляну, що лежить під замком, і широкою битою дорогою, яка веде вгору, дістався до мурів. Перша, друга і, здається, третя брами привели на маленьке подвір'я, де мешкають охоронці замку. На подвір'ї глибока криниця з дуже холодною водою. Нарешті увійшов до малої, мальованої каплиці. На вівтарі стоїть картина доволі талановитого художника. Світло, що падало з ясных вікон, оживляло риси постаті з небесною усмішкою, з поглядом, зверненим понад усе земне. На правому боці лави сиділи тутешні в'язні в цивільному одязі й без кайданів,

³ Кошарою називається загорода, де зганяють рогату худобу на ніч. На другий день кошару переносять в інше місце. Так верховинці удобрюють землю, де не можна вивезти гною.

за ними солдати, а по боках і по кутах заковані арештанти в тюремному одязі. Богослужіння уже почалося, грали малі органи, а солдати співали по-німецьки якусь побожну пісню. По богослужінню священник, дуже заїкаючись, прочитав Євангеліє по-німецьки, і всі почали розходитись. Із замкового двору відкривається чудовий вид на просторі південні луки. Це море зелені -без кінця і краю. Видно ціле місто, розташоване на рівнині, за ним блищить Латориця, а між виноградом біліють мури василіанського монастиря. Із садів підіймається його церковна вежа.

Я вернувся у місто, де на вулицях було вже доволі людно. Ремісники в малярським та німецьким одязі, жінки й дівчата, вдягнені як словачки, ішли або до католицького костюлу, або до православної церкви. Відвідав я спершу костюл, потім - стару дерев'яну церкву. Зсередини вона подібна до звичайних церков на Південній Україні і є наче наслідуванням, візантійського стилю. Такого ж стилю й ікони.

Нова церква будується. Мури вже стоять, навіть покриті дахом, але через нецтво будівничого все завалилося, а головні стіни потріскали аж до фундаменту. Після богослужіння я пішов до священника й за своїм звичаєм питаю його, чи може показати мені якісь старі рукописні пам'ятки або інші старовинні речі. Але душпастир відповів, що цим не займається і що йому зовсім не цікаве це старе шпаргалля; крім того, тут нічого нема, а якби й було, то хай собі лежить. Втім, надійшов якийсь молодий священник, і ми почали розмовляти спершу по-українськи, потім по-угорськи, а потім знову по-українськи. Я тим часом побачив картину в рамах за склом. Читаю підпис. По-українськи написано: Пашкевич Єриванський, а внизу -відомі вірші. Питає мене священник, чи знаю, що Пашкевич родом з Угорщини, син українського священника. Тут обидва почали мене переконувати, що це безсумнівна правда, що є такі, які знали його батька і були його товаришами у Вихварській гімназії. Подібні перекази ходять і в Галичині, і, може, колись Галицька Русь буде сперечатися з Закарпатською Руссю про його батьківщину, хоча добре відомо, що батько цього великого полководця був колегіальним радником у Полтаві. З боєм відійшов я від цього непривітного священника, бо хотів ще оглянути монастир. Пішов через міст на Латориці, далі передмістям чи селом з українським населенням і поміж величезними садами дійшов аж до монастиря, оточеного мурами й обвитого виноградом. Будова велика, мабуть, на два поверхи, церква мурована, також доволі велика. Допитався я до ігумена. Високий чоловік з бородою на грудях, з довгим волоссям, прийняв мене досить чемно. Надійшов ще другий (мабуть, професор), а я сказав, з яким наміром прибув сюди. Вони обидва порадилися по-угорськи, нарешті, сказав мені ігумен, що не може показати архіву та бібліотеки, бо архимандрит, який має ключі, виїхав і повернеться за кілька днів. Тоді можу прийти знов. Я попросив, щоб мені бодай костюл показали, може, там є які старі книги або ікони, або, може, знайду там щось з релігійних пам'яток, але й цього мені не дозволили. Отже, про цей монастир знаю тільки те, що знав давніше, а саме, що закладений і заснований за Федора Коріятовича, який десь між 1330-1340 рр. (не пам'ятаю добре), переслідуваний великим князем Ольгердом Литовським, утік з Поділля в Угорщину до короля, мабуть, Роберта й від нього одержав замки Мукачеве, Угель та інші. Цей литовський

Яків Головацький про життя і побут населення Мараморощини...

князь пожвавив дух і релігію тутешніх русинів, закладав монастирі й церкви. Йому завдячує своїм існуванням і цей монастир. Крім того, є на Мукачівщині п'ять василіанських монастирів, а на Пряшівщині -два. Задзвонив дзвінок до рефектару, я уклонився священикам, і, можеш уявити собі, в яким настрої була моя душа. Нема що робити з цими вигідними панами; знаєш, що хваляться своїми відомостями, не вірять чужинцеві, і людина мусить терпіти їхні примхи. Краще мати справу з простим селянином. Що не запитаюся його, відповідь чомно, попрошу, то заспіває, що вміє, а що не вміє, то прямо каже: «не знаю», «не скажу», і я знаю, як судити й розцінювати його слова.

Зміст вище задокументованих листів ще раз засвідчує про те, що Яків Головацький спостережливий етнограф і народознавець епохи національного відродження народів Центрально-Східної Європи, зокрема українського відродження кінця XVIII -першої половини XIX ст. Вважаємо, що саме Яків Головацький у ті часи започаткував професійні студії українського наукового народознавства. Його дослідницькі народознавчі починання «мандрівника» по Карпатському регіоні згодом продовжила ціла кагорта відомих вчених, письменників, культурних діячів -Іван Вагилевич, Микола і Корнило Устияновичі, Іван Нечуй-Левицький, Олександр Духнович, Іван Франко та ін. Їх приваблювали і зачаровували неповторна краса Карпатських гір, життя і побут населення Карпатських територій, в тому числі жителів Мараморощини, яка на сьогодні є частиною Румунії та України. Праця Якова Головацького «Мандрівка по Галицькій та Угорській Русі» була і надалі залишається цінним джерелом для дослідників гуманітарної сфери: істориків, етнографів, літературознавців, мовознавців, мистецтвознавців тощо. Вона відбиває реальну картину життя-буття населення Карпатського регіону, в тому числі жителів Мараморощини, першої половини XIX ст.

Проблеми історії Марамороша в угорській історіографії XIX -початку XX ст.

Оксана Ферков

Probleme ale istoriei maramureşului în istoriografia maghiară din sec. XIX -începutul sec al xx-lea

Rezumat: *investigațiile asupra istoriei maramureşului au fost conectate la intensificarea cercetării științifice efectuate de către istoricii maghiari din a doua jumătate a secolului al xx-lea. Indiferent de varietatea subiectelor investigate, următoarele probleme au făcut centrul de interes: aşezarea valahilor (românilor) în regiune, dezvoltarea socială și economică, biserica și viața religioasă.*

The problems of maramuresh history in hungarian historiography of xix -beginning of xx century

Abstract: *the investigations of maramuresh history were connected to the intensification of scientific research undertaken by hungarian historians of the second half of xx century. Regardless to diverse topics of the investigations, the following problems were in the focus of interest: settlement of the volokh (romanians) in the region, social and economic development, church and religious life.*

Cuvinte Cheie: *Istoria Maramureşului, istoriografia maghiară, dezvoltarea socială, dezvoltarea economică, viața socială și religioasă, aşezarea românilor, comitatul Maramureş, jurisdicție bisericească*

Keywords: *History of Maramureş, Hungarian historiography, social development, economic development, social and religious life, Romanians settlement, Maramures County, church jurisdiction*

Марамороський край або Мараморощина -історико-географічний регіон, що займає південно-східну частину Закарпатської області України та північно-західну частину Румунії (повіти Сату Маре і Байя Маре). Довгі століття край перебував у складі Угорщини, як один із комітатів (жуп) Північно-Східного регіону. Найдавніший документ, що згадує назву «Мараморош» («Máramaros») датується кінцем XII ст.¹

Минуле Мараморощини та історія його вивчення у науковій літературі до кінця не висвітлені. Опубліковано чимало документів, збірників джерел, наукових розвідок та монографій, окремі проблеми історії цього краю стали об'єктом дисертаційних досліджень, втім ряд моментів і досі залишаються поза увагою науковців. Запропонованою до уваги розвідкою не прагнемо до вичерпності, окреслимо тільки найбільш дискусійні, суперечливі питання, які піднімалися угорськими вченими стосовно історії Мараморощини впродовж XIX - початку XX ст.

Вивчення історії краю пов'язане із активізацією регіональних досліджень представників угорської історичної науки в середині -другій половині XIX ст. Однак, окремі оглядові дослідження історико-географічного характеру зародилися ще наприкінці XVIII ст. Відбувалося це у контексті збору документального матеріалу з історії регіонів Угорщини. Так, свого часу визначний науковець і джерелознавець Матіас Бел спільно зі своїми учнями зібрав величезний масив джерел. На їх основі створено фундаментальну

¹ Szilágyi István. Máramaros vármegye egyetemes leirása. -Bp., 1876. -16 p.

роботу історико-географічного змісту². Вченому вдалося видати чотири томи праці. Решта матеріалів залишилися у рукописі. М.Бел створив працю і про минуле Марамороша. Певну інформацію наукового характеру про цей край містять праці М.Тордаї Балога, І.Шімонича та ін. Іштван Шімонич, рядовий вчитель із Мараморощини, склав збірник писемних джерел, які стосувалися минулого краю, зокрема церковно-релігійне життя населення.

Із середини ХІХ ст. відбувається розбудова теоретичних та організаційних засад угорської історичної науки. Вона остаточно відмежувалася від сфери суспільних наук, створивши самостійну, незалежну від імперської науки, ідейно-організаційну структуру зі своїми інституціями, кадрами і науковою ідеологією. Процес витворення історії як науки був пов'язаний власне із відродженням угорської культури, національної свідомості. Провідну роль відігравав інтелектуальний чинник. Сталися суттєві зміни в середині історичної науки: змінюється тематика, вдосконалюються методи і прийоми досліджень, тощо. На зміну узагальнюючим працям приходять роботи присвячені історії окремих регіонів, міст, родин.

В контексті якісних зрушень у галузі історичних досліджень 1869 р. відомий угорський історик Ш.Маркі піднімає питання про необхідність збору матеріалів та написання монографій комітатів на новому науковому рівні.³ Побачили світ монографії комітатів та регіонів Угорщини, у тому числі А.Сірмаї⁴, Ф.Алберт⁵, Л.Хаан⁶, Ф. Пешті⁷, І. Дярфаш⁸, Б.Орбан⁹ та ін. А ось минуле комітатів Північно-Східної Угорщини (у тому числі історичного Закарпаття) знайшла відображення у працях А.Комаромі¹⁰, І.Сіладі¹¹, Т.Легоцького¹² та ін.

Дослідження історії Мараморощини угорськими вченими розпочалися із виявлення і збору рукописного документального матеріалу. На початку 80-х рр. Угорське історичне товариство прийняло рішення організувати і провести наукову експедицію у цей віддалений і слабо

² Bel M. Notitia Hungariae novae historico-geographica. Partis primae Cis-Danubianae. Tomus I-IV. -Bécs, 1735-1742.

³ Márki Sándor. A vármegyei monográfiák megírása // Századok. -1869. -681-682 old.

⁴ Szirmay Antal. Notitiae topographia, politica incyliti comitatus Zempleniensis. -Budae, 1803. -XII+485 p.; Szirmay Antal. Notitiae historica comitatus Zempleniensis. -Budae, 1804. -X+374p.; Szirmay Antal. Notitiae politica, historica, topographica incyliti comitatus Ugochiensis. -Budae, 1805. -XVI+202 p.; Szirmay Antal. Szatmárvármegye fekvése, történeti és polgári esmerete. -Budae, 1809. -1 köt. -XII+258p; 1810. -2 köt. -392 p.

⁵ Albert Ferenc. Heves és Külső Szolnok törvényes egyelült vármegyéknek leírása. -Eger, 1868.

⁶ Haan Lajos. Békés vármegye hajdana. -1-2. köt. -Budapest, 1870.

⁷ Pesthy Frigyes. Krassó vármegye története. -1-4- köt. -Budapest, 1883-1885.

⁸ Gyárfás István. A jászkunok története. -1-4. köt. -Budapest, 1870-1885.

⁹ Orbán Balázs. Székelyföld leírása. -1-6. köt. -Pest, 1868-1873.

¹⁰ Komáromi András. Báró Perényi-család levéltárából (1442-1699) // Történelmi Tár. -1895. -506 -677 p.; 1896. -63-439 p.; 1900. -119- 129; Komáromi András. Ugocea vármegye keletkezése. -Budapest, 1896; Komáromy András. Máramoros vármegye jegyzőkönyveiből (1629 -1672). // Századok. -1910. -P. 161 -180; Komáromy András. A Dózsa lázadás történetéhez // Történelmi tár. -1897. -P. 1485 -1495.

¹¹ Szilágyi István. Máramaros vármegye egyetemes leírása. -Bp., 1876. -345 p.

¹² Lehoczky Tivadar. Beregvármegye keletkezése // Századok. -1872. -P. 456 -467.; Lehoczky Tivadar. Beregvármegye monographiája. -Ungvár, 1881. -1 köt. -472 p.; 2 köt. -501 p.; 1882. -3 köt. -860 p.

вивчений регіон. У серпні 1889 р. відбулася експедиція, а її результати опубліковані у додатках журналу історичного товариства «Сазадок»¹³. Серед опублікованих розвідок особливу цінність мають повідомлення Я. Мігалі про середньовічні грамоти краю та Ш.Маркі про стан комітатського архіву. Зокрема, Ш.Маркі описав фонди, виявив привілейовані грамоти п'яти коронних міст краю -Вишково, Тячів, Сигет, Хуст, Довге Поле, подав їх коротку характеристику.

Комісія опрацювала також колекцію мараморошсигетського вчителя Іштвана Сіладі, яка становила основу музею місцевого ліцею. Колекція Сіладі складалася із оригінальних середньовічних документів¹⁴. Звіт наукового відрядження до Мараморошини містить цікаві повідомлення стосовно етнографії, фольклору, демографії та історії регіону.

Безперечно, ця експедиція мала важливе значення у зборі та опрацюванні документальних джерел і справила позитивний вплив на пошук історико-етнографічних досліджень, схожі подорожі відбулися до інших регіонів Угорщини.

Документальний та фактологічний матеріал зібраний експедицією Угорського історичного товариства та вченими різних десятиліть XVIII-XIX ст. став основою для подальших досліджень. Наприкінці XIX ст. у фаховій періодиці з'явилися дослідження І.Сіладі¹⁵, Д.Чанкі¹⁶ та інші, побачили світ збірники джерел з історії Угорщини і її регіонів, у тому числі і Марамороша. Виходять друком також десятки різного характеру і тематики науково-популярних повідомлень стосовно минулого цього краю. Подібна активізація історичних студій пояснюється підготовкою до святкування угорського Мілленіуму, тобто тисячоліття здобуття угорцями батьківщини. Виходячи із цього, видання мали певне ідеологічне «напилення». Серед публікацій виділимо «Пам'ятний збірник Марамороша»¹⁷. Привертає увагу підзаголовок: «На пам'ять про 1000-ліття нашої Батьківщини і про промислово-господарську виставку в Мараморош-Сигеті 1901 року». Упорядкував збірник відомий політичний і громадський діяч рубежу XIX-XX ст. Габор Вароді. Зосереджено матеріали із етнографії, географії, соціальних проблем та політичного розвитку. Отже, крім популяризації історичних знань, цей і схожі видання мали і патріотично-виховні цілі.

Отже, у другій половині XIX ст. Мараморошина стала об'єктом історичних досліджень. Вчені розглядали наступні проблеми: час заселення краю, поява волохів, церковно-релігійна організація, господарський розвиток, роль краю у політичній історії Угорської держави, тощо. Поставленні завдання дослідники розв'язували не в однаковій мірі, деякі зупинялися на одній-двох проблемах, а інші робили спробу створити узагальнюючу працю з історії Мараморошини. Зауважимо, що переважна

¹³ A Magyar Történelmi Társulat 1889 -iki vidéki kirándulása Máramoros vármegyébe és Nagy-Bánya városába // Századok. -1889. -P. 1 -154.

¹⁴ Szilágyi István. Máramoros általános történetéből (XII. és XIII.századok) // Századok. -1889. -P. 10 -26.

¹⁵ Szilágyi István. Máramoros vármegye egyetemes leírása. -Bp., 1876. -345 p.

¹⁶ Csánki Dezső. Máramorosmegye és az oláhság a XV. században // Századok. -1889. -P. 27 -56. ; Csánki Dezső. Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában. -Bp.: MTA, 1890. -XII+790 p.

¹⁷ Máramorosi emlékkönyv. Hazánk ezeréves fennállása emlékére / Szerk. Várady Gábor. -M.-Sziget: Berger Miksa könyvnyomda, 1901. -356 p.

Проблеми історії Марамороша в угорській історіографії...

більшість угорських вчених притримувалися єдиної концепції розвитку краю в контексті історії Угорської держави.

Для кращого розуміння позицій угорських істориків у висвітленні проблем минулого Мараморощини проаналізуємо окремі положення їх доробку.

Вже згадуваний вище Іштван Сіладі у 1876 р. видав працю «Загальний опис комітату Мараморош»¹⁸. Дослідження розпочинається із характеристики географії, топографії, кліматичних умов природних і водних ресурсів краю. Певну увагу автор приділяє описам етнографічного характеру, перераховано види господарювання, майновий стан населення, рівень розвитку ремесел, торгівлі тощо. Зупиняється він на розгляді духовного життя місцевого населення. Наукову цінність має розділ про головне комітатське місто - Сигет.

Окремим розділом автор розкриває минуле краю. Позитивно те, що розпочинає виклад матеріалу із історіографічного аналізу попередніх досліджень, причому зауважує, що перші дослідження з'являються у XVIII ст. І.Сіладі знав праці М.Бела, М.Тордаї Балога, І.Шімонича, Підкреслив цінність документальної бази та фактологічного матеріалу робіт.

Дослідження І.Сіладі носить узагальнюючий характер, зустрічаються певні елементи описів різних соціальних груп населення, етносів, характеристика церковного, духовного життя, освітнього рівня жителів. Звичайно, працю важко назвати науковими дослідженнями у сучасному розумінні цього слова. Однак, враховуючи стан угорської історичної науки та джерелознавства другої половини XIX ст. доробок І.Сіладі є важливим джерелом пізнання історії найсхіднішого регіону середньовічної Угорщини.

Наукову цінність має дослідження з історії Марамороша, яке опубліковане у звітах експедиції історичного товариства. Це «Дослідження марамороських грамот» Я.Мігалі¹⁹. Автор опрацював архівні фонди, доступні в межах комітату - державні архіви, міський, комітатський та сімейні архіви графів Телекі, Долгаї та ін. Виявлені джерела вчений групував за тематичним принципом. Значна частка документів репрезентує релігійні відносини населення Марамороша, становлять джерело церковної історії усього сучасного Закарпаття та доповнюють картину церковно-релігійного розвитку середньовічної Угорщини. Я.Мігалі визнав важливість церковного життя, «яке є джерелом історичних подій»²⁰. На жаль, обмаль таких документів, які дозволяли б робити висновки про події до XIV ст.

Отже, ця джерелознавча розвідка стала передумовою для поглиблених досліджень з історії Марамороського краю. Трохи згодом, у 1901 р., Я. Мігалі опублікував свій джерелознавчий збірник «Дипломи Марамороша»²¹, а на його основі у 1910 р. - «Історію Марамороша»²². Вони є свідченням пошуків історико-джерелознавчих досліджень. Угорським

¹⁸ Szilágyi István. *Máramaros vármegye egyetemes leírása*. -Bp., 1876. -345 p.

¹⁹ Mihályi János. *Tanulmány Máramorosi oklevelekből // Századok*. -1889. -p. 57 -67.

²⁰ *Ibidem*. -p. 65.

²¹ Mihályi J. *Máramorosi diplomák a XIV. és XV. századból*. -M -Sziget: Májer és Bereg könyvnyomda, 1900. -674 p.

²² Mihályi János. *Máramorosmegye története*. -M. -Sziget, 1901. -360 p.

вченим порушено десятки проблем середньовічної історії Марамороша, введено до наукового вжитку масу документів, які недоступні сьогодні.

У передмові до збірника джерел Я. Мігалі обґрунтував вибір хронології тим, що “джерел з історії попередніх століть, у яких згадується назва “Мараморош” мало і вони розпорошені, зібрати їх ще не вдалося²³. Автор об’єднав 366 документів, з них 310 опубліковано вперше. Цінним є те, що вчений подавав текст документів мовою оригіналу (переважно латиною), збагатив зміст збірника поясненнями термінів та подій. Після тексту кожного документу повідомлено місцезнаходження оригіналу.

Позитивним є і те, що у збірнику зосереджено документи із світської історії, стосовно господарських, релігійних відносин та церковного життя населення краю у XIV -XV ст. Із опрацьованих матеріалів випливає, що християнська віра і особливо православ’я вважалося вірою бідного, знедоленого населення, не дивлячись на їхню національну (етнічну) належність²⁴.

Прямим доказом занедбаності та навіть другосортності східної віри (православ’я) для угорського джерелознавця є факт коли за християнськими звичаями померлих ховали у саду навколо церкви. Документи XV ст. засвідчували, що православних вірників не ховали у таких місцях²⁵, адже не визнавали справжніми християнами.

Я.Мігалі повідомив тексти грамот кінця XIV -середини XV ст., які стосуються монастиря зведеного в честь архангела Михаїла. Вони репрезентують матеріальне становище, господарські справи монастиря, розкривають стосунки настоятелів із Мукачівським та Егерським єпископами. Деякі грамоти, процитовані Я. Мігалі, описують суперечки навколо права збору податків із сіл прилеглих до Святомихайлівського монастиря, а також претензії на його володіння. Зокрема, 10 червня 1456 р. піднімалося питання про спроби захоплення території та володінь монастиря з боку місцевих землевласників та королівської казни²⁶. У коментарях угорський вчений відсилає читача до праці І.Дулішковича, який продовжив вивчення даної проблеми. Суперечки тривали і у наступні роки. У 1457 р. угорський король Владислав видав розпорядження громаді королівського міста Довге Поле (Hoszumező) про повернення незаконно відібраного деякими землевласниками майна монастиря Св. Михайла. Про продовження справи свідчать документи 1457, 1458 рр.²⁷

Окрім православних вірники на території Марамороша були вірники інших конфесій. Це засвідчили окремі документи збірника Я. Мігалі. Наприклад, заснування відомих нині міст Тячева і Хуста припадає на початок XIII ст. і пов’язане із рицарями німецького ордену Тевтонців. Вони та їх прибічники сповідували католицьку віру. Підвладні тевтонцям території входили до юрисдикції католицького єпископа, а церковний

²³ Mihályi J. *Maramorosi diplomák a XIV. és XV. századból.* -p. VII.

²⁴ Mihályi J. *Maramorosi diplomák a XIV. és XV. századból.* -p 110.

²⁵ *Ibidem.* -p. 224.

²⁶ *Ibidem.* -p. 394.

²⁷ *Ibidem.* -p.395, 402-406.

нагляд був безпосередньо за папою римським²⁸.

У другій половині XV ст. на Мараморощині з'являються монахи-павликіани. Угорський король Матяш Корвін у 1459 р. видає розпорядження про перше поселення павликіан (pálosok), біля Тячева у монастирі Св.Марії²⁹.

Отже, у досліджуванні угорським джерелознавцем століття (XIV-XV) населення Марамороша сповідувало християнство у двох його виразах -католицьке і східне (православне). На приналежність до тої чи іншої конфесії мали вплив декілька факторів: національність, соціальний і майновий статус. Хоч жоден з цих характеристик не обов'язково виключав інший. Наприклад, бідний волох чи русин переважно був православним. У випадку покращення свого становища майнового, а виходячи із цього, можливо і соціального статусу, він, зазвичай, переходив до католицизму, або ж навіть до модного у ті часи протестантизму -робить висновок Я.Мігалі³⁰.

Важливе значення має документ з 1491 р., яким угорський король Владислав дає розпорядження усім чиновниками жупи не порушувати прав усіх марамороських поселенців-русинів східної віри, їхнього духовенства та русинського єпископа Іоана, який жив у святомихайлівському монастирі³¹. Відомо, що цього Іоана деякі історичні джерела називають першим Мукачівським єпископом. Такої думки притримувався і Я.Мігалі, опирався на працю І.Базилевича³² та подані ним документи.

Отже, можемо констатувати, що монастир Св. Михайла у кінці XV ст. підпорядкувався Мукачівській єпархії, а частина населення Марамороша, у більшості русини "сповідували східну віру". Для науки важливо і те, що Я. Мігалі процитував текст грамоти 1360 р. про заснування Мукачівського монастиря. Тобто він не обмежувався географічно у висвітленні минулого Марамороша, поширював свої пошуки на сусідні території чим доповнив картину історичного розвитку регіону.

Із тексту грамоти короля Владислава від 14 травня 1494 р. випливає, що настоятель монастиря Св. Михайла Іларіон (Hilarius) підпорядковувався константинопольському патріарху. При цьому відзначено, що він повинен був поважати права Мукачівського єпископа і підкорятися архієпископу Трансільванському³³. Через чотири роки (1498 р.) король знову видав розпорядження про захист прав настоятеля монастиря Іларіона, "бо мукачівський єпископ Іоан на землях святомихайлівського монастиря незаконно збирав податки"³⁴.

Наведені факти є свідченням тривалої суперечки між мукачівським єпископом і настоятелями монастиря Св. Михайла. Для отримання більш докладної інформації щодо теми угорський вчений відсилає свого читача до

²⁸ Mihályi J. *Maramorosi diplomák a XIV. és XV. századból.* -P.5.

²⁹ *Ibidem.* -p.428.

³⁰ *Ibidem.* -p.72. 110.

³¹ *Ibidem.* -p.600.

³² Basilovics Ioan. *Brevis notitia foundationis Theodor Koriaticovics, olim ducis de Munkacs pro religionis ruthenis ordinis sancti Basilii magni in monte Csernek ad Munkacs, anno MCCCCLX ect.* -Cassoviae, 1799 -1805. -Pars I. -104p.; Pars II. -208 p.; Pars III. -139 p.

³³ Mihályi J. *Maramorosi diplomák a XIV. és XV. századból.* -p.606.

³⁴ *Ibidem.* -p.624.

праці І. Дулішковича, у якій подано хід справи аж до 1725 р.³⁵

Незважаючи на бурхливі події тих часів, монастир діяв і у наступні XVI-XVII ст. Я. Мігалі зробив висновок про розквіт монастиря, “бо мав друкарню, першу книгодрукарню в жупі...” Занепад монастиря і повне його руйнування сталося на початку XVIII ст. внаслідок “революції” трансільванського князя Ференца II Ракоці. Однозначно, святомихайлівський монастир був важливим культурно-релігійним осередком середньовічного Марамороша, це можемо констатувати аналізуючи збірник джерел Я.Мігалі, адже значна частина документів у тій чи іншій мірі причетна справ цього монастиря.

Впродовж XIV-XV ст. в церковно-релігійному житті Мараморощини загострилося питання про церковну юрисдикцію. Суперництво тривало між Егерським і Трансільванським єпископами. Ще наприкінці XIII ст. король Андрій III грамотою однозначно констатував приналежність цього регіону до Трансільванської єпархії, але це не стало перешкодою для Егерських єпископів у подальшому поширенні свого впливу у краї. Клопотання Трансільванського єпископа не дало результатів. Спір про повноваження того чи іншого єпископа на землях Марамороша тривав досить довго і був напруженим. Остаточне слово у вирішенні питання було залишено на “апостольську мудрість” папи Пія IX та цісаря Франца Йосифа I. Угорський вчений стверджує, що справу вирішено тільки 1853 р. коли румунське населення краю відійшло під юрисдикцію Самошського єпископа, а русинське населення - до Мукачівського³⁶.

Таким чином, на основі проаналізованих матеріалів збірника Я. Мігалі можемо констатувати, що у XIV -XV ст. в Марамороші переважало населення східного (православного) віросповідання. Документи засвідчують про намагання Егерської єпархії та Естергомського єпископату повернути населення комітату до католицизму, поширення своєї юрисдикції на усіх вірників східного краю.

В цілому, відзначимо цінність збірника документів для сучасної науки. Джерельний матеріал може доповнити відомі сторінки історичного краєзнавства. Висока професійність як даної джерелознавчої праці, так і інших робіт вченого є свідченням рівня розвитку угорської науки рубежу XIX -XX ст., особливо методів аналізу і синтезу та джерелознавчої критики.

Соціально-економічна проблематика та заселення (чи розселення) волохів (румунів) на землях Марамороша знайшла певне відображення у розвідках таких угорських дослідників як Д. Чанкі³⁷, Л. Садецькі³⁸, Я. Карачонї³⁹, Л. Кропф⁴⁰, Б. Янчо⁴¹, Д. Петровай⁴² та ін. Звичайно, вони

³⁵ Дулішкович І. *Исторические черты Угро -русских. -Тетрадь. I-III.* -Унгвар, 1874-1877.

³⁶ Mihályi J. *Maramorosi diplomák a XIV. és XV. századból.* -p.607.

³⁷ Csánky Dezső. *Máramaros megye és az oláhság a XV. században // Századok.* -1889. -27 -56 p.

³⁸ Szádeczky Lajos. *Az oláh telepítés okleveles emléke // Századok.* -1908. -577 -581p.; Szádeczky Lajos. *Az oláh telepítés kérdéséhez // Századok.* -1908. -938-939 p.

³⁹ Karácsonyi János. *Megjegyzések az oláh telepítés kérdéséhez // Századok.* -1908. -p. 847.

⁴⁰ Kropf Lajos. *Az erdélyi oláhok eredetéről // Századok.* -1899. -624 - 627 p.

⁴¹ Jancsó Benedek. *Az erdélyi románság legrégebb hiteles statisztikája // Századok.* -1900. -141- 153 p.

⁴² Petrovay György. *A máramarosi oláhok. Betelepülésük, vajdáik és kenézeik // Századok.* -1911. -607-626 p.

керувалися методологією та ідейними принципами офіційної науки, суперечливі питання тлумачили в контексті історії Великої Угорщини. Найбільш дискусійним вважалося питання про появу чи заселення східних земель Угорщини румунським етносом (ця проблема до нині викликає бурхливі емоції у середовищі угорських і румунських науковців, тим більше громадськості обох країн).

Угорська історіографія єдина у тому, що румуни не є автохтонним етносом Трансільванії. З'явилися румуни на цій землі впродовж XII-XVI ст., прийшли вони із південного напрямку⁴³. Подібної думки притримується радянський дослідник В. Шушарін⁴⁴. Значна частина румунських істориків прихильники теорії континуїтету дако-римлян на території колишньої римської Дакії (Трансільванія і Банат). Згідно цієї теорії частина колишньої провінції Дакії в Середньовіччі увійшла до складу Угорського королівства, згодом до Трансільванського князівства, із початку XVIII ст. цей край став провінцією Габсбурзької імперії, а після 1867 р. Австро-Угорської монархії. Впродовж століть основне населення становили румуни, але поступово втратили свою політичну та релігійну свободу, зазнали жорстокої дискримінації та мадяризації. Згідно, висловлюваних прихильниками згаданої теорії думок, румун позбавили прав, які мало «прийшло пізніше» угорське дворянство, «саси» і секелі. Вперше думки стосовно прав і свобод румунів були висловлені у XVIII ст. представниками румунської інтелігенції, які навчалися в європейських школах. Вони оформили офіційний меморандум від імені румунської нації -«*Supplex libellus Valachorum Transylvaniae*»⁴⁵, що було власне вимогою політичних і громадянських прав⁴⁶. Звичайно, ані офіційна влада, ані наука не могли змиритися із подібними висловлюваннями. Австрійські вчені заперечили достовірності аргументів про давнє і споконвічне проживання румунів в Трансільванії. Так почалася полеміка, яка мала неабиякий політичний підтекст. До спростування автохтонності румунів в Трансільванії підключилися філологи, джерелознавці, історики тощо. Активну участь взяли згадувані вище угорські історики XIX -початку XX ст. У другій половині XIX ст. офіційна наука «підлила масла у вогонь» полеміки, опублікованою працею Р. Реслера⁴⁷. Автор демонстрував неможливість спадкоємства між дако-римлянами стародавньої Дакії та румунами Трансільванії. Реслер переконаний у тому, що румуни емігрували до Трансільванії із південного берега Дунаю вже після приходу сюди угорців і «сасів».

Отже, угорські історики XIX ст. також включилися у полеміку про континуїтет дако-римлян⁴⁸. Вони шукали доказів пізнішого приходу

⁴³ Див. Györfy György. *Adatok a románok XIII. századi történetéhez és a román állam kezdetéhez* // TSz. -1964. -1, 3-4.; Kristó Gyula. *Rómaiak és vlachok Nyesztornál és Anonymusznál* // Századok. -1978. -4-5; Bartha Antal. *A dákoromán kontinuitás problémái* // MT. -1977. -2.

⁴⁴ Шушарин В.П. *Этническая история восточного Прикарпаття в IX-XII вв.* // *Становление раннефеодальных славянских государств.* -К., 1972.

⁴⁵ *Supplex libellus Valachorum Transylvaniae*, 1790 / Eder Karoly. -Kolozsvár, 1791.

⁴⁶ *История Румынии* / Координаторы Иоан-Аурел Поп, Иоанн Болован / Пер. с рум. -Москва: Весь мир, 2005. -С.84-89.

⁴⁷ Roesler Robert. *Romanische Studien, Untersuchungen zur elteren Geschichte Romaniens.* -Leipzig, 1871.

⁴⁸ Kropf Lajos. *Az erdélyi oláhok eredetéről* // Századok. -1899. -p.624.

румунів у середньовічних документах. Так, першим документальним свідченням присутності румунів у Трансільванії названо грамоту короля Ендре (Андраша) II від 1222 р.⁴⁹, у якій подано етнонім «волох» (oláh). Угорський король дарує магістру німецьких рицарів Шалцай Герману Барчу і звільняє від виплати мита при переїзді через землі секелів та волохів. Цю дарчу через декілька років закріплює папа римський Гонорій і згадує, що волохи мешкають вздовж ріки Бодзи та її приток. Користуючись працями своїх попередників, Л. Садецькі перераховує інші документи XIII ст., які згадують волохів. Завершує перелік грамотою 1292 р., якою король Андраш III дозволяє Олександру із роду Акушів заселити володіння Марош-Ілле, Сад, Фенеш волохами⁵⁰.

Угорський історик робить висновок, що ці волохи могли прибути тільки із-за кордону із південних територій. Грамота 1292 р. для Садецькі є беззаперечним доказом того, що волохи не є автохтонами Трансільванії та сусідній земель, вони переселенці. Після міграції до Угорщини волохи стали підданими короля, який міг їх переселяти на приватновласницькі володіння. Не має автор сумнівів у достовірності перерахованих документів XIII ст. Опирається на дослідження П. Гунфалві⁵¹, запозичив ряд фактів, перелік документів XIII ст. та повторює окремі висновки свого попередника.

У ході наукової полеміки часто лунали досить ворожі гасла, наприклад -«якщо румуни є нащадками римлян, хай покажуть хороший приклад і повернуться на правобережжя Дунаю де жили їхні предки -римляни за імператора Августа у перше десятиліття нової ери»⁵².

Інший вчений другої половини XIX ст. Д. Чанкі в цілому притримується загальної концепції щодо появи волохів (румунів) на теренах середньовічної Угорщини. Він, не вдаючись до глибокого аналізу проблеми, описав заселення Мараморощини і констатував, що наприкінці XIV ст. волохи великими групами переселилися на землі Угорщини від району Дунаю і Темеша до Марамороша, а вже звідти потрапили до комітатів Угоча і Берег⁵³. Чанкі переконаний у тому, що ці волохи походили із Балкан, їхня мова «містить слов'янсько-албанські елементи». За суспільною організацією волохів бачив схожими до слов'ян, бо «мають воєвод, князів, вождів, займаються вигінним скотарством»⁵⁴. Дослідник зауважив, що досить складно визначити звідки і коли прибули волохи, бо вони вели рухливий спосіб життя і часто змінювали місця проживання та ін. Головною причиною міграції із Балкан Д. Чанкі вважає втечу від турецької загрози, але були присутні інші фактори. Припускає, що міграція волохів до Марамороша могла проходити скоріше всього із боку Молдови, а не через Трансільванію і Алфелд. Пояснює можливість такого шляху переселення волохів тим, що у Сатмарі і Трансільванії волохи майже усі перебували у залежному стані, тобто були кріпосними, а у Марамороському комітаті значний відсоток

⁴⁹ Szádeczky Lajos. *Az oláh telepítés okleveles emléke* // Századok. -1908. -p. 577.; Kropf Lajos. *Az erdélyi oláhok eredetéről* // Századok. -1899. -p. 626.

⁵⁰ Szádeczky Lajos. *Az oláh telepítés okleveles emléke* // Századok. -1908. -p.579.

⁵¹ Hunfalvy Pál. *Az oláhok története*. -I-II. -Budapest, 1894.

⁵² Kropf Lajos. *Az erdélyi oláhok eredetéről* // Századok. -1899. -p.627.

⁵³ Csánky Dezső. *Máramaros megye és az oláhság a XV. században* // Századok. -1889. - p. 40

⁵⁴ *Ibidem*.

румун отримала дворянське право, з таких ставали жупани та поважні урядовці.⁵⁵ Впродовж XIV -XV ст. на території Мараморощини воєводи волохів отримали значні маєтки на правах дворянських володінь, це зокрема воєводи Драгуш, Драг, Балк.⁵⁶

В цілому, Д. Чанкі позитивно оцінює присутність волохів в Північно-Східній Угорщині, відзначає їх політичну та соціально-економічну роль у житті держави.

Розглядаючи проблему появи румун, повернемося до вже згаданого вище І. Сіладі. Він привертає увагу на питання переселення волохів до Мараморощини і вважає, що волохи самі просили угорського короля Ласло IV Куна дати їм землі, але не примушувати переходити їх на латинську віру⁵⁷. Король у знак подяки за допомогу у битві з татарами (біля Тиси) «запросив їх (волохів) поселитися у його країні, щоб вже не поверталися у район Константинополя». Король подарував волохам територію між річками Муреш і Тиса. І.Сіладі використав повідомлення руського літопису стосовно подій 1284 -1285 рр. і окремі грамоти угорських королів кінця XIII -кінця XIV ст. Дослідник погоджується і з твердженням Г. Венцела стосовно того, що причиною появи перших поселенців біля Тячева і Хуста та цілому вздовж р. Тиси була активізація соледобування. Крім цього І. Сіладі вважає, що масове переселення румун сталося через пошуки сприятливих умов, родючих ґрунтів і пасовищ для господарювання. Румуни скористалися прихильністю короля Ласло Куна і новою батьківщиною обрали Мараморощину, Трансільванію та інші райони Угорщини⁵⁸.

Нарешті І. Сіладі дійшов висновку, що румуни (*romani veteres*) склали помітну частку населення Марамороського комітату, мали постійні поселення вздовж Тиси. Спочатку вони проживали поміж угорцями і німцями між Сигетом і Хустом, а згодом через приріст населення розселилися вздовж р. Ізи і Віши, стали відігравати важливу роль в соціально-економічному житті регіону.

Не позбавлена науковості угорськомовна праця Д. Петрова під заголовком «Марамороські волохи, їх заселення, воєводи і кенези»⁵⁹, опублікована на сторінках наукового журналу Угорського історичного товариства «Сазадок» у 1911 р. Дослідник по суті описує генеалогію румунських сімей Мараморощини, здобуття, втрату ними володінь, зв'язки між сім'ями та ін. Розвідка обширна, насичена інформацією регіонального значення. Висвітлює окремі питання історії заможних і впливових родин. Мало уваги присвячено дійсно дискусійним питанням історіографії. Д. Петровай переоцінює присутність волохів у краї, особливо тих, які у той чи інший спосіб здобули значні маєтки і отримали дворянські титули. Соціально-економічна, церковно-релігійна проблематика залишилася поза увагою вченого. Цю прогалину спробував заповнити у середині ХХ ст.

⁵⁵ *Ibidem.* - p.54

⁵⁶ *Ibidem.* -p.53.

⁵⁷ Szilágyi István. *Máramoros általános történetéből (XII. és XIII.századok)* // Századok. -1889. -p. 19.

⁵⁸ *Ibidem.* -p.22.

⁵⁹ Petrovay György. *A máramarosi oláhok. Betelepülésük, vajdáik és kenézeik* // Századok. -1911. -607-626 p.

спеціальною монографією Белей В.⁶⁰

Отже, угорські дослідники звернули увагу на дискусійне питання історіографії - появу і розселення румун (волохів) на території Марамороського комітату та Східної Угорщини в цілому. Для переважної більшості істориків питання можливої автохтонності цього етносу в Трансильванії було абсурдним і тому спрямовували пошуки виключно на підтвердження положення про пізне (після появи угорців і секелів) заселення румун (волохів). Проблема не була вирішена до кінця. Впродовж ХХ ст. часто повертаються до неї як угорські, так і румунські та інші дослідники. Після відомих політико-адміністративних змін другого десятиліття ХХ ст. (розпад Австро-Угорщини, Тріанонський договір, тощо) спостерігаються зміни в тематиці, ідеологічному наповненні історичних досліджень. Все частіше лунають заклики ревізіонізму. Подібні ідеологічні гасла просочуються і в історичні праці. Вчені роблять спробу обґрунтувати історичні права того чи іншого етносу (національності) на землі, території, тощо. В такому контексті раз у раз вчені торкаються проблем минулого Мараморощини.

Література:

- A Magyar Történelmi Társulat 1889 -iki vidéki kirándulása Máramoros vármegyébe és Nagy -Bánya várposába // Századok. -1889. -P. 1 -154.
- Albert Ferenc. Heves és Külső Szolnok törtvényes egyelült vármegyéknek leírása. -Eger, 1868.
- Basilovics Ioan. Brevis notitia foundationis Theodor Koriatovics, olim ducis de Munkacs pro religionis ruthenis ordinis sancti Basili magni in monte Csernek ad Munkacs, anno MCCCLX ect. -Cassoviae, 1799 -1805. -Pars I. -104p.; Pars II. -208 p.; Pars III. -139 p.
- Bel M. Notitia Hungariae novae historico-geographica. Partis primae Cis-Danubianae. Tomus I-IV. -Bécs, 1735-1742.
- Belay Vilmos. Máramaros megye társadalma és nemzetiségei. A megye betelepülésétől a XVIII. század elejeig. -Budapest, 1943. -224 p.
- Csánki Dezső. Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában. -Budapest.: MTA, 1890. -XII+790 p.
- Csánki Dezső. Máramorosmegye és az oláhság a XV. században // Századok. -1889. -P. 27 -56.
- Gyárfás István. A jászkunok története. -1-4. köt. -Budapest, 1870-1885.
- Györffy György. Adatok a románok XIII. századi történetéhez és a román állam kezdeteihez // TSz. -1964. -1, 3-4.; Kristó Gyula. Rómaiak és vlachok Nyesztornál és Anonymusznál // Századok. -1978. -4-5.; Bartha Antal. A dákoromán kontinuitás problémái // MT. -1977. -2.
- Haan Lajos. Békés vármegye hajdana. -1-2. köt. -Budapest, 1870.
- Hunfalvy Pál. Az oláhok története. -I-II. -Budapest, 1894.
- Jancsó Benedek. Az erdélyi románság legrégibb hiteles statisztikája // Századok. -1900. -141 - 153 p.
- Karácsonyi János. Megjegyzések az oláh telepítés kérdéséhez // Századok. -1908. -P. 847.

⁶⁰ Belay Vilmos. *Máramaros megye társadalma és nemzetiségei. A megye betelepülésétől a XVIII. század elejeig.* -Budapest, 1943. -224 p.

Проблеми історії Марамороша в угорській історіографії...

- Komáromi András. Báró Perényi-család levéltárából (1442-1699) // Budapest. - Történelmi Tár. -1895. -506 -677 old. 1896. -63-439 old. 1900. -119- 129.
- Komáromi András. Ugocsa vármegye keletkezése. -Budapest, 1896.
- Komáromy András. A Dózsa lázadás történetéhez // Történelmi tár. -1897. -P. 1485 -1495.
- Komáromy András. Máramoros vármegye jegyzőkönyveiből (1629 -1672). // Századok. -1910. -P. 161 -
- Kropf Lajos. Az erdélyi oláhok eredetéről // Századok. -1899. -624 - 627 p.
- Lehoczky Tivadar. Beregvármegye keletkezése // Századok. -1872. -P. 456 -467.
- Lehoczky Tivadar. Beregvármegye monographiája. -Ungvár, 1881. -1 köt. -472 p.; 2 köt. -501 p.; 1882. -3 köt. -860 p.
- Máramorosi emlékkönyv. Hazánk ezeréves fennállása emlékére / Szerk. Várady Gábor. -M. -Sziget: Berger Miksa könyvnyomda, 1901. -356 p.
- Márki Sándor. A vármegyei monográfiák megírása // Századok. -1869. -681-682 old.
- Mihályi J. Máramorosi diplomák a XIV. és XV. századból. -M. -Sziget: Májer és Bereg könyvnyomda, 1900. -674 p.
- Mihályi János. Máramorosmegye története. -M. -Sziget, 1901. -360 p.
- Mihályi János. Tanulmány Máramorosi oklevelekből // Századok. -1889. -P. 57 -67.
- Orbán Balázs. Székelyföld leírása. -1-6. köt. -Pest, 1868-1873.
- Pesthy Frigyes. Krassó vármegye története. -1-4- köt. -Budapest, 1883-1885.
- Petrovay György. A máramorosi oláhok. Betelepülésük, vajdáik és kenézeik // Századok. -1911. -P. 607-626.
- Roesler Robert. Romanische Studien, Untersuchungen zur elteren Geschichte Romaniens. -Leipzig, 1871.
- Supplex libelium Valachorum Transylvaniae, 1790 / Eder Karoly. -Koloozsvár, 1791.
- Szádeczky Lajos. Az oláh telepítés okleveles emléke // Századok. -1908. -P.577 -581.; Szádeczky Lajos. Az oláh telepítés kérdéséhez // Századok. -1908. -P. 938-939.
- Szilágyi István. Máramaros vármegye egyetemes leírása. -Bp., 1876. -345 p.
- Szilágyi István. Máramoros általános történetéből (XII. és XIII.századok) // Századok. -1889. -P. 10 -26.
- Szirmay Antal. Notitiae historica comitatus Zempleniensis. -Budaë, 1804. -X+374p.;
- Szirmay Antal. Notitiae politica, historica, topographica incyliti comitatus Ugochiensis. -Budaë, 1805. -XVI+202p.; Szirmay Antal. Szatmárvármegye fekvése, történeti és polgári esmerete. -Budaë, 1809. -1 köt. -XII+258p; 1810. -2 köt. -392 p.
- Szirmay Antal. Notitiae topographia, politica incyliti comitatus Zempleniensis. -Budaë, 1803. -XII+485 p.;
- Дулішкович І. Исторические черты Угро -русских. -Тетрадь.І-ІІІ. - Унгвар, 1874-1877.
- История Румынии / Координаторы Иоан-Аурел Поп, Иоанн Болован / Пер. с рум. -Москва: Весь мир, 2005. -680 с.
- Шушарин В.П. Этническая история восточного Прикарпатья в IX-XII вв. // Становление раннефеодальных славянских государств. -К., 1972.

Особливості українсько-румунських політичних взаємин напередодні Другої світової війни (на прикладі Карпатської України).

Микола Вегеш, Люба-Ірина Горват.

Particularitățile relațiilor politice româno-ucrainene în preajma celui de-al doilea Război mondial (studiu de caz - Ucraina Carpatică)

Rezumat: În articol se analizează relația politică dintre guvernele autonome ale Ucrainei Carpatice și României la sfârșitul anilor 30. O atenție considerabilă este acordată încercării lui Augustin Voloșin de a face ca aceste relații să fie de bună vecinătate și reciproc avantajoase. Autorii au încercat să analizeze materialele din presa ucraineană și română din acea perioadă și, de asemenea, șederea președintelui Ucrainei Carpatice în România după invazia Ungariei.

Features of Ukrainian-Romanian political relations on the eve of the World War II (on an example of Carpatho-Ukraine).

Abstract: The article analyses the political relations between autonomous governments of Carpatho-Ukraine and Romania in the end of 1930s. Authors pay attention to the attempts of Avhustyn Voloshyn to make these relations neighborly and profitable for both sides. Authors made an attempt to analyze the materials of that time Ukrainian and Romanian periodical press, and to find out the details of President of Carpatho-Ukraine stay on the territory of Romania after the Hungarian invasion.

Cuvinte Cheie: guverne autonome, Ucraina Carpatică, Augustin Volosin, prima republică, presa românească, eliberare națională, perioada interbelică

Keywords: Autonomous governments, Carpathian Ukraine, Augustin Volosin, First Republic, Romanian press, national liberation, interwar period

Наприкінці 30-х років у Центральній Європі виникла гостра міжнародна криза. Фашистські Німеччина та Італія готувалися до нового поділу світу. Над Європою нависла небезпека виникнення Другої світової війни. Рішення Мюнхенської конференції 29-30 вересня 1938 р., аншлюс Австрії свідчили про близький її початок. У складному становищі опинилася Чехословаччина, до якої на правах автономії входило Закарпаття. З другої половини 30-х років відбувався прискорений процес мілітаризації Угорщини. Ця країна, що межувала із Чехословаччиною і Румунією, постійно виношувала агресивні плани щодо них.

Незважаючи на складність тогочасної міжнародної обстановки, Закарпаття (Підкарпатська Русь, Карпатська Україна), де компактно рол живало українське населення, виявилось єдиним регіоном, яке вибороло автономні права. Невелика гілка українського народу здобула можливість в певній мірі проводити власну внутрішню і зовнішню політику, наслідком якої була спроба формування української державності. Останню законодавчо закріпили рішення Союму Карпатської України 15 березня 1939 р. Закарпатські українці довели, що бажають воз'єднання з великим українським народом. Карпатська Україна постійно відчувала моральну і матеріальну підтримку українців, які проживали в різних країнах світу. Особливо відчутною була фінансова допомога українців США і Канади, Східної Галичини. Не опинилися осторонь і українці Румунії.

Протягом всього міжвоєнного періоду Чехословаччина мала

дружні стосунки з Румунією. Що стосується Угорщини, то вона постійно намагалася з допомогою питання про національні меншини ізолювати Чехословаччину від її союзників - Румунії та Югославії. Чехословацько-румунські відносини зазнали відчутного удару після Мюнхенської конференції, коли фактично настав кінець існування Малої Антанти як політичного союзу Чехословаччини, Югославії та Румунії. На це звернув увагу відомий російський дослідник В.Волков. «Мюнхенська політика, - писав він, - викликала серйозні зміни в міжнародних відносинах на Балканах. Розпад Малої Антанти зробив негативний вплив на Балканський пакт і різко применшив його значення як регіонального політичного блоку, підірвав його роль в міжнародних справах. Однак окремі балканські держави були в неоднаковій мірі зачеплені змінами, що відбулися. Найбільше виявились послабленими міжнародні позиції Югославії і Румунії, які в нових, після мюнхенських умовах стали об'єктами неприхованого натиску з боку гітлерівської Німеччини. Посилився німецький вплив і на інші Балканські країни» [12, 163].

Аналогічної точки зору притримується тодішній представник уряду Карпатської України в Празі В. Шандор. «У період першої республіки, - твердить він, - Карпатська Україна відігравала поважну стратегічну роль як зв'язок до держав Малої Антанти - Румунії та Югославії. У новім укладі сил вона втратила своє первісне значення» [14, 216]. «Румунія -одинока країна, - відзначав відомий дослідник історії Карпатської України П. Стерчо, що намагалася дотримуватися своїх договірних зобов'язань супроти ЧСР, як члена Малої Антанти. Румунія була і одинокою країною, що бодай на словах інтервеніювала в березневі дні проти угорської агресії в Карпатській Україні, не дивлячись на те, що угорці забирали Карпатську Україну з ласки Гітлера» [13, 204]. Про прихильне ставлення Румунії до Карпатської України писав редактор газети «Нова свобода», відомий закарпатський письменник і громадський діяч В. Гренджа-Донський. У його щоденнику «Щастя і горе Карпатської України» є такий запис: «З румунами живемо дружно, єдина Румунія підтримувала нас в найтяжчих часах тим, що продавала нам бензин та нафту, а особливо кукурудзу для нашого верховинського населення. Проти румунів ми не висказали ні одного злого слова, щоб не зачіпати та не робити собі дальших ворогів. Ставляться вони коректно, нема причини зачіпати сусіда, тим більше в ці гарячі для нас часи» [1, 146]. Обговорювалося питання про відкриття румунського консульства в Хусті [1, 147].

За даними румунського перепису населення, проведеного в 1931 р., в Бесарабії проживало 600 тисяч українців, а на Буковині -300 тисяч [3, 1938, 23 жов.]. Уряд Карпатської України постійно стежив за становищем в Румунії. На сторінках закарпатської періодики зустрічаємо відомості про те, що «румунська влада... цими днями (8 серпня 1938 р. -Авт.) занялась випрацьованням румунського народностевого статуту. Статут має унормувати життя мадярської, німецької (саської), української й російської національної меншостей. Головні точки статуту є: 1) заборонення винародовлювання; 2) вільне користування матірною мовою в урядах, церквах, у самоуправних установах; 3) національність дитини визначають родичі при запису до матрики; 4) свобода культурних організацій

національних меншостей» [1, 1938, 23 жов.].

«Українці в Румунії радіють нашим успіхам» - під такою назвою «Нова свобода» опублікувала листа з румунського міста Бистриця. «Всі українці, - говорилося в ньому, - де б вони не жили, стежили вже давно за подіями в Карпатській Україні. Українці в Румунії тішаться, що бодай наші брати в Карпатській Україні здобули собі повну свободу й можуть жити на своїй землі вільним життям і завести в себе порядки, які найбільше відповідають потребам українського народу» [1, 1938, 27 груд.; 4, 1938, 11 decembrie; 5, 1939, 7 ianuarie; 6, 1939, 19 ianuarie]. Немаловажним фактором у лояльному ставленні румунського уряду до краю була активність української національної меншини. 16 жовтня 1938 р. бухарестське радіо повідомляло, що «українці в Румунії розвивають живу діяльність проти прилучення Підкарпаття до Мадярщини. У цій акції висувається між іншим аргумент, що прилучення Підкарпаття до Мадярщини може скріпити мадярські ревізіоністичні тенденції у відношенні до Семигороду, що його з трьох боків охоплюватиме мадярський кордон. Українська акція стремить до викликання в Румунії настроїв, що були би противні мадярським планам» [1, 1938, 16 груд.; 7, 1938, 24 octombrie; 6, 1938, 28 poembrie]. З цього повідомлення стає зрозуміла головна причина лояльного ставлення Румунії до Карпатської України - загроза угорської близькості до румунського кордону.

На сторінках урядової газети «Нова свобода» постійно публікувалися матеріали про ставлення Румунії до карпато-українського питання. У статті «Румунія і Підкарпаття», опублікованій 29 жовтня 1938 р. в «Новій свободі», відзначалося: «Румунія підписала договори й ці договори мусить дотримувати, зокрема у відношенні до Чехословаччини. Останніми договорами румунська держава доказала, що вона хоче жити зі всіма сусідами в згоді, Румунія мусить рахуватися з фактами, що опираються на принципи національного самовизначення, тим більше, що цей факт відповідав принципів Гітлера й Муссоліні» [1, 1938, 29 жов.]. У тому ж номері була поміщена стаття «Румунія не хоче ангажуватися проти Німеччини». На глибоке переконання редакції, «пропозиції польського міністра закордонних справ Бека, висловлені ним у Галаці, не викликали в Румунії особливого захоплення з кількох причин: 1) лояльність румунського уряду супроти Чехословаччини; 2) бажання зберегти з нею добрі економічні й політичні взаємини; 3) неприхильність до надмірного побільшання Мадярщини; 4) недовіра до запевнень Будапешту щодо Трансільванії; 5) небажання ангажуватися до комбінацій, які були б спрямовані проти Німеччини» [1, 1938, 29 жов.]. «Майже вся румунська преса, - відзначала «Нова свобода», - дуже багато місця присвячує останній поїздки міністра Бека. Щодо проєктованого розбору Підкарпаття, то в Румунії панує погляд, що таке вирішення питання не відповідає духові й постановці Мюнхенської конференції і шкодить інтересам Румунії й Югославії. Румунії потрібний спільний кордон з Чехословаччиною, туди веде дуже важлива для неї залізнична сполука з Заходом» [1, 1938, 29 жов.].

Преса Румунії постійно поміщала на своїх шпальтах матеріали про Карпатську Україну. Відразу після завершення Віденського арбітражу 2 листопада 1938 р., внаслідок якого від Закарпаття до Угорщини відійшли

південні райони, газета «Тімпул» відзначала: «З румунського становища найновішою постановою того арбітражу є спільні кордони Чехословаччини з Румунією. Зокрема віденське рішення виказало в повному обсязі значення підкарпатського питання для всієї європейської політики. Навколо Підкарпаття сходяться кордони чотирьох держав і перехрещується безліч супротивних інтересів. Тому Румунія мусить слідкувати під тим оглядом за розвитком ситуації з особливою увагою. В інтересі Румунії є щоби по віденському рішенню заіснував у тій частині Європи тривалий мир. Цей інтерес погоджується з інтересами віденських арбітрів та їхніх партнерів з Мюнхена» [9, 218].

Румунська газета «Вііторул» переконувала своїх читачів у листопадовому номері за 1938 р., що «ціла Європа може тепер констатувати ціну угорських обіцянок. Угорщина посилає до Карпатської України терористичні банди, щоб обороняла свої неоправдані претензії. Європа може також констатувати і те, що Угорщина в середній Європі є вулканом, який може вибухнути. Населення Карпатської України живе в рамках федеративної держави спільно з чехами і словаками. Карпатська Україна відповідає на ворожість і пролиття крові приятельством» [9, 218-219]. О.Попович у статті «Румунія та Карпатська Україна», опублікованій на шпальтах газети «Фронтул», констатував, що «незалежна й категорична позиція румунського уряду до нових ревізійських спроб Угорщини, підтриманих Польщею, скерованих рішуче проти української федеративної республіки -справила глибоке враження в українській громадській opinio. Зазначаємо, що з першого ж моменту взаємовідносин між Румунським королівством і українською Карпатською республікою були дуже приятні, бо базувалися на пошані національної засади та на збереженні спільного кордону.» [9, С. 219]. Автор відзначав, що такому стану справ, згідно з яким «вдалося уникнути ще більшої несправедливості у відношенні чехословацько-української держави, то треба завдячувати великим західним державам, а також лояльній позиції королівських урядів Румунії та Іспанії» [9, С. 220]. На глибоке переконання О.Поповича, «державне існування Карпатської України є не тільки пошануванням національної засади і категоричною пересторогою зазіханням, але й означає офіційне відновлення дружніх взаємин між румунами та українцями, життєві та загальні інтереси яких можуть бути скоординовані не тільки в підкарпатському секторі» [9, С. 220].

Румунський тижневик «Курунтул» помістив 7 січня 1939 р. на цілій шпальті статтю про Карпатську Україну з німецького журналу «Геополітика» На думку невідомого автора статті, опублікованій в газеті «Моментул», «ціле українське питання творить комплекс, а Карпатська Україна є першою фазою у планах Німеччини щодо України» [8]. Висловлювалася теза, що Гітлер, можливо, «заспокоїться з створенням другої України з українських земель, зайнятих тепер Польщею» [8]. Однак до цього справа не дійшла.

Висока оцінка національно-визвольної боротьби закарпатських українців була зроблена редакцією газети «Семналул»: «Українській нації зараз уже байдуже чи та чи інша газета безсторонньо і правдиво висвітлює події в Карпатській Україні, чи кормить своїх читачів відомостями з ворожих до України джерел, бо знаємо добре, що сили великого українського народу, який

прокинувся до власного державного життя, ніяка сила уже стримати не може. Адже ж, коли українська проблема стала одним з актуальних питань сучасного міжнародного життя, то напевно не з ласки, а проти волі ворогів» [10].

Польща, як і Угорщина, теж була зацікавлена в ліквідації Чехословаччини. Польські правлячі кола намагалися переконати Бухарест, що «прилучення Підкарпатської Русі до країв корони святого Стефана забезпечує Румунію від повстання на кордоні сильного центру української іреденти, українського Пемонту». Опинившись під владою українських емігрантських кіл і втішаючись німецькою протекцією, Підкарпатська Русь стала би не тільки центром революційних діячів українських кіл у Польщі й Румунії, але з огляду на їх великоукраїнські плани значно б сконфліктувала східну політику цих держав» [10]. У березні 1939 р. польський міністр закордонних справ Ю.Бек вів розмову з румунським королем Карлом та його міністром закордонних справ Петреску-Комненом. Ю.Бек «запропонував Румунії східну частину Карпатської України, включаючи сюди залізничну лінію, що веде з Коломиї на південь і сполучує кілька населених пунктів Закарпаття (Нижня і Вища Апша), щоб прихилити Румунію на бік мадярсько-польських домагань спільного кордону, тобто, щоб Румунія не висловлювала застереження проти мадярської окупації Карпатської України» [1, 1938, 25 жов.]. Однак, Румунія не підтримала польські пропозиції.

Румунія відносилась до Карпатської України і Чехословаччини лояльно не тільки тому, що намагалась дотримуватися взятих на себе союзницьких зобов'язань. До цього її спонукали також напади угорських терористів на прикордонні румунські населені пункти, як правило українські, та систематична і цілеспрямована діяльність угорських іредентистів. Активізувалися напади угорських терористів на румунські села Марамороша. Активну позицію займав «Орден хоробрих», який ще в 1920 р. заснував М.Горті. Із багатьох організацій цього плану найгіршу репутацію мали так звані «вільні загони», яких очолював уже згадуваний Геяш [ДАЗО, ф. 29, оп. 3, спр. 124, арк. 14]. Основним завданням цих банд було знищення неугорського населення на цій території, а їх програма була викладена в брошурі Дечо Чаба, опублікованій у 1939 р. В ній говорилося, що угорська нація є найяскравішим представником монгольської пануючої раси, яка знає тільки перемогу, і в жилах якої кипить кров Атілли, Арпада і Чінгісхана. «Я не чекаю, - писав Д. Чаба, - коли прийде помста. Не чекаю! Я нищу кожного волоха, який мені з'явиться на дорозі. Кожного знищу! Я не буду зволікати. Запалю вночі села -волоські села. Поріжу шаблею все населення, отрую всі колодці і навіть знищу дітей у колісках, взагалі знищу цих нелюдів! Не буде ні для кого винятку!» [ДАЗО, ф. 29, оп. 3, спр. 124, арк. 15]. Один із лідерів партії «схрещених стріл» Мивау ще у 1938 р. наголошував, що «націонал-соціалізм Угорщини має як ціль забезпечити перевагу Угорщини по всій течії Дунаю».

Серед терористичних банд особливо небезпечним був загін, який очолював Нодь Мігалі «з підрозділу Унгвар». Він, як і його підопічні, добре володів українською та румунською мовами. Напади угорських терористів тримали в постійному страхі місцеве населення. Зафіксовані численні випадки, коли люди втікали на територію Румунії, зокрема до

міста Тиргу-Муреш. Становище погіршилося ще більше, коли ця територія була окупована Угорщиною. Архівні документи свідчать про постійні репресії проти місцевого населення, в яких активну участь брали терористи. Зафіксовані факти знущання над людьми, які не володіли угорською мовою. У відповідь послідували протести проти фашистського режиму, зокрема, у Великому Бичкові. Отже, банди терористів проникали і в населені пункти Мараморошу, де проживало румунське населення. Їх дії нічим не відрізнялися від тих, що й у центральній частині Карпатської України.

В період існування Карпатської України активізувала свою діяльність угорська «п'ята колона». Ще в 1921 р. в Будапешті при Міністерстві закордонних справ Угорщини був організований центр іредентистської пропаганди на територіях Чехословаччини, Югославії та Румунії під назвою «Охорона меншин окупованих територій». Посол Франції в Німеччині Р. Кулондр писав 15 грудня 1938 р. міністру закордонних справ Ж. Бонне: «В оточенні Гітлера говорять про таку операцію, яка повторила б у більш широких масштабах операцію в Судетах: проведення в Польщі, Румунії і СРСР пропаганди за надання незалежності Україні. І центром руху стане Закарпаття. Таким чином, Чехословаччина. служить рейху у вигляді тарана для пролому воріт на Сході» [9, 222].

Румунію наводнили угорські агенти. Майор жандармерії Марамороша Георгіє Раскар повідомляв про це префекта 1 травня 1939 р. Протягом 13-29 січня 1939 р. агент «Коффа» передавав по телетайпу, що «всіх румун, які були в 1936-1937 рр. звільнені в запас, повернули у військові частини. Багато серед них є угорців. Всіх, що одержали повістки, просили з'явитися 15 січня 1939 р. на свої призовні пункти о шостій годині ранку. Місцезнаходження призовних пунктів нам невідоме. Відомо, що більшість із них сконцентрувалася в Сату-Марському окрузі» [9, 223]. Отже, угорські агенти уважно стежили за тим, що відбувається у складі румунської армії. Тривала «листівкова війна». «Листівки на російській і українській мовах, - доповідав начальник Вишківської жандармської станції Хустському окружному начальнику, - містять у собі заклики до тутешнього населення до виступів проти громадян чеської національності і до невиплати податків. Як було з'ясовано, листівки були скинуті 17 жовтня 1938 р. після 11 годин з літака, що летів вздовж державного кордону від Тячева у напрямі Хусту. Скинуті листівки потрапили на вільну територію і на недоступні місця тутешнього району і потрапили у більшості випадків в руки громадян руської національності, які проживають окремо вздовж чехословацько-румунського кордону. Населення на зміст листівок не реагує» [9, 223-224].

Після трагедії Карпатської України січовики покидали рідну землю, відступаючи в різних напрямках. Окремі з них переходили румунський кордон. Ще раніше територію Карпатської України покинув її президент та окремі члени його уряду [11]. В архівних фондах України і Румунії зафіксовані документи про місцеперебування А.Волошина на території Румунії в березні 1939 р. [9, 230]. На жаль, існували випадки, коли тогочасна румунська влада видавала карпатських січовиків угорським властям, які окупували закарпатську територію. Разом з тим, необхідно стверджувати, що протягом всього міжвоєнного періоду Румунія лояльно відносилася

Микола Вегеш / Mykola Vehesh, Люба-Ірина Горват / Irina Liuba Horvat

до Чехословаччини, допомагала Карпатській Україні як економічно, так і морально.

Список Використаних Джерел І Літератури

Джерела

Гренджа-Донський В. Щоденник // Твори. -Т.VIII. -Вашингтон, 1987.

Державний архів Закарпатської області.

Нова свобода.

Curentul.

Frontul.

Semnalul.

Viitorul.

Література

Вегеш М., Марина В. Румунія і Карпатська Україна (Особливості політичного розвитку і співробітництва) // Карпатська Україна і Августин Волошин. Матеріали міжнародної наукової конференції «Карпатська Україна -пролог відродження української державності» (Ужгород, 11-12 березня 1994 року). -Ужгород, 1995. -С. 48-60.

Вегеш М.М., Віднянський С.В. Країни Центрально-Східної Європи та українське питання (1918-1939). -Київ -Ужгород, 1998.

Вегеш М.М., Горват Л.В. Карпатська Україна 1938-1939 років в портретах. -Ужгород, 2000.

Вегеш М.М., Туряниця В.В., Чаварга І.М. Смерть президента (Останні дні життя і смерть президента Карпатська України Августина Волошина). -Ужгород, 1995.

Волков В.К. Балканский аспект мюнхенской политики // Мюнхен -преддверие войны: Исторические очерки. -М.: Наука, 1988. -С. 157-175.

Стерчо П. Карпато-Українська держава: З історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919-1939 роках. -Торонто, 1965; Львів: За вільну Україну, 1994.

Шандор В. Спомини. -Т. 1. Карпатська Україна. 1938-1939. -Ужгород: МПП "Гражда"; Карпатський Союз, 1996.

Влада і Церква в Чехословаччині й Румунії в період суспільно-політичних перетворень середини ХХ століття

Оксана Свеженцева

Guvernul și Biserica din Cehoslovacia și România o perioadă de schimbări sociale și politice la mijlocul secolului XX

Rezumat: *În a doua jumătate a anilor 40 ai secolului al XX-lea, în țările Europei de Est au venit la putere în principal coalitiile politice comuniste anticlericale. După instituirea monopolului comunist are loc restructurarea tuturor domeniilor de activitate din regiune. Ca doctrină a noilor elite guvernamentale din regiune, ideologia marxist-ateistă pune accent pe ierarhia bisericească, poziție care devine imposibilă pentru menținerea puterii în sferele sociale, educaționale și de învățământ ale societății. Abordarea noilor probleme nu a putut să nu ducă la o modificare a reperelor religioase politice. Noul guvern a promovat o politică de schimbare a relațiilor stabilite de-a lungul istoriei dintre stat și biserică.*

Pentru un studiu eficient al modului de funcționare a modelului sovietic în privința relației stat-biserică în țările Europei de Est, nu întâmplător au fost alese două țări, dintre care în una predomină ortodoxia, iar în cealaltă catolicismul. Această alegere ne dă posibilitatea să înțelegem mai bine scopul principal, metodele și consecințele modelului relației stat-biserică, organizat de puterea sovietică - modelul totalitar-guvernamental.

În România și Cehoslovacia, guvernul a demonstrat intenția de a utiliza biserica pentru consolidarea regimului și rezolvarea problemelor politice interne și externe. Deciziile care au reglementat relațiile din domeniul confesional au legitimat dreptul statului de a se implica în problemele bisericești, iar statutul de biserică separată sau neseperată de stat nu a jucat un rol decisiv. Biserica și-a declarat oficial loialitatea față de regim, sau chiar i-a jurat credință acestuia. Incompatibilitatea absolută a socialismului stalinist cu religia a condus la inexistența unei adevărate libertăți a conștiinței și a unei separări reale a bisericii față de stat.

Dacă ar fi să examinăm și să comparăm evenimentele care au avut loc în țările Europei de Est în domeniul confesional, devine tot mai evident factorul extern pe care încearcă să-l diminueze cercetătorii ruși. Aceștia afirmă că Moscova conducea numai sfera externă, iar rezolvarea problemelor interne ale bisericilor a fost lăsată pe mâna liderilor naționali. Modelul de relație stat-biserică tipic regimurilor totalitar-comuniste s-a format în urma experienței sovietice, răspândite și în domeniul religios. Conducerea sovietică a făcut tot posibilul să dezvolte și să implementeze modelul politic și în biserică. Esența acestui model consta în dependența economică a instituțiilor religioase față de stat, amestecul politic al guvernului în problemele interne ale bisericii, limitarea participării bisericii în viața politică, socială și de stat, permisiunea efectuării slujbelor religioase doar în biserici. Toate aceste trebuiau să asigure stabilitatea regimului și modernizarea continuă a societății după modelul sovietic.

The government and the Church in Czechoslovakia and Romania at the period of social and political change XX mid-century

Abstract: *In the second half of the 1940s, the Eastern European countries were ruled mainly by anticlerical communist political coalitions. The set up of the communist monopoly reorganised all areas of activity in the region. The new atheistic Marxist*

ideology was the new doctrine of the governmental elites in the region that emphasized the church hierarchy, a position that cut the power of the social and educational areas. Addressing the new problems could only change the political and religious landmarks. The new government set up a policy of changing the historical relations between the state and church.

For an effective study of the way the Soviet model functions on state-church relations in the Eastern European countries two countries were chosen, one with prevailing Orthodoxy and another with prevailing Catholicism. This choice enables us to better understand the main purpose, methods and consequences of the state-church relationship model, organized by the Soviet power -the governmental totalitarian model. The governments of Romania and Czechoslovakia used the church to strengthen the regime and to solve internal and external political problems. The decisions that governed the confessional relations legitimized the state's right to engage in religious issues and the status of separated or unseparated church from the state did not play a decisive role. The church officially declared loyalty to the regime and even swore faith to it. The incompatibility between the Stalinist socialism and religion led to the lack of a true freedom of conscience and to the actual separation of the church from the state.

If we examined and compared the events that took place in the Eastern Europe in the confessional field the external cause would turn out more and more obvious in spite that the Russian researchers are trying to diminish it. They say that Moscow would have run only the external field and the internal problems of the churches had been left in the hands of national leaders. The state-church relation, typical of the totalitarian communist regimes, was set up on a soviet background that penetrated the church. The Soviet leadership did everything possible to develop and implement the political model in the church. The essence of this model is: the economic subordination of the church to the state, the political interference in the internal affairs of the church, the limited participation of the church in the political, social and state life, religious services performed only in churches. All these had to make sure a stable regime and the continuous modernization of the society after the Soviet model.

Cuvinte Cheie: *Guvern, și biserica din Cehoslovacia și România, model sovietic, relația stat-biserică, model totalitar-guvernamental, regimuri totalitar-comuniste, legitimitate*

Keywords: *Government, the church of Czechoslovakia and Romania, the Soviet model, state-church relationship, totalitarian government model, totalitarian communist regimes, legitimacy*

У Східній Європі століттями співіснували практично всі відомі світові віровчення. Про поліконфесійну палітру в регіоні ми стверджуємо завдяки наявності в ньому протестантів, мусульман, іудеїв та ін. Проте основними й найвпливовішими конфесіями тут були і залишаються православ'я та католицизм, які з допомогою своїх специфічних інструментів створювали і контролювали настрої в суспільстві. Для ефективного вивчення проблеми функціонування радянської моделі державно-церковних відносин в країнах Східної Європи не випадково було обрано саме дві країни, де в одній переважає православ'я, в іншій -католицизм. Така постановка проблеми дасть нам можливість краще зрозуміти основну мету, методи та наслідки ревізії моделі державно-церковних відносин організованої прорадянськими комуно-тоталітарними органами влади.

У другій половині 40-х років ХХ ст. у країнах Східної Європи до влади прийшли коаліції переважно антиклерикальних комуністичних політичних сил. З моменту встановлення монополії на владу комуністами розгорнулася структурна перебудова всіх сфер життя регіону. Атеїстична марксистська ідеологія, як доктрина нових правлячих еліт в регіоні, ставила перед церковними ієрархами питання про неможливість збереження її сильних позицій в соціальній, освітній та виховній сферах життя суспільства¹. Перехід до вирішення нових завдань не міг не викликати корекцію у визначенні орієнтирів конфесійної політики держав. Нова влада взяла курс на зміну історично сформованих відносин між державою і церквою.

В умовах наростання тоталітарних тенденцій в країнах радянського блоку центральний момент в державно-церковних відносинах - відокремлення церкви від держави - мало що вирішував в дійсності. Запровадження даного принципу в Конституціях Югославії (1946 рік) та Болгарії (1947 рік), прийнятих на етапі утвердження монополії комуністичної партії, означало, що як і у СРСР, він буде носити формально-декоративний характер². Церковні керівники виступали за реалізацію даного принципу в надії блокувати втручання держави у внутрішні справи церкви, проте на практиці держава не збиралася випускати з-під свого контролю такий важливий суспільний інститут як церкву. В Румунії, де принцип відокремлення не став конституційною нормою і православна церква мала статус «державної» конфесії, контролююча функція держави реалізовувалась ніби законно³.

Вирішальним у встановленні моделі державно-церковних відносин у Румунії став 1948 рік, протягом якого по-суті було сформовано принципово нову віросповідну політику держави. В 1948 році набирала обертів тенденція перетворення релігійних інститутів в прямий придаток до держави. Конституція Румунії 1948 року на фоні ніби гарантованих державою демократичних формулювань про свободу совісті і релігії, автокефальності церкви, закріплювала фактичне право держави контролювати діяльність релігійних об'єднань. Будь-які контакти з конфесіями за межами країни контролювались державою і могли носити тільки релігійний характер⁴.

Для здійснення контактів держави і церковних організацій, формулювання і проведення релігійної політики при Раді міністрів декретом №178 від 3 серпня 1948 року було створено Міністерство культів. Прерогативи його були доволі широкими. Міністр мав право анулювати будь-яке рішення церковного керівництва, він схвалював або відхиляв церковні циркуляри, звернення, листи. Священнослужителі могли виконувати свої службові обов'язки тільки із санкції міністра культів. Фактично всі релігійні

¹ Волокитина. В, Мурашко Г. П., Носкова А. Ф. *Москва и Восточная Европа. Власть и церковь в период общественных трансформаций 40-50-х годов XX века: Очерки истории.* -М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2008. -С. 248.

² Шкаровский М.В. *Русская православная церковь при Сталине и Хрущеве (Государственно-церковные отношения в 1939-1964).* -М.: Наука, 1999. -С. 38.

³ А. Я. Вышинского по проекту Конституции Румынской Народной Республики // *Советский фактор в Восточной Европе. 1944-1953 гг. / Отв. ред. Т.В. Волокитина.* -Т.ІІ: 1949-19453 гг. -М.: РОССПЭН, 2002. -С. 632-635.

⁴ Чумаченко Т.А. *Государство, православная церковь, верующие. 1941-1961.* -М.: Наука, 1999. -315 с.

організації, в тому числі РумПЦ, стали залежними від держави⁵.

Закон про загальний режим культів став основним державним актом, який регулював відносини влади і церкви. Організація політичних партій на релігійні онові заборонялася, керівні церковні посади могли займати тільки особи призначені державною владою, духовенство присягало на вірність режимові. Закон залишав право за державою призупиняти дію церковних актів, якщо останні загрожували державній безпеці, суспільному порядку та моральним принципам. Проводити з'їзди та збори релігійні організації могли тільки з дозволу Міністерства культів⁶. Державний нагляд за матеріальною стороною діяльності релігійних організацій передбачав встановлення контролю над бюджетом церкви. Під повний контроль держави потрапляли і зовнішні контакти церкви. Особливо обговорювалась заборона існування в Румунії будь-яких релігійних об'єднань, підвладних конфесії, що знаходилася за межами країни. Антиватиканська політика даного пункту закону більш ніж зрозуміла, що обговорювались питання і довкола Константинопольської (Вселенської) патріархії. Під контролем Міністерства культів опинилась і сфера релігійної освіти - кількість богословських навчальних закладів різко зменшилася, а педагогічний персонал затверджувався чиновниками міністерства. За законом держава взяла на себе зобов'язання фінансового забезпечення духовенства. Про масштаби втручання держави у внутрішньоцерковне життя засвідчувало право Міністерства культів погоджувати та затверджувати тексти богослужінь. В результаті підконтрольна державі церква мала стати інструментом нового режиму. Закон 1948 року був спрямований на форсоване інтегрування РумПЦ у політичну комуністичну систему, яка розпочала своє формування.

У компартії Чехословаччини основним завданням було-відрив католицької церкви (обох обрядів) від Ватикану і перетворення, насамперед, найвпливовішої римо-католицької церкви в національну і незалежну від Святого престолу. Це розглядалося новою політичною елітою не тільки як захід для обмеження ідеологічного впливу Заходу на свідомість чехословацького суспільства, але і як найважливіший крок на шляху підпорядкування церкви державі через включення її інститутів у структури політичної системи авторитарного-тоталітарного типу і тим самим перетворення в інструмент державної політики.

Правлячою партією Чехословаччини була розроблена широкомасштабна програма, спрямована, з одного боку, на те, щоб ізолювати церковну ієрархію відрядових ксьондзів віруючих, повернути тим самим широкі маси католиків у бік нового режиму. З іншого боку, підкорити цей віросповідний інститут під повний контроль партійно-державної номенклатури, зробити його інструментом впливу цієї номенклатури в суспільстві. Для реалізації наміченої програми було вирішено створити оперативну комісію із членів

⁵ Овсиенко Ф. Г. Взаимоотношения государства и церкви в странах Восточной Европы // Государство, религия, церковь в России и за рубежом. Информационно-аналитический бюллетень. -1999. -№ 1 (18). -С. 211.

⁶ Волокитина, В, Мурашко Г. П., Носкова А. Ф. *Москва и Восточная Европа. Власть и церковь в период общественных трансформаций 40-50-х годов XX века: Очерки истории.* -М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2008. -С. 248.

ЦК КПЧ -«церковну шістку». Яка визначала тепер усю конфесійну політику в країні⁷. Наступ влади на церкву в Чехословаччині почався вже в квітні 1949 року з ліквідації церковної періодики («Католицькі новини», «Вісник католицького духовенства»)⁸. Закриттям центрального друкованого органу єпископату «Аста сигіе» фактично порушувався регулярний зв'язок ієрархів з рядовими священиками. На богословські факультети направляли інспекційні комісії міністерства шкіл, до навчальних планів вводились суспільні дисципліни. Збори віруючих поза костьолом без відповідного дозволу влади розглядалися тепер як антидержавна підпільна діяльність⁹.

Одночасно з адміністративним наступом на католицьку церкву йшла підготовка до розгортання руху «прогресивних католиків», якому була дана назва «Католицька акція». Суть акції, розробленої в церковній комісії ЦК КПЧ, була у тому, щоб, спираючись на благодійну католицьку організацію «Харита», яку очолив прокомуністичний священик, підпорядкувати собі всі масові католицькі організації, що виступали за співробітництво з владою, і відтіснити єпископат від їхнього керівництва¹⁰.

14 жовтня 1949 року Національні збори ЧСР прийняли два церковні закони. Цими законами влада створила правову основу для втручання держави в церковні справи. У січні 1950 р. було видано постанову, за якою оформлення метричної документації - видача свідоцтв про народження, укладення шлюбів, реєстрація смерті - передавалося місцевим органам влади - національним комітетам¹¹. За костьолами залишався лише обов'язок вести документацію церковних торжеств з нагоди хрещень і весіль, а також проводити церковні обряди поховання. Це було продовження курсу узятим на скорочення впливу церковних інститутів у суспільному житті країни.

Одночасно стартувало формування принципово нової державної вертикалі керування цими інститутами, Державне управління церковними справами, створене у вересні 1949 року, ставало вищим органом правління і контролю за всією церковною діяльністю у країні на чолі з віце-прем'єром уряду. У жовтні 1949 року ним став міністр юстиції, віце-прем'єр А. Чепічка, що був одночасно і головою вищезгаданої Церковної комісії, ЦК КПЧ («церковної шістки»)¹². Таким чином, контроль над конфесійною політикою

⁷ Zpráva A. Čepičky pro K.Gotvalda o činnosti církevní komise ÚV KSČ. 1949, 1. Červen, Praha // Národní archiv České republiky, Praha. Archiv ÚV KSČ. F. č. 100/24. Klement Gottwald (1938-1953). -Sv.48. -A.J. 865.

⁸ Сообщение посла СССР в Чехословакии М.А. Силина А.Я. Вышинскому о беседе с министром юстиции А. Чепичкой по вопросам политики в отношении католической церкви // *Восточная Европа в документах российских архивов 1944-1953 гг. -Т.II: 1949-1953 гг. -М.-Новосибирск, «Сибирский хронограф», 1998. -С. 154-158.*

⁹ Kaplan K. *Stát a církev v Československu v letech 1948-1953.* -Praha-Brno: Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, 1993. -S. 59.

¹⁰ Сообщение посла СССР в Чехословакии М.А. Силина А.Я. Вышинскому о беседе с министром юстиции А. Чепичкой по вопросам политики в отношении католической церкви // *Восточная Европа в документах российских архивов 1944-1953 гг. - Т.II: -С. 154-159.*

¹¹ Vaško V. *Neumlčená. Kronika katolické církve v Československu po druhé světové válce II.* -Praha: Zvon, 1990. -S. 75.

¹² Část zápisu 62.schůze vlády (23. Bod programu) o osnově vládního nařízení o působnosti a organizaci Státního úřadu pro věci církevní. 1949, 25. říjen // *Církevní komise ÚV KSČ 1949-1951. Edice dokumentů. I. Církevní komise ÚV KSČ (Církevní šestka) duben 1949 -březen 1950. -S. 262-263.*

реально концентрувався в руках одного високопоставленого партійно-державного функціонера. Для Словаччини створювалося окреме управління церковними справами, яке підпорядковувалося Празі. Його очолив спочатку голова словацького уряду Г. Гусак,¹³ а потім, із квітня 1950 року, генеральний секретар Комітету дії Словацького Національного фронту Л. Голдош¹⁴.

Настільки високий статус Державного управління церковними справами у Центрально-Східній Європі був тільки в Чехословаччині. Це, очевидно, пояснювалося тим, що тут церква як суспільний інститут, на відміну від більшості країн регіону, конституційно залишалася не відділеною від держави. Аналогічна роль церкви зберігалася в Польщі і Румунії. Але православна церква, що превалювала в румунському суспільстві, йшла на співробітництво з владою (особливо після 1948 року). У Чехословаччині, ситуація була іншою - католицький єпископат в провладній політиці «соціалістичних перетворень» виступав як опозиційна сила. Влада, створюючи ДУЦ як орган, що визначає і реалізує церковну політику правлячої партії, переносила центр ваги у боротьбі з католицьким єпископатом відверто на адміністративні методи¹⁵. Державне управління виводилося на рівень міністерства із широким колом повноважень. За законом на Державне управління покладалися задачі не тільки керувати і контролювати церкву. Воно одержувало також право призначати священників на посади¹⁶, тобто держава фактично брала у свої руки кадрову церковну політику. Тим самим ліквідувався автономний принцип католицької церкви в системі держави, тому що тепер за католицькою ієрархією залишалась лише можливість підбирати і пропонувати конкретні кандидатури ксьондзів. Остаточне прийняття рішень за законом брала на себе державна влада.

У Чехословаччині ключову роль зіграв закон про державне економічне забезпечення церкви та оплату священнослужителів. З його запровадженням у життя, священники економічно ставали залежними не стільки від єпископату, скільки від Державного управління і його структур. Тепер тільки через них ксьондзи, прийнявши присягу вірності державі і народно-демократичному ладові, могли бути призначеними на посаду та отримувати плату за свою роботу. Причому текст присяги, затверджений спеціальним законодавчим актом, був чітко зорієнтований насамперед на підтримку нового політичного режиму. Протягом 1950-1952 рр. у Чехословаччині роль католицької церкви в суспільстві, істотно

¹³ Část zápisu 62. schůze vlády (28. Bod programu), schvalující pověření A. Čepičky řízením Státního úřadu pro věci církevní a G. Husáka řízením Slovenského úřadu pro věci církevní. 1949, 25. říjen // *Církevní komise ÚV KSČ 1949-1951. Edice dokumentů. I. Církevní komise ÚV KSČ (Církevní šestka) duben 1949 - březen 1950.* -S. 263-265.

¹⁴ Pesek Jan, Barnovsky Michal. *Statna moc a cirkev na Slovensku 1948-1953.* -Bratislava: Vydavatelstvo Slovenskej akademie vied, 1997. -S. 104.

¹⁵ Usnesení schůze předsednictva ÚV KSČ k osnově zákona o finančním zabezpečení církví a zákona o zřízení úřadu pro věci církevní 1949, 19. zaří // *Církevní komise ÚV KSČ 1949-1951. Edice dokumentů. I. Církevní komise ÚV KSČ (Církevní šestka) duben 1949 - březen 1950.* -Praha-Brno: Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, 1994. -S.246-247.

¹⁶ Stenoprotokoly. 14 října 1949 (35 schůze). Národní shromáždění republiky Československé 1948 -1954 [Електронний ресурс] // *Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna. Dokumenty českého a slovenského parlamentu.* -Режим доступу: / <http://www.psp.cz/eknih/1948ns/stenprot/035schuz/s035001.htm>

змінилася. Вона втратила свій колишній статус інституту, незалежного від держави. Єпископат репресивно-адміністративним тиском влади був фактично відсторонений від керівництва церковним життям, яке стало регламентуватися владними структурами. Священиків було переведено на статус державних службовців. Католицька церква, як один із впливових інститутів країни, стала на службу тоталітарному режимові. Однак це не означало, що вона втратила свій вплив у світоглядному середовищі, церква як і раніше залишалася носієм духовних цінностей нації.

Входження країн Центрально-Східної Європи до радянського блоку та світоглядні позиції комуністичної еліти обумовили необхідність співставлення даного процесу з радянським досвідом державно-церковних відносин та «керування» церквою. Об'єктом уваги представників влади стали не тільки традиційні церкви але й дрібні релігійні братства і секти. Недоміантні релігійні об'єднання, союзи та конфесії не представляли такий широкий інтерес для влади як римо-католицька та православна церква, проте за новими орієнтирами конфесійної політики держави вони мали стати маріонетками в її руках, або бути ліквідованими.

В ході ліквідаційної кампанії комуністична влада арештовувала членів заборонених церков, або змушувала їх приймати дозволені віросповідання. Протягом 1950-1952 років в країнах регіону ліквідовувались десятки релігійних організацій, членам яких присуджували різні міри покарання. Наприклад, в 1952 році ліквідаційну кампанію було проведено проти Свідків Іегови¹⁷ та Адвентистів Сьомого дня (акція А)¹⁸. Заборона церков та інших релігійних об'єднань не давала бажаного ефекту, навпаки сектарі-нелегали, як їх називала комуністична влада, духовно зміцнювалися та проводили таємні богослужіння. Агенти державної безпеки та Державного управління церковними справами тепер не так просто могли проникнути на таємні зібрання, що суттєво ускладнювало умови контролю.

Серед проблем насущних у вищих ешелонах влади називали проблему греко-католицької церкви, що «по літургії аналогічна православній, а за віровченням, тотожна римо-католицькій церкві і папу визнає своїм главою. «Уніати знаходяться в тісній єдності з римо-католицькою церквою і постійно проводять реакційну політику. Цю проблему можна вирішити так само, як проблему римо-католицької церкви, але з тією відмінністю, що ця церква не буде більше існувати як самостійна, оскільки буде приєднана до православної. Як відновлення конфесійної єдності румунського народу обґрунтовувалось приєднання греко-католицької церкви до РумПЦ. Румунська влада взяла на озброєння популярну довоєнну національну ідею («румун - значить православний»), здійснила конфесійну уніфікацію румунської нації, з метою збереження територіальної цілісності держави.

Розв'язання уніатської проблеми в Чехословаччині шляхом ліквідації Ужгородської унії впливало із загального курсу правлячої комуністичної

¹⁷ Martinek B. *Náboženská společnost a stát: Historie svědků Jehových v Čechách*. -Praha, DINGIR. -2000. -127 s.

¹⁸ Szymeczek J. *Totalitami stát a nedominantní náboženské skupiny v ČSSR 1948-1968 // K problémům menšin v Československu v letech 1948-1989. Sborník studií* -Praha. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR. -2005. -S. 74-75.

еліти, яка прагнула встановити свій контроль над «католицьким фронтом» Чехії і Словаччини, що виступав у якості єдиної легальної опозиції новосформованому тоталітарному режимові. Але якщо стосовно римо-католиків була обрана тактика поступового підпорядкування церковних структур новій державі та встановлення контролю за внутрішнім життям цього віросповідного інституту, то до греко-католиків застосовувався принципово інший підхід. Ставка була зроблена на повну ліквідацію цієї конфесії через розрив Ужгородської унії з Ватиканом і примусовий перехід віруючих у православ'я, тобто у підпорядкування церкви, лояльної до діючого режиму. 28 квітня 1950 р. греко-католицька церква у Чехословаччині офіційно припинила своє існування, а її єпископи П. Гойдич і В. Гопко, які вже знаходилися в ізоляції, були змушені відмовитися від своїх посад. Невдовзі ізоляцію було замінено на судовий процес¹⁹. В інформації, що надійшла до Ради з питань РПЦ із Словаччини, відзначалося: «У неділю, 30 квітня, уже в жодній церкві (за богослужінням) не згадувався папа, цього не робили навіть священики, що відмовилися перейти в православ'я. У той же день у багатьох місцях Східної Словаччини відбулися акти передачі уніатських храмів православної церкві»²⁰.

Проте через деякий час чехословацький уряд втратив будь-який інтерес до переходу уніатів у православ'я і посилення ролі цієї конфесії в житті країни, як тільки відносини з римо-католицьким єпископатом були переведені в потрібну владі площину, а католицька опозиція була ліквідована. Це стало наочним свідченням спрощеного вузько-політичного підходу керівництва ЧСР до вирішення непростієї проблеми, що існувала в поліконфесійному регіоні.

Румунська влада змогла порівняно легко вирішити питання входу православної церкви до політичної системи режиму радянського типу. У значній мірі це пояснювалося традицією православ'я, що спрощувала православному духовенству адаптуватися до нової влади і до нових вимог співіснування, двох інститутів - церкви і держави. Домогтися лояльності православної церкви виявилось значно легше, ніж, наприклад, римо-католицької церкви. Попри те, що для нового режиму, ідеологічна основа якої була по своїй суті антиподом релігії або, точніше, квазірелігією, релігійне питання стало питанням політичним. Хоча в країнах Східної Європи завдання суцільної атеїзації не ставилося, чіткий курс на витіснення релігійного впливу надавав перспективи створенню радянських держав.

У згаданих країнах влада продемонструвала намір використати церкву в інтересах консолідації режиму і вирішення насущних внутрішньополітичних та зовнішньополітичних завдань. Прийняті постанови, що регулювали відносини у конфесійній сфері узаконили право держави втручатися в церковні справи, статус церкви відокремленої чи не відокремленої від держави, не став при цьому вирішальним фактором. Церква офіційно заявила про свою лояльність до режиму, або навіть присягала йому на вірність. Абсолютна несумісність сталінського соціалізму

¹⁹ Zpráva pracovníka SÚC Vladimíra Ekarta o soboru v Prešově dne 28. dubna 1950 // Kaplan K. *Stát a církev v Československu v letech 1948 - 1953. Příloha: Dokumenty.* -Praha-Bрно: Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, 1993. -S. 391-395.

²⁰ Цит. за: Волокитина. В, Мурашко Г. П., Носкова А. Ф. Вказана праця.... -С. 462.

і релігії обумовлювала той факт, що ні справжньої свободи совісті ні реального відокремлення церкви від держави ці країни так і не зазнали.

Якщо вивчати та порівнювати події, які відбувалися у країнах Центрально-Східної Європи в конфесійній сфері то очевиднішим стає зовнішній фактор, який намагаються применшити російські дослідники, стверджуючи що Москва курувала тільки зовнішню сферу а вирішення внутрішньо церковних питань залишала на розсуд національних керівників. Модель державно-церковних відносин, характерна комуно-тоталітарним режимам, ввібрала в себе перш за все радянський досвід, який з несуттєвими відмінностями втілювався в життя у полі конфесійному регіоні. Радянська сторона робила різного роду допомогу в розробці і реалізації моделі церковної політики. Проявами цієї моделі стали: економічна залежність релігійних інститутів від держави; політичний контроль влади над внутрішньо церковним життям, обмеження участі церкви в державному, політичному та суспільному житті, дозвіл на церковну діяльність тільки на території храмів. Все це мало забезпечити стабільність режиму та подальшу модернізацію суспільства за радянським зразком.

Între desființare, re-arondare ecleziastică și rezistență. Episcopia Greco-Catolică a Maramureșului în perioada 1940-1944

Viorel Rusu

Між ліквідацією, церковним поділом та опором. Греко-католицька єпархія Мараморощини у період 1940-1944 років

Резюме: Греко-католицька єпархія Мараморощини безпосередньо зазнала прямих збитків у період 1940-1944 років, втрачаючи, в результаті радянського ультиматуму від 26 та 28 червня 1940 року парафії, розташовані у повітах Чернівці, Сторожинець та Радауць, тобто в північній частині Буковини.

Скоро після цих подій, після другого Віденського арбітражу від 30 серпня 1940 року, вся єпархія Мараморощини потрапила під владу Угорщини. Аспекти, викладені у статті, дають можливість зробити висновок, що протягом чотирьох років окупації Церква була основою румунського опору, незважаючи на сильний систематичний і різноманітний тиск, який проводився проти священників.

Between Suppression, Ecclesiastic Re-Assignment And Resistance. The Greek-Catholic Bishopric Of Maramureș Between 1940-1944

Abstract: *The Greek-Catholic Bishopric of Maramureș directly experienced the vicissitudes of the period, loosing first the parishes from the counties of Cernăuți, Storojineț and Rădăuți, so, that part of north Bukowina ceded as a result of the Soviet ultimatum notes from 26 and 28 June 1940.*

Shortly after these events, the entire diocese of Maramureș was included between the borders of Hungary following the “second Vienna arbitrage” from August 30, 1940. The aspects sketched so far can offer the conclusion that, in the four years period of occupation, the Church has been the foundation of the Romanian resistance despite the intense pressure systematically exerted on its personnel.

Cuvinte Cheie: *Episcopia greco-catolică a Maramureșului, arondare, re-arondare ecleziastică, rezistență., Al doilea arbitraj de la Viena, deznaționalizare, Transilvania de Nord, jurisdicție*

Keywords: *Greek Catholic Diocese of Maramureș, assignation, ecclesiastical re-assignment, resistance, the Second Vienna Award, denationalisation, Northern Transylvania, jurisdiction*

Pierderile teritoriale din vara anului 1940 (Basarabia, Bucovina de Nord și ținutul Herța în favoarea U.R.S.S., Transilvania de Nord cedată Ungariei după „arbitrajul” de la Viena, respectiv Cadrilaterul în favoarea Bulgariei) au afectat grav și au marcat profund evoluția societății românești.

Episcopia Greco-Catolică a Maramureșului a cunoscut direct avatarurile perioadei, pierzând mai întâi parohiile situate în județele Cernăuți, Storojineț și Rădăuți, adică în partea de nord a Bucovinei, cedată ca urmare a notelor ultimative sovietice din 26 și 28 iunie 1940.

Dintr-o informare întocmită imediat după evenimente aflăm care sunt aceste parohii: „Adâncata cu 929 suflete gr. catolice; Cernăuți cu 4 preoți și cu 14.689 suflete; Cozmeni cu 513 suflete; Pohorlăuți cu 654 suflete; Putila cu 840 suflete; Rarancea cu 1420 suflete; Sadagura cu 1102 suflete; Storojineț cu 2325 suflete; Vășcăuți cu Ceremuș cu 719 suflete; Vijnița cu 924 suflete; Zastavna cu

1013 suflete -acestea 11 parohii rutene -și Boian, parohie română unită cu 1434 suflete. În total, am pierdut un număr de 11 parohii rutene și una parohie română, cu un număr total de 26.562 suflete gr. catolice, din care 25.128 gr. cat. Ruteni și 1.434 gr. cat. Români.”¹

Puțin timp după aceste evenimente, întreaga eparhie a Maramureșului avea să ajungă între frontierele Ungariei, după „al doilea arbitraj de la Viena” din 30 august 1940. Cunoscută fiind importanța instituțiilor religioase în păstrarea identității naționale, autoritățile ungare au promovat, încă din toamna anului 1940, o politică religioasă care viza finalmente anihilarea identității naționale a românilor din Transilvania de Nord. Prin măsurile adoptate s-a urmărit, în fapt, modificarea configurației confesionale și implicit etnice în teritoriile obținute la sfârșitul lunii august 1940, scop în care s-au folosit mijloace și metode extrem de variate.²

Planul complex, imaginat și pus în practică de autoritățile maghiare, a urmărit în esență:

a) nerecunoașterea Episcopii Ortodoxe de Oradea, Cluj și Maramureș și doar „tolerarea” Episcopiei Greco-Catolice de Maramureș, înființate după 1918;

b) crearea unei episcopii ortodoxe maghiare, în fruntea căreia a fost numit Mihail Popoff, preot rus caterisit de Sinodul Bisericii Ortodoxe Ruse din emigrație;

c) utilizarea ca vector al desnaționalizării românilor greco-catolici a Episcopiei de Hajdudorogh, prin reîncorporarea parohiilor românești care în 1912 fuseseră, în pofida protestelor ierarhilor și a credincioșilor greco-catolici români, înglobate nou înființatei episcopii greco-catolice maghiare;

d) subordonarea celor trei episcopii greco-catolice românești rămase în teritoriul ocupat (de Oradea, Cluj și Maramureș), arhiepiscopului primat al Ungariei;

e) diminuarea prezenței publice publice a bisericii, prin limitarea arbitrară a activităților sale, îndeosebi în domeniul școlar și trecerea credincioșilor ortodocși și greco-catolici români la una dintre profesiunile istorice maghiare.³

În privința Bisericii Greco-Catolice, reținem că, în urma „arbitrajului” de la Viena (30 august 1940), *provincia mitropolitană de Blaj a fost împărțită în două, majoritatea credincioșilor (aproximativ 1 milion, conform raportului comisiei mixte de anchetă Roggeri-Hencke din 8 februarie 1943) rămânând în teritoriul cedat Ungariei.*⁴

Guvernul maghiar nu a recunoscut arondarea teritorial-eleziastică a Bisericii Greco-Catolice stabilită în Concordatul încheiat în 1927 între Vatican și România. Episcopia Greco-Catolică a Maramureșului era doar „tolerată”, fiind considerată o creație a „stăpânirii românești” de după 1918. Prin urmare, nu primea subvenții din partea guvernului maghiar.⁵

Într-o circulară ocazionată de împlinirea a zece ani de la instalarea sa ca episcop (2 februarie 1941), Alexandru Rusu amintea că „tratativele dintre Sfântul Scaun și Guvernul Ungar -care n-a recunoscut încă *de iure* Eparhia Noastră,

¹ Pr. Em. Popp, „Dela frații din Bucovina ruși din sânul nostru”, în *Anuarul Uniunii Misionare a Clerului Unit din România pe 1940*, p.79.

² Ioan-Marius Bucur, *Din istoria Bisericii Greco-Catolice Române (1918-1953)*, Cluj Napoca, Ed. Accent, 2003, p.98.

³ *Ibidem*, p.99.

⁴ *Al Doilea Război Mondial. Transilvania și aranjamentele europene*, ediție, studiu introductiv, note: dr. Vasile Pușcaș, Cluj- Napoca, Centrul de Studii Transilvane, Fundația Culturală Română, 1995, p. 79.

⁵ *Ibidem*.

înființată pe vremea stăpânirii românești -nu au ajuns la sfârșit. Am găsit deci a fi indicat să nu îngreunăm prin nimic excepțional (episcopul a oprit desfășurarea unor manifestări mai ample cu prilejul aniversării menționate, n.n.) mersul tratativelor în curs, care nu pot sfârși, credem, decât prin o apropiată deplină recunoaștere a acestui așezământ, creat în condiții perfect legale, care s-a dovedit și necesar și viabil.”⁶

Poziția episcopului Alexandru Rusu, exprimată în termeni fără echivoc, într-un moment în care presiunile autorităților politice și ecleziastice maghiare ajunseseră într-un punct culminant, dovedește, o dată în plus, că greco-catolicismul nu a abdicat de la dezideratele naționale, identificându-se profund cu cauza românismului.

Imediat după 30 august 1940, autoritățile maghiare au întreprins demersuri repetate pe lângă Sfântul Scaun, solicitând *o nouă arondare ecleziastică a Bisericii Greco-Catolice Române din Transilvania de Nord și plasarea ei sub jurisdicția primatului Bisericii Catolice din Ungaria*. Intenția avea o miză dublă, întrucât ar fi permis guvernului, pe de o parte, să pună în practică o politică religioasă capabilă să contribuie la omogenizarea etnică a statului (prin trecerea forțată a credincioșilor români la confesiunile maghiare) și, pe de altă parte, să obțină recunoașterea din partea Vaticanului a „arbitrajului” de la Viena.⁷

Aceste intenții ale guvernului maghiar au fost luate în discuție în ședința consistorială din 12 decembrie 1940 când s-a analizat noua situație în care se afla dieceza Maramureșului, documentul fiind relevant pentru modul de acțiune schițat de către episcop. După ce constată că, *exceptând o mică parte - „districtul protopopesc rutean din Bucovina,” restul episcopiei a ajuns între granițele Ungariei, episcopul afirmă că „atitudinea Eparhiei Noastre -și peste tot aceea a întregii Biserici Române Unite -față de noua situație (generată de „arbitrajul” de la Viena, n.n.) se cuprinde, în liniamente mari, în declarația de ordin principial, făcută, în numele ei, la conferința comună a corului episcopal catolic, ținută la 16 octomvrie curent.”*⁸

Declarația era tradusă și publicată, „pentru orientarea tuturor, în toată întinderea.”⁹ Vom reda documentul datorită relevanței sale asupra modului de acțiune al episcopilor greco-catolici ale căror dieceze au ajuns în noile frontiere: *„în numele celor trei Eparhii Greco - Catolice române reanexate Ungariei, respectiv a episcopilor acestora, mulțumim înainte de toate din inimă Eminenței Sale Domnului Cardinal -primate, pentru bunăvoința plină de atenție, de-a fi recunoscut, prin a-i fi invitat la această conferință episcopească, situația de drept public a Eparhiilor lor și de a-și fi manifestat, prin înglobarea lor pe față în comunitatea catolică, înalta hotărâre, că vrea să le ajute efectiv să fie recunoscute și din partea statului ca atare și să fie înzestrate, în consecință, cu drepturile și privilegiile ce le compet.*

Permițând aceasta și recomandând bunăvoinței întregului Înalt cor episcopal interesele religioase și bisericești ale românismului greco-catolic al țării, *avem datoria elementară de a face declarația principială, că, fiind încă sufragani ai mitropoliei de Alba Iulia și Făgăraș, ne socotim părtași ai privilegiului acesteia de a*

⁶ *Buletinul Episcopiei Greco-Catolice a Maramureșului* (în continuare, *Buletinul.*), nr. II/1941, p. 7-8.

⁷ Ioan-Marius Bucur, *op.cit.*, p.102.

⁸ *Buletinul...* nr. IX/1940, p. 43; Arhivele Naționale Maramureș (în continuare, A.N. Maramureș), fond Episcopia Greco-Catolică a Maramureșului, dosar 297/1940, fila 4.

⁹ *Ibidem.*

fi supusă direct Sfântului Scaun al Romei. Cu declararea pe față a acestui punct de vedere juridic, nu vrem altceva, decât ca prezența noastră aici să nu prejudicieze, în nici un chip, raportului nostru față de Sfântul Scaun și ca acestuia să i se asigure libertate deplină scutită de orice restricție, în hotărârea sa referitoare la viitoarea noastră situație în organizația bisericească.

O dovedește aceasta și prezența noastră de bunăvoie aici, care nu este numai un act de curtoazie față de înalta persoană a Eminentei Sale Cardinalul -primate, care ne-a chemat, ci și expresiunea sinceră a gândului, că, în temeiul iubirii cristice a bisericii, suntem gata a ajuta cu toate puterile ca *românismul ce trăiește între hotarele statului ungar -în 80 la sută credincioși de ai noștri -să găsească calea, dorită de toți cu ardoare, a unei înțelegeri cu poporul maghiar și a unei pașnice conlucrări în spirit catolic, menite a servi binele patriei comune.*¹⁰

Intenția cardinalului Seredi, primatul Bisericii Catolice Ungare, de a-și impune autoritatea asupra catolicilor din teritoriul anexat s-a manifestat și cu prilejul conferinței episcopilor catolici din Ungaria, desfășurată la 8 octombrie 1941. Ca argument în favoarea trecerii greco-catolicilor români din Transilvania de Nord sub jurisdicția sa a invocat teza potrivit căreia, în anul 1853, când s-a creat Mitropolia Greco-Catolică de la Blaj, Sfântul Scaun nu i-a sustras pe greco-catolici jurisdicției primatului, deoarece arhiepiscopul de Esztergom a renunțat la drepturile de mitropolit, păstrându-și drepturile primațiale.¹¹

Această interpretare a fost contestată de episcopii greco-catolici Iuliu Hossu și Alexandru Rusu, prezenți la conferință. Cei doi episcopi au afirmat că și înainte de 1918 provincia lor ecleziastică beneficia de autonomie, iar în noile împrejurări episcopiile pe care le conduc aparțin de arhiepiscopia Blajului și, în consecință, nu pot fi plasați sub o altă jurisdicție.¹²

*O altă direcție de acțiune a guvernului maghiar a vizat refacerea integrală a fostei episcopii greco-catolice maghiare de Hajdudorog prin înglobarea parohiilor care trecuseră, între timp la alte episcopii, inclusiv a Maramureșului. Astfel, într-o adresă către Mitropolia Blajului, monseniorul Aloisiu Tăutu, aflat la Roma, informa despre faptul că Nunciatura de la Budapesta a trimis la 23 noiembrie 1940 Sfântului Scaun „memoriul episcopului Dudas de Hajdudorog prin care acesta cere ca 67 de parohii care au fost încorporate în 1912 episcopiei lui, iar în 1919, respectiv 1934 au fost readuse diecezelor de origine, să se restituie fără amânare. Numitul episcop a anexat cererii lui o hartă pe care erau indicate detaliat parahiile și filiile pe care le cere.”*¹³

După ce menționa că a transcris de pe harta respectivă numele parohiilor și al filiilor solicitate și le-a transmis episcopului Valeriu Traian Frentiu pentru ca acesta să le aducă la cunoștința episcopilor Alexandru Rusu și Iuliu Hossu și a putea astfel pregăti împreună necesara apărare, Aloisiu Tăutu considera că „pentru a sprijini în mod eficace teza cardinalului Tisserant cu jurisdicția unică pentru același rit -la care cardinalul ține mult și speră să câștige lupta -ar trebui să indicăm parahiile române aflate pe același teritoriu cu cele cerute de numitul episcop,

¹⁰ *Ibidem.*

¹¹ Ioan-Marius Bucur, *op.cit.*, p.107.

¹² *Ibidem.*

¹³ Arhivele Naționale Maramureș (în continuare, A.N. Maramureș), fond *Episcopia Greco-Catolică a Maramureșului*, dosar 298/1941, fila 3.

arătând că pe același teritoriu nu pot exista două jurisdicțiuni.”¹⁴

Documentele păstrate ne permit creionarea modului în care episcopii greco-catolici au reușit să-și conjuge eforturile în demersurile de păstrare a integrității diecezelor. Exemplificăm prin memoriul înaintat la 1 februarie 1941 cardinalului Eugene Tisserant, prefectul Congregației Bisericii Orientale de către episcopul Alexandru Rusu, un exemplu de logică și elocință, fapt pentru care vom insista asupra conținutului său. Conceput în 5 puncte de către episcop, memoriul a fost tradus în limba franceză și înaintat prin intermediul nunțului apostolic de la Budapesta, mons. Angelo Rotta.¹⁵

În adresa prin care înainta documentul, episcopul de la Baia Mare considera „drept o elementară datorie să-mi spun și eu cuvântul în chestiunea noii arondări a eparhiilor de rit răsăritean din Ungaria -ajunsă pe cât am putut afla într-un stadiu destul de înaintat”, fapt pentru care îl ruga pe mons. Rotta să transpună memoriul cardinalului Tisserant.¹⁶

În introducere, episcopul Alexandru Rusu aprecia că, „înțelegând că -pe urma insistențelor ce se depun din partea guvernului ungar și a unor cercuri direct interesate -lucrările pentru noua arondare a unora din eparhiile orientale (între care și a mea) ajunse prin verdictul de la Viena sub o nouă stăpânire, ar fi binișor înaintate, *de s-ar întâmpla ca deciziunea referitoare a Sf. Scaun să se aducă, ce parcă nu pot crede, încă înainte de terminarea războiului,* (s. n.; aprecierea denotă capacitatea de predicție rezultată din cunoașterea modului de acțiune al Sf. Scaun) mă simt obligat de conștiință să prezint aprecierii înalte a Eminenței Voastre următoarele considerente având legătură cu această problemă.”¹⁷

Prima problemă viza „chestiunea parohiilor ce am avut în Bucovina, rămase -în partea de sud ce n-a trecut sub dominație sovietică -pe teritoriul român. Aceste șase parohii rutene (Cacica, Câmpulung, Rădăuți, Sadova, Siret și Suceava) având după ultimul schematism eparhial (1936) împreună cu filiile ce le aparțin, un număr de 7272 credincioși, sunt acum, pe cât știu, sub grija pastorală a arhidiecezei de Blaj și nu văd, ca în împejurările date, să se poată găsi pentru ele alt aranjament. Urmează numai ca ele să fie dezlipite la timpul său, firește, împreună cu celelalte 11 parohii rutene (Adâncata, Cernăuți, Cozmeni, Pohorlăuți, Putila, Rarancea, Sadagura, Storojineț, Vășcăuți pe Ceremuș, Vișnița, Zastavna) și una românească (Boian) având un total de 26.562 suflete -de Eparhia mea a Maramureșului.”¹⁸

Al doilea punct al memoriului se referea la situația celorlalte „21 de parohii ale Vicariatului special pentru ruteni, constituit în cadrul eparhiei mele, deodată cu înființarea ei, prin Bula „Sollemni conventioni” din 5 iunie 1930”, dintre care „zece au fost dezmembrate din Eparhia de Hajdudorog, în Ungaria, iar 11 din Eparhia Ujgorod, în Cehoslovacia. Este deci firesc ca prin noul aranjament ce se va face, toate aceste parohii să fie reatribuite eparhiilor de care s-au ținut.”¹⁹

Prin urmare, „la Eparhia de Hajdudorog, ar urma deci să treacă, în temeiul

¹⁴ *Ibidem.*

¹⁵ Conceptul memoriului întocmit de către episcop se păstrează la Arhivele Naționale Maramureș, fond *Episcopia Greco-Catolică a Maramureșului*, dosar 298/1941, filele 7-14, iar exemplarul în limba franceză la filele 15-19.

¹⁶ *Ibidem*, f. 6.

¹⁷ *Ibidem*, f. 7.

¹⁸ *Ibidem*, f. 7 verso și f. 8.

¹⁹ *Ibidem*, f. 8 și 8 verso.

acesta, următoarele 10 parohii (în paranteză cu actuala denumire ungurească) cu un total de 10.614 suflete: Bereu (Szárzaberek), Careii Mari (Nagy Károly) rutean, Cidreag (Csedreg), Livada (Sárközujlak), Oradea Mare (Nagyvárad) rutean, Peleşul (Nagypelcske), Porumbești (Kökenzesd), Satu Mare (Szatmárnémeti) rutean, Turulung (Turterebeș).²⁰

La același punct, episcopul menționa, „ pentru deplina orientare -că prin decretul nr. 108/1938 al S. Congregației Orientale, două dintre aceste parohii, Careii rutean și Oradea rutean, au fost trecute Eparhiei române de Oradea, iar una (Peregul Mare) Eparhiei române de Lugoj. În același temei ar trece prin noua arondare la Eparhia de Uzgorod (azi Ungvár) următoarele 11 parohii având un număr de 17.510 suflete: Bistra (Bisztra), Câmpulung (Hoszumezö), Coștiui (Rönaszek), Crăciunești (Tisza Karacsfalva), Lunca (Lonka), Poienile (Havasmezö), Repedea (Oroszkö), Rona de Sus (Felsörona), Ruscova (Visóoroszi), Sighet (Máramarossziget) rutean.”²¹

Al treilea punct al memoriului continuă în aceeași notă de analiză riguroasă și de propuneri logice și curajoase: „în schimbul acestor parohii neromânești vor trebui să fie încorporate în eparhia mea cele 6 parohii românești ale fostei eparhii de Gherla care, fiind pe malul drept al Tisei, au rămas în 1919 în Cehoslovacia, fiind anexate apoi Eparhiei de Uzgorod (azi Ungvár). Parohiile acestea, ale căror suflete, inclusiv filiile însemnate ce au, se cifrau în Schematismul din 1930 al Eparhiei Gherla la 12.653 sunt următoarele: Apșa de Jos (Alsóápsa) beneficiul inferior, Apșa de Jos (Alsóápsa) beneficiul superior, Apșa de Mijloc (Közéapsa) beneficiul inferior, Apșa de Mijloc (Közéapsa) beneficiul superior, Biserica Albă (Tiszaféjéregyhaz) și Slatina (Faluszlatina).”²²

Următorul punct al memoriului readucea în discuție problematica anului 1912: „în legătură și pentru a preveni orice neajuns ori neînțelegere, nu pot să nu amintesc aici și alte 10 parohii ale eparhiei mele încorporate în 1912 (Bulla „Christifideles graeci”), printr-o vădită greșeală, Eparhiei de Hajdudorog, recunoscută ulterior în parte și de guvernul ungar și reparată apoi integral la începutul anului 1919. Greșeala aceasta, mărită în parte și prin străduința de-a da noii Eparhii rotunjiri teritoriale, care provocase la timpul său o mare mișcare defecționistă, a fost recunoscută în parte, ulterior și de guvernul ungar, pe cale de a se învoi la o însemnată revizuire a bullei de înființare. A urmat însă războiul și după război schimbările teritoriale din anul 1919, la începutul căruia s-a reparat apoi greșeala imediat pe de-antregul. Toate parohiile românești au fost puse atunci sub grija pastorală a eparhiilor românești, așa că în anul 1930, la înființarea Eparhiei Maramureșului, cele 10 parohii care i-au revenit nu s-au desmembrat de la Hajdudorog -unde se încorporaseră în 1912 - ci de la eparhiile românești (de Oradea și Gherla) de care ținuseră și mai înainte. Dintre aceste parohii - care nu-i exclus să fi fost din nou reclamate de eparhia de Hajdudorog - și anume: Botiz (Batizvarsvári), Iojob (Iozseháza), Odoreu (Szatmárudvari) și Satu Mare (Szatmárnémethi) român, au fost anexate diecezei mele, împreună cu alte 165 de parohii de la Eparhia de Gherla, iar șase, și anume: Culciul-Mare (Nagykolcs), Boghiș (Csenegerbagos), Doba (Szamosdob), Var (Ovári), Petea (Pete) și Vetiș

²⁰ *Ibidem*, f. 8 verso și f. 9.

²¹ *Ibidem*, f. 9 și 9 verso.

²² *Ibidem*, f. 9 verso, f. 10.

(Vetes) i s-au anexat de la dieceza de Oradea.”²³

„A anexa acum, după 22 de ani de stăpânire românească, aceste 10 parohii ale eparhiei mele, din nou unei eparhii neromânești, împreună, firește cu cele ce i-au mai aparținut de aiurea -din nou unei eparhii neromânești -ar fi, cred, o greșeală mult mai mare decât cea din 1912. De aceea -continua episcopul Alexandru Rusu la acest al patrulea punct din memoriu - m-am simțit dator să pun deschis această chestiune, rugând pe Eminența Voastră să facă tot posibilul pentru ca tendințele de desnaționalizare -de altfel anacronice în timpurile de azi -să nu se poată găsi temeiuri și în instituția bisericii.”²⁴

Ultimul punct al memoriului se referea la „chestiunea conteritorialității eparhiale, respectiv a delimitării teritoriale a singuraticelor eparhii”, episcopul afirmând că își dă seama „ce neajunsuri putem avea ca biserică românească, biserică minoritară, pe urma admiterii conteritorialității, nu numai pentru eparhii de rit divers (apusean și răsăritean), ci și pentru eparhii de același rit oriental, dar cu limbă liturgică deosebită. Nu văd însă cum s-ar putea conta, fără neajunsuri mult mai grave, această conteritorialitate în locuri -ca să mă refer numai la cazurile mele -ca Sighetul, unde nici credincioșii celor trei parohii românești (cu centru protopopesc) nu pot fi lăsați în grija unei eparhii rutene și nici credincioșii ruteni (având de asemeni centru protopopesc) nu vor putea rămâne, având eparhie ruteană în vecini, sub jurisdicția mea.”²⁵

Un alt exemplu invocat de către episcop era cel din Satu Mare: „aici biserica românească are acum 4 parohii, sediu protopopesc etc., cu un număr de 6-7.000 de credincioși (restul până la 12.000 câți au fost, s-au refugiat, ori au trecut siliți de aspectul pierderii pâinii, la ritul latin). Ar fi deci imposibil ca acest centru să fie trecut, cu tot cu credincioșii români, la Hajdudorog, după cum nu-mi pot închipui ca, credincioșii ziși ruteni, dar deplin maghiarizați de acolo, care au câștigat mai nou întăriri însemnate, să mai poată fi ținuți sub jurisdicția unui episcop român.”²⁶

„Conteritorialitatea riturilor orientale (român - rutean și român - greco-maghiar), va trebui însă admisă -opina episcopul - chiar pentru a se evita neajunsurile semnalate mai sus, și în afară de aceste centre, întrucât satele românești de peste Tisa, care urmează, cred, să-mi revină, intră de-a binelea pe teritoriul rutean al Eparhiei de Ungvár, după cum, din parohiile rutene cari i-au aparținut și urmează a i se retroceda, sunt mai multe între parohiile românești. La fel sunt greutăți și cu delimitarea teritorială dintre parohiile mele române și cele primite de la Hajdudorog, căreia urmează a-i fi retrocedate.”²⁷

Al cincilea punct din documentul citat se încheia cu exprimarea părerii că „va trebui deci admisă conteritorialitatea și între riturile orientale, identice ori aproape identice, iar pe de altă parte vor trebui stabilite norme autoritare precise care să reglementeze mult-puțin definitiv atributul teritorial și să nu împiedice pe viitor imixtiuni supărătoare, întemeiate pe considerente străine de ceea ce se

²³ *Ibidem*, f. 10 verso, f. 11 și f. 11 verso.

²⁴ *Ibidem*, f. 11 verso și f. 12.

²⁵ *Ibidem*, f. 12 și 12 verso.

²⁶ *Ibidem*, f. 13.

²⁷ *Ibidem*, f. 13 verso și f. 14.

cheamă viață bisericească.”²⁸

Memoriul reține atenția prin analiza logică și extrem de riguroasă, bazată pe cunoașterea legislației, a sistemului de relații internaționale, dar și a situației specifice a diferitelor parohii. Se adaugă, în stilul care l-a consacrat pe episcopul Alexandru Rusu, exprimarea curajoasă a unor puncte de vedere care apărau demnitatea deopotrivă a Bisericii și a națiunii pe care o reprezenta. În același timp, merită apreciat faptul că, în contextul extrem de dificil pe care îl traversa comunitatea românească sub ocupație, înaltul ierarh nu uita că peste Tisa trăiau mulți români, care aveau nevoie de asistență religioasă în limba română pentru a rezista în fața tendințelor de maghiarizare.

Poziția demnă și curajoasă, caracteristică de altfel episcopului, reiese și din alte documente și luări de poziție oficiale. O circulară foarte importantă prin modul de abordare a problematicilor existente la nivelul Episcopiei Greco-Catolice a Maramureșului este cea din 12 decembrie 1940. Documentul realizează o inventariere coerentă a principalelor „chestiuni de interes obștesc” (acesta este titlul circularei), episcopul indicând, după enunțarea fiecărei problemei și necesarele măsuri de remediere.

Prima „chestiune” rezulta din refugierea și expulzarea multor preoți: „părăsindu-ne -siliți în mare parte de împrejurări -o întreagă serie de preoți, cărora le-am dat litere dimisoriale pentru alte Eparhii, ținem să prevenim pe toți Frații care se mai ocupă cu *gânduri de expatriere*, că, fiind Noi mereu împotriva părăsirii postului de muncă de aici -care, nu odată poate fi socotită adevărată dezertare -nu suntem aplicați să mai ușurăm nimănui realizarea acestor gânduri.”²⁹

Argumentația, ca de fiecare dată, era clară și viza nu doar interesele Bisericii, ci și ale întregii comunități a românilor din Maramureș: „Ni-o cere aceasta grija de suflete, pe care, nimeni nu are dreptul să le lase, mai ales în aceste vremuri, fără asistență sufletească, dar Ne-au cerut-o și P. Ven. Ordinariate de dincolo (din România, n.n.), cari Ne-au arătat că nu mai au pentru nime posturi vacante.”³⁰

Episcopul se referea și la înlocuirea administrației militare care, se spera, urma să determine atât încetarea măsurilor excepționale, cât și posibilitatea folosirii căilor justiției împotriva „eventualelor șicane,” asigurându-i pe toți preoții de sprijinul său și de posibilitatea consultanțelor prin intermediul jurisconsultului eparhial.

A doua problemă trecută în revistă era „*chestiunea terenurilor bisericesti primite prin reforma agrară*,” cunoscându-se „măsurile de deposedare arbitrară, luate de administrația militară, pe urma cărora vechii proprietari (despăgubiți, la timpul său, legal, pentru tot ce li se expropriase), s-au crezut, în multe părți, în drept săși reia în stăpânire proprietățile avute.”³¹

De altfel, cu 3 luni înainte de emiterea acestei circulare, episcopul ceruse protopopiatelor o situație care să cuprindă următoarele elemente: „1. unitatea de la care s-a luat terenul; 2. autoritatea care a dispus luarea terenului; 3. suprafața exactă a terenului luat; 4. timpul când s-a făcut efectiv luarea terenului; 5. s-a făcut, ori nu, vreun demers pentru recăștigarea terenului luat? Când și cu ce rezultat ?”³²

²⁸ *Ibidem*, f. 14.

²⁹ *Buletinul*., nr.IX/1940, p. 45.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ *Ibidem*.

³² A.N. Maramureș, fond Protopopiatul Greco -Catholic Baia Mare, dosar 709/1941, f. 14.

Viorel Rusu / Виорел Русу

Relevantă este următoarea situație, întocmită la 20 octombrie 1941 de către Protopropiatul Baia Mare, pe care o redăm în continuare³³:

Nr. crt.	Unitatea de la care s-a luat terenul	Autoritatea care a dispus luarea terenului	Suprafața terenului luat	Timpul când s-a făcut efectiv luarea terenului	S-a făcut ori nu demers pentru recăștigarea terenului luat? Când și cu ce rezultat?
1.	Ardusat	Comandamentul militar din plasa Baia Mare	2 jugh. cad.	Nov. 1940	Da. 25 nov.1940. Fără rezultat
2.	Bușag	Comandamentul militar al plășii Baia Mare	2 jugh. cad.	2 dec. 1940	Da. Fără a se 1 dec. 1940, fără a se cunoaște rezultatul
3.	Merișor	Comandamentul militar al plășii Baia Mare	3 jugh. cad.	2 dec. 1940	Da. 4 dec. 1940
4.	Baia Sprie	Comandamentul militar al orașului Baia Sprie	15 jugh.	12 nov. 1940	Da. 25 nov. 1940. Fără a se cunoaște rezultatul
5.	Colțirea	Comandamentul militar al plășii Șomcuta Mare	10jugh. cad.	30 nov. 1940	Nu.
6.	Arieșul de Câmpie	Foștii proprietari	1 jugh. cad.	17 sept. 1940	Nu.
7.	Fărcașa	Comandamentul militar al plășii Baia Mare	20 ½ jugh. cad.	Nov. 1940	Da. 23 nov. 1940, fără a se cunoaște rezultatul
8.	Lăpușel	Comandamentul militar al județului Satu Mare	20 jugh. cad.	23 nov. 1940	Da. 25 nov. 1940. Fără a se cunoaște rezultatul
9.	Recea	Comandamentul militar al plășii Baia Mare	15 jugh. cad.	Nov. 1940	Da. 25 nov. 1940. Fără a se cunoaște rezultatul
10.	Satu Nou de Jos	Comandamentul militar al orașului Baia Mare	5 jugh. cad.	28 nov. 1940	Da. Idem.
11.	Tăuții de Sus	Comandamentul militar al orașului Baia Mare	4 jugh. cad.	28 nov. 1940	Da. Idem
12	Șișești	Comandamentul militar al orașului Baia Sprie	9 jugh 1500 m.p. biserica; 9 jugh.1500 m.p. școala gr. cat.	12 nov. 1940	Da. 26 nov. 1940. Fără a se cunoaște rezultatul

Situația era așadar bine cunoscută de către episcop care, în aceeași circulară din 12 decembrie 1940, afirma că, „am apelat, în toate cazurile ce Ni s-au arătat, contra hotărârilor aduse, așteptând cu încredere ca toate aceste chestiuni -privitor la cari există sentințe judecătorești în regulă -să fie aranjate, legal, pe căile constituționale

³³ *Ibidem*, f. 2-3.

în vigoare. Până atunci, orice deposedare nu are decât caracterul unei conturbări în posesiune și poate fi tratată ca atare. Ne rezervăm totuși dreptul de a judeca Înșine, din caz în caz, dacă este, ori nu, indicat să se pornească o atare acțiune.”³⁴

Rămânând în sfera aceluiași document, remarcăm faptul că a treia problemă luată în discuție de Alexandru Rusu era „*chestiunea întrebuițării limbei maghiare*, asupra căreia Ni s-au făcut și până acum multe întrebări și care reclamă câteva orientări de ordin general și înainte de-a fi pusă definitiv la punct prin statutul minoritar în pregătire, care va reglementa, evident, și această problemă. Apropos, e lămurit, înainte de toate -cum Ne-am permis să arătăm categoric ori unde a fost lipsă de aceasta -că în chestiunea limbei de întrebuițat la serviciile liturgice singur Sf. Scaun al Romei este în drept să decidă. Cu aprobarea Acestuia Provincia Noastră bisericească folosește -cu excepția Vicariatului Nostru rutean, reglementat aparte -limba română, care nu poate fi înlocuită cu alta.”³⁵

Era o dovadă clară a modului curajos și exemplar de acțiune în vremuri dificile. Catehizarea continua să se facă în românește, „la fel și întreaga corespondență cu acest Ordinariat, ca și aceea dintre unitățile parohiale, respectiv protopopești, drept ce rămâne întreg -în lipsa scutirii de porto poștal -și pentru adresele de pe plicuri, pe cari nu se cere în l. maghiară decât locul de destinație (inclusiv ultima poștă). Cât privește, în sfârșit, chestia extraselor matriculare se va ști că ele nu pot fi eliberate decât în limba în care sunt purtate. La cererea autorităților se pot da, evident în formă de adrese, date matriculare (deci nu extrase) și în limba maghiară.”³⁶

Următoarea problemă asupra căreia a stăruit circulara a fost „*chestiunea* - ridicată tot în cursul administrării militare, cu încetarea căreia sperăm să înceteze și ea - *a trecerilor în massă la ritul latin*. Mișcarea aceasta are sub raport bisericesc o greutate cu totul specială. Dispozițiile referitoare interzic preoților unui rit să caute a aduce la ritul său pe credincioșii altui rit și intervenția făcută în acest sens la Ordinariatul latin interesat a avut darul de a scoate la lumină această greutate. S-a lămurit anume, că preoții latini din părțile unde s-a pornit mișcarea sunt amestecați în chestiune, dar amestecul nu este a se atribui râvnei de a Ne cuceri credincioșii, ci aceleia de-a nu-i lăsa -cum se afirmă că ar fi, altfel, primejdia -să treacă la reformați.”³⁷

După aceste considerații diplomatice, episcopul tranșa problema în termeni fără echivoc: „Rămâne însă a se vedea -firește acolo unde se mai recurge la aranjamentul bisericesc -din caz în caz, cât este în atari cereri intimidarea provocată de spectrul pierderii slujbei și a pâinei -element care sperăm să fi încetat, ori să fie măcar pe cale de a înceta -și câtă este dorința reală și motivată (care singura contează efectiv) de a-și părăsi ritul strămoșesc răsăritean și de-a îmbrățișa pe cel apusean.”³⁸

Prin modul de enunțare a problemelor și a modalităților de rezolvare, circulara din 12 decembrie 1940 a fost extrem de necesară protopopilor și celorlalți preoți, aducând lămuririle așteptate în noile condiții ale desfășurării vieții

³⁴ *Buletinul*.nr. IX / 1940, p. 42.

³⁵ *Ibidem*.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ *Ibidem*,p. 46.

³⁸ *Ibidem*.

ecleziastice. Pastorală de Crăciun a anului 1940 este un alt exemplu relevant. Fiind destinată citirii în parohii, de unde și impactul său asupra credincioșilor, vom reda câteva pasaje ale căror semnificații sporesc în conjunctura momentului.

„Trecută peste lunile mai grele ale administrației militare (1 septembrie -25 noiembrie 1940, n.n.) -înzestrată cu puterile excepționale ale vremilor de războiu -viața credincioșilor Noștri se va desfășura de acum înainte la adăpostul legilor în vigoare ale țării. Nu cunoaștem încă de ajuns aceste legi, - căci multe s-au schimbat de când am mai fost sub puterea lor -dar știm că trăim în țară de drept, în care cel ce împlinește îndatoririle legii se bucură și de scutul și favorurile ei. Mai știm apoi -chiar din rostul celor ce îndrumă treburile țării -că nimeni n-are de gând să ne smintească în drepturile ce avem asupra credinței strămoșești și a limbii românești, că nimeni nu vrea să ne strice obiceiurile și datinile din bătrâni și că toate acestea și multe altele, asigurate sărbătorește de cei ce au hotărât această nouă rânduală a lucrurilor, vor fi prinse în curând în legi ale țării, prin care se va face îngrijire de toate.”³⁹

Ierarhul își îmbărbăta în continuare credințioșii, asigurându-i că, prin noile legi, „nimeni nu va putea fi prigonit pentru că este român și greco-catolic, de legea românească unită cu Roma. Copiii noștri vor putea învăța românește, deocamdată în școlile statului, dar ca mâine în școlile noastre confesionale, pe care avem bună nădejde să le vedem iarăși în ființă, cu învățătorii de ieri, crescuți în școlile noastre, care să poată fi și să fie mâna dreaptă a preotului în tot ce privește sporul de carte și de omenie creștinească a scumpelor noastre odrasle. La fel și pe alte tărâmurii, ale vieții publice și private, ni se vor cinsti, căci nu se poate altfel, drepturile la tot ce știm că constituie comoară scumpă sufletului nostru.”⁴⁰

Dezideratul școlilor confesionale românești este reluat în *Pastorală* ocazionată de sărbătorirea Învierii Domnului 1941, alături de cel economic, al cooperăției românești. „În ce privește școala satelor noastre am socotit că -după ce noua stăpânire nu e străină de gândul școlilor puse sub ocrotirea bisericii, a așa numitelor școli confesionale pe care le cunoaștem de mai înainte -să căutăm a le trezi, pretutindeni unde se poate, la nouă viață și făcând din școală iar o „tindă a bisericii”, să continuăm drumul, plăcut lui Dumnezeu (că-i vorbă de sufletele copiilor noștri), pe care l-au bătut, cu mult folos, înaintașii. Aceste școli, cu învățători numiți de Vlădicie, ar fi să se deschidă -dacă se vor îngădui, firește, de stăpânire, cu care s-au și început tratativele -încă la toamnă. Întâiu -după împrejurări și posibilități -mai puține, pe urmă mai multe, până am ajunge să le putem deschide, cu ajutorul Domnului și cu anumite jertfe, firește, pe toate câte le-am avut odinioară și poate chiar și altele noi. Cum însă nu știm ce se va alege în cauză, va trebui să căutăm a face totul ca școlile de stat câte s-au deschis sau urmează a se mai deschide pentru copiii noștri, să se apropie, în toate privințele, cât mai mult, de ceea ce ar putea să însemne școlile noastre.”⁴¹

Problematica școlilor confesionale a fost în centrul preocupărilor episcopului, fapt dovedit de numeroase documente. În circulara nr. 2700/1941, intitulată „*Pentru școala noastră*,” Alexandru Rusu afirma că „gândul școlii confesionale - atins și în pastorală Noastră de Paști - se cere de acum coborât la

³⁹ *Buletinul...*, nr. IX/1940, p. 42.

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ *Ibidem*, nr.III/1941, p.12-13.

realitate și prins în formele concrete ale acesteia.”⁴²

Disponând de o extraordinară capacitate organizatorică, a cărei măsură o constituia, în primul rând, modul în care reușise, într-un timp scurt, să facă din Episcopia Maramureșului o structură ecleziastică viabilă, Alexandru Rusu își dădea seama atât de importanța școlilor pentru viitorul comunității românești, cât și de obstacolele care trebuiau să fie depășite. În aceeași circulară, el își exprimă îngrijorarea că târăgănarea, de către guvern, a tratativelor în cauza școlilor confesionale, ar putea să amâne începutul anului școlar. „De aceea, găsim a fi indicat, să nu așteptăm cu lucrările de pregătire până după încheierea tratativelor amintite, ci să căutăm a aranja tot ce se poate în prealabil, pentru ca atunci când acordul se va fi încheiat, să se poată anunța fără întârziere care sunt școlile noastre primare, pe care vrem să le deschidem la începutul noului an școlar.”⁴³

Doritul acord nu avea însă să se încheie pentru faptul că, în cadrul politicii statului maghiar, care urmărea omogenizarea etnică și confesională, instituțiile ecleziastice și școlare românești erau percepute ca principalele elemente ale rezistenței. Documentele relevă că tratativele au constituit pentru guvernării budapestani un simplu exercițiu propagandistic, aceștia neavând niciodată intenția aprobării școlilor confesionale românești.

Cu atât mai meritorii ne apar astăzi demersurile episcopului Alexandru Rusu, care, în documentul citat, se referea și la îndatoririle care urmau să revină comunităților parohiale în perspectiva susținerii școlii. „Dreptul de a avea școală proprie, de a putea impune acesteia spiritul și concepția bisericii cere, evident și jertfe, pe care datori suntem să le aducem.”⁴⁴

Erau enumerate succint trebuințele (localul de școală, locuința pentru învățător, asigurarea a cel puțin 10% din salariul acestuia, cota la fondul de pensuni), solicitându-se clerului „să se facă tot posibilul pentru a se aduce credincioșii la înțelegerea că au datoria elementară să Ne ajute la realizarea, pe o scară cât mai întinsă, a școlii primare confesionale.”⁴⁵ Era stabilit și termenul - 30 iunie 1941- până la care titularii parohiilor să comunice dacă existau hotărâri principiale (ferme însă din perspectiva asumării susținerii) pentru deschiderea școlilor confesionale.

Bilanțul acestei acțiuni a făcut obiectul ședinței consistoriale din 7 august 1941, constatându-se că până la sfârșitul lunii iulie (data limită) au fost prezentate ministerului de resort din capitala Ungariei un număr de 146 de cereri în favoarea înființării școlilor confesionale, privind 186 posturi de învățători.⁴⁶

„Că vor fi aprobate, ori nu, toate aceste școli, nu suntem până acum în situația s-o putem spune. Ba, judecând după ostilitatea cu care a fost privită mișcarea din partea unor autorități locale, bănuim că bucuria, ce avem pentru rezultatul atins, va fi, probabil, scăzută prin răspunsul ce vom primi în chestiune.”⁴⁷

Analiza denotă realismul episcopului, care continua în termeni mai optimiști: „oricum va fi însă acest răspuns, nu putem crede ca refuzul să fie general

⁴² *Ibidem*, nr. IV/1941, p. 21.

⁴³ *Ibidem*.

⁴⁴ *Ibidem*.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 22.

⁴⁶ *Ibidem*, nr. VII/1941, p. 37.

⁴⁷ *Ibidem*.

și să nu Ni-se dea puțința de-a reîncepe, în toamna acestui an, măcar pe ici, pe colo, viața, întreruptă timp de două decenii, a școlilor Noastre confesionale. Iar odată începută, mișcarea va merge înainte și ce nu s-a putut face acum urmează a se face pe viitor.”⁴⁸

Statistica prezentată este relevantă pentru dorința românilor de a avea și de a susține material școala, chiar în condițiile extrem de dificile pe care le traversau:

- în protopopiatul Baia Mare, din cele 44 unități componente (matre și filii) s-au depus cereri pentru înființarea școlilor confesionale în 23 de unități, cu 31 posturi de învățători;

- în protopopiatul Chioar au fost solicitări în 7 unități (din totalul de 36) cu 8 posturi de învățători;

- în districtul Iza, din cele 14 unități au fost cereri pentru 6, cu 11 posturi;

- din cele 37 unități ale districtului Jibou 11 au depus cereri, cu 14 posturi;

- în protopopiatul Jibou, din 27 unități s-au înregistrat cereri în 13, cu 18 posturi;

- din cele 44 unități ale districtului Satu-Mare au solicitat școală 18, cu 23 de posturi;

- districtul Seini avea 31 de unități, dintre care 14 se înscrieseră în șirul doritorilor de școală, cu 17 posturi;

- în protopopiatul Sighet, din 29 unități au cerut școala bisericii 18 unități, cu 24 de posturi;

- proporția se păstra în cazul Silvaniei, unde din 37 de unități 23 ceruseră școală, cu 33 de posturi, cel mai mare număr din întreaga eparhie;

- în districtul Țara-Oașului, din 30 de unități doar 4 s-au alăturat mișcării;

- cele 17 unități ale protopopiatului Vișeu au dat doar o unitate (Petrova), spre nemulțumirea episcopului;

- în districtul Ciscarpatin, din cele 40 de unități, 8 au cerut școală confesională, cu un număr de 10 posturi.⁴⁹

Extrem de energic și sever cu toți cei care nu înțelegeau comandamentele epocii, mai ales în chestiunile considerate fundamentale, precum cea a „*școlii bisericii*”, Alexandru Rusu nu ezita să-l dojenească aspru pe protopopul Vișeuului, Victor Ștețiu: „nu putem să nu-Ți arătăm deziluzia ce-am încercat la citirea rapoartelor ce Ne-ai trimis, prin care unități mari și compacte vin să-și spovedească - prin supărătoare lamentări de babe -neputința de-a se fi ridicat la înălțimea datoriei cerute imperios de actualele împrejurări (.). Rușinea acestei atitudini a unui întreg district protopopesc o atenuază foarte puțin cererea -insuficient și defectuos ajustată și ea -de la Petrova, pe care totuși am crezut că e bine s-o trimitem, pentru a avea și din părțile acelea măcar o singură unitate.”⁵⁰

Într-o circulară din 6 martie 1941 înaltul ierarh se adresa astfel protopopilor: „și până am ajunge însă -pe toamna proximului an școlar, ori poate abia mai târziu -la rezultatul dorit sub acest raport (al aprobării deschiderii școlilor confesionale, n.n.), trebuie să ne interesăm mereu și de aproape de felul cum se prezintă acest învățământ din parohiile noastre în cadrul școlilor de stat. Independent de statutul minoritar în pregătire, merit a reglementa instituțional

⁴⁸ *Ibidem.*

⁴⁹ *Ibidem.*

⁵⁰ A.N. Maramureș, fond *Protopopiatul Greco-Catolic Vișeu*, dosar 168/1941, f. 31.

și chestiunile noastre școlare, credincioșii Noștri români sunt îndreptățiți prin legile referitoare în vigoare -pentru a căror loială respectare s-au dat, nu odată, asigurări categorice -să ceară și să obțină pentru copiii lor de școală, școli de stat românești, respectiv (acolo unde sunt amestecați cu populație de altă limbă) secțiuni românești, proporționate cu numărul elevilor de școală.”⁵¹

Merită să stăruim asupra acestui document care reflectă realismul episcopului, dorința sa de a folosi toate căile -extrem de puține de altfel -pentru a asigura comunității românilor maramureșeni drepturile la educație în limba maternă. Astfel, Alexandru Rusu, considera că „este cu totul inadmisibil, ca în sate curat românești ca și în cele unde populația de altă limbă este în minoritate, ori reprezintă abia câteva procente, școala de stat să nu aibă -firește, cu restricțiile prevăzute de legile în vigoare privind folosirea limbei maghiare -caracter românesc, respectiv să nu se fi înființat și secția românească menită a cuprinde pe toți copiii români.”⁵²

Situația, datorată administrației militare (13 septembrie -25 noiembrie 1940, n.n.) „sub presiunea de intimidare a căreia s-a putut întâmpla ca populația română să nu fi îndrăsnit a-și cere dreptul firesc la învățământul primar în limba proprie, ori să fi ajuns chiar să ceară școală cu altă limbă, nu poate - scria episcopul - să continue.”⁵³ Ierarhul își îmbărbăta credincioșii, considerând că „mult, puțin, lucrurile s-au normalizat și urmează a se reveni în cauză, căutând a se ajunge, cât mai fără întârziere și la normalizarea situației școlare.”⁵⁴

Alexandru Rusu schița, în continuare, strategia menită să contribuie la „normalizarea” așteptată în acest atât de important domeniu: „Cu cât lucrul se va porni mai devreme, cu atât vom avea mai multe șanse, ca viitorul an școlar să se prezinte pretutindeni în condițiile normale schițate mai sus. Și o mișcare serioasă, pornită din toate părțile, unde e reclamată de împrejurări, mișcare perfect legală și îndrumată cu tact în cadrul celei mai perfecte legalități -pe care Ne angajăm să o sprijinim și de aici de câte ori Ni se va cere prin subministrarea de temeuri reale prinse în cereri îngrijit redactate, din care Ni se pot trimite copii -va fi, suntem siguri, și cea mai bună pregătire pentru școala confesională de mâine, o chestiune primordială pentru viitorul bisericii noastre.”⁵⁵

Argumentația impecabilă era dublată de asumarea responsabilității în coordonarea întregii acțiuni, fapt care confirmă, o dată în plus, rolul Bisericii Greco-Catolice și al episcopului dr. Alexandru Rusu în cadrul comunității românești.

Evident că, încheia ierarhul, „în această mișcare preoțimea nu figurează -cum este de altfel dela sine înțeles -oficial și în numele bisericii, ci ca simplu cetățean, membru al obștei satești și că dorim să fim ținuți la curent atât cu greutățile ce întâmpină, cât și cu rezultatele ce se vor ajunge.”⁵⁶

Măsura era deosebit de necesară, luând în considerare împrejurările excepționale ale ocupației și denotă atât rolul activ al Bisericii în mișcarea de rezistență, cât și varietatea formelor acesteia.

Un document esențial pentru definirea liniilor esențiale ale problematicii

⁵¹ *Ibidem*, f. 14.

⁵² *Ibidem*.

⁵³ *Ibidem*.

⁵⁴ *Ibidem*.

⁵⁵ *Ibidem*.

⁵⁶ *Ibidem*.

școlare îl constituie dispoziția din 17 septembrie 1942 intitulată „Noul an catehetic,” asupra căreia vom stărui, deoarece a fost gândită de episcop pentru a da „tuturor o orientare amănunțită în cauză” și spre a „putea servi apoi multă vreme, fără altă întregire, ca îndreptar sigur în această chestiune.”⁵⁷

„Anul școlar ce a început ridică din nou pe primul plan al preocupărilor Noastre problema învățământului religios, pe care legile țării îl lasă în grija bisericii. Neisbutind să putem avea, până azi, vreo școală confesională, grija bisericii pentru sufletul generației de mâine a credincioșilor se poate manifesta în școală numai pe teren catehetic. De aceea -afirmă episcopul- se impune ca Veneratul Cler eparhial să se pătrundă cu adevărat de importanța cu totul specială a acestei probleme și să caute a o îmbrățișa în noul an școlar cu toată râvna sufletului său sacerdotal.”⁵⁸

Alexandru Rusu menționa că noua dispoziție rezuma pe cele anterioare și le completa „cu măsurile întregitoare reclamate de noua situație”, primul punct accentuând ideea conform căreia „cateheza este parte esențială din slujba de a învăța a bisericii, iar datoria de a catehiza este *un obligament personal de prim ordin* (s.a.) al fiecărui preot din pastorație. El primează deci față de cele mai multe îndatoriri pastorale (aproape singura excepție fiind cazul providierii vreunui bolnav în primejdie de moarte) și nu poate fi încredințat altei persoane decât în temeiul unei autorizări speciale date de Ordinariat.”⁵⁹

Având în vedere importanța catehizării, „*autorizarea* de-a trece obligamentul catehetic pe timpul unui întreg an școlar în sarcina altei persoane se acordă de comun numai pentru filii de la distanța de peste 3 km. Ea trebuie obținută, an de an (întrucât se învoiește numai pe durata unui singur an de școală), cel mai târziu până la 15 Octomvrie, spre a putea fi prinsă în raportul de început de an. De aceea poate fi cerută și direct, cu încunjurarea Oficiului protopopesc, care va fi încunoștințat în cauză din partea Ordinariatului. La cererea bine motivată se va anexa totdeauna și o declarație a persoanei ce urmează a fi autorizată cu catehizarea că acceptă această sarcină și că se angajează s-o împlinească, pe lângă controlul preotului înlocuit, după cea mai bună pricepere. Aceste autorizări nu privesc, firește, și partea practică a învățământului, care continuă a rămânea în grija permanentă a preotului.”⁶⁰

Punctul 3 statua că, „la începutul fiecărui an școlar, și cel mai târziu până la 15 Octombrie, fiecare preot (pentru parohiile vacante, administratorii interimari) trebuie să prezinte oficiului protopopesc *un raport de început de an* (s.a.), în care se va răspunde -deosebit pentru matre și filiile cu școli ce ar avea -la următoarele puncte:

a. Cine catehizează? Unde se arată vre-o persoană special autorizată, se va nota, evident, și numărul autorizării primite.

b. Care este, după clase, ori grupuri catehetice, numărul elevilor.

c. Care este numărul orelor de religie fixat pe săptămâna în orar și când (ziua săptămânii și ora) se țin acestea?

d. Au elevii manuale și cărți de rugăciuni? Cari sunt, după clase, aceste manuale?

⁵⁷ *Buletinul...*nr. VII/1942, p. 31.

⁵⁸ *Ibidem.*

⁵⁹ *Ibidem.*

⁶⁰ *Ibidem.*

e. Cine conduce la biserică pe elevi în Dumineci și sărbători și cum se face controlul prezenței?

f. De cine și unde se instruiază elevii în cântările bisericești și se deprind, ori nu, cântările învățate la biserică?”⁶¹

Documentul se referă, în continuare, la întocmirea rapoartelor de către unitățile parohiale, pe baza cărora „șefii districtelor protopopești vor prezenta Ordinariatului, neapărat până la 31 Octombrie, *un conspect catehetic sumar* (s.a.) asupra întregului district, arătând la „Observări” când au primit rapoartele parohiale. Unitățile cari nu le-ar fi trimis la timp (până la 15 Octombrie) urmează a fi imediat urgentate, cu termen scurt de cel mult 8 zile, și dacă totuși nu se prezintă la timp se va nota la „Observări” când li s-a trimis urzoriul. Se va ști deci că întârzierea rapoartelor din parohii -care urmează a se trimite apoi direct la centru și vor fi totdeauna sancționate -nu justifică întârzierea conspectelor districtuale.”⁶²

Numărul orelor de religie era de două pe săptămână, cu un număr maxim de 50 elevi. Excepțiile vizau „parohiile împrăștiate, de munte (unde frecvența regulată nu poate fi asigurată)”, unde se admiteau, în mod „excepțional, mai mulți elevi (cel mult 60-70) pentru câte 2 ore pe săptămână. Orice schimbare de peste an în numărul, ori fixarea orelor de religie, trebuie imediat anunțată, în vederea controlului, prin Oficiul protopopes, la Ordinariat.”⁶³

Manualele și cărțile de rugăciune trebuiau să fie „cărți aprobate de autoritatea bisericească în drept,” prevederea cu manuale a elevilor constituind o „elementară datorie catehetică.” Mai mult, „prețul lor poate fi anticipat, cu aprobarea curatorului, din banii bisericii, putându-se și ierta pentru elevii cu părinți mizeri și care înșiși sunt avizați la ajutor obștesc.”⁶⁴

Următorul punct al dispoziției reglementa modul de predare stabilindu-se că „materile se vor preda (inclusiv din partea persoanelor special autorizate) întru toate după *planul de lecțiuni* (s.a.) aprobat de autoritatea bisericească și materia prelucrată se va trece reglementar în registrul de materii al școlii. Unde aceste registre nu s-ar pune la dispoziția catehetului, acesta va purta, în vederea controlului, registrul de materii aparte.”⁶⁵

„*Latura practică a învățământului religios*” (s.a.) urma să fie canalizată înspre „cercetarea bisericii -care trebuie organizată și controlată apoi de aproape - și primirea sf. taine a spovedaniei și cuminecării, la care elevii trebuie aduși cel puțin de 2 ori pe an (la Crăciun și la Paști). Deosebită mențiune merită pregătirea specială a celor cu prima cuminecare, care este a se aranja aparte, în cadre cât mai sărbătorești. Tot aici poate fi înșirată și chestia cântării bisericești, a cărei importanță nu poate fi deajuns subliniată.”⁶⁶

Punctul 9 al dispoziției vizează „*controlul învățământului religios*” indicându-se „ca districtele protopopești să fie împărțite de șefii districtelor în circumscripții catehetice mai mici (de câte cel mult 6-8 unități), în frunte cu cel mai de seamă din preoții circumscripției”, care urmau să fie propuși „pentru a

⁶¹ *Ibidem.*

⁶² *Ibidem*, p. 31-32.

⁶³ *Ibidem*, p. 32.

⁶⁴ *Ibidem.*

⁶⁵ *Ibidem.*

⁶⁶ *Ibidem.*

li-se da autorizarea de controlori catehетici.” Rolul acestora era să controleze, „cel puțin odată pe an, mersul învățământului religios din circumscriptia lor, raportând imediat șefului districtual, care nu va întârzia să intervină imediat de câte ori împrejurările o pretind și să ceară, când ar socoti necesar, intervenția Ordinariatului. De sine înțeles, că slujba acestor controlori nu dispensează pe purtătorii Oficiilor protopopești de datoria de a se socoti din oficiu șefii controlului catehetic districtual, pe care îl vor și exercita după puteri, căutând să prezideze în plus, pe cât numai se poate personal, și toate examenele de religie, din care sunt a se face adevărate sărbători școlare în toate unitățile. Controlul peste întreg învățământul religios din Eparhie îl are inspectorul catehetic constituit de Noi, deodată și referentul consistorial al tuturor chestiunilor catehetice.”⁶⁷

Șefii districtuali trebuiau ca, până la 31 Iulie, să prezinte „*un raport catehetic de sfârșit de an*, în care se va răspunde -în temeiul constatărilor personale și a rapoartelor de peste an a controlorilor de circumscriptie -, pentru fiecare unitate catehetică, la următoarele puncte:

- a. Cine a catehizat?
- b. A fost, ori nu, controlată cateheza peste an, de cine și când?
- c. S-a ținut, ori, nu, și când, examen la sfârșit de an? Cine l-a prezidat?
- d. Față de raportul de început de an a intervenit, ori nu, vre-o schimbare peste an și care?
- e. Materia prescrisă pentru singuraticile clase, ori grupuri, a fost, ori nu, tratată întreagă și cu ce rezultat? S-a trecut, ori nu, regulat în registrul de materii?
- f. Elevii au avut, ori nu, manuale și cărți de rugăciuni? Dacă nu, din ce cauză?
- g. Cercetarea bisericii a fost, ori nu, organizată și cum s-a făcut controlul ei?
- h. S-a respectat, ori nu, ordinul referitor la primirea sf. taine (Crăciun și Paști), ori s-a făcut și mai mult? S-a ținut, ori nu, seamă de cele prescrise pentru întâia cuminicare?
- i. S-a făcut, ori nu, ceva în legătură cu cântarea bisericească și cu ce rezultat?
- j. Alte momente vrednice a fi remarcate, care au favorizat, mersul învățământului religios.”⁶⁸

Ultimul punct al documentului se referă la învățământul religios din școlile secundare pentru care rămăneau valabile „dispozițiile publicate în Circulara VII -1935, care nu au nevoie de a fi repetate ori întregite aici.”⁶⁹

Din documentele păstrate se poate contura imaginea activității de catehizare realizată în baza dispoziției la care ne-am referit.

Un alt punct important aflat pe agenda episcopală l-a constituit modul de raportare al preoțimii greco-catolice la noul regim. Din această perspectivă, poziția lui Alexandru Rusu a fost subsumată liniei adoptate de liderii comunității românilor din Ungaria încă de la începutul regimului de ocupație: neparticiparea la viața politică, rezultată din nerecunoașterea noului regim.

Pentru exemplificare, cităm dintr-un document trimis protopopiatelor de către episcop, la 14 ianuarie 1943: „în fața încercărilor tot mai dese și făcute, se pare, cu anumit sistem, de-a sparge frontul de atitudine pasivă a obștei românești în materie de manifestare politică, găsim a fi indicat să transpunem aici -pentru

⁶⁷ *Ibidem.*

⁶⁸ *Ibidem.*

⁶⁹ *Ibidem.*

orientarea tuturor preoților în subordine -copia unui răspuns de natură principială, dat unui preot care s-a simțit dator să Ne ceară părerea în chestiunea dacă poate, ori nu, să accepte numirea sa în Consiliul permanent al județului său.⁷⁰

Răspunsul dat preotului Iosif Demian, paroh în Gherța Mică, județul Satu Mare este relevant pentru modul de gândire și de acțiune al episcopului, reflectând, în același timp și solidaritatea liderilor români în această problemă: „Onorate în Hristos Frate, Văzând cererea ce Ne-ai făcut sub Nr.5/1943, găsim că ai lucrat foarte bine, că nu Te-ai declarat, fără a Ne fi întrebat în cauză asupra numirii ce Ți-s-a făcut -probabil fără a Te fi fost consultat înainte -de membru în Consiliul permanent al județului. În împrejurările date este anume cu totul inadmisibil, ca membrii comunității noastre românești să procedeze în chestiuni de această natură de capul lor și fără a se conforma directivelor celor ce au căderea de-a le da și impune. Iar pentru preoți este dela sine înțeles, că trebuie să aibă în plus și asentimentul autorității bisericești competente.

Cât privește apoi chestiunea în concret, vei ști, că n'am aprobat nimănui dintre membrii Clerului Nostru eparhial să poată accepta numiri de această natură și -cunoscând părerea cercurilor diriguitoare ale obștei românești de aici -nu găsim a fi indicat să-Ți aprobăm aceasta nici Frăției Tale.

În răspunsul ce vei da On. Prefecturii, vei declina deci -fără motivare mai osebită și mai ales fără a invoca opreliștea Noastră -onoarea ce Ți-s-a făcut, rămânând să continui a lucra pentru binele obștei numai în cadrele impuse ori cerute de slujba ce ai. O copie a răspunsului ce vei da Ne-o vei trimite pentru orientare.”⁷¹

Aceste aspecte creionate până acum ne pot oferi concluzia că, în perioada celor 4 ani de ocupație, Biserica a constituit fundamentul rezistenței românești, în pofida presiunilor intense, sistematice și variate exercitate asupra slujitorilor ei.

⁷⁰ A.N. Maramureș, fond *Protopopiatul Greco-Catolic Vișeu*, dosar 178/1943, f. 1.

⁷¹ *Ibidem*.

Діяльність сільських народних комітетів Закарпатської України 1944-1945 років: на прикладі румунського с. Середня Апша Рахівського округу

Василь Міщанин

Activitatea comitetelor populare din Ucraina Transcarpatică 1944 -1945: studiu de caz satul românesc Apșa de Mijloc din districtul Rahiv

Rezumat: În lucrare este prezentată activitatea Comitetului sătesc popular din satul românesc Apșa de Mijloc (Serednye Vodiane) în perioada de guvernare a Consiliului Popular al Ucrainei Transcarpatice (1944-1945). Pe de o parte, Consiliul Comisarilor Populari a desfășurat o activitate susținută în ceea ce privește ordinea în ținut, care lăsa de dorit în urma războiului devastator, și-a luându-și atribuții cu funcții notariale etc. Pe de altă parte, activitatea sa a fost limitată de decretele și reglementările Consiliului Popular al Ucrainei Transcarpatice, de deciziile și instrucțiunile comitetelor districtuale ale Comitetelor populare, unde, de obicei, dominau interesele politice.

Activities of rural people's committee of Transcarpathian Ukraine in 1944-1945: by the example of the Romanian village of Serednya Apsha, Rakhiv district

Abstract: The article deals with the activities of rural people's committee of the Romanian village Serednya Apsha during the National Council of Transcarpathian Ukraine in 1944-1945. On the one hand, the rural people's committee had a great independent work of establishing order in a post-war devastation, the implementation of land reform, education and health care, assumed certain notarial functions and more. On the other hand, its activity was limited to the decrees and resolutions of the People's Council of Transcarpathian Ukraine, decisions and instructions.

Cuvinte Cheie: Comitete populare, Ucraina Transcarpatică, Consiliul Comisarilor Populari, decrete și reglementări, interese politice, sate românești, Arhiva de stat a regiunii Transcarpatia, fonduri arhivistice, decrete.

Keywords: Popular committees, Transcarpathian Ukraine, the Board of Folk Commissioners, decrees and regulations, political interests, Romanian villages, State Archives of Transcarpathian Oblast, archives, decrees.

Історія Закарпатської України 1944-1946 рр. та діяльність її керівного органу - Народної Ради ще довго викликатиме посилений інтерес у дослідників. Багато із зробленого Народною Радою Закарпатської України в подальшому визначатиме розвиток Закарпатської області другої половини ХХ ст. Дослідженням різних аспектів з історії Закарпатської України у свій час займалися радянські історики. Ними було видано низку різнопланових наукових статей¹, а

¹ Бойко М.Ф. Освобождение Закарпатья Советской армией и деятельность Народной Рады Закарпатской Украины // Ученне записки Харьковского гос. ун-та. Т.88. Труды кафедры истории КПСС. - Харьков: ХГУ, 1957. - С.367-392; Ілько В.І. Аграрні перетворення в закарпатському селі (1944-1945 рр.) // Соціалістичні перетворення на Закарпатті за 25 років радянської влади: Матеріали респ. конф., присвяченої 25-річчю возз'єднання Закарпаття з Радянською Україною (1945-1970). - Ужгород: Карпати, 1970. - С.27-39; Куценко К.О. Економічна допомога Радянського народу трудящим Закарпатської України (жовтень 1944 - червень 1945 рр.) // Соціалістичні перетворення на Закарпатті за 25 років Радянської влади. - С.12-29; Сегеда Т.С. Спілка молоді Закарпатської України в боротьбі за возз'єднання Закарпаття з Радянською Україною (листопад 1944 - червень 1945 рр.) // Великий Жовтень і розквіт возз'єданого Закарпаття. Матеріали наукової сесії, присвяченої 50-річчю Великої Жовтневої соціалістичної революції. 29 червня - 2 липня 1967 р. - Ужгород: Карпати, 1970. - С.252-262; Ткачова Л.І. Допомога воїнів Червоної Армії трудящим Закарпаття (жовтень 1944

також монографії². За радянських часів було також опубліковано збірники документів присвячені цьому періоду в житті краю³. Проте ми знаємо, що правдивої історії за часів СРСР не можна було писати, та й у збірники документів матеріали підбиралися тенденційно.

Із здобуттям Україною незалежності тема Закарпатської України знову зацікавила дослідників. У 1995 р. до 50-річчя визволення Закарпаття від фашизму та 50-річчя Першого з'їзду Народних комітетів Закарпатської України в Ужгороді відбулася конференція, матеріали якої видані окремим збірником⁴. Подібні конференції до річниці возз'єднання проходили у 2005 р. та 2010 р.⁵

Справедливо відзначимо, що найбільше в розробці дослідження історії Закарпатської України зробив М.П.Макара. Його перу належать статті⁶ у наукових журналах та колективних монографіях, а також спеціальна монографія «Закарпатська Україна: шлях до возз'єднання, досвід розвитку (жовтень 1944 - січень 1946 рр.)»⁷.

Однак переважна більшість дослідників, як радянського, так і сучасного періоду при дослідженні діяльності НРЗУ, народних комітетів обмежується документами обласного рівня. Це й зрозуміло, радянських істориків допускали переважно до «перевіраних» документів центральних фондів. Цензура документації в районах (округах) могла недогледіти якийсь «небезпечний» документ. З іншого боку, значно легше працювати із зведеними документами рівня області, ніж ритися в одноманітному матеріалі рівня району, не говоримо вже про сільський.

У плановому варіанті наша наукова розвідка мала називатися: «Діяльність сільських народних комітетів Закарпатської України 1944-1945 рр.: на прикладі румунських сіл Рахівського і Тячівського округів». Передбачалося проаналізувати діяльність СНК сіл Нижня Апша, Глибокий Потік, Топчин Тячівського округу та сіл Біла Церква, Середня Апша

-1945 рр.) // *Великий Жовтень і розквіт возз'єданого Закарпаття*. -С.263-270.

² Евсеев И.Ф. Народные комитеты Закарпатской Украины - органы государственной власти (1944-1945). - Москва: Государственное издание юридической литературы, 1954. - 148 с.; Хайнас В. Роки великих подій. Боротьба трудящих Закарпаття під керівництвом Комуністичної партії за возз'єднання з Радянською Україною (1944-1945 рр.). - Ужгород: Закарпат. обл. книжк.-газ. вид-во, 1959. - 59 с.

³ Шляхом Жовтня. Визволення Радянською Армією Закарпатської України і возз'єднання її з Радянською Україною. Збірник документів. Т. VI. - VIII-1944 р. - I-1946 р. - Ужгород: Карпати, 1965. - 445 с.

⁴ Закарпатська Україна. Осінь 1944 року: Матеріали наук. конф., присвяченої 50-річчю визволення Закарпаття від фашизму та 50-річчю Першого з'їзду Народних комітетів Закарпатської України. - Ужгород: Патент, 1995. - 68 с.

⁵ Возз'єднання Закарпаття з Україною (матеріали наукової конференції, присвяченої 60-ти річчю возз'єднання Закарпаття з Україною, Ужгород, 29 червня 2005 р.). - Ужгород: Говерла, 2006. - 198 с.; Закарпатська Україна: перспективи та реалії розвитку. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 65-й річниці возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною (Ужгород, 24 червня 2010 р.). - Ужгород: ТІМΠΑНИ, 2010. - 168 с.

⁶ Макара М.П. Початок змін етнополітичної структури населення Закарпаття (кадровий зріз) // *Carpatica-Carpatika*. Ужгород. - 1995. - Вип. 3. - С.84-92; Макара М.П., Довганіч О.Д. Утворення Народних комітетів. Наростання руху за возз'єднання з Україною // Нариси історії Закарпаття. Т. II. (1918-1945) / Ред. колегія: І.Гранчак, Е.Балагурі, І.Грицак, В.Лько, І.Поп. - Ужгород: Закарпаття, 1995. - С.576-583.

⁷ Макара М.П. Закарпатська Україна: шлях до возз'єднання, досвід розвитку (жовтень 1944 - січень 1946 рр.). - Ужгород: Патент, 1995. - 108 с.

Рахівського округу. Проте вже при першому ознайомленні з матеріалами Державного архіву Закарпатської області (ДАЗО) стало зрозуміло, що тему доповіді буде треба частково змінювати. Це було пов'язано з відсутністю справ сільських народних комітетів сіл Н.Апша, Глибокий Потік, Топчин Тячівського округу в Державному архіві. Переглянувши фонд Р-62 - Тячівський окружний народний комітет - ми зрозуміли, що навіть по-крупці збираючи інформацію нам не вдасться повністю висвітлити зміст теми.

Не багато міститься інформації і у фонді Р-1333 - Біло-Церківський сільський народний комітет, с. Біла Церква, Рахівського округу (1945-1946 рр.). У описі фонду міститься всього чотири справи: «Протоколи за 1945 р.», «Бюджет за 1945 р.», «Журнал обліку державної пошлини за 1945-1946 рр.» та власне сам «Опис на документальні матеріали». Протоколи, які могли б зацікавити дослідника розпочинаються від 9 вересня 1945 р. У ньому мова про підготовку до святкування першої річниці визволення Закарпаття в с. Біла Церква⁸.

Нарешті нам неабияк поталанило із фондом Р-221 (Середньо-Апшанський сільський народний комітет, с. Середня Апша Рахівського округу Закарпатської України). Тут міститься аж 29 справ які дають нам змогу всебічно розглянути діяльність сільського народного комітету румунського села Середня Апша у 1944-1945 рр. Одним із перших завдань, судячи із наявних архівних справ, було налагодження організаційної роботи самого СНК⁹. В переважній більшості справ, які вирішували СНК це були різні питання політичного, соціально-економічного, фінансово-господарського характеру. Це безпосередньо впливає із аналізу досліджуваного нами фонду Р-221. Так документи із розвитку промисловості і торгівлі знаходяться у справах 6¹⁰, 8¹¹, 12¹² та ін. Документи з питань розвитку сільського господарства, проведення земельної реформи, наділенні селян землею поміщені у

⁸ Протоколи за 1945 рік. 09.09.1945-10.12.1945. // ДАЗО. -Ф. Р-1333 (Біло-Церківський сільський народний комітет, с. Біла Церква, Рахівського округу). -Оп. 1. -Спр. 1. -Арк. 1-4.

⁹ Циркуляри і розпорядження НРЗУ і Рахівського окружного народного комітету про встановлення робочого дня в установах, проведення засідань, зберігання печаток та листування з ними по інших організаційних питаннях. 20.11.1944-22.11.1945. // ДАЗО. -Ф. Р-221 (Середньо-Апшанський сільський народний комітет, с. Середня Апша Рахівського округу Закарпатської України). -Оп. 1. -Спр. 1. -Арк. 1-56; Циркуляри і розпорядження Уповноваженого НРЗУ і Рахівського окружного народного комітету та листування з ними про організацію діяльності сільського народного комітету, організацію зв'язку, особовий склад та інші адміністративні питання. 13.07.1944-08.12.1945. // ДАЗО. -Ф. Р-221. -Оп.1. -Спр. 2. -Арк.1-77.

¹⁰ Циркуляри і розпорядження Уповноваженого НРЗУ в справах промислу і торгівлі та Рахівського окружного народного комітету про проведення мобілізації в Червону та чехословацьку армії та надання допомоги військовим частинам Червоної Армії. 29.10.1944-22.11.1945. // ДАЗО. -Ф. Р-221. -Оп.1. -Спр. 6. -Арк.1-33.

¹¹ Декрет, постанова і циркуляри НРЗУ, Уповноваженого НРЗУ в справах промислу і торгівлі про проведення обліку націоналізованих фабрик, заводів і підприємств. 25.12.1944-08.09.1945. // ДАЗО. -Ф. Р-221. -Оп.1. -Спр. 8. -Арк.1-19.

¹² Розпорядження Уповноваженого НРЗУ в справах промислу, торгівлі, заготівлі та постачання і Рахівського окружного народного комітету та листування з ними про організацію торгівлі, видачу дозволу на ведення торгівлі і промислу, порядок продажу тютюну і спиртних напитків, здачу і заготівлю державі сільськогосподарських продуктів та інші питання торгівлі і промислу. 18.11.1944-24.01.1946. // ДАЗО. -Ф. Р-221. -Оп.1. -Спр. 12. -Арк.1-36.

справах -13¹³, 20¹⁴. Різні фінансово-господарські питання в діяльності місцевих сільських та окружних комітетів допоможуть висвітлити справи під номерами 9¹⁵, 10¹⁶, 11¹⁷, 22¹⁸. Соціальну політику народних комітетів допоможуть розкрити матеріали справ -4¹⁹, 7²⁰, 19²¹, 27²². Справи 14²³ і 15²⁴ присв'ячені відповідно питанням освіти та охорони здоров'я.

Після визволення Закарпаття, територія, яка де-юре ще до осені 1945 р. входило до складу Чехословаччини, зразу ж за старою перевіреною схемою, радянська влада стала проводити політичні, соціальні та економічні перетворення. Слід погодитися з М.П.Макарою, який висловив припущення, що: «Очищення Закарпаття від угорсько-фашистських загарбників, активні дії політорганів й тилових служб 4-го Українського фронту серед населення дозволили швидко ліквідувати окупаційний режим, створити сприятливі умови для піднесення громадсько-політичної активності закарпатців, що виразилося в стихійному формуванні органів місцевого самоврядування...»²⁵.

¹³ Циркуляри і розпорядження Уповноваженого НРЗУ в справах землеробства і Рахівського окружного народного комітету та листування з ними про організацію сівби, молотьби, збір врожаю, організацію молочарень та інші сільськогосподарські питання. 13.12.1944-11.12.1945. // ДАЗО. -Ф. Р-221. -Оп.1. -Спр. 13. -Арк.1-66.

¹⁴ Списки безземельних селян та листування з Рахівським окружним народним комітетом про розподіл землі. 01.02.1945-22.11.1945. // ДАЗО. -Ф. Р-221. -Оп.1. -Спр. 20. -Арк.1-21.

¹⁵ Циркуляри і розпорядження Рахівського окружного народного комітету про мобілізацію робочої та тягової сили для відбудови народного господарства. 13.12.1944-27.11.1945. // ДАЗО. -Ф. Р-221. -Оп. 1. -Спр. 9. -Арк. 1-23.

¹⁶ Циркуляри і розпорядження Уповноваженого НРЗУ і Рахівського окружного народного комітету та листування з ними про виплату службовцям зарплати, стягнення податків, введення касових щоденників та інші фінансові питання. 03.01.1945-08.12.1945. // ДАЗО. -Ф. Р-221. -Оп.1. -Спр. 10. -Арк.1-74.

¹⁷ Циркуляри і розпорядження Рахівського окружного народного комітету і експозитури обласного технічного управління шосейних доріг і мостів про будівництво та ремонт шосейних доріг та мостів. 02.12.1944-02.11.1945. // ДАЗО. -Ф. Р-221. -Оп.1. -Спр. 11. -Арк.1-11.

¹⁸ Циркуляри і розпорядження Уповноваженого НРЗУ в справах комунального господарства і Рахівського окружного народного комітету про облік державного і конфіскованого майна, перейменування вулиць та листування з ними по інших питаннях комунального господарства. 01.01.1945-30.11.1945. // ДАЗО. -Ф. Р-221. -Оп.1. -Спр. 22. -Арк.1-70.

¹⁹ Циркуляри і розпорядження уповноваженого в справах соціальної опіки і Рахівського окружного народного комітету про встановлення збитків заподіяних населенню угорсько-німецькими загарбниками. 02.12.1944-22.10.1945. // ДАЗО. -Ф. Р-221. -Оп. 1. -Спр. 4. -Арк. 1-20.

²⁰ Циркуляри Рахівського окружного народного комітету про розподіл серед населення продуктів та промислових товарів 13.12.1944-22.11.1945. // ДАЗО. -Ф. Р-221. -Оп. 1. -Спр. 7. -Арк. 1-47.

²¹ Циркуляри і розпорядження Рахівського окружного народного комітету та листування з ним про матеріальне забезпечення інвалідів Вітчизняної війни та сімей добровольців Червоної та чехословацької армій. 15.01.1945-19.12.1945. // ДАЗО. -Ф. Р-221. -Оп.1. -Спр. 19. -Арк.1-74.

²² Розпорядження Уповноваженого НРЗУ і Рахівського окружного народного комітету та листування з ними про визначення пенсій, встановлення опіки над сиротами та недієздатними особами, страхування робітників і службовців та інші питання по соціальному забезпеченню. 16.01.1945-724.11.1945. // ДАЗО. -Ф. Р-221. -Оп.1. -Спр. 27. -Арк.1-30.

²³ Циркуляри Рахівського окружного народного комітету про притягнення до відповідальності батьків за невідвідування учнями школи, проведення ремонту шкільних будинків, забезпечення вчителів продуктами та інші шкільні питання. 24.12.1944-12.10.1945. // ДАЗО. -Ф. Р-221. -Оп.1. -Спр. 14. -Арк.1-23.

²⁴ Спр. 15. Циркуляри і розпорядження Уповноваженого НРЗУ в справах охорони здоров'я та постанова Рахівського окружного народного комітету про боротьбу з епідемічними захворюваннями населення та листування з ними про інші питання охорони здоров'я. 24.12.1944-22.12.1945. // ДАЗО. -Ф. Р-221. -Оп.1. -Спр. 15. -Арк.1-59.

²⁵ Макара М.П. Закарпатська Україна: шлях до возз'єднання, досвід розвитку (жовтень 1944

Але утворювалися органи самоврядування на місцях не завжди з волі самих закарпатців. Найчастіше ініціативу в цій справі проявляли командири з'єднань Червоної армії, які на власний розсуд призначали в окремому населеному пункті 5-7 чоловік у народний комітет²⁶. Водночас із виникненням комітетів в селах і містах Закарпатської України створювалися окружні народні комітети. Завдання, які вирішувалися органами місцевого самоврядування, як сільських і міських, так і окружних рівнів, повинні були розв'язуватися за сценарієм та під контролем радянської влади.

Щось подібне можемо сказати і про створення сільського народного комітету в с. Середня Апша Рахівського округу. Як бачимо із протоколів засідань СНК, на першому засіданні 12 листопада 1944 р., виносилося питання «сільські вибори в Середній Апші». На цих виборах були присутні: член Окружної Народної Ради Йосип Бойчук, комендант міліції в с. Солотвині Арнольт Лашкая, член міліції в Солотвині Йосиф Медвець, голова місцевої організації комуністичної партії Андрій Гузов, директор народної школи Олександр Марина, бувший урядник нотаріального уряду Петро Тивадар. Майже всі місцеві із перерахованих активістів увійшли на керівних ролях до СНК. Дуже правильно записано у рішенні зборів: «Назначається (підкреслення наше -В.М.) староста: Андрій Гузов, заступник старости Олександр Марина, третій староста Юрій Попик, секретар Петро Тивадар»²⁷. Членами сільського народного комітету також стали: Йонаш Мойш, Іван Дан, Юрій Пап, Йонаш Дан, Юрій Маркуца, Іван Шиман, Лаврентій Марина. Останній, до речі був священиком²⁸.

Із самого початку своєї діяльності СНК окрім соціально-економічних мали вирішувати і політичні питання, які впроваджувала НРЗУ. Декрет НРЗУ за номером 4 називався «Про усунення мадярських і німецьких написів зі всіх публічних місць»²⁹. Відповідно до нього всі назви на угорській та німецькій мові мали бути змінені на українські та російські назви (у тексті документу -руській). ОНК у Рахові скерував з цього приводу до СНК с. С.Апша листа, в якому йшлося: «Переведення цього розпорядження сконтролюйте. Оскільки нема власника зобов'язаного на усунення написів, написи має усунути сам СНК»³⁰. Сільські народні комітети мали забирати у населення атрибути угорської державності, зокрема прапори, або «зелену частину від них». Так, у селі С.Апша в листопаді 1944 р. від населення та греко-католицької церкви було конфісковано 5 таких символів³¹.

Майже відразу ж після визволення Закарпаття від фашистських загарбників починається мобілізація місцевого населення до лав Червоної та Чехословацької армій.

- січень 1946 рр.). - Ужгород: Патент, 1995. -С.10.

²⁶ Там само. -С.12.

²⁷ Протоколи засідань сільського народного комітету за 1944-1945 роки. 12.11.1944-26.11.1945. // ДАЗО. -Ф. Р-221. -Оп.1. -Спр. 3. -Арк.1.

²⁸ Там само.

²⁹ Вісник НРЗУ. -1944. -30 листопада. -С. 4.

³⁰ Циркуляри і розпорядження НРЗУ і Рахівського окружного народного комітету про встановлення робочого дня в установах, проведення засідань, зберігання печаток та листування з ними по інших організаційних питаннях. 20.11.1944-22.11.1945. // ДАЗО. -Ф. Р-221. -Оп. 1. -Спр. 1. -Арк. 2.

³¹ Там само. -Арк. 6.

Значну допомогу при мобілізації мали відігравати СНК. Вже 29 жовтня 1944 р. військовий комендант у Рахові відправив листа сільським народним комітетам округу листа. В ньому, зокрема, вказувалося: «Негайно виготовити дані після «Листу допитів» всіх воєнноповинних: чехів, словаків, румунів, українців»³². Розпорядженням чехословацького міністра Ф.Немеца з 11 листопада 1944 р. оголошувалася мобілізація місцевого населення в Рахівському окрузі. В документі, підготовленому Рахівським ОНК окрім роз'яснень з питань мобілізації, зокрема йшлося: «Після чехословацького закону військового через мобілізаційну комісію повинні з'явитися і всі ті добровільці, що голосилися в ряди Червоної Армії та ще не відійшли»³³.

Проте мобілізація не проходила гладко. Голова СНК с. С.Апша змушений був скаржитися в ОНК до Рахова: «Голошу, що в Середній Апші тільки 9 людей голосилося котрі і появилися в Рахові перед мобілізаційною комісією. Другі не хочуть голоситися. Пропоную вислати військо, або жандармерію, бо без військової сили голоситися не будуть»³⁴. Так, 20 листопада 1944 р. Рахівський ОНК вимагав від СНК с. С.Апша: «Нагадую, що особи які дотепер не з'явилися на призовну комісію. будуть покарані за законами військового часу»³⁵.

Відповідно до юридичних норм мобілізацію мала проводити Чехословачина, адже Закарпаття де-юре залишалось її складовою частиною. Але місцеві комуністи, захопивши більшість у місцевих радах починають набір «добровольців» до лав Червоної армії. Вже 9 грудня 1944 р. НРЗУ приймає декрет № 20 в якому «виходячи з рішення І. З'їзду делегатів Народних Комітетів Закарпатської України про вихід Закарпатської України зі складу Чехословацької Республіки і воз'єднання з Радянською Україною» постановила «§ 1. Припинити й заборонити надалі мобілізацію громадян Закарпатської України в Чехословацьку Армію. § 2. Підтримати вербовку добровольців з громадян Закарпатської України в Червону Армію»³⁶. Виконання цих рішень покладалося на сільські, міські та окружні народні комітети. Хоча сама мобілізація проходила під чітким керівництвом і контролем радянських військових. Так, 29 листопада 1944 р. капітан Червоної Армії, уповноважений з набору добровольців, звертався до сільського керівництва с. С.Апша: «Для отправки добровольців в Червону Армію від вашого села треба організувати повозки з розрахунку 6 чел. на повозку»³⁷. У випадку невиконання цього рішення згадуваний капітан

³² Циркуляри і розпорядження Уповноваженого НРЗУ в справах промислу і торгівлі та Рахівського окружного народного комітету про проведення мобілізації в Червону та чехословацьку армію та надання допомоги військовим частинам Червоної Армії. 29.10.1944-22.11.1945. // ДАЗО. -Ф. Р-221. -Оп.1. -Спр. 6. -Арк.1.

³³ Циркуляри і розпорядження Уповноваженого НРЗУ в справах промислу і торгівлі та Рахівського окружного народного комітету про проведення мобілізації в Червону та чехословацьку армію та надання допомоги військовим частинам Червоної Армії. 29.10.1944-22.11.1945. // ДАЗО. -Ф. Р-221. -Оп.1. -Спр. 6. -Арк. 4.

³⁴ Там само. -Арк. 5.

³⁵ Циркуляри і розпорядження НРЗУ і Рахівського окружного народного комітету про встановлення робочого дня в установах, проведення засідань, зберігання печаток та листування з ними по інших організаційних питаннях. 20.11.1944-22.11.1945. // ДАЗО. -Ф. Р-221. -Оп. 1. -Спр. 1. -Арк. 2.

³⁶ Вісник НРЗУ. -1944. -15 грудня. -С. 12.

³⁷ Циркуляри і розпорядження Уповноваженого НРЗУ в справах промислу і торгівлі та Рахівського окружного народного комітету про проведення мобілізації в Червону та

погрожував викликати до села міліцію, або військовим трибуналом.

У важкий 1944 р., коли панував голод і розруха, населення Закарпатської України, змушене було також надавати продовольчу допомогу Червоній Армії. «Президія ОНК у Рахові на своєму засіданні дня 11. грудня 1944. рішила ваше село має передати Економічному бюро 4. укр. фронту 20 штук коров та 10 штук волів I-ої та II-ої класи. Худоба передається в розрахунок за зерно.»³⁸, - йшлося в листі ОНК у Рахові за №421/I-1944 до СНК с. С.Апша. Щоправда селянам мала виплачуватися, в майбутньому, невелика компенсація 2 Пенге (грошова одиниця Угорщини -В.М.) за 1 кг. живої ваги. А поки-що окружна влада пропонувала обмежитися розписками. У випадку, якщо село не виконає це рішення, то «управа СНК буде відповідати перед воєнним судом»³⁹. Подібні листи від ОНК скоріш за все надійшли і до інших сіл округу, адже вони були віддруковані на друкарській машинці і вписувалися дані лише про село і кількість ВРХ, яку воно повинно було здати. На січень 1945 р. с. Середня Апша мало ще відправити 5 корови до однієї із військових частин, що дислокувалися окрузі⁴⁰. У приказному порядку селяни мали забезпечити військові частини № 15 990, № 24 535, № 51 549, №83 772, картоплею⁴¹ і сіном⁴². Військові навіть самі, без посередництва окружних народних комітетів, дозволяли собі займатися заготівлями. «Воєнна часть №24 535 в Великім Бичкові та Районовий Народний Комітет в Великім Бичкові приказує голові села Середньої Апші щоби дав сіна и те мусить дати на воєнну ціль. А миліцію. про допомогу збирання сіна даєме.» - йдеться у приказі⁴³.

Виплата за здану населенням військовим частинам худобу та сільськогосподарські продукти мали виплачувати створені Військовою Радою 4 Українського фронту наприкінці грудня 1944 -на початку січня 1945 р. так звані «виплатні пункти». Щоправда військові не завжди визнавали дійсними ті документи, які надавали їм селяни. З цього приводу Уповноважений Народної Ради Закарпатської України в справах промислу і торгівлі С. Вайс змушений був навіть видати спеціальне розпорядження за № III -20312/1945 від 29 січня 1945 р. «Заготівля сільсько-господарських продуктів представниками Червоної Армії». В ньому йшлося про створення т.зв. «паритетної комісії», яка «буде розглядати всі ті документи, що не були виплатними пунктами виплачені з причини формальних неточностей»⁴⁴. Проте чимало таких «розписок» виданих військовими залишилося невиплаченими.

чехословацьку армії та надання допомоги військовим частинам Червоної Армії. 29.10.1944-22.11.1945. // ДАЗО. -Ф. Р-221. -Оп.1. -Спр. 6. -Арк. 7.

³⁸ Циркуляри і розпорядження Уповноваженого НРЗУ в справах промислу і торгівлі та Рахівського окружного народного комітету про проведення мобілізації в Червону та чехословацьку армії та надання допомоги військовим частинам Червоної Армії. 29.10.1944-22.11.1945. // ДАЗО. -Ф. Р-221. -Оп.1. -Спр. 6. -Арк. 8.

³⁹ Там само. -Арк. 9.

⁴⁰ Там само. -Арк. 12-13.

⁴¹ Там само. -Арк.20, 23.

⁴² Там само. -Арк. 17, 19, 22.

⁴³ Там само. -Арк. 18.

⁴⁴ Циркуляри і розпорядження Уповноваженого НРЗУ в справах промислу і торгівлі та Рахівського окружного народного комітету про проведення мобілізації в Червону та чехословацьку армії та надання допомоги військовим частинам Червоної Армії. 29.10.1944-22.11.1945. // ДАЗО. -Ф. Р-221. -Оп.1. -Спр. 6. -Арк. 24.

Діяльність сільських народних комітетів Закарпатської України...

На СНК покладалися і обов'язки по складанню списків осіб, які були мобілізовані відступаючою угорською армією. В С.Апші таких було 98⁴⁵. На особливий контроль бралися і особи угорської та німецької національності, або ті, які колись служили в угорській армії. «СНК до рук ведучого сільського уряду Середня Апша. На основі приказу воєнного коменданта ОНК в Рахові приказує на протязі 24 годин перевести реєстрацію названих осіб: 1.) бувших рядових і офіцерів, служивих у мадярській і німецькій арміях та оставших на звільненій території Карпатської України.(в часи СРСР термін Карпатська Україна майже не вживався, або вживався у виключно негативному значенні -В.М.). 2.) всіх воєноповинних мадярської і німецької народности в віці від 18 до 50 літ. 3.) урядовців і служителів жандармерії, котрі були в службі під час окупації Карпатської України мадярами.», -йдеться в архівному документі⁴⁶. Окружним народним комітетом давалися й інструкції СНК С.Апші та іншим селам Рахівського округу стосовно поводження із заарештованими, оформлення на них відповідної документації. В листі ОНК за № 262/1944 йшлося: «В прилозі пересилається Вам «Інструкції відносно задержання осіб». Торкається це передовсім політичних преступників та тих, що провинилися в аризації, конфіскації та розподаванні маєтків громадян ЧСР без розділу віросповідання»⁴⁷.

Чехословацька влада в 1944 р. намагалася відновити свої довоєнні повноваження. З цього приводу 15 листопада 1944 р. ОНК у Рахові за №285/1944 у села округу були відправленні оголошення такого змісту: «Уряд ОНК. пересилає вам декілька примірників «Оголошення Правительственного Делегата про тимчасове ведення справ на визволеній території Чехословацької республіки».. З дати оголошення на терені нашого округу вступають в силу всі Чехословацькі закони, видані до 30. вересня 1938. та новіші правні прописи Чехословацької влади за границею»⁴⁸.

Проте місцеві комуністи переймалися всякими засобами намагалися віддалитися від Праги і показати Москві свою цілковиту підтримку і прихильність. Одним із перших законів прийнятих НРЗУ на своєму засіданні вже 29 листопада 1944 р. був закон під № 5 «Про зміну числення часу»⁴⁹. Відповідно до нього на території Закарпатської України з 1 грудня 1944 р. замість середньоевропейського вводився московський час переведенням стрілок годинника з 1.00 на 3.00. Але всі розуміли, що таке штучне переведення є невігідним для краю, а тому Голова НРЗУ І.Турияниця видав спеціальне розпорядження «Про переведення в життя Декрету чис. 5. Про зміну числення часу». В ньому встановлювалися робочі години для урядових установ та навчання для шкіл « Наслідком цієї зміни, урядові години у всіх урядах всіх ресортів в цілій Закарпатській Україні є від 10.00 до 14.00 та від 16.00 до 20.00,

⁴⁵ Циркуляри і розпорядження Уповноваженого НРЗУ і Рахівського окружного народного комітету та листування з ними про організацію діяльності сільського народного комітету, організацію зв'язку, особовий склад та інші адміністративні питання. 13.07.1944-08.12.1945. // ДАЗО. -Ф. Р-221. -Оп.1. -Спр. 2. -Арк. 2-3 зворотня.

⁴⁶ Циркуляри і розпорядження НРЗУ і Рахівського окружного народного комітету про встановлення робочого дня в установах, проведення засідань, зберігання печаток та листування з ними по інших організаційних питаннях. 20.11.1944-22.11.1945. // ДАЗО. -Ф. Р-221. -Оп. 1. -Спр. 1. -Арк. 8.

⁴⁷ Там само. -Арк. 9.

⁴⁸ Там само. -Арк. 7.

⁴⁹ Вісник НРЗУ. -1944. -30 листопада. -С. 4.

а прийомні години для сторін від 12.00 до 14.00..Наука в школах відбувається від 10.00 до 14.00 респ. до 15.00 а по обіді до 19.00 респ. до 20.00.»⁵⁰.

Проте перехід на московський час населення краю явно не сприйняло. Свідченням цьому є справа, виявлена нами в Державному архіві Закарпатської області –«Циркуляри і листування з сільськими комітетами, про зміну середньо-європейського часу на московський час».⁵¹ На нашу думку, такі справи мають бути по кожному із округів Закарпаття. 6 лютого 1945 р., це більше ніж два місяці з часу прийняття декрету, Округний Народний Комітет у Рахові, за підписом голови ОНК Ю.Штефанця та секретаря М.Гайналя, направив всім Сільським Народним Комітетам округу листа за № 418/1945-I, в якому ще раз розтлумачувалося керівництву СНК про необхідність переходу на московський час. «Оскільки в поодиноких селах цього ще не проведено ОНК наказує на місцях звиклим способом цю зміну оголосити, щоби всі громадяни перейшли на години після московського часу. Голошення о переведенні цього декрету наказується переслати не пізніше 15 лютого ц.р. в секретаріат ОНК в Рахові».⁵²

Згодом Сільські Народні Комітети змушені були відзвітували Округному Народному Комітету в Рахові. Такі звіти до ОНК надійшли з практично зі всіх сіл округу -Середньої Апші, Білої Церви, Луга, Косівської Поляни, Білина, Солотвина, Квасів та ін.⁵³ Так, у листі голови СНК Білої Церкви Ілька Влада за № 36/1945 від 13 лютого 1945 р. йшлося: «На розпорядження Декрету Народної Ради Закарпатської України числа 5. з дня 29. листопаду 1944 року (Вісник НРЗУ чис. 1) голосимо, що в селі Біла Церков, є виголошено і переведено середньоєвропейський час на московський. В зв'язку із цим рівночасно є повідомлено селянам, що в урядах й в Окр. Нар. Комітеті урядові години для сторін від 12 -до 14 години».⁵⁴

Питання переходу на московський час було на особливому контролі округної влади. У названій справі міститься рукописна сторінка на якій представником ОНК було написано номер наказу 418/1945, про перехід на московський час, на ній чітко фіксувалося, який СНК і коли відзвітував з даного питання.⁵⁵

Окремо слід поглянути на діяльність правоохоронних та судових органів. Відомо, що вони відіграли важливу роль у зміцненні народної влади на Закарпатті. Декретом № 22 від 18 грудня 1944 р. створювався Спеціальний суд Закарпатської України⁵⁶. «Сільському народному комітетові в Середній

⁵⁰ Там само. -Арк. 8.

⁵¹ Циркуляри і листування з сільськими комітетами, про зміну середньо-європейського часу на московський час. 06.02.1945-12.03.1945. // ДАЗО. -Ф. Р-211 (Рахівський округний народний комітет с. Рахів). Оп. 1. -Спр. 4. -Арк.1-21.

⁵² Там само. -Арк. -1.

⁵³ Там само. -Арк. 3-11, 13,14,16,18; Циркуляри і розпорядження НРЗУ і Рахівського округного народного комітету про встановлення робочого дня в установах, проведення засідань, зберігання печаток та листування з ними по інших організаційних питаннях. 20.11.1944-22.11.1945. // ДАЗО. -Ф. Р-221. -Оп. 1. -Спр. 1. -Арк. 12, 23.

⁵⁴ Циркуляри і листування з сільськими комітетами, про зміну середньо-європейського часу на московський час. 06.02.1945-12.03.1945. // ДАЗО. -Ф. Р-211. -Оп. 1. -Спр. 4. -Арк. 5.

⁵⁵ Циркуляри і листування з сільськими комітетами, про зміну середньо-європейського часу на московський час. 06.02.1945-12.03.1945. // ДАЗО. -Ф. Р-211. -Оп. 1. -Спр. 4. -Арк. 21.

⁵⁶ Вісник НРЗУ. -1944. -30 грудня. -С.15-16.

Апші Окружний народний комітет у Рахові наказує Вам на публічному зібранні чимскоріше вибрати із громадян Вашого села 2 судових засідателів, які на засіданні суду будуть покликувані Округовим старшим судью», - йдеться в знайденому нами документі⁵⁷. При відборі засідателів мали братися за увагу чесність, порядність. Засідателями могли стати особи яким виповнилося 24 роки. До-речі, Окружний народний суд в Рахові встановив для мешканців села Середня Апша час безплатного розгляду різного роду скарг та юридичних консультацій. Це була середа кожного тижня з 11.00 до 1.00 московського часу⁵⁸.

Час від часу в село Середня Апша навідувався і окружний прокурор. В документі читаємо, що 22 травня 1945 р. прокурор «має в порядку адміністративного нагляду провести ревізію вашого сільського народного комітету»⁵⁹. Разом з ним до села мів прибути окружний слідчий для допиту 30 осіб. «Щоби люди нетрудилися і нестрачали заробітків, - йдеться в повідомленні, - рішив сам поїхати туди і там їх вислухати в Середній Апші в сільській хаті»⁶⁰.

На початку березня 1945 р. до Рахова запрошувалися всі представники СНК «щоби на найближчих засіданнях (ОНК -В.М.), мітингах, нарадах випрацювали в короткій формі резолюції, всі важніші домагання села та громадян округу»⁶¹.

Із 25 квітня 1945 р. на підставі приказу Управління Внутрішніх справ та Головної міліції Закарпатської України на території краю вводилася система перепусток. Якщо раніше пересуватися в межах округу можна було на основі «Позволення на виїзд», яке видав сільський народний комітет⁶², або виїзд поза межі округу дозволявся окружним народним комітетом⁶³, то тепер громадянам Закарпатської України щоб виїхати із округу в округ, або закордон треба було мати із собою перепустку від окружної міліції. Для виїзду закордон в окружний відділ подавалася заява із вказаною в ній метою поїздки і автобіографія бажаного виїхати. Перепустка для виїзду із округу в округ видавалася у випадку, коли людина їхала на «публічні торги». З цього часу сільським народним комітетам заборонялося видавати ці перепустки.

⁵⁷ Циркуляри і розпорядження НРЗУ і Рахівського окружного народного комітету про встановлення робочого дня в установах, проведення засідань, зберігання печаток та листування з ними по інших організаційних питаннях. 20.11.1944-22.11.1945. // ДАЗО. -Ф. Р-221. -Оп. 1. -Спр. 1. -Арк. 22.

⁵⁸ Там само. -Арк. 28.

⁵⁹ Там само. -Арк. 34.

⁶⁰ Там само.

⁶¹ Циркуляри і розпорядження НРЗУ і Рахівського окружного народного комітету про встановлення робочого дня в установах, проведення засідань, зберігання печаток та листування з ними по інших організаційних питаннях. 20.11.1944-22.11.1945. // ДАЗО. -Ф. Р-221. -Оп. 1. -Спр. 1. -Арк. 24.

⁶² Циркуляри і розпорядження Уповноваженого НРЗУ і Рахівського окружного народного комітету та листування з ними про організацію діяльності сільського народного комітету, організацію зв'язку, особовий склад та інші адміністративні питання. 13.07.1944-08.12.1945. // ДАЗО. -Ф. Р-221. -Оп.1. -Спр. 2. -Арк. 4.

⁶³ Циркуляри і розпорядження НРЗУ і Рахівського окружного народного комітету про встановлення робочого дня в установах, проведення засідань, зберігання печаток та листування з ними по інших організаційних питаннях. 20.11.1944-22.11.1945. // ДАЗО. -Ф. Р-221. -Оп. 1. -Спр. 1. -Арк. 10.

«Сільські народні комітети визивається, що ніяких перепусток нікому в будучім давати не сміють. Об тім теж повинні поінформувати населення свого села. Кого міліція задержить в дорозі без перепустки, наражається на те, що знайдені річі при нім, будуть конфіскуватися а крім того наложена буде на него грошова покута (штраф -В.М.)», -оповіщав голова ОНК Ю.Штефанець СНК с. Середня Апша⁶⁴.

Взялася окружна влада і за контроль печаток і підписів. Так в одному із документів за №1461/1945 датованого 18 травня 1945 р. і присланого в СНК Середньої Апші читаємо: «Окружний Народний Комітет в Рахові наказує всім СНК-ам на місцях, щоби бігом трьох днів з дати доручення реєструвати урядову печать і стамбілю (штемпель -В.М.) як теж підписи голови села, його заступника, секретаря і евентуально і його заступника»⁶⁵. В цьому ж документі наголошувалося, що головам і секретарям СНК не слід видавати різні довідки та посвідчення: «За кожне необдумане і немотивоване видання посвідчення і кримінально і дисциплінарно відповідають голови і секретарі СНК-ів»⁶⁶. «ОНК наказує, щоби всякі посвідчення давати тільки в крайнім випадку і тільки тоді, якщо названий вповні заслуговує підтримку з боку урядів, бо всі свої громадянські повинності безумовно виповняє, податок платить, політично піддержує стремління о возз'єднанні ЗУ з Рад. Україною, або дуже важлива інша причина», -йдеться в документі⁶⁷.

Відзначення першої річниці визволення Закарпаття від угорсько-фашистських загарбників, відбулося досить помпезно, в притаманній комуністам традиції у всіх містах і селах області. На цей час вже стало цілком зрозуміло, що після підписання радянсько-чехословацького договору про Закарпатську Україну від 29 червня 1945 р., край скоро має увійти до складу УРСР як одна із складових його частин, а тому місцеві комуністи з великим ентузіазмом взялися за відзначення цієї річниці. Як відзначено у протоколі СНК с. Середня Апша святкування пройшло на високому рівні. Спочатку, 26 жовтня 1944 р. відбувся мітинг, на якому виступив представник окружного комітету комуністичної партії В.Богданович⁶⁸. На сільських зборах, які відбулися 28 жовтня цього ж року, були присутніми близько 150 людей. Виступаючі місцеві комуністи на румунській мові привітали всіх присутніх з річницею визволення. Перед присутніми виступив і представник Рахівського окружного комітету комуністичної партії Юрій Локота. «Святкове зібрання було закінчено з радісними викликами: «Хай живе возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною!», «Хай живе великий вождь Сталін!»», -говориться в документі⁶⁹.

Найбільшою проблемою, яку намагався вирішити сільський

⁶⁴ Там само. -Арк. 33.

⁶⁵ Там само. -Арк. 35.

⁶⁶ Циркуляри і розпорядження НРЗУ і Рахівського окружного народного комітету про встановлення робочого дня в установах, проведення засідань, зберігання печаток та листування з ними по інших організаційних питаннях. 20.11.1944-22.11.1945. // ДАЗО. -Ф. Р-221. -Оп. 1. -Спр. 1. -Арк. 35.

⁶⁷ Там само.

⁶⁸ Протоколи засідань сільського народного комітету за 1944-1945 роки. 12.11.1944-26.11.1945. // ДАЗО. -Ф. Р-221. -Оп.1. -Спр. 3. -Арк. 15.

⁶⁹ Там само. -Арк. 11.

народний комітет було забезпечення населення продуктами у повоєнний час. Для цього в першу чергу потрібно було знати точну кількість населення села, округу. Вже 5 грудня 1944 р. окружний народний комітет у Рахові видає розпорядження до сільських народних комітетів округу в якому йде мова про проведення перепису населення. Причому видавалися два взірці документів для проведення перепису. Взірець А -для перепису українського (руського) населення та взірець В -«для населення іншої народности». До роботи з перепису населення мала залучатися вся інтелігенція села: вчителі, священники, службовці. За внесення до списків неправдивих даних передбачалася адміністративна відповідальність. Пункт другий цього листа передбачав перепис радіоапаратів та їх власників на селі. Комуністи не бажали поширення небажаної інформації. «Радіоапарати треба конфіскувати, перевести ОНК у Рахові.. СНК один апарат можуть собі залишити в сільським уряді для обслуговування населення», -йшлося в документі⁷⁰.

Так званий відділ «прохарчування» вимагав від сільських народних комітетів повноти і точності списків. «По заложенню евіденції СНК перегляне всі основні листи і рішить, кого заділити тимчасово до групи жителів забезпечених харчами, а кого до групи незабезпечених», -говориться в документі⁷¹. До незабезпечених відносилися: бідняки без землі і будинку; вдовиці з двома і більше дітьми; жінки з дітьми, чоловіки яких пішли в СРСР і ще не повернулися; жінки з дітьми, чоловіки яких інтерновані, або знаходяться в робочих таборах; жінки з дітьми, чоловіки яких служать у війську і ще не повернулися; родини, які не можуть утримати себе, або дуже постраждали під час угорської окупації. До цього списку не могли потрапити громадяни угорської, або німецької національності.

ОНК-ом пропонувалося паралельно скласти й інший список -«Опис худоби». В документі йдеться: «До списку треба взяти: 1) корови, 2) телиці, 3) воли, 4) бики, з позначенням чия власність 5) коні, 6) вівці, 7) свині до 6 місяців, 8) свині над 6 місяців, 9) вози і 10) сани»⁷². Зрозуміло, що відділ «прохарчування» робив ці списки задля забезпечення населення продуктами і міг розраховувати на якісь стратегічні запаси. Проте буквально через кілька років, в часи колективізації, особливо останній список, скоріш за все став основою інших списків -«Списків куркульських господарств»⁷³.

24 грудня 1944 р. Сільському народному комітетові в с. Середня Апша прийшло і розпорядження Рахівського ОНК такого змісту: «Президія ОНК в Рахові по приказу верховної команди ІV Українського фронту приказує Вам зразу виготовити список німецьких родин, що живуть у Вашому селі. Всіх жінок віком від 18 до 35 років, та чоловіків від 17 до 45 років, зразу урядово повідомити, щоб приготувалися до виїзду на день 27

⁷⁰ Циркуляри і розпорядження Уповноваженого НРЗУ і Рахівського окружного народного комітету та листування з ними про організацію діяльності сільського народного комітету, організацію зв'язку, особовий склад та інші адміністративні питання. 13.07.1944-08.12.1945. // ДАЗО. -Ф. Р-221. -Оп.1. -Спр. 2. -Арк. 1.

⁷¹ Там само. -Арк. 2.

⁷² Там само.

⁷³ Списки кулацких хазяйств и их характеристики, утвержденных постановлением окрисполкома. 1947 г. // ДАЗО. -Ф. Р.130: Виконавчий комітет Рахівської районної ради депутатів трудящих 1946-1974.-Оп.1, Спр.27, Арк. 1.

грудня 1944 р.. Сільська управа повинна попередити названих німців, щоб остерігалися перед утечею, що кожна спроба втечі карається розстрілом»⁷⁴.

Сільські народні комітети залучалися і до роботи Надзвичайної Комісії з встановлення і розслідування злочинів німецько-угорських загарбників і обліку втрат, завданих ними громадянам, громадським організаціям, державним підприємствам і установам. На СНК покладалося і завдання по встановленню цих збитків у кожному окремо взятому селі. «Для переведення оцінки оголошених шкод поодинокими жителями СНК повинні створити 3 або 5 членну комісію. Кожну наголошену шкода на місці, в об'єкті власника треба переглянути, оцінити і вписати в протокол»⁷⁵.

Займалися сільські народні комітети і розподілом серед населення продуктів та промислових товарів, які надходили у вигляді допомоги. Слід зауважити, що така допомога у 1944 р. надходила як від Чехословацької Армії так і від Червоної Армії. В цей час продовольча допомога надходила від «ЧСЛ. Арм. збору, як дар Маршала Сов. Союза тов. СТАЛІНА та по припису ЧСЛ. правит. делегата»⁷⁶. Чого не скажеш вже про 1945 р. коли представники уряду Чехословаччини поступово усувалися місцевими комуністами від впливів на територію Закарпатської України. Так, 22 січня 1945 р. 15 сіл Рахівського округу отримало у вигляді допомоги від Червоної Армії 407 т зерна, які треба було розподілити між бідними жителями. Село Середня Апша з цієї кількості одержало 5 т⁷⁷. Подібна допомога надходила і в інші місяці. Наприклад, у вересня 1945 р. с. С.Апша отримало «10 денну норму житнього зерна» в кількості 3. 152. 01 кг. Правда тут же обумовлювалося, що «ціну зерна постановить кооператив»⁷⁸. З іншого документу довідуємося і про ціну за «допомогу» - «жито 22.50 Р., пшениця 24 Р.»⁷⁹. Причому це були ціни на складах у В.Бичкові, Солотвині, Рахові. За доставку зерна в конкретний населений пункт також бралася плата з розрахунку: якщо село знаходилося від складу до 10 км -1 пенге за цнт; до 20 км -2 пенге; до 30 км -3 пенге. В цей час ціни на зерно в роздрібній торгівлі становили 26 пенге за пшеницю і 24.50 пенге за жито⁸⁰. В січні 1945 р. ціни на зерно зросли. Про це дізнаємося з листа голови села В.Бичків до СНК с. С. Апша від 24 січня: «На основі розпорядження ОНК на розподіл зерна вам буде приділене 5 тон зерна але за гроші по 30 П. один метер. Коли не приїдете за зерном від дня одержання цього розпорядження до 2-х днів зерно більше не відстанете»⁸¹.

⁷⁴ Циркуляри і розпорядження Уповноваженого НРЗУ і Рахівського окружного народного комітету та листування з ними про організацію діяльності сільського народного комітету, організацію зв'язку, особовий склад та інші адміністративні питання. 13.07.1944-08.12.1945. // ДАЗО. -Ф. Р-221. -Оп.1. -Спр. 2. -Арк.8.

⁷⁵ Циркуляри і розпорядження уповноваженого в справах соціальної опіки і Рахівського окружного народного комітету про встановлення збитків заподіяних населенню угорсько-німецькими загарбниками. 02.12.1944-22.10.1945. // ДАЗО. -Ф. Р-221. -Оп. 1. -Спр. 4. -Арк. 2.

⁷⁶ Циркуляри Рахівського окружного народного комітету про розподіл серед населення продуктів та промислових товарів 13.12.1944-22.11.1945. // ДАЗО. -Ф. Р-221. -Оп. 1. -Спр. 7. -Арк. 1.

⁷⁷ Там само. -Арк. 9.

⁷⁸ Там само. -Арк. 3.

⁷⁹ Там само. -Арк. 10.

⁸⁰ Там само. -Арк. 11.

⁸¹ Циркуляри і розпорядження Уповноваженого НРЗУ в справах землеробства і Рахівського окружного народного комітету та листування з ними про організацію сівби, молотьби, збір

Діяльність сільських народних комітетів Закарпатської України...

Розподілу за списками підлягали й інші продукти - м'ясо і масло⁸², цукор і оселедці⁸³, оцет⁸⁴ тощо. Сільськогосподарські товари у роздрібній мережі було практично неможливо, як і промислові. Серед населення сіл округу розподіляли і товари промисловості - мило⁸⁵, сірники, нитки⁸⁶ та ін. Всі ці товари були надзвичайно дефіцитними. У повідомленні завідувача складу Кооперативного Союзу в Рахові від 23 квітня 1945 р. до сільського народного комітету в с. С.Апша йдеться: «повідомляємо вас, що для вашого села прийшов товар на суму 1055.96 пенгів. Цей товар до 5 мая маєте перебрати, а при перебранні виплатити вищеназвану суму»⁸⁷. Так, 30 травня населення с. С.Апша отримало 100 кг цукру⁸⁸, стільки ж 2 вересня цього ж року⁸⁹. Постановою ОНК в Рахові встановлювалася і ціна цукру - 13 пенгів за кілограм⁹⁰. Звичайно це було явно недостатньо для задоволення всіх потреб, але бачимо намагання влади хоча б якось вирішити продовольчу кризу.

Рахівським ОНК для всіх сіл округу встановлювалися і норми споживання хліба на день та борошна або крупи на місяць. Так, наприклад, вчителі отримували 700 гр хліба на день і 1500 гр борошна або крупи на місяць; важко працюючі відповідно 600 гр і 1500 гр; легко працюючі - 500 гр і 1200 гр; службовці - 400 гр і 1200 гр; лікарі 500 гр і 1500 гр; утриманці одержували 300 гр хліба на день⁹¹. Священники православної церкви прирівнювалися до службовців⁹².

Одним із найголовніших завдань, поряд із забезпеченням населення продуктами, було наділення селян землею. Розв'язання аграрного питання носило і політичний характер - це повинно було максимально сприяти возз'єднанню Закарпаття з Радянською Україною. Адже основну масу населення складали селяни, абсолютна більшість яких все своє життя страждала від безземелля і малоземелля. За даними статистики до реформи на одну людину в Закарпатській Україні припадало всього біля 0,40 гектара орних земель⁹³.

На 1-ій конференції КПЗУ, окрім іншого, йшлося про конфіскацію земель греко-католицької церкви, великих землевласників та прибічників гортистського режиму. Цими землями мали бути безкоштовно наділені

врожаю, організацію молочарень та інші сільськогосподарські питання. 13.12.1944-11.12.1945. // ДАЗО. -Ф. Р-221. -Оп.1. -Спр. 13. -Арк.14.

⁸² Циркуляри Рахівського окружного народного комітету про розподіл серед населення продуктів та промислових товарів 13.12.1944-22.11.1945. // ДАЗО. -Ф. Р-221. -Оп. 1. -Спр. 7. -Арк. 24.

⁸³ Там само. -Арк. 25, 27.

⁸⁴ Там само. -Арк. 39.

⁸⁵ Там само. -Арк. 13,15,16.

⁸⁶ Там само. -Арк. 19.

⁸⁷ Циркуляри Рахівського окружного народного комітету про розподіл серед населення продуктів та промислових товарів 13.12.1944-22.11.1945. // ДАЗО. -Ф. Р-221. -Оп. 1. -Спр. 7. -Арк. 17.

⁸⁸ Там само. -Арк. 29.

⁸⁹ Там само. -Арк. 30.

⁹⁰ Там само. -Арк. 31.

⁹¹ Циркуляри Рахівського окружного народного комітету про розподіл серед населення продуктів та промислових товарів 13.12.1944-22.11.1945. // ДАЗО. -Ф. Р-221. -Оп. 1. -Спр. 7. -Арк. 8.

⁹² Там само. -7.

⁹³ Справки Министерства земледелия УССР в ЦК КП(б)У о земельных отношениях на территории Закарпатской области до воссоединения с Украиной (7 сентября 1946 г.) // ЦДАГОУ. -Ф.1. -Оп.75. -Спр.157. -А.2.

безземельні та малоземельні селяни через Народні комітети⁹⁴.

З'їзд Народних комітетів Закарпатської України, що відбувся в Мукачеві 26 листопада 1944 р., і поряд з прийняттям історичного Маніфесту про возз'єднання з Радянською Україною, обговорив аграрне питання і прийняв рішення, основою якого була резолюція 1-ої конференції КПЗУ, і яке мало неоціненне значення для селянства Закарпаття. Це була постанова «Про наділ селян, робітників і службовців Закарпатської України землею і лісом»⁹⁵.

Вперше в історії Закарпаття власниками землі мали стати ті, хто на ній працював – безземельні та малоземельні. На основі цієї постанови в перші ж місяці після її прийняття селянам було передано 52737 га землі, кількість малоземельних господарств скоротилася до 2,9%⁹⁶. Велике землеволодіння перестало існувати. Це було важливим кроком у проведенні реформи. Зовсім міняється картина у землекористуванні. На початок проведення земельної реформи, поміщикам, церкві та монастирям належало 59,5% земельних угідь, заможним селянам -19,8%, середнякам -16,9% і малоземельним селянам -3,8%⁹⁷.

На Першому з'їзді Народних комітетів було обрано орган державної влади Закарпатської України – Народну Раду Закарпатської України. Одним із перших таких декретів, який мав за основу постанову 1-го з'їзду Народних комітетів, був декрет за № 7 від 29 листопада 1944 р. «Про наділ землею безземельних і малоземельних селян, робітників і службовців Закарпатської України»⁹⁸. Згідно нього «наділення. безземельних і малоземельних селян, робітників і службовців здійснюють на місцях негайно місцеві Народні Комітети під доглядом Окружних Народних Комітетів. Наділ землі робітникам і службовцям не може перевищувати 1.000 квадратних метрів». У відношенні до села політика уряду була досить демократичною й дала добрі плоди. В умовах післявоєнної розрухи це мало життєво важливе, рятівне значення.

Для забезпечення правильного розподілу конфіскованої землі за рішенням ЦК КПЗУ від 27 лютого 1945 р. окружками партії провели спеціальні наради секретарів сільських партійних організацій і голів сільських Народних комітетів. Після цього по всіх селах були створені земельні комісії⁹⁹. Ці земельні комісії мали контролювати розподіл землі на місцях. Допомогати їм у цьому повинні були народні дружини, створені на основі декрету НРЗУ від 18 грудня 1944 р.¹⁰⁰

⁹⁴ Закарпатська правда -орган обкому КП(б)У та обласної ради депутатів трудящих. -1944. -21 листопада.

⁹⁵ Там само. -2 грудня.

⁹⁶ Козловська Л.Г. Розвиток народного господарства Закарпатської області за роки Радянської влади. -Львів: вид-во Львівського ун-ту 1959. -С. 20.

⁹⁷ Куценко К.А. Использование исторического опыта КПСС партийной организацией Закарпаття в борьбе за выполнение идеи Ленинского кооперативного плана // Тридцать лет по социалистическому пути... - С.98.

⁹⁸ Вісник НРЗУ. -1944. -30 листопада. -С. 5.

⁹⁹ Яремчук В.Т. Встановлення народної влади на Закарпатті і створення передумов для соціалістичного перетворення сільського господарства (жовтень 1944 - червень 1945 рр.) // Наукові записки УжДУ. - Ужгород, 1959. - Т. XXXIX. - С.26.

¹⁰⁰ Закарпатська правда -орган обкому КП(б)У та обласної ради депутатів трудящих. -1944. -30 грудня.

28 лютого 1945 р. Народна Рада Закарпатської України прийняла постанову, в якій йшлося про порядок розподілу земель на підставі декрету НРЗУ від 29 листопада 1944 р. В цій вказувалося, що землі, конфісковані у ворогів радянського суспільства -німецько-угорських поміщиків, акційних товариств, іноземних фірм, передаються безкоштовно в особисту власність безземельним і малоземельним селянам, а також службовцям і робітникам під власні городи¹⁰¹. Детальніше про перебіг земельної реформи НРЗУ ми вже писали в попередньому збірнику «Румунсько-українські відносини. Історія та сучасність»¹⁰². Подамо тільки зведені статистичні дані які стосуються землекористування в ході здійснення земельної реформи новою владою в с. Середня Апша. На 28 вересня 1945 р. становище у землекористуванні даного села виглядало так: «1. Кількість господарств у селі -922; 2. Безземельних -28; 3. Мають землі до 1 кад. гольда -130; 4. Мають землі від 1 до 3 кад. гольдів -162; 5. Мають землі від 3 до 5 кад. гольдів -243; 6. Мають землі від 5 до 7 кад. гольдів -141; 7. Мають землі від 7 до 10 кад. гольдів -77; 8. Мають землі від 10 до 15 кад. гольдів -51; 9. Мають землі від 15 до 20 кад. гольдів -42; 10. Мають землі від 20 до 30 кад. гольдів -30; 11. Мають землі від 30 до 40 кад. гольдів -10; 12. Мають землі від 40 до 50 кад. гольдів -5; 13. Мають землі більше 50 кад. гольдів -3»¹⁰³.

Таким чином бачимо, що землекористування в селі в ході здійснення реформи частково вирівнялося. Більша кількість господарств мала у своєму володінні до 7 кадастральних гольдів землі. Понад допустиму норму землеволодіння, а це 50 гольдів у селі було всього троє осіб. Чи не тому середньоапшанці не виявили бажання переселитися в низинні округи, що пропагувала НРЗУ. «Таких осіб, корті ішли б жити на низину нема. В селі було 3 раз вибухнувано»¹⁰⁴, -читаємо в одному з документів.

Завершальним актом у проведенні земельної реформи в Закарпатській Україні у змінах форм власності на землю став декрет НРЗУ від 15 грудня 1945 р., в якому на основі Маніфесту I-го з'їзду Народних комітетів та «важаючи за потрібне», запроваджувалися «радянські закони про націоналізацію землі». Оголошувалося, що від тепер вся земля з її надрами, водами, лісами на території Закарпаття є власністю державною, тобто «всенародним добром». Президії НРЗУ було доручено негайно здійснити всі заходи щодо передачі селянам землі «у безстрокове і безкоштовне

¹⁰¹ Ілько В.І. Аграрні перетворення в закарпатському селі (1944-1945 рр.) // Соціалістичні перетворення на Закарпатті за 25 років радянської влади: Матеріали респ. конф., присвяченої 25-річчю возз'єднання Закарпаття з Радянською Україною (1945-1970). -Ужгород: Карпати, 1970. -С.30.

¹⁰² Міщанин Василь. Колективізація сільського господарства в румунських селах Рахівського і Тячівського округів у другій половині 40-х років ХХ ст. / Colectivizarea in satele romanești din raioanele Teseu și Rahiv in cea de a doua jumătate a anilor '40 // Румунсько-українські відносини. Історія та сучасність: збірник наукових праць за матеріалами Міжнародної наукової конференції «Румунсько-українські відносини. Історія та сучасність»; 30 червня -1 липня 2009 р., м. Сату-Маре (Румунія) / Ред.кол.: І.І.Вовканич (голова), І.-Л. Горват, В. Чубота та ін. -Ужгород -Сату-Маре, 2011. -С. 187-206.

¹⁰³ Списки безземельних селян та листування з Рахівським окружним народним комітетом про розподіл землі. 01.02.1945-22.11.1945. // ДАЗО. -Ф. Р-221. -Оп.1. -Спр. 20. -Арк.13.

¹⁰⁴ Циркуляри Рахівського окружного народного комітету про розподіл серед населення продуктів та промислових товарів 13.12.1944-22.11.1945. // ДАЗО. -Ф. Р-221. -Оп. 1. -Спр. 7. -Арк. 12.

користування». Цим же актом попередні декрети і постанови Народної Ради Закарпатської України про часткову конфіскацію та націоналізацію землі вважалися за такі, що відповзали змістом декрету від 15 грудня 1945 р. і на цій основі ліквідовувалися¹⁰⁵.

Займалися сільські народні комітети і вирішеннями інших соціально-економічних питань. Слід відзначити, що і тут їхня діяльність зводилася до виконанням декретів і постанов Народної Ради Закарпатської України. Назвемо лише деякі декрети і постанови НРЗУ, які стосувалися конфіскації і націоналізації підприємств: декрет № 11 від 5 грудня 1944 р. «Про націоналізацію спиртних заводів, палінчарень і всіх підприємств по виробництву алкогольних напоїв»¹⁰⁶, декрет № 12 від 5 грудня 1944 р. «Про націоналізацію пивоварного заводу графа Шенборна-Бухгейма, акційної спілки в Підгорянах»¹⁰⁷, декрет від 5 грудня 1944 р. № 14 «Про будинки і рухоме майно ворогів народу, які втікли з мадярсько-німецькими загарбниками»¹⁰⁸, декрет № 25 від 21 грудня 1944 р. «Про націоналізацію всіх акційних банків Закарпатської України та про заложення «Народного банку Закарпатської України»»¹⁰⁹, декрет № 31 від 12 січня 1945 р. «Про націоналізацію лісопромислової фірми «Латориця», акційної спілки в Мукачеві»¹¹⁰, Декрет № 45 від 9 лютого 1945 р. «Про частинну зміну декрету НРЗУ від дня 5-го грудня 1944 року число 11 про націоналізацію спиртних заводів, палінчарень і всіх підприємств по виробництву алкогольних напоїв»¹¹¹, постанова НРЗУ від 1 лютого 1945 р. «Про конфіскацію заводу південно-карпатської, нафтоочисної і торговельної акційної спілки в Мукачеві»¹¹², постанова НРЗУ від 29 січня 1945 р. «Про конфіскацію хемічних заводів в Перечині, Сваляві і Великім Бичкові»¹¹³. Вже 16 грудня 1944 р. уповноважений Народної Ради Закарпатської України у справах промислів і торгівлі направив всім міським і окружним народним комітетам листа з настановами як правильно втілювати декрети НРЗУ: «наказую негайно подати оголошення о тім які спиртні заводи, палінчарні або інші підприємства по виробництву по виробництву алкогольних напоїв знаходяться на території округу або міста, хто є її власником, де він тепер перебуває і до якої національності голоситься.»¹¹⁴. В інформації мало вказуватися і те чи працюють ці підприємства на той момент, скільки на них працює робітників, мала проводитися інвентаризація обладнання. Окружний народний комітет у Рахові вже на другий день, 17 грудня 1944 р., направив листа за № 546/1944 до Сільського

¹⁰⁵ Шляхом Жовтня. Визволення Радянською Армією Закарпатської України і возз'єднання її з Радянською Україною. Збірник документів. Т. VI. - VIII-1944 р. - I-1946 р. - Ужгород: Карпати, 1965. - 445 с.

¹⁰⁶ Вісник НРЗУ. -1944. -15 грудня. -С.9-10.

¹⁰⁷ Вісник НРЗУ. -1944. -15 грудня. -С.10.

¹⁰⁸ Вісник НРЗУ. -1944. -15 грудня. -10-11.

¹⁰⁹ Вісник НРЗУ. -1944. -30 грудня. -С.17.

¹¹⁰ Вісник НРЗУ. -1945. -15 січня. -С.3.

¹¹¹ Вісник НРЗУ. -1945. -15 лютого. -С.30.

¹¹² Вісник НРЗУ. -1945. -15 лютого. -С.31.

¹¹³ Вісник НРЗУ. -1945. -31 січня. -С.20.

¹¹⁴ Декрет, постанова і циркуляри НРЗУ, Уповноваженого НРЗУ в справах промислу і торгівлі про проведення обліку націоналізованих фабрик, заводів і підприємств. 25.12.1944-08.09.1945. // ДАЗО. -Ф. Р-221. -Оп.1. -Спр. 8. -Арк. 2.

народного комітету в с. Середня Апша такого змісту: «Розпорядження НРЗУ в описі засилаємо з тим приказом, щоби СНК це розпорядження порядно простудіював і на кожний пункт цього розпорядження негайно дані зібрав, протягом 5-ох днів від дня доручення заслав СНК у Рахові»¹¹⁵.

27 грудня 1944 р. середньоапшанський СНК рапортував в округ -«голосимо, що в селі Середня Апша спиртних заводів або палінчарень нема»¹¹⁶. Проте жителі села були причасними до мародерства на хімічному заводі «Клотільда», який трохи пізніше був конфіскований постановою НРЗУ від 29 січня 1945 р. Жителі с. Середня Апша розкрали дошки, які належали згаданому підприємству і знаходилися в селі Плаюц. Для розслідування справи навіть направлялася міліція¹¹⁷.

Декретом НРЗУ від 17 серпня 1945 р. націоналізувалися залізничний транспорт і зв'язок, ліси та лісове господарство, промислові підприємства з числом робітників більше 15 чоловік або з числом робітників не менш 8 при наявності двигуна, а також поліграфічні підприємства, електростанції, млини та ін¹¹⁸. На основі цього декрету у селян с. Середня Апша було конфіковано дві механічні молотілки «Slavia» 1929 року випуску та «Vikev» 1936 р.в.¹¹⁹.

Велику увагу приділяли сільські народні комітети і від будівлям доріг і мостів зруйнованих відступаючими угорськими військами. Так, у одному з листів Рахівського ОНК за № 735/1944. -45-I до СНК с. Середня Апша читаємо: «Президія ОНК в Рахові наказує Вам приділити і негайно вислати для праці на залізній дорозі 400 робітників і 120 підвод. Коли назначене число не буде достачати з добровільнопороголошених, СНК повинен примусово змобілізувати потрібне число робітників та підвод»¹²⁰.

Таким чином, в діяльності сільських народних комітетів в період Народної Ради Закарпатської України 1944-1945 рр. можемо виділити два головні моменти. З одного боку, СНК провели величезну роботу із налагодження порядку в умовах повоєнної розрухи, взяли на себе певні нотаріальні функції тощо. З другого боку, їхня діяльність обмежувалася декретами і постановами Народної Ради Закарпатської України, рішеннями та інструкціями окружних народних комітетів, в яких зазвичай політичні інтереси переважали над іншими. Виключенням не стала і діяльність СНК румунського села Середня Апша.

¹¹⁵ Декрет, постанова і циркуляри НРЗУ, Уповноваженого НРЗУ в справах промислу і торгівлі про проведення обліку націоналізованих фабрик, заводів і підприємств. 25.12.1944-08.09.1945. // ДАЗО. -Ф. Р-221. -Оп.1. -Спр. 8. -Арк.2.

¹¹⁶ Там само. -Арк. 3.

¹¹⁷ Там само. -Арк. 4.

¹¹⁸ Там само. -Арк. 8.

¹¹⁹ Там само. -Арк. 16.

¹²⁰ Циркуляри і розпорядження Рахівського окружного народного комітету про мобілізацію робочої та тяглової сили для відбудови народного господарства. 13.12.1944-27.11.1945. // ДАЗО. -Ф. Р-221. -Оп. 1. -Спр. 9. -Арк. 5.

Statutul permanent al «Asociației de stingere a incendiilor din orașul Hust» 1868

Klara Gușeth

Статут Асоціації пожежогасіння в місті Хуст 1868 року

Резюме: Створення добровільних пожежних об'єднань було необхідністю, що впливала з істотних змін у житті міст: тривалий розвиток, їх велике і інтенсивність соціально-економічних областях. Що стосується міста Хуст, то його розвиток його промисловості, потреба в обороні матеріального та духовного багатства призвела до винайдення нових способів організації боротьби з вогнем. До цього додається і зростання кількості населення, що підвищує серйозну проблему пошуку найбільш ефективних шляхів у галузі охорони проти вогню.

У Хусті добровільні пожежники були наділені власною технікою для боротьби з вогнем, які були організовані задовго до подібних об'єднань в Австро-Угорщині, в тому числі в Марамороському комітаті (наприклад, в Сігету Мармацієй, резиденція комітату, подібна асоціація була створена в 1872 році). Таким чином, можна сказати, що в 1868 році, пожежна служба організована з добре навченим персоналом і наділена пожежним обладнанням. Мета асоціації полягала в захисті та рятуванні життя людей, рухомого і нерухомого майна, боротьбі з пожежами в місті загалом.

Permanent Ordinance of Firefighting's Association in the town Hust (year 1868)

Abstract: *The set up of the volunteer firemen associations was necessary due to the significant changes in the life of cities: their continuous development, their large extent and intensity of urban social and economic life.*

The urban and industrial development of the town of Hurst, the need to defend its material and spiritual wealth led to finding new ways of organizing the fight against the fire. All this comes with the growth of population that raises a serious problem of finding the most effective ways to guard against fire.

The volunteer firefighters of Hust who were trained in a particular technique of intervention used to be organized well ahead some similar associations from Austria-Hungary and even from the County of Maramures (such as, in Sighet, which is residence of the County of Maramures, a similar association was founded in 1872). We can thus say that in 1868, the firefighters service was organized by well trained people and with fire-fighting equipment. The purpose of the association was to protect and save human lives, to protect their movable and immovable assets against fire at the lowest cost possible.

Cuvinte Cheie: *Statut, asociație, pompieri voluntari, regulament, prevenirea incendiilor, tehnică de intervenție, Adunări generale, Comitet director*

Keywords: *Position, association, volunteer firefighters, regulation, fire prevention, intervention technique, General meetings, Steering Committee*

La 5 decembrie 1870 se înființa Asociația Națională a Pompierilor din Ungaria, la inițiativa contelui Széchenyi Ödön (fiul contelui Széchenyi István) a cărei primă Adunare Generală a avut loc în 18 septembrie 1871.¹

¹ http://mtdportal.extra.hu/books/markusovszky_bela_a_magyar_orszagos_tuzoltosovetseg_tortenete.pdf; accesat la data de 24.10.2011; Markusovszky Béla, *A magyar országos tűzoltó-szövetség története. Az első két évtized (1870-1890) története*, Budapest, 1911, p. V).

Cea mai veche formă de asociere a pompierilor voluntari din Ungaria a fost înființată însă la Debrecen, în cadrul Gimnaziului, după model olandez, în secolul al XVII-lea,² urmată de cea din Arad, în anul 1834 și ulterior Óbuda, în cadrul șantierului naval, în anul 1855.³ La acestea se adaugă în formele de asociațiile pompierilor voluntari din Sopron (1866), Oradea și Bratislava în (1867), în Timișoara, Nagyszombat (1868) etc.⁴ De altfel, spre sfârșitul secolului al XIX-lea numărul acestora devine mult mai mare, asociații de pompieri voluntari înființându-se aproape în fiecare oraș din Austro-Ungaria, ca urmare în primul rând a normelor de drept referitoare la înființarea și funcționarea asociațiilor în general, din perioada dualismului, care înlocuiesc legislația din timpul absolutismului, ordonanța lui Bach din 1850 și patenta lui Francz Josef I din 1852, ce limitau dreptul de înființare al asociațiilor și pe cele care funcționau deja. În plus înființarea asociațiilor pompierilor voluntari a reprezentat o necesitate izvorâtă din schimbările majore survenite în viața orașelor: dezvoltarea lor continuă, întinderea mare a acestora, precum și intensitatea vieții social-economice urbane.

Până în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, mai precis până în perioada dualismului austro-ungar (1867), în lipsa unui serviciu organizat pentru prevenirea și stingerea incendiilor, această activitate se desfășura cu concursul membrilor breslelor existente pe teritoriul orașelor, fiecare breaslă având obligația să participe la localizarea și stingerea focului cu unelte specifice meseriei. Alături de ele, la stingerea incendiilor participau și locuitorii orașelor.

În perioada habsburgilor, împărății Maria Tereza și Iosif al II-lea au emis o serie de legi, de ordonanțe și au aprobat elaborarea unor regulamente care au stat la baza organizării activității de prevenire și stingere a incendiilor, ce cuprindeau reglementări privind măsurile adoptate în asemenea situații, obligațiile cetățenilor ș.a.m.d. Acestea au stat la baza întocmirii regulamentelor comitatelor, un astfel de regulament pentru prevenirea și stingerea incendiilor fiind întocmit pentru comitatul Maramureș încă din 22 martie 1774.⁵

În anul 1788 împăratul Iosif al II-lea a emis Regulamentul de prevenirea și combaterea incendiilor, valabil pentru tot Imperiul Habsburgic, care prevedea că orice bărbat apt este obligat să participe la stingerea incendiilor. Printre altele, se prevedea că în satele și pe moșiile mai mari, locuitorii să aibă sarcini bine stabilite, în sensul că unii să se ocupe de căratul apei, iar alții cu demolarea construcțiilor incendiate sau a celor din jur, pentru a se preveni extinderea focului. Locuitorii trebuiau instruiți anual pe linia de pază contra incendiilor. Se mai dădeau și recomandări și sfaturi pentru modul de confecționare a pompelor de incendii, care să fie din metal și să fie transportabile pe roți, iar pentru căratul apei să se confecționeze găleți din piele etc.⁶

În anul 1834 a apărut o broșură tipărită în cele trei limbi uzuale în Transilvania -română, maghiară și germană, intitulată *De comun folositoare și ușor deprindere învățături despre scutitoarele mijlociri în contra parei de foc*, scrisă

² *Ibidem*, p. 2.

³ *Ibidem*, p. 3.

⁴ *Ibidem*, p. 6.

⁵ Petru Dican, *File din Istoria Pompierilor Maramureșeni*, Baia Mare, 2010, p. 38.

⁶ <http://www.isubihor.rdsor.ro/prevenire/0000000089/...File%20din%20istoria%20pompierilor%20bihoreni/text.html>, accesat la data de 24.10.2011.

de cavalerul Ioan Aldini din Milano, editată la Buda, în care, pentru prima dată, se popularizează și se recomandă un echipament de protecție pentru pompieri. Pe copertă mai este menționat că broșura conține “unele luări de seama pentru cei mai mari, spre stingerea focului, rânduiei și pentru căpitani pompierilor”. În această publicație, echipamentul recomandat este descris cu multe amănunte. Se confecționa din fire de amianta (azbest), având proprietatea de a împiedica pătrunderea căldurii și se compunea din cămașă, pantalon, mănuși și masca. Pentru o mai bună protecție a capului, se așeza peste mască și un coif, care ajungea până la umăr. Mai era și scutul, confecționat din împletitură de fire de amiantă, care se ținea în mână, în fața flăcărilor. Greutatea echipamentului nu trebuia să depășească 7 kg, ca să nu împiedice mișcarea pompierilor în timpul intervenției. Acest echipament se mai recomanda în toate locurile de muncă unde procesul tehnologic producea temperaturi ridicate.⁷

Prevederile Regulamentelor pentru prevenirea și stingere incendiilor au fost preluate și menționate în hotărârile conducerii orașelor care stabileau obligațiile cetățenilor în cazul izbucnirii incendiilor.

În ceea ce privește orașul Hust, dezvoltarea urbanistică și industrială a orașului, nevoia de apărare a avuției materiale și spirituale a determinat găsirea de noi forme de organizare a luptei împotriva focului. La toate acestea se adaugă și creșterea numărului populației, care ridică în mod serios problema găsirii modalităților celor mai eficiente pe linia pazei contra incendiilor. Orașul Hust număra la sfârșitul secolului al XIX-lea - 8.716 locuitori, 4356 de sex masculin și 4360 de sex feminin.⁸

La Hust pompierii voluntari înzestrați cu tehnică proprie de intervenție se organizează cu mult înaintea unor asociații similare din Austro-Ungaria, și inclusiv din comitatul Maramureș (spre exemplu, în Sighetu Marmăției, reședința comitatului Maramureș, o asociație similară se înființează în anul 1872).⁹ Înființarea unei asociații a pompierilor voluntari nu a scutit însă conducerea orașului de atribuțiile ce îi reveneau în ceea ce privește prevenirea și stingerea incendiilor.

Din documentele vremii cunoaștem faptul că la data de 7 martie 1968, a avut loc ședința Asociației de stingere a incendiilor din orașul Hust, prezidată de directorul (președintele) acesteia, Iános Teodorovics, în cadrul căreia se decide aprobarea Statutului acestei asociații.¹⁰ În aceeași zi primarul orașului - M. Szűcs stabilea ca tehnica orașului de stingere a incendiilor să fie preluată de asociație. Excepție făceau 2 pompe (vizi puska) care trebuiau întâi reparate. Pentru repararea acestora dar și pentru achiziționarea uneia noi au fost desemnați Agoston Jozsef, Pelkonisz Jozsef, Keresztes Kristof, Lévai András și Szigyártó Jozsef.¹¹ O zi mai târziu, același Iános Teodorovics a înaintat Statutul spre confirmare, în 3 exemplare, vicecomitelui Comitatului Maramureș de la Sighetu Marmăției.¹² Statutul a fost trimis ulterior, la 9 martie 1868, conform uzanțelor timpului, spre aprobare către Ministerul de Interne al Ungariei, fiind aprobat la 25 mai 1868, la Buda, de către Baronul Wenckheim

⁷ Idem.

⁸ *A Magyar Korona orságainak 1900 évi népszámlása, Budapest, 1902, p. 298.*

⁹ Arhivele Naționale Maramureș, Fond Prefectura Județului Maramureș. Seria Comitetul Municipal, act nr. 35/1873, f. 2.

¹⁰ Idem, act nr. 178/1868, f. 4.

¹¹ *Ibidem.*

¹² *Ibidem, f. 1.*

Béla - ministrul de interne.¹³ În adresa de confirmare se specifica că se înaintează 2 exemplare din Statut, unul pentru arhiva comitatului și unul pentru Asociația de stingere a incendiilor din orașul Hust, și că în mod obligatoriu, orașul își păstrează pe mai departe îndatoririle ce revin referitoare la prevenirea și stingerea incendiilor.¹⁴

Putem afirma astfel că în anul 1868, serviciul de pompieri se organizează cu oameni bine pregătiți și înzestrați cu echipamente pentru stingerea incendiilor, scopul asociației fiind acela de a proteja și salva viețile omenești, respectiv bunurile mobile și imobile împotriva incendiilor, din dragoste față de aproape, cu costurile cele mai mici posibile.¹⁵ Fondurile necesare înființării asociației au provenit din donațiile voluntare, sumele necesare funcționării acesteia fiind reprezentate de contribuția periodică a locuitorilor orașului Hust și a voluntarilor, plătită în rate.¹⁶

În ceea ce privește organizarea asociației, aceasta era formată din membrii fondatori (cu o contribuție mai mare decât cea a membrilor activi) și membrii activi (care contribuiau cu 20 de forinți la fondul asociației), ce aveau în frunte un comandant șef (care era de asemenea și directorul (președintele) asociației, un Comitet director și Adunarea Generală.¹⁷ De gestionarea fondurilor asociației și de achiziționarea materialelor necesare funcționării acesteia răspundea Comitetul Director, directorul (președintele) fiind obligat să prezinte periodic o dare de seamă în cadrul Adunărilor Generale. În cadrul Adunării Generale, prin vot majoritar erau aleși membrii Comitetului Director. Comitetul Director și directorul - autoritatea superioară, stabileau regulamentul de funcționare, reprezentau Asociația în fața tuturor forurilor superioare și se ocupau de pregătirea membrilor. Adunarea Generală era prezidată de comandantul șef, care aproba și hotărârile acesteia. Avea loc o dată pe an, în timp ce Comitetul Director se întrunea o dată pe trimestru. Membrii activi erau obligați să se prezinte la locul intervenției, pe durata întregii operațiuni de stingere a incendiilor. În cazul în care părăseau orașul aceștia erau obligați să anunțe Comitetul Director cu 8 sau chiar mai multe zile înainte.¹⁸

Comitetul Director era format din 11 membrii, incluzând și directorul (președintele), în același timp și comandant șef. Dintre aceștia 3 vicepreședinți, 3 inspectori, 3 „organizatori” și un arhitect erau aleși de Adunarea Generală, iar medicii, dulgherii și alți profesioniști erau numiți de comandantul șef. Atât alegerile, cât și numirile trebuiau făcute cu mare atenție, în funcție de suma donată de locuitorii orașului Hust, pentru nevoile Asociației. În cazul în care un membru se retrăgea din cadrul Asociației, Adunarea Generală și comandantul șef alegeau un nou membru. Așa cum am menționat deja, de veniturile Asociației răspundea Comitetul Director, pentru gestionarea directă a banilor au fost însă numiți un casier și un auditor. În ceea ce privește comandantul șef, acesta putea fi înlocuit de unul dintre cei trei adjuncți, mai exact de cel care obținea numărul de voturi mai mare. Membrii cu funcții erau aleși o dată la 3 ani.¹⁹

Dizolvarea asociației se putea face numai cu 2 treimi din voturile membrilor, situație în care averea acesteia revenea orașului Hust.

¹³ *Ibidem*, f. 3.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ *Ibidem*, f. 7.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ *Ibidem*, f. 8.

Hust, 1868 martie 7, *Statutul permanent al Asociației de stingere a incendiilor din Hust*

A Huszt Kor. városi állandó tűz oltó egyesület alapszabályai

I. §. Az egyesület célja: ingó és ingatlan vagyont valamint ember életet a tűzveszedelemtől megóvni, illetőleg megmenteni jutalomra való igény nélkül tisztán felebaráti szeretetből, egyrészt a közszükségnek megfelelően, másrészt a lehető legkisebb költségekkel.

II. §. 1. A célnak elérése. Pénzalap és jövedelem, még pedig:

III. §. Az alakuláshoz szükségelt pénzalap egyszer s mindenkorra nyújtandó önkéntes adakozás útján gyűjtetik be. A begyűlt összeg az első fölszerelésre fog fordítatni, s a netalán mutatkozó felesleg az igazgató tanács által gyümölcsözőn helyeztetik el. Ezen pénzalapból szereztetnek meg azon első nélkülözhetetlen kellékek, mellyek szükségesek arra, hogy az egyesület működését megkezdhesse.

IV. §. A fönntartásra szükségelt összeg. Huszt város lakosai által önkénytes részletekben fog befizetetni. Az egyesület vagyonáról, jövedelméről és kiadásairól az igazgató évenként nyilvános kimutatást nyújt be a közgyűlésnek.

V. §. A közgyűlés általános szótöbbséggel választja az igazgató parancsnokot és az igazgató tanácsnak választás alá eső tagjait a számadások megvizsgálására és helyben hagyás áraválasztmányt küld ki, és rendelkezik véglegesen az egyesület vagyona fölött.

VI. §. Szervezés. Az egyesület áll: alapító, rendes és szivattyus tagokból, kiknek s illetőleg az egyesületnek élén áll a főparancsnok és igazgatótanács.

VII. §. Az igazgató parancsnok képviseli az igazgató tanáccsal együtt az egyesületet a felsőbb hatóságok irányában; - meg állapítja az igazgató tanács közbenjárásával a Szolgálati Szabályokat, valamint a gyakorlati rendet, és vezényli a tagok begyakorlását. Elnököl az egyesület ügyében határozó tanácskozmányban s a végzést szótöbbség szerint kimondja. Vezényel a tüzeseteknél.

Az igazgató tanács által a különféle gépek műszerek s egyéb kellékek megszerzésére megajánlott összegekkel rendelkezik, minden kiadást utalványoz s az évi kimutatásokat, számlákat és egyéb e szakba vágó irományokat aláírással ellátva helyben hagyás végett közgyűlés elé terjeszti.

A közgyűlést évenként legalább egyszer, az igazgató tanácsot pedig évnegyedenként legalább is egyszer összehívni köteles. A rendes szivattyús tagokra a szolgálati kötelezettséget a rendszabályok értelmében követi.

Köteles a tűz helyszínén megjelenni s az egész működést vezényelni. Ha ebben akadályoztatnék, pár órányi távolléte esetére a következő alparancsnokot helyettesévé nevezi. -ha 8 vagy több napra távozik a városból köteles erről az igazgató tanácsot tudósítani.

VIII. §. 2. Az igazgató tanács 11 tagból áll. -az igazgatót is beleszámítva. -kik közül 3 alparancsnokot, 3 felügyelőt, 3 rendezőt és egy építész a közgyűlés választ, az orvosokat ácsokat és a többi szakértő egyéneket az igazgató tanácsban a főparancsnok nevezi. Mind a választásoknál mind a kinevezéseknél kellő figyelem fordítandó azon arányra, a melyben Huszt lakosai a társulat szükségleteinek fedezéséhez járulnak. -

Az igazgató tanács teendői a főparancsnoknak vagy az őt helyettesítő alparancsnoknak elnökléte alatt: a tagok felvétele s oklevéllel való ellátása, s közönségnek sajtó útján s a programok és alapszabályok megküldése által történendő buzditása az egyesület pártfogására.

A pénzek kezelésére pénztárnokot s ellenőrt választ, kik számadásukat bármikor az igazgató tanácsnak bemutatni kötelesek.

Az igazgató tanács a pénzek hová fordítását intézi, s a gépek és kellékek megszerzésére való pénz összeget kiszabja. Kidolgozza a szolgálati rendszabályokat és oda törekedik, hogy főképen a háztulajdonosokat és más leginkább érdekeltet az egylet pártolására megnyerje és arra buzdítsa, hogy a birtokukban levő épületek terjedelméhez és értékéhez arányban álló évi részletek fizetésére kötelezzék magukat. -

Az igazgató tanács a főparancsnokkal együtt fölügyel az alapszabályok megtartására és felelős a rendelkezése alatt álló egyleti vagyonról.

Az igazgató tanácsból kilépő tag helyébe a közgyűlés vagy a főparancsnok újat választ vagy nevez, a köz[...] időben a tanács önmaga egészíti ki magát az alapítók sorából választandó póttagok által. -

IX. §. 3. Az alparancsnokok vagy aligazgatók minden hivatalos teendőikben a főparancsnok segédei.

A nyert szavazatok nagyobb száma határozza meg az alparancsnokok sorozatát. -

X. §. 4. A felügyelők kötelesek tüzeseteknél a vezénylő parancsnok által kiadott rendeletek teljesítésére, valamint a gépek és eszközök pontos kezelésére felügyelni.

XI. §. 5. A rendezők tűzoltási védő és mentő intézkedések végrehajtásánál a rendet fön[n] tartani, s a főparancsnok s a működő tagok között az összhangró[l] parancs szerinti összefüggést közvetíteni kötelesek.

XII. § 6. Az építészek és ácsok a szakmájukba vágó s az egyletet érdeklő ügyeket az igazgató tanács jóváhagyásával intézik. A tüzesetekről szollo (szóló) s az igazgató tanácsnak a szertárnok által benyújtandó jelentéshez adatokat szolgáltatnak.

Tüzek alkalmával a vezénylő parancsnoknak a házak biztossága vagy omlandósága körül tanácsot adnak. -

XIII. §. 7. Az orvosok a tüzeseteknél sebesült tagokat ingyen ápolás és gyógyítás alá veszik.

XIV. §. 8. Az igazgató tanácsosok a többi tanácsbelieknek a körülményekhez képest segítségökre vannak.

XV. §. II. A pénzkezelésről. A pénztárnokot a közgyűlés választja. A pénzeket személyesen kezeli, az igazgató-tanács által határozott s a főparancsnok vagy helyettese által utalványozott fizetéseket teljesíti. -

Minden jövedelemről és kiadásról rendes pénztári könyvet vezet s az igazgató-tanács kívánatára bármikor kimutatást tenni, valamint évnegyedenként bezárván a számadást, a pénztár állásáról pontos jelentést beadni köteles. -

XVI. §. Az ellenőr a pénztár pontos kezelésére fölügyel és a pénztárnok minden hivatalos irományát ellenjegyzi.

XVII. §. A főpénztár gondnokot a gyakorlat főmesterét, s e nemben a főparancsnok közvetlen segédjét az igazgató jelölvéni ki a közgyűlés választja titkos szavazással. -

Tűz alkalmával és gyakorlatoknál vezeti az első fecskendőt. Az egész testület névjegyzékét összeállítja, s a keze alá adott tárgyakra leltárt készít, melyet az igazgató és ellenőr ellenjegyvez. -

XVIII. §. A rendes tagok a védő mentő és felügyelő osztályokba helyeztetnek s ehez képest a tüzet oltják, a vagyont s életet mentik, a megmentett vagyon biztos elhelyezéséről gondoskodnak, az utcák népességét rendben tartják. -

Minden szolgálatot jutalomra való igény nélkül s önkényt vállalt kötelezettségből teljesítik. Az egyletbe való fölavatáskor 20 at fizetnek az alakulási pénzalaphoz s tagsági minőségükről oklevelet kapnak. -

XIX. §. A fő és alszertárnok vagy gépész és a szolgálak éjjel nappal kötelesek ép ugy önmaguk készen lenni, valamint a gépeket készen tartani, hogy minden perczen szolgálatra képesek legyenek. -

III. A tagok fölvétele.

XX. §. Alapító tag mindenki a ki a fölszereléshez egyszer mindenkorra egy vagy több (...) ftal járul s mint ilyen szavazati joggal bir a közgyűlésen. -

Rendes tagul csak az vétetik föl, ki magánál az igazgató tanácsnál jelenti, s 3 egymásután következő évre, tagi köteleiséget vállal. A beavatáskor minden rendes tag fizet 20 at (...). -

Az eltávozó esetét kivéve szintén 3 évi kötelezettséget vállalnak. Az előljárók minden 3 év után újra választatnak. -

XXI. §. A szolgálati idő a tagok száma szerint oszlatik fel ugy hogy minden tag egy évben csak 3 napra volna szolgálat köteles. -

E kötelezettség alól a főparancsnoknak nyomós érvek alapján lehet ideiglenes fölmentést nyerni. Az egylet feloslása.

XXII. §.

Ha az összes tagok kétharmadának szavazata folytán, vagy más viszonyok miatt az egylet megszűnne lenni minden vagyona az egyletnek Huszt városára száll. -

Huszt 1868 mart 7

Teodorovics János

Magyar királyi belügyminiszter

1851 szám

Ezen alapszabályok jóváhagyatnak.

Budán 1868 évi május hó 25-én

B. Wenckheim Béla

Arhivele Naționale Maramureș, fond - Prefectura Județului Maramureș, Comitetul Municipal, inv. 340, act 178/1868, file 7-10, original, limba maghiară.

Înființarea asociațiilor pompierilor voluntari a reprezentat o necesitate izvorâtă din schimbările majore survenite în viața orașelor: dezvoltarea lor continuă, întinderea mare a acestora, precum și intensitatea vieții social-economice urbane.

În ceea ce privește orașul Hust, dezvoltarea urbanistică și industrială a orașului, nevoia de apărare a averii materiale și spirituale a determinat găsirea de noi forme de organizare a luptei împotriva focului. La toate acestea se adaugă și creșterea numărului populației, care ridică în mod serios problema găsirii modalităților celor mai eficiente pe linia pazei contra incendiilor.

La Hust pompierii voluntari înzestrați cu tehnică proprie de intervenție se organizează cu mult înaintea unor asociații similare din Austro-Ungaria, și inclusiv din comitatul Maramureș (spre exemplu, în Sighetu Marmăției, reședința comitatului Maramureș, o asociație similară se înființează în anul 1872. Putem afirma astfel că în anul 1868, serviciul de pompieri se organizează cu oameni bine pregătiți și înzestrați cu echipamente pentru stingerea incendiilor, scopul asociației fiind acela de a proteja și salva viețile omenești, respectiv bunurile mobile și imobile împotriva incendiilor, din dragoste față de aproape, cu costurile cele mai mici posibile.

Геополітична концепція Карла Гаусгофера

Микола Вегеш

Conceptia geopolitica al lui Karl Haushofer.

Rezumat: În articol sunt prezentate etapele importante ale vieții și concepția geopolitică al unuia dintre fondatorii școlii clasice germane de geopolitică. Autorul atrage atenția asupra relațiilor personale ale lui Karl Haushofer cu Hitler, R. Sorge, R. Hess și cu alte persoane influente ale timpului. O atenție semnificativă i se acordă evoluției concepției geopolitice a lui Haushofer, asupra căreia o influență semnificativă a avut-o cursul Germaniei naziste în timpul celui de-al Doilea război mondial. Autorul ridică problema evaluării concepției geopolitice a lui Haushofer în știința politică actuală.

Geopolitical concept of Karl Haushofer.

Abstract: The article researches the main periods of life and the geopolitical concept of one of the founders of German classical school of geopolitics. Author pays attention to the personal relations of K. Haushofer with A. Hitler, R. Sorge, R. Hess and other influential people of that time. The article also researches the evolution of Haushofer's geopolitical concept, which was deeply influenced by the change of Hitler's Germany direction during World War II. Author raises the question of valuation of Haushofer's concept in the modern political science.

Cuvinte Cheie: Concepție geopolitică, Karl Haushofer, școala clasică germană, politică actuală, concepția Blocului continental, oedeologia ideilor, evoluție geopolitică

Keywords: Geopolitical thinking, Karl Haushofer, the German classical school, politics today, the continental Bloc, ideology of ideas, geopolitical development

Сучасні дослідники справедливо вважають Карла Гаусгофера (1869-1946) одним із засновників німецької геополітики. Він був визначним вченим, який відзначався фантастичною працелюбністю, володів унікальною майстерністю читання лекцій, був людяним і добропорядним. Необхідно погодитись з одним із біографів Гаусгофера, що «будучи переконаним німецьким патріотом, він ніколи не опускався до рівня паннімецького шовінізму» [2, 189]. Разом з тим, не можна заперечувати твердження М.Дністрянського, що «незважаючи на велику кількість публікацій (понад 400), оригінальних ідей та методологічних підходів у К.Гаусгофера не так вже й багато, та ще й догоджаючи політичній кон'юктурі він часто змінював свої погляди» [8, 84]. Хоча існують різні думки щодо ролі К.Гаусгофера в розвитку геополітики [1, 3, 4, 8-11, 12, 16-20], однак його вплив на становлення цієї науки важко переоцінити. Дехто з його іменем пов'язує також занепад геополітики [8]. Найбільш повний аналіз теоретичної спадщини К.Гаусгофера зроблений А.Васильченком [2].

Карл Гаусгофер народився в Мюнхені у баварській консервативній аристократичній сім'ї. Його батько був професором політичної економії в Мюнхенському технічному університеті. Після закінчення гімназії (вищої академічної школи), всупереч сімейній традиції, він вирішив стати професійним військовим. Протягом 1895-1897 рр. майбутній класик геополітики прослухав серію курсів у Баварській військовій академії. К.Гаусгофер, ставши у 1899 р. офіцером, більше двадцяти років прослужив у армії. Брав участь у битвах Першої

світової війни і вийшов у відставку в чині генерал-майора. В роки Другої світової війни К.Гаусгофер одержав ранг бригадного генерала.

В 1908-1910 рр. займав посаду німецького військового аташе в Японії, що дозволило йому близько познайомитися з проблемами Далекого Сходу і Тихого океану. Його перше наукове дослідження «Дай Ніхон» («Велика Японія») було присвячено геополітиці Японії й видано в Мюнхені (1913). Японський період закінчився захистом докторської дисертації, яку він підготував у Мюнхенському університеті під керівництвом професора Еріха фон Дрігальські. В дисертації та опублікованій монографії К.Гаусгофер ґрунтовно висвітлив географічні основи розвитку Японської імперії, яку він називав «Прусія Сходу». Дослідник, відносячи Японію до країн з континентальним типом мислення, розглядав її як пряму противагу Великобританії, що постійно прагнула до самоізоляції. Японія, навпаки, зобов'язана континенту культурою і писемністю. Уже в дисертації вчений обґрунтував ідею створення німецько-японського союзу.

Причетність до Японії зблизила К.Гаусгофера з Ріхардом Зорге -резидентом радянської розвідки в Японії. Ймовірно, не стільки К.Гаусгофер, як Зорге прагнув до знайомства. Першу зустріч радянського розвідника з визнаним лідером німецьких геополітиків прискорило призначення підполковника Ойгена Отта в якості офіцера-посередника в Японію. Відповідними рекомендаціями Отт міг заручитися в полковника Ніколаї, але ніхто краще Гаусгофера не міг дати йому в терміновому порядку необхідний мінімум інформації про японську армію і про Японію загалом. В недалекому минулому К.Гаусгофер доручив одному із свої асистентів, тодішньому секретарю Гітлера і своєму учневі, Рудольфу Гессу написати для рейхсвера дослідження про японські методи шпигунства, внаслідок чого з'явився солідний матеріал обсягом в 132 сторінки. Отту хотілося дізнатися про все це побільше. Консультації відбувалися в прискореному темпі, так як Отту необхідно було прибути в японський генеральний штаб в червні 1933 р. [15].

Німецький дослідник Юліус Мадер детально описав знайомство Зорге з Гаусгофером: «Щойно за Ойгеном Оттом встигли закритися двері кабінету Гаусгофера в Мюнхенському університеті, як в них постукав Ріхард Зорге. Він добре підготувався до цієї зустрічі. Ще під час скрупульозної підготовки до виконання завдання він ґрунтовно вивчив і публікації Гаусгофера. Йому було відомо захоплення професора Японією і спеціальними проблемами Далекого Сходу, крім того, Зорге не без основи міг розраховувати на інтерес професора щодо його обширних знань проблем Китаю. Зорге звернув увагу на те, що професор Гаусгофер в своєму журналі, починаючи з 1927 р., постійно твердив про необхідність створення військового союзу між Німеччиною, Японією та Італією. Ймовірно, Зорге запитав Гаусгофера, чи не зацікавлений він в спеціальних статтях з проблем Японії та Китаю для свого журналу «Цайтшриффт фюр геополітик». Курт Фовінкель, який після Гаусгофера редагував журнал, писав: «Мені відомо, що Зорге повідомив професора Гаусгофера про своє найближчим часом тривале відрядження в Японію і заявив про готовність надсилати звідти статті для «Цайтшриффт фюр геополітик». Поскільки Гаусгофер як завжди відчував себе тісно пов'язаним з Японією, і поскільки ми надавали великого значення роботі спеціалістів

на місці подій, він з радістю прийняв цю пропозицію. Я вважаю, що Зорге говорив на цю тему з професором Гаусгофером в Мюнхені. Ймовірно, вони обговорювали і коло тем, які викликали в нас зацікавленість у такому співробітництві. Особисто я бачив Зорге до його від'їзду всього один раз. Ми розглядали Зорге перш за все як кореспондента в Японії, володіючого спеціальними знаннями в галузі економіки.» [15, 136].

Уже по першим статтям Ріхарда Зорге, які невдовзі з'явилися на сторінках «Цайтшриффт фюр геополітик», можна судити про те, які теми обговорювались під час переговорів з професором Гаусгофером. Статті називалися «Перетворення в Манчжоу-Го», «Японські збройні сили. Їх місцеположення», «Японські збройні сили. Їх роль в політиці Японії» тощо. Нічого не підозрювавший головний геополітик, скоріше за все поінформував Зорге про мету вояжу підполковника Отта, а також погодився із запропонованими Зорге напрямками його майбутньої журналістської роботи в Японії. Все це давало можливість Зорге, посилаючись на рекомендації Гаусгофера та інших авторитетів, з повною основою вести дискусії на ці теми з експертом рейхсвера Оттом, не боячись викликати в останнього яку-небудь підозру. Вже згадуваний Курт Фовінкель пригадував, що «час від часу Зорге надсилав рукописи професору Гаусгоферу в Мюнхен; звідти я потім щомісяця одержував усі матеріали для чергового номера. Гаусгофер ніколи не виправляв рукописи, я зрідка тільки дещо виправляв стиль».

В 1921 р. К.Гаусгофер став професором географії Мюнхенського університету, де заснував Інститут геополітики та видавав журнал «Цайтшриффт фюр геополітик». У 1934-1937 рр. був президентом Німецької академії, головою організації «Об'єднання на захист німців за кордоном» в Баварії. В цей період у нього були непогані зв'язки з відомими нацистами, хоча необхідно констатувати, що членом НСДАП Гаусгофер ніколи не був. Він неодноразово зустрічався з Й.Ріббентропом, Й.Гельбсом, Г.Гімлером, вже не кажучи про свого учня -«наці номер три» Рудольфа Гесса. Рідше він бачився з Гітлером. У 1923 р. після невдалого «пивного путчу» Гесс разом з Гітлером переховувались в Альпах у замиському будинку Гаусгофера, а потім, коли вони відбували покарання в мюнхенській в'язниці, він часто навідував їх. Під час їх тривалих розмов Гітлер познайомився з геополітикою, а прийшовши до влади, перетворив цю науку в складову частину німецької ідеології. В 30-ті роки зв'язки Гаусгофера з політичною елітою Третього Рейху підтримувались через посередництво його сина Альбрехта, який з 1934 р. працював позаштатним дослідником в Міністерстві закордонних справ.

Необхідно погодитись з твердженням російського геополітика Миколи Мироненка [14, 62-71], що політичний вплив Гаусгофера на нацистський режим пройшов два випробування, які в кінцевому рахунку звели його нанівець. По-перше, це невдала мирна місія Р.Гесса в Англію (переліт в 1941 р. до Великобританії з місією переконати англійців у об'єднанні з Німеччиною, як твердив Гесс, належала Гаусгоферу). По-друге, провал липневого (1944 р.) замаху на Гітлера (операція «Валькірія»), очолюваного полковником Штауфенбергом, в якому взяв участь син Гаусгофера Альбрехт. Сам Гаусгофер 23 липня 1944 р. був заарештований, а через деякий час така доля спіткала й його сина, який хоч і не брав участі в змахи, однак співчував

заколотникам. Хоча вже 31 серпня Гаусгофер був звільнений, але тривалий час перебував у депресії.

Після краху фашистської Німеччини Гаусгофер був заарештований вже американськими окупаційними властями, так як потрапив до розряду «видатних нацистів, і виступив свідком на Нюрнберзькому процесі. Його становище ускладнював і той факт, що 28 січня 1946 р. Гаусгофера позбавили професорської пенсії, а керівництво мюнхенського університету не хотіло, щоб він читав лекції студентам. Перебуваючи в стресовому стані, 10 березня 1946 р. він разом з дружиною Мартою покінчив самогубством. Про психологічний стан Гаусгофера свідчить передсмертна записка: «Я не хочу, щоб мене поховали за якимись офіційними чи церковними обрядами. Я не бажаю жодних над могиляників з епітафіями. Я хочу все забути і бути забутим» [2, 187]. Заслуговує на увагу думка Володимира Дергачова, що «сьогодні називати Гаусгофера соратником і «сірим кардиналом» німецького нацизму рівносильно звинуваченню Карла Маркса в геноциді проти радянського народу на тій основі, що, примара комунізму, яка бродила по Західній Європі, привела до кривавих наслідків на іншій землі» [7, 23-26].

Російські дослідники С.Жильцов, І.Зонн та А.Ушков небезпідставно відзначали, що в термін «життєвий простір» Гаусгофер і Гітлер вкладали різний зміст [13, 18]. Центральним пунктом зовнішньополітичної програми Німеччини в період гітлеризму було завоювання «життєвого простору» Сходу. Агресивність цього пункту носила в історії німців традиційний характер і лягла в основу доктрини «Дранг нах остен», що брала витoki з часів тевтонських рицарів. Гітлерівська расова теорія вступала в пряме протиріччя з тією геополітичною лінією, якої притримувався Гаусгофер, адже за його ідеєю Росія мала стати союзником Німеччини. Є всі підстави стверджувати, що у Гаусгофера Гітлер взяв тільки те, що відповідало його ідеям, і не випадково вчений наприкінці життя заявляв, що зміст «Майн кампф» не має ніякого відношення до геополітики. Після арешту Гаусгофера західними союзниками йому неодноразово доводилося давати відповіді на безліч питань. Підозра слідчих, що його праці могли підштовхнути нацистське керівництво до здійснення агресивних задумів, Гаусгофер рішуче заперечував: «Якщо вони й читали мої праці, то зрозуміли їх суть невірно» [2, 148-149]. Нерідко Гаусгоферу приписували те, чого ніколи не було. Наприклад, стверджували, що Георгій Гурджієв саме через нього запропонував свастику в якості емблеми націонал-соціалістського руху. Насправді Гаусгофер протягом 1922-1938 років зустрічався з Гітлером не більше десяти разів [2, 10].

Видатний австрійський письменник Стефан Цвейг в книзі «Вчорашній світ. Спогади європейця» описав зустрічі з Гаусгофером, з яким познайомився під час подорожі до Індії. На відміну від багатьох офіцерів його освіта була всесторонньою і не обмежувалась знаннями військових наук. Направляючись із завданням вивчити на місці воєнний театр російсько-японської війни, він досконало оволодів японською мовою. Після повернення в Німеччину Цвейг довго підтримував дружні відносини з сім'єю Гаусгофер, переписуючись і навідуючи один одного в Зальцбурзі та Мюнхені. Цвейг пише про генерала з великою симпатією, відзначаючи його працелюбність

та інтелект, талановитість чудового співрозмовника. Цвейг був одним з перших, кому генерал сформулював ідею про «життєвий простір» народів, але ніхто не передбачав, що його ідеї зможуть спричинитися до агресивної політики. Навіть коли Гаусгофера назвали «другом Гітлера», Цвейг не міг цьому повірити. І насправді, що могло бути спільного між високоосвіченим, глибокомислячим вченим і одержимого крайнім німецьким націоналізмом фанатом. Тим більше, що дружина Гаусгофера була далеко не чистої раси з точки зору нюрнберзького закону про євреїв.

Плідно займаючись науковою роботою, К.Гаусгофер опублікував кілька сотень наукових і науково-популярних праць. Серед основних його робіт заслуговують на увагу «Кордони в їх географічному і політичному значенні», «Панідеї в геополітиці», «Статус-кво і оновлення світу», «Континентальний блок», «Геополітика Тихого океану», «Японська імперія в її географічному розвитку», «Світова політика сьогодні» та ряд інших. Показово, що дружина Гаусгофера Марта переклала на німецьку мову книгу англійського геополітика Дж. Фейргріва «Географія і світова могутність». До речі, хоча саме німецьких вчених вважали піонерами геополітики, Гаусгофер не заперечував того факту, що великих успіхів досягли науковці Італії, Великобританії, Франції, Іспанії, США, Росії. В одній з перших своїх лекцій Гаусгофер запропонував об'єднати зусилля вчених різних держав для дослідження конкретних територій.

У 1927 р. К.Гаусгофер завершив роботу над фундаментальною монографією «Кордони в їх географічному і політичному значенні» [21], в якій запропонував власний варіант «справедливого», на думку автора, вирішення проблеми кордонів. У передмові до книги К.Гаусгофер висловив надію, що в недалекому майбутньому не знайдеться місця дискримінації, і «багатомільйонні стародавні культурні народи не стоятимуть як безперервно звинувачувані, бідні, пограбовані перед закритими дверима, закриті кордонами і перетнуті дорогами в майбутнє» [233]. Звичайно, Гаусгофер мав на увазі, перш за все, Німеччину, яка втратила значні території після Версаля. До речі, для всіх праць вченого характерне різко негативне ставлення до рішень Версальського договору. Територіальні зміни, які сталися після Версаля, Гаусгофер зображує як такі, що поставили Німеччину в безвихідне становище, позбавивши її «життєвого простору». Подібна оцінка дається рішенням Версаля з приводу колоній. Слід також відзначити, що К.Гаусгофер зображує Німеччину, як таку, що багато втратила після поразки в Першій світовій війні, однак знімає з неї відповідальність за її розв'язання. В трактуванні цієї проблеми він апелює не до історичних фактів, а до психології та «патріотизму». Гаусгофер ніби продовжує лінію німецької делегації у Версалі. Оскільки договір був підписаний, то з юридичного боку він позбавлений можливості прямо заперечувати відповідальність Німеччини за розпочату війну, а це дозволяє автору ухилятися від обговорення цього питання, використовувати різноманітні «обхідні маневри».

Кордон, на глибоке переконання К.Гаусгофера, є складовим чинником життя нації, отже його треба захищати. Той, хто цього не робив, буде відчужений кордоном і йому, рано чи пізно, доведеться за це розплатитися. Визнаючи «природність» кордонів -гірські хребти, великі

ріки, пустинні й заболочені місця, які завжди відігравали велику роль в житті держави, - вчений, все-таки, натякає на їх перегляд, адже не може німецька нація перебувати в принизливому становищі. Наслідуючи ідеї свого вчителя Ф.Ратцеля, Гаусгофер вважає нормальним, а точніше, повністю допустимим просторове розширення держав, не виключаючи при цьому і можливість освоєння земель, які раніше були непридатними для життя. Ідею «розширення простору» Гаусгофер більш чіткіше сформулює у пізнішій своїй праці «Континентальний блок»: «Адже кожна перемога в кінцевому рахунку виражається в просторі, а приз перемоги - одержана територія. Але вона повинна бути насправді захоплена і стати такою» [22]. В роботах Гаусгофера часто зустрічається формула «розбійники моря» і «розбійники степу», при допомозі якої вчений намагається зображувати себе противником імперіалістичної, загарбницької політики. Однак, варто погодитись з твердженням І.Усачова, що цим самим він «вносить плутанину в саме питання про історичне формування держав, ставлячи знак рівності між природним пересуванням народів і колоніальним загарбанням» [22, 419].

В розділі про психологію кордонів держави та їх типи К.Гаусгофер наводить свій ідеал кордону - «чіткий, стабільний кордон сильної прикордонної форми, який по суті справи належить сильнішому». Такий кордон, на думку вченого, зберігається навіть тоді, коли сильніший змушений відступати. Що стосується сухопутного кордону Німеччини на Заході, то він нагадує «зруйновану стіну», з якої випали найцінніші камені попередньої будови, та й ті лежать на чужій, але вже не своїй землі. Безсумнівно, йдеться про землі, які за Версальським договором відійшли до Франції. Кульмінацією свого дослідження Гаусгофер вважає «виховання усвідомленого почуття кордону». «Політичне почуття кордону», вважає дослідник, найкраще збереглося в Японії. Для того, щоб цього досягти в повній мірі, має мати місце рівновага між «настроєм і результатом», але аж ніяк не обійтися без «практичних справ», без «бойової участі як особистості, так і мас у вихованні почуття кордону». Тільки тоді завершиться «усвідомлене повернення до інстинкту самозбереження», але «на більш високому рівні» [21, 80-87].

К.Гаусгофер запропонував власну типологію кордонів, виділивши його п'ять різновидів: 1) наступаючий кордон, який складається з висунутих вперед опорних органів; 2) високоорганізований, насичений комунікаціями кордон, який постійно розвивається і розширюється («кордон напоготові»); 3) кордон рівноваги, який можливий завдяки спільному розумінню обох сторін; 4) укріплений кордон в стані оборони; 5) кордон, напередодні розпаду - роззброєний, кинутий напризволяще, відкритий для проникнення, вторгнення тощо. Гаусгофер також поділяє кордони на «спокійні», «інертні», «легко збуджені» та «застійні. У розділі «Оборона кордону і кордон оборони» вчений звернув увагу на військово-технічну організацію кордону: «Підтримка кордону в боездатному стані вимагає перш за все кропіткої роботи усіх в державі в ім'я досягнення прикордонної оборони» [21, 202-212]. Але, вважає Гаусгофер, все повинно мати свою міру, бо «це незнання міри, звичайно, викликає переляк за кордоном». Окремий розділ дослідник присвятив кордонам німецького народу і держави, піддавши нищівній критиці «ідею пан-Європи». Вона, на його глибоке переконання, «втягнула б

нас, обікрадених простором, в жорстокі битви французького, бельгійського і нідерландського імперіалізму за колонії». Всі біди німецького народу, - вважає Гаусгофер, - «мають причиною два моменти: перший - особливість нашого життєвого простору, і другий - зарано виявлений внутрішній настрій нашої високообдарованої, але схильної до шизофренічних катастроф народної спільноти» [21, 227-237].

Оптимістично завершує свою працю Гаусгофер: «Бувають часи апатії та втоми: вони приходять і до сильних країн, і до хоробрих народів, зміцнюючи та знесилюючи їх подібно отруті, змушуючи їх розгубити і проспати успадкований простір і майбутнє своїх дітей. Слід вважати своїм обов'язком без спочинку окликати їх як сомнамбул до тих пір, поки вони не почують і не прокинуться, щоб зміцнити і розширити свої кордони. Кожний повинен спробувати створити завершений власний образ кордонів свого державного, народного і культурного ґрунту, навіть якщо такий образ пригодиться тільки будівничим храму прийдешніх часів!» [21, 249].

В 1931 р. з'явилася праця К.Гаусгофера «Панідеї в геополітиці». Під ними вчений розумів «ідеї, які охоплюють всі народи, широкі цілі, й інстинктивно прагнуть до розвитку в просторі». Панідеї, які існували з давніх часів, Гаусгофер класифікує на еволюційні та революційні. До перших він відносить пантихоокеанську і в меншій мірі панамериканську. До революційної належить паназійський рух, який, на думку вченого, одержує могутню підтримку з Москви. Ці панідеї Гаусгофер ще інакше трактує як континентальні та морські, які перебувають у постійному антагонізмі.

Численні рухи чи течії всесвітньої історії, у назві яких є частка пан (від грецького -все), неоднозначні як по формі, так і змісту. Звідси широка можливість їх оцінки і трактування різними дослідниками. Гаусгофер засуджує одні панрухи і позитивно оцінює інші без достатніх для цього основ, а інколи і всупереч очевидній істині. Засуджуючи панамериканізм і паніндійський рух, він, в той же час, ідеалізує пангерманізм, який за час свого існування в повній мірі проявив свою шовіністичну, агресивну суть. Необхідно більш детальніше зупинитись на заключному розділі праці «Планетарне майбутнє пан ідеї», в якому німецький дослідник наближується до прогнозування ситуації. Гаусгофер застерігає, що не можна допустити, щоб Європа опинилася під впливом ідеології Радянського Союзу чи лицемірства англо-саксів. СРСР і Британська імперія володіють величезним простором, який вони захоплювали різними методами, а тому їх зближення є суттєвою загрозою для навколишнього світу. Більшість панрухів, вважає Гаусгофер, шукають майбутнього розвитку такими різними шляхами, що це може привести до тертя між паназійською, панбританською імперськими ідеями і пантихоокеанськими компромісними стремліннями, а пан-Європа з колоніальними придатками зможе глибоко вторгтися в будь-які зони тертя [21, 253-352].

Виключно в профашистському дусі написана Гаусгофером і опублікована в 1939 р. праця «Статус-кво і оновлення життя» [21, 355-370]. На час публікації роботи, Німеччина вже провела «аншлюс» Австрії та приєднання до своєї території Судетської області Чехословаччини. Гітлер розпочав впроваджувати в життя ідею «життєвого простору». К.Гаусгофер

це розширення простору називає «оранкою», яку, на його думку, необхідно відрізнити від захоплення чужих земель. В цьому розширенні «життєвого простору» їй полягала зміна статус-кво. Чехословаччина, вважає Гаусгофер, понесла заслужене покарання за переслідування 3,5 млн. німецького населення, хоча важко погодитись з його твердженням, що «наруга над судетськими німцями» з боку чехів відбувалася щодня.

Праця Гаусгофера написана в яскравому антирадянському дусі, хоча з неї видно, що вчений був добре обізнаний з процесами, які відбувалися в СРСР. «Не кожному народові властиво, - констатує автор, - як в Радянському Союзі, звільнитися від грядучого перенаселення при допомозі ВЧК, а потім ГПУ (яким ми вдячні за наведені цифри), в результаті знищення 6 млн. чоловік, смерті від голоду за два роки (1922 і 1931 рр.) 4 млн., вигнання приблизно 22 млн. з їх будинків і подвір'їв, і все ж чисельність населення знову піднімається до 160-170 млн.». Поряд з цим ідеалізуються Японія, Італія та Німеччина - «простори з високою культурою», де виключені подібні лікування кровоспусканням, адже ці народи «відчувають занадто велику повагу до культурних досягнень окремого людського життя». Гаусгофер усвідомлює, що «оранка» для німецького народу ще не закінчилась, кожний німець повинен усвідомлювати необхідність «вижимання максимуму можливого», «об'єднати кров і ґрунт» в єдине ціле.

К.Гаусгофер набагато глибше і ґрунтовніше ніж інші дослідники довів, що геополітика - надзвичайно динамічна наука. Протягом першої половини ХХ ст. німецький вчений запропонував кілька моделей розвитку геополітичної ситуації, які відповідали конкретним періодам історії. Хоча, необхідно зауважити, що Гаусгофер змушений був коригувати свої моделі в залежності до позиції, яку займав у той чи інший період німецький уряд. Отже, простежимо еволюцію його геополітичних прогнозів і міркувань.

Ще з часів Отто фон Бісмарка вважалося, що Німеччина буде в безпеці тільки тоді, коли займатиме центральне місце в коаліції центрально-європейських держав. Невдовзі з'ясувалося, що Німеччина зіткнулася не з конфліктом таласократії та телурократії (моря і суші), а з неочікуваним їх альянсом. За такої ситуації, вважав Гаусгофер, досягти переваги на обох фронтах не під силу не лише Німеччині, але й будь-якій іншій державі. Після поразки в Першій світовій війні К.Гаусгофер зосередився на ідеї великих просторів, запропонувавши модель панрегіоналізму, яка мала протистояти планам панамериканізму. Гаусгофер прийшов до висновку, що з метою протистояння американській «стратегії анаконди», світ необхідно поділити вздовж меридіанів. Перша з моделей Гаусгофера поділила землю на три панрегіони - Пан-Америка з центром у США, Євро-Африка з ядром у Німеччині та Пан-Азія на чолі з Японією. Слабкість цієї моделі полягала в ігноруванні Радянського Союзу, якому не знайшлося в ній місця.

Пізніше Гаусгофер запропонував чотирьохчленний поділ світу, в якому до вищеназваних трьох панрегіонів додавався і Радянський Союз, сфери впливу якого розповсюджувалися на Іран, Афганістан та Індостан. Однак, розвиток історичних подій, зокрема підписання в 1939 р. пакту Молотова-Ріббентропа у черговий раз вніс корективи у модель Гаусгофера. Він взявся за обґрунтування ідеї створення континентального блоку по осі Берлін

-Москва -Токіо. В праці «Континентальний блок» Гаусгофер намагається довести, що ця ідея визрівала давно, як в політичних колах Японії, так і Німеччини. Такого союзу найбільше боялися англо-сакси, бо, фактично, він значив для них смерть. Гаусгофер наводить безліч фактів, які свідчили про численні перешкоди для створення такого союзу. Підписання радянсько-німецького пакту Гаусгофер привітав, адже тепер Німеччина переставала бути затиснутою між таласократичними державами і хартлендом. Проте, Гітлер не підтримав геополітичну модель Гаусгофера, віддавши перевагу спорідненості німців з англо-саксами. Доказом цього є дивна війна проти Великобританії в 1939-1940 рр. Сучасні дослідники цілком справедливо вважають, що Гітлер мав усі можливості вивести Великобританію з війни ще до початку нападу на СРСР. Він до останньої хвилини сподівався, що в Лондоні переможе пронимецька орієнтація, яка дозволить об'єднати сили Німеччини і Великобританії в боротьбі проти наймогутнішої країни Євразії.

22 червня 1941 р. Гітлер здійснив напад на Радянський Союз. К.Гаусгофер розцінював це як величезну стратегічну помилку фюрера, адже Німеччина не в змозі була вести паралельну війну і проти країн суші, і проти морських держав. Хоча, навіть у середовищі Гаусгофера існували думки, що німецька авіація, яка панувала в «третьому морі» -повітрі, допоможе перебороти недоліки геополітичного становища Німеччини. Однак, практика показала, що значення авіаційного простору було суттєво перебільшено. Зрозумівши, що зіткнення з СРСР відвернути неможливо, Гаусгофер намагався відвернути війну на два фронти. Це співпадало з думками частини німецького генералітету, які шукали виходу на пронимецьки налаштованих політиків США та Великобританії. Своєї кульмінації ця ідея набула під час загальновідомої місії Аллена Даллеса. Чим все завершилося, добре відомо. Разом з тим, Гаусгофер передбачив післявоєнне посилення США, яка за такої розкладки суттєво посилювала своє геополітичне становище, перетворюючись у головну світову силу.

Еволюція геополітичної концепції К.Гаусгофера багатьох чому залежала від змін зовнішньополітичного курсу Німеччини, особливо напередодні та під час Другої світової війни. До цього додамо, що Гаусгофер ніколи не претендував на об'єктивність та неупередженість. Вважають, що великий вплив на його модель мали англофобські настрої, що визначали в значній мірі континентальні симпатії Гаусгофера. На думку А.Васильченка, К.Гаусгофер притримувався правила: якщо континент виступає проти океану, то необхідно виступати на боці континенту. Виходячи з своєї моделі, Гаусгофер вітав закріплення Японії в Тихоокеанському регіоні, тому що це підривало позиції США і Великобританії, а коли Франція чи Великобританія закріплювалися на острівних територіях, що колись контролювалися Німеччиною, то він виступав за негайну незалежність цих областей [2, 118]. Саме Німеччина, на думку Гаусгофера, повинна була очолити країни «третього світу» в боротьбі за свою незалежність, бо це підривало могутність Великобританії. Якщо в 20-х роках Гаусгофер позитивно відносився до зовнішньополітичного курсу СРСР, то після втручання останнього у внутрішні справи Китаю і Монголії різко змінив своє відношення. Врешті-решт він звинуватив СРСР у розпалюванні громадянської війни в Китаї та Іспанії.

Література:

- Бессонов Б. Фашизм: идеология, политика. -М.: Высшая школа, 1985. -280 с.
- Васильченко А.В. Сумрачный гений III Рейха. Человек, стоявший за Гитлером. -М.: Вече, 2013. -304 с.
- Гаджиев К.С. Введение в геополитику. -М.: Логос, 2002. -432 с.
- Гаджиев К.С. Геополитика. -М.: Международные отношения, 1997. -384 с.
- Геополитика: Антология. -М.: Академический проспект; Культура, 2006. -1004 с.
- Губерський Л., Андрущенко В., Михальченко М. Культура. Ідеологія. Особистість: Методолого-світоглядний аналіз. -К.: Знання України, 2002. -578 с.
- Дергачев В.А. Геополитика. -К.: ВИРА-Р, 2000. -448 с.
- Дністрянський М.С. Геополітика: Навчальний посібник. -Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2011. -436 с.
- Дністрянський М.С. Етнополітична географія України: Проблеми теорії, методології, практики. -Львів: Літопис; Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. -490 с.
- Дністрянський М.С. Політична географія та геополітика України: Навчальний посібник. -Тернопіль: Навчальна книга -Богдан, 2010. -344 с.
- Дністрянський М.С. Україна в політико-географічному вимірі. -Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2000. -310 с.
- Дугин А. Основы геополитики: Геополитическое будущее России. -М.: Арктогея, 1997. -608 с.
- Жильцов С.С., Зонн И.С., Ушков А.М. Геополитика Каспийского региона. -М.: Международные отношения, 2003. -280 с.
- Колосов В.А., Мироненко Н.С. Геополитика и политическая география. -М.: Аспект-Пресс, 2002. -479 с.
- Мадер Ю. Репортаж о докторе Зорге: Документальная повесть о разведчиках мира с приложением избранных статей Рихарда Зорге. -Берлин: Военное издательство ГДР, 1988. -304 с.
- Нартов Н.А. Геополитика. -М.: ЮНИТИ, 2000. -359 с.
- Несук М., Репринцев В., Камінський Є. Україна в зарубіжних доктринах та стратегіях ХХ століття // Політична думка. -1995. - №2-3. -С. 50-70.
- Рудич Ф. Місце і роль України в новому геополітичному просторі // Нова політика. -1998. - №5. -С. 18-23.
- Себайн Дж. Г., Торсон Т.Л. Історія політичної думки. -К.: Основи, 1997. -838 с.
- Україна в сучасному геополітичному просторі: теоретичний і прикладний аспекти / За ред. Ф.М.Рудича. -К.: МАУП, 2002. -488 с.
- Хаусхофер К. Границы в их географическом и политическом значении // Классика геополитики. ХХ век. -М.: Издательство АСТ, 2003. -С. 227-598.
- Хаусхофер К. О геополитике: Работы разных лет. Границы в их географическом и политическом значении. Панидеи в геополитике. Статус-кво и обновление мира. Континентальный блок /Перевод с немецкого И.Г.Усачева. -М.: Мысль, 2001. -426 с.

Інтерпретація понять «людина» і «масове суспільство» у філософських концепціях представників країн Центрально-Східної Європи: на прикладі Румунії та України

Igor Beregh

Legătura dintre conceptele «om» și «mass societate» în țările din Europa Centrală și de Est: studiu de caz -România și Ucraina

Rezumat: *Articolul studiază interpretarea unor astfel de categorii precum «uman» și «societate de masă», în concepțiile filosofice ale oamenilor de știință români și ucraineni. Se analizează concepțiile filosofice ale lui E. Cioran, K. Nojka, D. Donțov, M. Shlemkevych și ai altor filosofi est-europeni. Autorul încearcă să afle influența filosofiei occidentale cu privire la concepțiile reprezentanților din Ucraina și România și să explice asemănările și deosebirile dintre ele.*

Interpretation of categories «human» and «mass society» in the philosophical conceptions of the Central-Eastern European representatives: based on Romania and Ukraine

Abstract: *The article researches the interpretation of such categories as “human” and “mass society” in the philosophical conceptions of Romanian and Ukrainian scientists. It analyses the philosophical conceptions of E. Cioran, K. Nojka, D. Dontsov, M. Shlemkevych and other Eastern-European philosophers. The author tries to find out the influence of the western philosophy on the conceptions of Ukrainian and Romanian representatives and to explain the similarities and differences between them.*

Cuvinte Cheie: *Conceptele «om» și «mass societate», gândire filosofică, concepții filosofice, filosofie occidentală., regimul totalitar fascist, conducător al poporului, filosofi români, caste, elite*

Keywords: *The concepts of «man» and «mass society», philosophical thinking, philosophical concepts, Western philosophy, totalitarian fascist regime, leader of the people, Romanian philosophers, groups, elites*

«Масове суспільство» є прямою загрозою демократії, її виродженням та переходом на більш жорсткі засади, котрі унеможливають існування громадянського суспільства та правової держави. Воно характеризується «атомізованістю», яка розсіює будь-які свідомі спроби на спротив несправедливості з боку влади, а також домінуванням у ньому «посередніх» людей, котрі не вдаються до глибокого аналізу суспільних процесів, відзначаються пасивністю і лише плывуть за течією, що керується вказівками «зверху». Таким людям можна нав'язати які-завгодно ідеї та погляди, примусити їх бути палкими прихильниками існуючого режиму та фанатично вірити у свого «вождя», котрий уособлює державу та спосіб життя всього народу. «Масова людина» відчуває свою єдність з «вождем», чиновниками режиму та масою інших людей з «штучними» поглядами та потребами. В механізмі такої держави людина почувається річчю, «гвинтиком», який у будь-який момент може бути замінений іншим таким «гвинтиком», оскільки в «масовому суспільстві» всі схожі і ніхто не має права виділитись з-поміж інших, продемонструвати свою оригінальність, не кажучи вже про невизнання цінностей, що їх сповідує система.

Перші спроби пояснити явище «масового суспільства» були

зроблені ще на початку XIX ст. такими вченими як А. Токвіль та Ж. де Местр. У другій половині XIX ст., починаючи від праць Г. Лебона та Ф. Ніцше, ширилося усвідомлення небезпеки, яку собою являє масове суспільство. Своє негативне навантаження термін «маса» зберіг і в XX ст., коли розпочався розгляд проблеми на концептуальному рівні. Такі вчені як Х. Ортега-і-Гасет та О. Шпенглер трактували «бунт мас» як загрозу владі еліти, що єдина здатна керувати, оскільки володіє відповідними знаннями і досвідом. Ці вчені вважали, що недосвідчені маси, внаслідок захоплення важелів влади, приведуть суспільство до повної катастрофи. З середини XX ст. концепції масового суспільства набувають цілковито нового характеру. Мова вже не йде про розподіл на «розумну» еліту та «дурні» маси, наголос робиться на тому, що «масовим» стає все суспільство. Показовою у цьому контексті є концепція «одномірності» Г. Маркузе, викладена ним у відомій книзі «Одномірна людина» (1964). Проблемами, пов'язаними з «масовою свідомістю», займався Франкфуртський інститут соціальних досліджень, до якого, крім Г. Маркузе, входили такі вчені як Т. Адорно, М. Хорхаймер, Е. Фромм, Ю. Габермас. Кожен із цих вчених розробив власну концепцію «масового суспільства», але об'єднує їх те, що корінням їхньої соціальної критики був неомарксизм. Еволюція поглядів на масове суспільство відбувалася також під впливом такого напрямку у філософії як екзистенціалізм, представниками якого є К. Ясперс та Ж.-П. Сартр. Зокрема погляди К. Ясперса знайшли своє продовження у дослідженнях чималої кількості науковців, однак найбільш ґрунтовне осягнення походження «мас» та їхньої ролі у встановленні та функціонуванні тоталітарних режимів вдалося учениці К. Ясперса -Х. Арендт. Дослідниця у своїй основній праці «Джерела тоталітаризму» (1951) прийшла до висновку, що масове суспільство, нарівні з антисемітизмом та імперіалізмом є однією з першочергових передумов тоталітаризму. Так само, розглядаючи тоталітарний фашистський режим, австрійський вчений В. Райх вбачав його зародки у масовій психології суспільства, яке прагне розчинитися у своїй пасивності та підкоритись сильному лідерові, тобто «вождеві народу», який нібито подбає про його безпеку. Працюючи в руслі концепції психоаналізу З. Фрейда, В. Райх ратував за «сексуальну революцію», оскільки розглядав всі неврози у суспільстві як наслідок пригнічення сексуальності. На межі XX -XXI ст. на передній план виходять постмодерністські концепції масового суспільства, розроблені такими вченими як Ж. Бодріяр, Ж. Дерріда, Ж. Делез, Ф. Гваттарі та Г. Дебор.

В «Енциклопедії політичної думки» за редакцією Д. Міллера дається таке визначення масового суспільства: «Наразі цей термін («масове суспільство» -І. В.) здебільшого вживають для означення типу суспільства, яке є водночас великим за кількістю населення і доволі розпливчастим та аморфним за своєю соціальною структурою, економікою, державним устроєм. В ідеальному масовому суспільстві буває невтримний індивідуалізм у царині моралі, поведінка споживача просякнута гедонізмом, а родина, громада, церква, школа пронизані загальною розбещеністю. Через неорганізованість масового суспільства, його радше атомізовану, ніж органічну природу, його вважають не тільки сприятливим для зміцнення централізованої

влади, -частково через притаманний йому пошук політичної єдності, -але й ідеальним суспільством для досягнення цілей і задоволення бажань тоталітарних лідерів, які тому й заохочують його розвиток. Загалом масове суспільство розглядають як надзвичайно вірогідний результат поступу індустріалізації та демократії¹. У свою чергу «Короткий оксфордський політичний словник» пояснює масове суспільство, як «уявлення, що в деяких сучасних суспільствах люди стають вразливі до спокус тоталітаризму внаслідок браку соціальних структур стримування»².

Згідно з останніми тенденціями в даній проблематиці, феномен «суспільства мас» може проявитися в будь-якій країні, де руйнуються групові зв'язки, де наявні соціальні потрясіння чи стан аномії. Як правило, вихід мас на політичну арену призводить до встановлення диктатур чи тоталітарних режимів, яскравими прикладами чого служать фашистський режим в Італії (1922), нацистський в Німеччині (1933), а також сталінський режим в СРСР. Посилення ролі держави, яка за «бездумної», «одномірної» підтримки мас втручається у будь-які сфери суспільного життя своїх підлеглих, призводить до нівеляції індивідуальності та нав'язування комплексу того, що Г. Маркузе називав «штучними потребами». Звідси випливає, що єдиною умовою розвитку гармонійного та вільного від «штучності» суспільства є наполеглива праця кожного окремого індивіда над власним духовним зростанням та над пошуками нових вимірів для «одномірної» соціальної комунікації, яку наразі живлять міфи користі та споживання.

Проблема людини ще ніколи не поставала так гостро як у XX та XXI ст. Питання людської свободи і вибору, меж пізнання та альтернатив розвитку в однаковій мірі (хоча й у різних масштабах) стимулювали соціально-філософську думку як Західної, так і Східної Європи. Зокрема філософська думка двох країн-сусідок -Румунії та України -теж причетна до постановки питань щодо ролі, мети та можливостей людської індивідуальності в межах соціальних систем. Враховуючи спільне соціалістичне минуле цих двох країн, процес побудови філософських концепцій відбувався в приблизно однакових умовах, а тому в працях румунських та українських вчених наявною була велика кількість точок дотику щодо інтерпретації поняття людської особистості та осмислення категорій «маса» і «масове суспільство».

Переходячи, власне, до розгляду румунських філософських традицій, варто зазначити, що «одним із парадоксів румунської культури є те, що, незважаючи на відсутність її визначальної ролі у розвитку світової історії (що є спільним для східноєвропейського «пригальмованого розвитку»), румунська філософська думка являє собою надзвичайно високий рівень категорійності постановки фундаментальних проблем. Це стало можливим як результат рафінованого гносеологічного та феноменологічного розпредметнення підсумків західноєвропейської філософії. Причому розпредметненість останньої відбулася не механістично -сталося перевтілення її логічних імперативів в ідіоматику румунської

¹ Масове суспільство // Енциклопедія політичної думки / Пер. з англ. ; за ред. Д. Міллера. -К.: Дух і Літера, 2000. -233 с.

² Масове суспільство (Mass society) // Короткий оксфордський політичний словник / Пер. з англ. ; за ред. І.Макліна й А.Макмілана. -К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2005. -С. 393.

культури, відбувся повний цикл (хоча й тільки на рівні руху свідомості) від етнічного до загального і від загального до етнічного на більш високому рівні самоусвідомлення. (Становлення етнічної самосвідомості східноєвропейських країн відбувалося вже в принципово інших теоретичних реаліях, аніж становлення самосвідомості західноєвропейської культури)»³.

Що ж стосується румунських мислителів, які безпосередньо аналізували проблему самоусвідомлення людини в просякнутому масовою культурою сучасному світі, то варто відзначити в першу чергу таких вчених як Еміль Чоран⁴ (1911 -1995), Константін Нойка (1909 -1987) та Лучіан Блага (1895 -1961). Всі вони, виходячи з власного досвіду спостереження за соціальними процесами та власного наукового підходу, розробили оригінальні концепції в руслі соціальної філософії, які не мали аналогів у західному філософському мисленні. Зокрема, дослідження К. Нойки мають прогресивний характер -вони ведуть людину до її теоретичних та історичних меж із метою вироблення розуміння шляхів їхнього подолання⁵. А це саме той підхід, за допомогою якого вдається найбільш ефективно протистояння стереотипам масового суспільства. Однак найбільшого свого загострення проблематика людини та масовості здобула в працях Еміля Чорана. Саме Е. Чоран, незважаючи на відсутність чіткої системи та афористичність своїх праць, призвів до чергового перегляду ролі та місця людини в сучасній філософії.

Творчість Е. Чорана, як і його життя, -це шлях парадоксів. Його праці («Трактат про розпад», 1949; «Спокуса існування», 1956; «Історія та утопія», 1960; «Зізнання і прокляття», 1987) містять кілька засадничих тем: божевілля, святість гріха, самогубство, прийняття смерті. Світ, на думку Е. Чорана, -це постійна самоомана, побудована на покорі, смиренності, вірі й надії, що є гідністю рабів. Людина навіть не може достеменно знати, ким вона є. Їй здається, що вона має волю та бажання, але, разом із тим, на якомусь рівні вона втрачає все, чим здатна володіти. Прив'язаність до речей -ознака слабкості духу й виродження. На рівні підсвідомого людина не може керувати собою. Отже, те, чим насправді керує людина, -лише світ позірних істин⁶.

Думка Е. Чорана була у фарватері з тими, хто усвідомив, що перехід від знаків, які приховували «істини», до знаків, які приховують, що нічого немає, здійснили докорінний злам у пізнанні та розумових видах діяльності. Інфляція принципу адекватності чи відповідності -ключовий сюжет історії, який спостерігає Е. Чоран за безперервними процесіями фальсифікацій, що в різний час супроводжували владу -сакральну, релігійну, політичну, соціальну. А відтак і позначалися на «творенні» історії, яку писали переважно переможці⁷.

³ Шкепу М.О. Східноєвропейська філософія ХХ століття. Монографія / Марія Олексіївна Шкепу. -К.: Київський національний торгово-економічний університет, 2008. -С. 8.

⁴ фр. Emil Michel Cioran (французька вимова -Сьоран).

⁵ Шкепу М.О. Східноєвропейська філософія ХХ століття. Монографія / Марія Олексіївна Шкепу. -К.: Київський національний торгово-економічний університет, 2008. -С. 29.

⁶ Дроздовський Д. Недолік бути народженим: Рецензія на книгу Сьоран (Еміль Чоран). *Допінг духу: есеї / пер. з франц. І. Славінської*. -К.: Грані-Т, 2011. -184 с. -[Електронний ресурс] / Дмитро Дроздовський // Друг читата. -Режим доступу: http://vsiknygy.net.ua/shcho_pochytaty/16655/

⁷ Дністровий А. Слово про Сьорана: Передмова до книги Сьоран (Еміль Чоран). *Допінг духу: есеї / пер. з франц. І. Славінської*. -К.: Грані-Т, 2011. -184 с. [Електронний ресурс] / Анатолій Дністровий // Політ. UA. -Режим доступу: <http://polit.ua/analitika/2011/10/19/cioran.html>

Інтерпретація поняття «людина» і «масове суспільство»...

У цьому сенсі контркультурність Чорана стає ще переконливішою, якщо її «накласти» на бачення літературної та словесної традиції загалом. У полі його зору передусім потрапляють автори, які посилюють негативізм, відмову від традиції, переоцінку конвенційних цінностей. Нігілізм і скептицизм того, хто йде проти течії, - це лише на перший погляд позиція руйнівника, терориста, партизана. Насправді чи переважно - це демонтаж того, що вже померло, але що намагається зберегти влада (суспільна, соціальна, релігійна, політична), замаскувавши під «закон» чи «святі приписи». Безжальність, із якою ще кініки накидалися на ці декорації, змушувала їх гіперболізувати так зване «реальне» життя - плотське, соціальне, суспільне. Таким чином було покладено шлях до «естетики потворного», що посилиться в середньовіччя, а з романтизму ще з потужнішою символізацією здійсниться у творчості Ш. Бодлера⁸.

Величезний крах, який зазнали політичні вподобання Е. Чорана, який зазнала уся європейська культура, що в часи політичної модерності була одурманеною симпатією до ультраправих проєктів, - це далеко не всі джерела звільнення мислення Е. Чорана від будь-яких «укорінень», які, згідно ще пересторог Р. Декарта, стоять на заваді вільного розуму, культурного та цивілізаційного поступу загалом. Чоран не менш хворобливо воював із будь-якими місіонерами, що переконують у необхідності до причетності чи навіть співучасті зі світом, який втратив ознаки адекватності. Емоційна амплітуда його інвектив у викриванні тих, хто намагається проповідувати, наче світ і далі непохитно стоїть на сумнівних «святих» приписах, дещо нагадує французькі атеїстичні памфлети Просвітництва⁹.

Втім, це не завадило йому піддати сумніву і саме Просвітництво як раціоцентричний, безкомпромісний за наслідками для людини і природи, і техногенний у своїй суті проєкт. Критика просвітницьких ідей, здійснена Е. Чораном, певною мірою стала суголосною з романтизмом як першою песимістичною рецепцією можливостей розуму. Роберт Нісбет у роботі «Історія та ідея прогресу», фактично, повторить принциповий висновок румунського вченого, що в наш час всі концепції історичного розвитку мають один найважливіший, докорінний недолік - усі вони збудовані на ідеї прогресу, причому прогресу нічим не обмеженого. Адже слідом за розумом іде безум, а слідом за прогресом лунає зойк його жертв (не кажучи вже про нищення довкілля). Фатум - ось новий чи призабутий актор модерної історії, який прикрасить інтелектуальні знамена, особливо тих, хто не бажав нікому вказувати шлях для порятунку¹⁰. Критика Е. Чораном теорій прогресу співпадає з основними ідеями Г. Маркузе, який у своїй праці «Одномірна людина» писав: «розвинута індустріальна цивілізація - це царство комфортабельної, мирної, поміркованої, демократичної несвободи, яка свідчить про технічний прогрес. І справді, що може бути більш раціональним, ніж пригнічення індивідуальності в процесі соціально необхідних, хоча і

⁸ Там само.

⁹ Там само.

¹⁰ Дністровий А. Слово про Сьорана: Передмова до книги *Сьоран (Еміль Чоран). Допінг духу: есеї / пер. з франц. І. Славінської*. - К.: Грані-Т, 2011. - 184 с. [Електронний ресурс] / Анатолій Дністровий // Політ. UA. - Режим доступу: <http://polit.ua/analitika/2011/10/19/cioran.html>

страждальних видів діяльності, чи об'єднання індивідуальних підприємств у більш ефективні та продуктивніші корпорації, чи регулювання вільної конкуренції між по-різному технічно оснащеними економічними суб'єктами, чи урізування прерогатив і національних суверенних прав, які протистоять міжнародній організації ресурсів. І хоча те, що цей технологічний порядок веде також до політичного та інтелектуального координування, може викликати співчуття, такий розвиток не можна не визнати перспективним»¹¹.

Однак, щодо генеральної битви з зашкарубленими приписами, то Е. Чоран не просто створює її панорамну картину, референцією якої він, фактично, робить і власну думку, вибудовуючи під неї міцну традицію з числа своїх однодумців із різних епох (звісно ж, якщо під традицією розуміти обирання та продовження певних цінностей чи ідей, що зумовлені подібними мотивами). Він посилює ключовий висновок М. Гайдегера, якого проте зневажав, із «Європейського нігілізму», що цінності по суті - це лише вигідні умови. Якщо говорити сучасною мовою - це політичне замовлення на вигідні смисли і «прищеплення» їх у суспільній уяві¹².

Однак, особливою пристрастю Е. Чоран вирізнявся у симпатії до кініків та кінікічної літератури. Ключові настанови кініків також розробляться Е. Чораном, стаючи в його есе конститутивними та навіть провідними елементами. Передусім - це абсолютна зневага та скепсис до будь-яких авторитетних інституцій. Інколи окремі оцінки в його письмі нагадують «меніппову сатиру», родоначальником якої є Меніпп Гадарський: його інтелектуальні випадки проти опонентів чи суспільних норм вирізнялися непрогнозованою дошкульністю та цинізмом. Але саме Діоген із Синопи, перший «громадянин світу» - батько всіх сучасних космополітів, у прозі Е. Чорана займає особливе, навіть ритуальне місце. «Діоген вижив у собі будь-яке позування» - підсумує вчений. Інтелектуальний «грецький пролетар» зневажав обряди й культу, ініціації та інші дійства володарювання аристократії та влади, епатував публіку показом статевих органів та іншими «низькими» перформансами. Жести принципової дистанції до влади та принципового розриву з необхідністю володіти суспільним статусом - цьому контркультурному тренду, як бачимо, вже понад тисячу років. Таким чином, можна логічно припустити, що Е. Чоран став ідейним містком між кініками та сучасними хвилями нонконформізму¹³.

Закономірно, що інтерес до Е. Чорана максимально проявився на підйомі активності політичних і соціальних процесів у Європі на зламі 60-70-х років ХХ століття, коли бунтівна молодь не сприймала накинуті суспільству правила безликого конформізму, породженого глобальним капіталізмом, породженого розгортанням великих виробничих циклів і формуванням не менш великих фінансових потоків. Такі процеси докорінно

¹¹ Маркузе Г. Одномерный человек: Исследование идеологии развитого индустриального общества / Герберт Маркузе // -М.: ООО «Издательство АСТ», 2003. -С. 264.

¹² Дністровий А. Слово про Сьорана: Передмова до книги *Сьоран (Еміль Чоран). Допінг духу: есеї / пер. з франц. І. Славінської*. -К.: Грані-Т, 2011. -184 с. [Електронний ресурс] / Анатолій Дністровий // Політ. УА. -Режим доступу: <http://polit.ua/analitika/2011/10/19/cioran.html>

¹³ Дністровий А. Слово про Сьорана: Передмова до книги *Сьоран (Еміль Чоран). Допінг духу: есеї / пер. з франц. І. Славінської*. -К.: Грані-Т, 2011. -184 с. [Електронний ресурс] / Анатолій Дністровий // Політ. УА. -Режим доступу: <http://polit.ua/analitika/2011/10/19/cioran.html>

перформатовували і соціальний пейзаж, жорстко регламентуючи звички, смаки чи долю людини економічної, наділяючи її, не завжди з відома останньої, «інструментами щастя», запозиченого зі світу досконалого побуту. Запит на скепсис та ірраціональний відчай стали, фактично, потребою спротиву бездоганно-безперебійній, раціонально-налагодженій системі. Власне таке нонконформістське прочитання Е. Чорана і прийде на зміну попередньому -суто модерністському, що здійснювалося, передусім, у дусі критики історії, моралі, техніки чи критичної антропології. Ясна річ, що це далеко не всі можливі прочитання його оригінальної творчості, тому є реальна підстава стверджувати, що ознайомлення із творчістю Е. Чорана в майбутньому призведе до появи нових способів її інтерпретації¹⁴.

Стосовно українських вчених, які бралися за вирішення конкретних питань щодо стосунків людини і маси, то тут в першу чергу вирізняються представники націоналістичного спрямування. Зокрема, Дмитро Донцов (1883-1973) неодноразово висловлював своє презирливе ставлення до юрби, черні, плебсу, владу яких він розглядав як трагедію для суспільства. Вихід із ситуації, що склалася, вчений вбачав у створенні нової еліти, або, як він каже, нової касты, тобто тих, хто покликаний володарювати. На думку Д. Донцова, лише в стилі життя панівних верств князівської Русі, литовського-руського лицарства й козацької старшини можуть України може знайти свій порятунок.

Еліта, або провідна каста, покликана перетворити народ «дроворубів і водоносів» у спільноту, сильну організаційно, культурно й духовно. Для цього потрібно повернутися до давно минулих часів, до своєї давнини. Саме у традиціях минулого, у їхньому відродженні Д. Донцов вбачав шлях до створення касты володарів, що зможуть організувати панівну націю, націю панів. Причому еліта, провідна каста, повинна стояти поза юрбою, а вірніше над юрбою. Своім духом еліта принципово відрізняється, як висловлювався Донцов, від духу «колективного хохла». На думку Д. Донцова, кастовий устрій був характерний для давньої України. Теоретичне обґрунтування його, як вважає вчений, зробив Г. Сковорода. Останній писав про те, що кожний на своєму місці і виконує те, чого вартий. Черепасі покладено плазувати, орлові -літати, а не навпаки.

Філософія історії у Дмитра Донцова -це філософія національного духу, проте цей дух підіймається з мас чисто аристократично і медіумом його є національна еліта. На противагу уявленням народницької інтелігенції у Д. Донцова (як і у В. Липинського) необхідною умовою історичного поступу нації є наявність еліти («касты») як формотворчого начала. Вихідною позицією у сприйнятті Д. Донцовим українського минулого є визнання ним ієрархічного стану суспільства як єдино можливої умови для нормального розвитку української нації.

Тезово специфіку розуміння історичного процесу Д. Донцовим можна сформулювати так. Не індивід чи клас, а нація є первинною соціальною одиницею, суб'єктом історичного процесу. Історія людства є боротьбою націй, культур, рас, у якій перемагає сильніша. Нація ж, у свою чергу, поділяється на ініціативну меншість (еліту) та пасивний натовп (масу). Якраз через «творче насильство» активної меншості -спочатку в

¹⁴ Там само.

межах нації над пасивною більшістю, а потім і над іншими націями на рівні цивілізованого світу -здійснюється рух історії.

У пізній період своєї творчості Д. Донцов багато цитує, крім Ф. Ніцше, ще одного філософа елітаризму -Хосе Марію Ортегу-і-Гасета (1883 -1955). Цей іспанський філософ, творець вчення раціовіталізму, відомий також і своїми есе -«Безхребетна Іспанія» (1922) та «Бунт мас» (1930), своєрідних нарисів-уявлень про природу людських еліт. Зокрема, у праці «Бунт мас» філософ таким чином характеризує категорію «маса» та її практичне втілення в соціальному житті: «Юрба -це поняття кількісне й зорове. Перекладімо його, не змінюючи істоти, на суспільствознавчу термінологію. Тоді ми одержимо поняття суспільної маси. Суспільство -це завжди динамічна єдність двох чинників: меншин і мас. Меншини -це спеціально кваліфіковані одиниці чи групи одиниць. Маса -це сукупність осіб без спеціальної кваліфікації. Отож під масами не слід розуміти головним чином «робітничі маси». Маса -це «рядова людина». Отак проста кількість -юрба -перетворюється в якісне визначення: це якісна однорідність, це суспільна безформність, це людина, що не відрізняється від інших, а являється повторенням загального типу»¹⁵.

У межах процесу боротьби творчої меншості з пасивною більшістю Д. Донцов розглядає також і проблему поступу в історії, щоправда на відміну від багатьох волюнтаристів ідею поступу визнає лише в межах замкнутого історичного циклу. Поступ для нього є об'єктивним процесом, обумовленим вольовими чинниками і рушійною силою якого є поневолення сильнішими представниками роду людського слабкіших. На противагу егалітаристам він не сприймає таких критеріїв поступу, як «щастя пересічної людини» або ж «вдосконалення людської моральності». Поступ якраз і реалізовується, коли «жадібні до панування» люди оволодівають землями та «нижчими расами», що їх населяють. Тому процес поступу необхідно розуміти як завоювання, поширення одного національного «організму» за межі іншого. Саме в історичному просторі й часі розгортається боротьба, результат якої визначає переможця та переможеного. А вже факт наявності переможених засвідчує зміну історичної ситуації на користь переможців, які тепер, тобто після перемоги, так тлумачать минулі події, ніби вони «мали право» на поступ. У функціонуванні нації чи цивілізації нічого зайвого не буває. Взагалі суспільство -це така система, що змушує до боротьби, і якщо якась соціальна група в ній перемагає, то це не тому, що вона просто захотіла боротьби і перемоги заради самої ідеї перемоги. Елітарна група лише через перемогу над іншими може засвідчити, що вона здатна виконувати «соціально корисну функцію», необхідну не лише для збереження всієї спільноти в стані її присутності в історії, але і в її рухові на лінії поступу.

Інший представник волюнтаристської історіософії, Юліан Вассиян (1894 -1953), також вибудовує багато в чому подібне розуміння історичного процесу, проте з деякими суттєвими уточненнями. На відміну від Д. Донцова, для якого людина все-таки залишається всього лише знаряддям ірраціональної, сліпої ідеї волі, у Ю. Вассияна постулюється важлива роль морального фактору в історії. До того ж моральність у людини

¹⁵ Ортега-і-Гасет Х. Бунт мас / Хосе Ортега-і-Гасет // -К.: Основи, 1994. -С. 17.

впливає не просто з факту її фізичної наявності, як, наприклад, твердять ідеологи лібералізму, -джерело людської моральності приховується в трансцендентному авторитетові (Богові).

Історія для Ю. Вассіяна (як і для Д. Донцова) є історією не індивідів, а певної спільноти, у даному випадку -нації. Нація -це «організм», але не природний, а «штучний», витворений творчою роботою волі еліти. Що виразно відділяє Ю. Вассіяна від інших націоналістичних інтелектуалів, то це визнання ролі індивідуального начала у творенні такої спільноти, як нація. Індивід не розчиняється в загальній волі нації, а реалізує свою особистість у спільному її дусі, в який він робить свій внесок і який відображається в ньому самому. Однак в інших аспектах своєї теорії Ю. Вассіян притримується консервативного розуміння індивіда не як механістичної, а як органічної (якісної) одиниці.

Національне для Ю. Вассіяна розпочинається не з факту визнання об'єктивно існуючої нації як тієї іншості, що початково передує людині, а з наявності її образу на суб'єктивному рівні власної ідентичності. Ю. Вассіян виходить із того, що об'єктивне існування нації передує людині, що прийшла в цей світ. І оскільки людина внаслідок дії на неї виховних процедур починає носити в собі таку умову соціальності, як національність, то в подальшому й уможливорюється конструювання нею нації як об'єктивно існуючої спільноти. Отже, спочатку нація прилучає людину до себе, а потім людина продовжує цю націю творити своєю власною діяльністю. Поміщена на глибинний рівень ідентичності у вигляді само собою зрозумілих істин, ідея нації спрямовує людську діяльність у напрямі, потрібному для продовження й розвитку власного існування. Тут також помічається залежність від феноменологічного вчення Е. Гуссерля про інтенційні акти свідомості, що спрямовані на «предметні феномени». Як бачимо, до таких «предметних феноменів» Ю. Вассіян зарахував і явище нації. Нація для нього -це феномен свідомості. Отже, людина творить спільноту через самоусвідомлення до її приналежності й саме в ній вона може розвинути через найповніше виявлення особистісного начала. Нація -це не та спільнота, що примушує індивіда бути засобом для свого існування, навпаки, нація -це той колективний набір сприйнятих-почуттів-ідей нації у складі свідомості індивіда, що дозволяє саморозкритися людині, зреалізувавши себе в житті як мету. Національне як колективне та індивідуальне не протиставляються одне одному, тобто одне не існує за рахунок іншого, а органічно поєднуються, оскільки існують на рівні єдиного -людської свідомості як її структурні компоненти. І весь сенс національного існування полягає не в ліквідуванні індивідуального начала, а в «гармонії найбільшого числа творчих воель», що рухаються в напрямку самоздійснення.

Ще однією спробою осмислення ролі людини в історії своєї нації була екзистенційна філософія Миколи Шлемкевича¹⁶ (1894 -1966). Найчіткіше екзистенціальну історичність відображає у М. Шлемкевича «заблуканість» української людини у світоглядних засадах свого існування. Насамперед він констатує наявність стану відчуженості між людьми (навіть близькими) у тоталітарних суспільствах, де панують «великі»

¹⁶ Микола Іванович Шлемкевич (псевдоніми: М. Іванейко, С. Вільшина, Р. Срібний)

ідеології (націонал-соціалізм і більшовизм), що перетворює їх у наговп, а не «органічну» спільноту. Саме за таких режимів людина стає тільки одним примірником у величезній людській юрбі; вона просто стає черговим екземпляром у масі тих, що їх «дуже забагато» (Ф. Ніцше). Далі він пише про принципову самотність української людини в західному (американському) «суспільстві споживання» 50-х років ХХ століття. М. Шлемкевич подає цілий спектр описів несправжніх форм існування масової людини. «Душі людини, що потрапила в американське матеріально благополучне суспільство, притаманне універсальне відчуття -це «тупий погляд нудьги»¹⁷. Автомобільна «безцільність погоні» на «гайвеях» стає символом марнотної гонитви за щастям, метою життя стає «зробити найбільше гамору», і як висновок -мета життя такої людини -це «вічна гонитва» без мети¹⁸. Подружнє щастя -це теж не більше, ніж «холодна війна», чергове перемир'я¹⁹. На рівні «культури споживання» немає й того великого почуття, ім'я якому кохання. Все перетворюється «на статистику й техніку кохання». І як підсумок: немає людини. Є тільки маса. Безоглядно віддаючись масовим способам існування, ми й чавимо ту справжню людину, що, можливо, ще живе в нас. Екзистенціальне ж існування якраз і протистоїть несправжнім масовим формам існування, існування людини як «усередненої посередності» («das Man» в інтерпретації М. Гайдеггера)²⁰. Колись Ф. Ніцше пророкував смерть Бога й народження надлюдини, О. Шпенглер говорив про смерть духу (культури) й триумф техніки (цивілізації), а М. Шлемкевич песимістично стверджує, що «на наших очах помирає людина!». І закликає: «О, приятелі: рятуймо ж людину серед нас, рятуймо людину в нас!»²¹.

М. Шлемкевич твердить, що, незважаючи на екзистенціальну несправжність американського суспільства (та, напевно, як і будь-якого іншого), українці не можуть не пристосовуватися до умов його існування, інакше їх розчавить ця нова для них реальність. Але, пристосовуючись, одягаючи потрібні «життєві маски», все ж таки не потрібно забувати й про «свій український світ». Якраз цей «український світ» у нього й створює можливість прориву до автентичного буття, до своєї екзистенції²².

На початку своєї книги М. Шлемкевич виводить чотири історичні типи світоглядів, у яких, на його думку, уособлюється модерне українство, «український світ». Перший тип він називає, за М. Гоголем, «старосвітськими поміщиками». Цей тип знаходить себе в щасті біологічного животіння й «тупіння в достатку», яке мабуть найповніше знаходить своє вираження в

¹⁷ Шлемкевич М. Загублена українська людина / Микола Іванович Шлемкевич. -К.: МП «Фенікс», 1992. -С.141.

¹⁸ Там само. -С. 143.

¹⁹ Там само. -С. 247.

²⁰ Артюх В. О. Тяглість історії й історія тягlostі: українська філософсько-історична думка першої половини ХХ століття: Монографія / В'ячеслав Олексійович Артюх. -Суми: Видавництво СумДУ, 2010. -С. 184.

²¹ Шлемкевич М. Загублена українська людина / Микола Іванович Шлемкевич. -К.: МП «Фенікс», 1992. -С.152.

²² Артюх В. О. Тяглість історії й історія тягlostі: українська філософсько-історична думка першої половини ХХ століття: Монографія / В'ячеслав Олексійович Артюх. -Суми: Видавництво СумДУ, 2010. -С. 186.

запитанні чоловіка-поміщика до дружини: «А що ми покушали б, матушка?». Власне, так, вважає М. Шлемкевич, на початку ХІХ століття закінчує своє існування на тихих хуторах, «осторонь великих доріг історії», перетворившись у глибоко провінційного поміщика колишня могутня провідна козацька верства, що будувала українську державу часів Богдана Хмельницького²³.

Другий тип М. Шлемкевич називає «сковородянською людиною». Як і тип «старосвітського поміщика», «сковородянська людина» також означає кінець великої епохи. Але на відміну від першого типу вона, не бажаючи пристосовуватися до нової російської імперської дійсності, вбачає своє щастя в особистому духовному самовдосконаленні. Така людина настільки віддалилася від реалій соціального життя, що цей суспільний світ насправді навіть і не помічає носіїв способу життя Григорія Сковороди.

Третій тип має назву «гоголівська людина». Початково -це ті потомки козацької еліти, що захотіли й надалі брати активну участь у політичному житті тепер уже нової для них держави -Російської імперії. Проте на цих шляхах їх чекало розщеплення національної й політичної самосвідомості. В нових реаліях вони, залишаючись етнічними українцями, політично ідентифікували себе з Росією.

Однак найбільші перспективи для відтворення й функціонування в сучасності має четвертий тип, що носить назву «шевченківська людина». Схиляння перед розумом та його найвищим втіленням -наукою, а також перед таким моральним ідеалом, як вільний дух, є для М. Шлемкевича найголовнішими рисами шевченківської людини. Саме цей тип світогляду найповніше був притаманний тим українцям, що будували нові форми української державності в 1917 -1920-х роках, люди цього світогляду створили державу «вільного духу» -Українську Народну Республіку²⁴. Це і буде відповіддю «української людини» неавтентичному масовому існуванню людини епохи споживання. Так історія минулого через людську екзистенцію перетворюється в історію майбутнього.

Отже, тому вона й «українська людина», що за допомоги фактів української історії приходить до себе, долаючи межі несправжності свого індивідуального існування, і зовсім не тому, що вона невикремлено знаходиться в межах спільноти українців. Ще раз підкреслимо, що екзистенціальність ситуації полягає в акцентуванні уваги на моменті приходу одинокої людини до самої себе завдяки відкриттям можливостей національної історії та нерелектованості того стану, що водночас історія своїми ідентифікаційними можливостями і включає людину до спільноти українців. Таке тлумачення екзистенціальних прозрінь дозволяє зберегти описаній М. Шлемкевичем людині свою самість в умовах колективності й уникнути крайнощів протиставлення людської одиниці й спільноти. І таким чином, робимо ще один висновок, лише через збереження своєї самості ми можемо належати до певного колективу (нації).

Хоча, звичайно, можливі й інші підходи до вибудовування моделі

²³ Артюх В. О. Тяглість історії й історія тягlostі: українська філософсько-історична думка першої половини ХХ століття: Монографія / В'ячеслав Олексійович Артюх. -Суми: Видавництво СумДУ, 2010. -С. 186.

²⁴ Там само. -С. 187.

екзистенціального історизму. Так, у цей же приблизно час (1949 р.) відомий румунський філософ культури й теоретик традиціоналізму Мірча Еліаде (1907 -1986) пише у «Міфі про вічне повернення» про втечу модерної людини від «жаху історії» у сакральний світ архетипів та конструювання сучасних міфів як єдину можливість вижити в часі. Історія -це не певна національна історія, це історія як така, й від неї треба рятуватися, якщо хочеш подолати свою екзистенціальну кризу. На протигагу саме таким підходам М. Шлемкевич, зберігаючи початкову довіру до світу історичного буття, вбачає можливість порятунку людини, викинутої у відчужений соціальний світ у глибинах власної національної історії, але обов'язково через «внутрішній зворот» душі. І зрозуміло, що питання «втечі від історії» за такого підходу в принципі стояти не може²⁵.

Таким чином, слід визнати, що проблематика взаємозв'язку людської особистості та масового суспільства, з'явившись та досягнувши концептуального рівня в межах західних політико-філософських студій, не була чужою й для країн Центрально-Східної Європи. Знайшла вона своє продовження і в працях румунських та українських філософів, які, надавши їй національного колориту, розробляли оригінальні концепції масового суспільства в контексті розвитку локальних культур. Саме складні пошуки культурної ідентичності, що були вкрай важливими для багатьох народів Сходу Європи в ХХ ст., стали одним із витоків концепцій Е. Чорана, К. Нойки, Д. Донцова, М. Шлемкевича та ін. Їхні погляди загалом частіше не співпадали, однак безсумнівним залишається той факт, що всі вони розглядали суспільство мас із його «одномірним» мислення та відсутністю альтернатив, як пряму загрозу розвитку вільній особистості, яка прагне вирватися із замкнутого кола стереотипів та міфів, аби здобути власну сутність.

²⁵ Артюх В. О. Тяглість історії й історія тяглості: українська філософсько-історична думка першої половини ХХ століття: Монографія / В'ячеслав Олексійович Артюх. -Суми: Видавництво СумДУ, 2010. -С. 192 -193.

Порівняльний аналіз еволюції партійних систем України та Румунії

Юрій Остапець

Analiza comparativă a evoluției sistemelor de partide din Ucraina și România

Rezumat: Autorul face o analiză comparativă a evoluției sistemelor de partid din Ucraina și România. Se analizează influența asupra sistemelor de partid a următorilor factori: a) condițiile obiective care determină specificitatea de funcționare a sistemelor de partid în etapa actuală; b) logica procesului de transformare într-o anumită țară; c) alegerea formei de guvernare; d) sistemul electoral; f) diviziunile socio-politice. Se analizează rezultatele recentelor alegeri parlamentare din Ucraina (2007) și România (2008), se trag concluzii cu privire la perspectivele și tendințele de dezvoltare a sistemelor de partid.

Comparative analysis of the evolution of party systems of Ukraine and Romania

Abstract: In this paper the author make a comparative analysis of the evolution of party systems of Ukraine and Romania. Characterized the impact on the evolution of party systems these factors: a) objective conditions that determine the specificity of functioning of party systems in the modern World; b) logic of the transformation process in a particular country; c) choice of government; d) electoral system; e) social and political divisions. The results of recent parliamentary elections in Ukraine (2007) and Romania (2008) is analyzed. The conclusions about the prospects and trends in party systems of these countries has been done.

Cuvinte Cheie: evoluția partidelor, partide politice, sistemul partidelor, analiză comparativă, formă de guvernare; sistem electoral; diviziuni socio-politice.

Keywords: Developments of parties, political parties, party system, benchmarking, form of government; electoral system; socio-political divisions.

Руйнація комуністичної суспільно-політичної системи наприкінці ХХ ст. поклала початок масштабним соціальним перетворенням в різних регіонах Європи. Перехід від авторитарних режимів до демократії включає кардинальне реформування у всіх сферах суспільного життя. Відтак трансформація партійних систем у перехідних суспільствах була однією з умов встановлення консолідованого демократичного режиму.

Мета статті -порівняти процес еволюції партійних систем України та Румунії і охарактеризувати основні чинники, які ці процеси обумовлювали. Досягнення поставленої мети пов'язане з вирішенням наступних дослідницьких завдань:

1. виокремити і охарактеризувати основні чинники впливу на еволюцію партійних систем в умовах трансформації;
2. охарактеризувати основні етапи становлення партійних систем України і Румунії;
3. показати специфіку впливу на конфігурацію партійних систем таких чинників як форма правління та виборча система;
4. окреслити особливості впливу на партійні системи суспільно-політичних поділів.

В суспільствах, які перебувають в стані трансформації, реєструється велика кількість партій. Звичайно, що лише частина з них приймає участь в політичному житті суспільства, а відтак не всі з них можуть бути віднесені

до партійної системи. Автор статті дотримується точки зору, що сутність партійної системи проявляється в наявності стійких зв'язків як між партіями, так і між партіями та державою. Таким чином, влада як об'єкт міжпартійних відносин об'єднує партії в певну цілісність, а владно-партійна взаємодія формує стійкі відносини між суб'єктами партійної системи. Тому до партійної системи слід включати лише ті партії, які: а) виражають суттєві інтереси суспільства і користуються підтримкою громадян; б) дотримуються політичних і правових норм, що регулюють партійну конкуренцію; в) здобувають представництво в державних органах влади (насамперед, парламенті).

Спираючись на вказані вище ознаки, ми можемо визначити партійну систему як сукупність політичних партій, які, відповідно до чинного законодавства та волі виборців представлені в органах влади і забезпечують дієвість взаємодії між суспільством та державою.

На нашу думку основні чинники, які впливають на формування партійної системи, є наступні: а) об'єктивні умови, які обумовлюють специфіку функціонування партійних систем у сучасному світі; б) логіка трансформаційного процесу в тій чи іншій країні; в) вибір форми правління; г) виборча система; д) суспільно-політичні поділи.

Суттєвий вплив на еволюцію партійної системи в умовах трансформації має об'єктивний процес розвитку партійних структур в сучасному світі. Така закономірність існує і описана науковцями. Йдеться про історичні етапи інституціоналізації політичних партій. В політичній науці виокремлюють наступні етапи: 1) аристократичні угруповання; 2) політичні клуби; 3) масові політичні партії; 4) всеохоплюючі політичні партії; 5) картельні політичні партії. Відтак політичні партії, які утворюються в нових демократіях будуть діяти і діють, як правило, на принципах функціонування всеохоплюючих і картельних партій¹.

Всеохоплюючі і картельні партії набувають наступних нових рис, не властивих їх попередникам: а) партії не орієнтуються на представництво інтересів однієї соціальної групи, а намагаються згуртувати навколо себе максимальну кількість виборців різної соціальної, етнічної й іншої приналежності для вирішення головних питань поточного моменту; б) утворюються навколо прагматичного лідера (лідерів), найчастіше загальнонаціонального масштабу; в) партії орієнтуються на тісний зв'язок з державою, на фінансову підтримку держави; г) схожість програм політичних партій; д) безпосередній зв'язок політика і виборця в обхід партійної організації; ж) партійні виборчі кампанії стають більш капіталомісткими й водночас більш професійними й організованими, а лідери партій усе більше починають походити на підприємців². Процес картелізації політичних партій характерний і для України та Румунії. В результаті цього

¹ Примуш М.В. Політичні партії: історія та теорія / Микола Васильович Примуш. -К.: «Видавничий дім «Професіонал», 2008. -416 с.

² Гантер Р. Види политических партий: Новая типология / Р.Гантер, Л.Даймонд // Политическая наука: Политические партии и партийные системы в современном мире. -М.: ИНИОН РАН, 2006. -С. 54-61; Кац Р. Изменение моделей партийной организации и партийной демократии: Возникновение картельных партий / Р.Кац, П. Мэйр // Политическая наука: Политические партии и партийные системы в современном мире. -М.: ИНИОН РАН, 2006. -С. 28-34.

процесу партійні структури одержавлюються і з організацій громадянського суспільства перетворюються на частину державного механізму реалізації владних відносин.

Другий шлях розвитку партій, альтернативних масовим партіям - створення партій "нової хвилі", які виникають у 1970-ті роки на базі соціальних рухів (зокрема "зелених"), виступаючи під гаслами розширення громадянських прав, забезпечення емансипації і рівноправності громадян, боротьби за мир і захисту навколишнього середовища, захисту представників титульного етносу (націоналістичні партії). Їх метою є створення альтернативних класичним партіям представницьких структур, здатних ефективно реалізовувати функцію політичного представництва за рахунок ідейної гнучкості, демократичної організації, децентралізації і посилення ролі місцевих осередків³. Створення таких політичних партій відбувається і в Україні та Румунії, але вони не мають суттєвого впливу на політичний процес і не представлені в органах влади. В Україні Партія зелених України лише одного разу (за результатами парламентських виборів 1998 року) отримала депутатські мандати. Аналогічним є результат «зелених» і в Румунії. Виключенням є політичні партії націоналістичного спрямування. Для Румунії це ПП «Велика Румунія», Демократичний союз угорців Румунії, а для України - ВО «Свобода» та угорські партії (Демократична партія угорців України та КМКС - Партія угорців України). ВО «Свобода» було створене після виборів 2004 року і так званої «помаранчевої революції». Вказана партія отримала перемогу на місцевих виборах 2010 року у Львівській, Івано-Франківській та Тернопільській областях. Партія набуває останнім часом популярності у суспільстві і серйозним чином готується до виборів Верховної Ради України 2012 року. Угорські партії приймають активну участь у політичному житті лише в Закарпатській області, де компактно проживає угорська національна меншина України.

Еволюція партійної системи в суспільствах, що трансформуються, пов'язана з логікою демократичного транзиту. Дослідженням трансформаційних процесів займається окрема галузь порівняльної політології - „теорія переходу” (theory of transition), яку започаткував американський політолог Данкварт Растоу⁴.

Більшість транзитологів, аналізуючи перехід до демократії, виокремлюють при цьому ряд стадій. Загальноприйнятою є схема переходу до демократії американських політологів Ф. Шміттера та Г. О. Доннела. Вони виділили наступні фази переходу: лібералізації, демократизації, ресоціалізації. Фаза лібералізації розпочинається кризою авторитарних чи тоталітарних режимів та кризою ідентичності еліт, яка закінчується їх розколом. Фаза демократизації відрізняється інституціональними змінами в політичній системі. Характерною ознакою даного етапу є інститутустановчих виборів, який і закладає основи майбутнього політичного устрою. На цьому етапі формуються такі політичні інститути як політичні партії, виборча

³ Сморгунів Л.В. Современная сравнительная политология. Учебник / Леонид Владимирович Сморгунів. -М.: РОССПЭН, 2002. -С. 312.

⁴ Растоу Д. Переходы к демократии: попытка динамической модели / Данкварт Растоу // Полис. -1996. -№ 5. -С. 5-15.

система та інші. Під час ресоціалізації відбувається освоєння і засвоєння громадянами демократичних цінностей і правил гри та поступове включення їх до нової політичної системи, тобто формується громадянське суспільство. Інші автори називають дану стадію стадією консолідації. Таким чином, логіка становлення партійних систем у суспільствах, які трансформуються, підпорядкована вказаній вище логіці політичного транзиту. Закінчується така еволюція консолідацією партійної системи. Консолідація партійних систем, на думку російського дослідника А. Щербака, вимірюється двома показниками: 1) зниженням рівня фрагментації партійної системи (зменшенням кількості парламентських та електоральних партій); 2) зниженням рівня електоральної неусталеності (зменшення кількості голосів виборців, які на кожних виборах голосують за різні політичні сили)⁵. Інший російський вчений Г. Голосов показник фрагментації і неусталеності називає форматом партійних систем⁶.

На кожному з вказаних етапів партійна система має свою конфігурацію, а на її становлення впливають відповідні фактори. На етапі лібералізації режиму відбувається політичне розмежування на правих і лівих, правлячі партії і опозиційні партії. Далі розмежування відбувається в межах правлячої партії і опозиції.

Як в Україні так і в Румунії демократичний перехід здійснюється в рамках вказаних трьох стадій. В Україні відправною точкою політичного транзиту був пакт між комуністичною елітою та опозиційною контрелітою, а потім відбулося поступове усунення комуністів від влади. В той же час прийняття законодавчих актів, які регулювали політичні процеси відбувалося під впливом комуністів (закони про вибори, громадські об'єднання і т.д.). В результаті прокомуністичні сили в Україні мали тривалий час суттєвий вплив на суспільно-політичні процеси. На парламентських виборах в 1994 та 1998 роках перемагали комуністи. В Румунії відправна точка політичного транзиту - революційний акт відсторонення від влади Н. Чаушеску та заборона комуністичної партії. Це дало можливість для утворення нових впливових політичних партій та відновлення так званих «історичних партій».

Дж. Сарторі виокремлює у формуванні партійних систем в посткомуністичних країнах 3 періоди:

- поляризації, коли з початком демократизації протистоять один одному комуністичні партії і «парасолькові організації» подібні «Солідарності» в Польщі, «Демократичній Росії» в СРСР, Народному Руху в Україні, Фронту національного порятунку в Румунії. Як правило цей період завершується поразкою комуністичних сил;

- фрагментації, яка характеризується розпадом як «парасолькових організацій», так і комуністичних та інших партій. В результаті створюється велика кількість малих партій;

⁵ Щербак А. Коалиционная политика и дефрагментация партийной системы: сравнительный анализ (на примере Польши, России и Украины) / А. Щербак // *Общественные науки и современность*. -2003. -№ 4. -С. 47.

⁶ Голосов Г. Форматы партийных систем в новых демократиях; Институциональные факторы неустойчивости и фрагментации / Григорий Голосов // *Полис*. -1998. -№ 1.

Порівняльний аналіз еволюції партійних систем України та Румунії

-плюралізму, на протязі якого суттєво зменшується кількість партій, формується стабільна партійна система, яку можна назвати «системою поміркованого плюралізму»⁷.

Однією з вагомих причин зменшення кількості партій в третьому періоді - утворення партійних коаліцій. Виходячи з теорії коаліцій, коаліційна ситуація виникає внаслідок усвідомлення учасниками політичного процесу того, що їм не вистачає власних сил для досягнення поставлених цілей. Є два напрямки вивчення даного процесу. З точки зору дедуктивної теорії - коаліції утворюються виходячи з певних абстрактних принципів (розмір, ідеологічна близькість партій). З точки зору індуктивного підходу абстрактні принципи заперечуються, а акцент робиться на оточенні в якому знаходяться партії і створюються коаліції⁸. Під оточенням розуміється інституційний дизайн і «невизначеність» транзиту (встановлення / відсутність однакових правил для функціонування політичних партій).

Таким чином, партії конкурують в партійних сім'ях і в результаті більші поглинають менші, партійні коаліції перетворюються на нові партії, що загалом приводить до зменшення кількості партійних організацій.

Інша причини зменшення кількості партій - встановлення правил, які є вигідними виключно для великих партій. Це так звана конституційна інженерія в результаті якої змінюється інституційний дизайн.

Суттєвий вплив на становлення партійної системи має вибір в процесі транзиту форми правління. Досвід перехідних суспільств свідчить, що парламентська система є більш стабільною і сприяє розвитку політичних партій. Прямі вибори президента підсилюють політичну поляризацію і надають політичній конкуренції мажоритарного характеру та сприяють персоналізації політики.

Форма правління в Україні та Румунії напівпрезидентська (змішана) республіка. Для того, щоб акцентувати увагу на специфіку функціонування напівпрезидентської республіки використовують такі назви, як парламентсько-президентська та президентсько-парламентська республіки. В Румунії, починаючи з 1990 року була встановлена президентсько-парламентська форма державного правління. В порівнянні з Україною це був стабілізуючий чинник формування партійної системи, який, як правило, сприяв пропрезидентським політичним силам. Натомість в Україні форма правління декілька разів змінювалась, що відображалось на конфігурації партійної системи. Починаючи з 1991 до 2004 року у відповідності до Конституції України прийнятої 28 червня 1996 року, встановлювалась президентсько-парламентська форма правління. З 2004 до 2010 року діяла парламентсько-президентська форма правління (зміни до Конституції були внесені 8 грудня 2004 року). 1 жовтня 2010 року Конституційний Суд України відмінив зміни до Конституції від 8 грудня 2004 року і таким чином відбулося повернення до президентсько-парламентської форми державного правління. Наразі Адміністрація Президента В.Януковича активно сприяє

⁷ Щербак А. Коалиционная политика и дефрагментация партийной системы: сравнительный анализ (на примере Польши, России и Украины) / А. Щербак // Общественные науки и современность. -2003. -№ 4. -С. 47.

⁸ Там же. -С. 48.

засобом політичної інженерії формуванню партійної системи з домінуючою партією. Такою партією повинна стати Партія регіонів.

На думку багатьох відомих політологів і соціологів, виборча система є найбільш потужним інституціональним фактором формування партійної системи. Одним із перших звернув увагу на проблему взаємозв'язку між виборчою та партійною системами М.Дюверже. Зіставляючи виборче право, статистичні дані про вибори і партійно-політичний ландшафт у десятках країн світу, вчений виклав своє розуміння зв'язку цих компонентів у трьох формулах, які згодом дістали назву „соціологічних законів”: „1) режим пропорційного представництва призводить до багатопартійної системи з жорсткими, незалежними і стабільними партіями; 2) мажоритарне голосування в два тури веде до багатопартійної системи, партії якої характеризуються „м'якою” структурою, схильністю до альянсів і відносною стабільністю; 3) мажоритарне голосування в один тур веде до дуалістичної системи з чергуванням при владі великих незалежних партій”⁹. Підмічені закономірності не є абсолютними, про що заявляв сам М.Дюверже, а визначають лише базові тенденції впливу виборчого режиму на систему партій, і зрозуміло, передбачають винятки. У незрілих демократіях із нестійкою партійною системою та обмеженим впливом партій на виборчий процес ці закономірності мають лише часткове відображення.

Виборча система України на відміну від виборчої системи Румунії також менш стабільна. В Україні кожні наступні парламентські вибори відбувалися згідно нового закону. Так, вибори до ВР України 1994 року відбувалися за мажоритарною системою абсолютної більшості, вибори 1998 та 2002 рр. - за змішаною (50 / 50) пропорційно-мажоритарною системою з 4 % виборчим бар'єром, вибори 2006 та 2007 рр. - за пропорційною системою загальнонаціональних списків з 3 % виборчим бар'єром, вибори 2012 року мають знову відбутися за змішаною (50 / 50) пропорційно-мажоритарною системою з 5 % виборчим бар'єром. Еволюція виборчої системи України дає змогу зробити висновок про те, що починаючи з 1994 року виборчі закони України не сприяли становленню ефективно діючої партійної системи та утворенню потужних політичних партій.

Вибори до парламенту Румунії до 2008 року відбувалися за пропорційною виборчою системою з 3 % виборчим бар'єром. Відповідно до закону Румунії «Про вибори Палати депутатів і Сенату» від 13 березня 2008 року депутати обираються на пропорційній основі в одномандатних колегіях. Таким чином, виборча система Румунії поєднує в собі ознаки пропорційної і мажоритарної систем, оскільки голосування в колегіях відбувається за мажоритарним принципом, де переможцем є кандидат від політичної сили, який набирає 50 % + 1 голос, а підрахунки робляться за пропорційною методикою на загальнонаціональному рівні. Унікальністю виборчої системи Румунії є також те, що верхня і нижня палата парламенту обираються за однаковою системою, що є рідкістю в політичній практиці. Наразі в Палаті депутатів 334 місця, у Сенаті - 137. Кількість багатомандатних округів 43, яка збігається з наявним адміністративно-територіальним

⁹ Дюверже М. Политические партии / Перев. с фр. Л.А. Зиминной / Морис Дюверже. -М.: Академический проект, 2002. -С. 300.

поділом. Вони співпадають з межами 41 графства, один округ -закордонний і ще один округ -м. Бухарест. В Конституції Румунії офіційно визнані 18 національних меншин, за якими резервується 18 депутатських місць. Складною є і процедура підрахунку результатів виборів. Загороджувальний поріг для політичних партій і організацій національних меншин становить 5 % від дійсних голосів виборців. Для партійних коаліцій виборчий поріг диференційований. Якщо коаліцію складають дві партії, він становить 8 %, якщо три партії -9 %, чотири і більше -10 %. Загалом же виборча система Румунії націлена на підтримку політичних партій і національних громад. Виборчі коаліції утворювати при такій системі не вигідно. Після проведених виборів за новим законом до парламенту не потрапила ПП «Велика Румунія».

Звичайно, що для посткомуністичних країн можна говорити і про особливу специфіку становлення в них партійних систем. Перш за все слід відмітити, що на відміну від країн Західної Європи, де процес партійного будівництва відбувався знизу, в країнах Центрально-Східної Європи (ЦСЄ) все відбувалося навпаки -згори до низу. Тобто, спочатку відбувається інституційне оформлення еліт (груп інтересів), а потім створюються умови для виникнення і інституціоналізації політичних партій. Звідси і констатація дослідниками низького рівня політичної участі в країнах демократії «третьої хвилі».

К. Джанда виокремлював наступні типи партій в країнах ЦСЄ:

1. Партії масових демократичних рухів («Солідарність» в Польщі, «Громадянський форум» в Чехії, «Саюдіс» в Литві, «Союз демократичних сил в Болгарії», «Фронт національного порятунку в Румунії», Народний Рух України і т.д.).

2. Партії -залишки комуністичних партій (в Україні -це Комуністична партія України, Соціалістична партія України, Прогресивна соціалістична партія України, Комуністична партія України (оновлена) та ряд інших, в Румунії -Демократичний фронт національного порятунку та інші)

3. Відновлені довоєнні партії (в Україні -Організація українських націоналістів, в Румунії -Націонал -цереністська християнсько-демократична партія, Націонал-ліберальна партія, Румунська соціал-демократична партія).

4. Етнічні партії (в Румунії -Демократичний союз угорців Румунії, ПП «Велика Румунія», в Україні -ВО «Свобода», угорські партії (Демократична партія угорців України та КМКС -Партія угорців України).

5. Релігійні партії.

6. Партії західних політичних цінностей (феміністичні, захисту оточуючого середовища тощо).

7. «Екзотичні» партії (наприклад, козацькі партії в Україні)¹⁰.

Вирішальне значення для формування партійних систем в перехідних суспільствах мають партії-наступниці від попереднього режиму та нові партійні структури, утворені з масових демократичних рухів.

Одним із методів аналізу партійних систем є їх типологізація. На сьогодні найбільшого поширення в теорії партійних систем набула типологізація, запропонована американським політологом Дж. Сарторі.

¹⁰ Теория партий и партийных систем // Теория политики: Учебное пособие / Под редакцией С.Исаева. -СПб.: Питер, 2008. -С.206 -238.

При класифікації партійних систем Дж. Сарторі оперує щонайменше двома змінними: кількість партій-суперниць та ідеологічна дистанція між ними. У результаті вчений запропонував семичленну класифікацію партійних систем: однопартійна система, гегемоністська система, партійна система з домінуючою партією, двохпартійна система, партійна система поляризованого плюралізму, партійна система обмеженого плюралізму, атомізована партійна система.

Логіка еволюції партійних систем у перехідних суспільствах, якщо використовувати типологізацію Дж. Сарторі, є наступною: від однопартійної системи з комуністичною партією до атомізованої партійної системи з великою кількістю розрізнених партій, а відтак до системи поляризованого і поміркованого плюралізму (можуть бути різні моделі, наприклад, двоблокова). В подальшому можливий розвиток і до системи з домінуючою партією. Такий варіант розвитку успішно продемонструвала Росія.

Значний вплив на еволюцію партійних систем мають суспільно-політичні поділи (розколи, кліважі). Фундатори теорії соціально-політичних поділів С.Ліпсет і С.Роккан розглядали становлення та розвиток партійних систем країн Заходу у тісному зв'язку з революційними перетвореннями і суперечностями, що виявлялися між центром і периферією, між державою і церквою, між містом і селом, між власниками і робітниками¹¹. Відтак у політичній науці крім інституційного існує і соціетальний підхід до трактування сутності еволюції партійних систем. Цей підхід презентує партійні системи як відображення соціетальних конфліктів чи структур політичної конкуренції, що склалися між різноманітними групами населення.

З огляду на те, що кліваж відображає глибокий чи перманентний конфлікт і стійкі соціальні розколи, зрозуміло, що у суспільстві в стадії трансформації не може бути кліважних структур, що детермінують стабільні партійні системи.

За версією східноєвропейських дослідників кліважні структури посткомуністичних країн можна класифікувати за чотирма типами:

1. Історичні -успадковані від комуністичного режиму.
2. Перехідні -з'являються, а потім зникають в період демократичної консолідації (президент/парламент, центр/регіон).
3. Потенційні -відображають ключові конфлікти в посткомуністичному суспільстві (праця/капітал, європейська/євразійська інтеграція).
4. Актуальні -з'являються в процесі розвитку посткомуністичних суспільств (державо/ринок, бідні/багаті)¹².

Г. Голосов, узагальнюючи різноманітні авторські підходи, виділяє сім проблемних вимірів, які співвідносяться з конфліктними лініями С.Ліпсета і С. Роккана. Це наступні виміри: культурно-етнічний, релігійний, соціально-економічний, зовнішньополітичний, постматеріальний, вимір

¹¹ Липсет С. Структури размеживаний, партийные системы и предпочтения избирателей. Предварительные замечания / С.Липсет, С.Роккан // Политическая наука: Социально-политические размеживания и консолидация партийных систем. -2004. -№ 4. -С. 204-235.

¹² Подгорна В.В. Формування партійної системи в Україні / В.В. Подгорна // Стратегічна панорама. -2001. -№ 1-2. -С. 79-84.

„місто-село” та вимір „підтримки режиму”¹³.

Одночасно можна констатувати, що соціальних розмежувань існує багато в кожному суспільстві, але не всі вони в процесі власної еволюції можуть перетворитися на соціально-політичні.

Головним індикатором, який засвідчує перетворення того чи іншого соціального розмежування, представленого відповідними групами, на соціополітичний поділ, є виникнення зв'язку між групою та політичною партією або іншим політичним інститутом, який буде представником інтересів цієї групи. Другим індикатором, повинен бути часовий вимір -тривалість існування соціополітичного поділу. Отже, про наявність у суспільстві соціально-політичного поділу можемо говорити лише тоді, коли означений зв'язок є тривалим у часі. Оскільки поняття «тривалість» досить відносно, то стосовно соціополітичного поділу мінімальним часом, як вважає А. Романюк, має бути період у два парламентські терміни. Цей час має засвідчити, що зв'язок певної політичної партії і відповідної/них соціальної групи/груп під час одних виборів не був випадковістю або кон'юктурою і був відтворений під час наступного парламентського циклу¹⁴.

Результати останніх парламентських виборів в Україні та Румунії. Парламентські вибори 2008 року у Румунії. У 2007 році у Румунії було зареєстровано 40 політичних партій. У виборах до Палати депутатів у 2008 році взяли участь 12 партій і об'єднань, пройшли до парламенту 4, з них 3 партії, 1 об'єднання і 18 депутатів делеговано від національних меншин: Демократична ліберальна партія -115 місць (36, 39 %), Альянс Соціал-демократичної партії і Консервативної партії -114 (36, 08 %), Націонал-ліберальна партія -65 (20, 57 %), Демократичний союз угорців Румунії -22 (6, 96 %). Партійна структура Сенату за результатами виборів була наступна: Демократична ліберальна партія -51 місце (37, 23 %), Альянс Соціал-демократичної партії і Консервативної партії -49 (35, 77 %), Націонал-ліберальна партія -28 (20, 44 %), Демократичний союз угорців Румунії -9 (6, 57 %).

Характерною рисою партійної системи Румунії є відсутність у політичному спектрі крайніх лівих сил, які не знайшли підтримки електорату після заборони Комуністичної партії в 1990 році. В той же час в Румунії значною популярністю користується праворадикальна націоналістична партія „Велика Румунія”, присутність в парламенті якої від виборів 1992 до 2008 року постійно зростала. Варто відзначити також стабільне голосування угорської меншини Румунії, що забезпечує постійну присутність ДСУР в парламенті.

На різних етапах розвитку в політичній системі Румунії і в соціумі загалом домінували різні партії. На початковому етапі трансформації суспільства домінували ліві партії (до 1996 року), дещо пізніше владними стають праві політичні партії (1996 -2000 роки), а потім ліві сили знову беруть реванш і приходять до влади (але вже як лівоцентристські і соціал-демократичні). Це в свою чергу стало каталізатором розмежування на правому фланзі і утворення життєздатних правоцентристських і правих

¹³ Сморгунов Л.В. Современная сравнительная политология. Учебник / Леонид Владимирович Сморгунов. -М.: РОССПЭН, 2002. -С. 207-222.

¹⁴ Романюк А. Порівняльний аналіз політичних систем країн Західної Європи: інституціональний вимір / Анатолій Романюк. -Львів: Тріада плюс, 2004. -С. 50-51.

партій. Останні вибори 2004 та 2008 рр. показали, що партійна система Румунії набирає обрисів багатопартійної двоблокової системи, де домінують дві політичні сили.

Розвиток партійної системи Румунії можна поділити на наступні етапи:

1 етап (1989 -1992) -етап удаваної багатопартійності. Насправді ж в політичному житті домінує єдина партія -Фронт національного порятунку;

2 етап (1992 -1996) -етап утворення реальної багатопартійної системи з електоральною конкуренцією і протиборством різних політичних партій і партійних програм;

3 етап (1996) -утворюється двоблокова система з домінуванням правоцентристських або лівоцентристських сил.

Парламентські вибори 2006 р. в Україні. Списки кандидатів висунули 45 суб'єктів виборчого процесу (17 блоків і 28 партій), загалом у виборах взяли участь найбільша кількість політичних партій за всю історію виборів в Україні -94. Однак, до складу Парламенту пройшли лише п'ять суб'єктів виборчого процесу: Партія регіонів -186 місць (32,14%), БЮТ -129 місць (22,29%), Блок «Наша Україна» -81 (13,95%), СПУ -33 (5,69%) і КПУ -21 (3,66%).

Основна лінія розмежування між політичними силами на момент виборів визначалася відповідно до підтримки ними основних кандидатів (В.Ющенко та В.Януковича) у виборчій кампанії 2004р. Нездатність переважної більшості учасників виборів навіть наблизитися до виборчого бар'єру (лише шість партій і блоків набрали 1-3% голосів), а також значне погіршення результату КПУ (з 19,98% у 2002р. до 3,66% у 2006р.) засвідчили формування в партійній системі нової «групи лідерів», та, відповідно, втрату позицій провідними партіями, які отримували місця в українському парламенті раніше.

Позачергові парламентські вибори 2007 р. Результати позачергових парламентських виборів 2007 р. підтвердили наявність відповідних тенденцій. В них взяли участь значно менше суб'єктів -20 (11 партій і дев'ять блоків, загалом -43 партії). Виборчий бар'єр подолали п'ять політичних сил (Партія регіонів -176 місць (34,37%), БЮТ -156 (30,71%), Блок «Наша Україна -Народна самооборона» -72 (14,15%), КПУ -27 (5,39%), Блок Литвина -20 (3,96%). Лише дві політичні сили набрали 1-3% голосів. Розмежування політичних сил відбувалося за тією ж схемою, що й у 2006 р.

Велике значення для подальшого формування конфігурації партійної системи України мали місцеві вибори 2010 року. За результатами виборів перемогу на місцевих виборах в Україні отримала Партія регіонів.

Таким чином, в АРК та 11 областях України (Луганська, Харківська, Донецька, Запорізька, Дніпропетровська, Херсонська, Миколаївська, Кіровоградська, Одеська, Черкаська, Київська) вона одноосібно сформує більшість в обласних радах. Ще в 7 областях (Полтавська, Сумська, Чернігівська, Вінницька, Хмельницька, Житомирська, Рівненська) більшість в обласній раді сформує коаліція на чолі з Партією регіонів. У Волинській області перемогу отримала ВО «Батьківщина». В Закарпатській області -ПП «Єдиний центр». В Тернопільській, Івано-Франківській, Львівській областях перемогу на виборах отримала ВО «Свобода». Успіх партії -результат відсутності на правому фланзі українського політичного спектру потужних і

Порівняльний аналіз еволюції партійних систем України та Румунії

послідовних політичних сил. Адже ті політичні партії, які ототожнювали себе з українською правницею (ПП «Наша Україна», УРП «Собор», НРУ, УНР та ряд інших) остаточно втратили довіру громадян і після цих виборів навряд чи їм вдасться реанімувати свій вплив та свої партійні структури. Амбіційність їх лідерів, непослідовність дій вкотре не дозволили їм об'єднатися.

Отже, за результатами місцевих виборів в Україні перемогла Партія регіонів. Якщо ж врахувати зміни в законодавстві про місцеві вибори (заборона приймати участь у виборах партійним блокам), поствиборчі тенденції політичного розвитку в Україні, особливості закону про вибори за яким відбудуться вибори до ВР України в 2012 році то можна зробити висновок про формування в Україні партійної системи з домінуючою партією. Опозиційними до Партії регіонів залишились ВО «Батьківщина» (при чому не всі регіональні осередки) та ПП «Фронт змін». Лідер ПП «Фронт змін» А. Яценюк, коментуючи результати виборів, заявив, що його політична сила залишається в опозиції і в жодні коаліції в місцевих радах не вступає.

Проаналізувавши становлення партійної системи України, можна зробити наступні висновки:

а) визначальний вплив на становлення партійної системи України мали парламентські вибори 1994, 1998, 2002 та 2006 років.

б) логіку становлення партійної системи України можна передати наступним чином: від однопартійності через атомізовану систему наявності великої кількості партій - до системи поляризованого плюралізму;

в) партійна система поляризованого плюралізму є перехідною і еволюціонує, як правило, до системи поміркованого плюралізму, яка є характерною для цілого ряду розвинутих демократичних країн світу. Але можливий також інший варіант розвитку. Партійна система поляризованого плюралізму трансформується у двопартійну систему або партійну систему з домінуючою партією (наприклад, Росія).

г) основні чинники, які впливають на становлення партійної системи України можна виділити наступні:

- характер трансформаційного конфлікту і роль старих еліт;
- відсутність можливостей використовувати досвід «історичних партій»;
- незручне для формування партій інституціональне середовище (президентоналізм, відсутність належної нормативної бази, специфіка виборчої системи тощо);
- наявність традицій клієнталізму, патерналізму, регіоналізму;
- соціально-політичні поділи (комунізм/демократія, багаті/бідні, підтримка Президента/опозиція до Президента, Схід/Захід).

Отже, зробивши порівняльний аналіз партійних систем України та Румунії можна зробити висновок, що основні чинники, які впливають на формування партійних систем у перехідних суспільствах є наступні: а) об'єктивні умови, які обумовлюють специфіку функціонування партійних систем у сучасному світі; б) логіка трансформаційного процесу в тій чи іншій країні; в) вибір форми правління; г) виборча система; д) суспільно-політичні поділи.

Євроінтеграційна політика політика України та Румунії: порівняльний аналіз досвіду та результатів

Іван Вовканич

Politica de integrare europeană a Ucrainei și României: analiză comparativă a experienței și a rezultatelor

Rezumat: *Articolul efectuează o analiză comparativă a experienței și rezultatelor punerii în practică a politicii de integrare în două țări vecine post-socialiste - Ucraina și România. În cazul Ucrainei, este subliniată necesitatea de a lua în considerare pașii extrem de dificili care duc spre integrarea în Comunitatea Europeană și succesul procesului de integrare în statele vecine din Europa centrală, inclusiv în România.*

În ceea ce privește România, s-a dovedit, pe baza unui material concret, că prioritatea absolută a politicii sale externe, în special ulterior alegerilor prezidențiale și parlamentare din anul 2004, a fost cea de integrare a țării în structurile Uniunii Europene, o activitate care a fost efectuată la toate nivelurile administrației românești.

Datorită acestei întreprinderi, a consensului unanim cu care elita politică românească a abordat problema integrării, precum și a unei activități dinamice și coerente a conducerii țării și a diplomației românești spre direcția europeană, s-a concretizat rapid obiectivul principal al statului român - în 2007, România devine membru cu drepturi depline al UE. În schimb, Ucraina, care după declararea independenței ar fi avut condiții mult mai bune decât România de a-și concretiza opțiunea spre Europa, a aplicat o politică de integrare incoerentă, din cauza unor circumstanțe variate în care predomină factorii de politică internă.

Pe parcursul a 14 ani de independență a Ucrainei, procesul de integrare rămâne astfel o formalitate, nefiind însoțit de schimbările economice și socio-politice așteptate, și nici de măsurile de politică externă necesare. Cu toate că situația s-a schimbat într-o oarecare măsură după „revoluția portocalie” din 2004, Ucraina rămâne și astăzi la începutul unui drum complex și, probabil, destul de lung, cel al punerii în aplicare a valorilor europene în practica politică de zi cu zi.

Vina întârzierii revine atât guvernului ucrainean, cât și politicienilor, care s-au angajat într-o dezbatere continuă cu privire la prioritățile politicii externe a țării. Într-o oarecare măsură, Uniunea Europeană și birocrăția sa ar putea să sprijine în mod activ și fără echivoc aspirațiile de integrare europeană ale conducerii Ucrainei și ale majorității covârșitoare a cetățenilor ucraineni care vor intrarea în UE.

European Integration Policy of Ukraine and Romania: comparative analysis of the experience and results expressed through the voice of its leadership and the overwhelming majority.

Abstract: *The article is conducting a comparative analysis on the experience and results of the implementation of integration policy in two neighbouring post-socialist countries - Ukraine and Romania. Ukraine is making serious effort to its integration in the EU as well as have done the neighbouring countries of central Europe already members of the EU, like Romania.*

Romania has documented proof that the priority taken over by its foreign policy, especially after the presidential and parliamentary elections in 2004, was the country's integration into the EU structures, an activity that was carried out at all levels of the Romanian government.

Romania has become a full member of the EU in 2007 as a result of the unanimous consensus of the Romanian political elite, of a dynamic and coherent activity in ruling the country and because of the diplomacy Europe oriented. Instead, Ukraine, after it had declared its independence, this way acquiring better conditions than Romania towards its integration in Europe, chose an incoherent policy of integration due to varied circumstances among which prevailed domestic political factors.

During the 14 years of independence in Ukraine, the integration process stays a formality; the economic and socio-political changes are still in expectation as well as the necessary foreign policy measures. Although the situation has changed to some extent after the "Orange Revolution" in 2004, Ukraine still stands at the beginning of a complex and probably long way to the implementation of the European values in everyday politics.

The responsibility of the delay belongs both to the Ukrainian government and politicians who are in an ongoing debate about the foreign policy priorities of the country. To some extent, the European Union and its bureaucracy could actively support and unequivocal Ukraine's aspirations to the European integration

Cuvinte Cheie: *integrare europeană, analiză comparativă, comunitate europeană, proces de integrare, membru UE, revoluția portocalie, valori europene*

Keywords: *European integration, comparative analysis, European community, integration process, EU membership, the Orange Revolution, European values*

Європейський вибір України сьогодні вже перестав бути питанням політичних дискусій, адже ідея повернення до Європи, такі європейські цінності як свобода, демократія, шанування прав людини та засадничих свобод, верховенство права, стабільна й соціально орієнтована економіка, відповідальна політика, гарантований уразливим верствам населення соціальний захист, вирішальний вплив громадянського суспільства на прийняття політичних рішень, взаємна довіра людей до влади, а влади до людей стали об'єднуючими для майже всіх ключових гравців українського політикуму і, що головне, на користь європейської інтеграції та приєднання України до Європейського Союзу висловлюється абсолютна більшість українців. Зокрема, саме сприйняття раціональної потреби європейського вибору України майже всіма парламентськими політичними силами стало позитивним моментом гострої внутрішньополітичної боротьби в Україні впродовж 2004-2007 рр. Сьогодні питання стоїть вже не про стратегічну доцільність участі України в європейському інтеграційному процесі, а про створення реальних передумов для набуття Україною повноправного членства в ЄС, конкретні шляхи, етапи й терміни послідовної реалізації цього пріоритетного для України стратегічного завдання.

Водночас 18 років української незалежності виявили надзвичайну складність торування шляху до процвітаючої та привабливої для більшості громадян України Європи. Об'єктивний аналіз внутрішньо -й зовнішньополітичної ситуації і розмежування суто пропагандистської риторики і практичного, раціонального мислення є формою відповідальності з боку української влади, а також й української науки перед своїм народом, який, зокрема, у основній своїй масі підтримує ідею європейської інтеграції як шлях до нової якості життя і нової свободи громадянина. Предметний аналіз та узагальнення власного історичного досвіду і досвіду сусідів є сьогодні

питанням величезної ваги як з точки зору теорії і практики національного державотворення, так і з урахуванням гострої потреби самоорієнтації, самоусвідомлення України в якісно новому просторі глобального світу.

У цьому сенсі будь-які пропагандистські кліше тлумачення євроінтеграційної проблематики є неприйнятними. З точки зору історичної моралі й перспективи довіри до української демократії виглядає некоректним лукаве ігнорування внутрішніх і зовнішніх аспектів складного процесу досягнення нової якості життя і нового, європейського рівня громадянської свободи. Відкладення саме цих аспектів «на потім» на користь штучно прискореного сепаратного вирішення, наприклад, нагальних питань військово-політичного співробітництва (здобуття ПДЧ і вступ до НАТО, що, як стає все зрозумілішим політикам і експертам, не є чинником прискорення наближення України до ЄС, тоді як збалансовані й гармонійні відносини з Росією є невід'ємною частиною інтеграції України в ЄС) навряд чи буде колись сприйняте переважною більшістю українських громадян. Адже навіть серед наших найближчих сусідів, друзів і партнерів, котрі активно любляють сьогодні наші євроатлантичні зусилля, є такі, які своє власне членство у ЄС і НАТО досить вдало і політично відповідально синхронізували. Достатньо поглянути, приміром, на країни Балтії або Вишеградської групи, котрі раціонально розтлумачили свої нові військово-політичні зобов'язання у жорсткій прив'язці до європейських гарантій нової якості свободи і нової перспективи добробуту власних, а не чужих громадян.

Заслуговує на увагу і досвід реалізації євроінтеграційної політики іншої країни-сусідки України - Румунії, яка, незважаючи на несприятливі стартові можливості після повалення комуністичного режиму, досить швидко стала повноправним членом ЄС. Вступ Румунії 1 січня 2007 р. до Європейського Союзу, подальше зміцнення позиції цієї країни в Північноатлантичному Альянсі, членом якого вона є, починаючи з 1 квітня 2004 р., та зростання її авторитету як надійного союзника НАТО в Афганістані, Іраку, у провінції Косово та в інших «гарячих» регіонах світу, в яких присутні румунські миротворчі континенти, активна регіональна політика, а також однозначна підтримка сучасним румунським керівництвом євроінтеграційних і євроатлантичних прагнень України робить особливо актуальним вивчення засад та досвіду румунської зовнішньої політики із засвоєнням відповідних уроків для нашої держави.

Аналізуючи позицію Румунію на міжнародній арені, зокрема в Європі, слід підкреслити, що після президентських та парламентських виборів 2004 р. абсолютним пріоритетом зовнішньополітичного курсу країни була інтеграція в Європейський Союз. Цій меті була підпорядкована діяльність центральних та місцевих органів влади, які відповідно до другого етапу Національної програми приєднання Румунії до ЄС (2004-2006 рр.) реалізовували заходи та пріоритети, необхідні для виконання відповідних критеріїв, що все суворіше виставлялися Євросоюзом до цієї країни по мірі її наближення до вступної дати.

Як наслідок, євроінтеграційний процес перебував на постійному контролі нового політичного керівництва країни - президента Румунії Т. Бесеску, прем'єр-міністра К. Попеску Терічану, глави зовнішньополітичного

відомства Румунії, міністра європейської інтеграції тощо, які неодноразово відвідували не тільки Брюссель та Страсбург з нагоди таких важливих для європейських прагнень Румунії подій як засідання Європейської Ради, Європейської Комісії, Асоціативної Ради ЄС - Румунія, а й здійснювали чисельні робочі візити до європейських столиць та приймали високих представників Євросоюзу з метою обговорення невідкладних поточних питань з євроінтеграційної проблематики. Тому пріоритетними напрямками європейського вектору зовнішньої політики Румунії протягом 2005-2006 рр. були розвиток відносин стратегічного партнерства з Великою Британією, Італією, Іспанією та Угорщиною, економічного стратегічного партнерства з ФРН, європейського партнерства з Францією, імплементація Спільного плану дій щодо вступу до ЄС з Болгарією тощо. За цей період відбулися, наприклад, візити президента Румунії Т. Бесеску, прем'єр-міністра К.Попеску Терічяну та міністра закордонних справ М.Р. Унгуряну до ФРН, під час яких сторони обговорили такі питання як підтримка Німеччиною євроінтеграційних прагнень Румунії, перспективи двостороннього співробітництва з огляду на головування ФРН у Раді ЄС, починаючи з 1 січня 2006 р., румунсько-німецькі політичні та економічні відносини, врегулювання питань щодо врегулювання статусу робочої сили з Румунії до ФРН, становище німецької національної меншини в Румунії та, відповідно, румунської - у ФРН, а також проблематика щодо провінції Косово, співробітництво країн Дунайського та Чорноморського регіонів, ситуація на Близькому Сході тощо.

Важливим за своїми наслідками стало відвідання у травні 2006 р. президентом Румунії Т. Бесеску Франції, метою якого було сприяння прискоренню процесу ратифікації Французькою Республікою актуальної на той час Угоди про вступ Румунії в Європейський Союз 1 січня 2007 р., а головне - *відновлення традиційно хороших відносин з Францією, які у певній мірі зіпсувалися деякою переорієнтацією зовнішньої політики Румунії, що знайшло відображення у сформульованому румунською владою новому векторі Бухарест - Лондон - Вашингтон, що відображало ігнорування особливої позиції Франції на початковому етапі війни в Іраку. Таким чином, друге відвідання президентом Румунії колись безальтернативно дружньої Франції (перший візит у жовтні 2005 р. закінчився невдало для Бухареста) відбулось, за словами тодішнього міністра закордонних справ Румунії М.Р. Унгуряну, за складних політичних обставин.*

Водночас, протягом цього періоду спостерігалось певне зростання інтересу до Румунії з боку деяких європейських країн, про що свідчить відвідування їх офіційними представниками Бухареста. Так, у липні 2006 р. відбувся офіційний візит Президента Чеської Республіки В. Клауса до Румунії, під час якого була обговорена проблематика просування Румунії до ЄС, стан і перспективи двостороннього співробітництва та актуальні аспекти регіональної співпраці. У серпні 2006 р. відбувся офіційний візит до Румунії міністра закордонних справ Угорщини К. Ѓонц. Комплекс політичних питань, які були внесені на обговорення, охопив також євроінтеграційну проблематику, двостороннє співробітництво, серед якої особливе місце належало стану підготовки до проведення другого спільного засідання урядів Румунії та Угорщини у листопаді 2006 р. у Будапешті. По суті, йшлося

про нову форму співпраці двох країн, яка мала на меті доведення процесу історичного примирення між обома державами до логічного завершення.

При всьому цьому визначальною для євроінтеграційних перспектив Румунії стала оприлюднена 26 вересня 2006 року Європейською Комісією підсумкова доповідь про стан готовності Румунії, разом з Болгарією, до вступу до ЄС, у якій 1 січня 2007 року було зафіксовано як офіційна дата, хоча це обумовлювалося низкою суттєвих зауважень та рекомендацій. Безперечно, рішення Брюсселя зафіксувати у вересневій доповіді остаточну дату вступу зазначених вище країн було обумовлено виключно політичними розрахунками, зокрема стратегічними міркуваннями. Адже Румунія розташована на стику чотирьох просторів: центрально-європейського, південно-східно-європейського, східного і зони Чорного моря, Кавказу, Центральної Азії з продовженням на Середземне море та Середній Схід. Така геостратегічна позиція Румунії, безперечно, представляє собою певний козир у просуванні політики стабільності та залучення цих просторів шляхом розвитку міжрегіональної співпраці у протидію ризикам на адресу континентальної та глобальної безпеки, у взаємодії з міжнародними організаціями, насамперед, НАТО, ЄС, ОБСЄ та РЕ.

Після цього пріоритетними завданнями зовнішньої політики Румунії були визначені: завершення процесу приєднання до Європейського Союзу та якнайскоріша інтеграція в ЄС після 1 січня 2007 р. з одночасним сприянням процесу консолідації Євросоюзу, зокрема, шляхом підтримки просування Конституційного Договору та продовження курсу на збалансоване розширення; подальше зміцнення позиції Румунії у НАТО, зокрема, через згоду на проведення у 2008 р. у Румунії чергового саміту Альянсу; використання подвійного членства в ЄС та НАТО для імплементації румунських ініціатив та проектів, зокрема, у Чорноморському регіоні, на Західних Балканах та по відношенню до «Східного сусідства», з метою підвищення ролі Румунії на цих просторах; нарощування іміджу Румунії як джерела та постачальника безпеки, стабільності та демократії на регіональному та світовому рівні, з огляду на участь румунських військових контингентів у миротворчих операціях у різних точках земної кулі; активізація діяльності Румунії в рамках ООН; консолідація позиції Румунії в Раді Європи та в рамках ОБСЄ; підтримка зусиль світових, регіональних та субрегіональних організацій, спрямованих на протистояння міжнародному тероризму; зростання ролі Румунії у таких міжнародних регіональних структурах як ОЧЕС, ЦЕІ, Рада Держав Балтії (CBSS), Ініціатива з питань співробітництва у Південно-Східній Європі (SECI), Міжнародна Організація з питань міграції; безпосереднє підключення Румунії до виконання Європейської політики сусідства через Європейський Інструмент сусідства та партнерства; створення нових можливостей для діалогу та співробітництва між Чорним та Середземним морями з метою забезпечення стабільності та безпеки на цих просторах, шляхом координації двосторонніх та багатосторонніх зусиль з країнами Близького Сходу, в рамках Барселонського процесу, Середземноморського Діалогу НАТО та Європейської політики сусідства, яка охоплює відповідні держави; підтримка Румунією в якості «honest broker», досягнутого прогресу у Мирному процесі

на Близькому Сході; консолідація румунсько-ізраїльських відносин із врахуванням стратегічної ролі Ізраїлю у регіоні та традиційних відносин Румунії з цією країною; відновлення двосторонніх відносин з арабськими державами, з особливим акцентом на економічній складовій; розвиток політичного діалогу та економічних стосунків з країнами Далекого Сходу та Тихоокеанського регіону, насамперед, з Китаєм, Японією, Південною Кореєю, Індією тощо.

Особливим виявився розвиток взаємовідносин з Російською Федерацією, виходячи з готовності визнання Румунією її політичної, геостратегічної та економічної ролі у регіоні та у світі в цілому, але за умовою визнання, у свою чергу Росією, національних інтересів Румунії. Характерним є те, що протягом 2005-2007 рр. не відбулося жодного візиту або зустрічі офіційних осіб високого рівня двох країн, причиною чого стали деякі, як вважають політичні оглядачі, «недружні» заяви румунської сторони на адресу Москви на кшталт «Чорне море -російське озеро», що не залишилися без реакції останньої, і що негативно відображається на загальному стані румунсько-російського співробітництва. Останнім часом до цього додалося стурбованість Росії започаткуванням процесу реалізації домовленостей між Румунією та США щодо розміщення американської військової бази на румунській території та плани НАТО щодо включення простору країн Південно-Східної Європи до системи власного захисту від імовірного ракетного нападу зі сходу.

Політичний курс Бухареста по відношенню до Республіки Молдова супроводжувався, з приходом Т. Бесеску до влади, підвищенням активності румунсько-молдовських відносин, про що свідчать здійсненні лише протягом 2006 року шість офіційних візитів та робочих зустрічей високих посадових осіб двох країн. Показовою щодо румунсько-молдовських відносин стала заява Т. Бесеску перед учасниками конференції «Європейська і євроатлантична Румунія у контексті міжнародних відносин», яка була організована Асоціацією імені Дж. Маршалла і Адміністрацією Президента Румунії 23 червня 2006 р., про те що «румунський народ, щонайменше на даний момент, може воз'єднатись лише в рамках ЄС», тому Румунія залишатиметься адвокатом Республіки Молдова перед Брюсселем і наполягатиме на тому, щоб «крізь призму інтеграційної перспективи, Молдова була включена до цього процесу, разом з групою країн Західних Балкан».

Отже, головним результатом зовнішньої політики Румунії впродовж 2004-2007 рр., при всій зазначеній вище багатовекторності її зовнішньополітичного курсу, стало набуття цією країною повноправного членства в Європейському Союзі. Вступ Румунії до Європейського Союзу 1 січня 2007 року став результатом послідовних зусиль, здійснених цією країною протягом останніх років на шляху європейської інтеграції, незалежно від «кольору» та ідеологічної орієнтації урядів, які мінялися, реального бажання її населення стати повноправним членом ЄС та стало доленосною віхою для розвитку румунського суспільства, завершуючи 16-річний перехідний період від тоталітарно-диктаторського комуністичного режиму до сучасної демократичної держави, основаної на верховенстві права, ринковій економіці та прогресивній соціальній політиці, яка прагне зайняти достойне

місце у великій сім'ї європейських народів.

Є підстави стверджувати, що в якості нового члена ЄС, Румунія зацікавлена у сприянні процесу розбудови об'єднаної та могутньої Європи, у подальшій консолідації європейського простору процвітання демократії, свободи, безпеки, стабільності та прогресу, а у цьому контексті - і у розвитку добросусідських та конструктивних відносин з державами-сусідами, насамперед з Україною. На думку румунських політологів, Румунія на сьогодні володіє таким національним і геостратегічним потенціалом, який бракує Європейському Союзу для того, щоб він перетворився на справжній могутній центр матеріальної та духовної сили світу. Вони вважають, що набуттям їх країною повноправного членства в ЄС історія виправляє свою помилку, коли після Другої світової війни Румунія була відірвана від європейської цивілізації та несправедливо була віддана у сферу впливу Радянського Союзу.

В порівнянні з впровадженням Румунією послідовного й чіткого, особливо після 2004 р., євроінтеграційного курсу, євроінтеграційна політика України, на жаль, не відрізняється послідовністю. Насамперед слід зазначити, що Україна не використала свій потенціал найперспективнішої в багатьох параметрах незалежної держави, що утворилися на «уламках» СРСР, і який могла б ефективно спрямувати на швидке входження до Європи. До того ж, протягом принаймні перших 14 років нашої незалежності, проголошений українською владою європейський вибір (а з 1998 р. - офіційно проголошений євроінтеграційний курс) залишався формальністю, незважаючи на зростання як національної, так і спільної з ЄС документально-правової бази. Україна лишалася неготовою до повноцінного приєднання до європейських процесів і розглядалася тільки як партнер Європи, що інтегрується. Для української влади часів Кучми «європейський вибір», безумовно, був свідомим. І так само свідомо він залишався декларацією. Цей вибір не впливав на характер розвитку, проте створив привабливу декорацію, став одним з інструментів утвердження самої влади, її багатофункціональним стабілізатором. Україна за окремими параметрами повільно і непослідовно наближалася до критеріїв членства, за окремими - віддалялася. Перше стосується переважно формального ухвалення певних законів, друге - політичної практики. Громадянам давали зрозуміти, що в державі є інші пріоритети, а „власний національний шлях” не заміниш стосунками з надто прагматичними європейськими партнерами. Очевидно, що керівництво держави було готове у будь-яку мить дистанціюватися від Європи, так само як і відмовитися перейти на рейки псевдопатріотизму євразійського гатунку. Це фактично відбулося у 2004 р., коли авторитарний політичний режим намагався будь-що продовжити своє існування. Європейський вибір був принесений у жертву старою владою під час президентської виборчої кампанії. На це слід зважити, коли вже на новому етапі її провідні представники знов декларують свою підтримку реформ європейського зразка.

Багаторічна профанація європейського вибору мала своїм результатом не тільки втрату дорогоцінного часу, а й серйозне погіршення стартових умов повернення до Європи. По-перше, сталася часткова дискредитація європейської ідеї та демократичних цінностей, накопичився

європесимізм, розчарування результатами співпраці із західними партнерами. По-друге, був утрачений шанс зі старту незалежності гідно презентувати свій партнерський потенціал, посісти оптимальне місце у геополітичних трансформаціях.

Ситуація почала змінюватися після президентських виборів 2004 р. Перемога демократії, зміна влади дали поштовх практичному здійсненню європейського вибору. «Помаранчева революція» продемонструвала не тільки прагнення українців до європейських цінностей, а й найвищу здатність обстоювати їх. Масштаби, організованість, цивілізованість масового руху спротиву фальсифікаціям волевиявлення громадян, протиправним діям авторитарної влади мають мало прецедентів в історії континенту. Це дало, зокрема, підстави новообраному президенту України В. Ющенко під час тріумфального візиту в Брюссель навесні 2005 р. заявити: «Мета моєї країни, головне завдання нового уряду й моє особисто -вступ України до Євросоюзу. Ми готові підтвердити серйозність проголошених намірів щоденною кропіткою роботою. Я хочу зробити так, щоб будь-яке рішення на внутрішньому рівні чи то в економіці, чи в іншій галузі було пронизано європейським духом».

Втім, досить швидко з'ясувалось, що здійснення цих декларацій не завжди в компетенції їх автора. Адже революція не заміняє реформ, так само як і не спрощує тих завдань, які пов'язані з економічним і суспільно-політичним розвитком. Навіть більше, на країну чекає продовження гострої політичної боротьби і демократичним силам ще доведеться розв'язувати такі важливі базові питання, як консолідація демократії і досягнення широкого консенсусу щодо пріоритетів внутрішньої і зовнішньої політики. За умов, коли зняті штучні перешкоди, слід реалістично оцінити об'єктивні труднощі на шляху інтеграції. Довести переваги європейської моделі розвитку тим, хто сповідує старі радянські цінності, відірваним від національного коріння, певною мірою маргіналізованим, досить важко. Елементи старих ідеологічних конструкцій штучно підживлюються силами, не здатними відкрито конкурувати на міжнародній арені і зацікавленими у збереженні феномену «близького зарубіжжя». Це ж надає певної стійкості антизахідницьким настроям значної частини населення. Україні притаманна й проблема суперечливості канонів патріотизму, адже продовжуються серйозні дискусії щодо змісту національних інтересів.

З іншого боку, європейська еліта не спромоглася адекватно оцінити можливості нової ситуації, створеної «помаранчевою революцією». Політичні лідери і бюрократія Євросоюзу діяли за стандартною схемою, так, нібито в Україні нічого не відбувалося, хоча момент потребував зовсім іншої динаміки, зокрема значно потужніших сигналів Україні щодо перспектив членства в ЄС. Європейський Союз, керівництво якого аплодувало «помаранчевій революції» та її лідерам, продовжував дотримуватися щодо України політики стримування і фактично ігнорував заклики Києва заявити про наближення перспектив європейської інтеграції України. Замість цього нам, європейській країні, запропонували «Європейську політику сусідства», тобто формат відносин того ж рівня, на якому перебувають середземноморські сусіди Європи у Північній Африці й на Близькому Сході,

що багатьма фахівцями розглядається як намір створити альтернативу статті 49 консолідованого Договору ЄС, яка надає всім європейським державам право на звернення із заявою про членство в ЄС. Не набагато кращим виглядає і схвалений 7 травня 2009 р. на Празькому саміті ЄС новий проект - так зване «Східне партнерство», розрахований на Україну, Білорусь, Молдову, Грузію, Азербайджан і Армению, де теж відсутня перспектива повноправного членства нашої держави в Європейському Союзі.

Дійсно, ні для кого не є таємницею, що розширений сьогодні до 27 країн-членів Європейський Союз опинився на роздоріжжі. Триває конкурентна боротьба між різними підходами до тлумачення історичного минулого та майбутнього Європи. Так само ще далеко не завершеним є і процес ствердження України у європейському історичному й геополітичному просторі (та його наукового осмислення). Не випадково на останніх самітах Україна - ЄС у вересні 2008 р. в Парижі та НАТО у квітні в Бухаресті і грудні 2008 р. в Брюсселі Україна отримала, по суті, гарбуза замість європейської та євроатлантичної перспективи. Головний месидж, який європейські політики та експерти намагалися донести до керівництва й народу України: об'єднаній Європі нині за своїм клопотом нема коли дихнути, в Україні - безлад та невизначеність, а отже говорити про стратегічні перспективи наших відносин не на часі.

Але у зв'язку з цим виникає далеко не риторичне питання: але чи має моральне право ЄС, який у далекі 1950-ті роки був створений, відбувся та розвинувся за більш ніж суттєвої, а попервах і вирішальної (військове визволення країн Старої Європи та план Маршалла) допомоги США, так картати Україну?

Якщо згадати повоєнну історію західноєвропейських держав і порівняти її з українськими реаліями, то можна зробити висновок: попри дійсно складний, якщо не сказати кризовий, етап у розвитку України, жоден з параметрів чи проблем цього розвитку не є об'єктивною підставою, аби відмовляти нашій країні у європейській та євроатлантичній перспективі: усі хиби української політики й державотворення за бажання можна знайти і в Євросоюзі чи, точніше, у деяких його державах-членах (Франції, Німеччині, Бельгії, Іспанії, Італії, Польщі, Румунії). Тому європейці, враховуючи уроки історії, повинні мати достатньо порозуміння й терпіння щодо євроінтеграційних прагнень України і бути готовими прийняти її до „спільного європейського дому”, що розбудовується. Аналогічно чітку позицію має виробити наша країна. Окрім того, Україна повинна мати не лише час, ресурси і зовнішню підтримку для відповідних перетворень, але й необхідну державницьку, національну гідність на цьому складному шляху, які дозволять говорити про органічну належність нашої держави до об'єднаної демократичної Європи.

Отже, щодо євроінтеграційних прагнень України, то йдеться про наявність проблем, складніших, ніж досягнення копенгагенських критеріїв членства в ЄС 1993 р. Їхнє розв'язання потребує якісної суспільної еволюції. Очевидно, що прискорене впровадження європейських стандартів у соціальній, гуманітарній, правовій, бізнесовій сфері не може бути забезпечено тільки зусиллями влади. Вхідження до європейської спільноти не тільки не може бути результатом перемоги прибічників цієї ідеї над її

противниками, воно потребує органічного зникнення таких противників, як масово суспільно значущого явища. Можна і навіть потрібно дискутувати з питань переваг і ризиків вступу до ЄС, шляхів забезпечення специфічних інтересів окремих прошарків населення, але щодо цінностей європейської цивілізації має існувати широкий загальнонаціональний консенсус. Без такого консенсусу залишається сумнівною сама цивілізаційна європейська належність українців.

Запорукою успішності євроінтеграційних зусиль України має стати, і про це свідчить й досвід реалізації євроінтеграційної політики Румунії, послідовність, розважливості і чітке врахування динаміки власних інтересів. Зрозуміло, що романтизм Києва не складе гарного дуету з прагматизмом Брюсселю. Але й вироблення власних прагматичних підходів не є простим завданням. На стартовому етапі, який тільки розпочинається для України, найбільшу вагу має потреба геополітичної визначеності і стабілізації міжнародного становища країни як на заході, так і на сході. Але це не має відсувати на другий план питання конкурентоспроможності. Економічний вимір співпраці як із західними, так й із східними партнерами потребує гнучкості та вибірковості. Зокрема, інтенсивне залучення іноземних інвестицій не має супроводжуватися зобов'язаннями, які б погіршували умови функціонування вітчизняної промисловості.

Нарешті, Україна не має розглядати вступ до ЄС як самоціль. Завданням має бути забезпечення цілком конкретних переваг як політичних, так і економічних. Ще важливішим є суспільно-політичні та гуманітарні аспекти європейської інтеграції країни. Особливу увагу слід приділити відомій тріаді: права і свободи людини, демократія, верховенство права, в т. ч. міжнародного. Окрім того, уже в процесі підготовки до вступу необхідно всіляко розширювати українську присутність в Європі і зробити це складовою національної політики в культурній та гуманітарній сфері.

Сучасна певна відчуженість від європейського життя в ідеалі має долатися за рахунок пропорційної європеїзації України та вбирання Європою української складової. Для нас важливо стати європейцями і залишитися українцями. Для органічного розвитку і остаточного об'єднання Європі, у свою чергу, для неї важливо, на наш погляд, повною мірою розширити свій простір на українські терени і цим збагатити свої цивілізаційні характеристики.

Забезпечення конституційних прав і свобод національних меншин у країнах Центральної та Південно-Східної Європи в 90-х роках XX -на початку XXI ст. (на прикладі Словацької Республіки та Румунії)

Юрій Копинець

Asigurarea drepturilor și libertăților constituționale ale minorităților naționale din Europa Centrală și de Sud-Est în secolul al XX-lea -începutul secolului al XXI-lea (exemplul Republicii Slovace și România)

Rezumat: În această lucrare sunt prezentate problematica și starea de fapt a asigurării drepturilor constituționale și a libertății minorităților naționale în țările Europei Centrale și de Est la sfârșitul secolului al XX-lea - începutul secolului al XXI-lea (de exemplu, cum se prezintă această problemă în Slovacia și în România). Tot în articol, autorul compară cadrul constituțional și legal în care se află minoritățile slovacă și română în Ucraina.

Ensuring constitutional rights and freedoms of national minorities in Central and South-Eastern Europe in 90-ies of XX -beginning XXI century (the example of the Slovak Republic and Romania)

Abstract: The paper reveals the problem of ensuring and the real state of constitutional rights and freedoms of national minorities in Central and South-Eastern Europe at the end of XX -beginning of XXI century. The issue is examined on the example of the Slovak Republic and Romania. Also, the author compares the constitutional and legal framework of Slovak and Romanian minorities in Ukraine.

Cuvinte Cheie: drepturi și libertăți constituționale, minorități naționale, cadru instituțional, minorități naționale, parametri sociali și culturali. societate

Keywords: Constitutional rights and freedoms, national minorities, institutional framework, social and cultural parameters, society

Сьогодні проблема захисту прав національних меншин є актуальною для більшості країн світу, в яких через різні об'єктивні обставини сформувався багатонаціональний склад населення. Стабільність розвитку багатонаціональних країн може гарантуватися лише ефективною взаємодією міжнародних і внутрішньодержавних механізмів та інструментів, які покликані виконувати властиву їм функцію забезпечення захисту прав меншин та розв'язання міжнаціональних конфліктів мирним шляхом. Відсутність такої умови може призвести не лише до погіршення становища національних груп в окремій країні, а й до ускладнення міжнародної ситуації в цілому.

Не так вже й давно громадяни країн Центральної та Південно-Східної Європи опинилися перед фактом серйозних змін своєї цілісної життєвої системи, коли радикально змінилися політичне життя їхніх суспільств та їхні соціально-культурні параметри. З цього виходить, що забезпечення ефективного державного контролю за розвитком ситуації у сфері міжнародних національно-етнічних відносин, в першу чергу між державами Центральної та Південно-Східної Європи та пошук можливих шляхів пом'якшення міжетнічних суперечностей, що виникають, а також пошук можливих шляхів посилення свого впливу на вказані процеси на міжнародному рівні без сумніву є одними з найважливіших практичних

завдань, які представляють вагоме значення для наукових досліджень.

До прикладу словаки, які мали досвід другорядного становища у рамках Чехословаччини у власній Конституції зафіксували, що всі люди вільні та рівні у гідності та правах, а основні права «гарантуються кожній особі незалежно від статі, раси, кольору шкіри, мови, віросповідання, релігії, політичних чи інших переконань, національного або соціального походження, національності чи етнічної належності, майнового, сімейного чи іншого стану. Ніхто не може бути позбавлений своїх законних прав, зазнавати дискримінації чи мати привілеї, які б впливали із названого вище. Кожна особа має право вільно визначити свою національну незалежність. Усякі спроби приневолити особу відмовитися від своєї національності забороняються. Нікому не може бути заборонено здійснювати свої права і свободи» (ст. 12).

Щодо інших конституційних прав національних меншин та етнічних груп, що проживають на території Словаччини, то вони чітко визначені в главі четвертій. Належність до будь-якої національної меншини або етнічної групи, зазначено у ст. 33, не може бути використана на шкоду будь-якій особі. Більш чітко гарантія прав національних меншин і етнічних груп зафіксована у статті 34: «Громадянам, які належать до національних меншин або етнічних груп у Словацькій Республіці, гарантується їхній всебічний розвиток і забезпечується право сприяти розвитку своєї культурної спадщини спільно з іншими громадянами тієї самої національної меншини або етнічної групи, отримувати та поширювати інформацію рідною мовою, утворювати об'єднання, створювати навчальні та культурні заклади і забезпечувати їх діяльність».

Хоча державною мовою Словацької Республіки є словацька мова згідно зі ст. 6 діючої конституції, громадянам національних меншин та етнічних груп, крім права на вивчення державної мови, ст. 34 гарантуються права на навчання рідною мовою, користуватися рідною мовою в офіційному спілкуванні. Крім цього, їм надано також конституційне право на участь у вирішенні питань, що стосуються національних меншин та етнічних груп.

Проте в самій Словаччині міжетнічні стосунки досить складні. Дані свідчать, що домінуючою нацією країни є словаки, котрі дали їй назву. За високою часткою державоутворюючого словацького етносу (близько 85 %) країну можна характеризувати як мононаціональну.

Цікаво звернути увагу на те, що чехи, які займали за кількістю панівне становище у колишній Чехословаччині, у Словацькій Республіці посідають лише четверту позицію. З утворенням двох незалежних держав -Чехії та Словаччини, на території останньої залишилося до 60 000 чехів, а на чеській землі опинилося 300 000 словаків [15].

Останнє десятиріччя ХХ століття в країнах Центральної та Східної Європи характерне своїми значними змінами, які за своїм значенням стали початком нового етапу в їх розвитку. Переломні зміни відбулися в усіх сферах суспільного життя. Водночас вони висвітлили і проблеми народних меншин.

Зміни, що сталися в Словаччині після листопада 1989 року, принесли окрім позитиву, чимало проблем, зокрема в галузі освіти і шкільництва: відміни закону про національні меншини від 1968 року,

звільнення представників української національності з роботи, щорічне зниження державою коштів на українські школи [17]. До позитиву слід віднести прийняття чималої кількості законів (більше 30), що безпосередньо стосуються проблем національних меншин і етнічних груп. Це в першу чергу, як наголошує один із словацьких дослідників, спричинено змістом Конституції Словацької Республіки, яка передбачає прийняття законів щодо реалізації ст. 34 нової конституції [20].

Нині у словацькому суспільстві особливу увагу привертають до себе угорці, українці та цигани.

Угорська національна меншина є найчисленішою у Словаччині, складаючи понад 10 % її населення. Угорці переважно мешкають у південній прикордонній з Угорщиною частині Словацької Республіки. Як зазначають науковці, у країні на побутовому рівні має місце угрофобія серед словаків. Вони підозрюють Угорщину в прагненні приєднати до себе південні райони Словаччини. Ці нотки мають незначну підтримку як серед угорців у Словацькій Республіці, так і в Угорщині [21]. Чи не тому саме і за таких умов, що історично склалися, Основним Законом Словаччини (ст. 34) чітко окреслено реалізацію прав національних меншин та етнічних груп, а саме: «Здійснення прав громадянами національних меншин та етнічних груп, що гарантуються цією Конституцією, не повинне загрозувати суверенітету та територіальній цілісності Словацької Республіки або мати дискримінаційний характер щодо інших громадян».

Існує думка, що словацькі угорці утискуються у правах. Вони побоюються зростання словацького націоналізму в умовах демократії. Більшість угорців виступають за автономію у рамках Словаччини, яку по суті (а не формально) вони вже мають.

Порівняно з угорцями по-іншому виглядала проблема з українцями в Словаччині, особливо у її північно-східній частині, на Пряшівщині, де вони мешкають компактно. Ця частина Східної Словаччини, у якій живе переважна більшість українського населення, визначається досить слабкорозвиненою економікою, недобудованою інфраструктурою, низькою середньою платнею, високим безробіттям тощо. Ігнорування потреб регіону державою веде цей район до вилюднення, а тим самим до зникнення української національної меншини та її багатой культурі у Словаччині. Становище корінної української національної меншини у Словаччині, доводять науковці, занадто критичне [1].

Після Другої світової війни значна частина територій, населена етнічними українцями, відійшла до тодішньої Чехословаччини, нині Словацької Республіки. Це, в першу чергу, майже всі округи Пряшівського та кілька округ Кошицького країв. Якщо на початку ХХ століття до українського населення під різними назвами (угро-руське, карпато-руське, малоруське) ідентифікувалося до 120 тисяч чоловік, а під час першої Чехословацької Республіки біля 90 тисяч, то при останньому переписі вже лише 31 тисяча [11].

Звичайно, про розвиток життя національних меншин повинні дбати перш за все самі національні меншини та їх представники. Проте мають бути створені умови: прийняття відповідних законів, створення відповідних органів, системи відповідного фінансування діяльності

національних меншин та бодай моральної підтримки зусиль національної меншини зберегти і розвивати своє життя і свою культуру.

Однією з причин такого стану нашої національної меншини є також факт, що й Україна не знайшла ще дієвого способу бодай моральної підтримки і допомоги своїй національній меншині та не виявила потрібного розуміння нашого критичного становища.

Не втручаючись у внутрішню політику Словаччини, все ж заради об'єктивності зауважимо, що етнополітична та етнокультурна ситуація у Словаччині у зазначений період по відношенню до українців нагадує ситуацію 20-30-х років ХХ століття, оцінку якій дав очевидець, політичний і громадсько-культурний діяч П.Стерчо: «словаки дуже обвинувачували чехів у «чехізації» Словаччини, але в той же час планово проводили словакізацію української Пряшівщини» [11]. При цьому викривлялася статистика, не визнавалася ні релігія, ні мова українців [6].

Така невтішна оцінка і паралель витікають із висновків і стану реалізації українською національною меншиною своїх прав у Словацькій Республіці, яка належить до країн Центральної Європи. Все це спонукає до ще одного висновку: деякі народи, вчора ще гноблені, а сьогодні діставши свободу і владу, йдуть шляхом своїх гнобителів по відношенню до менших народів.

Швидка асиміляція української меншини спричинена в першу чергу як морально-психологічним фактором (на сьогодні Україна має слабкі зв'язки з українцями Словаччини, не домагається виконання підписаних угод з даною країною щодо правового статусу національних меншин), так і нехтуванням правлячою, державотворчою нацією соціально-економічних та культурних запитів українців Словаччини, що призводить до їх міграції в інші райони республіки. А це спричинює до територіального розсіювання української меншини, до втрати компактного проживання, до утворення дисперсних груп у нових етномовних та етносоціальних середовищах.

На державних рівнях, враховуючи власні угоди та нормативно-правові міжнародні аспекти, необхідно домогтися, щоб молодь етнічних національних мовних та релігійних меншин мала всі можливості здобути освіту рідною мовою і зайняти в поліетнічному суспільстві своє місце. Саме про важливість гармонійного взаємозв'язку меншин і держави наголошується у рекомендаціях Комітету міністрів Ради Європи від 25 вересня 1984 року.

Відповідно до «Положення про Українську частину Двосторонньої українсько-словацької комісії з питань національних меншин, освіти і культури», затвердженого постановою Кабінету міністрів України від 23 березня 1995 р. за № 212, була створена комісія як постійно діючий орган, що здійснювала свою діяльність під керівництвом Кабінету міністрів. Комісія відповідно до п. 2 Положення повинна була координувати діяльність міністерств і відомств України, інших органів державної виконавчої влади щодо забезпечення прав осіб, які належать до словацької національної меншини в Україні та української національної меншини в Словацькій Республіці, а також стосовно співробітництва між Україною та Словацькою Республікою в галузі освіти і культури [19].

Однак, можемо констатувати про неефективну діяльність даної

Комісії, особливо з боку України. Микола Мушинка зазначив, що українці Словаччини, на жаль, не відчують ніякої допомоги від України в плані забезпечення навчальних закладів підручниками, навчально-методичною, довідковою літературою та друкowanими засобами масової інформації. Для прикладу тільки річна передплата «Голосу України» у Словаччині коштує понад 500 доларів США. Словацькі засоби масової інформації активно формували думку громадськості, яка не на користь українців. Із десяти статей української тематики, що публікувалися у словацьких часописах, лише одна позитивна. Прикро також, що академічне видання «Українці» присвятило українській діаспорі семи країн Південно-Східної Європи (у тому числі і Словаччини) всього лише одну неповну сторінку. В той час канадським і американським -80 і 40 відповідно [2].

Враховуючи те, що Україна розташована на стику кордонів декількох держав та ті обставини, що історично склалися в прикордонні цих країн, де проживають представники різних націй, необхідність підтримки дружніх стосунків, а також і родинних зв'язків в цих регіонах вимагає сьогодні взаємодії та взаємопідтримки не тільки на міждержавних рівнях, а й на рівні громадському.

Між Словацькою Республікою і Україною встановилися і можуть поглиблюватися та набувати нових форм взаємовигідні відносини і співпраця, які б базувалися на нових законах. Цьому сприяє і наявність спільних кордонів, і глибокі історичні, господарські та культурні зв'язки народів, і наявність чисельної української національної меншини в Словаччині і словацької національної меншини в Україні і т.д.

Сусіди-держави мають підстави для розробки і прийняття нових демократичних законів та нормативно-правових актів щодо національних меншин. Це був би ще один крок міжнаціонального і міждержавного розуміння у плані прав і свобод людини і громадянина.

Складною в Словаччині є проблема, пов'язана з чисельною циганською (ромською) меншиною, яка посідає друге місце після угорців.

Слід відзначити, що роми з'явилися у Європі у XII столітті. Спочатку невеликими групами, а згодом відбувається їх масовий перехід. Представників ромської нації сьогодні в Європі налічується близько 9 мільйонів. Вони не асимілювалися, не втратили своєї мови, самобутності, культури, традицій. Проживають роми в 26 європейських країнах, але ніде не почувують себе добре [18]. Причин цього явища декілька, це і зневага владних органів більшості країн до представників цієї національності; майже повне ігнорування не лише соціально-політичних та культурних прав ромів, а й елементарних прав людини; відсутність високоосвічених лідерів серед ромського населення, здатних стати організаторами правового захисту; кочівний спосіб життя; усталений негативний образ цигана і т.п.

І тільки з падінням постсоціалістичних режимів починається їх визнання. У Словаччині за переписом населення 1991 р. їх кількість складає близько 81 тисячі або 1,5% від загальної кількості населення держави. За іншими підрахунками їх кількість сягає 400 тисяч чоловік. З них значна частина визнає себе словаками, інша -угорцями. Слід відмітити і таку характерну рису, як кочівний спосіб життя, що не дає можливості фіксації

достовірної їх кількості і відповідно до цього важким є вирішення їхніх проблем соціального, політичного та економічного характеру.

Дана проблема не тільки є проблемою самих ромів, це велика соціальна, політична та етнічна проблема і країн Європи, де проживають роми. Слід відзначити, що сьогодні наявна і досить ефективно працює міжнародна правнича організація - Європейський Центр Прав циган (ЄЦПЦ), яка слідкує за дотриманням прав людини стосовно циган і забезпечує правовий захист у випадках порушення цих прав. Адже, за висновками ЄЦПЦ, цигани і надалі найбільш позбавлена всього етнічна група в Європі. Майже повсюдно порушуються їх основні громадянські права. Мали місце випадки расистського насильства проти циган, а дискримінація їх на роботі, в навчанні, в медичному обслуговуванні, адміністративних та інших службах спостерігається в багатьох державах.

Отже, поєднання зусиль державної влади і прагнення самих національних меншин повинно сприяти скорішому вирішенню наявних у країні проблем національних меншин та етнічних груп.

Щодо аналогічного питання з Румунією, то можемо констатувати, що незважаючи на те, що Україна та Румунія спромоглися досягти певних компромісів та юридично закріпити досягнуті домовленості, питання національних меншин і нині залишається досить специфічною темою порядку денного двосторонніх відносин. Досить часто з боку Румунії це питання отримує додаткової гостроти завдяки упередженому його тлумаченню і перманентному критичному оцінюванню дій України щодо захисту *«інтересів румунської громади України»*. Подібні тенденції поряд із емоційними закидами про нібито виключний характер неналежного поведіння саме з етнічними румунами на українських територіях стали ознакою *«гарного тону»* для офіційних осіб та експертного кола Румунії.

Активно залучаються до обговорення цього питання радикально налаштовані представники румунської національної меншини в Україні, які через друковані та інші засоби масової інформації тиражують переважно недостовірну й упереджену інформацію щодо ситуації з румунською меншиною в місцях її компактного проживання в Україні.

Однак занепокоєння має викликати той факт, що подібні висловлювання стали звичним явищем для високопосадовців сусідньої держави. Нині МЗС Румунії формулює питання співробітництва у галузі забезпечення прав національних меншин не інакше як *«проблему румунської меншини в Україні»*. В свою чергу Президент Румунії Т. Басеску зауважує, що Україна, на його думку, має іншу *«шкалу цінностей» в питанні поведінки з національними меншинами»,* і щиро жалкує з того приводу, що *«не розуміє причини, через яку Україна проводить політику «націоналізації меншин»*. При цьому він неодноразово висловлює припущення про існування *«труднощів, які зустрічає румунська сторона в питанні підтримки румунів, що проживають в Україні»* [13]. Т. Басеску говорить і про необхідність мобілізації зусиль міжнародної спільноти, якщо Україна, зокрема, і надалі не поважатиме права румунської молоді на навчання румунською мовою, а також на збереження мови й культури [14].

Постійно порушуючи питання про невідповідне ставлення з боку

офіційного Києва до питання забезпечення прав румунської меншини, румунська сторона відверто ігнорує той факт, що й сама Румунія має належним чином гарантувати та реалізовувати відповідні права української меншини. Адже, згідно зі статтею 6 Конституції Румунії, *«держава визнає і гарантує особам, які належать до національних меншин право на збереження, розвиток і забезпечення своєї ідентичності за етнічною, культурною, мовною та релігійною ознакою»* [8].

З метою адекватної та об'єктивної оцінки поточного стану забезпечення прав національних меншин в Україні та Румунії спробуємо розглянути та порівняти наявну статистичну інформацію. За даними загальнонаціонального перепису 2002 року в Румунії проживає 61,4 тис. етнічних українців. Всеукраїнським переписом населення 2001 року було встановлено, що в Україні налічується 151,0 тис. етнічних румунів. Румунія з метою привернення уваги до становища власне румунської національної меншини в Україні вдається до свідомого перекручування даних про кількість етнічних румунів в Україні. За інформацією румунської сторони, в Україні проживає більше 400 тис. румунів, які потребують належної уваги з боку офіційного Києва. При цьому вона арифметично складає кількість румунів (151,0 тис. осіб) та молдаван (258,6 тис. осіб), які в офіційних статистичних джерелах Румунії з питань національної політики іменуються «бессарабцями» [5]. Один цей факт надає чимало інформації для роздумів, зокрема, щодо сутності державної політики Румунії стосовно нацменшин.

Факти щодо основних напрямків задоволення потреб української та румунської національних меншин в обох країнах також підтверджують неспівмірність зусиль, яких вживають обидві країни в контексті забезпечення прав національних меншин.

Першою характерною ознакою є спекулювання на питанні забезпечення прав національних меншин з боку Румунії та перекручування фактів щодо реальної кількості румунів, які проживають на території України. Саме таким чином активно використовується гуманітарний фактор для втручання у внутрішні справи сусідньої країни. При цьому політика румунської сторони зорієнтована не стільки на налагодження належного рівня відповідних зв'язків з Україною, скільки на поглиблення «доступу» до її регіонів, де компактно проживає румунська національна меншина (зусилля Румунії спрямовані на уникнення поділу румунської та молдовської меншин в Україні, та наполягання щодо єдності румунської й молдовської мов).

Другою ознакою є те, що ініціатива з даного питання продовжує належати Румунії, яка формує тональність його розгляду, що, в свою чергу, створює однобічне бачення теми становища національних меншин в Україні й Румунії. У цьому зв'язку Україна постійно виступає в ролі суб'єкта, що змушений лише виправдовувати свої дії й власну позицію, наводячи відповідну аргументацію на свою користь. Це в повній мірі стосується й практики Румунії в одноосібному порядку ініціювати розгляд окремих аспектів становища національних меншин та припиняти подібні акції у разі, якщо отримані результати не відповідають її очікуванням або подальша робота є для неї не вигідною (прикладом таких дій може бути одностороннє припинення участі Румунії в роботі Спільної моніторингової комісії за

участі експертів ОБСЄ в 2008 році або зрив роботи комітетів Українсько-Румунської Спільної Президентської Комісії в 2009 році).

Третьою ознакою є *активне використання в етнонаціональній політиці Румунії принципів духовної єдності та патріотизму*. Така політика орієнтована на пошук і підтримку своєрідного прошарку неофіційних лідерів у складі румунських громад в Україні, які є лояльними та керованими в реалізації стратегії країни походження (влада Румунії вживає заходи для активного залучення їх до т. зв. «*єдиного румунського мовного, культурного та інформаційного простору*» з метою перетворення на активний інструмент зовнішньої політики для реалізації відповідних інтересів і цілей).

Нарешті, четверта ознака - *цілеспрямовані дії Румунії на інтернаціоналізацію питання з метою уникнення його розгляду на двосторонньому рівні*. Відсутність аргументів на свою користь змушує румунську сторону виносити питання про нібито неналежне ставлення України до забезпечення прав національної меншини румунів на рівень міжнародних структур. Це дозволяє Румунії уникати відвертого діалогу з Україною і разом з тим створювати необхідний міжнародний фон щодо цієї проблеми (такий підхід активно реалізується сусідньою державою в рамках діяльності окремих інституційних органів Європейського Союзу і НАТО, членом яких на відміну від Румунії Україна не є).

Враховуючи наведені особливості підходу румунської сторони до врегулювання проблемних аспектів забезпечення прав національних меншин та характер двостороннього діалогу, слід зазначити, що Україна останнім часом робить поступові кроки у напрямку зміни своєї позиції з виключно дипломатичної й захисної на прагматичну. Українській стороні вдається знаходити достойні відповіді на дипломатичні кроки «на випередження», до яких вдається Румунія.

У цьому контексті варто згадати небезпеку щодо інспірування проблеми з наданням подвійного громадянства, яка може бути актуальною для України в середньостроковій перспективі. Підставою для такого занепокоєння може бути, наприклад, ситуація з погіршенням відносин між Республікою Молдова та Румунією, спричиненим численними фактами масової видачі останньою паспортів громадянам республіки. Так, Румунія підтвердила намір надати громадянство одному мільйону жителів Республіки Молдова. Незважаючи на протести, які були висловлені високопосадовцями Республіки Молдова, румунська сторона не вбачає в таких кроках жодного порушення європейського законодавства, і ніхто не вимагав від неї відмовитися від такого плану [10].

Стурбованість має викликати й інформація про масовий характер надання Румунією паспортів громадянам України (зокрема в Чернівецькій області, де проживає найчисельніша громада румунів). Хоча ще в 2008 році Румунія безпідставно поширювала звинувачення про нібито численну кількість прихильників ідеї приєднання Придністров'я до України, а посол Румунії в Україні Т. Лауренцу-Христя заперечував факт масової видачі румунських паспортів громадянам України, однак пізніше, зважаючи на підвищену увагу до цієї проблеми, було зафіксовано припинення відповідної активності та зміну позиції Румунії - мова вже йшла про поодинокі факти

відновлення громадянства для тих осіб, які втратили його *через різні історичні причини* [9].

Зважаючи на значний резонанс цієї проблеми, відповідна реакція на факти видачі Румунією паспортів громадянам України була озвучена на рівні керівництва нашої держави. Як заявляв колишній Президент України В. Ющенко, українська сторона негативно ставиться до видачі румунських паспортів громадянам України і водночас виступає за *формування відповідного комітету в рамках Європейської комісії для того, щоб розглянути наслідки рішення румунської сторони, дати їм оцінку і проаналізувати, наскільки вони відповідають духу добросусідства* [12].

Зі свого боку Україна, яка неодноразово демонструвала готовність до конструктивного діалогу і відкритості в питанні забезпечення прав національних меншин, продовжує докладати необхідних зусиль для виконання зобов'язань щодо забезпечення прав не лише румунської меншини, але й інших етнічних меншин, що мешкають на її території.

Враховуючи ситуацію, що наразі склалася між Україною та Румунією в питанні забезпечення прав національних меншин, українська сторона, продовжуючи діяти у повній відповідності з дійсними нормами внутрішньодержавного та міжнародного законодавства, має зайняти активну позицію, яка, зокрема, враховуватиме наступне:

- продовження реалізації принципів етнонаціональної політики та оперування виключно фактами про вжиті заходи у цій сфері (демонстрація конкретних результатів у забезпеченні прав національних менш або їхня відсутність мають набагато більше значення, ніж численні емоційні заяви й закиди, які не підкріплені реальними цифрами);

- вжиття заходів щодо популяризації діяльності України в сфері етнонаціональної політики з метою формування громадської думки в контексті захисту інтересів Української держави (шляхом цілеспрямованого поширення об'єктивної й неупередженої інформації про політику в сфері забезпечення прав етнічних меншин, включно з румунською, на території України);

- забезпечення ефективної та взаємовигідної співпраці відповідних інституцій державного та регіонального рівнів, що опікуються правами національних меншин, з представниками національних меншин, які компактно проживають на території певної області, району, селища тощо (взаємність має полягати, з одного боку, в забезпеченні Україною потреб національних меншин на місцях та, з іншого, у досягненні адекватної й конструктивної реакції етнічних громад та об'єднань з числа нацменшин, їх належна співпраця з державними органами);

- позбавлення ілюзій щодо активної підтримки Румунією європейських та євроатлантичних інтеграційних прагнень України та, відповідно, встановлення дієвого та зрозумілого діалогу з Європейським Союзом й Північноатлантичним альянсом (тези про можливе використання зусиль Румунії для просування ідеї інтеграції до ЄС та НАТО мають бути замінені прагматичним підходом до вирішення двосторонніх проблем і активною співпрацею України з усіма державами-членами цих організацій).

Крім того, незважаючи на відому непоступливість і принциповість

Румунії щодо чутливих питань двостороннього співробітництва, до яких належить і питання забезпечення прав національних меншин, українська сторона має наполегливо, з використанням усіх загальноприйнятих механізмів, просувати ідею взаємної відповідальності за вирішення цього непростого питання.

Обидві країни мають вживати необхідних заходів для уникнення політизації питання щодо належного і в повному обсязі забезпечення культурних, освітніх, інформаційних та інших потреб осіб, які належать до національних меншин. Важливим у цьому зв'язку може бути поєднання зусиль регіональних органів влади України та місцевих органів влади Румунії для забезпечення, зокрема, вільного доступу до отримання освіти рідною мовою для українців Румунії й румунів України, а також задоволення інших потреб.

Література:

- Бача Ю. Слово правди про становище української національної меншини у Словаччині // Інформаційний листок. Періодичне видання Комісії зв'язку й інформації українців Закарпаття в діаспорі (КоЗі). -2000. -№ 51-52. -липень-грудень. -С. 8.
- Бобер Л. Українці Словаччини: криза національної меншини // Соціал-демократ. -2001. -14 квітня. -С. 14.
- Власенко В. Добросусідство будується обома сусідами // Урядовий кур'єр. -№ 164 (4068). -9 вересня 2009 року.
- Двосторонні відносини України та Румунії [Електронний ресурс] / Посольство України в Румунії. -Режим доступу: <http://www.mfa.gov.ua/>
- Костинян М. «Румунські паспорти та «румунське» питання -цифри, факти, аналітика: всебічний огляд [Електронний ресурс] / Буковина online. -Режим доступу: <http://bukovynaonline.com/>
- Лемкин Й.Ф. История Лемкивщины. В V частях. -Вид. Лемко-Союзу в США, Канаде, 1969. -С. 157.
- Пилипенко Т. «Окремі аспекти українсько-румунських відносин в сучасних умовах» [Електронний ресурс] / Форум націй. Газета Конгресу національних громад України. -Режим доступу: <http://www.forumn.kiev.ua/>
- Президент Румунії має намір прискорити процес видачі паспортів молдаванам [Електронний ресурс] / Новинар. -Режим доступу: <http://novynar.com.ua/>
- Ростов А. Опасные связи! Не отдадим ни пяди? // CN-Столичные новости. -2009. -28 квітня.
- Слісаренко І. Вокальне безсилля // День. -2009. -№ 91 (2 червня).
- Стерчо П. Карпато-українська держава. До історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919-1939 роках. -Репринтне видання. -Львів, 1994. -С. 197.
- Ющенко хоче, щоб Європа розібралася з видачею Румунією паспортів українцям [Електронний ресурс] / Новини України. -Режим доступу: <http://www.proua.com/>
- Băsescu: Sperăm să meliorăm situația Românilor din Ucraina după discuții cu Kievul [Електронний ресурс] / Mediafax România. -Режим доступу:

- <http://www.mediafax.ro/>
- Băsescu: Ucraina are obligația de a respecta drepturile minorităților [Електронний ресурс] / Mediafax România. -Режим доступа: <http://www.mediafax.ro/>
- Ceska narodnostni mensina na Slovensku // Almanach Ceskeho spolku na Slovensku. -Bratislava, 1999. -S. 7.
- Constituția României [Електронний ресурс] / Curtea Constituțională a României. -Режим доступа: <http://www.ccr.ro/>
- Duleba P. Rusini a Ukrajinci na severovychode Slovenska: organizacia a elity. Prispevok na seminari z historie a súčasneho rozvoja narodnostnych mensin na Ukrajine a na Slovensku. -Uzhorod, 1996.
- Horvatova E. Cigani Slovenska. -Praga, 1964. -112 с.; Slovník naučný. -Praga, 1892; Вентцель Т.В. Этническая группа цыган // Природа. -1991. -№ 1; Романи Яг: історія, культура, право. -Ужгород: «Карпати», 1988. -111 с.
- Marian Gajdos, Stanislav Konecny, Mikulas Musinka. Rusini/ukrajinci v zrkadle polstorocia. Niektore aspekty ty ich vyvoja na Slovensky po roku 1945. -Presov -Uzhorod, 1999. -S. 156-157.
- Palus I. Listina zakladnych prav a slobod ako pravny document // Pravny obzor, 74. -1991. -S. 396.
- Paukovic Vladimir. Madarska otazka na Slovensku -historicke reminiscencia a súčasnost / Соціально-економічні та етнополітичні зміни в країнах Центральної і Південно-Східної Європи (друга половина 80-х -перша половина 90-х років ХХ століття). Матеріали міжнародної наукової конференції. Ужгород, 26-27 вересня 1996 р. -Ужгород: Госпрозрахунковий редакційно-видавничий відділ Закарпатського комітету у справах преси та інформації, 1997. -С. 170-173;
- Spirko Jurja. Problemi zakladnich prav a slobod v transformacnich procesoch Slovenskej Republiky // Права і свободи людини та сучасний суспільний прогрес: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції 24-25 лютого 1999 року. Ужгород, Україна. -Ужгород: Госпрозрахунковий редакційно-видавничий відділ комітету інформації, 1999. -С. 78-85.

Румунська національна меншина Закарпаття в контексті розвитку
українсько-румунських взаємин (1991-2011 роки)

Тетяна Сергієнко

**Minoritatea națională românească din Transcarpatia în contextul dezvoltării
relațiilor româno-ucrainene (1991-2011)**

Rezumat: *Articolul studiază apropierea Ucrainei și României pe calea integrării europene, prin prisma asigurării drepturilor minorității românești din regiunea Transcarpatia, Ucraina.*

**Romanian minority of Transcarpathia in the context of the development of
Ukrainian-Romanian relations (1991-2011 years)**

Abstract: *In the article is analyzed the rapprochement of Ukraine and Romania on the way of European integration through the lens of ensuring the rights to Romanian national minority in the Transcarpathian region of Ukraine.*

Cuvinte Cheie: *Minoritatea națională românească, integrării europene, colaborare transfrontalieră, componența națională a populației, minoritatea românească, școli românești, procesul de învățământ, omogenitate etnică*

Keywords: *Romanian national minority, European integration, cross-border cooperation, the national composition of the population, Romanian minority, Romanian schools, the educational process, ethnic homogeneity*

Важливу роль в сучасному українсько-румунському співробітництві грають прикордонні регіони. Після вступу з 1 січня 2007 року Румунії до Європейського Союзу державний українсько-румунський кордон став невід'ємною частиною нового східного кордону ЄС. Євросоюз декларує шляхом здійснення Європейської Політики Сусідства (ЄПС) та Східного Партнерства, створення смуги стабільного соціально-економічного розвитку і безпеки вздовж нових кордонів ЄС. Тому на теперішньому етапі українсько-румунський кордон виконує не лише двосторонню міждержавну функцію, але виступає передусім зв'язуючою ланкою між Україною та цілісним політичним, економічним, торговельним, митним та іншим простором Європейського Союзу.

Відповідно, змінився і геополітичний статус суміжних українських і румунських прикордонних територій. Вони можуть і повинні стати своєрідними інтеграційними каталізаторами подальшого взаємозближення України і Румунії та ініціаторами поглиблення взаємодії двох держав на шляху загальноєвропейської інтеграції.

Унікальним у цьому сенсі є геополітичне розташування Закарпатської області на кордоні України з чотирма постсоціалістичними державами - новими членами ЄС - Польщею, Словаччиною, Угорщиною та Румунією. Просторова наближеність Закарпаття до цілісного європейського простору сприяє розвитку економічного співробітництва з суміжними адміністративно-територіальними одиницями країн-членів ЄС. Інтенсивно розгортається розбудова прикордонної інфраструктури. Посилюються зв'язки між територіальними органами влади і самоврядними громадами.

У цілому нової якості впродовж останніх років набуло транскордонне співробітництво в гуманітарній сфері. Одним із специфічних його напрямів є

гарантія і реалізація прав національних меншин, які в основному компактно мешкають на суміжних прикордонних територіях. На важливість проблем збереження національної самобутності і національно-культурного розвитку української національної меншини в Румунії та румунської - в Україні постійно вказується на вищому рівні міждержавних стосунків. Споріднені етнопільноти в сусідніх країнах виконують функцію своєрідного міжнаціонального та міжкультурного „мосту” в міждержавному співробітництві.

У цьому контексті, подальшому зростанню ролі Закарпаття в системі українсько-румунського співробітництва на сучасному етапі сприяє комплекс етнополітичних чинників, до яких варто віднести поліетнічний склад населення області, де етнічно представлені національними меншинами державотворчі народи всіх межуючих з Україною на заході постсоціалістичних країн, у тому числі румуни, багатовікові традиції толерантного співіснування та міжнаціональної злагоди різноманітних етнічних спільнот на цій прикордонній території, ефективно діюча система захисту прав і гарантії національно-культурного розвитку всіх етносів, розвинута сітка міцних культурно-духовних і загалом міжнародних гуманітарних зв'язків, білінгвізм і навіть полімовність багатьох мешканців прикордоння тощо.

Таблиця № 1. Національний склад населення Закарпаття згідно з даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року¹.

Національність	Чисельність (чол.)	Відсоток населення	Співвідношення 2001 р. до 1989 р. (%)
Все населення в тому числі:	1 254 614	100,0	100,7
Українці	1 010 127	80,5	103,4
Угорці	151 516	12,1	97,3
Румуни	32 152	2,6	109,0
Росіяни	30 993	2,5	62,7
Роми	14 004	1,1	115,4
Словаки	5 695	0,5	77,7
Німці	3 582	0,3	103,0
Білоруси	1 540	0,15	61,1
Євреї	565	0,05	21,4
Інші	4 440	0,2	73,9

Закарпатська область є поліетнічною за складом населення. Як засвідчують дані Табл. № 1, етнічні представники державотворчих народів сусідніх з Україною країн - нових членів ЄС складають 15,2 % населення області, в т. ч. угорці -12,1 %, румуни -2,6 %, словаки -0,5 %.

Аналіз даних Всеукраїнського перепису населення 2001 року загалом по Україні підтверджує, що в цілому більшість представників румунської, як і інших національних меншин суміжних на заході з Україною держав

¹ Про кількість та склад населення Закарпатської області за підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001 року // Новини Закарпаття. -2003. -11 січня. -С. 6.

мешкає в західноукраїнському прикордонні. Румунська меншина компактно сконцентрована передусім у Чернівецькій і Закарпатській областях.

Таблиця № 2. Румуни в Україні згідно з даними перепису 2001 року².

Адміністративно-територіальна одиниця	Кількість осіб	Частка представників відповідної нацменшини від їх загальної кількості в Україні %
Чернівецька область	114 555	75,86
Закарпатська область	32 152	21,29
Одеська область	724	0,48
Хмельницька область	197	0,13
Миколаївська область	162	0,11
Вінницька область	132	0,09

Як свідчать дані Табл. № 2, понад 97 % представників румунської національної меншини мешкають на Буковині і в Закарпатті. Румуни є автохтонами Закарпаття і проживають тут впродовж століть. Ареал їхнього проживання - Тячівський та Рахівський райони Закарпатської області.

Умови проживання, специфіка анклавного менталітету зумовила динамічний соціально-економічний розвиток румун Закарпаття. В умовах державної незалежності України румунська національна меншина є лідером за рівнем життя серед всіх етнічних груп краю. Малий та середній бізнес, торгівля є звичним джерелом прибутку румун. Частина їх мігрує у пошуках роботи на Схід в основному в Російську Федерацію.

Впродовж останніх років румуни краю організували ряд громадських організацій, які захищають їхні соціально-економічні та культурні інтереси. Це -соціально-культурне товариство імені Дж. Кошбука, товариство румунів Закарпаття імені І.М. де Апша, спілка «Дачія», товариство румунської молоді імені Міхая Емінеску. Важливим елементом у процесі етнокультурної наступності є інформаційні канали -бібліотечні фонди, преса, радіо та телебачення рідною мовою. Зокрема, видаються газети «Апша» та «Мараморошці».

У населених пунктах прикордонної смуги Тячівського та Рахівського районів -селищах і селах -Солотвино, Діброва, Глибокий Потік, Середнє Водяне, Топчино, Подішор, Бескеу, Кербунешть, Боуц, Плеуц та Біла Церква -компактно проживає 32 152 українських громадян -етнічних румунів: 31 846 чол. -розмовляють румунською мовою, 136 -українською, 42 -російською, 22 -угорською та 60 -іншими мовами.

Поряд із високим соціально-економічним рівнем життя в середовищі румун Закарпаття, згідно з даними місцевих органів державної влади і самоврядування, спостерігаються ряд проблемних аспектів:

- освіта румунської молоді, яка була б адекватною суспільній практиці;
- забезпечення румунськомовних шкіл області сучасним інформаційним обладнанням, підручниками, художньою літературою;
- проблема кадрів;
- представництво в органах державної влади та місцевого

² Національні меншини в Україні: історія та сучасність: Наук.-довід. вид. -К.: МАУПІ, 2006. -С. 97.

самоврядування;

- розширення умов для повноцінного спілкування з Румунією (візовий режим, пункти пропуску, місцевого прикордонного руху, відкриття консульства)
- запобігання подвійного громадянства, тощо.

Нині у Закарпатті діє 11 загальноосвітніх шкіл з румунською і 2 -з румунською, російською та українською мовами навчання, в яких зараз навчається 4,4 тис. учнів (2,3 відсотка від загальної кількості учнів області). Навчальний процес у школах забезпечують 310 вчителів, переважна більшість яких випускники вищих учбових закладів Закарпаття та Чернівців.

Враховуючи міжнародні вимоги та на прохання громадських організацій румунської нацменшини в Закарпатті з січня 2003 року відкрито ліцей з румунською мовою навчання, який працює на базі кількох спеціалізованих класів Солотвинської ЗОШ № 2 (Тячівський район). Управління освіти і науки ЗОДА спільно з Тячівським районним відділом освіти та науки надають цьому закладу необхідну методичну допомогу, кожного нового навчального року забезпечуються румунськомовними підручниками, необхідним наочним приладдям, передбачено видатки на оплату вчительської роботи та загального утримання цього навчального закладу.

В Ужгородському національному університеті, зокрема на кафедрі румунської мови і літератури, Закарпатському державному університеті, Мукачівському технологічному інституті, Ужгородському музичному училищі, низці інших вищих навчальних закладів краю навчаються студенти, випускники закарпатських шкіл з румунською мовою навчання, а близько 40 дітей етнічних румун, випускників шкіл області, які витримали відбіркові конкурси, навчаються у вузах Румунії (Бухарест, Ясси, Брашов, Тімішоара, Тиргу-Муреш, Бая-Маре).

У закарпатських селах (Тячівський та Рухівський райони), де компактно проживають етнічні румуни, нині працюють 8 бібліотечних закладів, книжковий фонд яких румунською мовою становить майже 14 тис. прим., функціонують 7 клубних установ, при яких діють 32 фольклорних колективи художньої самодіяльності (більше 1100 учасників), дві музичні школи (с. Діброва і смт. Солотвино). За високу виконавську майстерність ансамблю пісні і танцю «Апшиця» с. Діброва присвоєно звання «Народний». За активної підтримки управління культури облдержадміністрації в населених пунктах, де проживають етнічні румуни, щорічно проводиться традиційний в Закарпатті фестиваль румунського народного мистецтва «Мерцишор».

Порівняно з іншими національностями, які проживають в Закарпатській області, румуни вирізняються задовільним матеріальним становищем та політичною і національною самосвідомістю. До категорії рідної мови з 32 152 румунів, 31846 -розмовляють румунською мовою, 136 -українською, 42 -російською, 22 -угорською та 60 -іншими мовами. Такого високого рівня національної самоідентифікації, в тому числі мовної та національної свідомості не має жодна етнічна група області.

Етнічна гомогенність румунів Закарпаття, високий рівень їх консолідації та національного самоусвідомлення можуть грати вагому роль в якості посилення зв'язуючої ролі цієї меншини між Україною та Румунією. Разом з тим, розширення Євросоюзу, Програми Східного Партнерства

ЄС та формування «Європи регіонів» мають вельми суперечливі наслідки для розвитку міжнаціональних відносин на прикордонних територіях. Нові розмежувальні лінії деструктивно впливають на взаємодію етнічно споріднених спільнот, ускладнюють насамперед взаємозв'язки деяких національних меншин з материнським народом, формують небажаний стереотип меншовартості в одноплемінників поза межами ЄС, штучно поділяють етноси на «вищий» гатунок - в країнах-членах ЄС і «нижчий» - у державах - безпосередніх сусідах ЄС тощо. У цьому контексті, транскордонне співробітництво і міжрегіональна інтеграція представляється досить ефективним зняттям для запобігання таким та іншим етнополітичним і етнопсихологічним «травмам», а також формування в поліетнічного населення євро регіону відчуття приналежності до європейської цивілізації і Об'єднаної Європи.

Нового імпульсу потребує українсько-румунське євро регіональне співробітництво, в тому числі в рамках Карпатського євро регіону. Згаданий євро регіон - міжнародна асоціація прикордонних адміністративно-територіальних одиниць п'яти держав: України, Польщі, Угорщини, Словаччини та Румунії. Євро регіон створено 14 лютого 1993 р. Територія євро регіону складається з 4-х областей західної частини України (Львівської, Закарпатської, Івано-Франківської, Чернівецької), 5-ти областей Угорщини (Боршод-Абауй-Земплен, Гевеш, Яс-Надькун-Сольнок, Саболч-Сатмар-Берег, Гайду-Бігар), Підкарпатського воєводства Польщі, Кошицького та Пряшівського країв Словаччини, 7-ми повітів Румунії (Бігор, Ботошани, Марамуреш, Сучава, Сату-Маре, Зілаг і Харгіта). При заснуванні асоціація охоплювала територію 53 200 км² із населенням 5 млн. осіб, зараз - 161 279 км² і майже 16 млн. осіб. Карпатський євро регіон - другий за масштабами в Європі³.

Рада Європи, Європейська Комісія та інші керівні загальноєвропейські структури позитивно оцінюють результати майже півтора десятилітньої діяльності Карпатського євро регіону, як важливого чинника безпеки і стабільності в Центральній Європі. Особливо продуктивною вважається роль євро регіону в запобіганні міжнаціональним конфліктам та сприянню збереження національної самобутності етнічних спільнот на суміжних прикордонних територіях⁴.

Утім, і після розширення Євросоюзу в 2004 і 2007 роках певні етнополітичні проблеми в Карпатському євро регіоні продовжують існувати. Зокрема, щодо становища багаточисельної угорської національної меншини в Румунії і Словаччині, розв'язання циганського (ромського) питання у всіх державах євро регіону, русинсько-українського поділу в Словаччині, Польщі та Україні тощо. Нові проблеми у транскордонних зв'язках етнічно споріднених

³ Карпатський євро регіон: 5 років діалогу та співробітництва / Відпов. ред. М. Біділя. - Ужгород: ІВА, 1998. - 12 с.; Карпатський Євро регіон - Carpathian Euroregion. - Ужгород: Карпатський фонд, 2001. - 16 с.; Крижанівський В. Асоціація «Карпатський євро регіон». Міст на шляху до інтеграції // Політика і час. - 1993. - № 4. - С.17-19.

⁴ Див.: Кордони єднання. Проблеми міжетнічних відносин у Карпатському Євро регіоні. - Ужгород: Карпати, 2001. - 79 с.; Role of the Carpathian Euroregion in the Strengthening Security and Stability in Central and Eastern Europe. Sanatorium Karpaty (Ukraine) November 23-25, 2000. - Prešov-Uzhgorod: Research Center of the Slovak Foreign Policy Association, Strategies Studies Foundation, 2001. - 82 p.

спільнот єврорегіону виникли після вступу РП, СР і УР з 1 січня 2008 року до «Шенгенської зони» та введення 1 січня 2009 року грошової одиниці «євро» в Словацькій Республіці. Тому необхідним є моніторинг та фундаментальне наукове вивчення взаємозв'язку процесів становлення і розвитку європейської та національної ідентичності в Карпатському єврорегіоні.

Закарпатська область виступала одним із активних ініціаторів і засновників створення Карпатського єврорегіону в 1993 році. Після розширення ЄС керівними загальноєвропейськими структурами Карпатський єврорегіон визначено експериментальним у контексті ефективності здійснення Європейської Політики Сусідства (ЄПС) та Східного Партнерства Євросоюзом щодо його нових східних сусідів. Керівні органи ЄС впродовж бюджетного періоду 2007-2013 років планують направити на підтримку ініціатив Карпатського єврорегіонального об'єднання до 500 млн. євро, в т.ч. 10 % цієї суми спрямовується українській стороні⁵. З квітня 2007 року по жовтень 2011 року в порядку ротації Закарпатська область головує в Раді Карпатського єврорегіону і здійснює вагомую координуючу роль в інтенсифікації співробітництва та ефективному залученню європейських коштів для реалізації конкретних масштабних транскордонних проєктів.

У цьому взаємозв'язку принципово важливим є концептуальне положення про те, що в поліетнічних єврорегіональних об'єднаннях прискорюються процеси національного самоусвідомлення та європейської самоідентифікації представників націй, національних меншин і етнічних груп, які мешкають на прикордонних територіях суміжних країн. Відбувається дифузія етноспільнот, взаємопроникнення і взаємозбагачення культур, цивілізаційна інтеграція. Інтегровані єврорегіональні спільноти запобігають виникненню не лише міжнаціональних конфліктів, але й конфліктів на цивілізаційних розломах.

⁵ Транскордонне співробітництво. Науково-інформаційне видання. -2007. -№ 2. -С. 13.

Російсько-український конфлікт щодо територіальної приналежності Криму: міжнародно-правові та мотиваційні аспекти

Сергій Гакман

Conflictul ruso-ucrainean privind apartenența teritorială a Crimeei: aspecte de drept internațional și de motivație

Rezumat: În articol autorul oglindește abuzurile produse de către Federația Rusă față de Ucraina în ceea ce privește documentele de bază ale dreptului internațional și ale acordurilor bilaterale ucraineano-ruse. De asemenea, se demonstrează și abuzurile efectuate de către forțele armate ruse în primele zile ale invaziei lor în Crimeea. Au fost prezentate și motivațiile posibile ale intervenției ruse în Ucraina, aspectele lor politice, economice, strategice externe și interne.

Victoria "Maidanului", schimbarea conducerii parlamentului și a puterii executive de la Kiev a trezit o iritare gravă a Kremlinului, care simțea că își pierde influența asupra Ucrainei. El s-a grăbit să se folosească de greutățile și greșelile primelor zile ale noii conduceri ucrainene în jocurile sale geopolitice, anexând Crimeea. Față de Ucraina, Rusia a încălcat nu numai Memorandumul de la Budapesta, în care ea, alături de SUA și Marea Britanie, și-au asumat garantarea securității, a integrității teritoriale și a inviolabilității frontierelor Ucrainei, care a renunțat la armele nucleare, dar și un șir de principii ale dreptului internațional printre care:

-principiul nerecurgerii la forță sau amenințarea cu forța (p. 4, art. 2 al Cartei ONU);

-principiul neamestecului în treburile interne ale altui stat (p. 7, art. 2 al Cartei ONU);

-principiul integrității teritoriale a statelor (Actul Final al CSCE din 1975);

-principiul inviolabilității frontierelor (Actul Final al CSCE din 1975);

-principiul îndeplinirii cu bună credință a obligațiilor juridice internaționale (p. 2, art. 2 ale Cartei ONU, precum și Convenția de la Viena din 1969 cu privire la dreptul tratatelor);

Federația Rusă a încălcat și o serie de acorduri bilaterale ucraineano-ruse (din 31 mai 1997, din 21 aprilie 2010, din 16 iulie 1999). În articol sunt analizate de asemenea motivațiile posibile ale intervenției ruse în Ucraina, aspectele lor politice, economice, strategice externe și interne.

Russian-Ukrainian conflict in relation to territorial appurtenance of Crimea: international legal and motivational aspects

Abstract: In the article the author enumerates violation of base documents of international law and bilateral Russian-Ukrainian agreements, which were carried out by Russian Federation in relation to Ukraine, emphasizes the violations carried out by Russian soldiery in the first days of their encroachment to Crimea.

Victory of Maidan, change of governing body of parliament and executive power in Kyiv caused the irritation of Kremlin, which felt that it lost the influence on Ukraine. It quickly enough took advantage of difficulties and errors of the first days of new Ukrainian leadership in the geopolitical interests, annexing Crimea. In relation to Ukraine Russia violated not only Budapest Memorandum, under which, next to the USA and Great Britain, it pledged to guarantee safety, territorial integrity and inviolability of borders of Ukraine, which gave up a nuclear weapon, but also a number of principles of international law, in particular:

- *Principle of refraining from the threat or use of force (subsection 4, Article 2 of UN Charter);*
- *Principle of non-intervention in internal affairs of other state (subsection 7, Article 2 of UN Charter);*
- *Principle of territorial integrity of states (CSCE Final act of 1975);*
- *Principle of inviolability of frontiers (CSCE Final act of 1975);*
- *Principle of conscientious implementation of international legal obligations (subsection 2, Article 2 of UN Charter and Vienna Convention on the Law of Treaties of 1969).*

Russia violated the number of the bilateral Ukrainian-Russian agreements (from May 31, 1997, from April 21, 2010, from July 16, 1999). In the article some possible motivations of the Russian invasion of Ukraine are also analysed, their external and internal political, economic and strategic aspects.

Cuvinte Cheie: *Conflict ruso-ucrainean, Crimea, Maidan, intervența rusă, securitate teritorială, Charta ONU, drept internațional, sancțiuni.*

Keywords: *Conflict between Russia and Ukraine, Russian Ukrainian conflict, Crimea, Maidan, Russian intervention, territorial security, the UN Charter / Charter of the United Nations, international law, penalties.*

Сучасний конфлікт між Росією та Україною щодо Криму є одним з найбільш складних і водночас найбільш дискусійних подій останнього часу, який досить важко визначити в класичних термінах історичної, політичної науки та теорії міжнародних відносин. Цей конфлікт відбувається на фоні прощання України з радянським минулим, її боротьби за реальну незалежність та у контексті геополітичного протистояння США та Росії.

Проблема Криму в українсько-російських відносинах є досить новою для дослідників, адже минуло лише кілька місяців після драматичних подій, і тому ми ще не можемо посилатися на фундаментальні дослідження у цьому напрямку, проте є багато спроб актуального аналізу окремих аспектів цієї проблеми як українськими, так і зарубіжними дослідниками. Серед них згадаємо праці В. Воронова, Н. Заноза, А. Зубова А. Морозова, К. Рогова, С. Федуняка, С. Широкова. Автор даної статті також робив спроби аналізу досліджуваної проблеми¹.

Метою статті є дослідження процесу вторгнення російських військ до Криму у контексті положень міжнародного права, двосторонніх угод між Україною та Росією, аналіз дій російських військ в перші дні конфлікту та геополітичних мотивацій російської агресії в Україні.

Варто ще раз згадати як все це починалося. Відмова Віктора Януковича, поступаючись тиску Кремля, підписати Угоду про асоціацію між Україною та Європейським Союзом викликало протести по всій країні, в першу чергу у столиці та в західних областях України. Побиття підрозділами Беркуту студентів в Києві в ніч на 30 листопада 2013 р. викликало пожвавлення акцій протесту. В столиці та інших містах України на вулицю вийшли сотні тисяч. Поступово боротьба за європейську інтеграцію України переросла

¹ Hakman S. *Fratele-i la poartă: Invazia Federației Ruse în Crimeea și prevederile dreptului internațional // Geopolitica. Revista de geografie politică, geopolitică și geostrategie. -Anul XII. -Nr. 54-55 (1/2014). -p. 61-66.*

Російсько-український конфлікт щодо територіальної...

в Революцію гідності. В обласних центрах були організовані автобуси волонтерів, бажаючих їхати на Євромайдан, люди збирали гроші, харчі, теплі речі, здавали кров для підтримки акцій протесту в столиці. Незважаючи на різного роду провокації влади, протести носили мирний характер. Раптова радикалізація сталася після 16 січня 2014 р., коли Верховна Рада України ухвалила низку законів, які порушували фундаментальні права громадян України. 19 січня, напередодні вступу цих законів в силу, відбулися перші зіткнення між протестуючими та внутрішніми військами з використанням не лише кийок і біт, а й «коктейлю Молотова», водометів та гладкоствольної вогнепальної зброї.

21 січня на Майдані з'явилися перші загиблі. Після використання 18-20 лютого режимом Януковича (за консультації та безпосередньої участі російських політиків та військових спеціалістів) проти демонстрантів та працівників міліції снайперів, ситуація значно погіршилася, що змусило втрутитись західних дипломатів. Між президентом та лідерами Майдану була підписана угода про перемир'я та повернення до парламентсько-президентської республіки. Відразу ж після підписання домовленостей, Янукович та близькі до «сім'ї» особи покинули країну, що змусило лідерів Майдану взяти владу у свої руки. Після відставки 22 січня 2014 р. голови Верховної Ради України Володимира Рибака, на чолі Верховної Ради був обраний Олександр Турчинов, який наступного дня став ще й виконуючим обов'язки Президента України. Парламент повернув державі форму правління, яка була передбачена Конституцією України (зі змінами від 8 грудня 2004 р.) та статус парламентсько-президентської республіки. Був призначений Прем'єр-міністр та сформований Кабінет Міністрів.

Безумовно, що серед перших рішень нової коаліції були й помилки, якими поспішили скористатися політичні опоненти та Російська Федерація. Серед них можна зазначити й спробу скасувати закон про засади державної мовної політики. Ми говоримо не про суть цього закону, який свого часу був прийнятий з чисельними порушеннями, а про своєчасність постановки цього питання. Зрештою, чинність цього закону була збережена.

Перемога Майдану, зміна виконавчої влади у Києві дратували офіційний Кремль, який відчував, що втрачає вплив на Україну. Росія поспішила скористатися труднощами, які з'явилися у перші дні нової влади, у своїх геополітичних іграх, анексувавши після «референдуму» Крим. Якщо проаналізувати дії Російської Федерації щодо України, особливо в тому, що стосується південно-східних областей України та Криму виходячи з точки зору міжнародних й двосторонніх безпекових норм, спостерігаємо наявність активної неправомірної діяльності з боку РФ.

Перш за все Росія порушила Будапештський меморандум і Тристоронню заяву від 14 січня 1994 р.², якими вона, разом із США та Великобританією ставала гарантом незалежності і цілісності України, яка відмовилася від ядерної зброї.

Зазначимо, що після краху Радянського Союзу наприкінці 1991

² *Трехстороннее заявление Президентом России, США и Украины (Вместе с «Приложением к Трехстороннему заявлению...») (Принято в г. Москве 14.01.1994) // [Електронний ресурс]. -Режим доступу: <http://www.lawmix.ru/abrolaw/12281>*

р. Україна мала на своїй території третій за величиною в світі ядерний арсенал. Відмовляючись від ядерної зброї українська сторона підняла перед Вашингтоном питання про гарантії безпеки. США запевнило офіційний Київ в тому, що як тільки Україна перестане бути ядерною державою, вона отримає «негативну гарантію безпеки». Це означало, що Сполучені Штати не будуть застосовувати проти неї ядерну зброю проти будь-якої держави, що є учасником Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ), за умови, що ця держава не нападе на Сполучені Штати або союзника США в союзі з державою, яка володіє ядерною зброєю. Пізніше Вашингтон вирішив додати інші гарантії, які Сполучені Штати вже надали всім країнам-підписантам Заключного Акта Гельсінської наради з безпеки та співробітництва в Європі, які де-факто не були новими зобов'язаннями. Ці гарантії включали в себе зобов'язання щодо дотримання незалежності, суверенітету та існуючих кордонів України, щодо відмови від використання погроз або застосування сили, а також щодо відмови від економічного примусу. Паралельно американці провели переговори з співробітниками російською та британською сторонами, оскільки у Вашингтоні вважали, що було б важливо, щоб Росія також надала б Києву гарантії безпеки. Логіка ж включення у справу британців була пов'язана з тим фактом, що Великобританія, так само, як США і Росія, була державою-депозитарієм для ДНЯЗ. Зазначимо, при цьому, що американські дипломати намагалися зафіксувати гарантії у документі, який не мав би обов'язкову юридичну силу, слідкуючи за тим, щоб сформульовані зобов'язання носили б виключно політичний характер. Тодішній міністр закордонних справ України Б. Тарасюк пропонував укласти договір за гарантіями безпеки, проте американські офіційні особи американці жорстко заперечували проти ідеї договору, а також постійно використовували термін «запевнення» замість терміна «гарантії»³.

Варто підкреслити, що збереження ядерної зброї могло б, з одного боку, впливати позитивно на вагомість України у світовій політиці, а з іншого -перетворити Київ на ядерну країну-ізгой, не кажучи вже про те, що вартість підтримки ядерної є дуже високою і на той час була б абсолютно неприйнятною для молодого української держави. Враховуючи, що багато носіїв і боеголовки закінчували термін своєї служби, ядерний арсенал представляв собою обтяжливий актив. До того ж, незважаючи на напружені політичні відносини між Києвом і Москвою, тоді ще ніхто не міг передбачити ризик великого військового конфлікту. Проте, відмова від третього за величиною у світі ядерного арсеналу мала б спричинити отримання Україною, поза всяким сумнівом, більш надійних гарантій від світових лідерів.

Кремль завдав суттєвого удару основам міжнародного права порушивши низку його принципів, а також конвенції та двосторонні українсько-російські угоди. Зокрема РФ порушила:

-принцип незастосування сили та погрози застосування сили. На

³ «Заверения» США по Будапештскому меморандуму и Трехстороннее заявление от 14 января 1994 г. // [Електронний ресурс]. -Режим доступу: <http://www.liveinternet.ru/users/debut/post319835360/>

Російсько-український конфлікт щодо територіальної...

сьогоднішній день -це загальновизнаний принцип міжнародного права, який закріплений в п.4 ст.2 Статуту ООН. Загальні положення цього принципу відповідно до положень Декларації про загальні принципи міжнародного права від 1970 р., передбачають наступне: «Кожна держава повинна утримуватись у міжнародних відносинах від погрози силою або її застосування як проти територіальної недоторканності або політичної незалежності інших держав, так і будь-яким іншим чином, який несумісний з цілями ООН»⁴;

-принцип невтручання у внутрішні справи держави. Декларація про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин і співробітництва між державами відповідно до п. 7, ст. Статуту ООН встановлюють, що жодна держава або група держав не має права втручатись прямо або опосередковано у внутрішні справи, що входять до компетенції іншої держави. Жодна держава не може застосовувати будь-які акти військового, політичного або іншого примусу, з метою підпорядкування собі будь-якої іншої держави. Забороняється організація або заохочення підривної, терористичної діяльності, яка направлена на насильницьку зміну устрою іншої держави⁵;

-принцип територіальної цілісності держав, закріплений в заключному акті НБСЄ від 1975 року. Відповідно до положень даного акту, держави-учасниці повинні поважати територіальну цілісність кожної із держав -учасниць⁶;

-принцип непорушності державних кордонів, закріплений в заключному акті НБСЄ від 1975 року. Відповідно до положень даного акту держави-учасниці розглядають кордони одне одного, як непорушні. Вони повинні утримуватись від будь-яких посягань, що направлені на захоплення частини або всієї території кожної держави-учасниці⁷.

-принцип добросовісного виконання міжнародно-правових зобов'язань. Згідно із п. 2 ст.2 Статуту ООН, усі члени ООН добросовісно виконують взяті на себе зобов'язання⁸. Також відповідно до Віденської Конвенції про право міжнародних договорів від 1969 року, будь-який чинний договір є обов'язковим для його учасників і повинен ними добросовісно виконуватись⁹.

Кремль порушив також Конвенцію щодо визначення агресії. Зазначимо, що в основу ще Лондонської Конвенції щодо визначення агресії від 3 липня 1933 р.¹⁰, було закладено радянське формулювання цього

⁴ Carta Națiunilor Unite // Năstase A. *Documente fundamentale ale dreptului internațional și al relațiilor internaționale* / Ed. Frailich R. 2 vols. Vol. 1a. -București: Asociația Română pentru Educație Democratică, 1997. -P. 52.

⁵ *Ibidem*.

⁶ Actul final de la Helsinki al Conferinței pentru Securitate și Cooperare în Europa // Năstase A. *Documente fundamentale ale dreptului internațional și al relațiilor internaționale*. -Vol. 1a. -p. 131.

⁷ *Ibidem*. -p. 130-131.

⁸ Carta Națiunilor Unite. -p. 52.

⁹ *Международные отношения и внешняя политика СССР (Сборник документов) (1871-1957гг.)*. -М.: Изд-во ВПШ при ЦК КПСС, 1957. -С. 93-94.

¹⁰ Convenția de la Londra de definire a agresiunii// Năstase A. *Documente fundamentale ale dreptului internațional și al relațiilor internaționale*. -Vol. 1a. -p. 35-39.

питання. На міжнародній конференції з питань скорочення озброєння, яка відбувалася у першій половині 1933 р., делегації СРСР та Бельгії виступили з пропозиціями щодо визначення агресора. Слід зазначити, що війна як засіб міжнародної політики була засуджена ще пактом Бріана-Келлога. Однак до початку конференції ще не існувало загальноприйнятого визначення агресії. 6 лютого 1933 р. радянська делегація внесла пропозицію під назвою “Проект декларації відносно визначення агресора”¹¹. У проекті містилися, у першій частині -визначення основних агресивних дії та у другій частині -перелік обставин, що не можуть служити виправданням для держав, винних у діях, які визначені у першій частині. Тобто у радянському визначенні вказувалося на те, що означає агресія та хто повинен вважатися агресором. Воно охоплювало найбільш часті причини конфліктів і спорів між державами¹². Навіть тодішній міністр закордонних справ Румунії Н.Тітулеску, який, за його ж твердженням, з керівником московського зовнішньополітичного відомства “до цього моменту були непримиренними ворогами”, піднявся і заявив: “Румунія підтримує визначення агресора таким, як його пропонує пан Литвинов”¹³. Враховуючи те, що пропозиція М.Литвинова була більш детальною, саме вона була поставлена на обговорення Комітетом Безпеки. Виступаючи 19 березня на засіданні Комітету Н.Тітулеску заявив: “Радянська пропозиція є єдиною цінною роботою конференції”¹⁴. Проект резолюції, а точніше, доповідь від імені цього комітету була представлена у Женеві 24 травня 1933 р. грецьким дипломатом Н.Політісом. Саме цю доповідь (Raport Politis) у тій її частині, що стосувалася визначення агресора, представники радянського зовнішньополітичного відомства поклали в основу формулювань багатосторонніх пактів про ненапад¹⁵. Цікавим у контексті радянсько-румунських відносин, на наш погляд, є те, що завдяки позитивній активності румунського дипломата Н.Тітулеску, його конструктивній позиції у підтримці тексту визначення агресії, сформульованого М.Литвиновим, деякі юристи, дипломати, журналісти та політичні діячі того часу називали визначення, яке увійшло у Raport Politis, “формулою Литвинова-Тітулеску”¹⁶.

Згодом, створена вже після Другої світової війни Організація Об'єднаних Націй резолюцією 3314 (XXIX) Генеральної Асамблеї від 14 грудня 1974 р. прийняла нове, більш повне визначення агресії (беручи до уваги той факт, що Російська Федерація стала правонаступницею СРСР, вона зобов'язана виконувати усі підписані Радянським Союзом міжнародні конвенції та угоди). Зокрема, відповідно до Конвенції «Агресією є

¹¹ Известия. -1933. -8 февраля.

¹² Шевяков А.А. *Советско-румынские отношения и проблема европейской безопасности 1932-1939 гг.* -М.: Наука, 1977. -С. 64.

¹³ Scurtu I., Almaş D., Goşu A., Pavelescu I., Ioniţă Gh. I. *Istoria Basarabiei de la începuturi până în 1994.* -Bucureşti: Tempus România, 1994, -p. 260.

¹⁴ Известия. -1933. -20 мая; Шевяков А.А. Вказ. праця. -С. 65.

¹⁵ Boldur A. *Istoria Basarabiei.* -Bucureşti: Ed. Victor Frunză, 1992. -p. 517.

¹⁶ Див. більш детально: Гакман С. *Радянсько-румунські взаємини і проблема формування системи колективної європейської безпеки // Питання історії нового та новітнього часу: Збірник наукових статей Кафедри історії нового та новітнього часу Чернівецького державного університету ім. Ю.Федьковича.* -Вип. 6. -Чернівці: ЧДУ, 1999. -С. 72-83.

Російсько-український конфлікт щодо територіальної...

застосування збройної сили державою проти суверенітету, територіальної недоторканності або політичної незалежності іншої держави, або яким-небудь іншим чином, несумісним із Статутом Організації Об'єднаних Націй (.)»¹⁷. У документі (ст. 3) міститься неповний перелік дій, які кваліфікуються як агресія, незалежно від оголошення війни. Серед них:

а) вторгнення або напад збройних сил держави на територію іншої держави або будь-яка військова окупація, який би тимчасовий характер вона не носила, є результатом такого вторгнення або нападу, або будь-яка анексія із застосуванням сили території іншої держави або частини її;

б) бомбардування збройними силами держави території іншої держави або застосування будь-якої зброї державою проти території іншої держави;

д) напад збройними силами держави на сухопутні, морські або повітряні сили, або морські і повітряні флоти іншої держави;

е) застосування збройних сил однієї держави, що знаходяться на території іншої держави за згодою з приймаючою державою, в порушення умов, передбачених в угоді, або будь-яке продовження їх перебування на такій території після припинення дії угоди;

ф) дія держави, що дозволяє, щоб її територія, яку вона надала в розпорядження іншої держави, використовувалася цією іншою державою для здійснення акту агресії проти третьої держави;

г) засилання державою або від імені держави збройних банд, груп, іррегулярних сил або найманців, які здійснюють акти застосування збройної сили проти іншої держави, що носять настільки серйозний характер, що це рівнозначно переліченим вище актам, або його значну участь у них.

Ми спостерігаємо здійснення Росією по відношенню до України переважної більшості дій, які Конвенцією визначено як агресія.

Стосовно українського півострова Російська Федерація порушила також низку українсько-російських двосторонніх угод. Спробуємо розкрити сутність порушених статей відповідних угод і відновити хронологію російських порушень у перші дні вторгнення, починаючи з 21 лютого 2014 р. Більшість цих дій були здійснені військовими частинами Чорноморського флоту Російської Федерації.

Так, серед порушених Кремлем двосторонніх угод спостерігаємо Договір про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією від 31 травня 1997 р. (стаття 3 і 6). Зокрема, у статті 3 зазначається: «Високі Договірні Сторони будують відносини на основі принципів взаємної поваги суверенної рівності, територіальної цілісності, непорушності кордонів, мирного врегулювання спорів, незастосування сили або загрози силою, включаючи економічні та інші способи тиску, невтручання у внутрішні справи.». У статті 6: «Кожна з Високих Договірних Сторін утримується від участі або підтримання дій, спрямованих проти іншої Сторони, і зобов'язується не укладати з третіми країнами будь-яких договорів, спрямованих проти іншої Сторони. Жодна із Сторін не допустить,

¹⁷ Конвенція «Определение агрессии» (Утверждено резолюцией 3314 (XXIX) Генеральной Ассамблеи ООН от 14 декабря 1974 года) // [Електронний ресурс]. -Режим доступу: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/aggression.shtml#a1

щоб її територія була використана на шкоду безпеці іншої Сторонни»¹⁸. (Усі ключові українські військові об'єкти в Криму були заблоковані озброєними особами та бойовою військовою технікою Росії. На території України -всупереч виявленій волі України -відбувалося військове розгортання сил та засобів Збройних сил РФ із залученням як військових формувань ЧФ РФ, тимчасово дислокованих на території України, так військових частин, які дислокувалися на території РФ з масовим використанням літаків військово-транспортної авіації. 28 лютого на аеродромі Гвардійське, порушуючи державний кордон України, здійснили посадку та розвантаження 4 російські військово-транспортні літаки ІЛ-76МД. 1 березня також з порушенням державного кордону України увійшли у порт м. Севастополь великі десантні російські кораблі Балтійського флоту «Калінінград», «Мінськ» та великий десантний корабель Північного флоту «Горняк». 3 березня державний кордон України був порушений 9-ма літаками Збройних сил РФ Іл-76МД)¹⁹.

Була грубо порушена Угода між Україною і Російською Федерацією «Про статус та умови перебування Чорноморського Флоту Російської Федерації на території України», підписаний 21 квітня 2010 р. у Харкові²⁰. Зокрема:

-пункт 1 статті 6: «Військові формування здійснюють свою діяльність в місцях дислокації відповідно до законодавства РФ, поважають суверенітет України, додержуються її законодавства та не допускають втручання у внутрішні справи України» (27 лютого зі сторони Качинського шосе до воріт в'їзду на територію, де розташоване приміщення зали зустрічі офіційних делегацій цивільного аеропорту, що поруч військового аеродрому Бельбек, прибули озброєні невідомі особи у військовій формі без знаків розпізнавання (близько 300 осіб, 17 автомобілів типу «Урал», 2 БТРа). Було встановлено, що їхньою метою є взяття під контроль виїзд з аеропорту Бельбек та не допущення вищих посадових осіб України до Криму. Зазначена група розосередилась по периметру паркану цивільного аеропорту, було розгорнуто радіостанцію на базі БТРа, перекрито злітно-посадкову смугу та руліжну доріжку трьома автомобілями «Урал», розгорнуто позицію станкового кулемета. Керівництво бригади тактичної авіації попереджено, що у випадку зльоту літака з чергової ланки буде відкрито вогонь на ураження);

-пункт 2 статті 9: «Сторони співробітничать в галузі забезпечення безпеки польотів літальних апаратів військових формувань. Порядок і форми такого співробітництва визначаються окремими угодами (28 лютого здійснили посадку 10 вертольотів у районі аеродрому Кача ЧФ РФ і аеродрому «Гвардійське», які незаконно перетнули державний кордон України та уникли прикордонного контролю);

-пункт 1 статті 12: «Службові транспортні засоби Чорноморського флоту Російської Федерації повинні мати реєстраційний номер і чіткий

¹⁸ Договір про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією // [Електронний ресурс]. -Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/643_006

¹⁹ Ноти протесту МЗС України №№ 610/22-123/1-615 та 414/22-120-354 від 28.03.2014 р., надіслані на адресу МЗС РФ // [Електронний ресурс]. -Режим доступу: https://www.google.com.ua/?gfe_rd=cr&ei=seQzU5O2NkuB4ATqjYDAAw#q

²⁰ Угода між Україною та Російською Федерацією з питань перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України // [Електронний ресурс]. -Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/643_359

Російсько-український конфлікт щодо територіальної...

знак. Використання для службових транспортних засобів номерних знаків України не допускається» (27 лютого колона з 14-и автомобілів «Урал» без номерних знаків та 2-х БТР-80, які перевозили до 400 військовослужбовців, виїхала з території 7-го навчального загону ЧФ РФ у напрямку виїзду з м. Севастополь. В районі дорожньої розв'язки м. Севастополь -Сапун-Гора -м. Інкерман колона розділилася: 6 автомобілів Урал продовжили рух у напрямі м. Інкерман, інші автомобілі та 2 БТР -в напрямку району Сапун-Гори. З 7-го навчального загону ЧФ РФ близько 150 осіб на 4-х автомобілях «Камаз» без номерних знаків виїхали у напрямку с. Новofедорівки)²¹;

-пункт 5 статті 15: «Пересування, пов'язані з діяльністю військових формувань поза місцями їхньої дислокації, здійснюються після узгодження з компетентними органами України» (21-22 лютого на території АРК та у м.Севастополь мали місце активні пересування великої кількості бойової броньованої техніки (понад 30 бронетранспортерів) військових формувань ЧФ РФ, які не узгоджувалася з компетентними органами України. 16 одиниць БТР-80 810-ї окремої бригади морської піхоти ЧФ РФ (м.Севастополь) здійснили виїзди у напрямку населених пунктів Кача та Гвардійське та у межах м. Севастополь)²²;

Серед порушених російським керівництвом документів є й Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом РФ «Про використання силами та засобами Чорноморського флоту Російської Федерації повітряного простору України та повітряного простору над акваторією Чорного моря, де відповідальність за безпеку польотів та організацію обслуговування повітряного руху покладена на Україну» від 16 липня 1999 року²³. Зокрема, у них передбачалося:

-у статті 2: «Навчання та перевірки сил, що перебувають на чергуванні, протиповітряної оборони ЧФ, пов'язані з використанням повітряного простору, що знаходиться під відповідальністю України, проводяться без закриття аеропортів України за узгодженням з Генеральним штабом Збройних Сил України та відповідно до режиму і умов, встановлених Українським центром планування використання повітряного простору України та регулювання повітряного руху Украероцентром».

-у статті 3: «Забезпечення безпеки польотів у повітряному просторі, що знаходиться під відповідальністю України, здійснюється шляхом взаємодії між органами, відповідальними за організацію обслуговування повітряного руху України та командними пунктами (пунктами управління) ЧФ».

(28 лютого на аеродромі Гвардійське (АРК), порушивши державний кордон України, здійснили посадку та розвантаження 4 літаки ІЛ-76МД ЗС РФ, які прибули з аеродромів базування у Пскові та Таганрозі (Росія). Здійснили посадку ще 10 літаків ІЛ-76МД з території РФ. На посадку пішли також 10 вертольотів

²¹ Ноти протесту МЗС України №№ 610/22-123/1-615 та 414/22-120-354 від 28.03.2014 р.

²² Ноти протесту МЗС України №№ 610/22-123/1-615 та 414/22-120-354 від 28.03.2014 р.

²³ Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Російської Федерації про використання силами та засобами Чорноморського флоту Російської Федерації повітряного простору України та повітряного простору над акваторією Чорного моря, де відповідно до міжнародних угод відповідальність за безпеку польотів та організацію обслуговування повітряного руху покладена на Україну // [Електронний ресурс]. -Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/643_254.

у районі аеродрому Кача ЗС РФ і аеродрому «Гвардійське», які незаконно перетнули державний кордон України та уникли прикордонного контролю»²⁴.

На початку російське керівництво стверджувало, що в Криму російських військ немає, а згодом воно було вимушено зізнатися, що приєднання півострова до Російської Федерації було здійснено за їх участі. Більш того, деякі учасники цих подій отримали відповідні нагороди. Якщо вірити публікації щодо медалі «За повернення Криму»²⁵, на ній чітко вказані терміни проведення операції: 20.02.2014 - 18.03.2014 року. Це ставить під сумнів також правдивість слів президента РФ В.Путіна про те, що Росія не готувалася до приєднання Криму, і прийняла відповідне рішення лише після отримання даних про настрої місцевих жителів (після повалення «легітимного президента України В.Януковича» 22 лютого)²⁶.

Безумовно, російські війська та спецслужби і далі порушували міжнародні конвенції та двосторонні угоди. 16 березня 2014 р. був проведений навидь «референдум» у Криму, хоча його проведення не було передбачено ні законодавством України ні законодавством Російської Федерації. В офіційних комюніке Російської Федерації стверджувалося, що на референдумі більше 96 % його учасників висловилися за входження півострова до складу Росії²⁷. Варто відзначити, що кількома роками раніше, 17 вересня 2006 р. Кремль організував референдум в Придністров'ї (за його результатами більше 97% осіб, які брали участь у голосуванні та висловилися за незалежність від Молдови та подальше вільне приєднання Придністров'я до Росії). За загальною схожістю підходів до організації та забезпеченню легітимності референдумів у Криму та у Придністров'ї, існує явна відмінність. Референдум у Криму проходив на фоні ясної і чітко вираженої позиції Російської Федерації про намір визнати легітимними його результати²⁸.

Вдруге в історії людства волевиявлення населення певної території відбувалося в умовах окупації військами іншої держави. Згадаємо, що на початку березня 1938 р. Гітлер вирішив розширити територію Рейху за рахунок Австрії. На 13 березня канцлером Австрії був оголошений плебісцит. Проте нацисти і в Берліні, і у Відні боялися, що народ може висловитися проти аншлюсу і Німеччина вводить свої війська до Австрії. Австрійські війська капітулюють. Ставлення народу до цього було різним: хтось захоплено зустрічав гітлерівців, хтось в роздратуванні відсиджувалися по домівках, хтось терміново бігли до Швейцарії. 13 березня почалися арешти. Плебісцит провели 10 квітня. У Німеччині за об'єднання з Австрією проголосували

²⁴ Ноти протесту МЗС України №№ 610/22-123/1-615 та 414/22-120-354 від 28.03.2014 р.

²⁵ Россия оскандалилась с медалью «За возвращение Крыма» // [Интернет ресурс] -режим доступа: <http://uainfo.org/yandex/312032-rossiya-oskandalilas-s-medalyu-za-vozvrashchenie-kryma.html>

²⁶ В планах России присоединения Крыма не значилось, заявил Путин. // Аргументы. ру. -2014. -10 апреля. [Електронний ресурс]. -Режим доступа: <http://argumentiru.com/politics/2014/04/331265>

²⁷ Такого «удара» от Украины Россия не выдержит! Крым вернётся на родину // <http://abc-news.ru/27/news/2845101.html>.

²⁸ Широков С. Признанный Крым и непризнанное Приднестровье: причины и следствия // [Електронний ресурс]. -Режим доступа: <http://www.regnum.ru/news/polit/1779813.html#ixzz39z6vXMIV>

99,08%, в самій Австрії, що стала Остмарк Німецької імперії - 99,75%.²⁹

Професор Московського державного університету Андрій Зубов з цього приводу сказав: «Історія повторюється. У Криму справді живуть росіяни. Але хіба хто-небудь гнобив їх там, хіба там вони були людьми другого сорту, без права на мову, на православну віру? Від кого їх треба захищати солдатам російської армії? Хто нападав на них? Введення військ іноземної держави на територію іншої держави без його дозволу - це агресія. Захоплення парламенту особами в уніформі без розпізнавальних знаків - це свавілля. Ухвалення будь-яких рішень парламентом Криму в таких обставинах - фарс. Спочатку парламент захопили, прем'єра змінили на проросійського, а потім цей новий прем'єр попросив у Росії допомоги, коли помічники вже тут, вже день як контролюють півострів. Як дві краплі води схоже на аншлюс 1938 р. і навіть референдум-плебісцит через місяць під дружніми багнетами. Там - 10 квітня, тут - 30 березня»³⁰.

Результати цього референдуму ні Україною ні світовим співтовариством не визнаються (окрім кількох держав, якій йдуть у фарватері російської зовнішньої політики). Більш того Україна збирається звернутися з цього питання до Міжнародного суду ООН в Гаазі³¹. Сумнівність референдуму визнають й окремі російські експерти. Так, наприклад, представники ради при президентові Російської Федерації з розвитку громадянського суспільства здійснили поїздку до Криму й за її підсумками склали документ під назвою «Проблеми жителів Криму. Огляд підготовлено членом Ради Бобровим Е.А., керівником мережі «Міграція і право» ПЦ «Меморіал» С.Ганнушкіною і адвокатом Мережі О.Цейтліною за результатами відвідування міст Сімферополь та Севастополь в період з 15 по 18 квітня 2014 р., зустрічей з посадовими особами органів державної влади, духовенства, журналістами, громадськими діячами, адвокатами, правозахисниками та громадянами. За твердженнями авторів документу, більшість мешканців Севастополя проголосували на референдумі за приєднання до Росії (явка -50-80%), загалом у Криму, за різними даними, за приєднання до Росії проголосували 50-60% виборців за загальної явки в 30-50%. Тобто, навіть за оцінками росіян, референдум відбувся фактично лише в Севастополі. На решті території Криму явка виборців становила менш ніж 30-50%, а це фактично означає, навіть за встановленими росіянами правилами проведення, референдум у Криму не відбувся. Ми вже не кажемо про мотивацію, за якою жителі Криму голосували не стільки за приєднання до Росії, скільки за припинення, за їхніми словами, «корупційного свавілля і злочинського засилля донецьких ставлеників»³².

18 березня вже був підписаний відповідний договір між Росією, Кримом та Севастополем. Державна Дума та Рада Федерації ухвалили договір про приєднання Криму до Російської Федерації та федеральний закон про створення

²⁹ Зубов А. Это уже было // Ведомости. Мнения. -2014. -1 марта [Електронний ресурс]. -Режим доступу: <http://www.vedomosti.ru/opinion/news/23467291/andrej-zubov-eto-uzhe-bylo>

³⁰ Там само.

³¹ Такого «удара» от Украины Россия не выдержит! Крым вернётся на родину [Електронний ресурс]. -Режим доступу: <http://abc-news.ru/27/news/2845101.html>.

³² Справжня явка на референдумі в Криму становила 30-50% -документ // [Електронний ресурс]. -Режим доступу: <http://www.gazeta.lviv.ua/news/2014/05/01/28481>.

у складі РФ двох нових суб'єктів -республіки Крим та міста федерального значення Севастополь, які були підписані Путіним вже 21 березня.

Говорячи про підписання згаданого договору варто проаналізувати рівень законності та повноваження вказаних осіб та правомірність підписувати подібний договір з Президентом РФ В.Путіним. Найбільш кричущим у правовому контексті порушенням є те, що від Севастополя документ підписав «народний мер» Олексій Чалий, громадянин Росії, обраний на цю посаду на мітингу (наскільки об'єктивним може бути обрання мера на мітингу у місті, чисельність населення якого на 1 грудня 2013 р. складало 385700 осіб?). До того ж, відповідно до діючої на момент його обрання Конституції такої посади в Севастополі не було. Для організації відповідних дій щодо захоплення влади у Севастополі, ним було організовано надходження на підконтрольні йому розрахункові рахунки благодійної організації «35- Берегова батарея» коштів на суму 23,9 млн. грн. від резидентів Російської Федерації. Ці дії, за повідомленням прес-центру Служби безпеки України, класифікуються як такі, що спрямовані на насильницьке повалення конституційного ладу України³³.

Не менш скандальним є підписання документу Сергієм Аксьоновим, якого 27 лютого 2014 р. незаконно обрали прем'єр-міністром української адміністративно-територіальної одиниці в будівлі, захопленій російськими військовими, без присутності преси, без узгодження його кандидатури з центром, без відео фіксації засідання (яке могло б підтвердити наявність кворуму та реальний результат голосування)³⁴. Угоду з президентом РФ В.Путіним підписав також Володимир Константинов³⁵, як голова Держради Республіки Крим, хоча згідно з Конституцією України є лише Верховна Рада Автономної Республіки Крим. До того ж жодний з вказаних осіб не мали повноважень щодо підписання угод стосовно державної приналежності вищезгаданих територій.

На нашу думку, при аналізі історичних подій, найскладнішим аспектом для дослідників є з'ясування мотивацій, якими керувалися політичні сили здійснюючи ті чи інші політичні кроки. Якщо проаналізувати різні точки зору дослідників, головним чином викладених у російських ЗМІ, можна знайти три можливих пояснення, а саме:

Перше пояснення полягає у тому, що грубе втручання Росії в українській кризі мало за мету завоювання Криму, як своєї «помсти за Косово». Ця інтерпретація означала б, що, захопивши Крим, Путін створив певний «баланс поваги», і що згодом цей крок буде розглядатися як «симетрична відповідь» і життя буде продовжуватися. Тобто, ця інтерпретація не передбачає необхідність розв'язати холодну або гарячу війну із Заходом. Мова йде лише про відновлення втраченого статус-кво.

Друга інтерпретація припускає, що «українська стратегія» Росії є

³³ У СБУ розповіли, як «народний мер» Чалий отримував гроші на захоплення Севастополя // <http://fakty.ictv.ua/ua/index/read-news/id/1508463>

³⁴ Михельсон А. По прозвищу «Гоблин»: кому поручено отдать Крым Путину // <http://www.pravda.com.ua/rus/articles/2014/03/15/7018918/?attempt=1>.

³⁵ «Аферист Константинов и Гоблин Аксенов». Украинские журналисты сняли видеосюжет о правителях Крыма // <http://korrespondent.net/ukraine/politics/3321222-aferyst-konstantynov-y-hoblyn-aksenov-ukraynskye-zhurnalysty-snialy-vydeosuizhet-o-pravyteliakh-kryma>.

свідомою спробою розв'язати нову війну із Заходом, і Криму відводиться роль приводу до такої війни. Таким чином, у цьому випадку метою є перегляд результатів Другої світової війни, державних змін 1991 р., а також ролі і місця міжнародних організацій. Тобто, започаткована нова ера у який революція є лише політичним засобом відмови від моделі «процедурної демократії» та створення ситуації невизначеності.

Третя інтерпретація пояснює втручання Путіна в українську кризу лише як привід для зміни власної системи влади. Використовуючи українську кризу Путін намагається організувати профілактичну зустрічну революцію всередині російської еліти (опозиція була значною мірою знищена в 2013 р.). При цьому, основна мета полягає у створенні ситуації невизначеності, привласнивши собі право її ініціатора без уявлення про те, чим ця гра може закінчитися³⁶.

На підтвердження цієї тези служать наступні факти. Згодом, на засіданні Ради безпеки Російської Федерації від 22 липня 2014, яке було заплановано і готувалося ще до трагедії малайзійського «Боїнга», розглядалося питання суверенітету та територіальної цілісності. На наш погляд, Путіну і його найближчим соратникам давно вже хотілося легалізувати своє «політбюро», якою мала стати Рада безпеки. Для легалізації нового екстра конституційного порядку і пояснення цього російському обивателю необхідно було розробити відповідну доктрину, в основу якої мало бути покладено суверенітет і територіальна цілісність. Поняття «суверенітету» - центральна ідеологема політичної доктрини, сформульованої Путіним і групою його однодумців, які вийшли з пізньорадянського КДБ. Пріоритетність суверенітету, підтримана цією доктриною, неявно, але абсолютно недвозначно протистоїть тій доктрині, яка «зруйнувала» Радянський Союз, - доктрині пріоритету прав людини.

Загальна картина виглядає так: у світі є сили (зрозуміло - США), які прагнуть зруйнувати всі інші суверенітети, щоб підпорядкувати їх своєму пануванню. У такій ситуації збереження суверенітету є основною справою нації і головною і винятковою відповідальністю уряду. У прагненні зруйнувати чужі суверенітети США використовують реальні внутрішні проблеми країн, спираючись на «так звану м'яку силу», неурядові та інші подібні організації, фінансуючи і готуючи «так звані кольорові революції», які прирівняні, таким чином, до державних переворотів.

Сама доктрина пріоритету суверенності виступає ідейним обґрунтуванням відтворення основних інституцій радянського режиму і досить близько повторює основні елементи післявоєнної радянської доктрини, де захист соціалістичного ладу від агресії світового імперіалізму, під проводом США, була принциповою ідейною рамкою, що обґрунтовувала право держави на контроль усіх сфер життя і придушення інакомислення, яке прирівнювалося до прямого або завуальованого пособництва ворогові. І в цьому сенсі доктрина щодо своєї центральної ідеї цілком може бути визначена як неототалітарна.

При цьому, керівництву Росії необхідно підтримувати високий градус зовнішньої конфронтації як необхідну умову функціонування доктрини. Громадяни мають постійно отримувати наочні докази ведення

³⁶ Морозов А. Консервативная революция. Смысл Крыма // Общество. -2014. 17 марта.

боротьби за національний суверенітет, емоційно брати участь у цій боротьбі³⁷.

Водночас, відбувається офіційна зміна тлумачення історії. У цій ситуації дискурс реальної політики поступається міфу, героїзму, героїчному самогубству, «фатуму». На жаль, ми є свідками радикальних змін і російської громадськості, в якій реваншистські ідеї великою мірою підтримує середній клас з досить високим рівнем освіти та фінансового стану³⁸.

Як ми вже бачимо, Путін не задовольнився лише анексією Криму і намагається розширити вторгнення російських сил і в інших регіонах України. Можемо припустити й іншу мотивацію. Якщо уявити, що Путін готуватиметься до великої війни із Заходом, зростають потреби Росії у зброї. На цю думку нас спонукає кількість і характер російських державних замовлень військово-промислового комплексу. Великою мірою забезпечення такого замовлення, як і інших, багато у чому залежить і від ВПК України³⁹. Якщо Україна реально зблизиться із ЄС та НАТО, це завдання може опинитися під загрозою. Географічно зона розташування більшості підприємств ВПК України, з яким Росія пов'яже свою стратегічну доктрину збігається із зоною нестабільності, тому і у цих областях можуть бути створені умови для легітимізації їх анексії за кримським сценарієм⁴⁰.

Варто зазначити також, що російська економіка неймовірно залежна від енергоносіїв, адже коливання ціни на газ суттєво впливає на бюджет РФ. Російська економіка переживає кризу яка підсилюється тим що європейські країни скоротили обсяг закупівлі російського газу, багато держав накопичили достатньо запасів у своїх сховищах, від чого газ почав дешевшати. Уже під час російської інтервенції в Крим стало відомо, що Іран відмовляється від виготовлення ядерної зброї, що означатиме зняття з нього санкцій, в тому числі й ембарго на постачання нафти та газу. Експорт іранського газу в Європу привело б до диверсифікації постачання блакитного палива на континенті та зменшення обсягу закупівлі європейськими країнами газу в Росії і, відповідно, до падіння ціни на цей енергоресурс. В такому випадку можемо розглядати введення російських військ до Криму як спробу перешкодити падінню цін на блакитне паливо. До того ж, на чорноморському шельфі в акваторії України розвідано кілька родовищ газу та нафти. Росія, окуповуючи Крим, претендуватиме на ці родовища⁴¹.

³⁷ Рогов К. *Доктрина суверенности: какие тактические и стратегические задачи решает Путин* // <http://www.forbes.ru/mneniya-column/vertikal/263545-doktrina-suverennosti-kakie-takticheskie-i-strategicheskie-zadachi-re>

³⁸ Морозов А. Вказ. праця.

³⁹ Воронов В. *Славянское братство по оружию. И деньгам (Совершенно Секретно* [Интернет ресурс] -режим доступа:[http://lb.ua/news/2014/03/19/259940_klyuchey_ponimaniyu_motivov.html?fb_action_ids=305649976251646&fb_action_types=og.recommends&fb_source=other_multiline&action_object_map=\[593315427420714\]&action_type_map=\[%22og.recommends%22\]&action_ref_map](http://lb.ua/news/2014/03/19/259940_klyuchey_ponimaniyu_motivov.html?fb_action_ids=305649976251646&fb_action_types=og.recommends&fb_source=other_multiline&action_object_map=[593315427420714]&action_type_map=[%22og.recommends%22]&action_ref_map)

⁴⁰ Один из ключей к пониманию мотивов Путина / Институт Горшенина // LB.ua. Избранное для всех. -2014. -19 марта [Интернет ресурс] -режим доступа: [http://lb.ua/news/2014/03/19/259940_klyuchey_ponimaniyu_motivov.html?fb_action_ids=305649976251646&fb_action_types=og.recommends&fb_source=other_multiline&action_object_map=\[593315427420714\]&action_type_map=\[%22og.recommends%22\]&action_ref_map](http://lb.ua/news/2014/03/19/259940_klyuchey_ponimaniyu_motivov.html?fb_action_ids=305649976251646&fb_action_types=og.recommends&fb_source=other_multiline&action_object_map=[593315427420714]&action_type_map=[%22og.recommends%22]&action_ref_map)

⁴¹ Заноз Н. *Агресія Росії в Криму: справжня ціль -газ?* // [Интернет ресурс] -режим доступа: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/25287394.html>

Концентрації російських військ на кордонах України, на нашу думку, відводиться також певна роль, насамперед у відвертанні уваги від дій російських спецпризначенців у південно-східній частині України. Вже кілька місяців в Донецькій та Луганській областях ведуться запеклі бої українських військових із сепаратистами, яких російська сторона неприкрито підтримує живою силою та технікою, а в останній період ще й безпосередніми артилерійськими обстрілами з території РФ.

Не випадково найбільша активність сепаратистів та російських диверсантів на Донбасі проявлялася біля Слов'янська, який знаходиться у самому центрі одного з найбільших у світі родовища скрапленого газу, видобуток якого у перспективі міг би забезпечити енергонезалежність України від Росії. Варто згадати, що у минулому році Україна підписала з компанією Shell угоду про початок видобутку скрапленого газу на півночі Донецької та південному сході Харківської областей. Одразу після цього почали небатовані, проте регулярні мітинги, активними учасниками яких були Компартия, «Русский блок», рух «Український вибір», тобто ті сили, які зараз підтримують сепаратистів⁴².

Видобуток нафти та газу в Україні заважає «Газпромові», адже Росія бажає залишитися головним постачальником блакитного палива в Європу. Щоб витіснити Україну з ринку, в Кремлі взяли за прищвидження робіт із введення в експлуатацію «Південного потоку» (можливість побудувати газогін по узбережжю Криму може здешевити цей російський проект), а дестабілізація ситуації в нашій державі мала би лише посягти сумнів у європейців у спроможності України при транспортуванні газу гарантувати безперебійність поставок⁴³.

Дії російської сторони на Сході України є продовженням тих, що були під час вторгнення до Криму. До 25 травня 2014 р. вони були спрямовані на перешкоджання проведенню в Україні президентських виборів, намагаючись переконати своїх симпатиків та весь світ у тому, що нове керівництво в Києві не може забезпечити порядок і безпеку в країні, і що єдиним законним правителем є В.Янукович. Адже саме він міг би забезпечити вступ України до Митного союзу і майбутнього Євразійського союзу.

Після виборів російська риторика щодо України майже не змінилася. Намагання Путіна запропонувати нам федералізацію України, через яку, завдяки потужному російському лобюванню у південно-східній частині України, ця частина України може стати своєрідним якорем, який буде гальмувати її рух до ЄС і НАТО йдуть поруч із іншими заходами, спрямованими на політичну та економічну дестабілізацію України.

Таким чином, російське вторгнення до Криму, згідно із міжнародним правом, є актом агресії. Агресія Росії проти України вийшла за межі двосторонніх відносин, зневажають міжнародне право і ставить під загрозу світову безпеку, адже її дії в Криму, а також активна російська підтримка сепаратистів в Донецькій та Луганській області підривають основи системи безпеки, сформованої в світі після Другої світової війни. Водночас

⁴² Россия оккупировала Славянск, чтобы присвоить украинские месторождения сланцевого газа?// [Интернет ресурс] -режим доступа: <http://www.facenews.ua/news/2014/197230/>

⁴³ Заноз Н. Вказ. праця.

РФ демонструє і недієздатність цієї системи, адже агресором стала країна, яка, в обмін на відмову України від свого ядерного потенціалу, взяла на себе обов'язки бути гарантом її безпеки. Слід зазначити, що у згаданому вище документі щодо визначення агресії (ст. 5) зазначається, що жодні міркування будь-якого характеру, чи то політичного, економічного, військового або іншого характеру, не можуть слугувати виправданням агресії і що агресивна війна є злочином проти міжнародного миру, має спричинити міжнародну відповідальність і що ніяке територіальне придбання або особлива вигода, отримані в результаті агресії, не є і не можуть бути визнані законними⁴⁴.

США та країни Європи послідовно засуджують агресивні дії Російської Федерації. Зокрема, 16 липня 2014 р. у Брюсселі, на прес-конференції після завершення засідання Європейської Ради, Президент Європейського парламенту Мартін Шульц, який брав в ній участь, заявив, що територіальна цілісність України не є предметом для переговорів. Анексія Криму була незаконною, це були дії проти міжнародного законодавства, здійснені державою, яка є постійним членом Ради безпеки ООН і яка має захищати міжнародний закон, а не порушувати його. Ми повинні засудити незаконну анексію Криму і прийняти рішення про застосування подальших санкцій⁴⁵. Як відомо, зазначені країни вдаються до певних санкцій політичного та економічного характеру щодо Росії. Проте, деякі санкції країн ЄС та США щодо Росії іноді здаються нам недостатньо ефективними. Невживання достатніх заходів з боку цивілізованих країн світу (у першу чергу США та Великобританії, які також є гарантами нашої безпеки) призведуть до стрімкої гонки озброєнь, у тому числі до нарощування ядерного потенціалу, а це, у свою чергу, - до зменшення безпеки на регіональному та глобальному рівнях.

⁴⁴ Конвенція «Определение агрессии».

⁴⁵ Территориальная целостность Украины не является предметом для переговоров, - глава Европарламента // [Интернет ресурс] -Режим доступа: http://censor.net.ua/news/294092/territorialnaya_tselostnost_ukrainy_ne_yavlyaetsya_predmetom_dlya_peregovorov_glava_evroparlamenta?utm_source=uainfo&utm_medium=inform&utm_content=link&utm_campaign=uainfo

Ucrainenii din Dobrogea

Rezumat: În articol sunt prezentate cele trei etape (valuri) migraționale a ucrainenilor în Dobrogea, precum și scurte referiri istorice legate de localitățile cu populație ucraineană de pe aceste meleaguri. pe scurt amintirile bătrânilor despre așezările lor, despre arhitectura caselor, despre port, despre unele mâncăruri specifice.

Ukrainians in Dobrogea

Abstract: In this paper are presented the three stages (waves) of the migration of the Ukrainians in Dobrogea as well as some historical data about the localities with Ukrainian population from this territory. There are shortly mentioned the memories of the old linked to their villages, the architecture of the houses, the specific clothes, and some specific food.

Cuvinte cheie: Dobrogea, cazaci, ucrainenii dobrogeni, hatman, identitate etnică, migrație

Keywords: Dobrogea, Ukrainians in Dobrogea, hetman, ethnic identity, migration

Тепер можна вважати, що сучасне українське населення Добруджі походить від трьох, відмінних у часі, міграційних хвиль.

Існують, правда, згадки про козаків, які називали себе «єдино вірними козаками» або «довговусими» і оселились тут ще в кінці XVI -на початку XVII століть¹. Першою хвилею був прихід українських козаків в Яси і Галац після поразки Карла XII. Частина війська (не дуже значна), що перейшла з Іваном Мазепою, залишилась у Бендерах, а згодом після смерті Івана Мазепи, Пилип Орлик у Ясах організував військову канцелярію, де деякий час зосереджувалось козацтво. Про перехід козаків у 1709 році в Галац і Махмудію згадують матеріали, наведені в монографії цього села. Вірогідно, що незначна частина козаків в цей час розходиться в південних районах Молдови та Добруджі. Доказом про перебування українців в цих місцевостях на початку XVIII століття є факти, пов'язані з перехованням Івана Мазепи в церкві Святого Георгія в Галаці.

З румунських єпархіальних документів видно, що 18 березня 1710 року Івана Мазепу було переховано в церкві Святого Георгія в Галаці після того, як його могила у Варниці була опоганена турками. В той час цю церкву називали Єрусалимом, а Іван Мазепа саме бажав бути похованим в Єрусалимі. Розуміється, гетьмана переховали козаки, які дістали від султана фірман на перевезення його остатків.

Як зазначено в єпархіальних джерелах, бажання гетьмана було виконано. Але через рік із Сталінешть прийшли татари і 18-22 червня 1711 року захопили Галац. Вони ж зруйнували і церкву Святого Георгія. В той же час була розрита і могила Івана Мазепи, а його остатки були кинуті в Дунай². Нам не відомо, яке число українців залишилось в Добруджі з цієї хвилі.

Друга хвиля переселення українців, як відомо, почалась від 1775 року, після зруйнування Запорізької Січі і ліквідації козацького війська царицею

¹ Kaltenberg I..., Czarne zagle czterdiestu morz, Warszawa, 1986

² Monumente istorice si izvoare crestine, Galați, 1887

Катериною П. Антикріпосницький уклад Січі призводив до заснування осель, в яких жили одружені козаки. Ці оселі або раї, як їх називали турки, підлягали тільки кошовому Січі. Такими сімейно-землеробськими раями в Добруджі стали Мурігіол, Караорман, Перелита, Катирлез, Горгова, Махмудія та інші. В той час, коли на Україні було кріпацтво, козаки за Дунаєм отримували свою землю, що простягалась між рукавом Святого Георгія, озером Разін та лінією, яка сполучала Ісакчу з озером Бабадаг упродовж сіл Пошта, Аджілар та Зебіл. Ці землі кошовий отаман давав в оренду моканам (трансільванським пастухам), болгарам та іншим поселенцям, за що вони повинні були сплачувати худобою. До цих прибутків додавалась певна сума грошей, яку видавав козакам турецький уряд. Показано, що поселення Верхнього Дунавця називали черкезами, саме так називали козаків і на Україні, і за її межами. Починаючи з 30-х років XIX століття, козаки розійшлися по всій Дунайській дельті та Добруджі, заснувавши нові поселення.

Третя хвиля переселення українців за Дунай йшла на протязі 30-их років, від 1830 до 1861 року. Сюди приходили втікачі від кріпацтва та рекрутчини. Тут вони знаходили вільні землі, могли займатися землеробством, рибальством, мисливством і навіть лісорубством. Займалися поселенці, також, торгівлею солоною рибою, дровами та збіжжям³.

Активна економічна діяльність дала можливість українцям Добруджі на протязі довгого часу забезпечувати свої духовні запити. Майже в кожному українському селі коштом громади будувались церкви, а якщо вона переносилась на нове місце, на місці вітваря встановлювали типовий козацький хрест. Такі хрести можна побачити в Катирлезі, Караормані, Крішані і мабуть в усіх інших українських церквах нашого краю. Ці хрести нагадують хрест із Покровської церкви на Україні. В церквах правилось українською мовою. У церкві села Караорман зберігся «АКАОІСТЬ» киево-могилянського друку 1841 року з написом: «Єтую книгу жертвоваль на церковь Якимъ Зуенко за старости Максима Павлюченка месяци октябрю 29 дня 1841 году».

В 1926 році всі церкви переведено на новий календар і відправи румунською мовою. Цьому сприяло й те, що українці, на відміну від росіяно-липован, були ортодоксальними православними. Нажаль і тепер в Добруджі немає жодного українського священика. Це має велике значення в швидкій асиміляції українського населення.

Місцевості нашого краю, в яких проживають українці.

Місто Тульча - повітовий центр, знаходиться на півночі повіту, на правому березі Дунаю і займає територію 198 кв. км. Місто розміщене на горбах Тульчанського плоскогір'я, складовій частині Добруджанського масиву. Тульча- стародавнє місто. Археологічні дослідження, що проводились на пагорбі Таберей, свідчать про існування поселення, як центру племені гето-даків з назвою Aegyssus, який грав роль торгового центру. В період I-II ст. н.е. в Aegyssus був організований один з портів римського флоту (Classis Flavia Moesica). В X ст. н.е. Aegyssus згаданий як одне з 14 найголовніших міст префектури Musei. Під час турецької окупації місцевість згадується в документах уже під назвою Тульча. Слово «Тульча» походить від «Tul» чи «Tuchla» (черепиця, цегла) і

³ Alex. P. Arbore, Din etnologia Dobrogei, Așezările lipovenilor și rușilor, Extras din „Arhiva Dobrogei”, vol.III, 1920, pag. 17.

Українці Добруджі

«сеа» що означає земля. Тобто, назву місто отримало від зайняття його мешканців, які заповнили пагорби цегельними заводами, потрібними для його відбудови. Війна за незалежність принесла Тульчі визволення з-під отаманського ярма 14 листопада 1878 року. Разом з входом румунських військ в Добруджу, встановлюються основи румунської адміністрації. Тульча стає столицею повіту, будучи на той час найбільш заселеним пунктом і важливим комерційним центром Добруджі. В місті Тульча проживає 12 етнічних меншин, серед них, в згоді з усіма іншими, й українці. Вважається, що в Тульчі проживає приблизно 9-10 тисяч українців. Тульча має досить великий порт, залізничну лінію, що забезпечує зв'язок з Констанцою і Бухарестом та аеропорт. В Тульчі існують дві українські церкви. Церква Преображення Господнього (1875-1883), відома в Тульчі під назвою Руська церква, знаходиться в центрі, в зоні нового ринку. Церква Покрови Пресвятої Богородиці збудована в період 1888-1898 рр. і посвячена в листопаді 1898 року. Церква Покрови знаходиться в кварталі «Коморовка», де проживає і сьогодні велике число українців. В 1949 році в Тульчі заснувалась українська семирічна школа. Директором школи був викладач української мови Іван Цопа. Тут ще викладали українську мову учителі Марта Бурджуа, Флоріка Височенко, Параска Вікол. Згодом заснувався український ліцей. Українську мову викладав професор Роман Сінгалевич, історію - Кошман.

Тудор Владіміреску, передмістя Тульчі, розташоване на лівому березі Дунаю, перед містом Тульча. Воно простягається на 4 км. На початку село називалося Чаталу, пізніше Реджеле Кароль (Regele Carol), а після Другої світової війни Тудор Владіміреску. Місце, де розташоване село, приблизно до 1900 року було пасовиськом. Потім тут почали будувати сільські хати. Так село почало зростати. На початку мешканці села займалися в основному скотарством і рибальством, а згодом розпочинають займатися і землеробством. Тепер багато з них працюють робітниками на різних підприємствах в Тульчі. Відносно населення села, то в 1912 році тут проживало 312 жителів, в 1930 році - 421 чоловік, 1948 році - 435 чоловік, 1956 році - 412 чоловік, 1977 році - 440 чоловік, 1992 році - 242 чоловіки, 2002 році - 386 чоловік. Треба згадати, що тут проживає і чимале число українців. На початку тут була збудована церква з дерева і комишу і обліплена глиною. В 1928 році розпочали будівництво нової церкви, яку закінчили в 1934 році. Церква має храм Святого Дмитра.

Місто Ісакча розташоване на північному сході Тульчанського повіту на березі Дунаю і займає площу 93 кв. км. На території міста виявлено сліди, які нагадують про існування гето-дакійських поселень з IV ст. до н.е. Тут проходили війська перського царя Дарія в експедиції проти скіфів в 514 р. до н.е. За часів римських воєвод фортеця Новідунум відіграє першорядну військову і торгівельну роль. Місто перетинає національна шосейна дорога Тульча-Ісакча-Мачін-Браїла, яка забезпечує зв'язок повітового центру з іншими містами країни. Відомий річковий транспорт зв'язує Ісакчу з містами Тульча, Галац і Браїла. Населення міста Ісакча в 1992 році налічувало 5639 чоловік з яких приблизно 30% українці. В цьому добруджанському місті, окрім румунів, проживають й інші національні меншини. Між ними живе і працює в злагоді і велике число українців. Вони мають навіть свій квартал в

місті. В їх кварталі знаходиться і Руська (українська) Церква Святих Михаїла і Гавриїла (1842-1844). Тутешні українці називають себе і руськими.

Місто Суліна знаходиться в східній частині повіту, на відстані 65 км від міста Тульчі. Воно розташоване на правому березі дунайського русла Суліна, при впадінні Дунаю в Чорне море. Невелика частина міста розташована і на лівому березі Дунаю. Воно займає площу 83 гектара. Місто має приємний вигляд. В місті існують три вулиці вздовж Дунаю, які перетинають інші 12 вуличок. Тут гарні хати і багато з них побудовані в європейському стилі. В документах зазначається, що ця місцевість існувала ще з 950 року (Константін Порфіродженетул). В X столітті місцевість називалась Суліна. В XIV столітті тут було місце зупинки для перепочинку генуезьких кораблів. На набережній міста можна бачити численні кораблі та судна з різних країн. Ґр. Дінеску ще в 1896 році записував, що в Суліні жило 1200 сімей з 4500 чоловік. За національностями: 450 румунів, 60 болгарів, 200 турків, 450 руських (українців), 2400 греків, 350 німців, 115 вірменів, 230 євреїв та ін. національності⁴. Капітан М.А. Йонеску в книзі «Добруджа напередодні XX століття» згадує, що населення Суліни різноманітне. В 1904 році місто Суліна налічувало 4923 чоловіки: 803 румуни, 268 турків, 22 татари, 35 болгарів, 594 руських (українці), 7 липовани, 2056 греків, 444 вірмени, 173 євреї, 49 німців, 45 італійців, 117 албанців, 24 англійців та французів, 17 поляків, 6 датчан, 21 маляр, 5 генуезів, 4 перси. Він згадує, що Суліна був адміністративним портом (пристань і консульські агентства Італії, Англії, Голандії, Швеції, Норвегії і Австро-Угощини)⁵. За переписом населення 1992 року в Суліні проживало 5484 чоловіки, з яких 4532 румуни, 4 маляри, 3 німці, 154 українці, 695 липованів, 11 турків, 63 греки та ін. Розмовляючи з місцевим священиком о. Маріаном Черніка він твердить, що багато українців записали себе румунами. Може деякі, маючи мішану сім'ю (укр. + рум.) На його думку, в Суліні приблизно 30 % українців. Тут треба згадати, що українці і румуни ходять до однієї церкви Святого Миколая, де служить о. Черніка. В місті існують 2 церкви, одна румунсько-українська і одна грецька. Обидві мають храм Святого Миколая. Існують і 2 мечеті.

Вікторія (Перелита) розташоване на півночі Тульчанського повіту, на відстані 17 км від міста Тульчі, по дорозі, що з'єднує місто Тульча з селом Мурігіол і на відстані 500 м від дунайського русла Свинту Георге. В 1967 році в селі існувало приблизно 90 господарств. Село розміщене в найглибшій низовині, що відкривається до Дунаю між найвищими горбами сіл Бештепе і Нуфарул. Село Перелита було на початку турецьке. Поселення невеликого групування бурдеїв турецьких вівчарів. Поряд з цим турецьким населенням, згодом, після зруйнування Запорізької Січі Катериною II в 1775 році, сюди прибули і розселились українці-втікачі. Сюди прибули і багато втікачів від рекрутчини. Їх привабили добрі умови життя, особливо можливість рибалити і вирощувати худобу. Згодом турецьке населення виїхало з села і біля 1800 року тут залишилось тільки українське населення. З часом число українських господарств зростало і дійшло до 120 господарств, а потім, знову почало зменшуватися. Майже все населення села українське, між

⁴ Gr. Dinescu, Dicționarul geografic, statistic și istoric al județului Tulcea, București, 1896, p. 272.

⁵ M. D. Ionescu, Dobrogea în pragul veacului al XX-lea, București, 1904, p. 274.

ними існують небагато румунських сімей. За переписом 1992 року в селі проживає 160 чоловік. Більшість населення раніше займалося рибальством, скотарством і городництвом. Тепер тут залишилось застаріле населення, яке ще займається скотарством і городництвом.

Ілгані де Жос приналежить до села Нуфару. Село розміщене на березі дунайського русла Свинту Георге. Воно було засноване в 1899 році. Це маленьке село, яке немає школи, церкви. В 1904 році тут проживало 79 чоловік, з яких 53 українці, 16 румунів і 10 греків. Вони займалися і займаються рибальством. За переписом населення 1992 року тут жило 88 чоловік, майже всі українці.

Махмудія знаходиться на сході тульчанського повіту на відстані 20 км від Тульчі. Вона розміщена на правому березі русла Свинту Георге у підніжжя гори Бештепе. Назва села турецька. Вона походить від Султана Махмуда V, який в 1853 році збудував тут мечеть. Місцевість дуже стара, ще з римської епохи, коли вона називалася Четатя Кручії (Cetatea Crucii). І тепер знаходяться сліди фортеці на горі Бештепе, над Дунаєм. За словником Гр. Данеску в Махмудії проживало 245 сімей з 1213 чоловік, з яких 205 чоловік руських (українців), 340 липованів, 378 чоловік румун, 146 турки-татари, 389 євреїв, 47 болгар і решта вірмени⁶. За переписом населення 1992 року в Махмудії проживало 2961 чоловік з яких 2351 румун, 58 українців та ін. З розмов з односельчанами виходить, що тут проживають приблизно 150 українців. В селі школа заснована в 1879 році. Церква збудована в 1864 році і має храм Святого Миколая (Чудотворця), що святкується в травні. Biserica «Aducerea moaştelor Sfântului Nicolae». Тут існує мечеть і липованська церква. Люди займаються землеробством та рибальством. До Махмудії приналежать села Балтені де Жос і Балтені де Сус.

Балтені де Жос раніше називалося Карасухат (Cara-Suhat). Село знаходиться на лівому березі рукава Свинту Георге на відстані 3 км від Махмудії. В 1896 тут проживало 32 сім'ї з 147 чоловік, з яких 144 українці і 3 румуни⁷. Вони займалися рибальством. За переписом населення 1992 року в цьому селі проживають 98 чоловік, майже всі українці.

Балтені де Сус (Bălteni de Sus =Carasuhat) знаходиться на лівому березі дунайського рукава Свинту Георге, на відстані 4 км від Бештепе перед селом знаходиться гора Карасухат від якої походить назва села. В 1896 році тут проживало 15 сімей з 32 чоловік, всі українці. 47 За переписом населення 1992 року тут проживають 141 чоловік, майже всі українці. Вони займаються рибальством.

Мурігіол. Село Мурігіол (українці називають його Муругиль) розташоване в південно - східній частині повіту на відстані 44 км від міста Тульча. Воно займає площу 844 км². Територія села має різноманітний рельєф. На сході село межує з Дунаєм, гирлом Святого Георгія, на півдні - з озерами і лиманами Мурігіол I, Мурігіол II і Солоним озером. На території і навкруги села знаходяться археологічні сліди гето-даків. Мурігіол пов'язаний з містом Тульча шосейною дорогою і водним шляхом по руслу Св. Георгія- Узліна (60 км). Село носить назву Мурігіол ще з часів отоманського панування. Це

⁶ Gr. Dănescu, Dicţionarul geografic, statistic şi istoric al judeţului Tulcea, Bucureşti, 1896, p.45

⁷ Gr. Dănescu, Dicţionarul geografic, statistic şi istoric al judeţului Tulcea, Bucureşti, 1896, p. 282-285.

зазначено в документах, та піях ще з 1864 - 1877 рр. Мурігіол - означає синя плавня (mur - синій, гол - плавня, озеро). В 1984-1995 роках село називалося Інденденца, з чим мешканці села не були згідні і тепер село має стару назву - Мурігіол. Ці місця були заселені споконвіку. До нашої ери тут проживали греки, римляни, даки - про що свідчать археологічні розкопки на території чи поблизу цього села. Під час Римської Імперії тут закінчувалась захисна лінія, яка починалась від Ісакчі і продовжувалась вздовж Дунаю. Тут знаходилась генуедська фортеця (Cetate geneveza) Genevis-Kaleh. Набагато пізніше з'явилися турки, татари, українці і румуни. Румунські джерела вказують, що село було засновано трансільванськими моканами, які прибули після 1750 року з вівцями на пасовиська. Хоч вказано, що з 1800 року тут уже існували 39 сімей моканів, які одружились з українками. Це значить, що українці були тут раніше моканів. Із розповідей козака Коломийця дізнаємось, що в 1811-1812 роках велика частина Придунайських земель давалась в аренду трансільванським моканам, як наприклад, землі сіл Карабаїр, Сарінасуї, Мурігіол, Махмудія, Пріслав, Перелита. Треба згадати, що до Муругиля належало невелике село Узлина (Uzlina), на відстані 4 км. Воно було засновано перед Мурігіолом. В 1800 році тут було 40-50 українських хат. До села Мурігіола належали підприємства для приготування, консервування і перевезення риби Устя Дранова і Устя Дунавця. Школа була заснована в 1884 році і діяла в найманому будинку до 1912 року, коли збудували перший шкільний будинок знищений під час першої світової війни. В 1923 році збудована нова школа з трома класними залами. В 1949 році тут заснувалась українська школа. В цій школі існував і гуртожиток, де проживали учні з сусідних сіл. Багато років українську азбуку тут викладали учителі Іван Ковач, Ірина Ковач, Іван і Марія Михайленко, Тодор Боднарюк, Зеновія Чикирма та інші. Із статистичних даних за 1904 рік дізнаємось, що в Мурігіолі було 14232 гектари землі. Було 762 жителі, з яких 559 українців, 112 румунів, 78 турків, 2 болгар. В 1930 році - 4675 чоловік, з яких 2065 українців. В 1939 році - 1792 жителі, з яких 1415 українців. В 1967 р. українське населення цього села становило 80%. Українці з'явилися у селі ще з 1877 року, про що свідчать руїни церкви в Узлині. Про церкву з Узлини знаємо лише те, що повені 1890 року зруйнували її. В 1967 році тут проживало 395 українських сімей (1378 чоловік), а румунів 82 сім'ї (233 чоловіки). Крім них тут проживали 30 чоловік болгарів, 5 сербів, 4 греки. В 1992 році в Мурігіолі було 1458 чоловік, з яких 1150 українців (число українців записано на основі розмов із кількома односелчанами офіційно записано тільки 432 українців). Церква була збудована і освячена 23 квітня 1883 року з храмом Святого Георгія (Юрія).

Верхній Дунавець розташований на південному сході Тульчанського повіту на відстані 52 км від міста Тульчі, звідки починається безкінечне царство води і комишів. Село знаходиться на півночі півострова Дунавець на горбистій території, на висоті 50 м над рівнем моря. В зв'язку з тим, що воно знаходиться на пагорбі, місцеві жителі назвали його Верхнім. Дунавець розташований на відстані 5 км від Мурігіола і на відстані 3 км від Нижнього Дунавця, звідки починаються безкраї води Дельти. Назва місцевості може бути подвійного походження: А) від назви старого каналу, який з'єднував озеро Разін з дунайським руслом Сфінту Георге; Б) від назви великих

Українці Добруджі

піщаних нагромаджень, які називають «дюни», що часто зустрічаються в цій місцевості. Спочатку в цій місцевості було кілька кошар, які належали жителям сусідніх сіл, як наприклад, жителям Мурігіюлу. Переважна більшість жителів села становлять українці. Місцеві румуни - це нащадки трансільванських пастухів, які прибули з Карпат понад ста років тому. Доказом цього є їхні прізвища : Сібішану, Мокану, Кракана, Станяца та ін. Прибувши в ці краї, вони одружились з добруджанськими дівчатами і залишились тут назавжди. Основне заняття жителів - рибальство. Через засушливість місцевого клімату землеробство не було достатньо продуктивним, щоб забезпечити людям проживання. І основним джерелом прибутку стало рибальство, продукцію якого місцеві жителі обмінювали на збіжжя. Ця ситуація змінилася після того, як тут провели систему зрошування. Землеробство стало значно продуктивнішим. Більшість хат села збудовані з жовтої глини (чамуру, непаленої цегли) і покриті очеретом. В другій половині минулого століття хати стали кращими: покриті черепицею чи бляхою, з поштукатуреними стінами, гарно орнаментовані. Була проведена і електрифікація села. Еуджен Пангиронт у своїй праці «Дельта Дунаю і Разельм» пише: «Найбільша частина населення цих поселень прибула із Запоріжжя, утікаючи від переслідувань Катерини II. Цікавими були мандрі козацьких груп - прадідів теперішніх мешканців. В 1875 році, з причин непорозуміння між липованами і козаками, останні відходять в Банат, де, за згодою Австрійського уряду, оселяються вздовж Тиси. Тут вони не залишаються надовго і, знову повернувшись у Дельту, поселяються у Сфинту Георге, а згодом у Дунавці». Так, в 1814 році запорізькі козаки, після подорожі в Австрію і повернення в Катирлез, прибувають і до Верхнього Дунавця, де засновують військову організацію на зразок Запорізької Січі - Задунайську Січ. Дунавецька Задунайська Січ найвідоміша, вона проіснувала до 1828 року. В Задунайській Січі, як і у всіх інших, існувала дерев'яна церква, така, як і всі інші церкви, збудовані козаками в ту пору в Добруджі. Церква в Верхньому Дунавці мала храм Покрови Пресвятої Богородиці. Під час російсько - турецької війни 1828 року козацький отаман Йосип Гладкий зрадив турків і перейшов на бік Росії. З цієї причини турки, забравши все, що знайшли на Задунайській Січі, спалили її. В 50-х роках минулого століття в Верхньому Дунавці українську мову викладав учитель Роберт Думніч. Згодом сільська християнська громада у 1870 році збудувала нову церкву з храмом Покрови Пресвятої Богородиці. Ця церква була збудована в центрі села, біля того місця, де ще в 60-х роках минулого століття знаходили рештки фундаменту січової церкви. Будівництво здійснювалось на кошти українських селян Трифона Іллі та Тімошки Олексія. Церква збудована з каменю і дерева. Вона має видовжену форму, напівкруглий вітвар і увінчана восьмигранною банею на світлій восьмигранній основі над центром нави. Подібна, менша за розмірами баня, увінчує другий ярус дзвіниці над бабинцем. Треба відмітити, що передня вежа, яка служить дзвіницею, була збудована пізніше, десь біля 1890 року. На банях знаходяться залізні ковані хрести. Під цими хрестами і сьогодні можна бачити турецький півмісяць. Це свідчить про те, що, коли будували церкву, ця територія належала Туреччині. З часом, через її давність, передню вежу-дзвіницю вже не могли використовувати, тому в 1967 році з допомогою

віруючих її було відремонтовано. Ікони та іконостас були розписані тульчанським художником Е. Кардашем в 1903 році. Розписи на стінах не збереглися. В середині церква побілена. В 1990 році в Добруджі побували дослідники Державного історично-культурного заповідника острова Хортиця, що на Запоріжжі. Експедиція намагалася визначити межі січових українців у Верхньому Дунавці. Нажаль нічого не збереглося, не залишилося слідів від куренів та скарбниці, оскільки вся територія використана місцевими жителями під городи. Сітка вулиць наклалась так, що відшукати Січ стало неможливо. Єдиним орієнтиром залишився високий берег, позначений на плані Кондратовича (Вовка), тому що й сам канал Дунавець, який у 1982-1986 роках був перекопаний і прокладений в іншому місці, повернувся в своє колишнє русло. Експедиція встановила місце фундаменту колишньої січової церкви. Союз Українців Добруджі в 1995 році прийняв рішення поставити на цьому місці гранітний обеліск. 5 травня 1997 року, в день Святого Юрія, відбулося відкриття і освячення пам'ятника-обеліска Задунайській Січі в селі Верхній Дунавець. Цей обеліск був споруджений з ініціативи СУРу-Добруджа і при підтримці центральної організації СУРу. За даними перепису населення 1992 року у Верхньому Дунавці проживає 225 осіб, майже всі з них українці.

Нижній Дунавець. Село Нижній Дунавець розташоване на 3 км нижче від Верхнього Дунавця і на 7 км від Мурігіола до якого приналежить. Воно знаходилося на правому березі річки Дунавець, від якої походить і назва села. Від Нижнього Дунавця починається безкінечне царство води й комишів. Щоб доїхати до Нижнього Дунавця, треба перейти через Верхній Дунавець, розташований на пагорбі, де колись існувала Задунайська Січ. А Нижній Дунавець стоїть в долині під пагорбом, на відстані 3 км від Верхнього. Від Нижнього Дунавця далі розливаються води та плавні, які губляться в далеких об'їях Дельти Дунаю. Відносно історії цих слобід треба згадати, що перемир'я 1807-1809 років збільшило кількість українських селян-утікачів за Дунай і Прут. Восени 1811 року і після приєднання Бессарабії до Росії, через чутки, що в краї буде введено кріпацтво, знову виникли масові втечі за Дунай. В 1811-1812 роках козацька задунайська старшина, одержавши значне поповнення козаків, вирішила оволодіти тими місцями в дунайському гирлі, які займали некрасовці. Становище некрасовсько-липованського населення було в цей час складним. Після виходу російських військ в дунайське пониззя, частина його перейшла на бік Росії. В 1812 році козацький кошовий Семен Калниболотський звернувся до турецьких пашів у Тульчі, Суліні і Бабадазі з пропозицією вигнати некрасівців з їх поселень. Урядовці у справі невірних вирішили не втручатися. Скориставшись цим, Семен Калниболотський почав готуватися до наступу на некрасівців. Двома великими загонами рушили вздовж берегів Дунаю і напали на липованські села. Одержавши підкріплення з Вилкова, де було чимало козаків, вони посунули до Портицької притоки. Після упертих сутичок на лимані Разін козаки захопили велике некрасівське село Сарікіой. Навесні 1813 року вони закріпилися в Катирлезі (Сфінту Георге), де вже двічі був колись їхній кіш. Влітку 1813 року знов розпочалися сутички між українськими козаками і некрасівцями за територію між Тульчею і Дунавцем. За спогадами некрасівців, боротьба між ними була кривавою. Нарешті, в 1814 році козаки оволоділи Верхнім Дунавцем, головним

центром некрасівців. Тут була заснована найвідоміша Задунайська Січ, що проіснувала до кінця задунайського кошу (1829 р.). Разом із заснуванням Задунайської Січі в Дунавцях, ми вважаємо, що заснувалась і слобода Нижній Дунавець. Село має мало родючої землі для землеробства, зато має багато пасовиськ і необмежені плавні. Тому мешканці села займалися і займаються скотарством і рибальством, а тепер уже деякі займаються і туризмом. В 1896 році все населення було руське (тобто українське), тоді в селі було 78 сімей з 280 чоловік. В 1904 році тут проживало 480 чоловік, з яких 474 українці і 6 болгар. За переписом населення 1992 року в Верхньому Дунавці проживали 223 мешканці, з яких лише чотири сім'ї румуни, а решта - українці. На думку місцевого священика Трофим Віорела, в Нижньому Дунавці понад 90% населення українці. За переписом населення 1992 року тут проживає 703 жителі. В 1892 році в селі була заснована школа. Це була руська (українська) школа, до якої ходили і учні з Верхнього Дунавця. Як по всіх українських селах, тут викладали українську мову учителі Сільвія (Скоробач) Кондрат, Марія Танасе, Марія Матейчук, Параска Александров. Колись тут існували церкви, одна з яких була збудована в 1870 році. Тепер існує одна мурована церква. Вона має храм «Рождества Пресвятої Богородиці»

Свинту Георге (Катирлез) Слобода Свинту Георге розташована на сході тульчанського повіту в Дельті Дунаю, на відстані 120 км від міста Тульчі і займає площу 631 км². Територія села простягається на північ русла Свинту Георге. Єдиний зв'язок слободи з містом Тульча, це водний шлях Дунайським рукавом Свинту Георге. В селі існує рибальський цех, млин і пекарня. В 1967 році в селі проживало 500 сімей з 1900 чоловік, з яких понад 90% були українці. Населення села в 1992 році налічувало 1068 чоловік, з яких понад 85% українці. Село налічує понад 200 років. Сюди, кажуть, прибули українські козаки на дубах Чорним морем, а пізніше продовжували прибувати рекрути та збіднілі селяни, які тікали від кріпащини. Існує думка, що українці заснували село. Під час отаманського панування тут проживало і кілька турецьких і грецьких сімей. Свинту Георге = Natâr- Eles -на турецькій мові означає Свинту Георге (якого святкують 6 травня не тільки українці, а й мусульмани). Звідси і назва Катирлез. Люди і сьогодні називають своє село Катирлез. В Катирлезі в 50-х роках викладали українську мову Севастиян Пореків, Юстина Харасенюк.

Партизани. Село Партизани розташоване на північному сході Тульчанського повіту в дельті Дунаю на відстані 35 км від міста Тульча на рукаві Суліна. Село засновано в кінці XIX століття. Десь в 1900 році тут було мало сільських хат - 18. Перші хати були скромні, збудовані з чамуру і покриті очеретом. Люди займалися рибальством, скотарством і навіть землеробством. Пізніше, через кілька десятиріч, почали будувати кращі хати. В 1904 році тут було уже 29 хат в яких проживало 120 чоловік. До 1948 року село називалося Прінчипеле Карол. Село належить до комуни Малюк. Населення села 483 жителі, з яких велика більшість українці.

Ілгані де Сус належить до громади Малюк. Це маленьке село розташоване на лівому березі дунайського русла Суліна, біля 41 милі. Тут проживали 14 сімей з 59 чоловік, всі українці. Вони займалися рибальством і мисливством. В 1904 році в селі проживало 87 чоловік -73 українці і 14 румунів. Всі вони займалися рибальством. За переписом населення 1992 року тут проживало

68 чоловік. Майже всі були українцями. В селі не існує ні церкви, ні школи.

Малюк. Село Малюк - наймолодша місцевість дельти Дунаю. Воно було засновано в 1954 році. На цьому місці був загін для овець діда Малюка. Село Малюк розташоване на захід від міста Тульча на відстані 25 км. Воно знаходиться на руслі Суліна, у східній частині острова Малюк і являється пунктом, звідки можна їхати по Дельті Дунаю. Звідси можна їхати до озер Фортуна та Горгова, до потоків (gârla) Пападія та Синтеа, каналу Літков та ін. Тут туристи можуть займатися спортивним рибальством або спортивним мисливством. В селі проживають 230 мешканців, з яких приблизно половина українці. Вони займаються рибальством, торгівлею і туризмом. В селі Малюк є готель. А тепер з'явилися і хати для відпочинку.

Горгова. Село Горгова розташоване на пагорбі правого берега русла Суліни, між 26 і 30 милями, на відстані 32 км від міста Тульчі. Воно простягається на 3 км вздовж пагорбу. Першими поселенцями цієї місцевості були приблизно 35 українських сімей, які прибули в 1906 році з України (за твердженням священника Константина Братп'яну). Ми думаємо, що це так і було, але раніше. Їх привабили багатство і краса дельти Дунаю. Тут вони збудували хати з непаленої цегли і покрили їх очеретом. Вони займались рибальством і скотарством. Безкінечні плавні і очерети сприяли цьому. Назва села походить від найбільшого озера Горгова. Це озеро широко відоме своєю різноманітністю видів риб і місцями, де гніздяться птахи дельти. Озеро так називалось, коли сюди прибули перші мешканці. Мабуть, ця назва залишилась від інших старіших поселень слов'янського походження (за твердженням священника Константина Братп'яну). Будучи добрими господарями і маючи землю та очерет, прибувші люди незабаром заснували гарні і багаті господарства, якими любуються туристи, котрі відвідують дельту і милуються її красотами. В 1896 році Гр. Данеску в *Географічному, статистичному та історичному словнику Тульчанського повіту* згадує, що в селі Горгова населення було українське: 25 сімей, всього 95 чоловік, з яких 1 румун, 1 єврей і 93 українці. За переписом населення 1992 року в Горгові проживало 147 чоловік, майже всі з них українці. І тепер вони займаються рибальством, скотарством і землеробством, а деякі туризмом.

Крішан. Село Крішан розташоване на північному сході повіту на відстані 50 км від міста Тульчі. Воно простягається вздовж правого рукава Суліна (має довжину 7 км).. На сході від села, на відстані 10 км, знаходиться місто Суліна. А на заході, півдні і півночі найближчі села це - Горгова, Караорман і Летя. На його території знаходяться плавні Обертінул Марє та Обертінул Мік. Село має 2776 гектарів лісу. Із Крішан до міст Тульчі і Суліни можна добратися тільки водним шляхом. Розповідають, що коли в 1885 році почалися роботи по регуляризації Дунайського рукава Суліна для пароплавства, у цих місцях не існувало жодної людської оселі. Роботи потребували людських рук. Досить високі заробітки привабили багатьох людей із сусідніх сіл Караорману, Леті, Бештепе, Аджігіул. Для робітників були споруджені бараки. Після завершення робіт ці бараки були подаровані тим, що тут працювали. Вони оселились тут, заснувавши село, яке назвали Флеминда. Мешканці нового села займалися рибальством і скотарством. Тоді у селі жило тільки 30 сімей, які навіть не мали церкви. В цих умовах Європейська Дунайська Комісія в 1890 році подарувала

новому селу будівлю, в якій працювала її адміністрація і яку було перетворено в церкву. Згодом мешканці звернулися до мешканців сусідніх сіл, які допомогли їм облаштувати церкву. В 1891 році церкву було освячено з храмом Святих Владик. З нагоди освячення скромного храму божого на прохання мешканців село було перейменоване на Чамурлія. Цю назву село носило до 1924 року, коли було перейменоване на Кармен Сілва, а 1948 році - на Кришан. В 50-х роках минулого століття українську азбуку викладали вчителі Андрій Іванов, Юрій Карабін, Марія Мойсей, Іоана Лівеску. В 1967 році тут було 160 сімей і 885 чоловік. В 1992 році населення села налічувало 469 чоловік. З яких 80% українці.

Летя. В дельті Дунаю між рукавами Кілія і Суліна (десь на половині відстані між ними) близько до Чорноморського побережжя, знаходиться слобода Летя. Вона знаходиться на відстані 120 км від міста Тульча. На півночі межує з славнозвісним дубовим лісом. Слобода Летя оголошена природним заповідником площею 5300 гектарів. Лісова рослинність подібна до рослинності тропічних зон. Тут знаходиться дуб з об'ємом стовбура в 565 см. Люди кажуть, що цьому дубові понад 600 років. Крім дуба, в лісі росте ясен і осокор, біла верба, хміль, лісовий вусик і дикий виноград. Цей ліс вважають дивом Дунайської Дельти, як і ліс з Караорману. Спочатку думали, що це незайманий (непорочний) ліс, а згодом виявилось, що мабуть він посаджений кимось, дерева з молодими стовбурами не схожі з тими, що ростуть в горах. У східній частині слободи розміщуються ниви і пасовиська, а на півдні і заході - плавні та очерети. Слобода простягається двома паралельними вулицями вздовж каналу. За переказами старожилів село засновано десь в кінці XVIII століття. Мешканці Леті кажуть, що в минулому в слободі жило 3000 українців, а тепер їх залишилося тільки 300. За переписом населення 1992 року в Леті проживають 456 мешканців і майже всі українці. Ось і статистика українців з Леті: в 1904 році - 662 українців, в 1956 році - 929 чоловік, в 1966 році - 862 і в 1977 році - 471 українець. Стара назва села була Неделькіої, яка походить від турецького паші губернатора Дельти, а нова назва походить від слов'янського слова «лето» = літо, бо сюди приходили люди з худобою на літнє пасовисько. Існує ще легенда, що в дельту приїжджала англійська королівна і знайшла тут квітку, яка по-англійськи називається «летя», від чого пішла і назва села. Кажуть, що першими тутешніми переселенцями, про яких люди знають, були сім'ї Панаса Покори і Холода. Покора прибув з Нової Кілії десь приблизно у 1800 році і був першим прімарем села. Прибули сюди також Петро Іванченко, Максим Клим, Василь Чорний, Іван Молокан з України через Бессарабію, а інші через Крим, звідки і прізвище Кримський. Перші мешканці прибули після зруйнування Запорізької Січі (1775), але їх число збільшувалося втікачами від кріпацтва і рекрутчини. В 1814-1815 роках в Леті проживало 36 сімей. Тоді священик Гаврило Тарасов, разом з українською громадою, побудували в Леті дерев'яну церкву. Церква збудована з дубового дерева, обліплена глиною, а ззовні була оббита смерековими дошками і пофарбована в коричневий колір. Церква не мала башні, а тільки дзвіницю. Церква проіснувала до 1900 року, коли розвалилася. На тому ж місці віруючі збудували велику муровану церкву, яка стоїть і нині. По величині і зовнішньому вигляду, церква займає друге місце між церквами Дельти, після церков з Суліни і Старої Кілії. Іконостас

привезено з Вилково (Україна) з храм церкви Різдва Матері Божої. Мешканці святкують празники по-старому. Школа в Леті була заснована в 1886 році. В 50-х роках українську мову викладали учителі Віоріка Іонеші, Матрона Попеску та ін. До Леті можна добратися тільки водним шляхом.

Караорман. Село Караорман - одне з найдавніших сіл Дунайської дельти. Воно розташоване на височині Караорман між рукавами Суліна і Свинту Георге, на відстані 12 км від села Крішан. Протяжність села 3,5 км, а ширина приблизно 500 м. Навколишнє оточення слободи надає враження якоїсь пустелі серед водного оазису та зелені, з піщаними пагорбами. Піщані пагорби єдині в нашій країні. Вони перевищують 7 метрів висоти, а іноді досягають і 9 метрів. Розповідають, що давно тут росли великі ліси та соковиті пасовиська. Це приваблювало людей, які почали займатися тут скотарством і вівчарством. Привабними були і багатства дельти - риба, очерет і навіть ділянки землі, придатні для землеробства. Першими сюди прибули запорізькі козаки (після скасування Запорізької Січі), які спочатку жили в куренях в лісах і плавнях. Це означає у своїй праці «Історія церкви Святого Дмитрія в Караормані» (1967) священник Константін Добреску. Нам відомо, що в Караормані була заснована і проіснувала певний час одна з перших «Задунайських Січей», до виникнення «Дунавецької Січі». Назва села турецького походження, означає «Чорний ліс». Треба згадати, що тут існує величавий ліс, який в 1940 році назвали природним пам'ятником (Monument al naturii). В 1967 році тут проживало 200 сімей з понад 1000 людей. За переписом населення 1992 року населення Караорману складало всього близько 500 чоловік, майже всі українці. У Караормані знаходилася одна з найдавніших і найцінніших будов: перша церква, збудована задунайськими козаками з дерева, очерету і обліплена глиною. Згодом було привезено з України одягу для священника, ікони, лампади і три дзвони, які збереглися до наших днів. В 50-х роках українську мову викладала учителька Марія Карабін.

Чаталкіюй. Село знаходиться на півночі тульчанського повіту на відстані 12 км від міста Тульча. Слобода розташована на правому березі дунайського русла Кілія. Вона розміщена там, де Дунай розділяється і одна частина води тече до Кілії, а інша - до Тульчі (на роздоріжжі). Турецька назва слободи Чатал (чатал - вила, вилоподібний опорний стовп, Чіюй - село. В 1870 році в Чаталкіюй збудована церква з храмом Святого Миколая. Люди займаються рибальством і скотарством. В 1896 році село займало площу 28 гектарів і налічувало 70 хат, проживало 188 чоловік, всі українці 48. В 1904 році в Чаталкіюй було 85 хат і проживали 342 чоловіки, з яких 101 румун, 234 українці, 4 греки. За переписом населення 1992 року тут проживало 255 чоловік, з яких велика більшість українці. До села Чаталкіюй належить і село Плаур, де проживають 67 чоловік (1992), майже всі українці. Воно знаходиться на відстані 14 км від села Чаталкіюй. Тепер в Чаталкіюй знаходиться 151 господарство з населенням 375 чоловік, а в Плаур - 46 господарств і 96 чоловік.

Патладжанка. Село Патладжанка розташоване на правому березі дунайського русла Кілія Веке і належить до села Чаталкіюй. В 1904 році тут проживало 57 українців і 80 липованів. За переписом населення 1992 року тут жило 130 мешканців, з яких значне число українці. Люди займалися і займаються рибальством.

Пардіна. Пардіна розташована на правому березі дунайського русла Кілія, на початку пагорба Степок. Село простягається на відстані 6 км і знаходиться в 37 км від Тульчі. Про назву села є така легенда: Одного літа багатий турок приїхав в дельту Дунаю зі своєю дружиною і сіли відпочити у холодку верби. Коли вони відійшли від верби то помітили, що дружина забула під вербою парасольку. Вона почала кричати: Partisa! Partisa! що по-турецькі означає парасолька. Люди, почувши ці слова, назвали місце Пардін. Одні ще додають і те, що до цього слова близьке і українське слово парасолька. Це відбувалось приблизно в 1860-х роках, коли, мабуть, і заснувалось село. В 1896 році в Пардіні було 50 хат, які розміщувалися на площі в 17 гектарів. В них проживало 35 сімей. Із 148 чоловік - українці, з яких 7 євреїв. 50 В 1904 році село налічувало 47 хат і 261 чоловік, з яких 169 українці і 86 румуни. 51 В 50-х роках в школі села Пардіна українську мову викладали Константин Корней, Олександра (Скачков) Петро. В 1992 року населення Пардіни складало 791 чоловік, з яких 633 румуни, 143 українці, хоча ми гадаємо, що українців набагато більше. В 1860 році Степаном Белібов, українцем за походженням, в селі збудована церква і храм церкви Рождества Пресвятої Богородиці.

Кілія Веке. Стара Кілія - велика слобода, найбільш заселений пункт в дельті Дунаю, розташована в північній частині повіту, на пагорбі з тією ж назвою. Знаходиться на відстані 70 км від міста Тульчі. Земля тут добра для землеробства. Слобода має 5000 гектарів родючої землі, пасовиськ та сінокосів. На острові?? ліс займає майже таку саму площу. Ці природні багатства краю ще з давних давен давали людям можливість знайти добрі умови для життя. Поблизу села були відкриті матеріальні сліди ще з епохи неоліту. Історичні джерела, починаючи з Геродота, говорять нам, що русло Кілія було знайомим водним шляхом, намітивши його з назвою Акілея, іменем сина богині Тхетіс-Ахіле, знаменитого героя «Іліади» Гомера. Назва села нагадує нам ім'я грецького героя Ахілеса, яке було дуже розповсюджене тут, звідки і назва Achilea, а пізніше Кілія. Назва села це скорочення грецького імені Ахілес, яке мала місцевість в давні часи. Тут, приблизно 2500 років тому, грецькі торговці мали свою громаду під назвою Achilea, за іншими Licostomo. Мабуть треба згадати, що найдавніша назва села була Licostomo: з латинського lukos - вовк, stoma - рот. Назва Licostomo походить від місця, де канал Татару з'єднується з дунайським руслом Кілія. Вхід в порт цим каналом був досить небезпечним для грецьких торговців і їх кораблів. Римляни назвали Акілея, це означає, що місцевість було значною, а під час турецької окупації воно називалось ESKIL-KALE. За археологічними розкопками виходить, що Кілія була розташована на багато далі від нинішнього села, на півдні, на березі каналу Кілія-Багаг. Археологічні сліди нагадують нам, що тут колись існувала генуезька фортеця. Ще видні сліди захисних окопів. Про існування генуезької фортеці згадують документи того періоду, коли панував тут Добротіч (XIV ст.) та його битви з генуезцями. В 1359 році у фортеці Лікостомо зустрічаємо генуезців зі своїми гарнізонами, які забороняли швейцарам торгувати збіжжям. В другій половині XIV ст. Волощина поширюється і на Добруджу. Мірча чел Батрин (1306-1387) володів країною Добротіча. Він завоював генуезький порт Кілія. В 1465 році Кілія стає частиною феодальної держави Волощини, коли завдяки її стратегічному місцеположенню та комерційному значенню її завоював

воєвода Штефан чел Марє. Починаючи з 1484 року Стара Кілія і Нова Кілія були під турецьким пануванням, в 1812 році Нова Кілія і Бессарабія попадають під російське панування. 12 вересня 1818 року дунайське русло Кілія стає кордоном між росіянами та турками. Так Стара Кілія повертається до турецького панування. Після війни за незалежність 1877-1878 років Добруджа і дельта Дунаю попадають під румунську владу. Після цього періоду колишнє комерційне місто занепадає і з часом стає селом. Стара Кілія була містом до 1 січня 1925 року, коли також стала селом. Крім військового і стратегічного значення Кілія мала і економічне значення. Вона була дуже багатою на рибу. Новішу історію місцевості можна узнати від старожилів, які стверджують, що півтора століття тому на цих місцях було кілька колиб. За короткий час сюди прибули українці та молдаване з Бессарабії, тому що тут знайшли кращі умови для життя. Широкі пасовиська, багате рибальство, ліса та очерети були сильним мотивом для постійного життя. Кажуть, що місцевість перезаснувалась після Кримської війни мешканцями, які прибули з Бессарабії. Турецький губернатор наділив їм землі для будівництва хат і землеробства та звільнив їх від податків. Раніше тут існували кілька кошар для худоби і кілька колиб для українських рибалок. Найдавніші сім'ї слободи: Холостенко, Лужинський, Фудулу, Горджіу. В 1878 році Кілія переходить до румунської влади. В 1896 році населення Кілії складалося з 500 сімей в 2300 чоловік. За національностями: 1500 українців, 540 румунів, 50 болгар, 30 греків, 120 євреїв та ін. 52 За переписом населення 1992 року тут проживало 2946 чоловік, з яких 90 % українці. В 2002 році село налічувало 3600 жителів. В 1879 році в Кілії була заснована школа. В 50-х роках минулого століття українську мову викладали учителі Михайло та Ніна Федюк. Тут існують дві церкви - липованська, заснована в 1865 році та українська, збудована в 1854 році. Перезаснувавши село, віруючі мають потребу в церкві і своєму священику, бо до того для релігійних служб вони привозили священика з Нової Кілії. В 1858 році за допомогою турецького віцегубернатора Суліни віруючі отримали фірман султана Константинополя для будови церкви. Фірман в румунському перекладі знаходиться і тепер в церковному архіві. На основі фірмана почали будову церкви. Для будівництва церкви люди використали дерев'яні колоди, які оббили дошками. Будівництво проходило в 1858-1860 роках під керівництвом священика Олекси Велічу. Божа служба проводилася слав'янською мовою. З часом кількість населення зростає і в церкві стало недостатньо місця для всіх. Тоді вони вирішили збудувати нову церкву. В 1897 році парохіальний комітет на чолі з священиком Лазер Бринза навкруги старої церкви починають будівництво нової більшої церкви. Стара церква залишилась в середині нової будови. Нова будова у формі хреста, має той же храм, як і стара церква Святі Владики. Це монументальна будова виконана по плану архітектора Прейссер з Галац. Церква має міцний кам'яний фундамент. В перші роки збудували стіни і передні вежі висотою 45 метрів. Стіни змуровані з цегли, а церква покрита бляхою. В 1925 році збудували велике склепіння, яке підтримують 4 стовпи і закінчили дах церкви. В 1935 році стару церкву, яка залишилась в середині великої церкви, розвалили. В новій церкві підлогу зробили з бетону, поставили іконостас та інші ікони, намальовані художником Віктором Аджепієську з Бухареста. В 1926 році церква була освячена єпископом Косма Поповіч. В 1941

році, під час війни, церква була бомбардована і зазнала багато шкод. Після, в наступні роки, церква була відремонтована - покрівля, стіни, вікна та ін. Були поставлені хрести на вежах та інші роботи. Церква Святи Владики має незвичайні розміри для села, її архітектурний стиль готично-слов'янський, до якого з часом добавився і румунський, гармонійно вставлений в ансамблі попередніх робіт. В церкві є багато релігійних предметів історично-художнього значення. Надпис на дзвонах нагадує нам, що вони були виконані в Харкові. Вірогідно, що й інші речі зі слов'янським написом мають бути з українських міст, з якими добруджанські віруючі мали прямі релігійні і культурні зв'язки. В дзвіниці знаходяться чотири великі дзвони, вилиті на Україні. На найбільшому дзвоні є такий напис: 90428 вльить въ заводъ почетной гражданки настасьи тимофѣтваиъ і быжов въ харѣковѣ. Головними заняттями мешканців Кілії завжди були рибальство, вирощування худоби та землеробство.

Мінері. Кишла. Село Кишла, перейменоване за минулого режиму на Мінірі (шахтарі), розташоване по шосейній дорозі Тульча-Мачін Браїла, біля озера Кишла, утвореного розливами Дунаю. Від Кишли до Тульчі - 6 км. Село належить до громади Сомова. Має воно і присілок Кишлица (20 хат). В Кишли живуть румуни і українці. Назва села турецького походження. Вона походить від турецького слова Câșlă - кошара для овець. Воно походить від овечої кошари, яку мав тут багатий турок Гусейн Ефенді. Зі спогадів старожилів дізнаємось, що під час турецького панування на цих місцях осіло небагато турків і румунів. Після 1877 року турки виїхали з села, на місце яких прибули румуни та українці. В 1896 році в Кишли було 114 сімей з 557 чоловік, 74 сім'ї з 370 чоловік румунів, 16 сімей з 69 чоловік українців, 12 сімей з 66 чоловік турків-татарів, 10 сімей з 45 чоловік болгарів, 3 греки і 4 євреї⁸. 53 За переписом населення 1992 року населення села налічує 1512 чоловік, з яких приблизно 150 українців. Мешканці села займаються землеробством, скотарством та рибальством, а деякі працюють робітниками в Тульчі.

Сомова. Село розташоване в північній частині повіту на відстані 12 км від міста Тульча. Поблизу села є озеро Сомова. Шосейна національна дорога № 22 перетинає село, зв'язуючи його з містами Тульча, Ісакча, Галац і Мачін. Село розташоване на чотирьох горбах, розділене надвоє широкою долиною, де проходить шосейна дорога. За спогадами старожилів, село засноване в 1799 році. Зараз в ньому живуть румуни і українці. В 1904 році в Сомові жило 1177 чоловік з яких: 108 румунів, 102 українці 33 болгарі, 19 циганів, 1 грек, 4 гагауци. 54 Населення села в 1992 році становило 2303 чоловіки. Назва села за однією версією походить від турецького Somovns, що означає «добрий хліб», а за іншими село дістало назву від слова «самовар», який знайшли на горі, на заході села; інші гадають, що назва походить від риби сом, якої водиться досить багато в озері і навколишніх плавнях. Мешканці села займалися і займаються землеробством, скотарством і рибальством. В 1880 році в селі заснована школа, в 1884 році збудована примарія. Серед села, на горбі, височіє велична церква Святи Владики, заснована в 1880 році. Багато років у селі Сомові не існувало церкви. З часом християни одержали фірман від Отоманської Порти збудувати церкву, яка проіснувала багато років. Нинішня церква будувалась в 1873-1883 роках майстром Анастасом під наглядом священика Георге Чорби.

⁸ Gr. Dănescu, Dicționarul geografic, statistic și istoric al județului Tulcea, București, 1896, pag. 282-285.

В 1883 році нова церква була освячена протопопом Рашкану.

Паркеш. Місцевість належить до села Сомова, знаходиться на відстані 16 км від Тульчі. Паркеш розташований на правому березі протоки Сомова. Село було засновано на початку XIX століття румунами та українцями, які прибули з Бессарабії. В 1896 році в селі було 144 сім'ї з 374 чоловік, з яких 298 румунів, 11 болгарів, 236 українців, 9 греків, 10 євреїв. В 1993 році тут було 809 чоловік, з яких значне число українців. В 1899 році була збудована школа, в 1898 році - церква. Вона має храм *Святі Апостоли*. Населення села займалося і займається землеробством, скотарством і рибальством. Рибальством здебільшого займаються українці.

Пошта. Село Пошта розташоване на півночі повіту на відстані 19 км від міста Тульчі. Рельєф села горбистий, через нього протікає річка Телиця. Назва Пошта походить від того, що через село проходила дорога, яка зв'язувала Цариград з північним сходом Дунаю. Тут була станція, де мінялися коні між Ісакчею і Бабадагом. За свідченнями священника Д. Нікоара в 1967 році, який говорючи зі старожилами села, дійшов до висновку, що село Пошта засновано ще до 1877 року. Він вказує і на те, що тут до тих пор існували турецькі поселення, це йому підтверджує існування на сході села турецького кладовища з якого було зібрано камінь і побудовано нову церкву. Він каже, що це село зросло після війни за незалежність з 1877-1878 роках. Сюди прибули українці з Бессарабії і зі слобод дельти Дунаю Летя, Старої Кілії та ін. Починаючи з 1888 року румунська держава привозить сюди румунських колоністів з Молдови. Тут були старі ліси, які вирубали і викорчували для родючої землі. В 1925 році Пошта налічує 358 коней, 181 корів і 741 вівцю. В 1896 році Грігоре Дінеску зазначає, що тут проживало 74 сім'ї з 356 чоловік, з яких 61 румун, 270 українців, 23 болгар. На початку XX століття Пошта мала 472 жителів з яких 325 українців, 145 румунів і 2 болгар. До 1925 року Пошта належала до Телиці. Починаючи з 1925 року, село відокремилось від Телиці. В 1925 році Пошта налічує 1072 жителі, з яких 593 українці, 469 румунів і 10 болгар. В 1967 році в Пошті проживало 360 сімей (1100 чоловік). За переписом населення 1992 року Пошта налічує 686 жителів, з яких більше половини українці, а решта румуни. Тепер Пошта має 338 чоловік, з яких понад 260 українці. Між світовими війнами в Пошті діяли водяний млин і вітряк, які належали Мирону Карпу. Перша церква в Пошті була збудована в 1892 році. Мабуть, до тих пір віруючі ходили до церкви в монастир Чілік Дерє, який знаходиться на відстані 3 кілометрів від села. В 1898 році збудована перша школа з 5 класними залами. В 50-х роках минулого століття українську мову викладав учитель Михайло Гостюк та інші. В 1994 році в школі було 53 учні. В 1939 році в Пошті засновано Будинок культури. Мешканці села займалися і займаються землеробством і скотарством.

Телиця. Село Телиця розташоване на півночі Тульчанського повіту на відстані 26 км від міста Тульчі. На території села археологічні розкопки вказують на присутність гето-даків ще з IV століття до н. е. В турецьких документах на власність (tariuri), виданих під час отоманської власті в Добруджі, Телиця з'являється під назвою (Degirmen- dere) Деджіремен-дере - долина млинів, degirmen - млин, dere - долина. На австрійській карті 1790 року село зазначено під назвою Teliza. Теперішня місцевість заснована на старій місцевості з

Українці Добруджі

монашеським скитом, який в середині XVIII століття був спустошений епідемією чуми. Населення, яке пережило, відтягнулось в ліс. На їх місце, після кількох десятиліть, прибули українські козаки. Село було засновано десь в другій половині XVIII століття. Слобода розташована на трьох пагорбах - Драгайка, Паочело, Віток. Коли заснувалось село, тут існували старовинні ліси. Згодом їх вирубали, викорчували для родючої землі. На заході села залишились ліса. В селі тече річка Телиця. В 1878 році Телиця стає комуною з селами Пошта, Саріка Телицяна і монастирем Чілік-Дере. В перші роки XX століття з належними їй селами, займала площу в 20952 га землі, з яких 730 га для населених пунктів і 12680 гектарів, що належали селянам. Населення села в той час становило 677 жителів, з яких 597 українців, а решта румуни і болгари. Пошта - 472 жителі, з яких 395 українці, решта румуни і болгари; Саріка Телицяна - 113 жителів, з яких 98 українців, а решта румуни; монастир Чілік-Дере - 95 жителів, з яких 82 українців і 13 румунів. Школа діяла до 1925 року при церкві, потім збудували будинок з трьома класними залами. В документах зазначено, що тут працювали учителі Дмитро Гушату, Арістіца Міронов, Іон Матееску, Хрісту Ріверяну, Елена Попеску. В 1924 році при школі існував культурний гурток, яким керував Іван Попович. В 50-х роках минулого століття українську мову в Телиці викладали учителі Марія і Драгош Джуранюк. В 1939 році в Телиці з належними їй селами було 2184 жителі, з яких 1968 українців, а решта румуни і болгари. В 1967 році в слободі проживало 350 українських сімей і 10 румунських, всього 1200 чоловік. За переписом населення 1992 року тут живуть 720 чоловік, з яких 590 українців, а решта румуни. Між світовими війнами в Телиці водні млини Григорія Іванова, Андрія Ріцька (мій рідний дід), Івана Аксенте, А.Георге і бондарська майстерня Василя Душо. В кінці XIX століття в цій слободі існувала дерев'яна церква. Цій церкві в 1887 році добудували вежу, на якій наставили хрест, а під хрестом турецький півмісяць. Невідомо точно, коли збудована ця церква, але за інформаціями старожилів, зібраними в 1967 році священиком села, можемо сказати, що вона була збудована десь на початку XIX століття. 26 березня 1899 року ця церква згоріла. Церква Різдва Богородиці в селі Телиця є справжньою перлиною українського церковного будівництва в Добруджі. Розташована на високому пагорбі в центрі села, вона домінує над ним своїми високими банями.

Балабанча. Село Балабанча знаходиться на північному заході тульчанського повіту. Воно розташоване на правому березі потоку Таїца. у півніжжі гори Карапча. Площа села становить 60 гектарів. В 1896 році в Балабанчі було 81 сім'я з 387 мешканців, з яких 140 румунів, 130 українців, 115 турків та 2 євреї. 56 В 1904 році тут проживали 230 румунів, 153 українці, 113 турків, 11 циган і 1 єврей. В 1992 році тут поживало 430 чоловік, з яких майже половина українці. Перша церква була заснована в черкезькій хаті після війни з 1877-1878 років, згодом побудували нову церкву з храмом Святи апостоли Петро і Павло. Школа заснована в 1897 році. Люди тут займаються здебільш землеробством і частково скотарством. Село належить до громади Хамчарка.

Хамчарка. Село Хамчарка розташоване в центрально-західній стороні Тульчанського повіту на відстані 52 км від міста Тульчі і 5 км від села Балабанча на правому березі річки Таїца і в півніжжі гори Хамчарка. Через слободу проходить повітова асфальтована шосейна дорога № 222, яка зв'язує з належними їй селами Балабанча, Ніфон і Капріоара. На цих місцях на початку

був ліс. Сюди прибули кілька українських монахів, які втекли від солдатчини і збудували в поляні церкву. Тут вони заснували монастир Таїца. Церкву збудували з дерева. Ця церква була збудована в 1862 році. Позволив їм будувати цю церкву турок Джевер з сусіднього села Джаферка. Церква мала храм Святої Покрови Пресвятої Богородиці. Кажуть, що пізніше деякі монахи цієї церкви повернулися на Україну. Тут вони переконали своїх рідних та знайомих про краще життя в цьому краю. Так сюди почали прибувати українці. Їх число зростало і так вони заснували слободу Хамчарка. З часом монастир Таїца став багатшим. Про це довідалися некрасівці з Каркаліу. Вони прибули сюди на верхах, замучили і повбивали багатьох монахів, пограбували монастир і пішли. Монахи, які залишилися, порозходилися і церква залишилася для мирян цієї слободи. В 1968 році церква була відремонтована і знову освячена. Вона має храм Святого Дмитра. До цієї церкви приходять і віруючі з села Капріоара (Джаферка Руса), які не мають церкви. Між цими мешканцями був і старий гончар, імені якого не знав ніхто, хоча всі з навколишніх сіл купували глиняний посуд від «Гончаренка». Від Гончаренка пішла назва слободи. Про це твердив старий о. Ніколає Міту в 1967 році, а він дізнався від старожилів Никифора Сидоренко, Андрія Петрова, Миколи Мішкаленко та ін. Після 1878 року село Хамчарка належало до Балабанчі. В 1925 році Хамчарка стала комуною з селами Ніфон, Джаферка Руса і Балабанча. В 1904 році в Хамчарці проживало 338 українців, 6 румунів і 4 євреї.⁹ В 1992 році тут був 341 житель, майже всі українці. В 2010 році проживає 366 чоловік. Люди цієї місцевості займалися і займаються землеробством, скотарством і бджільництвом.

Ніфон (Циганка). Село розташоване на північ від Хамчарки, на річці Таїца. Навколишня природа села мальовнича. Село окружене горбами, покритими широколистими лісами. В цих лісах ростуть переважно дуб і липа. 100-150 років тому на північному сході села існувало приблизно 50 хат, в яких проживали козаки, що прибули з Криму. Це були мирні, добрі люди, які займалися землеробством і скотарством. Вони були вірними християнами, тому і збудували невелику церкву, яка згодом розвалилася. Ця місцевість спочатку називалася Таїца, від річки Таїца. На півночі цієї місцевості проживали люди, яких називали запорожцями. Під час війни з 1877-1878 років татари покидають Таїцу, підпаливши її та ідуть в Болгарію. Після війни, коли повернулися деякі татари, знайшли хати відремонтовані і заселені циганами, які раніше проживали в лісі на відстані 3 км від села. Вони жили близько монастиря Таїца, якого тепер не існує. Від цих циганів місцевість назвали Циганкою. З часом сюди прибули інші козаки, також з Криму. В 1911 році мешканці села збудували нову церкву, яка існує й тепер. Її освятив єпископ Ніфон з Галац. Він допоміг і матеріально в будівництві цієї церкви. Щоб виразити пошану єпископу, мешканці перейменували село в Ніфон. Церква має храм Покрови. Всі ці відомості ми отримали від старого священика села Ніфон Івана Радомського ще в 60-их роках минулого століття. В 1896 році Грігоре Данеску згадував, що має загальну площу 365 гектарів землі, з яких 33 га займає територія села, що все населення руське (українське), що немає школи, немає церкви⁹. В 1904 році в Циганці проживали 81 українець, 73 цигани, 66 румунів, 9 євреїв і 22 липованів. За переписом населення 1992

⁹ *Ibidem*, p.474-475.

року тут проживало 805 чоловік, з яких більша кількість українців.

Капріоара (Джаферка Руса) належить до громади Хамчарка. Розміщена на 6 км на північ від Балабанчі в долині Холаклу. Кажуть, що село було засновано українцями після Кримської війни. В 1896 році тут проживало 20 сімей з 106 жителями, всі українці. В 1904 році в цьому селі було 110 українців, 9 болгарів, 3 румуни. За переписом з 1992 року тут проживало 101 чоловік. Назва села походить від турецького власного імені Джафер (Giafer). Руська Джаферка не мала і немає школи і церкви. Люди цього села користуються церквою і школою з Хамчарки.

Чукурова. Село розташоване на південному сході Тульчанського повіту на відстані 43 км від міста Тульча та 36 км від міста Бабадаг. Загальна площа села 164,7 км². Територія, на якій розташоване село, має горбистий рельєф. Багато пагорбів покриті лісами. Через село тече річка Слава. Шосейна дорога Тульча-Гиршова зв'язує село з цими містами і з Бухарестом. В селі добре розвинуте сільське господарство. Селу належать 4160 гектарів родючої землі, 598 гектарів пасовиськ і 10029 гектарів лісу. Назва села турецького походження (Cukur - яма, балка, долина; ova - рівнина, інші кажуть, що це слов'янський суфікс). Перші документи, в яких згадується село Чукурова, ще з 1676-1677 років. Село засноване турками. В 1867 році сюди прибули колоністи німці з Бессарабії. У 1940 році німці повернулись до Німеччини. На їх місце прибули румуни-колоністи з болгарських повітів Каліякра і Доростор. Українці прибули в Чукурову в 30-х роках XIX століття. Спочатку сюди прийшло десять українських сімей, які оселилися за 2 км на схід від теперішнього місцеположення села. Основними заняттями новоприбулих українців були мисливство та лісорубство. Найдавніша карта села з 1828 року, виконана російським військовим штабом під час російсько-турецької війни. Село Чукурова було зруйноване під час цієї війни. В 1896 році в Чукурові проживало 144 сім'ї з 759 чоловік, з яких 404 німці, 201 українець, 125 татарів, 19 румунів, 11 євреїв. В 1904 році Чукурова налічувала 798 жителів, з яких німців - 460, українців - 235, турків-40, румунів 31, татарів-13, болгарів-7, євреїв-7 і циганів 5. Школа була заснована в 1882 році, а в 1925 був збудований новий шкільний будинок з 3 класними залами. В 1939 році село уже налічувало 1824 жителі. В 1940 році, після від'їзду німців, в селі було: румунів-161 сім'я (565 чоловік), українців - 125 сімей (457 чоловік), циганів - 75 сімей (426 чоловік), турків-32 сім'ї (111 чоловік). Сучасне населення села складається з румунів, українців, турків і циган. За даними перепису населення 1992 року в Чукурові проживало 1436 чоловік, з яких приблизно 340 українців. В минулому в Чукурові існували чотири церкви: одна українська, дві німецькі і одна турецька-мечеть. Сьогодні залишилась колишня українська церква, до якої тепер ходять і румуни та турецький мечеть. Українська церква має храм Покрови. Мешканці села займаються землеробством, скотарством та бджільництвом.

Фентина Марє (Башпунар) Село розташоване в 11 км від села Чукурова, до якого належить, та на 54 км від Тульчі. Башпунар розташований між горбами та лісами, тому до нього можна добратись тільки неасфальтованою дорогою. Точної дати заснування села не існує. Старожили розповідають, що воно було засноване турками під час отоманського панування. Назва села турецького походження ваş - голова, ruнар - криниця,

джерело. Це початок річки Баш-Пунар. Хоча мешканці перевели на Білу Керницю. Щодо назви Біла Керниця в селі говорять, що вона походить ще з часів воєнних походів римлян, які брали звідси воду. Село взяло назву від річки та долини Баш-Пунар. Цю назву дали черкези, які, мабуть, заснували це село і жили там до війни 1877-1878 років. З 1879 року черкези відійшли з села. Після покинення турками краю, тут оселились українці з Білої Керниці. В 1904 році тут проживало 399 українців, 169 румунів, 17 болгарів, 4 євреї. 58 За переписом населення 1992 року в селі було 668 жителів, з яких майже усі українці. Голова села Микола Коліу каже, що тепер Башпунар є українським селом, нараховуючи понад 500 українців. Однак на запитання, ким вони себе вважають, люди замислюються і з ваганням відповідають: «ми руські». Що стосується своїх прадідів, наприклад, бабка Параска Коліу відповіла: «Мій прадід прийшов з Росії, з Херсону. Він був козаком». Інші старожили пригадують, що їхні діди прийшли в дельти Дунаю з Ізмаїлу або з інших зон України, а деякі кажуть, що їхні діди прийшли сюди вже з українських сіл дельти Дунаю, зокрема з Леті та Караорману. Школа була заснована в 1893 році, церква збудована в 1886 році і мала храм Святих Мефодія і Кирила. Люди тут займаються землеробством, скотарством та бджільництвом.

Лунка (Канли-Буджак) (Canlâ-Bugeac). Село розташоване на південному сході повіту на відстані 64 км від Тульчі, на березі озера Головіца. Канли-Буджак турецька назва, яка походить від canlâ - кровавий, проливати кров; bugeac - вугол, тобто, кровавий вугол при якійсь битві. Слобода була заснована турками. Тут проживали турки і черкези до 1878 року, коли відійшли. Легенда походження назви села: кажуть, що при весіллях черкези зустрівши інше весілля вони не поступали, кожна процесія весілля хотіла пройти, маючи вільну дорогу. Одного разу зустрілися дві весільні процесії і жодна не хотіла відступити на бік, щоб могли пройти інші. Так почалася сварка, а після сварки - битва. Це сталося на углі вулиці. Битва була кривава. Вони так жорстоко билися, що в битві помирали всі, присутні на цих двох весіллях. Це місце назвали Кривавим Вуглом - Канли-Буджак. В 1896 році в селі були 270 сімей з 1338 жителів, з яких 480 румунів, 185 українців, 673 болгар. Люди займалися землеробством, скотарством і рибальством, а тепер займаються ще й туризмом. До Лунки мажна добратися повітовою шосейною дорогою № 222. Церква Святих Владик спочатку діяла в старій хаті, а в 1882 році збудували нову церкву. Школа була заснована в 1880 році. За переписом населення 1992 року тут проживало 1404 чоловіки, з яких значне число українців. Українське населення Добруджі за приблизними даними, налічує від 16 до 20 тисяч осіб, хоча, за офіційними даними, їх число набагато менше. Треба зазначити, що тепер досить велике число українців живуть в містах Констанца, Текіргіол, Мангалія, Галац, Браїла. Це люди, які виїхали в роки комунізму до міста, щоб стати робітниками, де мали кращі умови життя. Під час перепису населення 1992 року майже всі українці назвали себе румунами, «бо ми живемо в Румунії,- кажуть одні з них. Слід підкреслити, що українська мова, якою розмовляють добруджанські українці, надзвичайно гарна і близька до літературної мови, що свідчить про спільний запорізький корінь. На жаль, молодь села розмовляє більше румунською, насамперед через відсутність викладання української мови в

школі. Українська традиція у селах майже пропала, основними її носіями є ті ж старожили, яких залишилось дуже мало. Труднощі, з якими стикається населення, це труднощі українських сіл Добруджі: насамперед безробіття, ізольованість, обезлюднення, поганий транспортний зв'язок та стан охорони здоров'я, відсутність кваліфікованих педкадрів та викладання української мови у школі. Відсутність українського священика, низька національна свідомість. Процес румунізації, який був складовою політики румунського уряду після першої світової війни у Добруджі, виявився особливо ефективним. Після Другої світової війни в Румунії був голод 1946-1947 років. В той час в Добруджі ще перебували радянські війська. Тоді невелика кількість українського населення з Добруджі переселилась на Україну. Українські добруджанські сім'ї були погружені на військові грузовики і завезені до Констанци. З Констанци пароплавами завезли їх на Україну. На Україні їх розвезли в Одеську, Миколаївську і Херсонську області. Треба уточнити, що ці українці записались добровільно на виїзд до України. Після 1948 року в добруджанських українських селах відкрилися українські школи, а в Тульчі - український ліцей. Процес національного відродження не був тривалим і різко перервався в 1959 році. В цьому році розформували українські школи в Добруджі. Треба відмітити, що в цей період проводилась колективізація сільського господарства. Колективізація викликала новий відплив молоді з села до міста. В місті багато з них втрачають свої національні відмінності. Може тут треба згадати, що після подій 1989 року багато наших українців поїхали на заробітки в країни Західної Європи (Італію, Іспанію та ін.). Стирання етнографічних особливостей українського населення Добруджі відбувалося набагато скоріше, ніж в інших національних меншин (липован, турків, татарів) за рахунок мовного збігу релігійних звичаїв. Українці затримали лише старий календар, хоч керівництво церкви намагалося його ліквідувати. І у великій мірі їм це вдалося. В українських селах і нині святкують Різдво, Великдень та інші свята за старим календарем. Ще співають українські колядки, щедрівки та багато українських народних пісень. Елементи національного одягу втрачено досить давно. На старих фотографіях початку XIX ст., в статі за 1882 рік нагадується, що в селі Летя шаровари були переважно синього кольору. В українських слободах жіноцтво займалося ткацтвом і вишиванням, але елементи орнаменту застосовано вже лише загально румунське. Старожили ще пригадують, що в 30-х роках XIX ст. ікони в домах і церквах були прикрашені вишиваними рушниками, а тепер лише тканими. Краще збереглось народне будівництво. Хати в селах будували з чамуру (глини перемішаної соломною і водою). З чамуру робили вальки, або приготовляли блоки і, підсушували, з них мурували стіни. Ззовні і всередині обкидали глиною і білили. Призьби виводили темнішою глиною або фарбували синьою фарбою. План давніших хат типовий український: хата на дві половини. В кімнатах великі печі, лави, на покут - ікони. Давніші хати вкриті повним (чотирисхильним очеретним дахом, пізніші - причільковим двосхилим). Подвір'я часто обнесене тином з очерету в дельті Дунаю, а в інших місцевостях Добруджі тини змуровані з каменю. З очерету або чамуру будують курники, вбиральні, загороди для овець (з хворосту і очерету), повітки для дров, ремонту. Комори, хліви та

сажі виводять з чамуру і частіше, ніж хати, використовують чотирихилі очеретові дахи. Загальний вигляд садиб і хат типово український і нагадує своїми галереями лівобережні, зведеними з південної сторони. Новіші хати зазнають румунських впливів особливо через виведення ганків на колони, вкриті чотирихильним пірамідальним дахом. Може треба відмітити і те, що в українців з Добруджі зберігаються й традиційні українські страви. Будучи землеробами, вони зберегли ще всілякі вироби з хліба - пироги, пампушки, млинці, вареники і таке інше. В меню українців-землеробів входять різноманітні страви, приготовані з квасолі, капусти, грибів, цибулі, картоплі тощо. Часто зустрічаємо рибні страви: юшка чи борщ, смажена риба чи рибний холодець, товченики і таке інше. Слід згадати, що на Святий Вечір перед Різдом серед дванадцяти страв (не завжди це число зберігається), що подаються до святкового столу, обов'язковим є кутя (каша з пшеничної крупи, підсолоджена медом), узвар (компот із сушених фруктів: груш, слив, яблук тощо), вироби з хліба (вареники, пироги ін.), рибні страви та ін. Новий етап відродження почався після грудневих подій 1989 року. Перед українським населенням Добруджі з'явилась можливість зберегти свою самобутність. Так, 25 березня 1990 року в Тульчі створився Союз Українців Добруджі - складова частина Союзу Українців Румунії (Голова Віргілій Ріцко). Члени - ентузіасти Союзу Українців Добруджі (Іван Ковач, Михайло Федюк, Віргілій Ріцко) та Юрій Лукан - інспектор при Міністерстві освіти, Василь Баршай - інспектор Міністерства Культури, ще з осені 1990 року почали їздити по селах і переконувати учителів, директорів шкіл і родичів, щоб ввести викладання української мови. Таким чином нам удалося завести українську азбуку в селах Мурігіол, Сфинту Георге, Телиця, Караорман, Крішан та ін. (пізніше і в Тульчі). Тоді ж удалось заснувати українську групу при Тульчанській педшколі. Того ж року і пізніше ми вислали учнів і студентів на навчання в Україну, правда, що їх ще замало. На жаль ця ініціатива не продовжилась, занепала. В останні роки в деяких місцевостях почали знову засновувати групи дітей, які вивчають українську мову. В 1992 році в місті Тульчі заснувався український ансамбль «Задунайська Січ», яким керує пані Марія Карабін. Це один з найкращих українських ансамблів в Румунії. Згодом появились й інші українські гуртки пісні і танців в нашому краю як: «Рибалка» в Крішан, «Біла рожа» в Леті, «Дунавецькі козачки» в Мурігіол, «Чорне море» в Катирлезі (Свинту Георге), «Дунай» в Пардині, «Біла маківка» в Старій Кілії, «Зірочка» в Чукурові та інші.

Спiрні території як фактор геополітичної нестабільності в кінці ХХ - на початку ХХІ ст. (на прикладі України та Румунії)

Віктор Петрінко

Teritoriile în litigiu ca formă de instabilitate geopolitică sfârșitul secolului al ХХ-lea-începutul secolului al ХХІ-lea (studiu de caz: Ucraina și România)

Rezumat: În articol se arată problematica teritoriilor disputate între Ucraina și România. Se face o analiză a pretențiilor autorităților române cu privire la regiunile de frontieră ucrainene bazate pe baze politice, istorice și demografice.

Debatable grounds as a factor of geopolitical instability at the end of the ХХ-th the beginning of the ХХІ st centuries (on the example of Ukraine and Rumania)

Abstract: The article deals with the problem of the debatable grounds between Ukraine and Rumania. It gives the analysis of Rumanian government's pretensions as to the Ukrainian border regions on the base of politically-historical and demographical factors.

Cuvinte Cheie: Teritoriile în litigiu, instabilitate geopolitică, pretenții teritoriale, regiuni de frontieră, cercuri politice internaționale, state vecine, Constituția Ucrainei

Keywords: The territories in dispute, geopolitical instability, territorial claims, border regions, international political circles, neighbour states, the Constitution of Ukraine

Ситуація, що склалася на початку 90-х рр. ХХ ст. з ліквідацією військового Варшавського договору, Ради економічної взаємодопомоги соціалістичних країн, розпадом Радянського Союзу та загалом соціалістичного табору, стала загрозою для всієї системи міжнародних договорів про стабільність і непорушність кордонів та територій в Європі, що була сформована в період Потсдамської геополітичної епохи. З'явилася потенційна можливість одних, «старих», держав висувати певні геополітичні, територіальні претензії іншим, «новим», державам, які утворились на теренах колишнього СРСР.

Безперечно, що створення незалежної України суттєво змінило розклад геополітичних інтересів і намірів великих держав (наприклад, США і Росії) та територіально-політичну ситуацію у Центральній і Східній Європі. Поява нової, п'ятдесяти двох (на 1991 р.) мільйонної, держави, без якоїсь визначеної стратегії розвитку, безперечно спричинило певну стурбованість і настороженість, неоднозначну реакцію як близького, так і далекого оточення України. У деяких міжнародних колах виникло побоювання від невизначеності державно-політичних взаємин і можливої дестабілізації усього регіону. Водночас впливові політичні осередки сусідніх держав уважно стежили за становленням молодого держави, не приховуючи намірів взяти участь у її розподілі у випадку дезінтеграції України та готуючи цього різні історико-політичні аргументи.

Однак політичною владою новоутвореної країни ще в засадничих державних документах, як Декларація про державний суверенітет України (1990 р.), Акт проголошення незалежності України (1991 р.), Основні напрями зовнішньої політики України (1993 р.), Концепція національної безпеки України (1993 р.) та Конституція України (1996 р.), було однозначно заявлено, що Україна як суверенна національна держава розвивається в існуючих кордонах і є цілісною та недоторканною. Це по суті є визнанням українською

державою принципу непорушності кордонів у Європі, встановлених після Другої світової війни, відсутності у неї територіальних претензій до своїх сусідів та проведення зовнішньої політики на засадах рівноправності й добросусідства. У зв'язку з цим становлення і розвиток політичної системи України, утвердження її державності у межах власної території на засадах загальноновизнаних міжнародних норм не могло аж ніяк загрожувати ні європейському, а тим більше світовому співтовариству. Більше того, поява незалежної України на європейській політичній карті, як вважають деякі геополітики, покращило безпеку її сусідніх держав - Польщі, Словаччини, Угорщини, Румунії, Туреччини. Так, американський політолог, геостратег Збігнев Бжезінський надзвичайно високо оцінює появу Української держави порівнюючи цей факт як третю за своєю історичною значимістю подію у ХХ ст. після розвалу Австро-Угорської імперії і розколу світу на антагоністичні геополітичні системи після Другої світової війни (капіталістичний Захід і соціалістичний Схід)¹. Крім того, у сучасних геополітичних реаліях світової політики американський вчений відводить Україні роль принципово важливого геополітичного центру й осі Східної Європи².

Слід відзначити також, що рішучість України зберегти свою незалежність була підтримана ззовні, хоча США і Німеччина не відразу оцінили геополітичну доцільність існування Української держави. Але на середину 90-х років ХХ ст. і Вашингтон, і Берлін зрозуміли важливість незалежної України та стали опорою Києва в його ідентифікації і міжнародній діяльності. Важливість України для європейського і світового співтовариства підтверджена рядом висловлювань військових та політиків. Так, на думку командувача об'єднаними силами НАТО в Атлантиці генерала В.Кернана Україна «є важливою стратегічною державою і може стати магнітом, який зведе до купи Східну і Західну Європу»³. У липні 1996 року американський секретар оборони заявив, що «вага України як незалежної країни для безпеки і стабільності в усій Європі є неocenенною», а у вересні того ж року німецький канцлер Гельмут Коль сказав, що «вже ніхто не може загрожувати міцній позиції України в Європі. Ніхто вже не зможе ставити під сумнів незалежність і територіальну цілісність України»⁴.

Таким чином, впродовж 90-х років ХХ ст. в Європі та передових країнах світу формувалось і поглиблювалось розуміння того, що лише створення власної держави одного з найбільших європейських народів, який довгий період історії був позбавлений державно-політичних прав, робить політичну конструкцію Центрально-Східної Європи органічною, логічною і завершеною. Оскільки в регіоні кожен численний автохтонний етнос, що формувався і сотні років проживає на власній території, має свою національну державу. Однак взаємини України з сусідніми державами

¹ Збігнев Бжезінський о внешнеполитических задачах новой администрации США [Електронний ресурс]. -Режим доступу: <http://www.rodon.org/polit-081125140618>

² Бжезінський З. Велика шахівниця / Збігнев Бжезінський. -Львів-Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2000. -С. 41, 46; Нартов Н.А. Геополитика. -2-е изд., перераб. и доп. / Николай Александрович Нартов. -М.: ЮНИТИ-ДАНА, Единство, 2004. -С. 268-282.

³ Мадіссон В.В. Сучасна українська геополітика / В.В. Мадіссон, В.А. Шахов. -К.: Либідь, 2003. -С. 104.

⁴ Бжезінський З. Назв. праця. -С. 113.

Спiрнi територiї як фактор геополiтичної нестабiльностi...

мають нинi не тiльки партнерський характер, але й носять певний потенцiал територiально-полiтичної конфлiктностi, що характеризується полiтичною невизначенiстю ряду вiдрiзкiв державного кордону України з її схiдною сусiдкою та етнiчно-просторовим фактором з Румунiєю.

З приходом до влади в Румунiї демократичних сил у груднi 1989 р. та проголошенням незалежностi України в 1991 р. перед румунським парламентом, урядом, полiтичними партiями i громадськими органiзацiями постало питання формування нової стратегiї румунсько-українських вiдносин.

8 сiчня 1992 р. Румунiя визнала незалежну Україну, а 1 лютого 1992 р. встановила дипломатичнi вiдносини з нею. На думку мiнiстра закордонних справ Румунiї Т.Мелешкану, «Україна -найважливший сусiд Румунiї з полiтичної, економiчної точок зору», а в интерв'ю газети «Роминул» наголосив, що Україна «є найбільшою країною, з якою межує Румунiя, є дуже важливим ринком для нашої країни i, не в останню чергу, є країною, в якій проживає румунська нацiональна меншина, є країною, до якої включенi територiї, якi були складовою частиною румунської нацiональної держави»⁵. Виходячи з цього, вiдносини Румунiї з Україною мають «прiоритетний характер». Однак така «прiоритетнiсть» носить подвійний змiст. З одного боку, високий посадовець констатує про широке поле співробiтництва Румунiї з Україною, вiд полiтики й економiки аж до нацiонально-культурних вiдносин, а з iншого -в интерв'ю простежується прихований натяк на неправомiрнiсть входження ряду територiй до України, де проживає частково румунське населення в прикордоннiй смузi. Такi заяви, на наш погляд, є провокацiйними й екстремiстськими та привносять деструктивний елемент у добросусiдськi, румунсько-українськi, вiдносини, що, в кiнцевому рахунку, може позначитись на взаєминах двох держав.

Сучасна дiйснiсть, на жаль, показує, що посткомунiстичнi трансформацiї румунського суспiльства та румунської влади (заяви навіть президента країни Траяна Басеску щодо територiальних претензiй на адресу України) не призвели до одужання вiд нацiоналiстичної нетолерантностi й експансiонiстської риторики. Це виявляється у висуванні територiальних претензiй до України радикальними полiтичними силами сусiдної держави, що вбачають у цьому дiєвий чинник у боротьбi за полiтичну владу. З цього приводу слiд зазначити, що в Україні жодна радикальна чи нацiоналiстична партiя не висуває якихось територiальних претензiй до Румунiї, навіть у перiод передвиборчих баталiй за владу. Це засвiдчує про високий рiвень полiтичної культури, миролюбностi i толерантностi українського суспiльства по вiдношенню до своїх сусiдiв.

Однак нормального розвитку мiждержавних вiдносин перешкоджає активна двозначна полiтика офiцiйного Бухареста з деяких питань полiтичної iсторiї i передусiм проблема спiрних територiй або, за геополiтичною класифiкацiєю, перехресних полiв. Це простiр, на який претендують кiлька сумiжних держав, за визначенням російського

⁵ Григоришин С. Україна в румунських зовнiшньополiтичних концепцiях [Електронний ресурс] / Сергiй Григоришин // Українська державнiсть у ХХ столiтті (Iсторико-полiтологiчний аналіз). -К.: Полiтична думка, 1996. -Режим доступу: <http://litopys.org.ua/ukrxx/r11.htm>

геополітика К.В. Плешакова⁶. Таким перехресним полем, на яке висуває свої претензії Бухарест до України є легітимність національно-територіальної належності Північної Буковини, Герцаївського краю, колишніх Хотинського, Акерманського, Ізмаїльського повітів Бессарабії.

Але у зв'язку з цим виникає запитання чи може Україна у відповідь, як протидію зазіханням Румунії, поставити під сумнів легітимність формування румунської території? Так, може. Досить тільки поглянути на кордон Румунії з Україною в Закарпатській області. У період входження Закарпаття (або Підкарпатської Русі) після Першої світової війни до Чехо-Словаччини за Сен-Жерменським договором (вересень 1919 р.), кордон з Румунією у Верхньому Потиссі проходив по Вулканічному хребту, що на лівому березі річки Тиса. Коли ж Закарпаття ввійшло до складу Радянської України кордон проліг вже не по гірському хребту, а по руслу Тиси. Таким чином, певна частина (за площею 0,7 тис. км кв.) території лівобережжя р. Тиса (колись єдиного Марамороського комітату з центром у м. Сігет-Марамороський), що заселена була у більшості представниками українського етносу, відійшла з певних причин до Румунії. У тому, що це століттями були землі українців засвідчують не тільки наявність самого українського населення, але й топоніміка та назви населених пунктів, які в період комуністичної Румунії перекладались на румунську мову або ж взагалі отримували нові, румунізовані, назви. У той же час, історичні факти та сучасна дійсність засвідчують, що у цьому регіоні є суцільні українські чи змішані (українсько-румунські) села. Українці Марамороського повіту за мовою, культурно-національними традиціями, звичаями і менталітетом близькі до українців прилеглих районів Закарпатської області України -Рахівського, Тячівського, Хуського. Згідно з даними румунського перепису 29 грудня 1930 р., на Мараморощині налічувалося 26 тис. чол., у тому числі 17 тис. (65,4 %) українців, 6 тис. (23,1 %) євреїв, 3 тис. (11,5 %) представників інших національностей, переважно румунів і угорців. Як бачимо більше половини населення це -українці. Надалі чисельність Мараморощини зростає, але змінився його національно-етнічний склад. За оцінками, тут на суцільних і мішаних українських на початок 90-х років ХХ ст. проживало 60-100 тис. українців. Значно зростає частка румунів, скоротилася питома вага євреїв⁷.

У повоєнні роки на Мараморощині працювали українські школи, у тому числі ліцеї, спеціальні середні, зокрема педагогічні училища. З початком 60-х років ХХ ст. усі українські школи були закриті. Українська мова у більшості випадків збереглася на родинно-побутовому рівні. Це засвідчує, що комуно-тоталітарний режим Ніколау Чаушеску у питанні національної політики проводив курс на асиміляцію національних меншин, у тому числі й українців. Лише після Грудневої революції (1989 р.) національно-культурне життя українців відроджується.

Крім того, українські етнічні землі є також і в інших регіонах Румунії. Це, як відомо, українська частина Південної Буковини, територія, розташована на південь від Українських Карпат, що є продовженням

⁶ Плешаков К.В. Геополітика в свете глобальных перемен / К.В. Плешаков // Международная жизнь. -1994. -№ 10. -С. 32-34.

⁷ Заставний Ф.Д. Українські етнічні землі / Федір Дмитрович Заставний. -Львів: Світ, 1993. -С. 156-157.

Гуцульщини. Українці розпорошені також у Нижній Придунайщині, скупчено живуть у Банаті, що на заході Румунії. Та обставина, що Північна Буковина певний час була окупована Румунією, ще не дає останній підстав для територіальних претензій до України. «Скоріше, - як зазначає український вчений-етнолог Ф.Д. Заставний у монографії «Українські етнічні землі», -навіпаки, повинна йти мова про відшкодування, в тому числі і за окупацію так званої Трансїстрії, загарбаної фашистською Румунією, під час Другої світової війни»⁸.

Як відомо, Буковина складається з двох частин, перша -Північна Буковина, що входить до України як чернівецька область (раніше крім Хотинського повіту, який входив до складу Бессарабії), де проживає у переважній більшості українське населення, та друга частина -Південна Буковина, яка розташована в межах Сучавського повіту Румунії, де переважає румунський етнос. Слід нагадати екстримістсько налаштованим румунським політикам, що у минулому вся ця територія (Буковина), румунська Молдавія і Бессарабія (нині держава Молдова) входили до складу українського Галицько-Волинського князівства (XII -перша половина XIV ст.), а ще раніше місцем розселення слов'янських племен білих хорват (верхів'я річок Прут і Серет, тобто Північна і Південна Буковина) і тиверців (між річками Прут і Дністер). У середині XII ст. у південній частині межиріччя Серету і Прута існувало удільне галицьке князівство -Берладь (нині румунське місто Бирлад), а в XIII -XIV ст. були засновані такі міста Галицько-Волинського князівства як Черн (Чернівці), Серет (Сірет), Сочава (Сучава), Яський Торг (Ясси), Романів Торг (Романів), Текуча (Текуч), Малий Галич (Галац). У XIV ст. на землях Буковини існувала слов'янська Шипинська земля.

Повертаючись до сучасності зазначимо, що межа між Північною і Південною Буковиною проходить по державному кордону України та Румунії. У Північній Буковині переважає українське населення. За даними перепису 1989 р. (останнього за часів СРСР), все населення Чернівецької області становило 940,8 тис. чол., з яких на українців припадало 666,1 тис., румунів -100,3 тис., молдаван -84,5 тис., росіян -63,1 тис., євреїв -16,5 тис.⁹. Отже, за національним складом Північна Буковина у переважній більшості є українською. Навіть якщо кількість румунського і молдавського населення (романська мовна група) об'єднати то це буде становити лише 184,8 тис. чол., що також є меншістю. У свою чергу, якщо об'єднати кількість українців і росіян Чернівеччини, тобто представників слов'ян, то це буде складати -729,2 тис. чол. Тому можемо з упевненістю стверджувати, що Північна Буковина є землею слов'янською і зокрема землею українського народу. У зв'язку з цим будь-які геополітичні претензії Румунії на цю територію не є легітимними ні історично, ні демографічно. Через це Північна Буковина, виходячи з геополітичної класифікації, є не перехресним, а тотальним полем, тобто безперервним простором, який знаходиться під контролем національної спільності, зокрема української.

У цілому, надалі не заглиблюючись у дискусії про територіальні претензії щодо України, можемо вказати і на необхідність однозначного

⁸ Заставний Ф.Д. Назв. праця. -С. 23.

⁹ Заставний Ф.Д. Назв. праця. -С. 134.

підходу і до сучасних західних земель Румунії, які, як відомо, входили до Угорщини (Семігороддя) і де проживало та проживає угорське населення. Так може ці землі слід передати Угорщині? Народна мудрість говорить, що у гонитві за малим, можна втратити велике. Перефразовуючи це, висловлюючи сумнівні територіальні претензії Румунії до України, потрібно бути готовому тоді поступитись великим - Трансільванією, яка раніше входила до складу Угорського королівства, а потім до Австро-Угорської імперії.

Підсумовуючи статтю, позиція автора щодо спірних територій між Україною і Румунією є однозначною і непорушною. Виходячи з базового принципу міжнародної політики - мирного співіснування держав та принципу незмінності повоєнних європейських кордонів, є всі об'єктивні передумови для результативної добросусідської співпраці між Україною і Румунією на основі підписаного в 1997 р. Договору про дружбу та співпрацю між країнами. І хоча Румунія нині входить Європейського Союзу, головним завданням для неї та Україною і надалі залишається покращення життя громадян, їх благополуччя, у тому числі національних меншин (українців у Румунії та румун в Україні), а не конфронтація міждержавних відносин навколо невеликих спірних територій, які в геополітичному плані вирішального значення не відіграють.

Проблема подвійного громадянства в сучасних українсько-румунських відносинах

Роман Офіцинський

Problema «dublei cetățenii» în relațiile ucraineano-române actuale

Rezumat: Cetățenia dublă este o provocare pentru Ucraina modernă. Circa 50 de mii de ucraineni au primit cetățenia română, iar 140 de mii de persoane au cetățenie dublă - ucraineano-rusă. Observația are drept scop faptul că Ucraina trebuie să aibă ca obiectiv o nouă strategie în relațiile sale cu România. În primul rând, trebuie să apere cu fermitate drepturile ucrainenilor din România. În al doilea rând, «pașapoartele românești» din Ucraina ar trebui să fie neutralizate pe principiul simetriei. «Carta ucraineanului» care ar trebui să acorde mai multe drepturi decât Certificatului de ucrainean din străinătate, pe care le eliberează misiunile diplomatice ale Ucrainei. În al treilea rând, Ucraina și România trebuie să aibă o poziție de compromis comună. Astfel, cu ajutorul factorilor guvernamentali ar trebui să consolideze diaspora ucraineană din România, Rusia, Ungaria.

The problem of dual citizenship in the modern Ukrainian-Romanian relations

Abstract: Dual citizenship is a challenge for modern Ukraine. Nearly 50,000 Ukrainian have already received the citizenship of Romania, and 140,000 persons combine their Ukrainian citizenship with Russia. Comment targets Ukraine on a new strategy in relations with Romania. Firstly, we must firmly defend the rights of Ukrainian in Romania. Second, the «Romanian certification» Ukraine should be neutralized by the principle of symmetry. «Map of Ukrainian» should give more rights than certificates of foreign Ukrainian, which give the diplomatic missions of Ukraine. Thirdly, Romania and Ukraine should develop a common compromise position. Thus with the help of government factors should strengthen Ukrainian diaspora in Romania, Russia, Hungary.

Cuvinte Cheie: cetățenie dublă, relații româno-ucrainene, misiuni diplomatice, diaspora, drepturile minorităților, pasapoarte românești

Keywords: Dual citizenship, Romanian-Ukrainian relations, diplomatic missions, Diaspora, minority rights, Romanian passports

У своєму науковому дослідженні беру за джерельну основу, перш за все, образ «подвійного громадянства», створений впливовими українськими медіа, передусім у вигляді журналістських розслідувань, що справили істотний вплив на формування громадської думки сучасної України. Якщо у мій текст закралися певні неточності, то їх легко скоригувати чи виправити у повноцінній фаховій дискусії.

Масштаби проблеми

Поширенням свого громадянства в інших державах займаються багато органів влади Румунії. Раніше прізвища та імена тих, хто його отримав, оприлюднювалися на офіційних сайтах міністерства юстиції та консульств Румунії, на сторінках газети «Офіційний вісник Румунії». У 2009 р. такі списки зняли через жорстку позицію України у питанні подвійного громадянства, висловлену Румунії через міністерство закордонних справ¹.

¹ Золотухина И. Зачем Венгрия и Румыния раздают нашим паспорта и угрожает ли это Украине // Сегодня [Київ]. -2011. -8 сентября.

Нині ці відомості можна відслідкувати на сайтах громадських організацій.

У прикордонних регіонах України набуття паспортів сусідніх держав є дуже характерним. Приміром, у Чернівецькій області, згідно з неофіційною інформацією станом на 2007 р., український та румунський паспорти мали близько 50 тис. мешканців². У жовтні 2008 р. у Києві на круглому столі «Українсько-румунські стосунки в ХХІ ст.: добросусідство чи суперництво?» посол Румунії Траян Лауренціу-Христя заявив, що йдеться не про десятки чи сотні тисяч громадян України, які отримали румунське громадянство, а про поодинокі випадки³. Однак за офіційною статистикою Румунії, її громадянство у 1991-2009 рр. отримали 4 тис. громадян України⁴. Як переконують незалежні експерти (див. ілюстрацію № 1), насправді їх у десятки разів більше.

Ілюстрація № 1. Число осіб із «подвійним громадянством» та іноземних громадян в Україні станом на 2011 р.

Джерело: Данько, Денис. *Втеча до Румунії // Український Тижень [Київ]. -2011. -30 червня.*

² Голос Америки (www.voanews.com) [Вашингтон]. -2007. -13 березня.

³ Українсько-румунські стосунки в ХХІ ст.: добросусідство чи суперництво? // Інститут Горшеніна: незалежний дослідницький центр, м. Київ (institute.gorshenin.ua). -2008. -16 жовтня.

⁴ Власенко В. Особливості національної безпеки: спокуса паспортом // Урядовий кур'єр [Київ]. -2010. -26 листопада.

У попередній - тоталітарний - період історичного розвитку Румунія, як і СРСР, займала діаметрально протилежну позицію. Це засвідчують принаймні два міжнародно-правові акти, підписані та ратифіковані нею: «Конвенція між Союзом Радянських Соціалістичних Республік і Румунською Народною Республікою про врегулювання питання про громадянство осіб із подвійним громадянством» (4 вересня 1957 р.) та «Конвенція між Урядом Союзу Радянських Соціалістичних Республік і Урядом Соціалістичної Республіки Румунії про вирішення і попередження виникнення випадків подвійного громадянства» (28 червня 1978 р.).

Відліком «подвійної паспортизації» послужив закон Румунії про громадянство, прийнятий у 1991 р. та оновлений у 2002 та 2009 рр., а її розмах припав на переддень входження країни до Європейського Союзу (1 січня 2007 р.). Згідно із внесеними змінами 2002 р., громадянство Румунії можуть набути (відновити) її колишні громадяни станом на кінець 1989 р., а також їх нащадки, незалежно від того, проживають вони в Румунії чи за її межами.

У 2009 р. значно спростили процедуру отримання румунського паспорта, бо вже не треба особисто їхати до столиці - у м. Бухарест і складати мовний іспит. Достатньо подати документи до консульства Румунії. Одночасно з 2010 р. збільшили штат дирекції видачі громадянства, зокрема, майже вдвічі (з 8 до 15) зросло число членів комісії, що розглядають відповідні заяви, а також відкрили додаткові філії дирекції в східних повітах Румунії.

Позиція України

Європейська Конвенція про громадянство залишила за кожною державою право визначатися щодо своїх громадян, які мають ще одне громадянство. Згідно із законодавством України, єдине громадянство є умовою її політичної та соціальної стабільності. Якщо громадянин України набув чи зберіг інше громадянство, у правових відносинах з Україною він визнається лише її громадянином.

Подвійне (множинне) громадянство означає зв'язок особи з двома і більше державами. Його в Україні розглядають з урахуванням національної безпеки, оскільки перед особою постає вибір щодо виконання обов'язків перед кількома державами, наприклад, сплачувати податки, служити у війську тощо. У той же час у Кримінальному й Адміністративному кодексах України нема жодних санкцій за отримання паспорта іншої держави. Можливе тільки єдине і дуже рідкісне покарання - втрата громадянства України.

Хоча в Україні не визнається подвійне громадянство, проте нема реальних механізмів навіть з'ясувати кількість осіб із двома чи більше паспортами. Чому? У багатьох державах не вимагають документа про припинення попереднього громадянства, а відомостей щодо набуття громадянства не надають, бо охороняють їх як інформацію конфіденційного характеру. Також примітно, що нині понад сто держав світу пропонують державні програми економічного громадянства (громадянства за інвестиції).

У цьому сенсі найбільш ефективними є державні угоди про запобігання подвійного громадянства. Україна має їх із 5 країнами: Білорусь, Казахстан, Таджикистан, Киргизія, Грузія. Вони передбачають одночасне набуття нового і припинення попереднього громадянства. Як бачимо, тільки одна сусідня країна (Білорусь) є союзницею України у тому питанні,

на відміну від шести решта сусідів - Росії, Румунії, Молдови, Угорщини, Словаччини, Польщі.

До того ж Румунія, на відміну від Польщі, Словаччини та Угорщини, відмовляється підписати з Україною угоду з малого прикордонного руху. У січні 2009 р. Румунія завершила переговори з Європейською Комісією щодо відповідності положень цієї угоди вимогам Євросоюзу. Відтак за останні півтора року нема жодних зрушень. Відсутність такої угоди шкодить жителям прикордоння, стимулює їх до набуття румунського громадянства.

Одночасно іноземні структури використовують громадян, які бажають румунського паспорту, на шкоду національним інтересам України. У березні 2009 р. через «заохочення сепаратизму і пропаганди антиукраїнських ідей» вислали військового аташе посольства Румунії в Києві Філіпа Раду і секретаря генерального консульства Румунії у Чернівцях Юстиніана Фокшу⁵.

Крім того, українська влада переконана, що члени організованих злочинних угруповань України беруть румунське громадянство для уникнення кримінальної відповідальності та безперешкодного проникнення до ЄС. Тому Київ неодноразово звертався до Бухареста з пропозиціями врегулювати порядок отримання громадянами України румунського громадянства, проте безрезультатно. Це спонукало до невтішного висновку, котрий офіційні кола України відкрито не афішують. Йдеться про те, що Румунія нехтує європейською безпекою через власні великодержавні амбіції.

Підходи експертів і суспільні настрої

Провідні українські експерти-міжнародники, як-от: Валерій Чалий, Олександр Сушко та інші, **найперше** відзначають, що насправді їхні співвітчизники підходять до цієї проблеми вельми меркантильно⁶. Для багатьох «прикордонний бізнес» є важливим джерелом прибутку. У Закарпатській області, зокрема, для зручності перетину кордону такі торговці мають щонайменше по два паспорти: український і румунський або український та угорський. Так, на базарі у румунському місті Сігету Мармаціей, що знаходиться поблизу державного кордону -навпроти закарпатського селища Солотвино -через р. Тиса, значна частина харчових продуктів завезена з України⁷. Одночасно «румунські села» Закарпаття вражають величезними і дорогими будинками, а поруч, у Румунії, житла набагато скромніші. Закарпатські румуни туди їздять тільки підзаробити, здебільше «човниковою торгівлею».

Подвійнегромадянство-подвійна вигода, тому його використовують в якості проїзного квитка в Європейський Союз. Оскільки Україна тільки прагне укласти угоду про безвізовий режим з ЄС, то подвійне громадянство

⁵ Мельничук І. *Проблема паспортизації Румунією українського населення: сучасні реалії та можливі наслідки розвитку подій* // БукІнфо: Чернівецька незалежна інформаційна агенція (www.bukinfo.com.ua). -2010. -26 липня.

⁶ Факти набуття українцями громадянства іншої держави повинні бути предметом реагування держави // День [Київ]. -2011. -7 липня; Між сильними і слабими. Питання громадянства як показник розвитку країни // День. -2011. -6 жовтня.

⁷ Малаховська О. *Прикордонні мандри між Україною і Євросоюзом* // Радіо Свобода (www.radiosvoboda.org) [Прага]. -2011. -24 жовтня.

Проблема подвійного громадянства в сучасних...

є дієвим способом отримати свободу переміщення і необхідний простір для підприємницької ініціативи, чого бракує в Україні. Нині понад 4 млн. українців працюють за кордоном. Багатьох із них приваблюють додаткові можливості громадянства заможнішої держави.

Ось чому, згідно із соціологічними дослідженнями Центра Разумкова (Київ), проведеного наприкінці 2010 р., за підтримки Швейцарського агентства по розвитку й співпраці, близько половини (49,4 %) громадян України хотіли б мати громадянство ще однієї країни при збереженні українського. У той же час 40,9 % не хотіли б мати подвійного громадянства за жодних обставин. Заради отримання громадянства іншої країни готові відмовитися від українського 13,7 %, або кожний восьмий⁸.

Паспорт країни-члена Євросоюзу (румунський чи угорський) покращує можливість для пошуку праці та подорожей світом. Українці таким чином спрощують собі в'їзну процедуру до ЄС і Шенгенської зони. Вони не хочуть емігрувати, а прагнуть купувати дешевші, ніж в Україні, автомобілі, здобувати якісну освіту, гідно заробляти тощо. Мало хто з таких «біпатридів» змінив місце свого постійного проживання. У них в Україні є нерухомість, домашні господарства, а соціальна адаптація в ЄС, особливо людей середнього і старшого віку, є складною.

Отже, чи не в один голос переконують вітчизняні експерти, потрібно не тиснути на своїх громадян, залякуючи їх санкціями, а розважливо роз'яснювати наслідки отримання іншого громадянства. Адже втрата українського громадянства позбавить їх публічної кар'єри в Україні, суттєво звузить право власності. Коли знімуть мораторій на продаж землі, «подвійні громадяни» не зможуть її купити. Це актуально для фактично рустикальних громад у Закарпатській та Чернівецькій областях - угорської та румунської.

Другий аспект - посилення чинника сепаратизму. Настирлива і повзуча «перевербовка громадян» стала каменем спотикання для низки країн - Румунії, Словаччини, Сербії - у контексті можливого перегляду політичної карти Східної Європи. Національній безпеці України це загрожує поки що гіпотетично (див. *ілюстрацію № 2*). Але вітчизняні юристи-міжнародники припускають, що множинне громадянство в майбутньому можуть використати деякі сусідні держави для дестабілізації та територіальних претензій. Саме тому, з одного боку, Україна повинна володіти інформацією про подвійне громадянство, а з другого - домогтися від ЄС відміни візового режиму для всіх українців, аби усунути нерівні умови в самій Україні між тими, у кого є та у кого нема паспортів декількох держав.

Третє, що викликає тривогу на експертному рівні, - в законодавстві України не передбачено жодної відповідальності за множинне громадянство. Однак вона мусить бути стосовно державних службовців. Український парламент робив певні спроби, але не просунувся далі процедури «першого читання». Там і досі готуються законопроекти, що ускладнять громадянам України набуття іншого громадянства і встановлять відповідальність за його приховування⁹. Адже подвійне громадянство роботи-заробітчанина

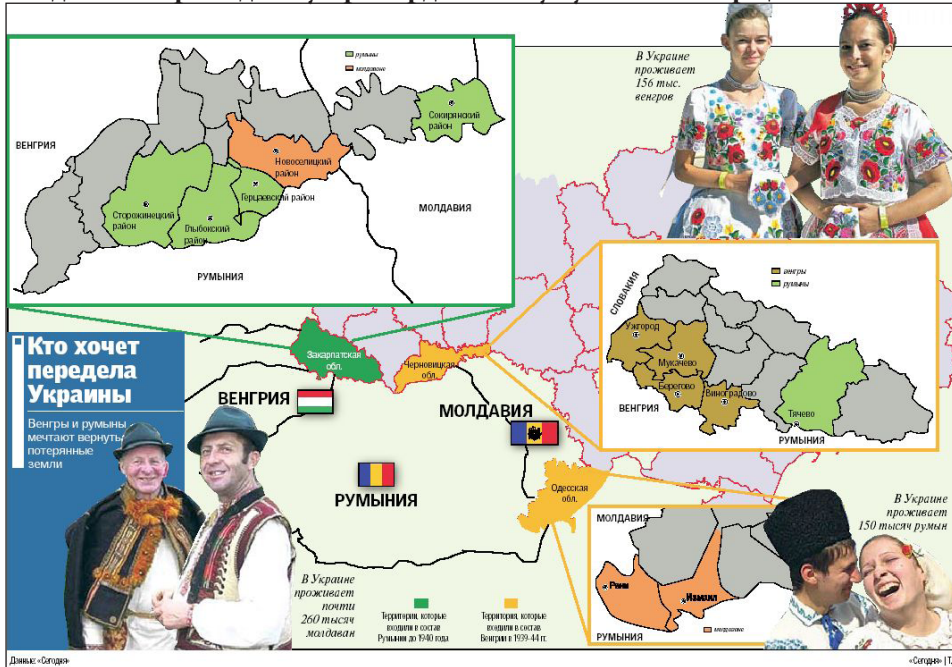
⁸ Шаян О. *Подвійне громадянство в Україні: зміна, що вже давно на часі? // Українська правда* (www.pravda.com.ua) [Київ]. -2011. -9 лютого.

⁹ Коваленко Н. *Українців із подвійним громадянством -тисячі // Радіо Свобода*. -2011. -12 вересня.

нічим не загрожує національній безпеці України, коли ж ідеться про співробітників державних чи правоохоронних органів, то логічним є запитання, не раз озвучене у медіа: на яку державу вони працюють?¹⁰

Ризики, виклики і відповіді

Ілюстрація № 2. Прогностичне очікування сепаратизму і територіальних претензій до України внаслідок прискороеного збільшення контингенту «подвійних громадян» у прикордонні з Румунією та Угорщиною

Джерело: Золотухина, Інна. Зачем Венгрия и Румыния раздают нашим паспорта и угрожает ли это Украине // Сегодня [Київ]. -2011. -8 сентября.

Подвійне громадянство поширюється в Україні двома шляхами. Перший -впливові особи прагнуть уникнути можливого переслідування у разі вибіркового правосуддя. Такі прецеденти добре відомі. У 1990-х рр. паспортами інших держав скористалися два голови уряду Юхим Звягільський і Павло Лазаренко. З іншого боку -у тому зацікавлені країни, що мають в Україні велику діаспору (Росія, Угорщина, Румунія).

В обох випадках виникають обґрунтовані претензії до України, що штовхає своїх громадян в обійми інших держав. Адже громадяни з подвійним статусом є серйозним викликом саме для неї, нерідко -демонстративним. Власне, тому угорська «паспортизація» Закарпаття з присягою двох десятків громадян України на вірність Угорщині у генеральному консульстві в центрі Ужгорода в квітні 2011 р. викликала цілком адекватне реагування на рівні спецслужби і напруту в двосторонніх відносинах.

Наразі щонайменше 140 тис. українців суміщають українське громадянство з російським, а близько 50 тис. -з румунським. В останні роки

¹⁰ Золотухина И. Зачем Венгрия и Румыния раздают нашим паспорта. // Сегодня. -2011. -8 сентября.

багатьох в Україні зацікавило документальне підтвердження, що їхні родичі колись жили під юрисдикцією Румунії. Це переросло у бізнес-індустрію. У Чернівцях, Луцьку, Львові, Києві «генеалогічні» фірми беруть за послугу від 1,5 до 5 тис. євро, або й більше, коли треба сфальсифікувати родовід для отримання румунського паспорта¹¹.

У суспільстві домінує думка, що трійка споконвічних сусідів України - Росія, Угорщина, Румунія - у сусідніх державах тихою «паспортною війною» (роздаванням громадянства за спрощеною процедурою) проектують своє майбутнє¹². Коли кількість носіїв їхніх паспортів досягне максимуму, вони діятимуть активніше.

Яскравим є приклад, як Росія у серпні 2008 р. «примушувала до миру» Грузію під приводом захисту російських громадян - жителів грузинської автономії Південна Осетія, котрим російська влада масово роздала свої паспорти. Сама ж Росія протидіє такому роздаванню паспортів інших держав на власній території та визнає подвійне громадянство, якщо її громадянин постійно проживає в іншій державі.

В аналогічний спосіб Румунія веде ледь не відверту політику анексії у Молдові, щедро роздаючи свої паспорти. Під критерії оновленого закону про румунське громадянство підпадає 75 % населення Молдови.

Інтеграція в ЄС і НАТО змусила Румунію до конструктивних відносин з Україною. Однак ідея відродження «Великої Румунії» не зщезла. Так, у квітні 2008 р. президент Траян Бесеску припустив обмін Придністров'я (де-юре - територія Молдови) на Північну Буковину (більшу частину Чернівецької області України).

Є припущення, якщо хоча б п'ята частина жителів зазначеної області отримає румунські паспорти, в Україні може з'явитися ще одна автономія, крім кримської. Нагадую підрахунки незалежних експертів про те, що майже 50 тис. громадян України вже мають два паспорти: український і румунський¹³. Поки що це не критична величина, бо у національному складі населення Чернівецької області істотно переважають українці - 689,1 тис. осіб (75 %). Далі йдуть румуни - 114,6 тис. осіб (12,5 %), молдовани - 57,2 тис. осіб (7,3 %), росіяни - 37,9 тис. осіб (4,1 %).

Паралельне надання українським громадянам прикордонних областей (Чернівецької, Одеської, Закарпатської) ще й свого громадянства однозначно сприймається як прояв великодержавних амбіцій Румунії. Україна не поступиться. Не такий грізний опонент старався. Румунія - не Росія. Не той потенціал. Загалом же це безперспективний та конфліктогенний шлях розвитку двосторонніх відносин.

Через те й викликає велике занепокоєння реваншистський проект «Велика Румунія». Надто - чому консульства Румунії в Україні вельми активно «паспортизують» регіони (Чернівецька і частина Одеської областей), які у 1918-1940 рр. входили до Королівства Румунія. За підтримки румунського

¹¹ Данько Д. *Втеча до Румунії* // *Український Тиждень* [Київ]. - 2011. - 30 червня.

¹² Дуда А. *Сумнівний привілей. Румунія, Угорщина і Росія послаблюють свої діаспори в Україні, пропонуючи українцям свої паспорти* // *Український Тиждень*. - 2011. - 15 квітня.

¹³ Мельничук І. *Проблема паспортизації Румунією українського населення* // *БукІнфо*. - 2010. - 26 липня.

уряду діє громадське об'єднання «Акція 2012», що виступає за «повернення» Румунії низки територій сусідніх країн. Свого піку ця інформаційно-пропагандистська кампанія мала б сягнути у 2012 рр. Не випадково міністр закордонних справ Румунії Теодор Баконскі на прес-конференції у Києві 10 листопада 2011 р. ще раз превентивно зазначив, що як член ЄС і НАТО, Румунія не має жодних територіальних претензій до України¹⁴.

Водночас примітною є зворотня реакція деяких із тих сусідніх держав зазначеної трійки (Росія, Угорщина, Румунія). Маю на увазі затяжну конфронтацію між Словаччиною та Угорщиною. Відповідно до законодавчих змін 2010 р., громадянин Словаччини з набуттям іншого громадянства втрачає словацьке¹⁵. Це жорстка відповідь на закон Угорщини про спрощене надання громадянства «закордонним угорцям». За приховування подвійного громадянства громадянин Словаччини карається штрафом у розмірі 3 319 євро і позбавляється словацького громадянства.

Зауважене націлює Україну на нову стратегію у відносинах з Румунією. По-перше, треба непохитно й вперто захищати права українців у Румунії. Справа ось у чому. У жовтні 2006 р. за участі ОБСЄ розпочато спільний моніторинг стану забезпечення прав українців у Румунії і румунів в Україні. Як виявилось, українській меншині у Румунії надзвичайно складно зберігати свою національну ідентичність. Через те Бухарест відклав проведення наступного (третього) етапу моніторингу. Його дата досі не визначена.

По-друге, «румунську паспортизацію» України доцільно нейтралізувати за принципом симетрії. Приміром, «Карта українця» повинна давати більше прав, аніж нинішнє посвідчення закордонного українця, котре видають дипломатичні представництва України.

По-третє, не потрібно нічого абсолютизувати гучно, з надривом голосових зв'язок. Справді є проблема. Вона не нами придумана, але від неї не схватись, зануривши голову в пісок. Варто Україні та Румунії почути одне одного, виробити спільну компромісну позицію. При цьому за допомоги урядових чинників слід посилювати, не послаблювати українську діаспору в Румунії, Росії, Угорщині, деінде. Сусідні країни вважають Україну слабкою, за рахунок якої можна пожитися, принаймні її людським капіталом. Але час якого-небудь зиску від неокolonіальних спекуляцій уже пройшов.

Подвійне громадянство є викликом для сучасної України. Близько 50 тисяч українців уже отримали громадянство Румунії, а 140 тисяч осіб суміщають українське громадянство з російським. Зауважене націлює Україну на нову стратегію у відносинах з Румунією. По-перше, треба непохитно захищати права українців у Румунії. По-друге, «румунську паспортизацію» України доцільно нейтралізувати за принципом симетрії. «Карта українця» повинна давати більше прав, ніж посвідчення закордонного українця, котре видають дипломатичні представництва України. По-третє, Україні та Румунії слід виробити спільну компромісну позицію. При цьому за допомоги урядових чинників треба посилювати українську діаспору в Румунії, Росії, Угорщині.

¹⁴ Румунія не має до України територіальних претензій // УНІАН (www.unian.net) [Київ]. -2011. -10 листопада.

¹⁵ Укрінформ (www.ukrinform.ua) [Київ]. -2011. -4 серпня.

Українсько-румунські економічні відносини: сучасний стан та перспективи розвитку

Тетяна Безега

Relații economice româno-ucrainene: etapa actuală și perspective de dezvoltare

Rezumat: În articol sunt studiate relațiile internaționale în domeniul economic dintre Ucraina și România. Se atrage atenția în special asupra celor mai dureroase, aspecte pentru ambele țări, și anume, asupra contradicțiilor din sistemul economic, politic și juridic, în perioada post-comunistă. Se analizează starea actuală și perspectivele de cooperare între cele două țări în domeniul economic.

Ukrainian and Romanian economic relations current situation and prospect of development

Abstract: The paper is studying the international economic relations between Ukraine and Romania. It draws particular attention to the most difficult problems for both countries, namely the contradictions within the economic, political and legal systems, in the post-communist period. It analyses the current state and the cooperation prospects between the two countries in the economic field.

Cuvinte Cheie: Relații româno-ucraonene, perioada post-comunistă, perspective de cooperare, asociații financiar-industriale, Euroregiuni, acorduri bilaterale.

Keywords: Romanian-Ukrainian relations, the post-communist period, prospects of cooperation, financial-industrial associations; Euroregions, bilateral/mutual agreements.

Стабільні взаємовигідні відносини з Румунією є одним з ключових пріоритетів для України. Україна розвиває різнобічні відносини співпраці з Румунією як на двосторонньому рівні, так і в рамках міжнародних та регіональних структур. Схожість стратегічних орієнтирів складають підґрунтя розбудови і зміцнення двосторонніх відносин між даними країнами. Румунія посідає важливе місце у зовнішньополітичних інтересах України, що зумовлено суміжним кордоном, спільністю орієнтирів на європейську інтеграцію, широкими потенційними можливостями для розвитку взаємовигідного торгівельно-економічного співробітництва, а також проживанням у цих країнах, відповідно, української та румунської меншин¹. Тому цікаво прослідкувати розвиток відносин між двома країнами протягом тривалого періоду.²

Актуальність такої праці зумовлена багатьма чинниками, серед яких необхідно виокремити прихід до влади в обох країнах нових лідерів, котрі прагнуть започаткувати новий етап відносин на засадах справжнього стратегічного партнерства. Це, у свою чергу, має спонукати науковців і політиків серйозно замислитися над питаннями пошуку нових форм співпраці, шляхів реалізації укладених домовленостей та угод.

Серед зовнішньополітичних пріоритетів, проголошених Українською державою є вступ до Європейського Союзу. У зв'язку з цим необхідне чітке та всебічне дослідження усіх аспектів інтеграції України, і,

¹ Чорна Н.В., Підгірна В.Н. Сучасний стан та перспективи розвитку українсько-румунських відносин. -Режим доступу: http://www.rusnauka.com/16_ADEN_2010/Economics/68230.doc.htm

² Сайт міністерства економіки України. -Режим доступу: http://ukrexport.Gov.ua/ukr/ugodi_z_ukrain/rom/2160.html

в першу чергу, тих, що стосуються багаторівневих відносин з найближчими європейськими країнами. Однією з них є Румунія.³

У 90-ті роки ХХ ст. обидві держави ввійшли з низкою невирішених проблем, однак були й переваги - це здобуття незалежності Україною в 1991 році. Однак гостра економічна криза в Україні та Румунії, пошук власного місця в міжнародній системі розподілу праці, необхідність співробітництва для вирішення певних економічних завдань підштовхнули українське та румунське керівництво до взаємних компромісів і налагодження сталих добросусідських відносин між двома державами.⁴

Румунія і Україна є важливими зовнішньополітичними партнерами, а також державами-сусідами першого порядку, поєднаними спільною історичною спадщиною та схожими стратегічними інтересами. Це зумовлено, як вже зазначалось передусім, наявністю спільного кордону (900 км)⁵, (Закарпатська, Івано-Франківська, Чернівецька та Одеська області України межують, відповідно, з такими повітами Румунії, як Сату Маре, Марамуреш, Сучава, Ботошань, Галац і Тулча), геополітичним положенням (вихід до Чорного моря, контроль над гирлом Дунаю, проходження через їх територію пан-європейських транспортних коридорів), великими можливостями різнопланового партнерства (спорудженні каскадів гідроелектростанцій на р. Тиса, у спільному будівництві газопроводу Хуст (Україна) - Сату Маре (Румунія)) і т.д.⁶

Нормативно-правову базу співробітництва України та Румунії в економічній сфері у період з 1990 по 2011 рр. складають більш як десяток міждержавних угод з економічних питань, які були укладені між двома державами.⁷

Значну роль у зближенні двох держав відіграло й співробітництво, що вже розвивалось у межах різноманітних міжнародних організацій - Чорноморського економічного співробітництва (ЧЕС), «Партнерство заради миру», Робоче співробітництво придунайських країн, - безпосередньо між окремими регіонами України та Румунії. Тож пріоритетом організації було прискорення структурного реформування національних економік, без якого неможливе створення спільних регіональних компаній, фінансово-промислових угруповань та інших видів об'єднань.

28 липня 1992 року між урядом України й урядом Румунії була підписана Угода «Про торговельно-економічне і науково-технічне співробітництво», що набрала чинності 20 квітня 1994 року.

³ Гакман С. Сучасні аспекти українсько-румунських відносин. -Режим доступу: http://www.uames.org.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=66:2011-10-24-16-21-36&catid=11:2010-06-01-10-24-12&Itemid=12

⁴ Окремі аспекти українсько-румунських відносин в сучасних умовах. -Режим доступу: <http://forumn.kiev.ua/2009-04-83/83-08.html>

⁵ Україна-Румунія-Молдова: історичні, політичні та культурні аспекти взаємин у контексті сучасних європейських процесів: зб. наук. пр. -Чернівці, 2006. -С. 130-132.

⁶ Тригуб П.М., Плетенчук Г.В. Територіальні суперечності між Україною та Румунією в контексті євроатлантичної інтеграції. - Режим доступу: <http://lib.kma.mk.ua/pdf/naukpraci/history/2010/121-108-10.pdf>

⁷ Чорна Н.В., Підгірна В.Н. Сучасний стан та перспективи розвитку українсько-румунських відносин. -Режим доступу: http://www.rusnauka.com/16_ADEN_2010/Economics/68230.doc.htm

Так у 1994 році було підписано Угоду про створення міжурядової українсько-румунської Консультативної Ради з питань торговельно-економічного співробітництва (МКР), перше засідання якої відбулося у березні 1996 року в Києві.⁸

Специфікою транскордонного співробітництва між Україною та Румунією є те, що воно розгортається, з точки зору географії, на територіях, охоплених інституціолізованими єврорегіонами: „Карпатський” (Україна-Польща-Словаччина-Угорщина-Румунія), „Нижній Дунай” (Україна-Румунія-Молдова), „Верхній Прут” (Україна-Румунія-Молдова).⁹

Головна мета регіонів України, які беруть участь у прикордонній співпраці, - створення єдиного економічного простору для спільної діяльності національних підприємств та підприємств сусідніх держав, організація буферних зон на шляху переміщення виробничих ресурсів на внутрішні й зовнішні ринки, забезпечення стабілізації та зростання регіонів¹⁰.

За останні роки транскордонні економічні відносини між Румунією й Україною вийшли на новий рівень. Основна ідея - поступове перетворення кордонів із місця розподілу й суперництва між країнами на арену економічного співробітництва та розвитку. Рамки для гармонійного розвитку створили вже вище зазначені єврорегіони „Карпатський”, „Нижній Дунай” і „Верхній Прут” шляхом започаткування транскордонних проектів, у яких зацікавлені обидві сторони.

Карпатський єврорегіон був створений органами державної влади й місцевого самоврядування транскордонних регіонів України, Угорщини, Польщі та Словаччини 14 лютого 1993 р. в м. Дебрецені (Угорщина). У 1997 р. до складу Карпатського єврорегіону увійшли прикордонні повіти Румунії. Територія єврорегіону складає 162 тис. кв. км із населенням понад 16 млн. осіб.

Правовими підставами для оформлення діяльності Карпатського єврорегіону є Угода між органами державної влади та місцевого самоврядування „Про створення міжрегіональної асоціації Карпатський єврорегіон” і Статут асоціації. Керівними й виконавчими органами є Рада єврорегіону, Міжнародний секретаріат, Національні представництва, шість робочих галузевих груп.

Карпатський єврорегіон входить до складу Асоціації прикордонних регіонів Європи.

Основними напрямками діяльності Карпатського єврорегіону є:

- організація міжнародних виставок експо-Карпатський єврорегіон;
- сприяння в активізації економічного співробітництва, культурологічних обмінів та співпраці в галузі туризму;
- заснування недержавних галузевих міжнародних асоціацій;
- технічна модернізація пунктів перетину на державному кордоні;
- розвиток інфраструктури транспортних мереж¹¹.

⁸ Румунія-Україна-Австрія. -Режим доступу: <http://svit.ukrinform.ua/worldwide.php?page=diplomaty&id=1042>.

⁹ Сарафінчан Л.Н. Українсько-румунське транскордонне співробітництво // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. -2009. -С. 131-134.

¹⁰ Кухарська Н.О. Організація та розвиток транскордонного співробітництва в єврорегіоні „Нижній Дунай” / Н.О. Кухарська // Регіон. економіка. -2008. -№ 1. -С. 13-23.

¹¹ Стратегія розвитку транскордонного співробітництва в Карпатському регіоні „Карпати

Спільними рисами країн-учасниць Карпатського євро регіону є географічне розміщення, спільне історичне минуле, культурно-конфесійна спадщина, сучасний стан цих територій - усі вони є периферійними у власних державах і тому вимушені спиратися один на одного¹², кліматичні умови, спільні мовні риси, економічний розвиток та інфраструктура, бажання регіональних і місцевих органів влади євро регіону співпрацювати. Гео економічні вигоди прикордонних територій Карпатського євро регіону полягають у розміщенні їх на перехресті транс'європейських та євразійських торговельно-економічних, транспортно-інфраструктурних, виробничо-коопераційних, сировинно-енергетичних й інших потоків¹³.

6 жовтня 2000 р. в м. Ніредьгаза (Угорщина) керівники Закарпатської області, повіту Сату-Маре (Румунія) та області Саболч-Сатмар-Берег (Угорщина) підписали угоду про тристороннє співробітництво «Інтеррегіо». Ця угода діє в рамках Карпатського Євро регіону і має на меті розробку та реалізацію за сприяння міжнародних програм РНАКЕ, ТАСІ8 та КР0500 спільних транскордонних проектів співробітництва на рівні органів місцевого самоврядування (міжнародні пункти перетину кордону, будівництво доріг, екологічні та природо-рекреаційні заходи).¹⁴

Тож пошук ефективних шляхів інтеграції на міжрегіональному рівні та розвитку транскордонного співробітництва між членами Карпатського Євро регіону дав ще одну нетрадиційну і досить незвичну модель, яку можна назвати «євро регіон у євро регіоні», або «alregio» за термінологією угорського дослідника транскордонного співробітництва І. Сулі-Закара¹⁵.

14 серпня 1998 року було утворено євро регіон «Нижній Дунай», до якого увійшли прикордонні регіони України (Одеська область), Республіки Молдова (колишні райони Вулканешти, Кагул, Кантемир) та Румунії (повіти Бреїла, Галац, Тульча)¹⁶. У рамках Євро регіону намічено реалізувати серію спільних проектів. Зокрема, це стосується спорудження двох поромних переправ через Дунай, реконструкції під'їзних автошляхів та пунктів перетину кордону, модернізації перевалочних баз для прийому та обробки експортно-імпортних і транзитних вантажів, формування транскордонного біосферного заповідника у дельті Дунаю та відновлення екологічної рівноваги придунайських озер.

У рамках євро регіону «Нижній Дунай» передбачається розвиток економічного співробітництва на пільгових умовах, спрощене проходження прикордонних і митних формальностей, створення нових пропускних

2004-2011» [Проект].

¹² Україна-Румунія-Молдова: історичні, політичні та культурні аспекти взаємин у контексті сучасних європейських процесів: зб. наук. пр. -Чернівці, 2006. -С. 130-131.

¹³ Сарафінчан Л.Н. Українсько-румунське транскордонне співробітництво// Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. -2009. -С. 130-134.

¹⁴ Румунія-Україна-Австрія. -Режим доступу: <http://svit.ukrinform.ua/worldwide.php?page=diplomaty&id=1042>.

¹⁵ Студенников І. Транскордонне співробітництво та його роль в процесі європейської інтеграції України // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. -Вип. 15: Міжвідомчий збірник наукових праць / Відп. ред. С.В. Віднянський. -К.: Ін-т історії України НАН України, 2006. -С. 309-322.

¹⁶ Гончаров О. За рахунок внутрішніх резервів і зовнішніх можливостей. Транскордонне співробітництво в євро регіоні «Нижній Дунай» / О.Гончаров // Політика і час. -2004. -№ 5. -С. 14-20.

пунктів, локальних вільних економічних зон тощо. Асамблея Європейських регіонів прийняла рішення фінансувати українську програму щодо збереження унікального природного комплексу - дельти річки Дунаю.

Єврорегіон „Нижній Дунай” має вигідне географічне розміщення, адже він лежить на перехресті чотирьох транспортних кордонів: № 7 та № 9 за Критськими угодами ЄС, а також глобальних кордонів

-Чорноморського економічного співробітництва (ЧЕС) та Євразійського транспортно-комунікаційного коридору, що є вагомим фактором під час планування інфраструктури цього регіону.

Цілями проекту розвитку єврорегіон „Нижній Дунай” є:

-збалансований розвиток економічної діяльності прикордонних районів трьох країн;

-забезпечення зайнятості та соціального захисту населення;

-розвиток і зміцнення місцевого сектора малого й середнього підприємництва;

-підвищення рівня та покращення якості життя в зонах співробітництва;

-розвиток комунікацій щодо можливостей прикордонної торгівлі;

-охорону навколишнього середовища;

-розробку комбінованої стратегії використання сприятливих можливостей, пов'язаних із відновленням судноплавства на річці Дунай;

-розробку ряду дій щодо переробки сільськогосподарської продукції;

-розширення та поглиблення співробітництва у сфері туризму¹⁷.

У рамках функціонування єврорегіону „Нижній Дунай”ведено, що спільними зусиллями, розробкою стратегій та узгодженими діями можна вирішити важливі питання, які потребують значних фінансових витрат. Так, у вересні 2001 р. було налагоджено паромну переправу Рені -Галац, відкриття якої спростило процедуру встановлення контактів між мешканцями прикордонних регіонів.¹⁸

Перспективи діяльності єврорегіону „Нижній Дунай” прямо пов'язані зі значним потенціалом, який мають територіально-адміністративні одиниці Республіки Молдова, Румунії та України, що формують єврорегіон¹⁹.

22 вересня 2000 р. в м. Ботошани (Румунія) були підписані установчі документи про створення Єврорегіону «Верхній Прут» (Чернівецька область України, Ботошанський та Сучавський повіти Румунії, Бельцівський та Єдинецький повіти Республіки Молдова) з Екоєврорегіоном у його складі.²⁰ У жовтні 2003 р. до складу зазначеного єврорегіону увійшла Івано-Франківська область (Україна). Його загальна площа становить 2 893, 7 тис. га.²¹

¹⁷ Кухарська Н.О. Організація та розвиток транскордонного співробітництва в єврорегіоні „Нижній Дунай” / Н.О.Кухарська // Регіон. економіка. -2008. -№ 1. -С. 13-23.

¹⁸ Гончаров О. За рахунок внутрішніх резервів і зовнішніх можливостей. Транскордонне співробітництво в єврорегіоні «Нижній Дунай» / О. Гончаров // Політика і час. -2004. -№ 5. -С. 14-20.

¹⁹ Сарафінчан Л.Н. Українсько-румунське транскордонне співробітництво// Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. -2009. -С. 130-134.

²⁰ Бурдяк В.Євроінтеграційні наміри України та участь у діяльності транскордонних регіонів. -Режим доступу: http://www.ji.lviv.ua/n64texts/burdjak_evronamiry.htm

²¹ Сарафінчан Л.Н. Українсько-румунське транскордонне співробітництво// Науковий

Розширення транскордонного співробітництва в рамках євро регіону „Верхній Прут” вимагає визначення окремих особливостей та пріоритетів регіональної співпраці, розширення економічних відносин між регіонами - членами євро регіону „Верхній Прут”.²²

Інститутом регіональних та євроінтеграційних досліджень „Євро-Регіо Україна” спільно з інститутом Схід-Захід визначено загальні особливості щодо створення та функціонування євро регіону „Верхній Прут”.²³ Серед них варто відзначити, що першою особливістю є те, що процес утворення євро регіону був ініційований згори, тобто центральними органами влади. По-друге, саме євро регіону „Верхній Прут” притаманні риси євро регіонів не лише як співпрацюючих територій, але і як співпрацюючих регіонів. По-третє, якщо в Європейському Союзі євро регіони створюють коридор на території 10-15 км углиб кожної з держав, що співпрацюють, то у випадку створення євро регіону „Верхній Прут” глибина набагато більша, що дає можливість залучення значно більшої частини населення України та Румунії до транскордонного співробітництва. По-четверте, в державах ЄС головною метою євро регіонів є економічне зростання територій, у той час як мета створення євро регіону „Верхній Прут” є багатогранною. Вона охоплює економічні, екологічні, національно-культурні, соціально-психологічні та фінансові сфери. По-п'яте, наявність певного досвіду реалізації транскордонного співробітництва між Сучавським повітом (Румунія) й Чернівецькою областю (Україна)²⁴.

Головними напрямками діяльності євро регіону „Верхній Прут” є:

- розвиток і гармонізація торговельних та економічних відносин;
- розробка проектів транскордонного співробітництва;
- розвиток і впровадження передових технологій;
- екологічна безпека, запобігання забрудненню басейнів Дунаю, Прута, Сирету, Дністра й Чорного моря, недопущення промислових аварій і стихійних лих та ліквідація їх наслідків, збільшення кількості екологічно чистих виробництв;
- гармонізація розвитку інфраструктур, у тому числі енергетичних систем, транспортних і комунікаційних мереж;
- розвиток транскордонних відносин та розширення співробітництва у сферах нормативно-правового забезпечення, науки, освіти, культури, спорту і молоді;
- забезпечення у всіх сферах економічного, соціального, політичного й культурного життя повної та справжньої рівності для національних меншин²⁵.

вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. -2009. -С. 130-135.

²² Пуріч Ш. Про деякі фактори, які впливають на розвиток євро регіону «Верхній Прут»// Україна - Румунія - Молдова: історичні, політичні та культурні аспекти взаємин у контексті сучасних європейських процесів: Зб. наукових праць. - Чернівці: Букрек, 2006. -С. 197-208.

²³ Небогатікова Н.М. Євро регіон “Верхній Прут” на шляху до ЄС. -Режим доступу: http://www.rusnauka.com/8_DNI_2009/Economics/43721.doc.htm

²⁴ Кифяк В. Особливості транскордонної співпраці у сфері туризму в контексті економічних відносин між Україною та Румунією (на прикладі євро регіону „Верхній Прут”) / В. Кифяк // Регіон. економіка. -2006. -№ 1. -С. 237-241.

²⁵ Кифяк В. Функціонування євро регіону „Верхній Прут” та його роль в інтеграційних

Однчасне розв'язання двох основних груп проблем, а саме встановлення відносин добросусідства й взаємовигідного співробітництва прикордонних адміністративно-територіальних одиниць Республіки Молдова, Румунії та України, які сприятимуть їх сталому економічному й соціальному розвитку та поліпшенню міжнаціональних відносин у контексті розбудови цими країнами сучасної державної регіональної політики й розробка ефективних механізмів транскордонного співробітництва на східних кордонах ЄС і НАТО як нових елементів системи європейської безпеки та інтеграції України до Європи є метою діяльності єврорегіону „Верхній Прут”.

Однією з проблем функціонування єврорегіону „Верхній Прут” залишається фінансування діяльності робочих органів єврорегіону та заходів, спрямованих на підвищення її ефективності, інформаційного й рекламного забезпечення. Коштів, передбачених у місцевих бюджетах членів єврорегіону, не вистачає, а інші джерела фінансування нормативними документами не передбачені²⁶.

В свою чергу, інтеграція України в світовий економічний простір є важливою для підвищення конкурентоспроможності національної економіки, міжрегіональних утворень та окремих регіонів. Метою створення цього єврорегіону, стало сприяння економічному зростанню територій, вирішенню великої кількості соціальних проблем, впровадження європейських стандартів на територіях України, Румунії та Молдови, що входять до складу єврорегіону, а потім і на всій території цих країн. Важливим є створення в межах єврорегіону громадських організацій, наукових товариств та бізнесових структур, які активізують інноваційний розвиток, залучення інвестицій і поступову інтеграцію України в Європейський союз.

Отже, розвиток внутрішньої політики України впродовж останнього десятиліття наочно довів, що зміцнення ролі єдиного центру за рахунок прав, ініціативи й ресурсів регіонального і місцевого рівня заводить економіку країни у глухий кут. Водночас поширення процесів регіоналізму веде до ефективних форм забезпечення свободи вибору, маневру у використанні національних ресурсів і потенційних можливостей країни при визначенні та реалізації певного кола цілей соціально-економічного та культурного розвитку.²⁷

Стосовно ж розвитку українсько-румунських торговельно-економічних відносин та транскордонного співробітництва то протягом останніх років вони характеризуються тенденціями, які пов'язані зі вступом останньої до ЄС²⁸, розширенням споживання в обох країнах, розміщенням в Румунії потужних підприємств відомих європейських та світових компаній, стратегії яких передбачають, зокрема, присутність на ринках України.²⁹

процесах України / В.Кифяк // Економіка України. -2008. -№ 6. -С. 65-72

²⁶ Сарафінчан Л.Н. Українсько-румунське транскордонне співробітництво// Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. -2009. -С. 130-134.

²⁷ Бурдяк В. Євроінтеграційні наміри України та участь у діяльності транскордонних регіонів. -Режим доступу: http://www.ji.lviv.ua/n64texts/burdjak_evronamiry.htm

²⁸ Фліссак А. Зовнішньоекономічна діяльність України в контексті інтеграційних процесів / А. Фліссак // Журнал європейської економіки. -2006. -Т.5, № 2. -С. 174-187.

²⁹ Розвиток торговельно-економічних відносин між Україною та Румунією (II квартал 2010

Згідно з даними Держкомстату України, динаміка торгівлі товарами і послугами між Україною та Румунією за 1996-2000 роки мала наступний вигляд (у млн. дол. США):

Таблиця 1. Динаміка торгівлі товарами та послугами України з Румунією за 1996-2000 роки, млн. дол.

	1996	1997	1998	1999	2000
Товарооборот	251,1	250,4	222,6	137	227,54
Експорт	168,3	161,5	172,1	81,4	174,25
Імпорт	82,8	88,9	50,5	55,6	53,29
Сальдо	+85,5	+72,6	+121,6	+25,8	+65,9

Експорт: напівфабрикати із заліза та нелегованої сталі, нафтопродукти, кокс, залізна руда та залізородні концентрати, феросплави.

Імпорт: паливно-мастильні матеріали, вироби неорганічної хімії, меблі, взуття, текстильні вироби, медикаменти.³⁰

Згідно з даними таблиці 1, обсяг товарообігу між Україною та Румунією за період 1996-2000 років, був найбільшим у 1996 році - 251,1 млн. дол.³¹ Незначні внутрішні інвестиційні капітали підштовхнули уряд до зняття обмежень і розширення пільг для вірогідних зарубіжних інвесторів у 1996 році³². До продажу пропонуються найпривабливіші для іноземного капіталу підприємства, виставляються контрольні пакети акцій великих об'єктів. У жовтні 1997 року в Бухаресті відбувся міжнародний інвестиційний ярмарок, пізніше - Міжнародний форум інвестицій, на якому іноземним партнерам було запропоновано 750 інвестиційних проектів на суму понад 30 млрд. дол. Найбільша частка експорту України до Румунії була у 2000 році й становила 174,25 млн. дол. Україна експортувала напівфабрикати із заліза та нелегованої сталі, нафтопродукти, кокс, залізну руду й залізородні концентрати, феросплави. Імпортувала Україна паливно-мастильні матеріали, вироби неорганічної хімії, меблі, взуття, текстильні вироби, медикаменти.

Аналіз структури товарного експорту України в Румунію свідчить, що за п'ять років (2001-2006) обсяги торгівлі між двома державами зросли в 5,7 раза. За даними Національного інституту статистики Румунії, загальний обсяг товарообігу між Україною й Румунією у 2007 році склав 1526,5 млн. дол., що на 42,2 % більше в порівнянні з аналогічним періодом 2006 року. Обсяг експорту з України до Румунії у 2007 році збільшився на 21,0 %, у порівнянні з аналогічним періодом 2006 року, і становив 784,98 млн. дол. Імпорт збільшився на 74,5 % і, відповідно, становив 741,52 млн. дол.³³

p.). -Режим доступу: http://www.ukrexport.gov.ua/ukr/torg_econ_vidn/rom/4411.html

³⁰ Підгірна В.Н. Еволюція торгово-економічних відносин між Україною та Румунією // Агальні проблеми розвитку економіки регіон. -Випуск 5. -2009. -С. 17.

³¹ Андре Я. Економічна інтеграція у спільний європейський ринок: порівняльна характеристика зовнішньої торгівлі Польщі, Румунії та України / Я. Андре // Журнал європейської економіки. -2006. -Т. 5, № 2. -С. 143-148.

³² Гостюк М. Румунія: десять років реформ / М. Гостюк, С. Григоришин // Геополітика і час. -2001. -№ 2. -С. 37-42.

³³ Угода між урядом України і урядом Румунії про торговельно-економічне і науково-технічне

Позитивне сальдо в зовнішній торгівлі України з Румунією за 2007 рік склало 43,46 млн. дол.³⁴

У I півріччі 2008 року в зовнішній торгівлі між Україною та Румунією спостерігалось збільшення обсягів експорту-імпорту товарів, послуг і прямих іноземних інвестицій.

Таблиця 2. Зовнішня торгівля товарами та послугами України з Румунією, млн. дол.

	Експорт		Імпорт		Сальдо	
	I півріччя 2007 р.	I півріччя 2008 р.	I півріччя 2007 р.	I півріччя 2008 р.	I півріччя 2007 р.	I півріччя 2008 р.
Торгівля товарами	323,0	335,0	305,5	625,8	17,5	-290,8
Торгівля послугами	9,6	15,2	3,4	19,4	6,2	-4,2

Згідно з таблицею 2, обсяги експорту товарів до Румунії в I півріччі 2008 року порівняно з аналогічним періодом 2007 року збільшилися на 3,7 %, або на 335,0 млн. дол. Негативне сальдо становило 290,8 млн. дол. Обсяги імпорту товарів збільшилися з Румунії на 320,3 млн. дол. (у 2 рази). Вагому частку товарної структури українського експорту до Румунії склали чорні метали - 30,6 %, енергетичні матеріали, нафта та продукти її перегонки - 9,6 %, електричні машини й устаткування - 7,2 %³⁵.

Оснoву товарного імпорту з Румунії склали механічне обладнання - 17,4%, наземні транспортні засоби, крім залізничних, - 15,9%, електричні машини й устаткування - 7,6%, енергетичні матеріали, нафта та продукти її перегонки - 6,5 %, полімерні матеріали, пластмаси - 6,4 %. Найбільше імпортували з Румунії енергетичних матеріалів, нафти та продуктів її перегонки. У I півріччі 2008 року експорт послуг до Румунії склав 15,2 млн. дол. і збільшився порівняно з I півріччям 2007 року на 58,3 % імпорт, відповідно, становив 19,4 млн. дол. Найбільшу питому вагу в загальному обсязі українського експорту до Румунії займали транспортні (57,2 %), різні ділові, професійні та технічні (20,5 %) послуги; імпорту - фінансові (28,3 %), транспортні (19,1 %), різні ділові, професійні та технічні (18,7 %) послуги.³⁶

Таким чином, торговельні відносини України та Румунії розвиваються достатньо динамічно. Так, протягом 2001-2007 років річний двосторонній товарообіг зріс майже у 3,6 рази, при цьому український експорт збільшився у 2,4 рази, імпорт румунських товарів та послуг - у 14,5 разів.

За даними Національного інституту статистики Румунії загальний обсяг товарообігу між Україною і Румунією у 2007 р. склав 1 526,5 млн. дол.,

співробітництво від 27 березня 2007 року, зі змінами і доповненнями. -Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc6?id=&pid069=117&Ses=0&Sk1=7

³⁴ Підгірна В.Н. Еволюція торгово-економічних відносин між Україною та Румунією // Актуальні проблеми розвитку економіки регіон. - Випуск 5. -2009. -С.18.

³⁵ Державний комітет статистики. -Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

³⁶ Підгірна В.Н. Еволюція торгово-економічних відносин між Україною та Румунією // Актуальні проблеми розвитку економіки регіон. - Випуск 5. -2009. -С. 19-20.

що на 42,2% більше у порівнянні з аналогічним періодом 2006 року³⁷. Обсяг експорту з України до Румунії у 2007 році збільшився на 21,0%, у порівнянні з аналогічним періодом 2006 року, і становив 784,98 млн. дол. Імпорт збільшився на 74,5% і, відповідно, становив 741,52 млн. дол. Позитивне сальдо у зовнішній торгівлі України з Румунією за 2007 рік склало 43,46 млн. дол.

Основними статтями українського експорту до Румунії у 2007 році були: природний газ, хімічні товари, напівфабрикати із заліза та нелегованої сталі, сталевий прокат, злитки з лекованої сталі, залізна руда та залізні концентрати, феросплави тощо.

Основними позиціями румунського імпорту до України були: нафтопродукти, автомобілі, меблі, хімічні та фармацевтичні товари, синтетичні нитки, машини та комплектуючі частини до них, папір і картон тощо.

Станом на 31.03.2008 загальний обсяг товарообігу між Україною та Румунією становив 458,1 млн. дол., з яких експорт - 149,4 млн. дол., імпорт - 308,6 млн. дол., позитивне сальдо на користь Румунії становило 154,4 млн. дол. У порівнянні з аналогічним періодом товарообіг збільшився на 38,7%, з якого експорт зменшився на 17,1%, імпорт збільшився на 107,26%.

Незважаючи на неадекватне у відсотковому відношенні зростання румунського експорту до України, 2006 та 2007 рр. можна вважати таким, під час яких українські постачальники мінеральної сировини, металургійної та хімічної продукції поновили свої позиції на ринку Румунії. Проте ще незначними залишаються поставки до Румунії високотехнологічної продукції українського виробництва.

Вперше після 1991 року обсяг румунського експорту до України перевищив обсяги експорту до РФ та Молдови. Зазначене свідчить про те, що з точки зору експорту Україна є одним з найважливішим партнером Румунії серед країн СНД.

За даними Національного Інституту статистики Румунії, станом на 31.12.2007 року в Румунії зареєстровано 306 спільних українсько-румунських підприємств, вартість українських інвестицій становить 8,64 млн. дол.³⁸

Зазначене сприяло активному розвитку торговельних відносин між Україною та Румунією протягом 2005-2008 років. Так, річний двосторонній товарообіг за цей період зріс майже у 3,3 рази, при цьому український експорт збільшився в 1,8 рази, імпорт румунських товарів та послуг - у 7,3 рази.³⁹

Проте у 2009 році у зв'язку із негативним впливом світової економічної кризи, спостерігався спад обсягів товарообігу між Україною та Румунією.

Внаслідок суттєвого негативного впливу світової фінансової кризи на економіку двох країн, протягом 2009 року спостерігалось значне скорочення обсягів румунського експорту до України, зокрема у 7,5 разів (з 186,69 млн. дол. у 2008 р. до 24,78 млн. дол. у 2009 р.) автомобілів та комплектуючих, у 3,3 рази (з 689,578 млн. дол. до 207,959 млн. дол.)

³⁷ Статистика по Європі. -Режим доступу: www.europa.eu.int/comm/eurostat

³⁸ Торговельно-економічне співробітництво між Україною та Румунією. -Режим доступу: <http://www.mfa.gov.ua/romania/rm/publication/print/19039.htm>

³⁹ Торговельно-економічні відносини між Україною та Румунією (2005 - 2009 рр.). -Режим доступу: http://www.ukrexport.gov.ua/ukr/tovaroobig_zh_stat/rom/3924.html

мінеральної сировини, у 2,6 рази (з 52,818 млн. дол. до 20,086 млн. дол.) виробів з пластмас, каучуку та супутніх матеріалів, у 1,5 рази (з 58,515 млн. дол. до 37,988 млн. дол.) продукції хімічної промисловості, у 1,4 рази (з 126,204 млн. дол. до 91,26 млн. дол.) електричних машин та обладнання. В цілому зменшення обсягів румунського експорту до України спостерігалось за всіма товарними позиціями.

Тенденції експорту до Румунії української продукції свідчать, що за базовими позиціями українського експорту також спостерігався значний спад, який спричинено зменшенням попиту на румунському ринку на сировинну продукцію, металопрокат та мінеральні добрива українського походження. Так, за 2009 рік зменшено обсяги експорту хімічної продукції у 6,1 разів (з 74,594 млн. дол. у 2008 р. до 12,209 млн. дол.), електричних машин та обладнання у 3 рази (з 22,384 млн. дол. до 7,354 млн. дол.), металопродукції у 2,5 рази (з 440,343 млн. дол. до 178,0 млн. дол.), мінеральної сировини у 1,9 рази (з 105,51 млн. дол. до 54,779 млн. дол.). Водночас, в умовах поглиблення економічної кризи за рядом позицій українським експортерам вдалось збільшити обсяги постачання до Румунії української продукції. Зокрема, у 2009 році, порівняно з 2008 р., збільшено експорт до Румунії деревини та продукції деревообробки у 1,5 рази (з 20,853 млн. дол. до 31,514 млн. дол.).

Слід зазначити, що починаючи з кінця 2009 року у двосторонній торгівлі спостерігається позитивна динаміка. Заданими Державного комітету статистики України станом на 30.04.2010 року загальний обсяг товарообігу між Україною та Румунією становив 341,28 млн. дол., з якого експорт -145,8 млн. дол., імпорт -195,48 млн. дол., позитивне сальдо на користь Румунії становить 49,63 млн. дол. У порівнянні з аналогічним періодом минулого року в цілому товарообіг збільшився на 56,8%.

Дані Держкомстату України щодо двостороннього товарообігу дещо відрізняються від даних Національного інституту статистики Румунії. Так, за даними Національного інституту статистики Румунії станом на 30.04.2010 р. загальний обсяг товарообігу між Україною та Румунією склав 346,2 млн. дол., з якого експорт - 138,0 млн. дол., імпорт -208,1 млн. дол., позитивне сальдо на користь Румунії становило 70,1 млн. дол. У порівнянні з аналогічним періодом минулого року в цілому товарообіг збільшився на 67,4%.⁴⁰

За даними Міністерства економіки, торгівлі та ділового середовища Румунії станом на 31.07.2011 р. загальний обсяг товарообігу між Україною та Румунією становив 1354,3 млн. дол. (січень -липень 2010 р. -689,4 млн. дол.), з якого експорт -671,9 млн. дол. (січень -липень 2010 р. -314,15 млн. дол.), імпорт -682,4 млн. дол. (січень-липень 2010 р. -375,25 млн. дол.).

У порівнянні з аналогічним періодом 2010 року в цілому товарообіг збільшився на 96,5%, з якого експорт на 114 %, імпорт на 82%.

Торговельне сальдо склало 10,5 млн. дол. на користь Румунії (січень-липень 2010 р. -сальдо 61,1 млн. дол. на користь Румунії).⁴¹

Останнім часом нарощується експорт сільськогосподарської

⁴⁰ Розвиток торговельно-економічних відносин між Україною та Румунією (II квартал 2010 р.). -Режим доступу: http://www.ukrexport.gov.ua/ukr/torg_econ_vidn/rom/4411.html

⁴¹ Торговельно-економічні відносини між Україною та Румунією (1 півріччя 2011 р.). -Режим доступу: http://www.ukrexport.gov.ua/ukr/tovaroobig_zat_stat/rom/5916.html

продукції, особливо жирів та олій, текстильних матеріалів, електричних машин, пластичних мас, взуття, виробів зі скла та кераміки. Збереження існуючих позицій українського експорту у традиційних напрямках вимагає від експортерів наближення до споживачів, тобто реалізацію металопродукції, хімічної продукції тощо через дилерські мережі, укладення довгострокових контрактів, постачання невеликих партій продукції (особливо це стосується спеціальних сталей, прокату кольорових металів), реалізацію металопродукції у вигляді напівфабрикатів (металоконструкції, заготовки тощо).

В цілому серйозними перешкодами, що заважають зростанню обсягів українського експорту до Румунії є низький рівень застосування сучасних механізмів оплати за поставлену продукцію, з використанням банківських інструментів гарантування платежів та їх відповідного відтермінування, а це є практично правилом роботи на ринку Румунії. Багато компаній відмовляються від української продукції саме з причин необхідності здійснення передоплати, купуючи при цьому дорожчу продукцію власного виробництва, або з країн ЄС. Негативно відбивається на експортних можливостях середнього бізнесу України проблема відшкодування експортного ПДВ, відсутність необхідних сертифікатів якості та умов післяпродажного сервісу (йдеться про машинобудівну продукцію), незначна участь у виставках та презентаціях.

Разом з цим, залишається надзвичайно низьким рівень інвестиційного співробітництва з Румунією. Це зумовлено тим, що Румунія, як і Україна, не належить до країн-донорів капіталу і сама потребує значних інвестицій для модернізації економіки. За даними Національного Інституту статистики Румунії, станом на 31.12.2009 року в Румунії зареєстровано 380 спільних українсько-румунських підприємств, вартість українських інвестицій становить 9,75 млн. дол.,⁴² на кінець 2010 року кількість спільних українсько-румунських підприємств нараховується не набагато більше, а саме: 395. Обсяг українських інвестицій становить 11,9 млн. дол.⁴³

Говорячи про українсько-румунські економічні відносини не можливо обійти неоднозначне питання, яке стосується державного кордону між двома країнами.⁴⁴

Хоча сьогодні геополітичний статус держави визначається перед усім її економічною спроможністю, а не географічними розмірами та все ж територіальні питання протягом значного проміжку часу з'являлись в історії стосунків обох держав з регулярною частотою. Адже за територіальними претензіями завжди стоять економічні чинники.

Румунія - єдина країна, з якою Україна не має закріплених у міжнародному праві кордонів. Між двома державами існує ряд територіальних питань. Однією з актуальних проблем у взаємовідносин між Україною та Румунією до недавнього часу була територіальна суперечка, яка

⁴² Розвиток торговельно-економічних відносин між Україною та Румунією (II квартал 2010 р.). -Режим доступу: http://www.ukrexport.gov.ua/ukr/torg_econ_vidn/rom/4411.html

⁴³ Стан інвестиційного співробітництва між Україною та Румунією (2010 р.). -Режим доступу: http://www.ukrexport.gov.ua/ukr/analiz_inv_spivirobnictva/rom/5453.html

⁴⁴ Гакман С. Сучасні аспекти українсько-румунських відносин. -Режим доступу: http://www.uames.org.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=66:2011-10-24-16-21-36&catid=11:2010-06-01-10-24-12&Itemid=12

стосувалася о. Зміїний.⁴⁵

Кордон України з Румунією, незважаючи на підписання у червні 2003 року в м. Чернівцях відповідної угоди, все ще залишається найбільш проблемним з чотирьох кордонів з країнами-членами НАТО, три з яких є й членами ЄС, одна - кандидатом. Протяжність тільки сухопутної ділянки українсько-румунського кордону становить 608,6 км. Він встановлений Паризьким мирним договором від 10 лютого 1947 р. таким, яким був на 1 січня 1941 р., (кордони, які утворилися після приєднання до Радянського Союзу Бессарабії, північної частини Буковини та Герцаївського цинуту (краю. -авт.)) "згідно радянсько-румунської угоди від 28 червня 1940 року" (угоди, якої насправді не існувало). 4 лютого 1948 р. відповідно до згаданого договору був підписаний Протокол стосовно уточнення проходження лінії державного кордону між Румунською Народною Республікою та Союзом Радянських Соціалістичних Республік а 23 травня цього ж року -протокол, яким острів Зміїний "був повернутий Радянському Союзові Румунською Народною Республікою і був включений до складу Союзу РСР". 27 вересня 1949 р. за результатами роботи змішаної демаркаційної комісії підписано Акт про демаркацію та Протокол-опис проходження лінії радянсько-румунського державного кордону. 27 лютого 1961 р. в Бухаресті підписано Договір про режим радянсько-румунського державного кордону, співробітництво та взаємну допомогу з прикордонних питань.

Надзвичайно актуальною проблема кордонів стала одразу після повалення комуністичного режиму в Румунії та здобуття Україною незалежності. Початковий етап становлення українсько-румунських відносин затьмарила спроба деяких радикальних політичних кіл Румунії висунути прямі територіальні претензії до України. 24 червня 1991 р. було ухвалено декларацію Парламенту Румунії про пакт Ріббентропа-Молотова та його наслідки для України, в який мова йшла про "приналежність Бессарабії, Герцаївського цинуту (краю. -авт.) та Північної Буковини Румунії". У відповідь Верховна Рада Української РСР у своїй Заяві від 5 липня 1991 р. розцінила такі дії румунської сторони як територіальні претензії до України.⁴⁶

Зрештою сторони знайшли компроміс, що утілюється у Договорі про відносини добросусідства і співпраці між Україною і Румунією від 2 червня 1997 р.) і Договорі про режим українсько-румунського державного кордону від 12 травня 2004 р. Відмова від територіальних претензій румунської сторони до України багато в чому була продиктована прагненням офіційного Бухареста вступити до НАТО. Як відомо, однією з вимог Північно-Атлантичного Альянсу до кандидатів, є повага до міжнародних договорів та врегулювання всіх територіальних спорів зі своїми сусідами, тобто державний кордон має бути чітко демаркованим і знято всі взаємні територіальні претензії⁴⁷. Таким чином, укладення договору про українсько-

⁴⁵ Чорна Н.В., Підгірна В.Н. Сучасний стан та перспективи розвитку українсько-румунських відносин. -Режим доступу: режим доступу: http://www.rusnauka.com/16_ADEN_2010/Economics/68230.doc.htm

⁴⁶ Гакман С. Сучасні аспекти українсько-румунських відносин. -Режим доступу: http://www.uames.org.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=66:2011-10-24-16-21-36&catid=11:2010-06-01-10-24-12&Itemid=12

⁴⁷ Географо-правовые аспекты процесса расширения Европейского Союза. -Режим доступу:

румунський кордон зняло перешкоду на шляху Румунії до НАТО, вступ до якого було офіційно оформлене у 2004 р.

Водночас, найскладнішою проблемою двосторонніх відносин залишається делімітація континентального шельфу і розмежування ВЕЗ у Чорному морі, включаючи о. Зміїний.

Зміїний -невеликий острів, розташований у північно-західній частині Чорного моря, близько 38 км від дельти Дунаю, 120 км від Одеси і 44,8 км від порту Суліна (Румунія). Точне географічне розташування острова -45°15'18' північної широти і 30°19'15' східної довготи, територія -20,5 га (0,17 км²), 1,97 км по периметру, 615 м в довжину і 300 м завширшки. Найближчий від острова український населений пункт -м. Вилкове.⁴⁸

Острів має важливе військово-стратегічне, економічне і політичне значення для України, які останнім часом зросли⁴⁹, у січні 2002 року його було включено до складу Кілійського району Одеської області, а 8 лютого 2007 року населеному пункту на острові було присвоєно назву "селище Біле". З метою створення належних умов для проживання людей і здійснення господарської та інших видів діяльності на острові Зміїний, Кабінетом Міністрів України було прийнято та забезпечено реалізацію відповідної Комплексної програми впродовж 2002-2006 років. Негативна критика, яку неодноразово висловлювала румунська сторона, коментуючи подібні кроки, була розцінена Україною як втручання у її внутрішні справи, оскільки острів Зміїний перебуває під суверенітетом української держави.

Однією з ймовірних причин, які призвели до трансформації позиції румунської сторони щодо визначення статусу острову Зміїний, була зміна його значення в акваторії Чорного моря, пов'язана з винайденням в 1980-х роках на шельфі поблизу острова покладів нафти та природного газу. Після того, як у 2001 році компанією ДАТ "Чорноморнафтогаз" було підтверджено наявність запасів вуглеводнів за 40 кілометрів на південь від острову, з прогнозним об'ємом 10 млн. тон нафти та 10 млрд. м³ газу, питання розмежування морських просторів в Чорному морі набуло особливого підтексту.⁵⁰

Запаси вуглеводневої сировини залягають на глибині близько 2,5 кілометра на структурі «Олімпійська». У нижньому пласті виявлена високоякісна нафта, у двох інших пластах -промислові запаси газу. Прогнозований об'єм родовища -10 млн. тонн нафти і 10 млрд. м³ газу. За оцінками фахівців, рентабельність промислового видобутку при перекачуванні по трубопроводах може досягти 40%⁵¹. Хоча ці ресурси невеликі й за інтенсивної розробки можуть бути вичерпані протягом 2-3 років, проте, для України за нинішньої енергетичної кризи, вони є значно

http://geoinf.jinonet.ru/?section=groups&group=ec&id=geop_ravasp

⁴⁸ Дьяков О.А. Україна-Румунія: проблема делімітації континентального шельфу та виключних економічних зон/ Стратегічні пріоритети. -№ 4 (5). -2007. -Режим доступу: http://old.niss.gov.ua/book/StrPryor/St_pr5/24_Dyakov.pdf

⁴⁹ Кравченко В. Останній раунд // Дзеркало тижня. -№ 35. -20 вересня 2008. -Режим доступу: http://dt.ua/POLITICS/ostanniy_raund-54854.html

⁵⁰ Скляр А. 3:1 на користь Румунії. -Режим доступу: <http://uaforeignaffairs.com/article.html?id=396>

⁵¹ Жуган А. Румыния: адвокат или прокурор? Мнение украинского эксперта. -Режим доступу: <http://www.tiras.ru>

цінними. В цілому, згідно із програмою «Нафта і газ України», до 2010 р. в акваторії Чорного моря планується добути 55 мільярдів кубометрів газу. Значна частина цього обсягу залягає в районі о. Зміїного. Зазначимо, що румунська сторона вже експлуатує нафтове родовище на захід від Зміїного, звідки по дну моря прокладено трубопровід до нафтотерміналу неподалік від порту Констанца.

На сьогоднішній день освоєння нафтових і газових родовищ шельфу без залучення капіталу і технологій крупних зарубіжних нафтовидобувних компаній не може проводитися самостійно ні Україною, ні Румунією. У 2005 р. до Румунії прийшов крупний іноземний інвестор - австрійська нафтогазова компанія OMV, яка купила 35% акцій головної газонафтової румунської компанії Petrom і уклала угоди про розробку шельфу не тільки в Румунії, але й в Україні.⁵² Деякі фахівці бачать у цьому економічне підґрунтя зміни тональності в переговорах між Україною і Румунією у 2005 р. Таким чином, у питанні делімітації шельфу Чорного моря і освоєнні його ресурсів істотну роль починає відігравати міжнародний капітал і у майбутньому цей вплив буде тільки зростати.⁵³

Тож питання делімітації морських просторів залишалось невизначеним з 1997 р., коли між цими двома країнами був підписаний базовий політичний договір про відносини добросусідства і співробітництва між Україною та Румунією від 2 червня 1997 року (т.зв. Великий договір, що набув чинності 22 жовтня 1997 року)⁵⁴ який, у разі недосягнення згоди в міждержавних переговорах, передбачав звернення до міжнародних інстанцій⁵⁵. У період з 1997 по 2004 роки відбулись 24 раунди переговорів на найвищому рівні та 10 зустрічей на рівні експертів, однак результатів досягнуто не було, тому 16 вересня 2004 р. Румунія звернулася до Міжнародного Суду.⁵⁶

Виходячи з особливостей справи "Морська делімітація в Чорному морі. Румунія проти України" та контексту рішення, прийнятого Міжнародним судом ООН, доцільно зауважити наступне:

1. Румунія, яка звернулася до Гаазького суду із позовом, та Україна, яка вирішила брати участь у судовому розгляді як відповідач, підтвердили юрисдикцію головного судового органу ООН у даній справі, і наперед визнали взаємоприйнятність його рішення.

2. Предметом розгляду суду було проведення лінії делімітації морських просторів Румунії і України, які знаходяться поза межами їх державних територій. Мандат суду обмежувався виключно врегулюванням

⁵² Украина согласна поделиться. -Режим доступу: <http://www.ukrindustrial.com/publications/?pubid=875>

⁵³ Дьяков О. А. Україна-Румунія: проблема делімітації континентального шельфу та виключних економічних зон/ Стратегічні пріоритети. - №4(5). -2007. -Режим доступу: http://old.niss.gov.ua/book/StrPryor/St_pr5/24_Dyakov.pdf

⁵⁴ Договір про відносини добросусідства і співробітництва між Україною та Румунією: ратифікований Законом № 474/97-ВР від 17.07.97. -Режим доступу: http://zakon.nau.ua/doc/?code=642_003

⁵⁵ Скляр А. 3:1 на користь Румунії. -Режим доступу:<http://uaforeignaffairs.com/article.html?id=396>

⁵⁶ Тригуб П.М., Плетенчук Г.В. Територіальні суперечності між Україною та Румунією в контексті євроатлантичної інтеграції. -Режим доступу: <http://lib.kma.mk.ua/pdf/naukpraci/history/2010/121-108-10.pdf>

лінії розмежування спірної території в басейні Чорного моря, і жодним чином не стосувався питання територіальних претензій або перегляду кордонів причетних держав.

3. Специфіка рішень Гаазького суду полягає в їх компромісному характері та застосуванні принципу компенсації при встановленні відповідного вердикту. У даному разі, спірна зона континентального шельфу була розподілена в пропорції 3:1 на користь Румунії, однак Україна, порівняно з Румунією, отримала удвічі більшу зону в районі делімітації.

4. Важливість прийнятого рішення пояснюється не лише зняттям політичного тла навколо питання делімітації морських просторів, а й прогнозованою фінансово-економічною вигодою, оскільки спірний характер неделімітованої зони блокував проведення розвідки шельфу і відповідних робіт, а також можливість залучення потужних міжнародних інвесторів для його розробки.

Незаперечним результатом розгляду питання морської делімітації Міжнародним судом ООН є усунення суттєвого подразника у відносинах України з Румунією, яке протягом тривалого часу проектувало негативний ефект на двосторонні відносини держав.

Однак, 3 лютого 2009 р. після оголошення рішення Гаазького суду і вгамування перших емоційних коментарів щодо його політичних наслідків, варто оцінити й інші, не менш важливі результати цієї справи для України.

Ціною питання судового розгляду була не лише морська територія в північно-західній частині чорноморського басейну, але як вище зазначалось й поклади вуглеводнів на шельфі⁵⁷. Коментуючи результати розподілу акваторії зовнішніх вод у Чорному морі, і Румунія, і Україна робили особливий наголос на оцінці обсягів газових і нафтових покладів на приналежних їм делімітованих зонах. В офіційній заяві Міністерства закордонних справ Румунії щодо рішення Гаазького суду містилася інформація про перехід під юрисдикцію румунської сторони зони, в якій міститься приблизно 70 м³ природного газу та 12 млн. т. нафти⁵⁸ та за офіційним повідомленням найбільшої нафтогазової компанії країни «Rompetrol Group», в найближчі 10 років вона інвестує в розвідку та розробку румунської ділянки шельфу острова Зміїний 500 млн. доларів, отримавши першу промислову нафту вже 2011 року.⁵⁹

В свою чергу, экс-міністр закордонних справ України В. Огризко заявив, що розвідані та перспективні запаси газу на українській частині шельфу Чорного моря становлять до 800 млрд. м³, а нафти - до 52 млн. т. Крім того, до української частини шельфу перейшло 21 з 25 розвіданих родовищ.

При цьому, не слід забувати, що, по-перше, це лише прогнозні цифри, які потребують серйозного додаткового аналізу, а по-друге, видобуток вуглеводневих покладів на шельфі є досить ресурсномістким процесом. Відтак, це вимагатиме належного техніко-економічного обґрунтування щодо його доцільності з погляду комерційних, технічних і фінансових

⁵⁷ Силіна Т. Ахіллесів острів // Дзеркало тижня. -№ 6. -17 лютого 2007. -Режим доступу: http://dt.ua/ARCHIVE/ahillesiv_ostriv-49228.html

⁵⁸ Скляр А. 3:1 на користь Румунії - режим доступу: <http://uaforeignaffairs.com/article.html?id=396>

⁵⁹ Білан І. Підводні течії українсько-румунських відносин. -Режим доступу: <http://www.ucipr.kiev.ua/modules.php?op=modload&name=News&file=article&sid=603277474>

аспектів, а також строку окупності вкладень.

Не ставлячи під сумнів рішення, прийняте Гаазьким судом у справі морської делімітації в Чорному морі та підтримуючи високий рівень міждержавних взаємин з Румунією, Україна в подальшому має ретельно відстежувати атмосферу найбільш чутливих аспектів відносин та активно використовувати всі наявні засоби превентивної дипломатії з метою упередження подібних тенденцій і продовження взаємовигідної співпраці з румунською стороною в усіх сферах, що становлять спільний інтерес. Зокрема, рішення Міжнародного суду ООН дозволяє обом державам, у разі взаємної зацікавленості, розпочати роботу з розробки та експлуатації ресурсів на шельфі.⁶⁰

В совою сергу, після оприлюднення в Гаазі вердикту Міжнародного суду ООН, між Києвом та Бухарестом виникла нова дискусія щодо інтерпретації румуно-українського базового договору 2003 року. Деякі румунські політики почали заявляти про необхідність перегляду кордонів з Україною по річці Дунай.⁶¹

В уявленні багатьох людей державний кордон - поняття постійне і незмінне. Про непорушність радянських рубежів колись складали пісні, знімали фільми. Однак кордон, як і багато іншого, має властивість згодом змінюватися. Причому далеко не завжди завдяки розвалу імперій чи утворенню нових держав. Іноді це відбувається з прозаїчніших причин, наприклад, зміни природного ландшафту⁶².

Таким окремим прикладом є суперечка навколо п'яти островів у гирлі Дунаю, що, за радянсько-румунським договором 1961 року, належать Україні. Румунська сторона наполягає на необхідності застосування принципу головного судноплавного фарватеру річки, що призвело б до перерозподілу островів на користь Румунії та змінило б існуючі між країнами кордони, але це суперечить принципу непорушності кордонів, зафіксованому в українсько-румунському базовому договорі. Позиція Румунії ґрунтується на твердженні, що договір про режим державного кордону (підписаний 1961 року) було укладено СРСР «з позиції сили». Бухарест пропонує внести доповнення до цього Договору, наслідком яких має стати уточнення проходження лінії кордону на Дунаї. Звісно, такий розвиток подій не відповідає національним інтересам України, адже це призведе до передання низки українських островів Румунії⁶³.

⁶⁰ Скляр А. 3:1 на користь Румунії. -Режим доступу: <http://uaforeignaffairs.com/article.html?id=396>

⁶¹ Білан І. Підводні течії українсько-румунських відносин. -Режим доступу: <http://www.ucipr.kiev.ua/modules.php?op=modload&name=News&file=article&sid=603277474>

⁶² Козак В. 270 Гектарів уже втрачено на кордоні з Румунією // Дзеркало тижня. -№ 42. -27 жовтня 2001. -Режим доступу: http://dt.ua/POLITICS/270_gektariv_uzhe_vtracheno_na_kordoni_z_rumuniyu-26187.html

⁶³ Крапівін О. Євроатлантична складова зовнішньої політики України -погляд із сьогодення / О. Крапівін // НАТО, Європа та проблеми регіональної безпеки у глобальному світі. -Матеріали осінньої академії НАТО, м. Донецьк, 24-26 жовтня 2006 р. -Донецьк, Донецький національний університет, 2006. -С. 54-61; Партнерство заради безпеки: досвід країн НАТО та українська перспектива? / За загальною ред. О.І. Соскіна. -К.: Вид-во «Інститут трансформації суспільства», 2007. -336 с.; Гринецький С. Нелюбовный треугольник / С. Гринецький // Зеркало недели. -2009. -№ 14 (742). -21 апреля.

Найбільш відомим в цьому сенсі український острів, на який намагається претендувати Румунія, став о.Майкан, по якому проходить державний кордон і який розташований в дельті Дунаю між румунським містом Кілія та українським Вилкове.⁶⁴

Українська дипломатія та науковці, в свою чергу, бачать логіку та обґрунтованість формування сучасного міждержавного кордону наступним чином. 15 вересня 1947 р. набув чинності Паризький мирний договір з Румунією, який встановив сухопутну ділянку українсько-румунського кордону (включаючи кордон по р. Тиса, Прут та Дунай). Цей договір підбив підсумки Другої світової війни і встановив основи повоєнного територіального розмежування в Європі. Разом із цим, Паризький мирний договір лише загально окреслив кордон України з Румунією. Для його делімітації на картах великого масштабу та демаркації на місцевості 4 лютого 1948 р. між урядами СРСР та Румунії було укладено Протокол про уточнення проходження радянсько-румунського кордону.⁶⁵

Нагадаємо, що у відповідності до Протоколу про визначення лінії державного кордону між Румунією та СРСР, підписаному 1948 року, Майкан належить Україні, на що також вказується у прикордонній документації, розробленій у 70-х роках. Виходячи з міжнародного права, кордон між державами, який проходить по прикордонних річках, визначається по серединній лінії фарватеру, якщо сторони не домовилися про інакше. На момент укладання угоди Майкан залишався на українській території. З часом фарватер, що проходив між румунським островом Бабин та Майканом, обмілів, і судна почали курсувати між Майканом та українським берегом.⁶⁶

Претензії Бухареста зводяться до того, що через забруднення фарватеру з боку Кілії лінія державного кордону змістилася до української берегової лінії⁶⁷. Відтак, на переконання румунської сторони, виникла необхідність переносу кордону слідом за лінією фарватеру, що потягло б за собою втрату Україною острова Майкан. Крім того, за даними Державної прикордонної служби, під час однієї з двосторонніх зустрічей, присвяченої проходженню держкордону по прикордонних річках, румунська сторона надала ортофотокарти проходження лінії кордону, де було вказано, що Майкан належить Румунії. Пізніше Румунія ці документи відкликала, але запропонувала продовжити обговорення цього питання в ході наступних зустрічей.

Питання про зміну лінії державного кордону, зважаючи на капризність дунайської дельти, є дискусійним. Поки що румунська сторона не винесла його на розгляд міжнародного суду. Однак, на переконання народного депутата України Г.Задірки, поступатися добровільно островом не можна, адже якщо замулиться фарватер нижче за течією, між островом Бабин та

⁶⁴ Білан І. Підводні течії українсько-румунських відносин. -Режим доступу: <http://www.ucipr.kiev.ua/modules.php?op=modload&name=News&file=article&sid=603277474>

⁶⁵ Круглашов А., Герман М. Проблемні питання сучасних українсько-румунських стосунків. -Режим доступу: <http://dc-summit.info/proekty/ukraina-rumunija-moldova/1347-problemni-pitannja-suchasnih-ukrainskorumunskih-stosunkiv-1.html>

⁶⁶ Білан І. Підводні течії українсько-румунських відносин. -Режим доступу: <http://www.ucipr.kiev.ua/modules.php?op=modload&name=News&file=article&sid=603277474>

⁶⁷ Румунія зацікавилася українським островом на Дунаї. -Режим доступу: <http://tsn.ua/ukrayina/rumuniya-zatsikavilisya-ukrayinskim-ostrovom-na-dunayi.html>

Єрмаков, його також доведеться віддати Румунії. В даному територіальному спорі присутня й економічна складова, заявив Г.Задірко. За його словами, з тих пір, як Україна побудувала глибоководний вихід з Дунаю у Чорне море через гирло Бистре, все більше суден віддають перевагу йти по ньому, а не румунськими протоками, адже українці беруть за прохід дешевше.

Якщо ж кордон перенести, судноплавний коридор стане спільним, і гроші доведеться ділити навпіл, підкреслює народний депутат⁶⁸. У відповідь на заяву Г. Задірки МЗС Румунії зазначив, що дане питання не має прямого зв'язку зі створенням українською стороною глибоководного судноплавного каналу в дельті Дунаю.

Однак, більшість українських експертів сходиться на думці, що однією з першопричин висунення територіальних претензій до України є економічний чинник, адже між Україною та Румунією триває жорстка конкуренція, зокрема, за розробки вуглеводневих ресурсів на Чорноморському шельфі, а також за судноплавні канали в дельті Дунаю. Введення Україною в експлуатацію каналу Дунай - Чорне море в гирлі Бистре позбавило Румунію статусу монополіста в цій сфері, створило альтернативу румунським каналам для річкових перевезень і складає значну конкуренцію, оскільки вартість проходження територією українського транспортного шляху нижче за румунську на 40%⁶⁹. Контроль над дунайським транзитом є чітким пріоритетом розвитку морських транспортних коридорів.⁷⁰ Крім того, проходження суден каналом в гирлі Бистре є цілодобовим, двостороннім та регульованим, тоді як рух через румунські канали є одностороннім і здійснюється лише у світлий час доби.

Зазначимо, що румунська сторона виступала з різкими протестами проти будівництва каналу, наголошуючи, що це призведе до підняття рівня води, що нанесе екологічну шкоду Дунайському басейну. В свою чергу, Бухарест неодноразово порушував питання про канал в ЮНЕСКО та міжнародній комісії з захисту річки Дунай, а також заявляв про намір звернутися до Міжнародного суду ООН в Гаазі.⁷¹

З румунської точки зору, проблема полягає в тому, що роботи ведуться на території Дунайського біосферного заповідника. Слід зазначити, що канал майже повністю проходить за межами цього заповідника, за винятком невеликої частини в районі гирла Бистре. На цій ділянці роботи щодо заглиблення дна проводяться в обмеженому обсязі і тільки в базовій частині з найменшими можливими втратами для навколишнього середовища.⁷²

⁶⁸ Румунія зацікавилася українським островом на Дунаї. -Режим доступу: <http://tsn.ua/ukrayina/rumuniya-zatsikavilisyu-ukrayinskim-ostrovom-na-dunayi.html>

⁶⁹ Білан І. Підводні течії українсько-румунських відносин. -Режим доступу: <http://www.ucipr.kiev.ua/modules.php?op=modload&name=News&file=article&sid=603277474>

⁷⁰ Тригуб П.М., Плетенчук Г.В. Територіальні суперечності між Україною та Румунією в контексті євроатлантичної інтеграції. -Режим доступу: <http://lib.kma.mk.ua/pdf/naukpraci/history/2010/121-108-10.pdf>

⁷¹ Білан І. Підводні течії українсько-румунських відносин. -Режим доступу: <http://www.ucipr.kiev.ua/modules.php?op=modload&name=News&file=article&sid=603277474>

⁷² Тригуб П.М., Плетенчук Г.В. Територіальні суперечності між Україною та Румунією в контексті євроатлантичної інтеграції. -Режим доступу: <http://lib.kma.mk.ua/pdf/naukpraci/history/2010/121-108-10.pdf>

Такою ж складною є і ситуація зі зміною русла річок і на Закарпатті⁷³. Вся річкова система області належить до басейну р. Тиси⁷⁴. Закарпатська область, має державний кордон загальною протяжністю понад 467 км із чотирма країнами Центральної Європи. Зі Словаччиною, Угорщиною та Польщею кордон вже делімітовано, зате з Румунією поки ні. Причина тому - спірні питання навколо острова Зміїний і русла Дунаю⁷⁵.

Вздовж 107 км по р. Тисі проходить державний кордон, в тому числі на ділянці 65 км - між Україною та Румунією, а на ділянці 42 км - між Україною та Угорщиною. Річка Тиса є найбільшою притокою ріки Дунаю.⁷⁶

Часті паводки окрім матеріальних збитків завдають Закарпаттю ще й проблем з кордонами. Особливо українсько-румунським. Вітчизняні спеціалісти кажуть, через стихію кордон «плаває», і через це потерпають як люди, котрі живуть поряд, так і різні служби, що мають охороняти кордони. Мова власне про те, що за угодами, кордон між двома країнами проходить по фарватеру Тиси, а Тиса нерідко змінює русло і, відповідно, змінюється лінія кордону.

Міждержавні угоди про те, що саме Тисою проходить кордон між Україною і Румунією та частково між Україною й Угорщиною, були ухвалені півстоліття тому (у 1961 р.), і від того часу практично не переглядалися⁷⁷. Відповідно до цього документа, на ділянці Рахівського і Тячівського районів держкордон між двома державами проходить по середині русла Тиси. Однак це русло, як і будь-якої іншої річки, згодом змінюється, а в деяких місцях і роздвоюється. Недалеко від сіл Грушеве і Солотвино Тячівського району ширший у минулому (а отже - головний) рукав Тиси біля українського берега поступово міліє, а біля румунського - розширюється.⁷⁸

Особливо зміна русла Тиси дошкуляє людям, котрі живуть у прикордонні. І це зрозуміло: не встиг землю обробити, як вона вже кудись поділась, або ж лиш приватизував, а вже нема на чому працювати та в документах земля зазначається.⁷⁹

⁷³ Крапівін О. Євроатлантична складова зовнішньої політики України -погляд із сьогодення / О. Крапівін // НАТО, Європа та проблеми регіональної безпеки у глобальному світі. -Матеріали осінньої академії НАТО, м. Донецьк, 24-26 жовтня 2006 р. -Донецьк, Донецький національний університет, 2006. -С. 54-61; Партнерство заради безпеки: досвід країн НАТО та українська перспектива? / За загальною ред. О.І. Соскіна. -К.: Вид-во «Інститут трансформації суспільства», 2007. -336 с.; Гринеveckий С. Нелюбовный треугольник / С. Гринеveckий // Зеркало недели. -2009. -№ 14 (742). -21 апреля.

⁷⁴ Геренчук К.І. Природа Закарпатської області Поверхневі води -Режим доступу: http://www.geoknigi.com/book_view.php?id=129

⁷⁵ Козак В. 270 Гектарів уже втрачено на кордоні з Румунією // Дзеркало тижня. -№ 42. -27 жовтня 2001. -Режим доступу: http://dt.ua/POLITICS/270_gektariv_uzhe_vtracheno_na_kordoni_z_rumunieiyeu-26187.html

⁷⁶ Мала гідроенергетика Закарпатського регіону. -Режим доступу: http://www.cdie.gov.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=316&Itemid=80

⁷⁷ Петерварі Н. Через норавливу Тису, яка постійно змінює фарватер, Україна втрачає угіддя та отримує масу проблем // Закарпатська правда. -26 грудня 2010. -Режим доступу: <http://karpatnews.in.ua/news/9609>

⁷⁸ Козак В. 270 Гектарів уже втрачено на кордоні з Румунією // Дзеркало тижня. -№ 42. -27 жовтня 2001. -Режим доступу: http://dt.ua/POLITICS/270_gektariv_uzhe_vtracheno_na_kordoni_z_rumunieiyeu-26187.html

⁷⁹ Петерварі Н. Через норавливу Тису, яка постійно змінює фарватер, Україна втрачає угіддя та отримує масу проблем // Закарпатська правда. -26 грудня 2010. -Режим доступу: <http://karpatnews.in.ua/news/9609>

Головна причина зміни русла ріки - паводки, що відбуваються тут по кілька разів на рік. Тільки-но в горах різко тане сніг чи випадає велика кількість опадів, вода в річці піднімається і починає розмивати більш слабкий берег. Географічно так склалося, що нижчий (а отже, слабший) берег - український. Він поступово і відходить углиб нашої території, вивільняючи від води румунську. З 1961 року таким чином Україна втратила приблизно 270 гектарів землі. Точніші дані будуть відомі лише після делімітації кордону.

Інтенсивній зміні русла Тиси особливо сприяв катастрофічний паводок листопада 1998 р. У ті дні бурхлива вода змила кілька кілометрів контрольно-слідової смуги і загороджувальної огорожі. Втраченими виявилися навіть декілька прикордонних стовпів. А процедура їхнього відновлення - досить тривала, що потребує залучення топографічних служб обох країн і внесення змін у демаркаційні документи 1961 р.⁸⁰

В свою чергу, Україна зацікавлена в подальшому якнайшвидшому і повному правовому облаштуванні своїх кордонів, виходячи з власних державних інтересів та з розвитку стабільних і добросусідських відносин зі своїми сусідами. Україна послідовно прагне до створення так званого поясу добросусідства шляхом правового оформлення державного кордону.⁸¹

З точки зору перспективи співробітництва України та Румунії слід відмітити, що незважаючи на складну історію, наявні труднощі і проблеми, двосторонні відносини неухильно вступають у фазу взаємовигідного розвитку.⁸² Геополітичне становище України та Румунії, історичні зв'язки, співробітництво в багатьох міжнародних організаціях мають сприяти не лише зміцненню економічних і політичних відносин, але й спонукати обидві країни до пошуків нового виміру співробітництва як на регіональному, так і на міжнародному рівнях⁸³. Подальша співпраця між Україною та Румунією відкриватиме нові шляхи для започаткування та реалізації спільних ініціатив які відповідатимуть інтересам обох держав.⁸⁴

Потенціал економічного співробітництва між двома країнами набагато вищий, ніж той який існує на даний момент часу, тож Україні та Румунії необхідно поглиблювати своє співробітництво в цьому руслі. Головними напрямками, які можуть збільшити зовнішньоторговельний оборот між двома країнами, є паливно-енергетичний комплекс, спільна

⁸⁰ Козак В. 270 Гектарів уже втрачено на кордоні з Румунією // Дзеркало тижня. -№ 42. -27 жовтня 2001. -Режим доступу: http://dt.ua/POLITICS/270_gektariv_uzhe_vtracheno_na_kordoni_z_rumuniyu-26187.html

⁸¹ Парахонський Б.О., Гончар М.М., Кузнецов В.Л., Маляров В.О., Маначинський О.Я., Москалець О.П. Стратегічні інтереси України в країнах чорноморського регіону та проблеми національної безпеки // Адміністрація президента України Національний інститут стратегічних досліджень - Серія «Зовнішньополітичні стратегії». -Випуск 7. -Режим доступу: <http://eu.prostir.ua/library/1545.html>

⁸² Глебова Г. Українсько-румунські відносини на сторінках періодичних видань (1991-2008 рр.) // Інтернет часопис «Дискорпус». -2009. -Режим доступу: <http://dipcorpus-info.at.ua/news/2009-05-02-15>

⁸³ Україна - Румунія: правовий захист кордонів України як проблема національної безпеки. -Режим доступу: http://pidruchniki.com.ua/16520205/politologiya/ukrayina_rumuniya_pravoviy_zahist_kordoniv_ukrayini_problema_Natsionalnoyi_bezpeki

⁸⁴ Україна -Нато. -Режим доступу: <http://www.ukraine-nato.gov.ua/nato/ua/publication/content/980.htm>

робота над диверсифікацією енергопостачання в Європу, поглиблення співробітництва у сфері транспорту, гірничо-металургійного комплексу, машинобудуванні, легкої та переробної промисловості.

На даному етапі існують потенційні можливості створення спільних підприємств в Україні, зокрема, з виробництва меблів, фанери, паркету, панелей, пиломатеріалів та ін. шляхом постачання устаткування, технологічних ліній, надання технологічного сприяння. З урахуванням міцних традицій участі Румунії в капітальному будівництві (як у промисловому, так і житлово-цивільному) за кордоном, у тому числі й в Україні, цілком можливий імпорт із Румунії будівельних послуг на конкурентній основі.

Безумовно, було б самообманом приховувати, що між країнами і в подальшому зберігатиметься певний рівень конкуренції, особливо щодо економічних проєктів у гирлі Дунаю та в басейні Чорного моря. Це подразник, який безпосередньо позначатиметься на атмосфері взаємовідносин. Але все залежатиме від того, наскільки країни готові дотримуватися чесних правил гри як в економіці, так і в політиці, особливо на тлі складних процесів, політичних трансформацій, які відбуваються в обох країнах. Щодо українців, то ми повинні бути переконані, що за будь-якої ситуації ніхто не повертатиметься до проблем двосторонніх відносин, які вже знайшли своє вирішення в укладених угодах.

Важливо зрозуміти, що доти, доки сприйняття пересічними громадянами країн укладених українсько-румунських угод буде перебувати в царині „історичних” жертв, „поступок” надії, плани на поліпшення стосунків не будуть реалізовані, а наша діяльність скоріше нагадуватиме перефарбування фасаду. Це визначає ту відповідальність, яка покладається на ЗМІ, недержавні організації, які могли б поглиблювати фарватер народної дипломатії.

Варто звернути увагу на досвід українсько-польської взаємодії у цій сфері. Адже відносини українського і польського етносів мали періоди набагато драматичніші, ніж у випадку з румунами. Політична, наукова еліта двох країн спрямовувала свої зусилля на примирення. Було вироблено концепцію, згідно з якою краще вдивлятися не в минуле, а в майбутнє, віднаходити шляхи для цивілізованого співробітництва. Підписання президентами України і Польщі спільного документа «До порозуміння та єднання», заява Президента Польщі А. Квасневського «Глибоколюдська формула «вибачаємо і просимо вибачити» має смисл навіть тоді, коли над будь-ким не тяжіє безпосередня відповідальність за те, що відбувалось у минулому», стали цементуючим елементом добросусідства⁸⁵. Слід зазначити, що румуни у відносинах з угорцями також мають досвід врегулювання певних суперечностей.

Зрештою, все залежатиме від того, наскільки керівники держав, політики, науковці будуть послідовними у дотриманні курсу на добросусідство і партнерство. Очевидно, що ця справа потребуватиме неабияких зусиль. Найбільша складність буде в тому, щоби конкретними діями переконати суспільство, що це не чергова PR-акція, а новий етап відносин.

⁸⁵ Литвин В. Тисяча років сусідства та взаємодії // Міжнаціональні відносини і національні меншини України: стан і перспективи / Упоряд.: Р. Ш. Чілачава, Т. І. Пилюпенко; За ред. Р. Чілачава. - К.: Голов. спеціаліз. ред. літ. мовами нац. меншин України, 2004. - С. 24.

Ethnic and social aspects of contemporary borderland¹. The case study of a Transcarpathian urban type settlement

Ignacy Józwiak

Aspecte etnice și sociale în zonă de frontieră contemporană. Studiul de caz a unei așezări de tip urban din Transcarpatia

Rezumat: *Lucrarea subliniază fenomenele sociale legate de frontieră, mai ales pe acelea care au apărut în timpul muncii de teren. Cele mai multe dintre ele sunt direct legate de situația economică și de politica de stat care modelează fundalul social al vieții de zi cu zi a celor ce locuiesc pe zona de graniță (conceptul lui Hastings Donnan și a lui Thomas Wilson). În locuri precum Sotolvyno și regiuni cum ar fi Transcarpatia, acest fond s-a schimbat pe parcursul secolului trecut împreună cu statele afiliate. Frontierele și zonele de frontieră, indiferent cât de «vechi» sau «noi», nu sunt doar locurile în care relațiile și interconexiunile dintre oameni, stat(e) și capitale, sunt ușor de observat - acestea sunt, și site-urile unde teritoriile, economiile și identitățile sunt negociate în diverse interacțiuni sociale și economice.*

Acesta este motivul pentru care am menționat în titlu că «zona de frontieră contemporană» este o structură dinamică. Impactul frontierei de stat privind populația locală este de natură să se schimbe odată cu situația economică din ambele țări (nivel de venituri și rata ocupării forței de muncă, de cerere și ofertă pentru anumite bunuri sau servicii, care ar putea fi mai ieftine sau mai ușor de obținut pe cealaltă parte a frontierei), precum și unele reglementări bilaterale și internaționale (regimul de vize, dreptul vamal sau limitele de bunuri care urmează să fie transportate peste graniță). Acestea din urmă, de asemenea, arată nivelul contactelor transfrontaliere, viața de familie și prietenii locuitorilor din ambele părți ale frontierei, indiferent de etnie.

Istoria și compoziția etnică fac din Sotolvyno să fie un loc unic în Ucraina. Datorită legăturilor sale potențiale cu istoria și simbolismul pre-Trianonului din Ungaria și la relațiile româno-maghiare, pare a fi mai asemanator cu Transilvania. Această specificitate definește Sotolvyno, iar cercetările efectuate acolo se bucură un teren bun pentru studiul diferitelor procese etnice și sociale, ale căror rezultate pot servi ca un indicator potențial nu numai pentru Ucraina și România, dar și pentru alte țări cu diversitate etnică precum regiunile de frontieră. Contextul industriei prăbușite și impactul acesteia asupra situației economice a locuitorilor o subscrie chiar mai mult în problemele sociale recente din Europa Centrală și de Est. Observarea acestor probleme și dezbaterea lor în studii de caz reprezintă una dintre sarcinile etnografice și antropologice contemporane.

Ethnic and social aspects of contemporary borderland. The case study of a Transcarpathian urban type settlement

Abstract: *The article, based on ethnographical fieldwork in the urban type settlement of Sotolvyno in Ukraine (at the border with Romania), points to the border-related social phenomena and attempts to provide a description and analysis of the mutual connections and influence of social, political, economical and ethnic issues observed in the Ukrainian-Romanian borderland.*

¹ Here, I shall make a remark that no border or borderland is ahistorical, each being a result of different political processes of the past or with the use of the past (Balibar 2004: 108-109). By “contemporary borderland” I mean the certain territory in its present shape. I also use the word “contemporary” to stress the topicality of the studied phenomena.

Cuvinte Cheie: *Aspecte etnice, aspecte sociale, zona de frontieră contemporană, studiu de caz, zonele de frontieră, reglementări bilaterale, regimul de vize, relații bilaterale*

Keywords: *Ethnic aspects, social aspects, the area of the contemporary border, case study, border areas, bilateral / mutual regulations, the visa regime, bilateral / mutual relations*

Introduction

This article is based on ethnographical fieldwork conducted between November 2009 and May 2011 in the urban type settlement of Solotvyno in Ukrainian Transcarpathia. Transcarpathia, or Transcarpathian District (Ukr. *Zakarpats'ka Oblast'*), is an administrative unit in Western Ukraine with centre in Uzhgorod. The region borders with Poland, Slovakia, Hungary and Romania, as well as, internally, the Lviv and Ivano-Frankivsk Districts (*Lvivs'ka Oblast'*, *Ivano-Frankivsk'ka Oblast'*). The territories comprising the nowadays district from the Middle Ages until the First World War belonged to Hungary, Austria and Austro-Hungary; in the period between 1919 -1938 was a part of Czechoslovakia in 1938-1944 they formed a part of Hungary, and 1944-1991 -the USSR. The region is characterized by mixed ethnic composition: apart from Ukrainians (and a difficult to estimate number of people referred to as Rusyns or Ruthenians²), Transcarpathia is inhabited by Hungarians, Romanians, Roma, Slovaks, Russians, Germans and other the nations of the former USSR.

Solotvyno (Rom. Slatina, Hung. Aknaszlatina) is situated in Tyachiv raion by the Tisa River, which separates it from Romanian town of Sighetu Marmăției³. From the beginning of its existence (the oldest mentions of Solotvyno can be found in XIVth-century chronicles, see Makara 1982; Maryna 2001) until the beginning of the 21st century it was a salt-mining centre. The mines served as almost only employer for the town and surrounding villages. Nowadays, most of the inhabitants⁴ are of Romanian ethnicity (60%), 30% are Hungarian and 10% classified as "Others" -mostly Ukrainians⁵. In the Austro-Hungarian period territories on both sides of the river including today's Tyachiv, Rakhiv and part of Vynohradiv raions were a part of Marmaros county (Hung. Máramaros vármegye) with centre in Sighet. In contemporary Ukraine „Maramuresh” functions as a „historical land”, while in Romania it is a name of the administrative unit - (Județul Maramureș) with centre in Baia Mare.

The case of Solotvyno should be taken into consideration in the wider context of issues related to Ukraine, the Ukrainian-Romanian borderland, the neighbourhood in Central-Eastern Europe as well as the processes attributed to the countries undergoing, or having undergone, systemic transitions. The role

² The ongoing debate on the Rusyn question (by Ukrainian scholars referred to as “Rusyn separatism” or “political Rusynity”) is not a subject of my study and has not emerged in my research.

³ Almost all towns and villages in the neighbourhood have their twin-settlements on the other side of the border river (Tyachiv -Teceu Mic, Veliky Bychkiv -Bocicoiu Mare, Lug -Lunca la Tisa). However, the Solotvyno-Sighet case is different as, unlike in the above mentioned examples, the towns have never formed one settlement.

⁴ Some sources provide the number of 8956 (Boar 2006:131), others -9276 (Molnár and Monár 2005:84).

⁵ In my opinion, these statistics should be treated only as a rough indicator. The main reason is the huge (unmeasured in terms of statistics) number of mixed marriages. There have also been recent social and demographic processes influencing the ethnic composition: Solotvynians of Hungarian ethnicity migrate to Hungary, while their properties are bought by Romanians from the neighboring villages of Dibrova and Bila Tserkva. The same data and estimations can be found in Palagyi's study on ethno-linguistic situation in Solotvyno (Palagyi 2011:27-28).

of the “European integration” and international border and visa regime should be emphasized. It is important to investigate the impact of recent international political processes on everyday life of the inhabitants of this „peripheral region at the centre of Europe” (Batt 2002). It is important to stress that the territories divided by the Romanian-Ukrainian (i.e., EU -Non-EU) border on the Tisa share a common history and are inhabited by people of the same ethnicities, languages and, in many cases, confessional affiliation and that people on both sides of the border have their family members on the other side.

Ethnic minorities and the state (part 1): symbolism, languages, and inter-relations

Ukrainian symbolism is visible mostly at the border crossing. Ukrainian flags also wave at the mine facilities and, next to Romanian and Hungarian ones, on the local municipality building. Some street names, including those given in the Soviet period (Bohdan Khmelnytsky, Ivan Franko, Taras Shevchenko, Kyiv), refer to Ukrainian traditions. So does the monument of Khmelnytsky -facing Romania and standing in front of the Romanian school. Ukrainian language can be seen mostly on the inscriptions and information boards. It is comprehensible to the inhabitants but not many are fluent in it. In everyday use it gives place to Russian, which serves as the local *lingua franca*⁶. This is the case even for the youngest generation, born and brought up in independent Ukraine (including students and graduates of Ukrainian classes⁷). Many inhabitants are skeptical about or reluctant towards the state language. A common justification is the lack of contact and impossibility of learning it on a satisfying level. Sometimes reluctance towards the language is accompanied by skepticism about the Ukrainian state. It is worth mentioning that the people declaring Russian ethnicity or mother tongue form a small percentage of the inhabitants. And territories densely populated by Russian speakers are hundreds of kilometers away from Solotvyno.

Unlike some Transcarpathian towns and villages inhabited by Hungarians, in Solotvyno there are no monuments and memorial boards referring to Hungarian tradition or bilingual street names. Admittedly, though, street names signs in any language are quite rare. Hungarian language is visible on the posters of Hungarian Cultural Federation in Transcarpathia (Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség - KMKSZ), it can also be heard on the streets. References to Hungarian history and culture can be found most of all in the oral statements. Individual people and entire families cultivate the memory of Hungarian past of the place and willingly talk about it.

As regards Romanian symbolism, there have been attempts to put up in the center of Solotvyno a monument of the Moldovan *hospodar* Stephen the Great and Holy (whose ancestors are believed to originate from northern Maramuresh). At the moment of submitting the article (October 2011) the process has lasted for two years and the monarch has been honoured only with a socle fitted with a memorial board. So is the case with the monument of the Romanian writer Mihai Eminescu -an empty socle has been put up on the territory of Romanian school. However, the Romanian writer has been honored with a street name, so has been

⁶ In the Soviet period it was Russian, not Ukrainian, that was taught as the state language in schools for national minorities. It was also the language of industry. A recent study on the role of Russian language in Solotvyno can be found in: Palagyí 2011.

⁷ There are three schools in Solotvyno (not counting the musical and the “special” one): Ukrainian with separate Russian classes (commonly referred to as “Russian”), Romanian and Hungarian.

another Romanian writer, George Coşbuc. Romanian tradition is also marked with some cultural events held on Great Union Day (commemorating the Union of Romania with Transylvania) and Unification Day (the unification of Moldavia and Valahia into the Kingdom of Romania). None of those commemorated acts concerned Sototvyno in terms of its geographical scope. Participation in these events is not “mass”, most interlocutors could not explain the meaning of these festivals and the statements regarding the “unity” and “Romanianness” of the territories on both sides of the Tisa were sporadic. Still, Romanian TV (especially music and entertainment channels) as well as radio and music (commonly played on mobile phones and passed around through Bluetooth) are of big popularity.

The number of ethnically mixed marriages is difficult to assess and so is the category of ethnic belonging in such a diverse environment, but the number is, without question, high and very often even the people of precise ethnicity had people of other ethnicities (kinsmen and relatives) in their families. One cannot write about any hostile attitudes as friendship and friendly neighbour relations go across the ethnic “divisions” and some vicious remarks are sometimes made rather as a matter of jokes than serious attitudes that could serve as an indicator of inter-ethnic relations. It is accompanied by the common knowledge of languages. Despite Russian serving as a common language of communication, most people speak or at least understand other “local languages”, some would fluently switch between Romanian -Hungarian -Russian and Ukrainian (with some being fluent in Russian, Hungarian and Romanian but not speaking good Ukrainian). A common practice is to (try to) answer the question or continue conversation in the language the question was asked or the conversation started. Apart from inhabiting the same settlement, work has played an important role in integration. When the mining industry was still functioning⁸, almost everybody worked in the mines in ethnically mixed shifts. Workers (not only miners) would not only pick up their colleagues’ languages by listening and asking about the meaning of certain words but would also change shifts so that their co-workers of different confessional affiliation could take part in their religious holidays. As one of my interlocutors stated, “Nationality did not matter -we were all just workers”. Now, even if employment is less regular and stable and labour is less organized (no longer playing the same role in Sototvynians’ life), people still work together and common work is still an occasion to learn languages and keep close relations regardless of ethnicity.

Economy and politics in the context of borders and transition

The collapse of communism in the USSR and its satellite countries was not only the reason economies of these states were submitted to change (“transformation”) from the state-planned into free market (capitalist) one -it also provided an experimental field to American and Western European neo-liberal economists gathered, most notably, around Milton Friedman and the so-called Chicago School (Klein 2007). The level of foreign advisors’ influences and the scale of neo-liberal orthodoxy were different in each country. However, the ideology of free market economy, entrepreneurship, competition and private property became to a great extent the new ideology delimiting new European democracies’ politics (Burawoy and Lukacs 1992; Burawoy and Verdery 1999; Klein 2007).

⁸ Mines used to give employment not only to men; women also worked there: in the offices, canteens and as cleaning personnel or lift operators.

As politics and economy of a state are delimited by its borders, the role of the latter is impossible to overestimate. With their multiple aspects and diverse impact on the citizens of their country, borders serve as a selective gate (according to the situation, potentially both open and closed) and a barrier for information, commodities, capital and people, creating different attitudes as well as local specificities (Anderson 2001; Donnan and Wilson 2010). Border-related processes observed in the borderlands⁹ can also serve as indicators (test sites) of the processes applicable to the entire country as well as its international relations (Donnan and Wilson 2010). With their selectivity, borders also raise concern about the role they play in cementing internal and international (global) social inequalities as being more open for the capital and commodities than for people (and treating unequally the people according to their citizenship and wealth): *For some people and things, borders act as periods, full stops denying legal entry. For others they are like semi-colons, requiring visas and work permits. For the global elite, by reason of their citizenship status or their assets, borders are like comas slightly slowing movement at various checkpoints, particularly if they have access to VIP lanes or private jet facilities at ports of entry* (Smart and Smart 2008:175, quoted from: Donnan and Wilson 2010:7). And quoting Etienne Balibar, borders are, in sum, *the point where even in the most democratic of states, the status of citizen returns to the condition of a "subject", where political participation gives way to the rule of police. They are the absolutely nondemocratic, or "discretionary" condition of democratic institutions* (Balibar 2004:109).

In the context of economical changes in Ukraine and their impact on Solotvyno, I would like to point to the withdrawal of the state from its active role in the economy and the lack of public investments. This has resulted with the closing and collapse of the mining industry. The main employer for Solotvyno and neighbouring villages, the salt mines, no longer exist, just as other bigger estates in the area -like wood processing plant and furniture factory in the village of Teresva.

For the citizens, this means lack of regular employment and regular income, earning their living on irregular jobs: construction-renovation works, chopping wood, assisting in harvesting and sawing. Those who are able to get a passport and Romanian visa sell Ukrainian goods at the market in Sighet.

The state of local economy influences the social moods and adds to the easily observed indifference (sometimes turning into reluctance) towards the Ukrainian state. According to the popular view, the entire industry and all the public institutions were developed during Austro-Hungarian, Czechoslovak, Hungarian and Soviet times. Czechoslovakia built water supply facilities and tenements. The Soviets erected concrete blocks of flats with running water and central heating, while in the independent Ukraine the mines were closed and the inhabitants of Soviet blocks deprived of central heating.

⁹ Here I mostly refer to local social and economical activities (un)limited by the borders. To quote Donnan and Wilson: *International borders still demarcate separate national and state spaces, they still enclose some things that give substance to social, political and economic life still remain remarkably fixed in place (.) All borderlands we have encountered in the ethnographic record, and all we have experienced in our professional lives, have shown themselves to be zones of a remarkably wide variety of legal and illegal transborder economy and society. Whether it is in the form of such things as agricultural production and cooperation, labour migration, marriage, smuggling or just pure friendship, borders are punctured in myriad ways which often subvert the state's international relations, the state's own design for its borders* (Donnan and Wilson 2010:6-7).

Border(s): migration, shopping tourism and shuttle trade

The border on the Tisa River separates not only Ukraine from Romania and the European Union from its eastern neighbours. It also serves as a state-system border, separating the territories of common history, similar ethnic and language composition. It also separates families of different ethnicities (Romanian, Hungarian, Ukrainian and mixed). Crossing the bridge to Sighet, Soltvynians are required to apply for the visas which are issued in the Romanian consulate in the 250 kilometres distant city of Chernivtsy. Obtaining the visa requires two visits, the visa cost is 50 EURO and carrying it does not guarantee permission to cross the border. That is one of the reasons some people go “to Romania” every day (most often to the market in Sighet), while others have not been there for over a dozen years or ever. Frequency of the visits is not associated with ethnicity -some Soltvynian Romanians know Sighet only from radio, television and other people’s stories, while among those who go there a few times a week are also Ukrainians and Hungarians.

The street market in Sighet is always full of traders, both from Soltvyno and Sighet selling, Ukrainian products (the majority of which comes from Soltvyno): sweets, sunflower seeds, sunflower oil, sugar, flour, spices, toilet paper and -less openly -cigarettes. People from both sides of the border cooperate in this buying-selling and in storing the unsold or to-be-sold products. Some goods, like fruits, vegetables and meat, are cheaper in Romania. They are also carried across the border in the other direction but more for domestic use than for trading. The shops in the centre of Soltvyno and just by the border (some of them open till late or round the clock) are always full of customers from Romania, coming by cars and loading their boots full. What is also interesting, Romanian citizens hardly visit the Soltvynian market.

The state of the local economy forces many people to search for profitable activities much further than just across the river. Similarly to the entire Ukraine, Soltvyno faces a labour emigration problem. The popular destination for the inhabitants of Soltvyno are Russia, Czech Republic, Hungary and, to a much lesser extent, Romania. Internal migrations are also observed -mostly to Kyiv and to a lesser extent to Donetsk, Chernivtsy or Mariupol. The migration is of circular character -migrants work abroad but do not give up living in Soltvyno with different relations of the time spent “here” to the time spent “there”, whereby “there” has no constant character. Depending on the circumstances, the same people travel to different places that offer employment.

Experience with working in the Czech Republic, and good memories associated with it, is something common for the majority of male Soltvynians. In their stories, this country is wealthy, well organized and clean; its people are friendly, joyful and honest and the conditions at work -fair. It is also popular to bring in cars from the Czech Republic and drive them without changing the number plates for Ukrainian (cars with Czech number plates are very common in Soltvyno and the reason for this is that it allows to bypass a special tax for registering a “foreign” car in Ukraine). What is more, for Czechs Soltvynian Romanians and Hungarians (I haven’t met any Ukrainian working there¹⁰ but as Ukrainians form only up to 10% of the population, it might be a matter of coincidence) were referred to as “Ukrainians”, which was not a problem for any

¹⁰ Among my interlocutors who shared their experiences from working in Czech Republic there was one man who declared to be “half Hutsul -half Jewish”, whose mother tongue was Hungarian.

of the sides. Here I might risk a conclusion that for the Solotvynians it is easier to be a “Ukrainian” in the Czech Republic than in Hungary and Romania (where in both countries their Hungarianness and Romanianness is put in question) or in Ukraine (where as the representatives of ethnic minorities, not fluent in the state language, they are likely to feel excluded from participation in the wider society).

Ethnic minorities and the state (part 2): other states, other citizenships

After mentioning the ethnic minorities’ different attitudes towards the Ukrainian state, I would like to refer to the relation of Solotvynian Romanians and Hungarians to/with their external homelands. I would like to point to the fact that the distance and skepticism towards Ukraine as a state are not accompanied by positive sentiments towards their external national homelands (Brubaker 2009 [1996]). The EU’s „new iron curtain” and the attitude of Romanian border guards and customs officers towards Ukrainian citizens (regardless of their ethnicity and fluency in Romanian) makes “local Romanians” averse to their “external homeland” and its inhabitants¹¹. People travelling to Hungary have a much longer way to go, as the nearest border crossing to Hungary is 100 kilometers from Solotvyno, and the destinations are mostly Nyíregyháza, Debrecen and Budapest, not the border cities. The exclusion mechanism work similarly and the ethno-national factor is even more visible, as almost all people travelling to Hungary are of Hungarian ethnicity or come from mixed families. According to Solotvynians, speaking the same language, having the same names and similar surnames,¹² “Ukrainians” are often treated by their uniformed co-ethnics from external motherland (the civilians’ attitude is much more diverse) with a distance that sometimes turns into superiority and contempt¹³.

These kinds of attitudes do not stop Solotvynians from travelling to their “external homelands” (to work, shuttle trade or visit relatives) or being in other ways interested in these countries. The question of citizenships is also a noteworthy aspect of the social process taking place in the contemporary borderland, directly related to the aforementioned issue. The Ukrainian law forbids its citizens from possessing multiple citizenships. However, the state lacks means of controlling and potentially stopping the process of obtaining foreign passports by Ukrainian citizens, who, according to the law, are obligated to resign from Ukrainian citizenship when granted another (Shevel 2010). Thus there is a difficult to estimate number of Ukrainians who do possess other passports (Shevel 2010:16 - 17; Popescu 2008:433). Of equal or even greater importance are also the citizenship policies of the other countries and their impact on Ukraine and its inhabitants. Transcarpathia, including Solotvyno, was affected by the changes in

¹¹ I have heard complains about and insults aimed at Romanian officers from Solotvynians crossing the border regardless of ethnicity. However, the division between (Ukrainian) “us” and (Romanian) “them” seems most relevant when expressed by the people of Romanian ethnicity.

¹² Both Hungarian and Romanian names have often been „translated” into their Russian or Ukrainian equivalents, for example: “Istvan -Stepan”, “Sandor -Aleksandr”, “Ion -Ivan”. Surnames are distorted due to Cyrillic transliteration which is “re-transliterated” into Latin alphabet in Ukrainian passports with the use of the official Latin Transliteration based on English spelling (which, for example, turns the surname Nagy into Nod).

¹³ This can be illustrated by a conversation I had with young (25-30 years old) men, a Romanian and a Hungarian. Both were educated in schools in Hungary and Romania, respectively, and both were convincing me, referring to each other’s experiences (“tell him”, “he also had the same problem”) that Romanians and Hungarians from Ukraine are not always welcome in “their” countries.

Hungarian citizenship law in effect from January 2011 (Act XLIV 2010), according to which the inhabitants of historical Hungarian territories, regardless of their ethnicity¹⁴, are entitled to apply for a citizenship of Hungary (Toth 2010; Kovacs and Toth 2010). It is too early yet to estimate the scale of this phenomenon in Sotolvyno. At the time of my fieldwork (Spring 2011), some young people planned to apply, while others made their decision of applying or not applying conditional on experiences of others. Not always was the perspective of obtaining Hungarian passport, allowing to travel and work within EU countries, accompanied by the plan of getting employment or settling in Hungary. The similar case is with Sotolvynian Romanians, who have a possibility of obtaining Romanian citizenship. According to the Romanian law, those who can apply for a passport are: people who have relatives in Romania and the former citizens of the Kingdom of Romania as well as their families (Iordachi 2010). Possessing Romanian passport not only makes it easier to travel around Europe but also to visit the neighbouring Sighet, keeping the family contacts and running cross-border businesses.

Concluding remarks

I have pointed to the chosen border-related social phenomena that emerged during my fieldwork. Most of them are directly related to the economic situation and state politics which shape the social background of everyday life of the borderlanders (the concept of Hastings Donnan and Thomas Wilson). In places like Sotolvyno and regions like Transcarpathia, this background has been changing for the last century together with state affiliation. Borders and borderlands, no matter how “old” or “new”, are not only the places where the relations and mutual interconnections between people, state(s) and capital are easily observed -they are also sites spwhere territories, economies and identities are negotiated in diverse social and economical interactions. That is why what I referred to in the title as “contemporary borderland” is a dynamic structure. The state border’s impact on the local inhabitants is likely to change with the economic situation in both countries (income level and employment rate, supply and demand for certain goods or services that could be cheaper or easier to obtain on the other side of the border) as well as some bilateral and international regulations (visa regime, customs law or the limits of goods to be carried across the border). The latter also shapes the level of cross-border contacts, family life and friendships for the inhabitants of both sides of the border, regardless of their ethnicity.

History and ethnic composition make Sotolvyno unique in Ukraine. With its potential ties to the history and symbolism of pre-Trianon Hungary and Romanian-Hungarian relations, it seems to be more similar to Transylvania. This specificity makes Sotolvyno, and research conducted there, a good field for the study of various ethnic and social processes, the results of which can serve as a potential indicator not only for Ukraine and Romania but also for other ethnically diverse countries and border regions. The context of the collapsed industry and its impact on local inhabitants’ economic situation makes it even more incribed into the recent social issues in Central-Eastern Europe. Observing these issues and reflecting on them in case studies is one of the tasks for contemporary ethnography and anthropology.

¹⁴ In case of Sotolvyno these are either self-declared Hungarians or people from mixed families.

Bibliography

- Anderson J. (2001), Theorizing State Borders: 'Politics/economics' and Democracy in Capitalism, *CIBR Working Papers in Border Studies*.
- Balibar E. (2004), We, the People of Europe? Reflections on Transnational Citizenship, Princeton University Press, Princeton and Oxford.
- Batt J. (2002), Transcarpathia: Peripheral region at the "Centre of Europe" in Region, State and Identity in Central and Eastern Europe", edited by J. Batt and K. Wolezuck, Routledge, London, pp. 155 -177.
- Boar N. (2006), The Cross Border Relations in the Maramures Region - Interrelations Transfrontalieres dans la Region Maramures - Марамурешки Транскордонни Взаємовідносини, Cluj-Napoca 2006.
- Brubaker R. (2009 [1996]), Nationalism reframed. Nationhood and the national question in the new Europe, Cambridge University Press, New York
- Burawoy M. and Lukacs J. (1992), The radiant past. Ideology and reality in Hungary's road to capitalism, The University of Chicago Press, Chicago -London.
- Burawoy M. and Verdery K. (1999), Introduction, w: M. Burawoy, K. Verdery (red.), Uncertain transtition. Ethnographies of change in the postsocialist word, Rowman and Littlefield Publishers, Lanham -Oxford.
- Donnan H. and Wilson T. (2010), Ethnography, security and the 'frontier effect' in the borderlands, w: H. Donnan and T. Wilson (red.), Borderlands. Ethnographic approaches to security, power and identity, University Press of America, Lanham -Boulder -New York -Toronto -Plymouth, s. 1-2.
- Iordachi C. (2010), EUDO Citizenship Observatory. Country Report: Romania, European University Institute, San Domenico di Fiesole.
- Klein N. (2007), The Shock doctrine. The rise of disaster capitalism, Metropolitan Books, New York.
- Kovacs M. and Toth J. (2010), EUDO Citizenship Observatory. Country Report: Hungary, European University Institute, San Domenico di Fiesole.
- Makara N. [Макара Н.П.] (1982), Солотвина, in: История городов и сел украинской ССР. Закарпатская област, ред. Н.Н.Семенюк, И.М. Гранчак, С.Ю.Пруница и другие, Киев 1982, ss. 468-477.
- Maryna V. [Марына В.] (2002), Первые писемные упоминания о населенных пунктах мараморского комитата, „Карпатика -Carpatica” # 14.
- Molnár J. and Monár I. (2005), Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében, Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség, Beregszász.
- Palágyi A. (2011), Русский язык как *lingua franca* в закарпатском городе солотвыно в наши дни (с привлечением параллельных примеров из Приднестровья и Гагаузии), кандидатская диссертация, Лингвистическая Докторская Школа, Филологический факультет, Университет им. Лоранда Этвеша, Budapest.
- Popescu G. (2008), The conflicting logics of cross-border reterritorialization: Geopolitics of Euroregions in Eastern Europe, "Political Geography" 27.
- Shevel O. (2010), EUDO Citizenship Observatory. Country Report: Ukraine, European University Institute, San Domenico di Fiesole.
- Toth J. (2010), Changes to Hungarian Citizenship Law, European Union Democracy Observatory.

The Solotvyno -Sighetu Marmației border crossing and the Sighet market. Ethnographical notes.^{1*}

Ignacy Józwiak

Solotvyno -Sighetu Marmației punctul de trecere a frontierei și piața Sighet.

Note etnografice

Rezumat: *Articolul nu a fost bazat pe un material cules de pe teren pe o perioadă lungă dar, în opinia mea, poate totuși să fie considerat un material etnografic. Poveștile și relațiile oamenilor pe care i-am menționat ne oferă o perspectivă locală asupra problemelor istorice, politice și economice din regiune. Aplicarea acestui tip de cercetare etnografică, a studiilor de frontieră și graniță, fenomenele sociale și culturale ale frontierei și mediul multi-etnic în acest studiu puntează strategiile comunităților locale (de periferie), îndreptate spre schimbarea socială, economică și politică subliniindu-se noile realități, înțelese aici, ca structuri dinamice.*

The Solotvyno -Sighetu Marmației border crossing and the Sighet market. Ethnographical notes.

Abstract: *The presented study is a part of a wider research devoted to the Solotvyno-Sighet border and its influence on the life of the Solotvynians. The article pays attention to the social and cultural processes taking place at, around and in relation to the border crossing. For this particular issue, the border crossing (on both sides of the border); marketplace in Sighet, and other places of particular importance in Sighet, serve as the fieldwork site. The Author presents the material (ethnographical field notes and observations) from several visits from Solotvyno to Sighet and analyses them in the context of wider aspect of the Solotvyno-Sighet border (with its significance not just as a Ukrainian-Romanian but also EU--non-EU boundary) with its social and cultural aspects as well as historical and political embeddedness.*

Cuvinte Cheie: *punctul de trecere, piața Sighet, povești, relații inter-umane, cercetare etnografică, mediu multiethnic, fenomene culturale ale frontierei.*

Keywords: *Crossing point, the market of Sighet, stories, inter-human relationships, ethnographic research, multiethnic environment, cultural phenomena in the border area.*

Introduction

Judith Batt begins her article about the phenomenon of Transcarpathia with the statement: “No one writing about Transcarpathia can resist retelling the region’s favourite anecdote. A visitor, encountering one of the oldest local inhabitants, asks about his life. The reply: *I was born in Austria-Hungary, I went to school in Czechoslovakia, I did my army service in Horthy’s Hungary, followed by a spell in prison in the USSR. Now I’m ending my days in independent Ukraine.* The visitor expresses surprise and how much of the world the old man has seen. *But no!* He responds, *I have never left this village*” (Batt 2002: 155). In my study, even though I find the changes or “the movement” of the borders and changing citizenships in the course of the XXth century of particular relevance, I point to the phenomena of not only, to traverse the anecdote quoted by Batt, “leaving *my own village*” but also, doing it quite often.

The article refers to a part of a wider research (conducted, with some interruptions, between November 2009 and May 2011) devoted to territorial

¹ * I would like to express my gratitude to Jakub Ozimek for his critical remarks.

issues of Solotvyno, including the Solotvyno-Sighet border, and their influence on the life of local inhabitants. It focuses on the border-related social processes taking place on the Ukrainian-Romanian border crossing point as well as the Romanian side. Although the site of my fieldwork was Solotvyno, for this particular issue, I extend it to: the border crossing (on both the Ukrainian and Romanian side of the border), marketplace in Sighet and a few “additional” places I found to be of particular importance during my visits to Sighet.

Many towns and villages by the Tisa, in the parts of the river’s run where it delimits the state border, have their twin settlements on the other side of the river: Tyachiv (UA) -Teceu Mic (RO), Veliky Bychkiv (UA) -Bocicoiu Mare (RO), Lug (UA) -Lunca la Tisa (RO)². Each of the above-mentioned pairs used to form one settlement. That is what makes the Solotvyno-Sighet case different, as they never formed one settlement. Solotvyno (Rom. Slatina, Hung. Aknaszlatina) is also situated by the Tisa (in Tyachiv *raion*), which separates it from Romanian town of Sighetu Marmației. The oldest mentions of Solotvyno can be found in XIVth-century chronicles (Makara 1982; Maryna 2001). From the beginning of its existence until the beginning of the 21st century, the town served as a salt-mining centre. The mines were the main and almost only employer for the town and surrounding villages.

The specificity of the town (urban-type settlement, Ukr. *selyshche mis’koho typu*) is also shaped by its ethnic composition: most of the inhabitants³, who I also refer to as “Solotvynians”, are of Romanian ethnicity (60%), 30% are Hungarian and 10% classified as “Others” -mostly Ukrainians.⁴ In the Austro-Hungarian period the territories on both sides of the river, including today’s Tyachiv, Rakhiv and part of Vynohradiv raions, were a part of Maramureshcounty (Hung. Máramaros vármegye) with administrative centre in Sighet. In contemporary Romania it is a name of the administrative unit, Județul Maramureș, with centre in Baia Mare, while in Ukraine “Maramuresh” functions as a “historical land”.

One should take Solotvyno into consideration in the wider context of social, political and economic issues related to Ukraine, the Ukrainian-Romanian-Hungarian borderland, the Central-East European neighbourhood, “European integration” and international border and visa regime. I find it important to investigate the impact of recent international political processes on everyday life of the inhabitants of this “peripheral region at the centre of Europe” (Batt 2002). We should also not forget that the territories divided by the Romanian-Ukrainian (i.e., EU -Non-EU) border on the Tisa share a common history and are inhabited by people of the same ethnicities, languages and that people on both sides of the border have their family members on the other side of the border. This study

² The social and state-security aspects of the Tisa border and the settlements mentioned can be found in: Zan 2010.

³ Some sources provide the number of 8956 (Boar 2006: 131), others -9276 (Molnár and Monár 2005: 84).

⁴ In my studies, I treat these statistics only as a rough indicator. There is a huge (unmeasured in terms of statistics) number of mixed marriages. There have also been recent social and demographic processes influencing the ethnic composition: Solotvynians of Hungarian ethnicity migrate to Hungary, while their property is bought by Romanians from the neighbouring villages of Dibrova and Bila Tserkva. The same data and estimations can be found in Palagyi’s study on ethno-linguistic situation in Solotvyno (Palagyi 2011: 27-28).

points to contemporary, functional dimension of this border (Ferrer-Gallardo 2006), borderland and cross-border ties and connections (Donnan and Wilson 2010; Gołębiowski 2010; Byrska-Szklarczyk 2010) -shuttle trade and selling the goods on the Sighet market.

While conducting my fieldwork in Solotvyno I made seven visits to Sighet accompanying Solotvynian shuttle-traders (three cases) or going unaccompanied by the locals but getting into contact with them in Sighet (four cases).

The Solotvyno-Sighet border

The built-up area in Solotvyno ends only tens of meters from the Tisa, which serves as a state border, officially delimited in the middle of the river's current. Access to the river was limited until mid-1990s. Today, the blue-yellow concrete posts stand, in some places, only a few metres from the inhabited buildings, however they no longer delimit the physical border of accessible space.⁵ The border on Tisa separates not only Ukraine and Romania, it also serves as a limit for the European Union and the future line of the Schengen Zone. In the past it was an "inner" border within the "Eastern Bloc" (The Council for Mutual Economic Assistance, Warsaw Pact) but by no means was it less guarded, less symbolical and in any other way "less border-like". It was only in independent Ukraine that crossing this border became possible. Here, the Tisa can be also regarded as a state-system border, separating territories that share common history and similar ethnic and language composition. It also separates families of different ethnicities (Romanian, Hungarian, Ukrainian and mixed).

Crossing the bridge to Sighet, the buildings of which can clearly be seen and the sounds well heard from Solotvyno, the local inhabitants (as Ukrainian citizens) are required to apply for visas, which are issued in the Romanian consulate in the 250-kilometres distant city of Chernivtsy. Obtaining the visa requires two visits, the visa cost is 50 EURO and still, holding it does not guarantee permission to cross the border. That is one of the reasons some people go "to Romania" every day (most often to the market in Sighet), while others have not been there for over a dozen years or ever. Frequency of the visits is not associated with ethnicity -some Solotvynian Romanians know Sighet only from radio, television and other people's stories, while among those who go there a few times a week are also Ukrainians and Hungarians.

Crossing the bridge is much easier for Romanian citizens, for whom, as for the citizens of the entire European Union, visas are not required to enter Ukraine. Many Romanians come to Solotvyno to visit their relatives and even more for shopping. The shops in the centre of Solotvyno and just by the border (some of them open till late or round the clock) are always full of customers from Romania, coming by cars and loading their boots full. Unlike Ukrainian citizens frequenting the market in Sighet, Romanian citizens hardly visit the Solotvynian market.

«Romania» -places of importance: an ethnographical narrative

Below, I present certain places of importance in, and on the way to, Romania that I came across in my research in Solotvyno as well as visits to Sighet. Some of them were often mentioned by the Solotvynians (not only those frequently

⁵ Until the 1990s, the access line was delimited with the posts and the no longer existing fence, while the border was, as it is now, going along the middle of the river.

crossing the border), some were introduced to me during my visits.. The places are: border crossing and customs of both countries, the traders' unofficial storage places, the market and a certain bar.

a) Border crossing and customs (both countries, both directions), queues, controls

The issue of S-S cross-border movement and shuttle trade cannot be taken under consideration without mentioning the border crossing and customs. It is the place where Solotvynians travelling to and from Romania are submitted to certain formal and informal rules and laws, face the state-power as well as informal networks and strategies aimed at challenging them. The lines of cars (the majority with Romanian number plates) and, much shorter ones, of pedestrians are a part of the local landscape, as are the border facilities, visible best at night (when they are well lit-up). The queues live their own life, with the “travellers” exchanging their recent experiences with Romanian and Ukrainian border guards and custom officers (especially their attitude to the travellers and interpretation of the laws about the limits of goods they are allowed to carry), giving each other advice or simply chatting to kill time. Most of them know each other from the “travels” or just because Solotvyno is a small place where many people of the same generation know each other. Travelling frequently, they also get to know the officers at the border.

The queue is also the place where one can hear all the “local languages” (Russian, Romanian, Hungarian, Ukrainian) spoken by the citizens of both countries as well as the officers. I have witnessed situations in which the Ukrainian officers on duty spoke Ukrainian, Russian, Romanian and Hungarian (with one of them speaking all the four languages) and ones when the Romanian officers were speaking Romanian, English, Ukrainian, Russian. To give a more detailed example, an Ukrainian border guard, while controlling the passports of two women who were Romanian citizens, spoke Romanian and joked with them. When I asked him about his fluency in Romanian, he responded, “Well, after so many years spent here.”. Another example was an officer who happened to speak Romanian (to Romanian citizens) as well as Hungarian (to a German citizen whose name and surname indicated Hungarian descent). The language of the Ukrainian officers' communication with the locals was thus either Ukrainian or Russian. Once, I heard Romanian citizen saying “*keszenem*” (Hungarian for “thank you”) to Ukrainian passport officer while getting her document back.

My personal experience with Romanian passport officers was that they communicated with me either in Ukrainian, English or Russian, asking about drugs, alcohol, cigarettes, bigger amounts of money and my destination.

The “travellers”, using and mixing the “local languages”, would very often make jokes about each other and the officers. Solotvynians often complain about mistreatment of Ukrainian citizens by Romanian border guards and custom officers, who deny entry for “stupid reasons”: dirty car, non-original paint or car parts, the amount of carried goods or amount of petrol (while letting in Romanian citizens with the same amounts) or denying entry “just because”. Cars with Ukrainian number plates always form a minority and the drivers and passengers of such cars mostly know one another. When the queue (here I refer to my experiences with the queue “to Romania”) is long, they leave their cars to chat and exchange experiences. Solotvynians mix languages switching between Romanian and Russian (less often

Hungarian⁶). The stories I heard referred to their cars: petrol tank capacities -the original and the fixed one, amount of petrol allowed to be carried, whether it is allowed to carry additional petrol in the petrol can -according to my informants it was allowed to carry additional 15 litres but “sometimes they [Romanian customs officers] allow it, sometimes not”) and the experiences with Romanian passport and customs officers. They would also complain that at the same time when “Ukrainians” are not permitted to carry even the legal amount, “Romanians” could carry even 40 litres. One of my informants claimed to have pointed this out to a Romanian officer, only to hear in response “that is because they carry it for private use and you carry it for sale”. A popular subject of conversations was also price of petrol, which was going up in both countries but the profitable difference remained.

As frequently observed on other border crossings, “travellers” know the schedule of (mostly the Romanian) shifts and find some of them (both the whole shifts and individuals) more -or less -“friendly”. Different attitudes by both sides (the citizens and repression apparatus, to simplify this rather complicated relation⁷) are applied while crossing the border and controlling the “travellers” both ways, with the Ukraine to Romania direction generating much more tension and more strategies to overcome it. For example, some people cross the border at night to avoid the queue, others do it in daytime to avoid any suspicions. Almost nobody goes “to Romania” when there is a rumour that “they are not letting ours in”. In such instances everybody waits for a better time or a better, more friendly shift.

At Romanian customs there operates an ununiformed man (Solotvynians refer to him as “the boss”), who, according to my informants, is “very nasty” towards Ukrainian citizens, and is known for checking in a very detailed manner the chosen cars (including insurance and the *tehosmotr* -vehicle inspection documents) and their passengers’ documents (passport, visas, photographs). The man is believed to be not only a bureaucrat but also a martinet -doing much more than officially obliged to. “My driver” told me the story whereby “the boss” tried to prove that his car had been reported stolen in Bucharest in 1997 (despite the fact that it wasn’t his first visit with this car to Romania and earlier he would visit Hungary, Yugoslavia and Poland without a single problem). The car was confiscated and given back after three months without any compensation or even apologies. Since then, “the boss” was supposed to be even more nasty to him.

Another “problematic” story I can recall here refers to a man who claimed that on his last visit to Sighet, the Romanian passport officers destroyed a hologram on his Romanian visa (making it invalid), which he noticed only after coming home. He wanted to complain but could not cross the Romanian passport control, so he crossed the Ukrainian control point and talked to the first met

⁶ An illustrative example is the driver I travelled with, aged around 40, ethnic Ukrainian, apart from his mother tongue fluent in Russian and Hungarian, and communicative in Romanian. He would use Romanian when speaking to Romanians (Romanian citizens of Romanian ethnicity), whereas speaking to Solotvynian Romanians (if the conversation was started in Romanian), he would rather switch to Russian, while freely chatting with Solotvynian Hungarians in their mother tongue (even more often than in Russian).

⁷ Quoting Etienne Balibar: [borders] are, in sum, the point where even in the most democratic of states, the status of citizen returns to the condition of a “subject”, where political participation gives way to the rule of police. They are the absolutely nondemocratic, or “discretionary” condition of democratic institutions (Balibar 2004: 109).

Romanian border guard (I met him between the two control points), who advised him to apply for a new visa stating that the old one got destroyed so that the new one would be issued free of charge. As a handicapped person, he was supposed to be granted a free visa anyway but still would have to travel to the consulate in Chernivtsy, which takes effort (especially for a handicapped person), time and money. According to both the man and “my driver”, it was one of the examples of violating the Ukrainian citizens’ rights by Romanian officials.

b) Storage places

Sometimes shuttle traders carry the goods directly to the market in order to sell it, sometimes just to bring them to their unofficial storage places. Goods carried to the Sotolvynian market are stored in private houses and apartments in Sighet with the use of informal networks joining the efforts of the Sotolvynians and Sighetians. A smaller-scale phenomenon is carrying the goods from Romania to Ukraine. I have personally participated in gathering imported jellies in one of this kind of places, I have also been told about bringing meat. Much more common is bringing “Romanian” goods (that is, goods bought in Romania, usually fruits and vegetables) for private use by the shuttle traders on their way back.

c) The market

I find the market in Sighet particularly important because of Sotolvynians’ activity there and consequently my description of the place is limited to this subject. By some stalls, selling sunflower seeds, spices, instant soups, toilet paper, sweets and sunflower oil, people speak Russian and Ukrainian, sometimes Hungarian, switching to Romanian while communicating with the customers. The most “Ukrainian” part of the market is the street leading from Piata Libertati, where, apart from the above mentioned goods, one can also buy cigarettes.⁸ Trading in cigarettes is much less open than in other goods and, as my informants explained, in different parts of the market there are “Romanians”, “Gypsies” and “Ours” selling them. The “Ours” cross the border almost every day (on foot or by bicycles) and most of them carry the allowed amount of two packets of cigarettes (still profiting from price differences between the two countries). There also operate people specialising in buying up cigarettes from the shuttle-traders. The same applies to other goods as well, some people just carry the goods and sell them to the bulk traders, others do both the carrying and the trading, while others still (the inhabitants of Sighet) specialise in storing the goods for the Ukrainian sellers. However, according to my informants, most of the shuttle-carriers are of Romanian citizenship as entering into Ukraine is much easier for them than entering Romania for Ukrainian citizens.

Regardless of the citizenship, sellers in the market seem to know each other very well. Sotolvynians would chat with the Sighetans and my Sotolvynian interlocutors would advise me about the best “Romanian” stalls selling vegetables, *brinza* or *tsuica*, helping in communication with Romanian sellers (of whom admittedly some spoke Ukrainian⁹ or, to a lesser extent, Russian).

⁸ The sellers that I talked to said that this place is occupied by people from Sotolvyno, ”so you can always ask for help there”.

⁹ The ones who did were the Ukrainians from Romania (Sighet and surrounding villages) that can be met at the market and the border as well as in the shops in Sotolvyno. Interestingly, these “Romanian Ukrainians” often communicate with Sotolvynians in Romanian.

The goods carried from Sighet to Soltvyno are tangerines, oranges, potatoes and tomatoes but for personal use than rather for commerce. It is difficult to estimate how much the shuttle traders and sellers earn from their activities as they reluctantly spoke about money. They would nevertheless admit that it is much better than sitting at home and doing nothing. My driver (a door keeper) said that he earns around 50 UAH (ca. 20 RON) from each visit and sometimes would spend that money on fruits and vegetables. He treated it just as “going to the market”, “killing the time”.

d) A significant meeting.

I would like to turn to one particular event that I find significant for the above-mentioned issues, and which serves as a good illustration for my border-related studies. On the way to the market, the driver I was going with spotted a car with Romanian number plates parked next to a bar. We stopped and talked (in Russian) to the owner and then entered the bar to have some coffee. The car owner happened to provide help to the people from Ukraine applying for Romanian citizenship, which requires a set of bureaucratic procedures (registration in Romania, visiting courts, sworn translations, accountancy etc.). The man was from Soltvyno and held both the citizenships as well registration in Sighet (compulsory to obtain Romanian citizenship), his son was studying in a Ukrainian secondary school there. Despite his Romanian citizenship and ethnicity, he was quite critical towards Romania and Romanians. Speaking of Romania, even though the conversation took place in this country, he used words “they” and “there”.¹⁰ He complained about corruption, chaos and complete lawlessness at the border-crossing (“that’s why they don’t want them in the EU”¹¹). He claimed that Romanian officers do not follow, and very often do not even know, the rules. Very often they would refuse to let the old cars in, claiming that they do not have original parts but do have “fixed” petrol tanks (so that they can fit more petrol) etc. According to the man, these accusations were very often unjust as the officers do not know what the original cubic capacity of certain cars is (that would refer mostly to the old types of Mercedes). His idea was to get official confirmation from an official Mercedes dealer about the technical details of certain models to avoid the accusation of “fixing the cars”. The gentlemen also exchanged their knowledge on customs law and the amounts of certain goods to be carried and the fact that, again, the customs officers either did not know or misinterpreted the laws.

Meanwhile, his clients entered the bar. One of them was a young man with some documents, whose problem was that a Romanian notary issued them with his name and surname in their Romanian version, while officially he should use the Latin transliteration of the Cyrillic version provided in the Ukrainian passport. There was also a couple, obtaining some documents for him and taking a train to Bucharest.

¹⁰ Complaining about Romania was a very common motive in this research. One Soltvynian, met at the market in Sighet, after getting to know the subject of my research said “Wouldn’t it be better to write about those Gypsies?”, and pointed to the crowd of Romanian citizens gathered in the market. “My driver” added that Romania is a poor and devastated country, which makes European Union invest plenty of funds without any benefit and that the EU does not want “them” in the Schengen zone because the scale of corruption.

¹¹ Presumably he meant the Schengen zone.

Political and historical embeddedness of the border issue

The Ukrainian- Romanian (EU- non-EU) border on the Tisa cuts across the historical legacy, dividing “the one and the same” territory, introducing something new, changing the idea of “the sameness”. As most of the world’s borders, it was imposed on the local inhabitants. Establishing the border, each change in the border policy and visa regime, opening and closing the border crossings impacts the lives of the borderlanders (the concept coined by Hustings Donnan and Tomas Wilson). Each time, the political decision comes from somewhere else: Budapest, Vienna, the Versailles, Moscow, Kyiv, Brussels, Schengen, as a matter of agreement or a compromise between the international political and economic elites.

With its multiple aspects and diverse impact on the life of the borderlanders, the border serves as a selective gate (according to the situation, potentially both open and closed) and a barrier for information, commodities, capital and people, creating different attitudes as well as local specificities. It raises questions about the role the borders in general play in cementing internal and international (global) social inequalities by being more open for the capital and commodities than for people and treating unequally the people according to their citizenship and wealth (Anderson 2001; Donnan and Wilson 2010). In this article I refer mostly to local social and economic activities (un)limited by the borders. To quote Donnan and Wilson: *International borders still demarcate separate national and state spaces, they still enclose some things (...) that give substance to social, political and economic life [and] still remain remarkably fixed in place (.). All borderlands we have encountered in the ethnographic record, and all we have experienced in our professional lives, have shown themselves to be zones of a remarkably wide variety of legal and illegal transborder economy and society. Whether it is in the form of such things as agricultural production and cooperation, labour migration, marriage, smuggling or just pure friendship, borders are punctured in myriad ways which often subvert the state’s international relations, the state’s own design for its borders* (Donnan and Wilson 2010: 6-7). Border-related processes observed in the Solotvyno-Sighet area can also serve as indicators of the processes applicable to both countries, and their international relations. They can be observed in the entire Central-East Europe, with analogies that can be found in other parts of the world.

Concluding remarks

As I have stated, the article was not based on long-lasting fieldwork but, in my opinion, it can still be considered an ethnography. The stories and the relations of the individuals that I mentioned provide us with a local perspective on historical, political and economic issues in the region. Applying this kind of ethnographical research to border and borderland studies, the social and cultural phenomena of border and multi-ethnic environment, my study also points to the strategies of the local communities (the borderlanders) directed at the social, economic and political change and dealing with the new realities, understood here as dynamic structures.

Bibliography

- Anderson J. (2001), *Theorizing State Borders: ‘Politics/economics’ and Democracy in Capitalism*, *CIBR Working Papers in Border Studies*.
- Balibar E. (2004), *We, the People of Europe? Reflections on Transnational Citizenship*, *Princeton University Press, Princeton and Oxford*.

- Batt J. (2002), *Transcarpathia: Peripheral region at the "Centre of Europe" in Region, State and Identity in Central and Eastern Europe*, edited by J. Batt and K. Wolezuck, Routledge, London, pp. 155 -177.
- Boar N. (2006), *The Cross Border Relations in the Maramures Region -Interrelations Transfrontalieres dans la Region Maramures - Марамуреушкі Транскордонні Взаємовідносини*, Cluj-Napoca 2006.
- Byrska-Szklarczyk M. (2010), "Granica jest po to, żeby chodzić" -krajobraz kulturowy Mrówek z Medyki, in: M. Zowczak (ed), *Na pograniczu "nowej Europy"*, Polsko-ukraińskie sąsiedztwo, Wydawnictwo DiG, Warszawa, pp. 181 -204.
- Donnan H. and Wilson T. (2010), *Ethnography, security and the 'frontier effect' in the borderlands*, w: H. Donnan and T. Wilson (ed.), *Borderlands. Ethnographic approaches to security, power and identity*, University Press of America, Lanham -Boulder -New York -Toronto -Plymouth, pp. 1-20.
- Ferrer-Gallardo X. (2006), *Theorizing the Spanish Moroccan Border Reconfiguration: Framing a process of Geopolitical, Functional and Symbolic Rebordering*, *CIBR Working Papers in Border Studies*.
- Gołębiewski J. (2010), *Drobny handel wahałtowy na pograniczu polsko-ukraińskim w ujęciu antropologicznym*, in: M. Zowczak (ed.), *Na pograniczu "nowej Europy"*, Polsko-ukraińskie sąsiedztwo, Wydawnictwo DiG, Warszawa, pp. 171 -180.
- Makara N. [Макара Н.П.] (1982), Солотвина, in: *История городов и сел украинской ССР. Закарпатская область*, ред. Н.Н.Семенюк, И.М. Гранчак, С.Ю.Пруница и другие, Киев 1982, pp. 468-477.
- Maryna V. [Марына В.] (2002), *Первые письменные упоминания о населенных пунктах мараморского комитата, «Карпатика -Carpatica» № 14*.
- Molnár J. and Monár I. (2005), *Kárpátalja népeisége és magyarsága a népszámlálászi és népmozgalmi adatok tükrében*, Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség, Beregszász.
- Palágyi A. (2011), *Русский язык как lingua franca в закарпатском городе солотвино в наши дни (с привлечением параллельных примеров из Приднестровья и Гагаузии)*, кандидатская диссертация, Лингвистическая Докторская Школа, Филологический факультет, Университет им. Лоранда Этвеша, Budapest.
- Zan M. [Зан М.] (2010), *Закарпаття в контексті легальної та нелегальної міграції до країн Європейського Союзу*, «Історичні Студії», вип. 3, pp. 118-134.

Activitatea corală la Rona de Sus între anii 2000-2014: 65 de ani de la înființarea corului «Roneanski holose» (Vocile Ronei) din Rona de Sus¹

Irina Liuba Horvat

Хорова діяльність у Вишній Рівній впродовж 2000-2014 років: 65 років від заснування українського хору «Ронянські голоси»

Резюме: Під керівництвом диригента Джета Петрецькі хор «Ронянські голоси» демонструє чудові якості тонкості, однорідності, ясності інтерпретації представлених пісень. Слід згадати, що хор і диригент, виконали свою місію, завдяки отриманими винятковими результатами у інтерпретації української та румунської народної музики і залишаються у пам'яті громадськості через точність інтерпретації оригінального та автентичного репертуару.

Хор «Ронянські голоси» є самобутнім та неповторним зі своїм особливим звучанням. Він черпає своє натхнення із народних джерел, збагачує перлини співучого фольклору українців. А творчий внесок і здібності талановитого митця та диригента Джета Петрецькі в скарбницю хору, збагатили творче життя колективу.

Успіхи, досягнуті в різних національних і міжнародних фестивалях повинні бути гордістю для українців Румунії. Хор і його керівник мають бути підтримані у своїй роботі, а українська громада має шанувати їхню діяльність, яка здійснюється задля збереження культури та української ідентичності.

The choir of Rona de Sus in the period 2000-2014: 65 years from the set up of the «Roneanski holose» choir (The Voices of Rona) of Rona de Sus

Abstract: Under the conductor Geta Petrețchi, the choir The Voices of Rona showed superior qualities of accuracy, uniformity and clarity in performing the songs.

It is worth mentioning that both the choir and the conductor have achieved good results and enriched the broader and broader record of the Ukrainian and Romanian folk music bringing to the public accurate interpretation and an authentic repertoire.

The choir The Voices of Rona is unique due to the interpretation of the folk songs and enriches the Ukrainian melodic registry. The talented conductor with artistic creativity, Petrețchi Geta, enriched the record of the choir.

The successes achieved at various national and international festivals should be a pride for the Ukrainians in Romania. Moreover, they should be given support in their work and thanked for their activity dedicated to the Ukrainian community. The choir is a pearl and the pride of all the Ukrainians in Romania.

Cuvinte Cheie: Activitate corală, Uniunea Ucrainenilor din România, cântece tradiționale, identitate culturală, corul Vocile Ronei

Keywords: Choral activity, Union of Ukrainians in Romania, traditional songs, cultural identity, the choir Voices of Rona

Printre formațiile corale de amatori din județul Maramureș se numără și corul mixt «*Roneanski holose*» (Vocile Ronei) din comuna Rona de Sus, care a luat ființă în toamna anului 1949 sub conducerea învățătorului Nicolae Oprișan, sprijinit de alți colegi de muncă, un cor cu oameni puțini, dar cu o dorință mare.

¹ Acest material a rezultat în urma cercetării „Minoritatea ucraineană din nord-vestul României”

Deși comuna are câteva mii de locuitori, corul niciodată nu a fost prea numeros, a trăit din acuratețea și calitatea vocilor care l-au compus, exprimate printr-o caldă muzicalitate. A participat la multe festivaluri - concursuri unde a obținut numeroase premii, diplome, a realizat schimburi de spectacole cu formațiile artistice din satele limitrofe, propagând peste tot un mesaj sincer de prietenie și dragoste între oameni.

De-a lungul timpului, la conducerea corului au fost mai mulți dirijori (învățători, profesori) care au desfășurat o activitate intensă, plină de dăruire și pasiune pentru ca acest cor să fie recunoscut și apreciat.

În activitatea acestei formații corale, nu premiile sunt căutate, cât mai ales contribuția sa la permanentizarea mișcării corale din zonă. Sunt mulți ani de continuitate în muncă, fără ca insuccesele să-i diminueze elanul și să-i afecteze activitatea de culturalizare pe care și-a propus-o de la înființare.

O perioadă de timp activitatea corală a fost întreruptă, după ultima deplasare în Ucraina în toamna anului 1990 și până în 25 -26 august 1997, când au avut loc filmările pentru emisiunea „Conviețuiri” de la TVR1 a formației vocal-instrumentale „Cervona calena” (Călina roșie -coordonator prof. Miroslav Petrețchi) și a corului de copii de la Școala -Rona de Sus, clasele V-VIII (coordonator, prof. Geta Petrețchi), în livada domnului Petrețchi.

La inițiativa domnului prof. Miroslav Petrețchi, membrii corului care au mai rămas au fost adunați de către domnul profesor Elek Opreșan, fost dirijor de cor, pentru înregistrarea cântecului „Nese Halea vodu” și în acest fel corul și-a reînceput activitatea, iar în anul 2000, cu un an întârziere, și-a sărbătorit a 50 -a aniversare, fiind susținut în totalitate de către Uniunea Ucrainenilor din România,

Activitatea corală la Rona de Sus între anii 2000-2014: 65 de ani...

primind denumirea de “Roneanski holose” (Vocile Ronei).

Începând cu anul 2000 d-na Geta Petrețchi a preluat în totalitate conducerea acestei formații corale, reunind-o cu ansamblul de cântece și dansuri “Sokole” (Șoimii) deja existent, a îmbogățit repertoriul cu muzică religioasă și laică, colinde precum și lucrări din literatura muzicală ucraineană. Astăzi corul reunește în jur de 40 membrii printre care se numără tineri elevi -liceeni, studenți, învățători, educatori, profesori, simplii muncitori, ba chiar și fondatori și dirijori ai acestui cor cum ar fi: doamna prof. Maria Oprișan, înv. Nicolae Ardelean, prof. Elek Oprișan, înv. Ileana Dan, înv. Hafia Dzeabeniuc, înv. Maria Ardelean, prof. Vasile Frasin, Maria Popadiuc, educ. Natalia Semeniuc etc., care foarte punctual și cu mare seriozitate vin la toate repetițiile.

În toți acești ani au participat la foarte multe festivaluri în țară, dar și peste hotare, de fiecare dată fiind sponsorizați de către U.U.R., obținând numeroase premii și diplome, multe dintre activitățile fiind înregistrate și difuzate pe posturile de la TVR.

La a 60-a aniversare a corului care a avut loc pe 20 septembrie 2009, doamna învățătoare Ileana Dan (președinta organizației de femei al filialei UUR Maramureș), membră devotată a corului, a publicat cartea „Corul ucrainean <<Vocile Ronei>>” lucrare finanțată de UUR.

În anul 2000 a luat ființă ansamblul de cântece și dansuri „Sokole” (Șoimii - coord. prof. Geta Petrețchi), care prezintă o suită de dansuri tradiționale specifice din comuna Rona de Sus „Po ruskei”, dans tematic „Leteti halka”, Hopak, „Oi, Maricico!” etc.

Istoric Vocile Ronei, Sokole:

Putem afirma faptul că munca celor 40 de coriști și a dirijorului lor continuă să reprezinte profesionalismul de înaltă clasă. Se poate remarca eleganța interpretării și respectării stilului muzical, omogenitatea vocală și sensibilitatea în frazare, ținuta scenică exemplară, repertoriul de concert bine gândit. Admirăm, de asemenea, și respectăm truda nevazută a artiștilor, responsabilitatea asumată, dorința de competitivitate. Ar trebui ca la concertele date de către aceștia să asiste toți, să se știe că ucrainenii din România au o «nestemată corală» pe care trebuie s-o păstreze în suflet, să o protejeze și să o facă cunoscută.

Hopak

Oi, Maricico!

Po ruskei

Leteti halka

Activitatea corală la Rona de Sus între anii 2000-2014: 65 de ani...

Festivalul „ProEtnica” - Sighișoara 2001, 2006, 2007, 2009

Festivalul Internațional „Rodoslav” - Ivano-Frankivsk, Ucraina 2002

Sub bagheta, dirijoroarei sale Geta Petețchi, corul Vocile Ronei demonstrează calități superioare de acuratețe, omogenitate, claritate a interpretării cântecelor prezentate.

La acest moment aniversar se cuvine să amintim că și-au îndeplinit în timp menirea prin rezultatele lor de excepție obținute în peisajul tot mai bogat al interpretării melosului popular ucrainean și rămânesc, impunându-se publicului prin acuratețea interpretării, printr-un repertoriu original, autentic. Succesul obținute la diferite festivaluri naționale și internaționale ar trebui să fie o mândrie pentru noi toți, ar trebui să -i susținem în munca depusă și să le mulțumim pentru toată activitatea lor în folosul comunității noastre.

Concert la Opera Română din Cluj-Napoca, „Bună Seara Ucraina” martie 2013, Corul Mixt, „Vocile Ronei” și Ansamblul, „Sokole”.

Pentru tot ce ne oferă Corul Vocile Ronei și pentru tot ce reprezintă în continuare pentru noi, le doresc din inimă un sincer: ”La mulți ani!”

Поняття «гуцул» та «Гуцульщина» в контексті польових етнологічних досліджень в долині ріки Рускова (Ruscova) повіту Марамуреш (Румунія)¹

Томаш Косек

Conceptul de «Huțul» și «Huțulschyna», în contextul cercetărilor etnologice de teren din Valea Ruscovei, jud. Maramureș (România)

Rezumat: *Articolul este scris pe baza unor considerente preliminare și în urma cecetării efectuate de autor pe teritoriul Maramureșului românesc, în special de pe valea râului Ruscova. Cercetatorul, bazându-se pe reflecția antropologică modernă, încearcă să arate că, deși conceptul de Huțul și Huțulschyna, au o istorie reflectată în literatura științifică și de popularizare poloneză și ucraineană, totuși, în opinia autorului, utilizarea sa modernă necesită o reflecție mai profundă, și, probabil, și de construcție în acest sens.*

Acest lucru s-a întâmplat și cu alte concepte «evidente» în științele umaniste, precum cele de orientalism sau balcanism. În ceea ce privește considerentele sale principale, autorul menționează posibilele provocări de cercetare cu care trebuie să ne luptăm în studiile pe granița româno-ucraineană.

The concept of «Hutsul» and «Hutsulshchyna» in the context of field ethnological study in the valley of the Ruscova River in the Maramuresh county (Romania)

Abstract: *The article presented here was developed on the basis of the preliminary reflections and field studies in the Romanian Maramuresh conducted, among others, in the valley of the Ruscova River. The researcher, by making use of the contemporary anthropological reflection, attempts to show that although the concepts of «Hutsul» and «Hutsulshchyna» have their own history in the scientific and popular science reflection in both the Polish and Ukrainian literature, the use of both categories requires, according to the author, a deeper reflection and possibly even a deconstruction.*

In the humanities, the similar case was with such «obvious» concepts like «orientalism» or «Balkanization». As a side note to the main reflections, the author points to the potential research.

Cuvinte Cheie: *Concept, Huțul, «Huțulschyna, context, literatura științifică, ucrainenii din Maramureș, Munții Maramureșului, antropologie, etnonimie, proveniență*

Keywords: *Concept, Huțul „», Huțulschyna, context, scientific literature, Ukrainians in Maramureș, Maramureș Mountains, anthropology, ethnonym, origin*

З 2008 року я зосереджуюсь перш за все на дослідженні української національної меншини, яка проживає в румунському Марамуреші. Дещо на мангінесі мого досвіду роботи на місці і досліджень, а також кабінетних роздумів, з'явилося питання, пов'язане з поняттями, розміщеними в заголовку: «гуцул» і «Гуцульщина». Генезис цієї рефлексії сягає коренями до деяких розмов з інформаторами з Марамурешу, та опрацювання деяких

¹ Наукова праця фінансувалася з коштів на наукову діяльність в 2009-2011 роках як дослідний проект в межах гранту наукового керівника KBN (NN 109223636) під керівництвом професора д-р наук Александри Посерн-Зеленської. Перша версія статті з'явилася в: Justyna Cząstka-Kłapata, Jan Sześewski, *Kultura współczesnej huculszczyzny w tekście Czy w rumuńskim Maramureszu mieszkają Huculi? Kilka uwag o kategorii Hucul i Huculszczyzna w kontekście marmaroskim* (Культура сучасної гуцільщини в тексті «Чи в румунському Марамуреші проживають гуцули? Декілька зауважень про категорію гуцул і Гуцульщини в мармароському контексті), Краків 2010, с. 45-64).

джерел, де я зустрічав інформацію, наче б то частина українських мешканців румунського повіту Марамуреш належала до гуцульської групи. Оскільки в мармароському контексті час від часу я натрапляв на питання, пов'язані з гуцульськією, я вирішив, що варто присвятити трохи уваги і задуматися над тим, що означає гуцульскість. Представлений читачеві текст - це результат все ще часткових роздумів на цю тему. Проблематика, особливо частина теоретичних роздумів над категоріями «гуцул» і «Гуцульщина», вимагає моїх подальших пошуків в літературі, і звісно ж, численних дискусій, як зі знавцями гуцульської тематики так і моїми приятелями і менторами з антропологічно-етнологічної сфери.

Назва представленої статті з одного боку вказує на те, що я торкатимуся в ній питань, пов'язаних з наступними поняттями: категоріями гуцул і Гуцульщина, а з іншого боку я застосую їх в контексті місцевості долини ріки Рускова (Ruscova) в румунському повіті Марамуреш. Визначення місцевих спільнот під назвою гуцули, які мене цікавлять, та території їх проживання як Гуцульщини, має певну історію в етнографічній літературі, проте я не відстоюватиму однозначну позицію щодо таких поглядів. Я більше зацікавлений у тому, щоб знайти джерела і методи формування «уявлення» понять гуцулів і Гуцульщини, а також показати контекст їх сучасного використання в місцевих спільнотах долини Рускова (Ruscova).

Я вважаю, що приглянувшись до обох категорій-понять не вдасться обійти контексту їх використання. Додатково я стверджую, що вони вимагають навіть певної деконструкції, оскільки утворені і поширені в XIX ст. категорії не можуть безкритично переноситися на місцеві спільноти XXI ст. Більше того, я вважаю, що такі живі і модні поняття, доказом чого є численні свята і гуцульські фестивалі, гуцульські товариства і спілки, є категоріями, не тільки присутніми в долині ріки Рускова (Ruscova), але також дуже привабливими і впливовими на суспільну практику тамтешніх еліт - етнічних лідерів.

Беручи до уваги те, що деякі з моїх читачів не займаються гуцульською тематикою, свій висновок я розпочну від скороченого представлення основної інформації про гуцулів і Гуцульщину. Після чого перейду до обговорення історії членів цієї групи, які проживають в румунському Марамуреші. У наступній частині я хотів би зробити декілька зауважень і вступних припущень на тему понять гуцул і Гуцульщина. Під кінець, на декількох прикладах я покажу, що аналізовані поняття виступали і виступають надалі в долині ріки Рускова (Ruscova) хоч в різних суспільних контекстах.

Гуцульська тематика досить широко представлена в польській і українській науковій літературі². Гуцули найчастіше визначаються в літературі як етнографічна група³, хоч трапляються дослідники, які

² Огляд і аналіз найбільш відомих праць, присвячених гуцулам і Гуцульщині читачі знайдуть в т.ч. в: М. Kropiwnicki, W. Zakowski, *Przegląd wybranego piśmiennictwa na temat pasterstwa na Huculszczyźnie* (Огляд обраної літератури на тему скотарства на Гуцульщині), [в:] *Pasterstwo na Huculszczyźnie Gospodarka-kultura-obyczaj*, (Скотоводство в Гуцульщині. Економіка-культура-звичай), Ред. J. Gudowski, Варшава, 2001, с. 225-235; W. Blacharska, *Доробок польських етнографів і музеєзнавців в пізнаванні Гуцульщини*, [в:] „Плай” том 25, с. 25-38, *Гуцульщина. Історико - етнографічні дослідження*, Ред. Ю. Г. Гошко, Київ, 1987, с. 10-22, Р. Чмелик, *Етнографічні дослідження Гуцульщини після другої світової війни*, [в:] „Плай” том 25, с. 39-44.

³ *Українці. Історико - етнографічна монографія у двох книгах*, Ред. Анатолій Пономарьов,

ототожнюють їх з етнічною групою⁴ українського народу⁵. Ще інші вважають, що хоч вони і становлять етнографічну групу, проте не українську, а частину ширшої групи - народу Карпатських русинів⁶. Сама Гуцульщина має бути натомість історично-географічною частиною України⁷, з певними фрагментами на території румунського Марамурешу і Буковини⁸, або ширше - Східних Карпат, з незовісім визначеними кордонами⁹. Подібно як і згадувані межі, так і походження етноніму гуцул¹⁰ викликає до цього часу чимало розбіжностей, а результатами дискусії стали декілька теорій і гіпотез, які виводять цю назву в т.ч. від: слова «кочул» яке мало б бути пов'язане з кочовим способом життя, притаманним також гуцулам, від румунського слова «хоц-хоцул» розбійника, а розбійництво, свого часу, було популярним заняттям на території, яка визначається як Гуцульщина. Донині в науковому середовищі немає спільного погляду, щодо походження гуцульського населення¹¹.

Джерела зацікавленості населенням, яке називають гуцулами і територією їх проживання, слід шукати в декількох чинниках. В кінці XVIII ст. з'явилася течія захоплення горами і їх мешканцями, що вилилось у виникненні численних публікацій подорожньо-краєзнавчого характеру¹², доповнених згодом, в епоху романтизму, з однієї сторони етнографічними описами фольклору, з іншого літературними творами, глибоко просякнутими культурою карпатського люду¹³. Черговим чинником, який

том 1, Опішне, 1999, с. 136; *Етнографія України*, Ред. С.А. Макаруч, Львів, 2004, с. 140-141, Z. Libera, Фізіономія і характер гуцулів, [в:] *Huculszczyzna, jej kultura i badacze*, (Гуцульщина, її культура і дослідники), Ред. J. Stęszewski, J. Cząstka-Kłapyta, Краків, 2008, с. 119.

⁴ З. Ясевич вважає, що обидві категорії часто, як в минулому так і сьогодні, використовуються взаємозамінно, що веде до термінологічної розбіжності. Див.: Z. Jasiewicz, *етнографічна група*, [в:] *Słownik etnologiczny. Terminy ogólne* (Етнологічний словник. Загальні терміни), Ред. Z. Staszczak, Варшава-Познань, 1987, с.147.

⁵ В. Жайворонок, *Знаки української етнокультури. Словник-довідник*, Київ, 2006, с. 163.

⁶ T. Figlus, *Past and present of Hutsulshchyna as the Carpathian borderland region. Remarks on changes of spatial structures, Ethno-cultural specificity and heritage*, [в:] *Historical regions divided by the borders. Cultural heritage and multicultural cities. Region and regionalism*, № 9, т. 2, Лодзь-Ополе, 2009, с. 143; П. Р. Магочій, *Народ нивідкы*, Ужгород, 2007, с. 24., П. Р. Магочій, *Наша Отцюзнина*, Ужгород, 2005, 8-9.

⁷ В. Жайворонок, *op. cit.*, с. 163.

⁸ T. Figlus, *op. cit.*, с. 143.

⁹ Дискусія на тему меж Гуцульщини має вже свою довгу «традицію», яку обговорює А. Вельоха в тексті *Карта Гуцульщини*, [в:] «Плай» том 25, Варшава, с. 5-24. На цей текст я часто посилаюся у своїй статті.

¹⁰ Детальний аналіз більшості гіпотез про походження етноніму *Гуцул* зацікавлені знайдуть на сторінках статті: М. Худаш, *До питання походження назв Бойки, Гуцули, Лемки*, [в:] «Народознавчі Зошити», т. 3, Львів, 1998, с. 299-318.

¹¹ P.M. Dabrowski, „*Discovering*” the Galician Borderlands: The Case of the Eastern Carpathians, [в:] *Slavic Review*, Vol. 64, No. 2 (Summer, 2005), с. 384.

¹² Z. Libera, *op. cit.*, s.119; *Dawne Pokucie i Huculszczyzna w opisach cudzoziemskich podróżników: wybór tekstów z lat 1795-1939* (Давнє Покутя і Гуцульщина в описах іноземних мандрівників: добірка текстів 1795-1939 років), Ред. R. Brykowski, Варшава, 2001.

¹³ E. Lesisz, *Specyfika dziewiętnastowiecznych badań etnograficznych nad kulturą huculską* (специфіка дев'ятнадцятістітх етнографічних досліджень над гуцульською культурою), [в:] *Łemkowie, Wojkowie, Rusini. Historia, współczesność, kultura materialna i duchowa* (Лемки, бойки, русини. Історія, сучасність, матеріальна і духовна культура), Ред. S. Durda, B. Halczak, A. Ksenicz, J. Starzyński, Легниця - Зелена Гура, 2007, с. 473; Й. Бориска, *Historia badań nad*

впливає на зростання зацікавленості і захоплення Гуцульщиною, стала музейна справа, яку започаткувала, в контексті обговорюваної території, Етнографічна виставка «Покуття», яку організував зокрема О. Колберг в Коломії в 1880 році¹⁴. Причиною організації виставки стала подорож імператора Францішка Юзефа в Галичину в цьому ж році. Усе це, в результаті, спричинилося до «відкриття» гуцулів і Гуцульщини в галицькому контексті, чи також польсько-українському¹⁵ і вплинуло на заснування певної моди на гуцулів і Гуцульщину на рубежі XIX і XX ст., яка продовжувалась також в міжвоєнний період¹⁶.

Однак зосередьмося на мить на гуцулах з Марамурешу. Марамуреш, який називають також Мармарошем, це історично-географічний регіон, який знаходиться на території України і Румунії. До закінчення I світової війни ця територія була угорським округом Мармарос, який входив у склад Австро-Угорської імперії. В результаті мирних договорів (10.09.1919 р.) колишній округ був поділений вздовж Верхньої Тиси між Чехословаччиною і Румунією. З румунської сторони залишилося близько 1/3 історичного Марамурешу, включаючи кільканадцять місцевостей, населених мешканцями руського - українського походження¹⁷. Зараз в межах Румунії існує повіт Марамуреш зі столицею в Бая-Маре, до складу якого, окрім румунської частини історичного Марамурешу, увійшли також околиці цього міста. В межах повіту, за з румунським переписом населення 2002 р. проживали 34027 особи, які ідентифікувались як українці, тобто приблизно 6,5% загальної кількості мешканців цього повіту, що становило також понад 55% загальної кількості українців в Румунії¹⁸. Частину русько-українських мешканців румунського Марамурешу визначають в літературі як гуцули. Деякі з дослідників називають гуцулами мешканців місцевості Вишівська Красна (Crasna Vișeuului) і Бистра (Bistra)¹⁹, які простягаються в долині ріки Вишеу (Vișeu). Інші, в свою чергу, зараховують до них також поселення сіл Руська Поляна (Poienile de Sub Munte), Репедя (Repedea), Рускова (Ruscova)²⁰ з долини ріки Рускова (Ruscova) та місцевості Вишня

Huculszczyzna i muzyka huculska (Історія досліджень Гуцульщини і гуцульської музики), [в:] *Huculszczyzna, jej kultura i badacze*, (Гуцульщина, її культура і дослідники), Ред. J. Stęszewski, J. Czastka-Kłapyta, Краків, 2008, с. 10.

¹⁴ J. Borysiak, *op. cit.*, с. 13.

¹⁵ P.M. Dabrowski, *op. cit.*.

¹⁶ J. Borysiak, *op. cit.*, с. 15; W. Blacharska, *op. cit.*, с. 36.

¹⁷ T. M. Trajdos, A. Wielocha, *Materiały do krajoznawstwa Marmaroszu w granicach Ukrainy* (Матеріали для краєзнавства Мармарошу в межах України), [в:] „Плаї” том 2001, с. 8-9; В Куреляк, *Українці румунської Мараморощини*, Львів, 2001, с. 4.

¹⁸ *Recensământul Populației și al. locuințelor 18 martie 2002, Vol. I Populație - structura demografică*, București, 2003, с. 680.

¹⁹ І. Панькевич, *Говір сіл ріки Руської Марамороша в Румунії*, Ужгород, 1939, с. 2. В тексті я використовую румунські назви місцевостей, хоч на табличках з назвою місцевості та на табличках на установах і школах використовується як румунський правопис так і українські відповідники.

²⁰ A. Wielocha, *op. cit.*, с. 19. Автор, пишучи про Гуцулів в Марамуреші, посилається на М. Орловича (імовірно, оскільки сам не подає бібліографічного посилання, що походить з *Ілюстрованого путівника по Східних Карпатах, Галичині, Буковині та Венгрії*, Львів 1914) та W. Fiszer, *Через Угорщину в Буковину*, [в:] „Ziemia” 1912, R. III, ч. 1, № 37; ч. 2, № 38; ч. 3, № 39; ч. 4, R. IV, № 2.

Рівня (Rona de Sus) і Вишівська Долина (Valea Vișeuului)²¹. Серед українських, угорських і румунських істориків ведуться суперечки про етнічний генезис поселень в цій частині Карпат. Кожна зі сторін пробує своїми, «незаперечно правильними» аргументами, переконати у своїй правоті і відстояти свою першість на цій території²².

Історично підтверджені згадки про частину згаданих місцевостей з'являються в другій половині XIV і на початку XV ст.²³. Руське поселення долини ріки Рускова (Ruscova) часом пов'язується з колонізацією князя Коріятовича в цей період, коли він наче б то переселив близько 60 тис. поселенців з Галичини на територію нинішнього Закарпаття. Три інші місцевості з долини ріки Вишеу (Vișeu): Вишівська Красна (Crasna Vișeuului), Вишівська Долина (Valea Vișeuului) і Бистра (Bistra), виникли в XVII - XVIII ст. і поселилися там переселенці з так званої закарпатської Гуцульщини²⁴.

На початку XX ст. лише деякі дослідники згадували про деякі місцевості, висуваючи різні теорії походження їх мешканців та їх етнографічну класифікацію. Серед них ми знайдемо прізвища С. Томашівського, С. Рудницького, В. Кубійовича, І. Панькевича²⁵, В. Гнатюка та М. Орловіча чи В. Фішера²⁶.

На карті Гуцульщини, опрацьованій А. Вельхою і опублікованій в одному з номерів «Плаю», автор представив в графічній формі більшість поглядів на тему територіальних меж Гуцульщини. На карті ми бачимо лише те, що В. Гнатюк зарахував мармароські поселення до Гуцульщини, включаючи заодно місцевості, які, принаймні на сьогоднішній день, не мають нічого спільного з русько-українським поселенством.

Поселенням з долини Ruscovej присвятив свою увагу також вже згаданий український мовознавець І. Панкевич. На підставі двох мовознавчих експедицій в 1932 і 1933 р. в селах Руська Поляна (Poienile de Sub Munte), Репедя (Repedea) і Рускова (Ruscova), в яких він провів близько 10 днів, ствердив, що мешканці цих місцевостей творять своєрідний етнографічний простір, відмінний від гуцулів, які проживають в долині ріки Вишеу (Vișeu) (Вишівська Красна (Crasna Vișeuului), Бистра (Bistra) і Вишівська Долина (Valea Vișeuului)). Про відмінності повинні були свідчити, на думку дослідника, значні розбіжності у вбранні, яке носили мешканці обох долин²⁷.

Нині про мешканців місцевостей, які становлять об'єкт мого зацікавлення, двічі писав польською мовою А. Вельоха. Перший раз в туристичному путівнику *Karpaty Marmaroskie*²⁸ (*Мармароські гори*)

²¹ В. Куреляк, *Гуцули Марамороцини: етнографічні проблеми*, [в:] „Вісник Львівського Університету. Серія Географічна”, № 22, Львів, 1998, с. 41-48.

²² Аналіз основних тез, пов'язаних з історією в т.ч. заселення Підкарпатської Русі до складу якої входив також Марамуреш, представлених українськими, російськими, русинськими і угорськими науковцями провів П. Р. Магочій в праці *The Shaping of a National Identity Subcarpathian Rus', 1848-1948*, Кембрідж, 1978, с. 105-129).

²³ І. Панькевич, *op. cit.*, с. 2.

²⁴ В. Куреляк, *Українці румунської Марамороцини*, Львів, 2001, с. 134.

²⁵ За: В. Куреляк, *op. cit.*, с. 6, 10-12.

²⁶ А. Wielocha, *op. cit.*, с. 19.

²⁷ І. Панькевич, *op. cit.*, с. 2.

²⁸ А. Кулевські, А. Вельоха, *Romania. Karpaty Marmaroskie (Румунія. Мармароські гори)*, Варшава, 1985, с. 15.

опублікованому в середині 80-х років разом з А. Кулевським. Автори стверджували у своїй публікації, що визначати мешканців долини ріки Рускова (Ruscova) як гуцулів цілковито безпідставно, оскільки, як аргументували автори, вони не займалися високогірним скотарством, але також випадково опитані мешканці самі не ідентифікували себе з гуцулами. Через кільканадцять років, в згаданому вже тексті *Карта гуцульщини*, Вельоха дещо змінив свої попередні погляди, відмовляючись від цих слів. Більш того, в пошуках відповіді на це питання, він апелював про необхідність проведення точніших і детальніших досліджень, які мали б однозначно вирішити питання присутності або відсутності гуцулів в долині ріки Рускова (Ruskova).

Про гуцулів в мармароському контексті пише також вже згадуваний румунський географ, спеціаліст з етнографії, В. Куреляк²⁹. У своїх публікаціях він пише про гуцулів, які проживають як в долині ріки Рускова (Ruscova) так і Вишеу (Vişeu) а також в місцевостях Вишня Рівня (Rona de Sus) та Луг над Тисою (Lunca la Tisa). Він згадує в них також про зібрані під час досліджень в 90-тих роках анкети, з яких випливає, що значний відсоток опитаних ним в віці понад 60 років ідентифікувалися з гуцулами.

Перш ніж перейти до аналізу власних поглядів на тему гуцулів і Гуцульщини в мармароському контексті, дозволю собі критично поставитися до обох категорій, які використовують сучасні дослідники і шанувальники культури Східних Карпат.

Якщо уважно прослідкувати класичні етнографічні описи, присвячені мешканцям території, яку визначають як Гуцульщина, то зауважимо, що категорія гуцул сповнена комплексом кількох або кільканадцяти повторюваних елементів, які використовують автори цих описів, вважаючи їх за об'єктивні. І так, гуцула характеризує визначене святкове вбрання, домівка і її облаштування, спосіб господарювання, мова, яку найчастіше вважають діалектом української, обрядовість, фізіогноміка чи характер, а також територія проживання. Це саме ті, як прийнято вважати в XIX і на початку XX ст., «об'єктивні» ознаки, дозволили говорити про гуцулів. Опираючись на ці відмітні риси, частина дослідників креслила етнографічні карти присутності гуцулів. Звернувши натомість увагу на персоналії авторів цих описів, зауважимо, що вони належали до середовища освічених еліт, приналежних або до наукових середовищ або входили в кола польської або української інтелігенції. А. Вельоха зауважує, і я підтримую його думку, що категорія Гуцульщини в значній мірі була вироблена дослідниками, які походять ззовні³⁰. Р.М. Дабовські пише про «відкриття» гуцулів³¹ передусім польською і потім українською інтелігенцією. На мою думку варто також підкреслити те, про що писав З. Лібера, що більшість описів Гуцульщини виникли на основі випадкових декількох екскурсій і зустрічей, найчастіше з випадковими людьми³².

Коротко підсумовуючи, згаданий підхід до питання гуцулів і Гуцульщини можна назвати «статичним». Дослідники, зосереджуючись на

²⁹ В. Куреляк, *Українці...*, с. 127-136; В. Куреляк, *Гуцули...*, с. 41-48.

³⁰ А. Wielocha, *op. cit.*, с. 23.

³¹ Р.М. Dabrowski, *op. cit.*.

³² Z. Libera, *op. cit.*, с. 121.

групі, яка їх цікавить, сприймали її «поверхнево», зовнішньо. Керуючись домінуючою парадигмою ведення досліджень, вони не намагалися поглянути на групу «з середини». У своєму зачаруванні не виходили поза сферу «екзотики» гуцулів, що становить цілком зовнішній аспект по відношенню до групи, яка становила об'єкт їх зацікавлення. Тим самим їх дослідження і публікації містилися в тодішній конвенції подорожі, краєзнавства і захоплення фольклором. Не маловажною залишалася також згадана випадковість в контактах з гуцульською групою. На даний момент антропологи схиляються до думки, що тривалість і інтенсивність їх досліджень тісно пов'язані з якістю висновків на тему групи, яка їх цікавить³³. Спробуймо тоді поглянути на групу, яка нас цікавить, «динамічно», враховуючи відмінні риси, важливі не лише для дослідника-гостя, але також для досліджуваної групи, що в результаті веде до великої кількості можливих ідентифікацій, про що йтиметься в дальшій частині.

Детальніше приглядаючись до питань формування етнографічних чи етнічних категорій, а в цьому конкретному випадку конструювання гуцульськості на картах етнографічних описів, то зауважимо, що маємо справу з багатоаспектними актами ідентифікації, про які писав Е. Арденер³⁴, з якими пов'язується ряд наслідків. Населення, яке проживає в частині території Східних Карпат, яка визначається як Гуцульщина, зарахували, ототожнили з гуцулами дослідники, які переважно не походять з описуваної території. Звернімо однак увагу, що в процесі цієї ідентифікації думка «найбільш» зацікавлених гуцулів з'являлася дуже рідко. Акти самоідентифікації мешканців гірських долин і схилів не були настільки пізнавально-привабливими для дослідників, як їх вбрання, ремесло чи обрядовість. Прибулі з міста дослідники володіли незвичайним атрибутом, невластивим людові, а саме „ідентифікаційною владою”, з якою тісно пов'язувався авторитет і *влада остаточного визначення світу*³⁵. За Е. Арденер можна констатувати також в гуцульському контексті, що зовнішня класифікація, з якою ми мали справу, а нерідко маємо і надалі, в деякій мірі творять цю описувану групу³⁶. Це саме дослідники, які походять з середовищ міської інтелігенції і прямують в гірській околиці, бралися описувати оточуючу їх «екзотичну» реальність. Я вважаю, що творячи описи, до складу, яких входили згадані вище елементи, створювали категорію не тільки Гуцульщини, але також, в значній мірі, категорію гуцула. Я вважаю, що можна ризикнути ствердити, що дослідники і літератори, які описують гуцульський світ, брали значну участь в створенні візерунку цієї групи. Я не хочу сказати, що гуцули не існували і не існують, однак в значній мірі дослідники їх «абстрагувати» з оточуючої реальності.

Проте це не значить, що акти приписування, які походять ззовні і пов'язані з нав'язуванням, відкидаються групою. Більше того, часто вони

³³ K. Nastrup, *Droga do antropologii. Między doświadczeniem, a teorią, (Шлях до антропології. Між експериментом і теорією)* Краків, 2008.

³⁴ E. W. Ardener, *Tożsamość i utożsamienie (Тотожність і ідентифікація)*, [в:] *Sytuacja mniejszościowa i tożsamość (Ситуація меншин і ідентифікація)*, Ред. Z. Mach, A. Paluch, Краків 1992, с.21-42.

³⁵ Там само, с. 22.

³⁶ Там само, с. 30.

відомі і акцептуються групою³⁷ і стають одним з елементів, які творять її ідентичність. Це також, очевидно, в значній мірі сприяє виникненню категорії «гуцул» серед частини мешканців румунського Марамурешу, що більш детально аналізуватиметься в дальшій частині статті.

На мою думку варто також проаналізувати поняття Гуцульщина. Як я вже згадував на початку, воно трактується з однієї сторони як історично-географічна країна, з іншої - як територія, населена гуцулами. А. Вельоха проводячи огляд найважливіших гіпотез на тему меж Гуцульщини зауважує, що до нині не вдалося встановити остаточних і загальноприйнятних меж цієї території³⁸. Якщо уважно прослідкувати долю формування меж Гуцульщини на картах етнографічних описів, можна зауважити, що дослідники визначали їх перш за все опираючись на «об'єктивні» показники, зафіксовані на території, які повинні були формувати комплекс культурних характерних ознак для гуцульської групи. Словом, про те, чи дане село є чи не є гуцульським поселенням вирішували, зокрема, такі чинники як будівництво і характер забудови, вбрання чи ознаки мови. Таким чином формовані зовнішніми дослідниками межі Гуцульщини тісно залежали від відповідних «об'єктивних» визначників уявленої ними гуцульськості, що в результаті призвело до того, що майже кожен, акцентуючи трохи інші відмітні риси, міг вималювати іншу карту. Що цікаво, до цього часу я не зустрів досліджень, в яких про межі гуцульськості свідчила б так звана свідомість досліджуваних. З антропологічної точки зору, створення цих етнографічних карт має визначені джерела, але також пов'язується з певними далекосяжними наслідками.

За А. Гуптою та Й. Фергюсоном³⁹ дуже довго в антропологічному понятті культури був присутній принцип певної єдності місця і людей⁴⁰, певного взірця культури і території. Створення карт, в тому числі етнографічних, стало проєктуванням уявлень на поверхню землі⁴¹, у цьому випадку віддзеркаленням уявлень етнографів про дану групу в просторі. Етнографічні карти трактуються як певного виду містифікація⁴², представляють здогадки про просторове розташування людей, племен і їх культури⁴³. Переконання про взаємно

³⁷ Там само, с. 30.

³⁸ A. Wielocha, *op. cit.*, с. 7.

³⁹ A. Gupta, J. Ferguson, *Poza „kulturę”: przestrzeń, tożsamość i polityka różnicy (Поза «культуру»: територія, ідентичність і політика відмінності)*, [в:] *Badanie kultury. Elementy teorii antropologicznej. Kontynuacje, (Дослідження культури. Елементи антропологічної теорії. Продовження)* Ред. М. Kempny, Е. Nowicka, пер. J. Giebułtowski, Варшава, 2004, с. 267-283; оригінальний текст: A. Gupta, J. Ferguson, *Beyond „Culture”: Space, Identity and the Politics of Difference*, In. *“Cultural Anthropology”*, 1992, 7(1), pp. 6-23.

⁴⁰ Там само, с. 280.

⁴¹ T. Winichakul, *Sami Mapped: A History of the Geo-Body of Sami*, Sydney, 1988, s. 310, за: B. Anderson, *Wspólnoty wyobrażone. Rozważania o źródłach i rozprzestrzenianiu się nacjonalizmu (Уявлені спільноти. Роздуми про джерела і поширення націоналізму)*, пер. B. Anderson, Краків, 1997, с. 170; оригінальний текст: B. Anderson, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, Лондон - Нью-Йорк, 1991.

⁴² J. Obrębski, *Problemy grup etnicznych w etnologii i jego socjologiczne ujęcie, Przegląd Socjologiczny (Проблема етнічних груп в етнології і її соціологічне трактування, Соціологічний огляд)* Т. IV, 1936, с. 180.

⁴³ A. Gupta, J. Ferguson, *op. cit.*, с. 268.

однозначне відображення культури і простору, що має свої джерела в класичній етнографії і антропології, викликає декілька проблем. Етнографічна карта, в цьому випадку карта Гуцульщини, досить переконлива, в тому розумінні, що зазвичай вона викликає в адресата декілька вражень. З одного боку свідчить про однорідність і культурну та етнічну цілісність всієї представлені території, оминаючи місцеві відмінності, присутні в межах даної території⁴⁴. В результаті, дивлячись на карту Гуцульщини, приходимо до висновку, що в період її виникнення там проживали тільки і виключно «гуцули», а це, в свою чергу, виключає з нашої свідомості значний відсоток тих, хто проживає поруч з ними: євреїв, циган, німців, поляків, угорців, вірмен чи румунів⁴⁵. Таким чином, ми уніфікуємо також самих гуцулів, оминаючи їх місцеві відмінності. З іншого боку карта створює *фікцію культур, які сприймаються як окремі, схожі на предмети явища, які займають окремі території*, що заламується доволі чітко на прикордонних територіях⁴⁶, де відбувається постійне «змішування» людей, а тим самим і їх культури, де проходить процес детериторіалізації культури і створення гібридної ідентичності⁴⁷. Картографічні етнографічні представлення підтримують також теорію ізольованості даних груп. Така ізольованість в результаті мала б довести до збереження безперервно «живої», «автентичної», «самородної» і «традиційної» культури. На картах етнологічних описів, як класичних так і сучасних, можна прочитати, що на підтвердження ізоляції мешканців Гуцульщини від впливу зовнішнього світу, там збереглися в незмінному виді численні *архаїчні елементи традиційної матеріальної і духовної культури корінного населення*. Польські і українські літератори, які прибували на рубежі XIX і XX ст. на Гуцульщину в пошуках натхнення, знаходили там *барвисту, своєрідну і автентичну традиційну культуру гуцулів*⁴⁸. А. Гупта і Й. Фергюссон переконані в тому, що *люди завжди були більш мобільні, а ідентичність менш незмінна ніж це могло б виникати зі статичних типологічних підходів класичної антропології*⁴⁹. При глибшій рефлексії і аналізі джерел зрозуміємо, що ця територія, як і багато інших, не була ізольована настільки, як це могло б видаватися. Переміщаючись в багатьох цілях і багатьох напрямках. У господарських цілях - лісосплав, сезонні роботи в низинах, випас овець, виїзди на ярмарки, торги, заробітні міграції, в релігійних цілях - паломництва, виконуючи обов'язок по відношенню до пануючих - примус яким була військова служба. Під час цих подорожей мешканці Гуцульщини зустрічали людей, яким були притаманні культурні відмінності. Очевидно така мобільність не була настільки поширеною як тепер, проте безсумнівно існувала, більше того, впливала на взаємодію з

⁴⁴ Там само, с. 268.

⁴⁵ Досить проаналізувати статистику етнічного складу місцевостей, зараховуваних до Гуцульщини, в першій половині XX ст., щоб зауважити, що хоч в їх структурі руське населення домінувало, то в більшості місцевостей поруч проживали також представники інших національностей та етнічних груп. Пор.: V. Kubijovyč, *Ethnic groups of the South-Western Ukraine*, Weisbaden, 1983; oraz wybrane statystyki prezentowane przez B. Куреляк, *Українці румунської...*

⁴⁶ A. Gupta, J. Ferguson, с. 265-266.

⁴⁷ Там само, с. 281.

⁴⁸ R. Czmelyk, *op. cit.*, с. 39.

⁴⁹ A. Gupta, J. Ferguson, *op. cit.*, с. 270.

іншими групами, через що формувала відчуття власної ідентичності⁵⁰, а також в результаті «відкриття» Гуцульщини і її мешканців людьми ззовні, їх взаємної зустрічі, проходили процеси суспільних змін⁵¹. Сьогодні, в епоху неймовірної мобільності людей, ідей, практики і культури, говорити про ізоляцію було б ще більш помилково і можна було б навіть назвати зловживанням.

Закінчуючи аналіз території Гуцульщини ще раз сягну до поглядів А. Гупти і Й. Фергюссона. Відкидаючи, постійно присутнє в етнології, ототожнення території і культури, ми можемо звернути увагу на те, яким чином цей територіальний вимір Гуцульщини був і є зафіксований в уяві, формувався, конструювався і нав'язувався⁵² дослідниками і шанувальниками «всього» що гуцульське.

У контексті цих припущень, можна дійти висновку, за Е. Арденером, що існування таких груп як гуцульська, які вважаються етнографами, фольклористами чи істориками найбільш класичними, і переконливі буття стають дещо сумнівними, оскільки при глибшому аналізі можемо дійти висновку, що частина ідентифікації, можливо навіть переважна її частина, нав'язана цій групі ззовні⁵³. Слід пам'ятати, що в конкретних прикладах маємо справу з дуже складною і багатовимірною ситуацією, яка стосується ідентичності цієї групи.

Візерунок Гуцульщини і її мешканців, який міститься в класичних етнографічних описах і їх сучасних ремінісценціях, виглядає справжнім лише в парадигмі класичної конвенції етнографії і етнографічної літератури, що створює набагато більший шанс на дослідження «справжньої» Гуцульщини і гуцулів в затишку бібліотеки, перегортаючи старі описи ніж в реальності⁵⁴. Гуцули, з часу виникнення на картах етнографічних описів, стали, в певному сенсі, «уявленою спільнотою»⁵⁵. Передусім уявленою і ідентифікованою дослідниками, людьми ззовні, щоб з часом накинута ззовні категорія стала фрагментом уявлень і свідомості принаймні частини членів цієї групи. Сталося то зокрема в результаті прогресуючої модернізації і зростання рівня освіти частини мешканців території, яка визначається як Гуцульщина. Ідеї, які виникли в свідомості університетських і міських інтелектуалів, з часом, після їх опублікування, попали до так званих звичайних людей. Цей процес нагадує опадання культурної⁵⁶ спадщини і, в цьому випадку, стосується уявлень і активів ототожнення, сформованих дослідниками і шанувальниками Гуцульщини.

Повернімося все ж до мешканців румунського Марамурешу. Чи сучасних мешканців долин ріки Рускова (Ruscova) можна вважати гуцулами?

⁵⁰ Пор.: F. Barth., *Grupy i granie etniczne: społeczna organizacja różnic kulturowych (Групи і етнічна гра: громадська організація культурних відмінностей)*, [в:] *Badanie kultury. Elementy teorii antropologicznej. Kontynuacje, (Дослідження культури. Елементи антропологічної теорії. Продовження)* Ред. М. Kempny, Е. Nowicka, пер. М. głowacka-Grajper, Варшава, 2004, с. 348-377; оригінальний текст.; *Introduction in: Ethnic Groups and Boundaries*, ed. F. Barth, Осло, 1969.

⁵¹ P. M. Dabrowski, *op. cit.*, с. 381.

⁵² A. Gupta, J. Ferguson, *op. cit.*, с. 280.

⁵³ E. Ardener, с. 34-35.

⁵⁴ Z. Libera, *op. cit.*.

⁵⁵ A. Benedict, *op. cit.*.

⁵⁶ Пор.: I. Kabat, *opadanie dóbr kultury (опадання культурної спадщини)*, [в:] *Słownik etnologiczny. Terminy ogólne (Етнологічний словник. Загальні терміни)*, Ред. З. Staszczak, Варшава-Познань, 1987с. 268-269).

Що мало б означати це визначення і така ідентифікація, в якому контексті і хто використовує таку категорію?

Як вже я згадував, питання приналежності чи неприналежності мешканців долини Рускова (Ruscova) до гуцулів залишається невирішеним.

Ведучи місцеві дослідження в цій околиці, разом понад чотири місяці, лише кілька раз мені вдалося почути про гуцулів. Питання гуцульськості мешканців території, яка мене цікавила, з'являлося у визначених ситуаціях і були виголошені визначеними людьми. Зазвичай вони з'являлися в контексті інтерв'ю, коли хтось ззовні, дослідник, який походив ззовні, вів розмову з даною особою на теми, які його цікавили.

Про гуцулів висловлювалися люди, яких на мою думку можна поділити на дві групи. Першу групу становили «звичайні», можна сказати пересічні мешканці згаданих сіл. До другої ж групи я зарахував би осіб, яких я визначив етнічною елітою групи. Це були особи, які брали участь в діяльності місцевих або ширших громадських організаціях чи місцевому самоврядуванню.

Почну з цієї першої групи. Не раз, під час розмов з мешканцями долини ріки Рускова (Ruscova), з'являлось питання про те, чи вони щось чули про гуцулів. Дуже часто відповідь була ствердною: так, звісно. Більшість з моїх співрозмовників вказувала на гірські схили з північної сторони долини і розповідала, що за цими горами знаходиться румунсько-український кордон, а за ним проживають гуцули, в т.ч. в селі Богдан. Кілька старших осіб згадували, що у минулому ще їх батьки або дідусі мали з ними контакти і відвідували їх. Деякі з інформаторів згадували також, що хтось з їх сім'ї походив з того району і примандрував сюди в пошуках роботи або кохання, інші твердили, що хтось з родини їх батьків або дідусів подався в ці околиці зі схожою метою.

Знаменним мені здається висловлювання однієї старшої жінки 1. 86 з Репедя (Repedea). В процесі нашої розмови згадала, що за часів її дитинства і молодості люди з села називали її гуцулкою. За її словам, це було наслідком того, що її дідусь походив з села Богдан, в якому наче б то жили гуцули, тому визначення «гуцул», в сімейному контексті моєї співбесідниці, стало видом родового прізвища. На мою думку це висловлювання вказує на певні, важливі для дискусії, питання про гуцульськість мешканців долини Рускова (Ruscova). Беручи до уваги те, що за Ф. Бартом, межі між групами, у тому числі етнічні, виникають в міжлюдській інтеракції⁵⁷, можна ризикнути заявити, що гуцульськість моєї співрозмовниці - яка виникала з походження її предка, стала в суспільному житті розпізнавальною ознакою, яка вирізняла її серед інших мешканців села. Цей потік думок веде далі, а саме до пункту, в якому я вважаю, що для мешканців долини Рускова (Ruscova), гуцульськість була чужою ознакою, зовнішньою, бо тільки в цьому випадку прізвисько гуцул могло вирізняти на фоні всієї спільноти. Це, в свою чергу, вказувало б на те, що тутешні місцеві спільноти не ототожнювалися, і напевно також не визначалась іншими, як гуцули. Іншими словами, гуцульськість, хоч була і приписувалась ззовні цим людям, не була ознакою їх власної свідомості.

Друга із згаданих груп мала дещо інші погляди на гуцульські теми. В дискусіях і практиках суспільних осіб, яких я зараховую до етнічних еліт, категорія гуцул з'являлася досить часто. Вони визначали гуцульськість

⁵⁷ F. Barth, *op. cit.* с. 349.

особливим чином, але ще цікавішим було використання цієї категорії в їх практичній діяльності.

Особи, пов'язані з однієї сторони з місцевим сектором громадських організацій, а з іншої з місцевою владою і культурною діяльністю, будували категорію «гуцул» опираючись на свій власний досвід гуцульськості в Україні, а також на часткове знання етнографічної літератури.

В межах своєї діяльності вони реалізовували різноманітні проекти з партнерами з України. Завдяки цьому вони мали нагоду стикатися з середовищем тамтешніх гуцульських активістів в т.ч. з місцевості Рахів і Верховина. Ці контакти і співпраця сприяли взаємному пізнанню. Як згадує один з діячів з долини Рускова (Ruscova), під час спільних розмов і товариських зустрічей, українські хазяї рішуче констатували, що їх румунські гості послуговуються тією ж мовою що і вони. Більш того, за їх словами, мова мешканців долини Рускова (Ruscova) наче б то містила багато архаїзмів, які мешканці Верховини наче б то чули лише від своїх дідусів. Зауваження гуцульських активістів з України стали прицидентом для переймання їх поглядів і твердження, що насправді також і вони, мешканці долини Рускова (Ruscova) в Румунії, належать до тієї ж групи.

Поява категорії «гуцул» серед діячів долини ріки Рускова (Ruscova) мало також свої наслідки і практичне застосування в суспільній культурній діяльності цих осіб і організації.

Один з місцевих етнічних лідерів в 2010 році очолив групу місцевих вчителів і діячів культури, які пробували створити товариство під назвою Регіональний центр українських гуцулів Румунії (Regional Centru al Huțulilor Ucraineni Din România)⁵⁸. Організація мала б діяти перш за все в площині культури, хоча в проєкті статуту планованої організації опинився запис, який говорить про можливість висувати кандидатів до виборів у місцеві органи влади, а також про парламентський і європарламентський характер. Цей лідер твердив, що хоч він сам не вважає себе гуцулом, проте етнографічна карта, якою він володів, виразно показувала, що в долинах рік Рускова (Ruscova) і Вишеу (Vișeu) проживають гуцули. Тим самим за його словам тутешня спільнота мусить мати гуцульський характер. У нашій розмові він послався також на ситуацію гуцулів в Україні і констатував, що оскільки тамтешні спільноти мають можливість створення і діяльності в гуцульських товариствах і організаціях, то і вони повинні мати таку можливість. Додатковим аспектом, пов'язаним з планованим товариством, стало те, що довкола ще неіснуючої організації виник конфлікт між представниками місцевих українських етнічних еліт. Багато вказує на те, що плановане товариство мало стати спробою унезалежнення від структур Товариства українців Румунії (Uniunii Ucrainenilor Din România).

Наступним прикладом того, яким чином місцеві діячі використовують категорію «гуцул» у своїй діяльності є Товариство місцевого розвитку «IVAN KREVAN» з Репеда (Repedea). Ця організація в минулому реалізувала проєкт, який мав на меті розвиток туризму на території долини

⁵⁸ Y. Yuriychuk, Ukrainian Minority in Romania: Problems of National Identity Preserving, w: M. Brie, I. Horga, S. Şipoş (red.), Ethnicity, confession and Intercultural Dialogue of the European Union's East Border, Debrecen, Oradea: University of Oradea, 2001, c. 73-82.

ріки Рускова (Ruscova). Назва проекту звучала „*Turism Hucul*” і власне так звучала в рекламних матеріалах, картах чи на сторони WWW. Один з активістів згадував, що ідея цієї назви виникла як наслідок контактів з українськими партнерами під час роботи над проектом. Він твердив, що завдяки співпраці з організаціями з Рахова в Україні, розумів, що мешканці долини Ruscovej і Рахова говорять дуже схожими мовами, тим самим оскільки ті вважаються за гуцулів то також і місцеві спільноти Рускова (Ruscova), Репеді (Repedea) і Руської Поляни (Poienile de Sub Munte) мусять бути гуцульськими.

Ця організація також проводить проект в межах якого виникла категорія «гуцул». Його реалізація повинні полягати в тому числі у створенні словника румунсько-українсько-гуцульського, який би враховував специфіку місцевої мови, виникнення центру гуцульської культури в Руська Поляна (Poienile de Sub Munte), а також в організації наукової конференції про гуцулів. Під час однієї з розмов з автором ідеї проекту я мав можливість почути, що використання поняття «гуцул» мало маркетинговий характер, оскільки таким чином їх задум мав шанс вирізнитися серед інших проектів. Як він сам ствердив *якби ми написали в проекті, що хочемо відремонтувати будинок культури і видати книгу то не отримали б нічого. Всюди є такі потреби і можна їх реалізувати в багатьох місцях. Треба було написати трохи інакше, тому появились гуцули.* У цьому випадку, як видно, категорія «гуцул» мала практичне застосування, яке мало на меті отримання європейських коштів на заплановану діяльність.

Можна б задуматися над суспільним сприйняттям таких проектів, як створення гуцульської організації чи центру гуцульської культури, проте на жаль я маю такої інформації. Проте при відповідній стратегії лідерів і їх послідовній діяльності, мабуть, категорія «гуцул» мала б шанси прижитися в ширшій свідомості місцевих спільнот, а може навіть з часом була б сприйнята мешканцями долини Рускова (Ruscova) як гуцульська етнічна свідомість. Я вважаю що це все ще відкрита сторінка.

На мою думку важливо підкреслити те, що всі особи з вищезгаданих прикладів у своїй роботі сягають до видань наукового і науково-популярного характеру, на сторінках яких можна прочитати ким гуцул є, чим займається і яких традицій дотримується. Можна отже ризикнути заявити, що їх уявлення про гуцульськість виникло на основі етнографічних праць. Додатково використання ними категорії гуцул повинно служити реалізації завдань, пов'язаних з рекламою місцевого туризму, „пробудження” місцевої традиції, але також, в деякій мірі, реалізації політичних завдань.

Хоч місцеві етнічні еліти використовують у своїй діяльності категорію «гуцул», то не однозначним залишається те, хто в тій категорії повинен був би міститися в контексті Марамурешу. Лідери з долини Рускова (Ruscova) твердять, що вони і мешканці сусідньої долини Вишеу (Vișeu), натомість ті, хто походить в цій сусідній долині твердять, що мешканці Руська Поляна (Poienile de Sub Munte), Репедя (Repedea) і Рускова (Ruscova) не є гуцулами.

Підсумовуючи, лідери, заангажовані в створення гуцульськості, найчастіше категорію гуцул, творять з однієї сторони опираючись на історичні відмітні культурні риси: походження, традиції, обряди, будівництво або спираючись на наявні етнографічні праці, а з іншого боку на особистий досвід,

який виникає з реалізації різних проєктів, реалізованих з партнерами з України.

Роль еліт в створенні і підтримці гуцульськості не є нічим новим. Лідери багатьох етнічних груп, меншин чи груп, які прагнуть до культурної автономії, роблять подібно. За етнічну ідентичність даної групи відповідають переважно елітарні середовища. Це вони своєю активністю в інтелектуальному і практичному вимірі, ведуть до «уявлення» спільноти, а потім поширення цього бачення за допомогою школи, літератури, громадської чи культурної діяльності⁵⁹.

Сучасні етнологи чи антропологи культури повинні пам'ятати і розуміти про те що переконання, що там де існує «етнографія» очевидно існує люд, звісно була перейнята без обдумування з того ж дев'ятнадцятого вічного світу, який дав нам «меншини», «національності» і інше⁶⁰, а безкритичне і безрефлексне використання категорій, які створити в XIX ст. сучасні дослідники культурного феномену гуцульськості, помилково і веде в результаті до постійного розмноження XIX вічних схем мислення і етнографічної літератури. Теперішня Гуцульщина і гуцули не є тим самим, чим вони були в XVIII, XIX чи в першій половині XX ст., ми маємо справу з декількома різними Гуцульщинами⁶¹. Хоч до опису і аналізу використовуються ті ж категорії, то їх зміст змінився. На мою думку в контексті сучасності важко писати про гуцульськість формуючи її візерунок на основі вбрання чи обрядовості, відомих з класичних описів. Звісно вбрання чи місцева мова можуть стати важливими для антрополога, але не в типологічному значенні, яке використовували колись. На ці елементи слід було б поглянути інакше, в яких контекстах функціонують, хто і яким чином їх підтримує, і як їх використання впливає на формування свідомості і взаємодії в межах і з-зовні групи. Це не просто, оскільки вимагає не випадкових екскурсій і зустрічей, але обдуманих дослідницьких проєктів, ведення довгострокових стаціонарних місцевих досліджень, заглиблення в складні відносини і участі в житті групи, завдяки чому, в свою чергу, зможемо зауважити і зрозуміти питання, які нас цікавлять⁶². Сьогодні література про гуцулів, як в контексті Марамурешу так і України, вимагає звернення уваги на аспекти, пов'язані з нав'язуванням бачення цієї гуцульськості дослідниками і місцевими елітами, на питання, пов'язані зі змінами в економічній і суспільній сфері. Тому я вважаю, що використання обох категорій, подібно як і багатьма іншими, перейнятими з етнографії і гуманістики XIX століття, вимагає певного обдумування і розвінчання (зокрема в свідомості дослідників і шанувальників Гуцульщини) а також деконструкції, якої дочекалися категорії орієнталізму чи балканізму⁶³. Зрозуміло цього типу рефлексія і дослідження вимагають багато праці і енергії, проте наскільки цікавий і відмінний візерунок Гуцульщини може нам після їх закінчення вималюватися.

⁵⁹ A. Chwieduk, *Alzatzycy. Dylematy tożsamości, (Альзасці. Дилеми ідентичності)* Познань; B. Anderson, *op. cit.*

⁶⁰ E. Ardener, с. 31.

⁶¹ A. Wielocha, *op. cit.*, 23-24.

⁶² F. Barth, *op. cit.*, J. Obrębski, *op. cit.*.

⁶³ M. Todorova, *Balkany wyobrażone (Уявлені Балкани)*, Воловець, 2008.

Література

- B. Anderson, *Wspólnoty wyobrażone. Rozważania o źródłach i rozprzestrzenianiu się nacjonalizmu* (Уявлені спільноти. Роздуми про джерела і поширення націоналізму), Краків, 1997.
- E. W. Ardener, *Tożsamość i utożsamienie* (Тотожність і ідентифікація), [в:] *Sytuacja mniejszościowa i tożsamość* (Ситуація меншин і ідентифікація), Ред. З. Mach, А. Paluch, Краків 1992, с. 21-42.
- Ф. Барт., *Grupy i granie etniczne: społeczna organizacja różnic kulturowych* (Групи і етнічна гра: громадська організація культурних відмінностей), в: *Badanie kultury. Elementy teorii antropologicznej. Коментар*, Варшава 2004, с. 348-377.
- W. Blacharska, *Dorobek polskich etnografów i muzealników w poznawaniu Huculszczyzny* (Доробок польських етнографів і музеєзнавців в пізнаванні Гуцульщини), [w:] „Плай” том 25, с. 25-38.
- J. Borysка, *Historia badań nad Huculszczyzną i muzyka huculską* (Історія досліджень Гуцульщини і гуцульської музики), [в:] *Huculszczyzna, jej kultura i badacze*, (Гуцульщина, її культура і дослідники), Ред. J. Sęszewski, J. Cząstka-Kłapyta, Краків, 2008, с. 10-28.
- P.M. Dabrowski, „Discovering” the Galician Borderlands: The Case of the Eastern Carpathians, [в:] *Slavic Review*, Vol. 64, No. 2 (Summer, 2005), с. 380-402.
- Dawne Pokucie i Huculszczyzna w opisach cudzoziemskich podróżników: wybór tekstów z lat 1795-1939* (Давнє Покутя і Гуцульщина в описах іноземних мандрівників: добірка текстів 1795-1939 років), Ред. R. Brykowski, Варшава, 2001.
- М. Худаш, *До питання походження назв Бойки, Гуцули, Лемки*, [в:] „Народознавчі Зошити”, т. 3, Львів, 1998, с. 299-318.
- A. Chwieduk, *Alzatzycy. Dylematy tożsamości* (Альзасці. Дилеми ідентичності), Познань, 2006.
- R. Czmelyk, *Badania etnograficzne Guцульщини po drugiej wojnie światowej* (Етнографічні дослідження Гуцульщини після другої світової війни), „Плай” том 25, с. 39-44.
- Етнографія України*, Ред. С.А. Макарчук, Львів, 2004.
- T. Figlus, *Past and present of Hutsulshchyna as the Carpathian borderland region. Remarks on changes of spatial structures, Etno-cultural specificity and heritage*, [в:] *Historical regions divided by the borders. Cultural heritage and multicultural cities. Region and regionalism*, № 9, т. 2, Лодзь-Ополе, 2009, с. 143-159.
- A. Gupta, J. Ferguson, *Poza „kulturę”: przestrzeń, tożsamość i polityka różnicy* (Поза «культуру»: територія, ідентичність і політика відмінності), [в:] *Badanie kultury. Elementy teorii antropologicznej. Kontynuacje*, (Дослідження культури. Елементи антропологічної теорії. Продовження) Ред. М. Kempny, Е. Nowicka, Варшава, 2004, с. 267-283.
- K. Nastrup, *Droga do antropologii. Między doświadczeniem, a teorią*, (Шлях до антропології. Між експериментом і теорією) Краків, 2008.
- Z. Jasiewicz, *етнографічна група*, [в:] *Słownik etnologiczny. Terminy ogólne* (Етнологічний словник. Загальні терміни), Ред. Z. Staszczak, Варшава-Познань, 1987, с. 147-149.
- М. Кропівницькі, W. Żakowski, *Огляд обраної літератури на тему скотоводства*

- на Гуцульщині, [в:] *Pasterstwo na Huculszczyźnie Gospodarka-kultura-obyczaj*, (Скотоводство в Гуцульщині. Економіка-культура-звичай), Ред. J. Gudowski, Варшава, 2001, с. 225-235.
- A. Kulewski, A. Вельоха, Romania. Karpaty Marmaroskie (Румунія. Мармароські гори), Варшава, 1985.
- Гуцульщина. Історико-етнографічні дослідження*, Ред. Ю. Г. Гошко. - К., 1987.
- В. Куреляк, *Гуцули Мараморощини: етнографічні проблеми* // Вісник Львівського Університету. Серія Географічна. 1998. - № 22. - С. 41-48.
- В. Куреляк, *Українці румунської Мараморощини*, Львів, 2001.
- E. Lesisz, *Specyfika dziewiętnastowiecznych badań etnograficznych nad kulturą huculską (специфіка дев'ятнадцятивічних етнографічних досліджень над гуцульською культурою)*, [в:] *Łemkowie, Wojkowie, Rusini. Historia, współczesność, kultura materialna i duchowa (Лемки, бойки, русини. Історія, сучасність, матеріальна і духовна культура)*, Ред. S. Durda, B. Halczak, A. Ksenicz, J. Starzyński, Легниця - Зелена Гура, 2007, с. 473-480.
- З. Libera, *Фізіономія і характер гуцулів*, [в:] *Huculszczyzna, jej kultura i badacze, (Гуцульщина, її культура і дослідники)*, Ред. J. Stęszewski, J. Cząstka-Kłaryta, Краків, 2008, с. 119-126.
- П. Р. Магочій в роботі *The Shaping of a National Identity Subcarpathian Rus', 1848-1948*, Кембрідж, 1978.
- П. Р. Магочій, *Наша Отчужнина*, Ужгород, 2005, 8-9.
- П. Р. Магочій, *Народ нивыдкы*, Ужгород, 2007.
- J. Obrębski *Problem grup etnicznych w etnologii i jego socjologiczne ujęcie, Przegląd Socjologiczny (Проблема етнічних груп в етнології і її соціологічне трактування, Соціологічний огляд)* Т. IV, 1936, с. 177-195.
- I. Панькевич, *Говір сіл ріки Руської Марамороша в Румунії*. - Ужгород, 1939. - 32 с.
- Recensământul Populației și al. locuințelor 18 martie 2002, Vol. I Populație - structura demografică*, București, 2003.
- M. Todorova, *Balkany wyoobrażone (Уявлені Балкани)*, Воловець, 2008.
- T. M. Trajdos, A. Wielocha, *Materiały do krajoznawstwa Marmaroszu w granicach Ukrainy (Матеріали для краєзнавства Мармарошу в межах України)*, [в:] „Плай” том 22, 2001, с. 8-73.
- Українці. Історико-етнографічна монографія у двох книгах*, Ред. Анатолія Пономарьов, том 1, Опішне, 1999.
- Wielocha, *Мара Huculszczyzny (Карта Гуцульщини)*, [в:] „Плай” том. 25, 2002, с. 7-24.
- Yuriychuk, *Ukrainian Minority in Romania: Problems of National Identity Preserving*, в: M. Brie, I. Horga, S. Șipoș (ред.), *Ethnicity, confession and Intercultural Dialogue of the European Union's East Border*, Debrecen, Oradea: University of Oradea, 2011, с. 73-82.
- В. Жайворонок, *Знаки української етнокультури. Словник-довідник*. - К., 2006.

Evoluția demografică în comitatul Ugocea sf. sec. al XIX-lea - începutul sec. al XX-lea

Paula Virag

Демографічна еволюція Угочанського комітату в кінці XIX - на початку XX століття

Резюме: У даній роботі використані переписи населення, організовані угорською владою у кінці XIX - на початку XX століття. З самого початку ми повинні підкреслити, що тільки на основі цих джерел досить важко визначити точну картину демографічної ситуації не тільки Угочанського комітату, а й усіх регіонів Угорщини та Трансильванії. Тому переписи населення, які знаходяться у центрі нашої уваги, містять ряд помилок зроблених або умисно, або через труднощі, що виникли в ході їх підготовки. Зі всіма недоліками ці переписи населення все ж таки є важливим джерелом для окреслення демографічної картини територій, які належали Угорщині. Саме тому ми вибрали для аналізу відомості, подані ними.

The demographic evolution in the county of Ugocea at the end of the 19th century and the beginning of the 20th century

Abstract: This paper is utilizing as sources the censuses organized by the Hungarian authorities at the end of the 19th century and the beginning of the 20th century. From start it must be emphasized that, based on the analysis of these sources only, it is quite difficult to establish a clear picture of the demographic situation, not only for the county of Ugocea, but also for all regions in Hungary and Transylvania, because these censuses have a series of errors, either intentional, either caused by difficulties encountered in their compilation. However, these censuses represent, beyond all the drawbacks, an important source in sketching a picture of the demographic situation of the component parts of Hungary. Therefore, this is the reason we chose to analyse the data offered by these censuses.

Cuvinte Cheie: *Evoluția demografică, Comitatul Ugocea, recensăminte ale populației, dinamica populației, structura etnică, starea civilă, emigrare*

Keywords: *Demographic development, County of Ugocea, population censuses, population dynamics, ethnic composition / structure, marital status, immigration*

Lucrarea de față are ca surse recensămintele organizate de autoritățile maghiare la sfârșitul secolului al XIX-lea, începutul secolului al XX-lea. Încă de la început trebuie să subliniem faptul că doar pe baza acestor izvoare este destul de dificil de stabilit o imagine cât mai exactă a situației demografice nu doar a comitatului Ugocea, ci și a tuturor regiunilor din Ungaria și Transilvania, pentru că recensămintele aflate în atenția noastră cuprind o serie de erori, fie voite, fie datorate dificultăților întâlnite în întocmirea lor.

Cu toate punctele negative pe care le au, aceste recensăminte reprezintă totuși o sursă demografică importantă pentru a contura o imagine asupra situației demografice a părților componente ale Ungariei. Acesta este și motivul pentru care am ales să analizăm datele pe care ni le oferă.

Dinamica populației. Evoluția populației în comitatul Ugocea

Teritoriu	1890	1900	1910
1.213	75.486	83.316	91.755

La sfârșitul secolului al XIX-lea-începutul secolului al XX-lea, numărul populației comitatului Ugocea crește treptat, dar evident. Dacă în 1890, locuitorii zonei erau reprezentați de 75.486 de persoane, în 1900 ei sunt în număr de 83.316, iar în 1910, 91.755. Deci, în cursul celor trei decenii numărul lor crește cu 16.269, pe un teritoriu cu o întindere de 1.213 km². Creșterea se datorează îmbunătățirii condițiilor de viață, a reducerii numărului de epidemii, a perioadelor de foamete și a conflictelor militare. La toate acestea se mai pot adăuga și progresele tehnice înregistrate în această perioadă. Toți acești factori favorizează sporirea numărului de căsătorii și apoi de nașteri, fapte ce au ca urmare creșterea numărului de locuitori.

Legea sănătății publice, din Ungaria, din 1876, prin care s-a trecut la o mai eficientă organizare a sistemului sanitar, are și ea urmări importante asupra evoluției demografice. Consecințele acestei politici au fost evidente în scăderea mortalității, mai ales a celei infantile, datorită introducerii vaccinării contra variolei. Sensul ascendent al evoluției populației este evident atât în Ungaria, cât și în Transilvania unde populația a sporit cu 345.853 locuitori, corespunzând unei creșteri cu 8,4%, rata medie anuală de creștere având valoarea de 0,8%¹.

Mortalitatea, mai mult decât natalitatea este expusă influențelor ce vin dinspre economic, politic sau social, fiind consecința culturalului și sanitarului, ca expresie a răspândirii igienei publice și culturii sanitare. Este unanim acceptat mai cu seamă rolul medicinei și al igienei publice și capacitatea acestora de a influența major fluctuațiile mortalității. Depășind etapa de căutare și diagnosticare empirică, prin propria ei tranziție de la stadiul de eliminare al bolii la cel al vindecării, medicina va ajunge să stăpânească, într-o oarecare măsură, empiricul și contagiosul, prin câteva succese notabile: descoperirea și mai ales folosirea vaccinului antivariolic, a anesteziei și a antisepsiei, descoperirile lui Pasteur și ale școlii germane de biologie.

Legea sanitară din 1876, are urmări spectaculoase la nivelul mortalității. Ea a imprimat o direcție de acțiune prin organizarea spitalelor și a circumscripțiilor medicale. De asemenea, impune obligativitatea angajării de către localitățile cu peste 6.000 de locuitori a unui medic sau a unei moașe plătite. Atât medicul, cât și moașa erau obligați să asigure servicii gratuite bolnavilor sau femeilor lăuze sărace².

Efectele asistenței medicale sunt puțin resimțite, mai ales în mediul rural, din cel puțin două motive:

- unul obiectiv: situația materială a țăranilor;
- altul subiectiv: frica țăranului în fața medicului.

Structura etnică

Recensămintele efectuate de către autorități în timpul dualismului nu au înregistrat naționalitatea locuitorilor, ci numai limba maternă, înțelesă ca fiind limba pe care cel chestionat o vorbește mai bine și cu mai multă plăcere. Un

¹ Sorina Paula Bolovan, *Familia în satul românesc din Transilvania, a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului XX*, Cluj-Napoca, 1999, p.48

² *Ibidem*, p. 204; pentru o comparație cu situația din Transilvania vezi și Ioan Bolovan, *Transilvania între revoluția de la 1848 și Unirea din 1918. Contribuții demografice*, Cluj-Napoca, 2000, p. 141.

Evoluția demografică în comitatul Ugocea...

asemenea criteriu de definire a etnicității era cel mai convenabil pentru autoritățile maghiare. Utilizarea lui a permis comiterea a numeroase abuzuri, în special pe teritoriile conduse de către Budapesta. Rubrica limba maternă a oferit oficialităților posibilitatea de a denatura premeditat datele statistice de a spori artificial numărul maghiarilor, mai precis a celor care utilizau în mod frecvent limba maghiară ca mijloc de comunicare.

Populația din punct de vedere etnic în comitatul Ugocea (în %)

An	Maghiari	Germani	Slovaci	Români	Ruteni	Croați	Sârbi	Altele
1890	38,2	7,2	0,1	11,7	42,5	0	0	0,3
1900	42,9	6,6	0,0	11,1	39,3	0,0	0,0	0,1
1910	46,5	5,1	0,0	10,6	37,5	0,0	0,0	0,3

Din punct de vedere etnic, populația comitatului Ugocea este variată, aici trăind mai multe comunități cu tradiții, obiceiuri și mentalități diferite. La sfârșitul secolului al XIX-lea, procentual, cel mai numeros grup este cel format din ruteni (42,5%), însă în primele decenii ale secolului al XX-lea, balanța se înclină în favoarea populației maghiare care, în 1900, reprezenta 42,9%, iar în 1910, 46,6%. Se observă că numărul membrilor comunității maghiare crește constant în intervalul de timp 1890-1910. Acest caz este singular, pentru că celelalte grupuri etnice (rutenii, românii și germanii) cunosc o descreștere a numărului de populație în perioada aflată în atenția noastră. Faptul se poate explica prin aceea că fie o parte a rutenilor și germanilor se declară la recensămintele din 1900, 1910 ca fiind de etnie maghiară, fie părăsesc regiunea, migrează spre alte zone. Descreșterea numărului populației române nu este atât de drastică precum cea a rutenilor al căror număr scade cu 5 procente, față de românii care sunt mai puțini doar cu 1,1%. La mijloc se plasează germanii al căror procent scade cu 2,1%.

Structura etnică

Cunoașterea evoluției structurii etnice a comitatului Ugocea este o problemă importantă nu numai din punct de vedere strict demografic, ci mai ales din punct de vedere a unei politici economice, sociale și culturale care să corespundă intereselor statului din care face parte zona avută în vedere. Nu de puține ori, politica Imperiului Austro-Ungar a atras, pentru populațiile de altă origine etnică decât națiunile dominante, consecințe dintre cele mai nefaste. Iată de ce, cercetarea compoziției etnice a comitatului Ugocea, de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, poate contribui la buna explicare a proceselor politico-sociale care s-au derulat în această perioadă în zona aflată în atenția noastră.

Este un lucru bine cunoscut că Ungaria, la fel ca și cealaltă jumătate a Imperiului Austro-Ungar, a fost până la primul război mondial una dintre cele mai eterogene țări ale Europei în privința naționalităților și a confesiunilor: 14 naționalități, numărând fiecare cel puțin 10.000 de indivizi, ce aparțineau la 7 religii³.

Din datele privind confesiunea populației din comitatul Ugocea reiese faptul că cel mai mare procent aparține greco-catolicilor, în 1890 el fiind de 63,2%, dar scăzând ușor în deceniile următoare (62,9% în 1900 și 62,7% în 1910).

³ Katus László, *Multinational Hungary in the Light of Statistics*, în vol. *Etnicity and Society in Hungary*, coordonat de Glantz Ferenc, Budapesta, 1990, p. 113.

Calvinii variază în jurul procentului de 15,5%, iar izraeliții reprezintă aproximativ peste 12% din întreaga populație. Cele mai mici procente sunt cele ale romano-catolicilor și ale evangheliștilor. Se poate aprecia faptul că populația care se declară de etnie maghiară aparține atât confesiunii calvine, cât și celor greco-catolice, izraelite și romano-catolice. Rutenii și românii se încadrează cu siguranță în comunitatea greco-catolică. Având în vedere că, din punct de vedere etnic nu avem nici un evreu, este evident faptul că toți cei care s-au declarat ca având confesiunea izraelită, din punct de vedere al apartenenței etnice se consideră maghiari.

Astfel, coroborând datele confesionale cu cele etnice, se poate explica mai ușor motivul pentru care doar numărul membrilor din grupul populației maghiare crește treptat pe parcursul sfârșitului secolului al XIX-lea-începutul secolului al XX-lea, iar cel al celorlalte comunități scade treptat. Așa cum am spus și în rândurile de mai sus, o parte a populației rutene și evreei se declară maghiari.

Confesiunea populației din comitatul Ugocea (în %)*

An	Romano-catolici	Greco-catolici	Calvini	Evangheliști	Ortodocși	Unitarieni	Izraeliți	Alte
1890	8,2	63,2	15,5	0,6	0,0	0,0	12,5	0,0
1900	8,6	62,9	15,6	0,1	0,0	0,0	12,8	0,0
1910	8,9	62,7	15,3	0,1	0,1	0,0	12,9	0,0

Starea civilă

În ceea ce privește starea civilă a populației comitatului Ugocea în primul deceniu al secolului al XX-lea, trebuie să afirmăm că cel mai mare procent este reprezentat de persoanele necăsătorite. În anul 1900, el se ridică la 55,9%, pentru ca în deceniul următor să crească la 56,8%. În mod natural, dacă numărul necăsătoriților crește, atunci scade numărul persoanelor care se hotărăsc să încheie o căsătorie, astfel în 1900, 38,5% din populația comitatului erau căsătoriți, pentru ca în 1910, procentul să scadă cu 0,6%. Această ușoară diminuare se poate explica și prin creșterea numărului celor care emigrează în alte regiuni ale țării, dar mai ales în Statele Unite ale Americii.

Datorită procedurilor complicate și a restricțiilor impuse de mentalitatea societății de la sfârșitul secolului al XIX-lea - începutul secolului al XX-lea, procentul persoanelor care divorțează este de 0 - 0,1%. În 1900, 5,6% din populație era văduvă, pentru ca în 1910, procentul să scadă ușor la 5,2%.

Numărul căsătoriilor în comitatul Ugocea (în %)

An	Necăsătoriți	Căsătoriți	Văduvi	Divorțați
1890	53,9	40,0	6,0	0,0
1900	55,9	38,5	5,6	0,0
1910	56,8	37,9	5,2	0,1

Vârsta populației

Vârsta populației din comitatul Ugocea la începutul secolului al XIX-lea

An	Între 6-11 ani	Între 12-14 ani	Între 15-19 ani	Între 20-39 ani	Între 40-59 ani	Peste 60 ani	Vârsta necunoscută
1900	12.861	6.307	8.253	22.011	14.302	4.528	15
1910	14.051	6.642	9.982	22.911	16.020	5.423	1

În ceea ce privește evoluția populației, un aspect interesant este cel legat de vârsta locuitorilor comitatului Ugocea. Studiind datele recensămintelor de la începutul secolului al XX-lea, observăm faptul că grupul care are vârsta cuprinsă între 20-39 de ani este cel predominant. În 1900 el număra 22.011 membrii, pentru ca în 1910 să cuprindă 22.911, deci cunoaște o creștere de 900 de persoane. Pe locul imediat următor se situează tinerii care au vârste cuprinse între 15 și 19 ani. În 1900, ei numărau 8.253 membrii, pentru ca în 1910, ei să fie mai mulți cu 1.729 persoane. Cei cu vârstă mai mare de 60 de ani reprezintă grupul cu cel mai mic număr de membrii. În 1900, el număra 4.528, iar în 1910, este mai mare cu 895 de persoane. Și numărul copiilor crește în perioada avută în atenția noastră. Între 1900 și 1910 el se mărește cu 1.190. Ca o concluzie a ceea ce rezultă din datele cu privire la vârsta populației și la numărul ei, putem spune că în perioada 1900-1910, numărul locuitorilor comitatului Ugocea crește constant, populația adultă, aptă de muncă fiind predominantă.

Numărul de bărbați și femei din comitatul Ugocea la începutul secolului al XX-lea

An	Bărbați	Femei
1900	41.061	42.255
1910	44.713	47.042

La începutul secolului al XX-lea, în cadrul populației comitatului Ugocea, femeile sunt predominante, numărul lor fiind mai mare decât cel al bărbaților cu 1.194 în 1900, și cu 2.329 în 1910.

Nivelul de cultură al populației

Știu să scrie și să citească - Ugocea

1900	1910
25.632	35.846
30%	39,1%

Îmbunătățirea stilului de viață, creșterea nivelului de trai, au făcut posibilă nu numai sporirea numărului populației, ci creșterea numărului celor care știu să scrie și să citească. Astfel, în 1900, procentul acestora este de 30%, pentru ca el să crească în 1910 la 39,1%. Progresele înregistrate în viața economică influențează și mediul social, mentalitatea oamenilor, mulți dintre ei devenind dispuși să investească în instruirea lor sau a copiilor lor. Aceasta este explicația faptului că de la sfârșitul secolului al XIX-lea se înregistrează o creștere tot mai evidentă a celor care știu să scrie și să citească, deci a celor care urmează cursurile unor școli.

Emigrarea

La începutul secolului al XX-lea s-a resimțit acut lipsa de pământ pentru marea majoritate a familiilor din mediul rural. Generațiile rezultate în urma

exploziei demografice din deceniile trecute au ajuns acum la maturitate, contribuind la accentuarea divizării loturilor de pământ. Mare parte a generațiilor din deceniile 8 și 9 au ajuns, în primele decenii ale secolului al XX-lea, în imposibilitatea de a-și plasa forța de muncă în agricultură. Ca urmare a acestui fapt, după 1900, s-a putut observa o mare mobilitate a populației rurale. Direcțiile de emigrare ale acesteia au fost două:

- înspre orașe, pentru a-și plasa forța de muncă în industrie;
- în afara provinciei, spre România (la munci sezoniere, la sfârșitul anului întorcându-se acasă), dar mai ales spre America⁴.

Emigrarea populației din comitatul Ugocea*

An	Bărbați	Femei	Total	Maghiari	Germani	Slovaci	Români	Ruteni	S. germane	România	America
1901	98	27	125	49	20	0	0	56	0	0	125
1910	675	216	891	402	13	0	100	376	5	1	884
1911	359	292	651	405	2	0	48	184	2	1	647
1912	972	496	1.468	807	18	1	142	498	1	3	1.461
1913	801	726	1.527	880	54	0	131	462	6	2	1.517
1914	803	272	1.075	501	27	0	153	394	1	0	1.073

Începând cu deceniul al doilea al secolului al XX-lea, numărul celor care încep să emigreze spre alte regiuni, în special spre America devine tot mai mare. O parte foarte mică a emigranților aleg să plece în statele germane sau în România, însă cel mai mare procent se îndreaptă înspre Statele Unite ale Americii sau Canada, atrași de speranța găsirii unor condiții de viață sau de muncă mult mai bune. Ei plecau în speranța unor câștiguri materiale mai mari, astfel încât să reușească să economisească bani cu care să se reîntoarcă în zonele natale, pentru a-și cumpăra pământ și astfel să își îmbunătățească și aici modul de viață. Puțini au fost însă cei care s-au mai reîntors. Pe deoparte datorită costurilor ridicate ale călătoriei, iar pe de altă parte și datorită faptului că au preferat să își reînceapă viața în noile regiuni. Cel mai mare număr al celor plecați este reprezentat de populația de sex masculin. Plecau cei care erau necăsătoriți, cei tineri care nu aveau obligații de familie. Nu putem generaliza totuși această afirmație, pentru că au existat și bărbați căsătoriți care și-au lăsat soțiile și copiii și au emigrat sperând că prin câștigurile obținute vor putea asigura un nivel de viață mai bun pentru familia lor. Au emigrat și femei, fie că au plecat alături de soții lor, fie că au plecat singure sau însoțindu-și părinții, însă numărul lor este simțitor mai mic.

Studiind datele demografice din secolul al XX-lea, se poate observa că până în 1914, la izbucnirea primului război mondial, numărul emigranților crește de la an la an. Probabil că oamenii sunt tot mai încurajați de veștile pozitive pe care le primesc de peste ocean, sau de promisiunile venite din partea diferitelor persoane. Dacă până în 1914, emigrarea avea un caracter temporar, în sensul că cei

⁴ Sorina Paula Bolovan, *Familia în satul românesc din Transilvania, a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului XX*, Cluj-Napoca, 1999.p. 49.

Evoluția demografică în comitatul Ugocea...

plecați intenționau să revină, având gândul la cei lăsați acasă, la gospodăria pe care o aveau sau pe care intenționau să o întemeieze în satul lor la reîntoarcere, după război, emigranții erau decizi să se stabilească definitiv în zonele în care plecau. Acest fapt a avut ca urmare și schimbarea cetățeniei.

Din punct de vedere etnic, observăm că cel mai mare număr al emigranților erau maghiari, urmați de ruteni și români. Explicația acestei ierarhii se leagă și de numărul mai mare al maghiarilor din comitatul Ugocea în ceea ce privește populația, în general.

Bibliografie:

Katus László, *Multinational Hungary in the Light of Statistics*, în vol. Glantz Ferenc (coord.) "Etnicity and Society in Hungary", Budapesta, 1990, p. 113.

Ioan Bolovan, *Transilvania între revoluția de la 1848 și Unirea din 1918. Contribuții demografice*, Cluj-Napoca, 2000, p. 141.

Sorina Paula Bolovan, *Familia în satul românesc din Transilvania, a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului XX*, Cluj-Napoca, 1999.p. 49.

Народний костюм румунського населення Закарпаття кінця XIX - початку XX ст.

Василь Коцан

Costumul popular tradițional al românilor din Transcarpatia sfârșitul sec. XIX - începutul sec. XX

Rezumat: În lucrare, autorul a analizat etapele de dezvoltare ale costumului românesc tradițional din regiunea Transcarpatia de la sfârșitul secolului al XIX - lea - începutul secolului al XX- lea. Unele elemente ale costumelor femeiesc și a celui bărbătesc sunt descrise în detaliu. Centrele locale unde au fost realizate hainele populare românești sunt total distincte. Sunt prezentate, de asemenea, poveștile interesante ale bătrânilor cu privire la modul de realizare, brodare, decorare a costumului tradițional românesc din Transcarpatia.

The Romanian folk clothes of Transcarpathian region in the end XIX - beginning of XX century

Abstract: In present investigation the author analyzed the stages of the development of the folk clothes of the Romanian population in Transcarpathian region in the end of XIX - beginning of XX century. Some separate elements of female and male clothes describe in detail. The local centers where Romanian folk clothes were extended are separate. The interesting stories of the old men about the manner of producing, embroidering, decorating of Transcarpathian Romanian clothes are in the disposition.

Cuvinte Cheie: Costum tradițional românesc, românii din Transcarpatia, elemente de costum, brodare, decorare, etape de dezvoltare.

Keywords: Romanian traditional costume, the Romanians of Transcarpathia, elements of costume, embroidery, decoration, stage of development.

Дослідження особливостей народного одягу є складовою частиною матеріальної культури кожного народу, має пізнавальне значення. В умовах багатонаціонального Закарпаття, де здавна крім українців проживають угорці, румуни, словаки, добре прослідковуються взаємовпливи їх культур. З цієї точки зору цікавим є дослідження етнічної специфіки традиційного народного вбрання однієї із національних меншин краю - румун.

Спільне проживання українців, румунів та представників інших етносів на території Закарпаття спричинило як деякі спільні риси в традиціях, так і певні відмінності, які є диференціюючими ознаками та зумовлюють індивідуалізацію тих чи інших етносів, що мешкали й мешкають разом в одному середовищі (природному та соціальному). Етноси виробили спільну культуру, водночас зберігаючи цілу низку відмінних рис. Ідентичність не входила в конфлікт з панівною культурою, вона її доповнювала. Відмінності між ними відігравали роль етноідентифікуючих ознак. Але це не означає, що взаємозалежність стала причиною однорідності. Меншини зберегли свою незалежну сутність.

Українська громада Закарпаття чітко визначає свою ідентичність. Проте вона також визнає, що підтримує дуже міцні зв'язки із сусідніми народами, зокрема, румунами. Тісний контакт між цими двома культурами можемо спостерігати в різних сферах матеріальної та духовної культури.

Однією із невід'ємних і найсуттєвіших ознак етносу в цілому і кожної

Народний костюм румунського населення Закарпаття...

Фото 1. Румунський народний костюм. Фото 2. Румунське жіноче народне вбрання.
Мараморощина. Околиці Сигету з с. Середнє Водяне Рахівського району.

особистості зокрема, є традиційний народний одяг. Він, порівняно з іншими видами мистецтва і творчої діяльності людини (архітектурою, живописом, літературою), тісно пов'язаний з людиною, значно швидше і активніше реагує на події в країні, зовнішні впливи, зміни в естетичних поглядах та духовному житті народу. Історія одягу розкриває соціальну структуру суспільства кожного періоду, взаємодію людини і суспільства. Традиційний одяг, його походження та еволюція, формування локальних і національних ознак, практичний досвід підкреслюють специфіку конкретного етносу і є важливим історичним джерелом, яке відображає матеріальну, духовну і художню сфери культури народу.

Румунське вбрання Закарпаття характеризує стильова єдність, збереження деяких архаїчних елементів у крої та оздобленні. Традиційні заняття румунського населення (рослинництво і тваринництво (вівчарство)) давали мешканцям основну сировину, необхідну для виготовлення одягу у домашніх умовах. Використання в усьому етнічному румунському просторі сировини рослинного (конопель, льону, бавовни) та тваринного (вовни, шкіри, шовку) походження, давнього крою, а також найбільш архаїчних традиційних декоративних технік вишивки і традиційних орнаментальних мотивів забезпечили типологічну та декоративну єдність румунського народного костюма.

На Закарпатті румуни проживають у селах Біла Церква, Середнє Водяне (до 1948 року - Середня Апша) Рахівського району; Солотвино, Глибокий Потік, Топчино, Подішор, Плауц, Діброва Тячівського району.

Є на Закарпатті села, де румуни становили чи становлять певну частку - сс. Водиця, Луг, Верхнє Водяне Рахівського району; Хижа, Черна Виноградівського району¹.

Румуномовне населення в селах Рахівського, Тячівського та Виноградівського районів відоме за документами з XIV - XV ст. під назвою «волохів», а з другої половини XIX ст. - «румун». Традиційний народний костюм чітко зберігся в побуті румунського населення краю до 30-40-х років XX ст., а окремі його деталі зберігались в ужитку до кінця 80-х років XX ст.²

Дана тема є слабо вивчена у наукових дослідженнях. Окремих детальних, фактологічних досліджень вкрай мало. Серед таких можна назвати роботи О. Полянської та В. Зеленчука.

Так, О. Полянська була одним із перших дослідників, які на основі порівняльного аналізу історії одягу українців Закарпаття з костюмами контактуючих з ними національних меншин (угорців, румун, словаків) розглядала взаємовпливи у народному вбранні різних етносів. Вона на основі польових матеріалів прослідкувала іноетнічні впливи на одяг українців краю. Зокрема, О. Полянська намагається показати вплив румун на формування традиційної народної ноші Тересвянської долини. Історію розвитку румунського костюму на Закарпатті подає у своїй статті В.С. Зеленчук. Даючи детальний опис вбрання румун, автор звертає увагу на одяг суміжних українських та змішаних українсько-румунських сіл. Зокрема, В.С. Зеленчук говорить про появу в українців Мараморощини старої «волоської» сорочки з квадратним вирізом горловини. Автор вважав, що давній одяг вівчарів - шкіряні штани (румунська назва «чьоаречь») - це елемент румунських традицій. Найдовше вони збереглися у культурі пастівницького господарства³.

Спробу аналізу народного вбрання Закарпаття, з окремими характеристиками іноетнічних впливів на народну ношу українців краю, зробив Ф. Потушняк. Одяговий комплекс українців Закарпаття в праці Ф.Потушняка ділиться на три типи: гуцульський, мараморосько-верховинський, лемківський⁴.

Метою даного дослідження є спроба, на основі наявної літератури, польових досліджень та фондів зібрань Закарпатського музею народної архітектури та побуту, проаналізувати особливості народного одягу румунського населення області.

Костюм румун Закарпаття має характерні риси, які відрізняють його від одягу сусіднього українського населення. На його формування вплинули, як відповідні етнічні традиції, так і довготривале заняття місцевого населення вівчарством та лісозаготівлею. Найтипівіші форми одягу, такі як «тубе», «ицарь», «чьоаречь», «кумир», могли сформуватись

¹ Малець О.О. *Етнополітичні та етнокультурні процеси на Закарпатті 40-80-ті рр. XX ст.* / О.О. Малець. - Ужгород: ЗІПО, 2004. - С. 129-130.

² Зеленчук В.С. *Костюм румынского населения Закарпатской области УССР* / В.С. Зеленчук // Карпатский сборник. - М., 1976. - С. 69.

³ Полянская Е.В. *Народная одежда гуцулов Раховского района* / Е.В. Полянская // Карпатский сборник. - М., 1972. - С. 57-65.

⁴ Potusnyak F. *A ruszin népviselet. (Руський народний костюм)* / F. Potusnyak // Зоря - Hajnal. - Ужгород, 1943. - Річник III. - ч. 1-4. - С.302 - 327.

лише в умовах побуту гірських пастухів.

У зв'язку із специфічними соціально-економічними умовами життя у період XVII - XVIII ст. у побуті населення досліджуваного регіону переважав одяг, виготовлений з домотканого полотна, сукна та шкіри.

Прядильні й ткацькі вироби займали важливе місце в народному прикладному мистецтві румунського населення краю. Це та галузь, в якій жінка проявила свій художній талант, створюючи одяг та тканини для оздоблення інтер'єру власного житла. Узори на тканинах вишивались кольоровими вовняними, шовковими, бавовняними нитками, бісером. Деякі з цих матеріалів на початку XX ст. були фабричними. Оздоблення тканин орнаментальними мотивами засвідчує поширеність у них геометричних, рослинних і зооморфних орнаментів. Найпоширенішими були геометричні узори. З другої половини XIX ст. поширення набуває рослинний орнамент.

Не дивлячись на різноманітність та іноетнічні впливи костюм румунського населення краю зберіг свою єдність й давні традиції, зокрема, в народній ноші закарпатських румун притаманний білий колір та яскрава поліхромна орнаментация⁵

У комплект традиційного народного жіночого костюму румун Закарпаття наприкінці XIX - на початку XX ст. входили сорочка («кемеше ку блезір»), спідниці («задье», «пензетуре», «шурц»), безрукавки («бонде», «кожок»). У холодну пору року носили сукняну куртку темного кольору («уйош») та вовняну накидку («губе»). Голову покривали платком («шерінке»), на ноги взували постоли («опінч») або чоботи («чізме»).

Основу жіночого костюму складала стара «волоська» сорочка. Характерними її особливостями були прямокутний виріз горловини та волани на плечах («кемеше ку блезір»).

Крій сорочок та спосіб їх орнаментации мали свої характерні особливості. Сорочка складалася лише із верхньої частини, а нижня частина шилася окремо й мала самостійну назву - «поале», «пінділіу», «фартуг». У межах Закарпаття існували два види жіночих румунських сорочок: довга сорочка, до якої одягали ткані запаски («задье») та коротка широка сорочка із широкою спідницею і фартухом. У розміщенні орнаменту на плечах виділяються два варіанти: вишивка розміщена у формі двох трикутних площин на плечах, або утворює великий квадрат, який обрамлює ошийник. До Першої світової війни найпоширенішим типом орнаментации був перший тип («ку умерь»). З 30-40-х років XX ст. набуває поширення композиція орнаменту у вигляді квадрата.

Старі довгі румунські сорочки («кемеше де пинзе») шили із домотканого полотна. Його основа була виткана із конопляних ниток, а для піткання використовували - бавовняні. З середини XX ст. такі сорочки вийшли з моди й були замінені вбранням сучасного міського крою.

Характерною особливістю жіночих волоських сорочок був прямокутний виріз горловини (12x15 см, 14x16 см 15x17 см). Його отримували, пришиваючи з виворітної сторони до передньої та задньої пілок, бічних пілок-вставок («клинців») складені вдвоє шматки тканини шириною 4-6 см. Дані шматки полотна виконували роль вузького коміра

⁵ Зеленчук В.С. *Костюм румынского населения Закарпатской области УССР* / В.С. Зеленчук // Карпатский сборник. - М., 1976. - С. 69.

(«обшивки»), що разом з пілками стану сорочки утворювали прямокутний виріз горловини. Перед тим як пришити передню полу до коміра, її верхню частину загинали на 4 см і стягували («морщили») на три нитки до вишивки та три нитки після вишивки. У результаті цього утворювались кучері. Стягування («морщення») на передній полі не було суцільним. Незаповнену морщенням частину оздоблювали вишивкою, виконаною технікою гладь. Зазвичай, вишивали чотири пари трикутників або стилізовані квітки чи вазони. Поміж трикутниками або всередині квітів чи вазонів робили петлю («шнурицю»), у яку просовували плетений шнурок («ощунки»). Ощунки не мали практичного значення, вони виконували декоративну функцію. У селах Середнє Водяне, Верхнє Водяне, Біла Церква Рахівського району ощунки плели у 10 ниток, з яких робили п'ять петель і «перебирали» їх між собою на пальцях, утворюючи шнурок (40 см). Потім шнурок роздвоювали і продовжували плести «свердликом» (дві нитки навколо трьох). Закінчувались ощунки китицями («гитицями»). Задня пола пришивалась так само, як і передня, але морщення на ній було суцільним.

Жінки, пришиваючи до стану сорочки рукави, загинали полотно у верхній їх частині на 3-4 см. Потім 1/3 рукава морщили. Для цього брали 3-4 нитки полотна на голку, а 3-4 нитки пропускались. Після цього нитку протягували. Так робили три ряди, утворюючи своєрідні рюшеві шви («кучері»). Кучері підрубляли, а зарублений кінець обмітували гачком, отримуючи при цьому приблизно 3 см мережива («чіпок»).

Рукав кроїли з двох пілок. Краї полотна з'єднували ціркою, а покроений під рукою бік зшивали простим рубцем. Закінчувався рукав збиранням («морщенням», «стягуванням»). На зап'ясті морщення було ширшим, ніж над плечима. Для цього кінець рукава обгачковували, зарубляли. Потім відступивши від рубця приблизно на 3 см, витягали з нього 2-3 нитки й стягували їх. Далі пропускали 12-15 ниток і повторювали ту ж операцію. У результаті цього «стягування» становило приблизно 3 см до вишивки на зап'ясті та 3 см після неї. Ширина вишивки сягала 1-2 см. Орнамент переважно геометричний, виконаний різнокольоровими нитками («заполоччю»), але з переважанням чорного кольору. Техніка вишивання низина («перетіганя»).

У румунських селах Закарпаття досить часто зустрічались сорочки із фодрами (довжиною 8-12 см), що було однією із типових ознак румунських сорочок⁶.

На сьогодні традиційні «волоські» сорочки зберігаються лише у жінок старшого віку. Під час польових досліджень у с. Солотвино Тячівського району нами були виявлені декілька традиційних румунських жіночих сорочок. Згідно зі словами їх власниці, Мігелі Анни Юрковни (1946 р.н.) у селі жіночі весільні сорочки шили із двох піл домотканого полотна, до яких по бокам пришивали клини. Прямокутний виріз горловини оздоблювали геометризаним рослинним орнаментом. Нижче орнаменту розміщували декоративне морщення («покмата» - збирання полотна на нитку, переважно на 7-10 ниток), що надавало сорочкам вишуканого святкового вигляду. На

⁶ Коцан В.В. *Іноетнічні запозичання та їх вплив на формування народного одягу долинян Мараморощини* / В.В. Коцан // Науковий вісник Ужгородського університету. - Серія. Історія. - Вип. 20. - Ужгород, 2008. - С. 190.

плечах сорочки морщення закінчувалося «волонами». Пані Анна показала нам подібні сорочки з наплічними волонами («фидришами»), контури яких обшивались різнокольоровими нитками й мережаними декоративними зубчиками. Місцева назва наплічних воланів - «кольцішор - coltisor». У верхній частині станка нашивались смужки полотна, збирані на нитку. Вони оздоблювались вишивкою, виконаною технікою «вирізування». Поверх такої ажурної сітки виконувався рослинний візерунок білими нитками, контури якого оздоблювались синьою ниткою. Такий пасок скріплював збірки верхньої частини передньої поли й був нашитий також до задньої поли. Він разом із боковими вужчими, вишитими ажурною технікою, смугами утворює прямокутний виріз горловини. З боку до стану пришивались довгі шматки полотна в перекидку, які у плечовій частині оздоблені так як і горловина. З внутрішньої (виворітної) сторони, під візерунком підшивали прямокутну латку з покупного полотна. Її робили для того, щоб візерунок не натирав плечі й не просвічувався.

До станка сорочки підшивали нижню частину («пінділіу») із грубішого полотна, що зшивалась з лівого боку машинним швом. У нижній частині вона мала широку (3 см) поперечну складку. Рукави на даних сорочках цілнокроєні з квадратним клином (4x4 см). У плечовій частині вони мають декоративне збирання «на ниточку», яке завершується «волонами» з петельчатим швом по краям. Манжети сорочки густо зібрані у складки «на нитку» й посередині оздоблені вузькою вишивкою у вигляді S-видних орнаментальних мотивів, що виконані синіми та білими нитками. Нижня частина воланів («фидриші») оздоблена тією ж вишивкою, що й на плечовій частині. Краї «фидришів» декорували мережкою. Подібні сорочки жінки середнього та старшого віку одягали на свята ще донедавна. Нині їх зрідка вдягають при окремих обрядових діях⁷.

Подібні сорочки зустрічаються і в інших селах долини р. Тересви, де румуни складали певну частину населення. Так, зокрема, в Закарпатському музеї народної архітектури та побуту зберігається ряд сорочок з українського села Підплеша Тячівського району. По крою вони нагадують солотвинські. Шили їх з домотканого полотна, із вставками («клинами»), довгими цілнокроєними рукавами та воланами («фидришами») на кінцях. Вузький ошийник навколо прямокутного вирізу горловини оздоблювали вузькою смужкою вишивки, у вигляді віночка, що складався з різнокольорових квіток («ружа де мак» - троянди), зелених листочків. Верхня частина стану сорочки (крім підшивки) на стику з бічними клинами оздоблювалась декоративним швом у вигляді віночка з квітами. Такі сорочки були морщені, збирані на нитку під квадратним вирізом горловини та на плечах. Морщення завершувалося воланами («кольцішор»), оздобленими кольоровим мереживом. Крім того, морщення та плечова частина клинів оздоблювалась вишивкою. Орнаментальна композиція складалася із двох мотивів: вишивка білим по білому шовковими нитками та різнокольорова смужка, у вигляді гілочки квітів з листочками. Місцевою своєрідністю сорочок з українських сіл Нересниця та Підплеша є оздоблення рукавних швів декоративними смужками. Крім того, посередині рукавів, по обидва

⁷ Польовий матеріал зібраний у с. Солотвино Тячівського району // Архів автора. - С. 1-3.

боки декоративних смужок вишивали стилізовані квіточки. Слід також відмітити, що в сорочках середньої течії р. Тересви переважає жовтий колір та техніка вишивки «гладь»⁸.

Крім сорочок оздоблених воланами та вишивкою, побутували й довгі сорочки з прямокутним вирізом горловини, оздоблені виключно

Фото 3. Жительки с. Хижа

Виноградівського району у традиційному народному вбранні. Фото з архіву автора.

вишивкою. Подібні сорочки були поширені у змішаних (румунсько-українських) та суміжних з ними українських селах, зокрема, в селах Нересниця, Підпleshа, Тарасівка, Грушево Тячівського району та сс. Луг, Кобилецька Поляна Рахівського району. Прямокутний виріз горловини таких сорочок оздоблювали вузькою смугою стилізованого рослинного орнаменту. Вишивка на плечах поверх морщення на них складалася із двох, трьох мотивів: один дрібний і один великий, або два дрібні з великим посередині. Дрібні мотиви рослинного характеру виконувались техніками гладдю чи хрестиком різнокольоровими, зрідка білими нитками. Великий рослинний мотив, рідше стилізовано-рослинний чи геометричний, зображувався у вигляді гілочки з квітами та листочками. Обов'язковим елементом таких сорочок був маленький квадратик, ромбик («косичка») чи хрестик на рівні грудей, де за народними віруваннями знаходилась душа. І коли у місцевих жінок питаєш: «Чому на грудях треба вишивати фігурки у формі хреста?», - у відповідь завжди чуєш: «А як же людині без хреста?!» Отож, у значенні оберегу, окрім хреста, був ще й квадрат, ромб, шести-восьми пелюсткова зірка, «косиця», «дерево життя», «вазончик»⁹.

Сорочки із с. Луг Рахівського району вирізнялись певними особливостями. Однією з основних є те, що горловина у них не оздоблена вишивкою. Нею декорували плечики і манжети. Своєрідною особливістю сорочок даного села є декоративне морщення під вишивкою на передній і задній боках стану сорочки. Рукави цих сорочок шились із складеного навпіл полотна й пришивались до стану. Під рукавом вшивались вставки («латиці»). Окрасою сорочок була вишивка, розміщена навколо прямокутного вирізу горловини, на рукавах («уставки») і манжетах. Краї

⁸ Фонди Закарпатського музею народної архітектури та побуту, інвентарний номер (далі ФЗМНАП Е:) - Е: 9636/3632.

⁹ Коцан В.В. *Народний одяг українців пониззя р. Тересви кінця XIX - першої половини XX ст.* / В.В. Коцан // Науковий вісник Ужгородського університету. - Серія. Історія. - Вип. 19. - Ужгород, 2007. -- С. 120.

вишитих смуг обрамлювали гачкованою мережкою або петельчатим швом. Орнамент навколо шиї і на манжетах в основному стилізовано-рослинний: різнокольорові шести- восьмипелюсткові розети, простір між якими заповнювали дрібні ромбики або трикутнички з «баранячими ріжками». На плечах орнамент дещо інший. Поруч або обабіч уставки, виконаної у яскравих кольорах, виконувалась вишивка білим по білому, іноді в поєднанні із однотонними дрібними мотивами. Кольорова гама сорочок насичена. Переважають чорні, бордові, сині, зелені, червоні, жовті кольори. Іноді до манжет пришивали шнурочки («гетечки») з китицями.

Короткі сорочки доповнювались білими вишиваними спідницями. Внизу їх оздоблювали вирізаними зубчиками та гачкованим мереживом. З коротких румунських сорочок, насамперед відмітимо сорочки із с. Хижа Виноградівського району. Вони привертають увагу своєю насиченою вишивкою навколо прямокутної горловини, на грудях, спині, плечах та навколо розрізу ззаду. Саму ж горловину оздоблювали вузькою смужечкою геометричного орнаменту: ламана лінія, ромбики, трикутники, виконані технікою «набирування», «косі гладі». Краї обмітували петельчатим швом¹⁰.

Шились жіночі сорочки румун із с. Хижі Виноградівського району за старим народним кроєм з білого домотканого полотна. Рукави довгі, пришиті до стану сорочки. Зустрічались сорочки як із «фодрами», так і без них. Прямокутний виріз горловини із розрізом ззаду. Оздоблення зосереджено навколо шийного вирізу, на плечах, манжетах і «фодрах». Найбільш насичений орнамент - навколо шийного вирізу. Найчастіше в ньому поєднувались рослинний та геометричний орнаменти. При цьому геометричний виконував обрамлюючу функцію, а рослинний - знаходився в центрі орнаментальної композиції. Геометричний мотив - це найчастіше широка смуга яскравих кольорів, внутрішня площа якої закомпонована ромбами, косими хрестами, трикутниками, «баранячими ріжками», стилізованими квітами. Геометричний мотив обрамлений жовтими, синіми, червоними, коричневими, рідше зеленими, фіолетовими прошивками («шнурочками», «чіпками»). Другий мотив - рослинний - подається у вигляді віночка, що складається з великих яскравих квіток («руж»), з'єднаних у смугу за допомогою стебел та листочків. Така насиченість орнаменту надавала жіночим сорочкам надзвичайного колориту. За ним відразу ж можна розпізнати місце проживання власниці сорочки. Яскравість, насиченість візерунку, колорит в оздобленні шийного розрізу сорочок румун з с. Хижі Виноградівського району можна порівняти із оздобленням передньої поли прямокутною або квадратною вишивкою на сорочках («довганях») долинян Закарпаття, або із «установками» на жіночих гуцульських сорочках¹¹.

Крім шийного вирізу, на сорочках з с. Хижа вишивкою оздоблювались рукави, манжети та фодри («фидриші»). Своєрідною ознакою досліджуваних сорочок було оздоблення їх рукавів вертикальною смугою, розміщеною по всій довжині рукава. В основі її орнаментальної

¹⁰ 10 Гайова С. Сорочки долинян Закарпаття / С. Гайова // Мистецтво. - 2006. - № 1-2. - С.60.

¹¹ Сологуб Т.Я. Оглядова екскурсія по Закарпатському музею народної архітектури та побуту / Т.Я. Сологуб // Архів Закарпатського музею народної архітектури та побуту. - Ужгород: ЗМНАП, 2009. - С.45.

композиції лежали яскраві дрібні ромбики, хрестики, рідше маленькі квіточки та мережані узори. Манжети («зап'ястники») також оздоблювали вишивкою рослинного або геометричного орнаменту. Фодри («фидриші»), зібрані у невеликі складки, по краях оздоблювали вузькою смужечкою вишивки стилізованого рослинного орнаменту та мереживом. Іноді фодри обмітували «петельчатим» швом¹².

До короткої сорочки жінки одягали білу спідницю («подолок», «пінділіу»). У 30-40-х роках ХХ ст. «пінділіу» були витіснені спідницями («сугне», «сумне») з купованих полотен фабричного виробництва. У 1940 - 1950-ті роки ще одягали довгі спідниці із покупної матерії в клітинку. Пізніше носили короткі, плісировані в поясі, спідниці із ситцю або шовку, святкові спідниці з білого шовкового полотна, що оздоблювали кольоровою вишивкою у вигляді широкої смуги в нижній її частині¹³.

Давні жіночі спідниці («подолок», «пінділіу») шились із білого домотканого полотна. Біля пояса полотно збирали в дрібні збірки, що утворювали рельєфні узори. Іноді полотно під поясом прошивали декоративним швом. Сам пояс оздоблювали вишивкою виконаною техніками «хрестик», «гладь», «коса гладь». Фон пояса вишивали яскравими нитками (червоними, коричневими, бордовими, синіми, фіолетовими). Орнаментальна композиція пояска складалась з смуги у вигляді чотиришестипелюсткових квіток, листочків, ромбів з усіченими кутами, ромбів з «баранячими ріжками», трикутників із «завиткам». Крім пояса, вишивкою оздоблювали також нижню частину спідниць. Тут візерунок вишивки складався з трьох (рідше чотирьох чи п'яти) орнаментальних смуг. Нижня смуга завжди була широкою, рослинного характеру. Дрібні орнаментальні смуги склались із ромбиків, трикутників, обрамлених петельним швом або декоративними різнокольоровими швами («цірками»). Основна увага в декоруванні робилась на самий низ спідниці. Саме тут вишивалась широка смуга рослинних, у 30-40-х роках ХХ ст. - зооморфних орнаментальних мотивів. Доповненням до орнаментальної композиції були декоративні горизонтальні складки («загинки») та різноманітні мережки. До низу спідниць пришивали ще одне гачковане мереживо білого кольору¹⁴.

Поверх «подолка» одягали фартух з фабричної матерії. Подібні фартухи («плати») були поширені серед українського населення краю. Особливістю ж румунських фартухів було те, що вся їх площа була заповнена дрібними квіточками, або ж геометричними фігурами. Матерія, з якої шились фартухи, зазвичай, була жовтою, оранжевою, рожевою. Всі інші деталі декорування «платів» схожі до українських фартухів. У нижній частині їх оздоблювали різнокольоровими стрічками («пантликами»), мережками, декоративними швами. Іноді фартухи по контуру обшивали мереживом та яскравими стрічками¹⁵.

Ще одним поясним видом народного вбрання румун, що мав свої характерні особливості, були запаски («задьє») у вигляді двох не зшитих

¹² ФЗМНАП Е: 5626/2562.

¹³ ФЗМНАП Е: 10902/4215.

¹⁴ ФЗМНАП Е: 5625/2561.

¹⁵ ФЗМНАП Е: 10906/4219.

полотнищ. Одяг цього типу був запозичений із м. Сигет (повіт Марамуреш в Румунії), звідки його привезли у Білу Церкву, Солотвино та інші села. Пізніше «задьє» почали виготовляти самостійно. Воно складалося із двох окремих полотнищ - переднього і заднього. Заднє полотнище довге і вузьке, а переднє - коротке і широке. Полотнища ткали на горизонтальному ткацькому станку технікою «у чотири понужі», використовуючи для основи бавовняні нитки, а для піткання - шовкові. Задьє являло собою одну із найяскравіших деталей жіночого костюму. Орнаментация задьє складалася з горизонтальних смуг різного кольору (оранжево-чорні, жовто-чорні, рідше синьо-чорні), що чергувалися. Ширина смуг також неоднакова: після кількох широких йшли вузькі, потім знову широкі. До верхніх кутиків запасок пришивали плетені шнурочки, якими запаску зав'язували довкола стану. Дівчата пришивали шнурочки трохи нижче, забезпечуючи таким чином необхідну довжину запаски. Спочатку одягали задню пілку, яку зав'язували спереду, а потім - передню, яку зав'язували ззаду. Таким чином, передня пілка трохи огортала задню. У середині ХХ ст. задьє носили лише як святкове вбрання, та й то не в усіх румунських селах. Найдовше воно збереглося у Середньому Водяному і Білій Церкві¹⁶.

Підперезували свій стан жінки довгим поясом. Його ткали або плели із вовняної пряжі. Ним опасували стан два-три рази.

Одним із найдавніших видів одягу у румун Закарпаття була куртка прямого крою з рукавами («уйош»). Уйош зберігав природній колір - сірий або чорний. Єдиним декоративним елементом уйоша був чорний шматок полотна, яким обрамлювали поли й обкат. З середини ХХ ст. уйош одягали лише жінки старшого віку. Замість них в моду ввійшли в'язані вовняні кофточки («светери»)¹⁷.

У комплект стародавнього народного костюму входила й безрукавка. У залежності від матеріалу, з якого виготовлена, вона мала й відповідну назву. У Середньому Водяному безрукавки, виготовлені із домотканого полотна білого кольору, називали - «каботул». У Солотвині була поширена безрукавка («лайблик», «кафтан»). Кроїли її з трьох клиновидних частин. Центральна формувала ошийник, плечики та обкат рукавних пройм. Два бокові шматки матерії формували нижній край кафтану та силует. Передня частина складалася з двох однакових шматків, що спереду, у верхній частині, застібувались на одну петлю. Виріз горловини - прямокутної форми. Передні поли посередині вшиті, завдяки цьому підкреслюється силует жінки. Кафтани могли бути чорні або різнокольорові з покупної матерії. Виріз горловини та передні поли оздоблювали мережками, а обкати рукавних пройм були збирані у складки. Підкладки могли бути різних кольорів. Іноді лайблики декорували різнокольоровою аплікацією.

У с. Хижа Виноградівського району побутували в'язані вовняні чоловічі та жіночі безрукавки («лайблики»). У 20-30-х роках ХХ ст. у селі почали поширюватись жіночі лайбики, що шились із чорного бархату.

¹⁶ 16 Польовий матеріал зібраний у с. Солотвино Тячівського району // Архів автора. - С.4.

¹⁷ Коцан В.В. *Оглядова екскурсія по Закарпатському музею народної архітектури та побуту* / В.В. Коцан // Архів Закарпатського музею народної архітектури та побуту. - Ужгород: ЗМНАП, 2009. - С.67.

Повздожний розріз, краї рукавів й подол лайблика обшивали лисячим хутром. Характерною особливістю даного виду вбрання було те, що по всій площині лайблики оздоблювались різними стрічками та бісером. Застібувався лайблик на три-чотири сині або білі гудзики («гомби»).

В усіх румунських селах Закарпаття була поширена шкіряна безрукавка («кожок»). З середини ХХ ст. її форма зазнала змін. Якщо раніше носили короткі безрукавки з вузькими плечами, то в 40-50-х роках ХХ ст. з'явилися безрукавки подовженої форми. Наприкінці 60-х - початку 70-х років ХХ ст. дівчата почали носити кофти з короткими рукавами та шовкові блузи («блузе де метасе»).

Безрукавка («кожок», «бунда») початку ХХ ст. шилась з овчини хутром всередину. Задню пілку кроїли із суцільного шматка. Спереду ж викроювали дві симетричні поли. Обкати рукавних пройм глибоко врізані. Наявна велика овальна горловина. Краї бунди обшивали чорним баранячим смушком. У нижній частині передніх піл робили дві невеликі кишені («жеби») із в'яленої шкіри. «Жеби» декорували різноманітними візерунками, зокрема, квітами, пелюстками. Все тло кожка пишно оздоблювали вишивкою рослинного характеру, виконаною вовняними нитками технікою «гладь». Орнамент нагадує стилізовані гілочки квітів, стебла, розгалуження яких поділяють вишиту площину на рівномірні вертикальні зони. Домінуючий колір вишивки червоний, що гармонійно поєднаний з темно-зеленим. Всі інші кольорові вкраплення рівно розкидані по площині кожка. Подібні бунди побутували і в українських селах Терезької, Терезької та Боржавської долин (Хустський, Тячівський, Іршавський райони)¹⁸.

Жіночий верхній одяг для холодної або дощової погоди не відрізнявся від чоловічого. Носили короткі суконні свити («суман») та хутрянні накидки, хутром всередину («губе»), що ззовні нагадували шубу вивернуту навиворіт. Накидку виготовляли на горизонтальному ткацькому станку із вовняної пряжі, використовуючи при цьому дві «понужі». При тканні через кожні три перетикання в нитки основи просовували пучок овечої вовни, після цього прибивали нитки перетикання, потім пропустивши три нитки, знову пучок вовни. Губе була довгою, до пояса, прямого крою. До її верхньої частини пришивали заокруглений відкидний комір. Задня пола кроїлась із суцільного шматка домотканого сукна. Рукави цільнокроєні. Передні поли мали дві нашивні кишені («жеби»). Краї коміру, розріз, низ, манжети та кишені оздоблювали чорною (на початку ХХ ст. зеленою чи синьою) сукняною обшивкою. Крім того, губе декорувалась викладеним у формі кривулі чорним шнурком, що створювало ефект урочистості, ажурності, святковості. Жінки носили губе, накинувши її на плечі¹⁹.

На голові дівчата носили різнокольорові хустки, а в с. Біла Церква Рахівського району побутували високі кокошники («конч»), які ще донедавна носили румунки Трансільванії. Це дерев'яне або шерстяне в'язане коло, огорнене полотном або вплетене в косу, яке в деяких регіонах заміжні жінки

¹⁸ 18 Коцан В.В. *Іноетнічні запозичання та їх вплив на формування народного одягу долинян Мараморощини* / В.В. Коцан // Науковий вісник Ужгородського університету. - Серія. Історія. - Вип. 20. - Ужгород, 2008. - С. 192.

¹⁹ Польовий матеріал зібраний у с. Солотвино Тячівського району // Архів автора. - С. 6.

носили під хусткою. Конч («conciul») виготовляли з бавовни, шовку, рідше - з вовни. Основним мотивом в його оздобленні був ромб, поряд з яким використовували стилізовані рослинні мотиви. Завдяки своїм витонченим візерункам та поєднанню різних матеріалів - стрічок, нашивок, мережива, монет, штучних квітів, шматочків дзеркала - «конч» водночас виконував роль прикраси. Локальні варіанти даного головного убору («конч» зі шнурком, конч» з монетами) були характерними не тільки для румун Закарпаття, але й для жіночого вбрання рівнинної зони Банату (Румунія)²⁰.

Голову жінки покривали темною або світлою хусткою («батісте», «шерінке»), яку пов'язували на вузол під підборіддям чи на потилиці. Серед румунського населення краю побутували й великі (80x80 см; 1,5x1,5 м) вовняні хустки («шерінке»). Вони були білі або чорні, в залежності від того, який матеріал лежав в основі їх виготовлення. Ткались вони таким чином, щоб утворювались великі пучки («букле»), які розкидані по всій площині хустки. По контуру «шерінке» оздоблювалось масивними стряпками. Подібні хустки носили в холодну пору року, накинувши на плечі²¹.

У минулому жінки одягали таке ж саморобне шкіряне взуття, як і чоловіки - «опінч». Це взуття на зразок українських постолів. Виготовлялись постолі із волової, коров'ячої, кінської, свинячої вичиненої або сиром'ятої шкіри. Для їх виготовлення брали прямокутний шматок шкіри, який при морщенні високо загинали спереду і ззаду, а в проколоті по краям дірочки протягували ремінці, які зав'язували з правого боку. Румуни називали подібне взуття - «опінч ку гуртуй». Подібні постолі зустрічались в українському селі Білин Рахівського району. Постолі вважались взуттям бідного населення. Крім постолів, румунам відомі чоботи («чіжми»). В якості святкового взуття дівчата носили довгі чоботи з високими, широкими халявами («лубами») і трапецієвидним каблучком. Починаючи з 50-х років ХХ ст. всі носять звичайне взуття фабричного виробництва.

Доповненням до жіночого одягу були такі прикраси: вишивані хустинки, ткані стрічки для волосся, маленькі сумочки («жебаловачки»), силяне намисто («силянки», «плетінки»), дукати, гердани («згарди»), в'язки металевих ключів, хрестиків тощо.

Серед усіх різновидів герданів у румунського населення краю переважав «стрічковий» гердан. Такі прикраси виготовлялись технікою «нанизування», «ткання» або ж «вишивання» й використовували як оздоблення на голову, шию, груди. Найбільше їх використовували як нашійні та нагрудні оздоби. Кріпились вони ззаду на шиї. Довгі гердани-стрічки подекуди носили кінцями спереду. Наприкінці ХІХ - першій половині ХХ ст. у румун Закарпаття плетені з бісеру стрічки доповнювали намиста з монет, в'язки ключів, хрестики. Гердан оздоблював шию, а монети, ключі, хрестики, звисаючи на шнурках, причеплених до стрічки з герданом - груди. Іноді їх могли пришивати просто до нижньої частини гердану²².

Комплекс чоловічого костюму складався із білої сорочки з

²⁰ Битке М. *Румунський народний одяг: традиції і сучасність* / М. Битке // Народна творчість та етнографія. - Спецвипуск - Румунська етнологія. - 2011. - № 2. - С. 54.

²¹ ФЗМНАП Е: 1642/875.

²² Федорчук О. *Українські народні прикраси з бісеру* / О. Федорчук. - Львів, 2007. - С.51.

широкими рукавами («кемеше»), яку носили навипуск поверх широких, коротких штанів («гатей»). Поверх сорочки одягали вовняні безрукавки («кожок», «киптарь», «лайблик») або коротку верхню одіж з рукавами («уйош»). Взимку верхній одяг чоловіків складався із «сумана» з вовни та бунди («губе») із овчини.

Чоловічі сорочки румун, як і сорочки східних слов'ян, виготовлялись переважно із білого лляного чи конопляного домотканого полотна. Найпоширеніша їх назва - «кошуля». Буденні і святкові сорочки різнилися вишивкою: святкові - однорідною, виконаною невідбіленою ниткою різною технікою («вирізуванням», «виколуванням», «гладдю»), а буденні - одним не яскравим кольором. На відміну від буденної сорочки святкова мала оздоблений вишивкою низ. Старіші сорочки були прикрашені вишивкою геометричним орнаментом. Рослинні ж мотиви починають поширюватись з другої половини XIX ст.²³

Наприкінці XIX - на початку XX ст. широко поширеними були короткі сорочки з широкими рукавами («кемеше ку минечь ларжь»). Найкоротші сорочки носили молоді хлопці. Їх довжина сягала до пояса, а у чоловіків старшого віку - закривала пояс. Особливістю такої сорочки був широкий крій рукава (ширина дорівнювала довжині). Сорочку кроїли з трьох шматків. Біля плеча збирали у складки. Комір-стійку застібували на гудзики («гомби») чи шнурочки. Рукави - вшивні, довгі, до низу розширені. Посередині та внизу рукавів пришивали білу гачковану мережку, ширина якої могла сягати від 3-х до 7-ми см. Поверх мережки, оздобленої вишивкою білим по білому, вишивали стилізовані різнокольорові квіточки («ружа де мак»). Крім рукавів, вишивкою оздоблювався розріз пазухи сорочок. Такі сорочки носили лише у свята, з 40-х років XX ст. використовували у різдвяних обрядових дійствах.

У румунського населення краю та у суміжних, змішаних румунсько-українських й українських селах побутовали святкові сорочки з широкими рукавами, відкидним коміром й декоративною вишивкою вздовж пазушного розрізу. Стан складався з трьох частин («піл»). На пазусі глибока розпірка, яка застібувалася на гудзики. Полотно під розрізом збирали у складки. Навколо горловини круглий виріз, до якого пришивали відкидний комірець. Іноді на плечах нашивали клини прямокутної форми («цвіколь»). Полотно на рукаві, у місці з'єднання зі станом, та на спині густо зібране («рамлене»). Під рукавами вшивали невеликі латки («ластовки»). По краю комірця та на пазусі сорочка оздоблювалася вишивкою білим по білому, у вигляді трикутників, хрестовидних фігур. Техніка вишивки - «низина». Крім того, пазуху декорували вирізуваними «зубцями», складками («загинками»), розміщеними у 3-5 рядів, вузькою мережкою («ціркою»). Останньою могли оздоблювати також краї рукавів. Такі сорочки поширились з початком XX ст. й побутовали до 50-х років²⁴.

Буденні сорочки шились з грубшого домотканого полотна. Вони мали

²³ Полянская Е.В. *Народная одежда гуцулов Раховского района* / Е.В. Полянская // Карпатский сборник. - М., 1972. - С. 57.

²⁴ Полянская Е.В. *Народная одежда гуцулов Раховского района* / Е.В. Полянская // Карпатский сборник. - М., 1972. - С. 57-58.

невисокий комір-стійку і прямий розріз на грудях, що застібувався на гудзики. На місці з'єднання рукава зі станом сорочки, рукав вшито так, що він утворює складки. Сорочки такого крою оздоблювались скромною вишивкою по комірцю та низу рукавів. Іноді вишивали лише комір. У більшості випадків такі сорочки не оздоблювались вишивкою²⁵.

У 30-40-х роках ХХ ст. сорочки з широкими рукавами почали поступово витіснятись сорочками такого ж крою, але з вузькими рукавами та манжетами. З цього часу подібні сорочки були найпоширенішими. Найяскравішим прикладом сорочок з манжетами на рукавах, що побутували в румун були сорочки з с. Хижа Виноградівського району. Як і повсюдно, вони шились з білого домотканого полотна. Рукави в них довгі, пришиті до стану з ромбовидною вставкою («кутиком»). Комір-стійку («ошийник») декорували вишивкою й застібували кольоровими шнурочками з китицями. На манжети («зап'ястники») пришивали гудзики. Ошийник іноді теж застібували на зелені чи сині гудзики («гомби»). Рукави на плечах, низ стану сорочки, зап'ястники оздоблювали вишивкою. У центрі орнаментальної композиції лежала «гірлянда», в якій поєднано рослинний та геометричний мотиви. Кольорова гама вишивки яскрава. Переважали темно-синій, чорний, червоний, коричневий, бордовий, зелений кольори. Орнаментальні смуги обрамляли білим чи різнокольоровим мереживом²⁶.

Характерний стиль костюму закарпатських румун створюється за рахунок поясного одягу, що мав оригінальний крій. Влітку селяни одягали широкі короткі штани («гаті») із домотканого конопляного чи льняного полотна. Їх довжина сягала до колін, а ширина однієї штанини - 1,5 м.

До початку ХХ ст. широко побутував цікавий звичай приготування полотна для пошиття штанів. Полотно для широких гатей замочували, складали у горизонтальні складки, перев'язували з обох кінців і закладали у дерев'яні тиски. Коли полотно висохло, його виймали з тисків і приступали до шиття плісированих штанів, довжина яких сягала до щиколоток²⁷.

Святкові гаті кроїли із чотирьох полотнищ, буденні із трьох. У талії штани підшивали шматком полотна («парте»). Між штанинами вшивали вставку у вигляді трикутного клину. Верхню частину штанів стягували за допомогою пояса («бреченарь»). Низ святкових гатей іноді орнаментували вишивкою білими нитками, їх краї обшивали бахромою або мереживом. Цей тип штанів називали - «гачій імпетуриць» (зібрані штани). Їх гладили і складали так, щоб на них утворювався ряд складок до 10 см шириною. Такі штани зрідка носили старші чоловіки ще в середині ХХ ст. в с. Солотвино Тячівського району.

З літніх широких гатей виділяємо чоловічі штани («гаті») з с. Хижа Виноградівського району. Шились вони із домотканого полотна. Їх крій прямий. Довжина розрахована до щиколотки. Полотно відбілене. Біля пояса робили обшивку для поясної стрічки («гачника»), якою зав'язували гаті. На нижній частині штанин вишивали по дві орнаментальні смуги синіми,

²⁵ ФЗМНАП Е: 12734/216.

²⁶ ФЗМНАП Е: 10904/4217.

²⁷ Полянська О.В. *Оздоблення народного одягу угорців та румун Закарпатської області* / О.В. Полянська // Архів Закарпатського музею народної архітектури та побуту. - С. 13.

чорними, червоними, зеленими і жовтими нитками. Верхня стрічка була вужчою. Вона шилась у вигляді гірлянди з геометричних і рослинних орнаментів. Низ штанини прикрашали візерунком, на якому наявна вишивка стрічкового типу. В її основі лежав віночок із квіток, стебел і листочків. Під віночком найчастіше вишивали стрічку («доріжку», «шнурочок»). Шили її в основному синіми чи коричневими нитками. Крім того, штани внизу закінчувались білими торочками («ройтами»).

Взимку румуни носили штани іншого крою. Виділяють два типи зимових штанів - сукняні («недраж»), поширені в Середньому Водяному, Солотвині та в інших румунських селах Закарпаття, і шкіряні («чоаречь»), що зустрічались в Білій Церкві ще у другій половині XIX ст. Більш поширенішими були «недраж». Шили їх із білого домотканого сукна, оздоблювали пришивними швами, декоративною стрічкою чорного чи темно-синього кольору вздовж штанин. Такою ж стрічкою обрамлювали поли штанин. Як і «гаті», «недраж» оздоблювали «ройтами»²⁸.

Рідше зустрічались шкіряні штани («чоаречь»). Шили їх із овечих шкір хутром всередину. Їх крій не відрізнявся від крою «недраж». Шкіряні штани були типовим зразком вбрання пастухів. Широко поширені в середині XIX ст. вони до початку XX ст. практично повністю виходять з вжитку. У середині XX ст. шкіряні «чоаречь» лише зрідка можна було знайти у старожилів.

Румуни Закарпаття в минулому знали два типи поясів: шкіряний і тканий. Широкий шкіряний пояс - характерна деталь одягу горян. Шкіряний пояс («тісеу»), праобраз українського «чересу», одягали переважно молоді хлопці у святкові дні. Він входив в комплекс вбрання як невід'ємний атрибут поряд із сорочкою з широкими рукавами і короткими широкими штанами. Пояс повинен був виглядати із-під сорочки. Його ширина сягала до 20-30 см. Він був оздоблений 3-5-ма пряжками і декількома рядами мідних бляшок. Крім того, пояс прикрашали тисненим орнаментом та шкіряними аплікаціями. У міру того як виходила з обігу коротка сорочка й замінювалась

Фото 4. Молода пара у традиційному румунському вбранні, с. Середнє Водяне Рахівського району. Реконструкція, 2014 р. (Фото з архіву автора).

²⁸ Зеленчук В.С. *Костюм румынского населения Закарпатской области УССР* / В.С. Зеленчук // *Карпатский сборник*. - М., 1976. - С.73.

Народний костюм румунського населення Закарпаття...

довгою з рукавом на манжети, втратив своє значення і звичай ношення широкого поясу. У комплект традиційного румунського костюму починає входити вузький тканий пояс червоного кольору²⁹.

Поверх сорочки чоловіки, як і жінки, одягали хутряну безрукавку («бондицю»), яка була невід'ємною складовою як зимового, так і літнього вбрання. Вона нагадувала гуцульські кептарі.

До верхнього чоловічого і жіночого одягу належали сіраки, переважно білого кольору, обшиті фабричним сукном. Крім того, були поширені овчині прямоспинні «тулупи».

Головним убором взимку були смушкові або овчині кучми, фетрові капелюхи, влітку - солом'янки («клопи»), прикрашені китицею із штучних квітів.

Складовим компонентом щоденного і святкового одягу у румун здавна були сумки. Румуни, як і мешканці гірської Гуцульщини, широко користувались сумками («бесагами») для перенесення на плечах чи перевезення на конях різних вантажів. Практичність їх форм зумовлена специфікою життя і побуту горян і сьогодні. У румун, македонців вони відомі під назвою «дисаги», у молдован - «десаге». Вони типові для багатьох гірських народів. Подібного типу сумки у азербайджанців мали назву «хуруджун», побутували вони і в абхазців.

Не менш поширеними були домоткані сумки («тайстри», «трайсте») для щоденного користування. Їх румуни носили, перекинувши через плече. У них зберігали дрібні особисті предмети: люльку, кресало, хустинки. Геометричний орнамент цієї торбини розроблений тонко, замкнутий у суцільну композицію. Його мотиви групувались найчастіше по вертикальній осі, по діагоналях або в концентричному порядку. Передня стінка торбини оздоблювалась також різноманітними за формою дзеркальцями. У колориті переважали червоний, зелений, жовтий, білий, рожевий кольори³⁰.

Оскільки румуни жили в гірських районах, де основним заняттям було вівчарство, відповідно їх одяг мав певні особливості. В їх своєрідний комплект вбрання входили виварені в топленому лої чи маслі сорочки, штани («гаті») і капелюхи, що доповнювались широким поясом, постоломи на ноги та пастушим спорядженням.

Проаналізувавши народний одяг румун Закарпаття, можемо констатувати, що не дивлячись на схожість з одягом українців Мараморощини, румунський костюм зберіг притаманні лише йому риси. Найтипівіші форми одягу, такі як «губе», «ицарь», «чоаречь», «бреченарь», могли сформуватись лише в умовах побуту гірських пастухів. У цілому, слід відмітити, що такі складові народного одягу румун як жіночі і чоловічі сорочки («кемеше ку блезір»; «кемеше ку минечь ларжь»), запаски («задье»), накидки («губе») побутували аж до 70-80-х років ХХ ст.

Серед характерних особливостей жіночого румунського вбрання, слід відмітити сорочки з їх пишним, і водночас гармонійним декоруванням. Насамперед відзначаємо збирання полотна на нитку у дрібні рельєфні

²⁹ Potusnyak F. *A ruszin nepviselet. (Руський народний костюм)* / F. Potusnyak // Зоря - Najnal. - Ужгород, 1943. - Річник III. - ч. 1-4. - С.308.

³⁰ Польовий матеріал зібраний у с. Солотвино Тячівського району // Архів автора. - С. 7.

складки («покмата»), оздоблення прямокутного вирізу горловини та плечової частини рукавів волонами («фидришами»), поєднання вишивки білим по білому з технікою «вирізування», «виколювання», при декоруванні верхньої частини рукавів. Крім сорочок, етнічними рисами відзначається колорит запасок («задье»). Серед допоміжних елементів та прикрас притаманних румункам виділяємо високі кокошники («конч») та в'язки металевих ключів, хрестики на намистах.

Локалізуючи народне вбрання румун Закарпаття, можемо виділити наступні локальні осередки його поширення: 1) села верхів'я та долини р. Тересви - сс. Діброва, Глибокий Потік, Подішор, Топчино, а також с. Солотвино в долині р. Тиси (Тячівський район); 2) села Біла Церква, Середне Водяне Рахівського району. У с. Хижа Виноградівського району румуни становили незначну частку населення.

Джерела та література:

Фонди Закарпатського музею народної архітектури та побуту, інвентарний номер (далі ФЗМНАП Е:) - Е: 214/127.

ФЗМНАП Е: 1639/872.

ФЗМНАП Е: 1640/873.

ФЗМНАП Е: 1641/874.

ФЗМНАП Е: 1642/875.

ФЗМНАП Е: 4838/2277.

ФЗМНАП Е: 5622/2558.

ФЗМНАП Е: 5625/2561.

ФЗМНАП Е: 5626/2562.

ФЗМНАП Е: 5628/2564.

ФЗМНАП Е: 9331/3627.

ФЗМНАП Е: 9334/3630.

ФЗМНАП Е: 9337/3633.

ФЗМНАП Е: 9344/3640.

ФЗМНАП Е: 9636/3632.

ФЗМНАП Е: 10902/425.

ФЗМНАП Е: 10903/4216.

ФЗМНАП Е: 10904/4217.

ФЗМНАП Е: 10905/4218.

ФЗМНАП Е: 10906/4219.

ФЗМНАП Е: 10911/4223.

ФЗМНАП Е: 10912/4224.

ФЗМНАП Е: 10913/4225.

ФЗМНАП Е: 10040/3882.

ФЗМНАП Е: 12084/99.

ФЗМНАП Е: 12710/207.

ФЗМНАП Е: 12711/208.

ФЗМНАП Е: 12734/216.

ФЗМНАП Е: 12735/217.

ФЗМНАП Е: 12736/218.

ФЗМНАП Е: 14174/389.

ФЗМНАП Е: 14175/390.

- Польовий матеріал зібраний у с. Солотвино Тячівського району // Архів автора.
- Бисер в культурі народів мира: Альбом каталога першої міжнародної виставки [под. ред. Наталии Сосниной, Владислава Хвалина]. - Ленинград, 1990. - 58 с.
- Битке М. Румунський народний одяг: традиції і сучасність / М. Битке // Народна творчість та етнографія. - Спецвипуск - Румунська етнологія. - 2011. - № 2. - С. 52-59.
- Гайова С. Сорочки долинян Закарпаття / С. Гайова // Мистецтво. - 2006. - № 1-2. - С. 58-60.
- Етимологічний словник української мови: У 7 Т. - Т. 1. - К., 1982. - 631 с.
- История городов и сел Украинской ССР. Закарпатская область. - К., 1982. - 611 с.
- Зеленчук В.С. Костюм румынского населения Закарпатской области УССР / В.С. Зеленчук // Карпатский сборник. - М., 1976. - С. 69-74.
- Зеленчук В.С. Народное декоративное искусство Молдавии / В.С. Зеленчук, М.Я. Лившиц, И.Г. Хынку. - Кишинева, 1968. - 56 с.
- Зеленчук В.С. Молдавский национальный костюм / В.С. Зеленчук. - Кишинева, 1985. - 143 с.
- Копчак В.П. Населения Закарпаття за 100 лет (1870 - 1970) / В.П. Копчак, С.И. Копчак. - Львов, 1977. - 181 с.
- Коцан В.В. Іноетнічні запозичання та їх вплив на формування народного одягу долинян Мараморощини / В.В. Коцан // Науковий вісник Ужгородського університету. - Серія. Історія. - Вип. 20. - Ужгород, 2008. - С. 188-198.
- Коцан В.В. Народний одяг українців пониззя р. Терєблї кінця ХІХ - першої половини ХХ ст. / В.В. Коцан // Науковий вісник Ужгородського університету. - Серія. Історія. - Вип. 19. - Ужгород, 2007. - С. 118-127.
- Коцан В.В. Оглядова екскурсія по Закарпатському музею народної архітектури та побуту / В.В. Коцан // Архів Закарпатського музею народної архітектури та побуту. - Ужгород: ЗМНАП, 2009. - 127 с.
- Мазюта М.А. Побут солотвинських солекопів (кінець ХІХ - 30-ті рр. ХХ ст.) / М.А. Мазюта // Народна творчість та етнографія. - 1966. - № 2. - С. 37-48.
- Малець О.О. Етнополітичні та етнокультурні процеси на Закарпатті 40-80-ті рр. ХХ ст. / О.О. Малець. - Ужгород: ЗІПО, 2004. - 188 с.
- Мандибур М.Д. Полонинське господарство Гуцульщини другої половини ХІХ - 30-х рр. ХХ ст. / М.Д. Мандибур. - К., 1979. - 315 с.
- Марина В.В. Румуни Подкарпатської Русі - Закарпаття і їх взаимоотношення с языковой родиною (1919 - 1991 гг.) / В.В. Марина // Румунсько-українські відносини: історія і сучасність. - Сату-Маре, 1999. - С.437-443.
- Маслова Г.С. Народная одежда русских, украинцев и беларуссов в ХІХ - начале ХХ вв. / Г.С. Маслова // Восточнославянский этнографический сборник. - М., 1956. - С.589-705.
- Никорак О.І. Сучасні художні тканини Українських Карпат / О.І. Никорак.

- К., 1988. - 222 с.
- Полянская Е.В. Народная одежда гуцулов Раховского района / Е.В. Полянская // Карпатский сборник. - М., 1972. - С. 57-65.
- Полянська О.В. Оздоблення народного одягу угорців та румун Закарпатської області / О.В. Полянська // Архів Закарпатського музею народної архітектури та побуту.
- Полянская Е.В. О сходстве и взаимовлиянии в одежде различных этнических групп Закарпатья / Е.В. Полянская // Карпатский сборник. - М., 1976. - С. 65-68.
- Постолаки Е.А. Молдавское народное ткачество (XIX - начала XX вв.) / Е.А. Постолаки. - Кишинеу, 1987. - 216 с.
- Потушняк Ф.М. Баранки / Ф.М. Потушняк // Літературна неділя. - Ужгород, 1942. - Рочник II. - С. 19-20.
- Румынское народное искусство. - Бухарест, 1955. - 218 с.
- Симоненко І.Ф. Народна вишивка Закарпаття / І.Ф. Симоненко // Матеріали з етнографії та художнього промислу. - К., 1957. - С. 56-85.
- Сологуб Т.Я. Оглядова екскурсія по Закарпатському музею народної архітектури та побуту / Т.Я. Сологуб // Архів Закарпатського музею народної архітектури та побуту. - Ужгород: ЗМНАП, 2009. - 123 с.
- Стельмащук Г.Г. Традиционный костюм гуцулов / Г.Г. Стельмащук / Украинские Карпаты. Культура. - К., 1989. - С. 94-102.
- Тиводар М.П. Давній одяг карпатських пастухів / М.П. Тиводар // Народний календар на 1991 рік. - Братіслава - Пряшів - Ужгород, 1990. - С. 157-161.
- Тиводар М.П. Традиційне скотарство Українських Карпат другої половини XIX - першої половини XX ст. (історико-етнологічне дослідження) / М.П. Тиводар. - Ужгород, 1994. - 560 с.
- Федорчук О. Українські народні прикраси з бісеру / О. Федорчук. - Львів, 2007. - 119 с.
- Potusnyak F. A ruszin nepviselet. (Руський народний костюм) / F. Potusnyak // Зоря - Najnal. - Ужгород, 1943. - Річник III. - ч. 1-4. - С.302 - 327.

Полікультурне виховання молоді як засіб євроінтеграції

Галина Розлуцька

Educația policulturală a tinerilor ca mijloc de integrare

Rezumat: *În acest articol sensul educației în formarea cetățeanului este asemănată cu rolul educației multiculturală în condițiile globalizării. Multiculturalismul este studiat după exemplul de funcționare a comunităților etno-culturale ucrainene și românești în regiunea Transcarpatia pe principiile echității și îmbogățirii culturale reciproce.*

Policultural Education of the Youth as a Means of Integration

Abstract: *In the article the sense of education in forming the citizen of the world is defined as well as the role of policultural education under the globalization conditions is highlighted. Policulture is studied on the example of the functioning ethnocultural communities of Ukrainians and Romanians in the Transcarpathian society on the principles of equity and cultural mutual enrichment.*

Cuvinte Cheie: *Educația policulturală, mijloc de integrare, multiculturalism, comunități etno-culturale, principiile echității, identitate etnică, toleranță, simbioză etnică*

Keywords: *Multicultural education, means of integration, multiculturalism, ethno-cultural communities, the principles of fairness, ethnic identity, tolerance, ethnic symbiosis*

Інтеграційні процеси набравши небаченої динаміки роблять виклик світовій стабільності. Країни, що випали з потоку інтеграції, можуть стати ареною міжетнічних колізій, прихистком наркобізнесу, організованої злочинності та міжнародному тероризму. Своєрідний досвід вирішення проблем пов'язаних з інтеграційними явищами мають Сполучні Штати: на засадах індивідуалізму поширюється ідея «рівних можливостей», що спричиняє культурний поділ американців з подальшим об'єднанням навколо національно-патріотичної альтернативи. В Європі формується розуміння громадянства на основі взаємовизнання культурно-історичної ідентичності кожного етносу. Етнічна ідентичність визначає усвідомлення людиною своєї приналежності до тієї чи іншої етнічної спільноти, що базується на спільності мови, історичної долі, культури, побуту, традицій, звичаїв, способу господарювання тощо.

Традиційно цілісність європейського суспільства базується на толерантному сприйнятті різноманіття. Оптимально відображає сподівання представників різних расових, релігійних, політичних, етнічних, соціальних, сексуальних, культурних та ін. об'єднань жити у світі злагоди, загального процвітання ідея полікультурності. Враховуючи інтеграційні впливи, європейські держави розробили національні системи освіти, спільною рисою яких є полі культурність як позитивне сприйняття неоднорідності членів соціуму. Залежність між рівнем освіти населення, досконалістю демократії визначає рівень добробуту в державі. Відповідно місія освіти полягає не в простій передачі знань, а у формуванні європейців, здатних вбачати у відмінностях потенціал для плідної співпраці заради соціальної гармонії.

Перспективи інтеграції України в Європейський Союз, які відкрилися на початку 2005 року, у зв'язку із підписанням Плану дій «Україна - ЄС» та інших двосторонніх документів, вимагають переосмислення досвіду

застосування інструменту транскордонного співробітництва у відносинах з сусідніми державами, а також ефективної реалізації нових методів співпраці, зокрема спільного стратегічного планування розвитку територій.

Практична реалізація інтеграційних планів України до ЄС вирішується сьогодні на місцях, особливо в регіонах, що межують з країнами-членами ЄС та НАТО. Одним з таких регіонів є Закарпатська область України. Визначальним фактором є територіальне сусідство з чотирма країнами, а саме: Угорщина, Словаччина, Польща і Румунією; багатоетнічний та багатоконфесійний склад населення краю з широкими родинними зв'язками з громадянами інших країн, історичне минуле краю, багатомовність населення та ін.

До позитивних міжетнічних процесів, що проходять в умовах безпосередніх контактів у прикордонній зоні слід віднести етнокультурні взаємостосунки на території Закарпаття, які мають тісний характер і давню історію. Характер взаємозв'язків визначається компактним розселення національних груп. В області проживають представники понад 100 національностей і народностей. Переважну більшість (80,5 %) становлять українці, угорці складають 12,1 %, румуни - 2,6 %, росіяни - 2,5 %, цигани - 1,1%, словаки - 0,5 %, німці - 0,3 % та ін. [7, с. 322].

Особливістю закарпатської багатонаціональності та багатокультурності є здатність його населення протягом більшої частини своєї історії жити разом, без національної ненависті і насильства, що часто характеризує багато інших багатонаціональних частин Європи, в тому числі регіонів суміжних з Закарпаттям [1, с. 111].

Завдяки психологічному підґрунтю етнічна своєрідність перебрала на себе у глобалізованому суспільстві функцію підтримання соціальної згуртованості, тим самим довівши свою стійкість. Право на національно-етнічну самоідентифікацію є одним з визначальних прав людини, пов'язаних з її формуванням як особистості, неповторної індивідуальності.

Взаєморозуміння і толерантність стали складовою частиною життя закарпатців, а надії на кращу спільну долю - джерелом мудрості й громадянської доляльності Багатонаціональний народ краю, зберігаючи етнічні відмінності, досяг загалом високої культури спілкування й співжиття. Симбіоз етносів на Закарпатті базується на засадах терпимості, толерантності, взаємодопомоги, взаєморозуміння і взаємозалежності. Унікальним при цьому є те, що кожна національна група, злившись в єдиний соціально-культурний організм, залишалась в етнічному плані самобутньою, зберігала всі ознаки своїх предків. На цій основі виникло поліетнічне Закарпаття, яке розвивається поєднанням, взаємозапозиченням, взаємодоповненням національних культур різних народів. Складалася атмосфера мирного співжиття. Співдружності людей різних мов і віросповідань, вироблялися почуття терпимості, духовного і морального імунітету проти національної ворожнечі. Всі народи зберігали традиційні заняття, обмінювалися плодами праці, запозичували один в одного досвід матеріального виробництва, духовного життя [2].

Незамінним інструментарієм взаємодії між представниками різних етнічних груп, органічною складовою культури закарпатців є

Полікультурне виховання молоді як засіб євроінтеграції.

полікультурність. Полікультурність - це такий принцип функціонування та співіснування у певному соціумі різноманітних етнокультурних спільнот, з притаманним їм усвідомленням власної ідентичності, що забезпечує їх рівноправність, толерантність та органічність зв'язку з ширшою крос-культурною спільнотою, взаємозбагачення культур, а також наявність та визнання спільної загальнодержавної системи норм та цінностей, які становлять основу громадянської свідомості кожного члена соціуму [6, с. 5]. Термін «полікультурність» почав широко вживатися у Східній Європі після подій 1989 року як такий, що означає повагу й підтримку всіх існуючих у суспільстві культурних потреб та способів життя - не лише культур етнічних, мовних меншин, але й геїв та лесбіянок, традиційних селянських субкультур, інвалідів та ін., так званий культурний плюралізм: плюралізм форм власності, плюралізм ринку або ж вільна конкуренція, та політичний плюралізм, тобто багатопартійність. У дослідженні ми розглядаємо полікультурність як теоретичний підхід, а полікультурне виховання як освітню концепцію.

Люди мають більше знати про культуру один одного, самоусвідомлювати себе як представника певної спільноти і проявляти толерантність до тих, хто відрізняється. Насущною проблемою сучасної освіти є виховання людини готовою жити в мінливому суспільстві. Тому фактор полікультурності претендує на визнання його чинником євроінтеграції. Виховання нащадків повинне базуватися на почутті любові до рідного краю, свого народу, держави, відповідальності за їхнє майбутнє та, одночасно, відкритості до сприймання різноманітних культур світу, освоєнні фундаментальних духовних цінностей людства.

Наше зацікавлення викликає вплив ідеї полікультурності на розвиток українсько-румунських міжетнічних контактів. На території Закарпаття румуни компактно проживають на межі Рахівського і Тячівського районів. Майже одноетнічними румунськими селами є Середнє Водяне, Водиця, Плаюц, Біла Церква, Нижня Апиша (Діброва), Глибокий Потік, Топчино, Подішор, Пещера та містечко Солотвино. *Статистичні дані свідчать про поступове кількісне зростання румунського населення в Закарпатті: у 1921 р. проживало 11 867 тис. чол., 1930 р. - 12 777 тис. чол., 1959 р. - 18 346 тис. чол., 1970 р. - 23 454 тис. чол., 1979 р. - 27 155 тис. чол., 1989 - 29 845 тис. чол., 32 152 тис. чол.*

На рівні держави забезпечуються національно-культурних потреби румунської меншини виконанням положень ст. 13 Договору про відносини добросусідства і співробітництва між Україною і Румунією, підписаного 2 червня 1997 р. який 17 липня того ж року був ратифікований Верховною Радою України. Відповідно до цієї статті Договору створена і функціонує Змішана міжурядова україно-румунська комісія з питань забезпечення прав осіб, які належать до національних меншин. У рамках зазначеної Комісії урядами України та Румунії реалізуються двосторонні проекти щодо забезпечення прав українців в Румунії та румун в Україні.

Представники румунської національної меншини підтримують тісні контакти зі своєю етнічною батьківщиною. Це право закріплено як у законодавстві України, так і в базовому Договорі про добросусідство і

співробітництво між Україною і Румунією, згідно з яким для громадян України румунської національності передбачено спрощений перехід кордону, а також створення умов для активного співробітництва громадських організацій українських румун з державними установами і громадськими об'єднаннями Румунії. Наведені факти свідчать про те, що в нинішніх умовах Українська держава сприяє розвитку етнічної, культурної та мовної самобутності, задоволенню національно-культурних потреб громадян, які належать до румунської національності.

Дослідники етнокультурних процесів на Закарпатті вказують на те, що зростання румунського населення відбулося виключно природним чином. Для закарпатських румунів характерні високий рівень національної свідомості, рідномовна ідентичність та сильне почуття локального патріотизму (М. Зан, В. Марина, О. Малець та ін.). Домінуючими в соціальному житті є гіперболізоване пранення до матеріальних проявів культури (А. Мойсей, О. Малець).

Аналіз праць різних поколінь дослідників європейської культури дає можливість стверджувати, що взаємовплив між східнороманською та східнослов'янською культурами відобразився на взаємостосунках між етнічними групами що компактно проживають і мають територіальне сусідство. Найочевидніший прояв взаємовпливу саме у матеріальній культурі: будівництво, планування, інтер'єр оселі, побут, національний костюм та ін. У духовній культурі проявляється через запозичення певних елементів обрядовості, фольклору (Ф. Вовк, Я. Головацький, А. Кохановська, Г. Купчанко, П. Нестеровський, А. Сімігінович, В. Шухевич та ін.).

Потужним позитивним чинником взаємовпливу румунської та української етнічних груп вважаємо тривале сумісне проживання обох народів у подібних географічних та історичних умовах, приблизно однаковий рівень соціально-економічного розвитку, ідентичні умови господарювання і культури. До резерву міжетнічного зближення можна віднести приналежність обох груп корінних жителів Закарпаття - до православного відосповідання. Це дає можливість спільного святкування цілого ряду православних свят як Знаходження голови іоанна Хрестителя (7 червня), Святого Петра (12 липня), Покрови (14 жовтня), святого Дмитрія (8 листопада), Святого Андрія (13 грудня), Святого Миколая (19 грудня), Святого Юрія (Георгія) 6 травня та ін.

Характерними для представників обох етнічних груп є повага до культури сусіднього етносу, спільність у світоглядних уявленнях та віруваннях (Д. Дан, С. Маріан, Б. Хаждеу та ін.), поширені змішані шлюби (Д. Дан), подібності у сімейній обрядовості (С. Маріан, Є. Нікулице-Воронки та ін.), громадське та звичаєве право, спільна календарна обрядовість, прояви кохання в звичаях молоді, похоронні ритуали (Д. Дан, С. Маріан, Т. Памфіле та ін.), міфологія, народні страви, одяг, побут, усна народна творчість, мистецтво, знаки у писанкарстві (А. Горovej, Т. Памфіле, М. Лупеску, Л. Бнереску, А. Олтяну та ін.). Дослідники культури вказують і на суттєві відмінності у традиціях румун і українців зумовлені тим, що їх пращури належали до різних господарсько-культурних типів: у давніх слов'ян - землеробство, у волохів - скотарство, приналежність до різних мовних груп,

Полікультурне виховання молоді як засіб євроінтеграції.

часткове перебування у різних державах, тощо [5, с. 177].

Формуванню уявлень про розмаїття культур та позитивного ставлення до культурних відмінностей сприяє фестиваль румунського народного мистецтва «Мерцішор», що проводиться щорічно у різних селах компактного проживання закарпатських румунів. У рамках святкувань є можливість ознайомитись з хоровими, танцювальними колективами, народними розвагами, костюмами та виробами народної творчості. Особливої уваги вимагає символ - мерцішорок, його виготовлення.

Засобом створення умов для інтеграції у інші культури є залучення мас-медіа, національно-культурних товариств, інших структур громадянського суспільства до обговорення й вирішення проблем міжетнічних стосунків та міжкультурних впливів до подолання негативних стереотипів, взаємного нерозуміння й ворожості. Румунською мовою на всеукраїнському рівні виходить газета «Конкордія» - співзасновником якої, починаючи з 2004 р., є Держкомнацрелігій. Щорічно на її видання та на оплату праці колективу редакції з державного бюджету України виділяється понад 300 тис. грн. Популяризують національні румунські традиції, мову, культуру, історію ще близько 10 назв періодичних видань засновані у Чернівецькій області, зокрема «Аркашул», «Плаї роминеск», «Куріерул де Чернеуць», «Жунімя», «Лумя», журнал для дітей «Фегурел». У Закарпатській області для задоволення інформаційних потреб румун видаються газети «Мараморошани» і «Апша». Сприяє збереженню і розвитку духовної культури і традицій румунської національної меншини мережа закладів культури. 2002 р. у с. Біла Церква Рахівського району Закарпатської області було відкрито культурно-просвітницький Центр румунської культури. Значну частину фондів бібліотек Закарпатської області, в яких компактно проживають румуни, складає література румунською мовою.

Задоволення румунами освітніх, культурно-просвітницьких та інформаційних потреб є важливим показником рівня взаємодії носіїв різних культур. Можливість на громадянську самоорганізацію дає змогу румунській етнічній спільноті поєднати індивідуальну активність своїх представників з організаційними можливостями.

Усе вищенаведене дає підстави стверджувати, що етнокультурні взаємостосунки на Закарпатті визначаються спільністю історичних, соціально-політичних та культурних умов розвитку краю. Полікультурність допомагає представникам різних етнічних груп, що населяють Закарпаття, зберегти свою самобутню культуру та збагатити її за рахунок визнання повноцінності територіального сусідства. Ідея полікультурності сприяє вивченню культури власного народу та формуванню уявлень про розмаїття культур та позитивного ставлення до культурних відмінностей, створення умов для інтеграції у інші культури. Відповідно, полікультурне виховання забезпечить перехід до демократії та громадянського суспільства і одночасно є ресурсом прогресу.

Література:

Магочій П.Р. Що може Європа навчитися від Закарпаття ? / Павло Роберт Магочій // Руснацький світ: Наук.-попул. зб. том I (у двох частинах). Ч. 1. - Ужгород, 1999. - С. 109-115.

- Макара М.П. Деякі питання сучасних міжнаціональних відносин на Закарпатті / Микола Петрович Макара // Матер. міжнар. наук. конф. «Українські Карпати: етнос, історія, культура». - Ужгород: Карпати, 1993. - С. 267-270.
- Малець О.О. Етнополітичні та етнокультурні процеси на Закарпатті 40-80-х рр.. XX ст.: Дис. канд. іст. наук: 07.00.05 / Олександр Омелянович Малець. - Ужгород, 2003. - 183 с.
- Марина В.В. Румуни Закарпаття: проблеми історії та етнокультурного розвитку. Автореф. дис. канд. іст. наук: 07.00.02 / Василь Васильович Марина. - Ужгород, 1995. - 24 с.
- Мойсей А.А. Румунські дослідники традиційної культури і побуту населення Буковини другої половини ХІХ - початку ХХ ст.: Дис. канд. іст. наук: 07.00.05 / Антоній Аркадійович Мойсей. - Чернівці, 2004. - 264 с.
- Полікультурна освіта в Україні / Збірник статей матеріалів конференції «Проблеми полікультурної освіти в Україні». - К., 1999. - 198 с.
- Статистичний щорічник Закарпаття за 2010 рік. - Ужгород: Головне управління статистики у Закарпатській області, 2011. - 543 с.

Українське шкільництво в Румунії в 80-х роках століття: становище, проблеми та шляхи їх вирішення

Володимир Алмашій

Școala ucraineană din România în anii 80 ai sec. XX: situația, probleme și metodele de rezolvare acestora

Rezumat: Pe baza surselor documentare (a documentelor găsite în arhiva Comitetului de Stat a Ucrainei cu privire la naționalități și religii) se face o analiză a situației actuale în ceea ce privește drepturile minorității ucrainene din România în anii 90 ai secolului al XX-lea (de exemplu, satisfacerea nevoilor educaționale ale acesteia). Este de remarcat faptul că, deși reformele democratice în România au dus într-adevăr la progrese semnificative în ceea ce privește drepturile minorităților naționale, în special a celei maghiare totuși acest lucru nu s-a simțit în legătură cu minoritatea națională ucraineană. Nivelul relativ scăzut al educației (minorității ucrainene), în comparație cu alte minorități (maghiară, germană), lipsa de «ieșiri» în structurile internaționale europene a drepturilor omului nu au fost favorabile nici pentru îmbunătățirea nivelului serviciilor publice în domeniul educațional, cultural, informațional și de altă natură, sau la «acoperirea obiectivelor acestor probleme în mass-media.

Mai mult decât atât, analiza nevoilor educaționale ale comunității ucrainene din România ne-a dat motiv să susținem punctul nostru de vedere. Se remarcă faptul că odată cu unele schimbări în completarea unui conținut real privind dreptul la educația în limba maternă a minorității ucrainene (din 02 iunie 1997 - Semnarea Tratatului politic de bază ucraineano-român), s-a remarcat continuarea pur și simplu a reticenței din partea părții române privind revigorarea sistemului de învățământ în limba ucraineană, care a existat în țară la începutul anilor 70 ai secolului al XX-lea, când în fiecare școală din satul ucrainean se predă limba ucraineană (aproximativ 200).

În lucrarea de față se prezintă situația reală a școlii ucrainene din România în anii '90 ai secolul trecut, măsurile puse în aplicare de către România odată cu ratificarea Cartei Europene a limbilor regionale sau minoritare din 1992; legislația Râmâniei, care reglementează drepturile minorităților naționale (inclusiv a minorității ucrainene) la educație în limba lor maternă și utilizarea oficială a limbii de stat, a limbilor de circulație internațională și a minorităților naționale. În același timp, se arată lipsa unei legi speciale privind limbile în România, în anii 1990.

Totodată se punctează principalele probleme și factorii care au împiedicat punerea în aplicare a introducerii sistemului de învățământ în limba ucraineană în România, în anii 90 ai secolului al XX-lea și rezolvarea lor imediată.

Ukrainian schooling in Romania in the 1990-s: situation, problems and the ways of their solution.

Abstract: On the basis of the processed source materials is given the analysis of the state of protection of rights of the Ukrainian national minority in Romania in the 1990s (including satisfaction of their educational needs). It is indicated that its relatively low educational level in comparison with other minorities (Hungarian, German) did not improve the level of the public support of their educational, cultural, informational and other needs. The analysis of the satisfaction of educational needs of the Ukrainian community in Romania gave reasons to confirm that its state was unsatisfactory. It is noted that there existed an outright reluctance on the part of Romania concerning

restoration of the educational system with the Ukrainian language of instruction. The paper also provides a characteristic of the real state of affairs in the Ukrainian schooling in Romania in the 1990s as well as measures that were taken by Romania according to ratification of the European Charter for Regional or Minority Languages of 1992, legislation of Romania which regulated the rights of national minorities for education in native and state languages, the use of the state language, languages of international communication and languages of national minorities. At the same time, it is indicated that Romania had no separate law on education in the 1990s. However the paper outlines the main factors and problems that hindered the implementation of the educational system with the Ukrainian language of instruction in Romania in the 1990s and that needed an immediate solution.

Cuvinte Cheie: *Invatamântul, minoritatea ucraineană,, educație, limba maternă, religie, legislație*

Keywords: *Education, Ukrainian minority, mother tongue, religion, law*

Регламентація питань використання офіційної державної мови та мов національних меншин, приведення національного законодавства у відповідності до норм та вимог ЄС залишалися одним з найчутливіших у постсоціалістичних країнах, особливо в полінаціональних країнах, де питома вага меншини у національному складі населення була і є значною.¹ До таких країн належали Словаччина, Румунія, Польща та ряд інших сусідніх з Україною держав. Наприклад, Румунія, як країна, що проголосила своїми пріоритетними напрямками євроатлантичну інтеграцію, активно просувала тези про дотримання нею європейських стандартів у майже всіх сферах громадсько-політичного життя, в тому числі у питаннях забезпечення прав національних меншин. Демократичні перетворення в Румунії дійсно призвели до суттєвих зрушень у плані забезпечення прав національних меншин, особливо угорської. Однак, цього не відчувалося по відношенню до української національної меншини. Відносно низький загальноосвітній рівень української меншини у порівнянні з іншими меншинами Румунії (угорська, німецька), відсутність “виходів” на міжнародні правозахисні та загальноєвропейські структури не сприяли ні покращенню рівня державного забезпечення їх освітніх, культурно-інформаційних та інших потреб, ні об’єктивному висвітленню цих проблем в ЗМІ². Зазначене рельєфно проявилось при проведенні моніторингу влітку 1999 року³.

¹ Щодо використання офіційної та інших мов у Румунії // Державний комітет України у справах національностей та релігій. Відділ європейської інтеграції та міжнародного співробітництва / Поточний (внутрішній) архів Відділу європейської інтеграції та міжнародного співробітництва. Папка: III 13. Румунія. - Арк 10-12.

² Інформація щодо стану забезпечення прав української національної меншини в Румунії // Там само. - Арк 12-17.

³ Посольство України в Румунії. Першому заступнику Державного комітету у справах національностей та міграції, співголови української частини змішаної українсько-румунської Міжурядової комісії з національних меншин В П Трощинському. Лист від 07.05.99 (про бесіду 7 травня Посла І Харченко з генеральним директором МЗС Румунії, співголовою румунської частини змішаної українсько-румунської Міжурядової комісії з національних меншин К Діаконеску стосовно поїздки румунської групи експертів для моніторингу становища румунської національної меншини в Україні та питання про організацію і забезпечення відповідної роботи в Румунії української групи експертів // Там само. Папка 1: Змішана міжурядова Українсько-Румунська комісія з питань забезпечення прав осіб, які належать до національних меншин (матеріали до першого спільного засідання). - Арк 1-2.

Українське шкільництво в Румунії в 80-х роках століття...

^{4,5,6,7,8,9,10} (див. також ^{11,12,13}) в рамках роботи Змішаної міжурядової Українсько-Румунської комісії з питань захисту прав національних меншин¹⁴, коли навіть керівники повітових філій та центрального проводу Союзу українців Румунії та Демократичного союзу українців Румунії утримувалися від надання правдивої інформації щодо реалій положення української меншини в Румунії. Більше того, члени Румунської частини Комісії від української меншини були звинувачені у нехтуванні румунських державних інтересів та у підтримці української сторони. Зазначене стало предметом обговорення парламентських комісій з питань зовнішньої політики Палати депутатів та Сенату, широко мусувалося у засобах масової інформації Румунії. Тільки за наполяганням Посольства України, до складу Румунської частини Комісії, у якості спостерігача, було включено депутата від української меншини В. Ніколайчука¹⁵. Аналіз рівня задоволення освітніх потреб української

⁴ Посольство Румунії в Києве. Сообщение № 789 от 7.05.1999 г. (о создании румынской группы мониторинга; о двух этапах командировки; о составе группы мониторинга с румынской стороны) // Там само. - Арк 1.

⁵ Державний комітет України у справах національностей та міграції. Надзвичайному і Повноважному Послові України в Румунії І Ю Харченку (відповідь на лист від 24.02.99 р.). Повідомлення від 10.03.1999 р. (про згоду та готовність до проведення паралельно з румунською стороною моніторингу з проблем забезпечення прав української національної меншини в Румунії та румунської - в Україні, про узгодження з румунською стороною способу та механізму здійснення моніторингу, вироблення єдиної, стандартної форми його проведення тощо) за підписом Першого заступника голови Комітету В П Трошинського // Там само. - Арк 1-3.

⁶ Державний комітет України у справах національностей та міграції. Віце-прем'єр-міністрів України В А Смолю. На виконання доручення Кабінету Міністрів України (до № 21614/34 від 26.01.99 р.) щодо Плану заходів з реалізації положень Протоколу першого засідання Змішаної міжурядової українсько-румунської комісії з питань національних меншин на 1999 рік. Інформація від 12.03.1999 р., № 10-461/10 щодо намірів румунської сторони провести передбачений Протоколом (п II.1) моніторинг становища румунської національної меншини в Україні у березні 1999 р. (за підписом Голови Комітету М О Рудька) // Там само. - Арк 1-2.

⁷ Попередній кошторис витрат на проведення моніторингу стану забезпечення прав української національної меншини в Румунії // Там само. - Арк 1.

⁸ Посольство України в Румунії. Першому заступнику голови Державного комітету України у справах національностей та міграції В П Трошинському. Інформація Посольства України в Румунії від 11.03.99 р. № 49/490*ЗБ на № 10-434/14 від 10.03.99 р. (за підписом Посла І Харченка) // Там само. - Арк 1-2.

⁹ Кіровоградська обласна державна адміністрація. Заступнику голови Державного Комітету України у справах національностей та міграції Р Ш Чілачаві. "Про організацію етносоціологічного опитування румун в області". Лист заступника голови обласної державної адміністрації Є Осадчого № 12-322/5 від 20.04.99 р. // Там само. - Арк 1.

¹⁰ Резолюція заступника голови Державного Комітету України у справах національностей та міграції Р Ш Чілачаві, від 26.04.99 р. // Там само. - Арк 1.

¹¹ Папка: Спільний моніторинг забезпечення прав української меншини в Румунії та румунської меншини в Україні Т I // Державний комітет України у справах національностей та релігій. Відділ європейської інтеграції та міжнародного співробітництва / Поточний (внутрішній) архів Відділу європейської інтеграції та міжнародного співробітництва.

¹² Папка: Спільний моніторинг забезпечення прав української меншини в Румунії та румунської меншини в Україні Т II // Там само.

¹³ Папка: Українсько-румунський моніторинг // Там само.

¹⁴ Папка 1: Змішана міжурядова Українсько-Румунська комісія з питань забезпечення прав осіб, які належать до національних меншин (матеріали до першого спільного засідання) // Там само.

¹⁵ Інформація щодо стану забезпечення прав української національної меншини в Румунії // Державний комітет України у справах національностей та релігій. Відділ європейської інтеграції та міжнародного співробітництва / Поточний (внутрішній) архів Відділу європейської інтеграції та міжнародного співробітництва. Папка: III 13. Румунія. - Арк 13.

громади Румунії давав підстави стверджувати про його незадовільний стан. Деякі зрушення в наповненні реальним змістом забезпечення прав на одержання українською меншиною освіти рідною мовою після підписання Базового політичного українсько-румунського Договору 2 червня 1997 р. в м. Констанца (Румунія)¹⁶ (відновлення діяльності українського ліцею ім. Т. Г. Шевченка у м. Сігету Мармаціей, відкриття секцій української мови та літератури в університетах мм. Сучава та Клуж-Напока, класів та груп з вивчення української мови) ще далеко не задовольняли реальних потреб у цьому питанні¹⁷.

Продовжувало спостерігатися відверте небажання з боку румунської сторони щодо відновлення системи освіти українською мовою, що існувала в країні до початку 70-х років ХХ ст., коли в кожному українському селі діяли школи з українською мовою викладання (майже 200). В мм. Тульча, Сірет та Сучава діяли теоретичні ліцеї з українською мовою навчання, а в Сігету Мармаціей - педагогічного профілю¹⁸. Станом на кінець 1990-х - поч. 2000-х рр. в Румунії існував єдиний український ліцей ім. Т. Г. Шевченка у м. Сігету Мармаціей, в якому навчалося понад 300 дітей, і який на вказаний період ще не став повноцінним, виходячи з вимог, що пред'являлися Міністерством національного виховання Румунії до такого типу навчальних закладів. Ліцей не був забезпечений навчальними площами (на 15 навчальних класів існувало тільки 9 навчальних приміщень), що не дозволяло йому розширятися і, відповідно, комплектувати як адміністративний, так і власний педагогічний колектив (із-за відсутності "навантаження" багато вчителів працювали за сумісництвом). Це в свою чергу призвело до того, що багато предметів в ліцеї викладалися румунською мовою, педагогічні кадри були недостатньо кваліфіковані. У ліцеї були відсутні бібліотека та спортивний зал, не було жодного профільного кабінету. Із-за відсутності навчальних площ не було проведено набір учнів у перший клас на 2000/2001 навчальний рік¹⁹.

Слід наголосити, що здійснення в Румунії реформи в галузі освіти ліквідувало підготовку в ліцеї педагогічних кадрів для дошкільної та початкової освіти. Відкриття ж коледжу на базі ліцею із-за перерахованих вище причин було неможливе. Стримувалася підготовка освітніх кадрів в Бухарестському університеті (незважаючи на неодноразові звернення української громади, набір у секцію української мови та літератури проводився один раз на 2 роки). Нововідкриті (з 1999/2000 навчального року) секції української мови та літератури в університетах мм. Сучава та Клуж-Напока не були забезпечені кваліфікованими кадрами, мали місце

¹⁶ Договір про відносини добросусідства і співробітництва між Україною і Румунією, підписаний 02.06.1997 р. в м. Констанці (Румунія) // Державний комітет України у справах національностей та релігій. Відділ європейської інтеграції та міжнародного співробітництва / Поточний (внутрішній) архів Відділу європейської інтеграції та міжнародного співробітництва. Папка 1: Змішана міжурядова Українсько-Румунська комісія з питань забезпечення прав осіб, які належать до національних меншин (матеріали до першого спільного засідання).

¹⁷ Інформація щодо стану забезпечення прав української національної меншини в Румунії // Державний комітет України у справах національностей та релігій. Відділ європейської інтеграції та міжнародного співробітництва / Поточний (внутрішній) архів Відділу європейської інтеграції та міжнародного співробітництва. Папка: III 13. Румунія. - Арк 13.

¹⁸ Там само.

¹⁹ Там само.

проблеми з акредитацією²⁰.

Окрім відновленого в 1997 році ліцею ім. Т. Г. Шевченка в м. Сігету Мармаціей, в Румунії на початку 2000-х рр. не існувало жодної повної середньої школи (ліцею чи гімназії) з викладанням більшості предметів українською мовою, тільки в деяких селах повіту Марамуреш в румунських школах існували класи з викладанням українською мовою частини навчальних предметів (так звані українські секції, всього їх - 5). В інших 12 школах існували класи, де українська мова та література викладалася як предмет. Наприклад, в Сучавському повіті українська мова вивчалася тільки як предмет у 38 школах з румунською мовою навчання. В педагогічному ліцеї також був клас (25 учнів), де вивчалася українська мова. В повіті Тіміш українська мова викладалася у 13 українських населених пунктах, в Ботошанському повіті - 3-х та у Караш-Северін - 7-и українських населених пунктах.²¹ У Добруджі тільки в одному селі Мурігіаль існувала група з вивчення української мови (другий рік навчання, 38 учнів)²².

Навіть там, де були класи з вивченням української мови чи українські відділення, здійснення навчального процесу відбувалося з великими труднощами. Причому, це було пов'язано не лише з недостатнім матеріально-технічним забезпеченням шкіл, але й з особливостями організації викладання цих дисциплін. Вивчення рідної мови не включалося до річних навчальних планів загальноосвітніх шкіл. Фактично відбувалося перевантаження шкільної програми за рахунок позапланових уроків з української мови. Це не сприяло кращому засвоєнню матеріалу і, до того ж, негативно сприймалося і школярами, і вчителями. За викладання української мови в українському відділенні школи вчителям не передбачалася оплата праці, хоча викладання української мови, як окремої навчальної дисципліни, у цій же школі оплачувалося на загальних підставах. Таким чином, не заохочувалося створення окремих українських відділень²³.

Крім зазначених, впровадженню системи освіти українською мовою в Румунії в 90-х рр. ХХ ст. перешкождали ще й такі основні фактори:

- відсутність системи підготовки та перепідготовки педагогічних кадрів для надання освіти українською мовою;

- стримування процесу відновлення та започаткування діяльності українських шкіл в місцях компактного проживання української меншини. Зокрема, Розпорядження Міністра освіти Румунії (від 04.1998 р.) передбачало відкриття класів/груп в навчальних закладах Бухаресту, Сучави, Тімішоари та інших населених пунктах для представників нацменшин тільки за умови письмового звернення батьків у відповідні інституції. В той же час, керівництво шкіл (як правило, румуни) здійснювали тиск на батьків з метою відмови від цих намірів²⁴;

²⁰ Там само.

²¹ Там само. - Арк 14.

²² Інформація щодо стану забезпечення прав української національної меншини в Румунії // Державний комітет України у справах національностей та релігій. Відділ європейської інтеграції та міжнародного співробітництва / Поточний (внутрішній) архів Відділу європейської інтеграції та міжнародного співробітництва. Папка: ШІ 13. Румунія. - Арк 14.

²³ Там само.

²⁴ Там само.

- відсутність програм навчання та підручників для освітніх закладів з українською мовою викладання²⁵.

Існував ще ряд інших проблем, що також вимагали невідкладного вирішення:

- у більшості румунських шкіл, що функціонували в українських селах, зокрема повіту Марамуреш, де українська мова вивчалася як рідна, не існувало кабінетів української мови та літератури;

- вчителі українських класів та української мови і літератури не були забезпечені методичною літературою, наочними посібниками та обладнаннями²⁶;

- учні українських класів не були забезпечені підручниками, видавництво яких у Румунії

Румунії припинилося на початку 90-х років ХХ століття²⁷;

- не була створена спільна українсько-румунська робоча група з підготовки та випуску підручників для викладання українською мовою²⁸;

- більшість вчителів української мови і літератури були некваліфікованими спеціалістами;

- вчителі, інтелігенція, інші категорії українського населення не мали змоги передплатити та отримувати літературні видання, газети та журнали з України, можливість передплати та одержання яких існувала за часів колишнього СРСР;

- у більшості румунських шкіл в українських селах не існувало бібліотек з українською художньою і навчальною літературою;

- невідписання Протоколу про співробітництво між міністерствами освіти України та Румунії на 2000/2001 навчальний рік стало причиною ненабору представників української меншини для навчання в Україні²⁹;

- Румунія не мала окремого закону про мови. Порядок використання державної мови, мов міжнародного спілкування та мов національних меншин регламентувалися Конституцією Румунії³⁰, законами про освіту³¹, про місцеве самоврядування та міжнародними законодавчими актами, які визнані Румунією³².

Згідно із зазначеними вище законодавчими актами:

- офіційною мовою в Румунії є румунська. При цьому декларується

²⁵ Там само.

²⁶ Там само.

²⁷ Інформація щодо стану забезпечення прав української національної меншини в Румунії // Державний комітет України у справах національностей та релігій. Відділ європейської інтеграції та міжнародного співробітництва / Поточний (внутрішній) архів Відділу європейської інтеграції та міжнародного співробітництва. Папка: III 13. Румунія. - Арк 14.

²⁸ Там само. - Арк. 15.

²⁹ Там само.

³⁰ Constituția României [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.cdep.ro/pls/dic/site_page?id=339

³¹ Lege nr. 84 din 24 iulie 1995 - Legea învățământului (actualizata pana la data de 25 iunie 2003) [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.uvt.ro/upload/pdf/legea-nr-84-1995-legea-invatamantului.pdf>

³² Щодо використання офіційної та інших мов у Румунії // Державний комітет України у справах національностей та релігій. Відділ європейської інтеграції та міжнародного співробітництва / Поточний (внутрішній) архів Відділу європейської інтеграції та міжнародного співробітництва. Папка: III 13. Румунія. - Арк 10.

гарантія права на збереження мовної ідентичності осіб, які належать до національних меншин, отримання ними освіти рідною мовою (ст.ст. 6, 13, 32 Конституції)³³;

- освіта всіх рівнів в Румунії здійснюється на румунській мові, однак може здійснюватися і на мовах національних меншин у встановленому законом про освіту порядку (ст. 8 цього закону, ст. 32 Конституції);

- вивчення в навчальних закладах всіх рівнів румунської мови, як офіційної державної мови, є обов'язковим для всіх громадян Румунії, незалежно від їх національності (ст. 8 Закону);

- видача документів про гімназійну чи ліцейну освіту здійснювалася за обов'язкової умови складання іспитів з румунської мови і літератури (ст. ст. 22, 26);

- вивчення мов національних меншин не повинно шкодити вивченню офіційної мови та навчанню цієї мовою (ст. 119);

- у гімназійній та ліцейній освіті, у школах з викладанням на мовах національних меншин румунська мова і література викладаються у тих же обсягах, що і в школах з румунською мовою навчання. В таких же обсягах та обов'язково на румунській мові викладаються історія румунів та географія Румунії, іспити з яких приймаються на мові викладання (ст. 120)³⁴.

Разом з тим, утворення внаслідок виборів 1996 року Урядової коаліції, за участю Демократичного союзу угорців (далі ДСУР), спонукало Уряд до прийняття ряду розпоряджень, які розширювали права національних меншин на використання рідної мови в сфері освіти, місцевого самоврядування тощо (наприклад, право на двомовні написи у населених пунктах, де одна національна меншина складає понад 20% від загальної чисельності населення, можливість використання мов національних меншин при веденні засідань місцевих рад, якщо третина радників належить до однієї з національних меншин тощо). Однак, зазначені розпорядження не знайшли підтримки Парламенту Румунії. Та протягом майже чотирьох років участі ДСУР у правлячій коаліції, останньому не вдавалося вирішити питання щодо заснування державного вищого навчального закладу з викладанням угорською мовою³⁵.

Під тиском Ради Європи Румунією здійснювалися заходи з ратифікації Європейської хартії регіональних мов або мов меншин від 1992 року, підписаної Румунією 17 липня 1995 року. Законом № 140 від 22.07.1999 р. щодо надання уряду прав приймати розпорядження на період між весняною і осінньою 1999 року сесіями Парламенту Румунії (п. 16 розділу С) Парламент делегував Уряду право ратифікувати Європейську хартію регіональних мов або мов меншин. Однак, таке рішення опротестували 61 депутат румунського Парламенту, як неконституційне³⁶ (головні аргументи такого рішення див³⁷). Конституційний суд Румунії визнав Закон № 140 від 22.07.1999 р. конституційним, однак, до

³³ Там само. - Арк 11.

³⁴ Щодо використання офіційної та інших мов у Румунії // Державний комітет України у справах національностей та релігій. Відділ європейської інтеграції та міжнародного співробітництва / Поточний (внутрішній) архів Відділу європейської інтеграції та міжнародного співробітництва. Папка: III 13. Румунія. - Арк 11.

³⁵ Там само.

³⁶ Там само.

³⁷ Там само. - Арк 11-12.

поч. 2000-х рр. Хартія Румунією так і не була ратифікована. Департаментом з питань національних меншин Уряду Румунії був розроблений відповідний проект закону щодо ратифікації зазначеного документу.

Однак, не дивлячись на досить обмежені на практиці права використання мов національних меншин, офіційні, політичні та громадські чинники Румунії звинувачували Україну у незабезпеченні нею прав використання рідної мови представниками румунської національної меншини. Тільки на стадії обговорення в Україні проекту закону про освіту, який передбачав обов'язковість вивчення української мови, як офіційної державної мови (аналогічно з румунським законодавством), в Румунії була розгорнута широка кампанія про “нібито заборону в Україні викладання у школах на мовах національних меншин”. Разом з тим, ще у липні 1999 року члени моніторингового комітету Ради Європи від Румунії критикували Україну при обговоренні Документу РЄ № 8424 “Виконання Україною зобов'язань перед РЄ”, за порушення прав румунської меншини, передбачених статутом цієї Організації за нератифікацію Україною Європейської хартії регіональних мов або мов меншин 1992 року³⁸.

Та, не дивлячись на всі розбіжності і протиріччя, українська громада була представлена у Парламенті Румунії депутатом від Союзу українців Румунії. Вона (українська меншина) мала своїх офіційних представників у дирекціях національних меншин Міністерств культури та національного виховання, а також інспекторів цих дирекцій в повітах Марамуреш, Сучава³⁹ та ін.⁴⁰

Таким чином, зазначимо, що ці та інші проблеми українців в Румунії та румун в Україні й була покликана вирішувати Змішана міжурядова Українсько-Румунська комісія з питань захисту прав національних меншин, перше засідання якої відбулося в Бухаресті 1-12 листопада 1998 р.⁴¹

³⁸ Щодо використання офіційної та інших мов у Румунії // Державний комітет України у справах національностей та релігій. Відділ європейської інтеграції та міжнародного співробітництва / Поточний (внутрішній) архів Відділу європейської інтеграції та міжнародного співробітництва. Папка: III 13. Румунія. - Арк 12.

³⁹ Представництво в органах влади та управління // Там само. - Арк 17.

⁴⁰ Зан М.П. Буття нашої діаспори: українці Сатумарського повіту (Румунія) / Михайло Петрович Зан // *Carpatica-Carpatika*. Випуск - 14. *Проблеми вітчизняної і зарубіжної історії з найдавніших часів до наших днів. Ювілейний збірник на пошану доктора історичних наук, професора Василя Івановича Худанича*. - Ужгород: Приватна друкарня Романа Повча, 2002. - С. 330-332; Його ж. Етномовні процеси в середовищі українства Сатумарського повіту (Румунія) / Михайло Зан // *Carpatica-Carpatika*. Випуск - 23. Актуальні проблеми історії та етнології. - Ужгород: Видавництво Ужгородського національного університету, 2003. - С. 262-278; Його ж. Етномовні процеси в середовищі української національної меншини повіту Марамуреш (за результатами польових етнологічних досліджень білінгвізму в регіоні) / Михайло Зан // *Relații româno-ucrainene. Istorie și contemporaneitate / Румунсько-українські відносини. Історія і сучасність* / Coordonatori: Viorel Ciubotă, Toader Nicoară, Mikola Vegheș, Liuba Horvat / Редактори: Віорел Чубота, Тоадер Нікоара, Микола Вегеш, Люба Горват. - Cluj-Napoca: Editura Presa Universitară Clujană; Editura Muzeului Sătmărean, 2007. - р. 303-320; Його ж. Проблеми етнічної, мовної та конфесійної ідентичності українців у повітах Марамуреш та Сату Маре (Румунія) / Михайло Зан // *Народна творчість та етнографія*. - 2009. - № 2. - С. 30-40.

⁴¹ Протокол першого засідання Змішаної міжурядової українсько-румунської Комісії з питань національних меншин (м Бухарест, 10-12 листопада 1998 року) // Державний комітет України у справах національностей та релігій. Відділ європейської інтеграції та міжнародного співробітництва / Поточний (внутрішній) архів Відділу європейської інтеграції та міжнародного співробітництва. Папка 1: Змішана міжурядова Українсько-Румунська комісія з питань забезпечення прав осіб, які належать до національних меншин (матеріали до першого спільного засідання). - Арк 1-7.

Ситуація інв'язам'янтупу в лнмб'а матерн'а украинеан'а днн жупеу'л Сучеава перноада 2006-2013

Lucia Mihoc

Стан осв'їти украинською мовою в пов'їт'ї Сучава (Румунія) у пернод 2006-2013 рок'їв

Резюме: Досл'їдження украинської р'їдної мови в пов'їт'ї Сучава показали, що протягом семи рок'їв, з одного навчального року до н'їшого, в'їдбулися ряд зм'їн. Таким чнном, у пернод з 2006 по 2007 роки к'їльк'їсть студент'їв, як'ї в'їдв'їдували уроки украинської мови, складала 1600 чол., вчител'їв - 36 ос'їб. З 2007/2008 навчального року створен'ї нов'ї класи і навчальн'ї групи украинською р'їдною мовою та в'їдд'їли викладання украинською мовою в техн'їчному коледж'ї «Лацку Вода», м. С'їрет. К'їльк'їсть учн'їв зб'їльшується до 2000 ос'їб, викладач'їв - до 40 (виховательк'ї, вчител'ї та викладач'ї).

Постанова Уряду № 1618 в'їд 2009 року призвела до л'їкв'їдац'ї шк'їл з малою к'їльк'їстю учн'їв і до скасування груп з украинською мовою навчання. Зусилля тод'їшнього голови СУР ф'їл'її Сучава проф. Івана Боднара та н'їспектора украинської мови допомогли зберегти в'їдд'їлення украинської мови до с'їгодня. Учн'їв закликали не в'їдмовлятися в'їд вивчення р'їдної мови зг'їдно певної ступен'ї м'їри осв'їти (початкова та г'їмназ'їя). Позакласна осв'їтня д'їяльн'їсть та осв'їтн'ї проєкти, ф'їнансован'ї В'їдд'їлом М'їжетн'їчних в'їдносин, запровадженн'ї вчител'ями у пов'їт'ї Сучава, сприяли разом з навчальною програмою особистому і профес'їйному розвитку учн'їв. Позакласн'ї заходи на п'їдтримку та практикування украинської р'їдної мови, дуже популярн'ї серед учн'їв.

Сл'їд в'їдзначити участь учн'їв пов'їту Сучава у м'їжетн'їчних фестивал'ях з нац'їональним і м'їжнародним характером, де вони здобули головн'ї нагороди, у м'їжнародних, олімп'їйських багатонац'їональних таборах, орган'їзованих в рамках проєкту, ф'їнансованого DRI і СУР конкурси в таборах, орган'їзованих в Україні, участь у симпозиумах та н'їших заходах, присвячених святкуванню украинських та румунських письменник'їв, таких як Тарас Шевченко, Ольга Кобил'янська, Степан Ткачук, М'їхай Ем'їнеску, Корнел'їу Регуш, С'їльвестр Яр'їчевський та н'ї. Ус'ї проєкти були ф'їнансован'ї Союзом украинц'їв Румун'її та Департаментом м'їжетн'їчних в'їдносин.

Українська меншина, ймов'їрно, єдина, яка п'їсля революц'її не має жодного нового п'їдручника украинської мови. Учн'ї вивчають мову, використовуючи стар'ї п'їдручники, застар'їл'ї, вкрай складн'ї. Для 9 класу учн'їв середн'їх шк'їл н'їснує т'їльки один пос'їбник, написаний викладачем Іваном К'їдешчуком з села Негостини. Кр'їм того, пан'ї Ельв'їра Кодря, радник при М'їн'їстерств'ї нац'їональної осв'їти, викладачка Шт'їуб'їану Анка та н'їспектор украинської мови пов'їту Сучава Луч'їя М'їзок у сп'ївпрац'ї з методистом з України розробли два нов'ї п'їдручники для I та II класу, як'ї були надрукован'ї. Також немає п'їдручник'їв з н'їстор'її та традиц'її украинської меншини, що ускладнює роботу вчител'їв.

The situation of the education in the Ukrainian mother tongue in the Suceava county between 2006-2013

Abstract: The study of the Ukrainian mother tongue in the county of Suceava registered a series of changes along the seven years under observation. Thus, between 2006-2007, the number of pupils following the Ukrainian language courses was 1600

and the number of teachers was 36. Starting with the school year 2007-2008 were established new classes and groups studying the Ukrainian as a mother tongue, as well as teaching sections in the Ukrainian language at the Technical College "Lațcu Vodă" from Siret. At this time the number of pupils was above 2000 and 40 educators, teachers and professors formed the teaching staff.

The GD 1618 from 2009 determined the dissolution of some schools with a small number of pupils, a fact with an impact on some Ukrainian language study groups also. The efforts made by the president of the Suceava branch, Prof. Ioan Bucur, and by the speciality inspector, had as a result the maintaining of the Ukrainian philology sections until the present. Also, pupils were encouraged to not abandon the study of the mother tongue after a certain education cycle (primary or secondary).

The extracurricular educational activities and the educational projects undertaken by the teachers from the Suceava county contributed, together with the school curriculum, at the personal and professional development of pupils. The extracurricular activities in support of the Ukrainian mother tongue learning and practice enjoy a great popularity among pupils.

It has to be mentioned the participation of the pupils from the Suceava county at national and international festivals with interethnic character where they obtained important prizes, the participation of the Olympic pupils in multiethnic international camps, organized in the framework of a project financed by DIR and UUR, sport competitions, excursions organized in the Ukraine, symposia and other manifestations dedicated to the commemoration of some Ukrainian and Romanian writers such as Taras Shevchenko, Olga Kobyleanska, Ștefan Tkachuk, Mihai Eminescu, Corneliu Reguș, Silvestru Iaricevski etc. All the projects were sustained financially by the Union of the Ukrainians from Romania (UUA) and the Department for Interethnic Relations (DIR).

The Ukrainian minority is perhaps the only one which do not have a new Ukrainian language handbook published after the Revolution. The pupils are studying their mother tongue using old, exceeded handbooks, difficult to understand. For high school pupils there is a handbook for the ninth grade authored by professor Chidesciuc Ioan from the Negostina School. Also, Mrs. Elvira Codrea, counselor at the Ministry of National Education, as well as professor Știubianu Anca and myself, together with a methodologist from the Ukraine, issued a collaboration for two new handbooks for the first and second primary classes aimed to be print. There are no handbooks for the course *The history and the traditions of the Ukrainian minority*, a fact which is making harder the work done by the teaching staff.

Cuvinte Cheie: *Învățământ. limba maternă, situația limbii ucrainene, activitate extracurriculară, olimpiadă, festiva, minoritatea ucraineană, Departamentul de Relații Interetnice.*

Keywords: *Education, mother tongue, the case of the Ukrainian language, extracurricular activity, Olympics, festive Ukrainian minority, the Department of Interethnic Relations.*

Situația învățământului în limba maternă ucraineană la nivelul județului Suceava o putem evidenția printr-o analiză SWOT, referindu-ne la aspectele pozitive, precum și la aspectele ce trebuie îmbunătățite. Astfel, pe parcursul celor șapte ani școlari 2006-2013, ani ce coincid aproape în totalitate cu mandatul meu de inspector școlar de specialitate, putem evidenția următoarele

Puncte tari:

- înființarea la Colegiul Tehnic “Lațcu Vodă” Siret a șapte secții cu predare în limba ucraineană, începând cu anul școlar 2007-2008, cu 19 -22 de elevi în fiecare clasă;
- introducerea limbii materne ucrainene în școlile în care fie s-a întrerupt studiul acesteia, fie nu s-a studiat - Argel, Milișăuți, Colegiul Agricol Rădăuți, Ipotești, Spărturi, Brodina, Măriței, Colegiul Tehnic Al. I. Cuza Suceava, începând cu anul școlar 2007-2008;
- creșterea de la un an la altul a numărului de elevi care studiază limba ucraineană prin înființarea de noi grupe și clase la școli precum Călinești Cuparencu, Colegiul Național „Mihai Eminescu” Suceava, Brodina, Paltinu, Moldova Sulița, Școala Nr. 5 Rădăuți;
- creșterea motivației pentru studiul limbii ucrainene prin implicarea elevilor în concursuri școlare inițiate de IȘJ cum ar fi **Versul lui Șevcenko, Sărbătoarea limbii materne, Primăvara poeziei lui Șevcenko**, Concursul Național Împreună în diversitate - finalizat cu realizarea unui DVD și a unei expoziții de fotografie;
- organizarea de activități suplimentare cu elevii capabili de performanță în vederea olimpiadelor;
- șansa elevilor de a participa la Concursul Internațional **Petro Iațek** organizat la îndemnul și cu sprijinul Consulatului General al Ucrainei la Suceava - 2009, 2010;
- rezultate deosebite ale elevilor la Concursul județean și național de recitare a poeziei ucrainene - organizat de UUR - Filiala Maramureș;
- organizarea a două Olimpiade Naționale de Limba și literatura ucraineană - 2006 și 2010;
- editarea primei reviste a Olimpiadei Naționale în cinstea celei de-a XVIII-a ediții, prin implicarea inspectorului de specialitate și a profesorilor de limba ucraineană;
- tipărirea manualului de Limba ucraineană pentru clasa a IX-a, autor prof. Ioan Chideșciuc;
- seriozitatea profesorilor în pregătirea elevilor pentru Olimpiada Națională de Limba maternă ucraineană - Știubianu Anca, Chideșciuc Ioan, Ștefan Georgeta, Chideșa Antoneta, Mihoc Lucia;
- participarea elevilor și a profesorilor la evenimentele organizate de I.Ș.J. Suceava - “Serbarea performanței școlare” și “Gala olimpicilor suceveni”;
- inițierea și derularea a cinci proiecte în colaborare cu D.R.I. - prof. Martineac Delia, insp. Mihoc Lucia;
- participarea elevilor olimpici în tabere internaționale și naționale, finanțate de către D.R.I și U.U.R.;
- organizarea Simpozionul Internațional **Olga Kobyleanska** cu ocazia împlinirii a 10 ani de la înființarea secției ucrainene la Universitatea „Ștefan cel Mare” din Suceava;
- activitatea culturală susținută prin diversitatea ansamblurilor, a grupurilor/ formațiilor artistice înființate și coordonate tot de către profesori sau preoți: **Kolomeika** din Siret - prof. Ianoș Zirca, **Strunele Negostinei** - prof. Maidaniuc Nicolae, **Veșevka** din Suceava - prof. Lucia Mihoc,

Ansamblul Kozaciok din Bălcăuți - prof. Petru Șoiman, **Cervona Kalena** din Negostina - prof. Chideșa Iulian **Polonenca** din Paltinu - prof. Sauciu Ilie, **Bukovenka** din Bălcăuți - prof. Anca Știubianu, **Cervona Kalena** din Călinești Cuparencu - prof. Martineac Delia, **Veselca** din Vășcăuți - institutor Carmen Crișmar, **Mlădițe huțule** din Brodina de Sus - preot prof. Ardelean Valentin, **Maidancec** din Solonețu Nou - preot prof. Nicolaișen Nicolae, **Nadiia** din Călinești Cuparencu - prof. Mândrășteanu Loredana, **Vesnianka** din Călinești Enache - prof. Plecan Narcisa, **Barvinok** din Milișăuți - director Brehler Liliana;

- implicarea cadrelor didactice în activități culturale organizate la nivelul școlii - scenete de Sf. Nicolae, Paști, Ziua mamei, Crăciun, activități cu elevii dedicate Zilei Internaționale a Limbii Materne, Zilei Minorităților Naționale, comemorării lui Taras Șevcenko etc;
- șansa cadrelor didactice de a participa la cursuri de perfecționare în Ucraina - Universitatea "Iuri Fedkovici" din Cernăuți, Universitatea din Lvov;
- derularea unui program de formare prin IȘJ, DeCeE, la care au participat toți profesorii;
- implicarea unor cadre didactice în activități de desconggestionare și revizuire a programelor școlare, precum și în conceperea unor manuale școlare;
- desfășurarea unor activități de formare continuă în cadrul cercurilor pedagogice, prin invitarea unor metodiști din Ucraina, a d-nei prof. universitar dr. Aspazia Reguș, a domnului președinte UUR - Filiala Suceava, prof. Ioan Bodnar, a domnului consul general Vasyli Boiechko și a domnului consul Vasyli Nerovnei;
- donații de abecedare, literatură de specialitate, aparatură electrică din partea Consulatului General al Ucrainei la Suceava sau a unor delegații oficiale din Ucraina;
- derularea a numeroase simpozioane naționale și internaționale, a unor școli de vară cu prilejul Anului multiculturalismului 2008.

Puncte slabe:

- inexistența manualelor de limba ucraineană la clasele X-XII liceu, precum și a manualelor de **Istoria și tradițiile minorității ucrainene**;
- număr insuficient de manuale, cu toate că acestea nu corespund programelor revizuite;
- inexistența unei Metodici de predare a limbii ucrainene, a unor caiete de evaluare, auxiliare didactice, în ciuda încercărilor noastre de a finaliza un asemenea proiect;
- accentuarea uzurii morale și fizice a bazei didactico-materiale;
- slaba dotare a cabinetelor de limba maternă ucraineană cu mobilier, videoproiector și materiale didactice necesare bunei desfășurări a activității didactice;
- comunicarea uneori ineficientă între părinți și școală, implicarea insuficientă a Consiliului reprezentativ al părinților în viața școlii;
- subfinanțarea activităților de învățământ.

Amenințări:

- desființarea unor grupe și clase în urma HG 1618 din 2009;
- neacordarea finanțării suplimentare pentru studiul limbii materne;

Situația învățământului în limba maternă ucraineană...

- desființarea unor școli cu un număr redus de elevi;
- existența predării în clase simultane;
- motivarea/stimularea mediocră a cadrelor didactice prin politicile salariale curente;
- deteriorarea mediului socio-economic, familial; diminuarea interesului/capacității familiei de a susține pregătirea școlară a copiilor;
- reticenta unor părinți față de studiul limbii materne datorită supraîncărcării programei școlare;
- procentul mare de elevi rămași singuri sau în grija bunicilor, deoarece părinții sunt plecați la muncă în străinătate;
- sporul demografic negativ cu implicații în dimensionarea rețelei școlare și a încadrării personalului didactic;
- instabilitatea economică, creșterea ratei șomajului;
- necunoașterea sau neînțelegerea corectă a legislației privind studiul limbii materne;
- necunoașterea drepturilor minorităților naționale.

Oportunități:

- existența unui climat social favorabil toleranței și dialogului intercultural;
- existența Comisiei mixte Interguvernamentale româno-ucrainene pentru efectuarea unor analize comparative și elaborarea unor recomandări autorilor de manuale;
- strategiile privind descentralizarea învățământului, asigurarea calității, crearea mișcării pentru educație în învățământul sucevean ;
- parteneriatul activ cu UUR , Consulat și cu DRI;
- programele europene de parteneriat educațional ;
- comunicare/interrelaționare/multiculturalitate;
- parteneriatul local, regional care permite realizarea schimbului de cadre didactice, burse pentru elevi și studenți, cursuri de vară pentru cadre didactice, tabere pentru elevi, participarea la concursuri și festivaluri;
- găsirea resurselor financiare extrabugetare pentru dotarea unităților prin contracte de sponsorizare și parteneriate;
- colaborarea cu mass-media în vederea popularizării rezultatelor elevilor suceveni.

Perspective:

- înființarea de noi secții de filologie ucraineană la Colegiul Tehnic “Lațcu Vodă” Siret;
- încheierea parteneriatului transfrontalier cu Direcția de Învățământ din Cernăuți;
- tipărirea manualului pentru clasa a II-a;
- derularea proiectelor educaționale inițiate de școlile din județ cu sprijinul financiar al UUR;
- înființarea de clase sau grupe de studiu în localitățile unde există organizații UUR - Dânila, Botoșanița, Măriței, Dărmănești etc. prin implicarea directă a președinților;
- editarea unor caiete și auxiliare didactice;
- crearea cabinetelor de limbă maternă ucraineană în fiecare școală și dotarea lor cu sprijinul UUR;

- recompensarea profesorilor performanți în cadrul unei manifestări - ***Profesorul anului***;
- limitarea festivalurilor și încurajarea concursurilor școlare;
- susținerea elevilor și a studenților performanți, talentați cu burse;
- organizarea unor școli de vară, excursii tematice, tabere pentru elevi și profesori.

**Стан української освіти в Румунії. Шляхи поліпшення вивчення
української мови як рідної в загальноосвітніх навчальних закладах з
румунською мовою навчання**

Ельвіра Кодря

**Situația învățământului ucrainean din România. Modalități de îmbunătățire a
predării limbii ucrainene ca limbă maternă în școlile cu predare în limba română**

Rezumat: În stadiul actual printre cele mai importante priorități în domeniul
politicii etnice, ale României, în primul rând, este cea de revigorare în întregime a
vieții spirituale și culturale a grupurilor etnice, pe baza intereselor și cererinelor
referitoare la limba, cultura, tradițiile și crearea de facilități corespunzătoare.

În etapa actuală și în viitor o bună oportunitate în cadrul unei cooperări
tolerante importantă ar fi, identificarea domeniilor prioritare în vederea îmbunătățirii
limbii și literaturii ucrainene în școlile primare cu predare în limba română. și
modalitățile punerii acestora în practică.

Asigurarea drepturilor lingvistice ale persoanelor aparținând minorităților
naționale și protejării limbilor lor nu înseamnă că este împiedicat studiul limbii de
stat (oficiale), ci mai degrabă contribuie la menținerea diversității lingvistice în
România. În general, crearea condițiilor favorabile pentru dezvoltarea spirituală și
culturală a ucrainenilor este un proces de durată, care necesită un efort
constant, o abordare diferențiată, resurse considerabile, ținându-se cont de interesele
naționale ale diferitelor grupuri etnice.

**The Ukrainian's education in Romania. Ways to improve the teaching of
Ukrainian as their native language in schools with tuition in Romanian**

Abstract: At this stage, among the most important priorities of ethnic policy of
Romania is the revival of the entire spiritual and cultural life of ethnic groups based
on the interests and requirements on language, culture, traditions and creating
proper facilities. A current and future opportunity of tolerant cooperation could be
made through prioritization in order that the Ukrainian language and literature be
improved in Romanian language teaching primary schools.

Ensuring linguistic rights to the persons belonging to the national minorities
and promoting protection for their language does not exclude the study of the official
language but rather promotes preservation within diversity in the linguistic diversity
Romania. In general, creating favourable conditions for spiritual and cultural
development of the Ukrainians is a lengthy process that requires constant effort,
differentiated approach, considerable resources taking into account the national
interests of different ethnic groups.

Cuvinte Cheie: Politică etnică, grup etnic, învățământul ucrainean, drepturi
lingvistice, studiul limbii ucrainene, minoritatea ucraineană, politica etnoculturală,
studii limbii materne.

Keywords: Ethnic Politics, ethnic group, Ukrainian education, language rights, the
study of the Ukrainian language, Ukrainian minority, ethno cultural politics, the
study of mother tongue.

Роль мови у формуванні та самовираженні особистості величезна.
Мова - це магічне дзеркало, невичерпний засіб спілкування. У мові
відображено життєвий досвід, накопичений людством від давнини до
сучасності. При цьому мова відображає не лише те, що на поверхні, а й

невидиме для ока, внутрішню суть речей, не лише світ матеріальний, а й світ ідеальний, який віддзеркалюється у світогляді, фольклорі, текстах, ідеях.

Збираючи в себе знання, відображені в мовленні, людина вибудовує власний внутрішній світ, або мікрокосмос, формує себе як особистість.

Коли людина добре володіє мовою, вона має могутній засіб для впливу на інших людей у досягненні поставленої мети. А особливе значення має рідна мова, що стає для кожної людини одним з найцінніших надбань.

Вивчення української мови в Румунії має вже свою традицію. Офіційно його заведено внаслідок Реформи освіти 1948 року. За цей час пройдено різні етапи, протягом яких зібрано чималий досвід. Помітні можливості покращення україномовного навчання настали після грудневої Революції 1989 року, коли наша країна приступила до здійснення демократичних реформ у всіх галузях суспільної діяльності.

На сучасному етапі серед найважливіших пріоритетів своєї етнополітики Румунія визначає насамперед відновлення у всій повноті духовно-культурного життя етнічних груп на принципах їх інтересів та запитів стосовно мови, культури, традицій та створення для цього відповідних сприятливих умов. Цей процес надто складний і вирішується поступово.

Згідно з чинним законодавством держава сприяє розвиткові етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин. Духовні надбання етнічних груп виступають важливою складовою й потужним чинником збагачення культури усього румунського суспільства. Румунією гарантується право етнічних груп на національно-культурну автономію: користування й навчання рідною мовою, вивчення рідної мови в державних навчальних закладах, розвиток етнічних культурних традицій, сповідування своєї релігії, задоволення потреб у літературі, мистецтві, засобах масової інформації, створення культурних і навчальних закладів національних меншин та будь-яку іншу діяльність, яка не суперечить чинному законодавству.

Важливим напрямом та ключовою проблемою етнокультурної політики є забезпечення у різних галузях суспільного і громадського життя мов етнічних груп. Згідно з Конституцією Румунії у державі гарантується вільний розвиток, використання і захист всіх мов національних меншин Румунії.

Упродовж останніх років здійснено комплекс організаційних заходів, спрямованих на практичне вирішення проблем щодо задоволення освітянських потреб української меншини, що проживає в Румунії. Добре володіти, крім румунської, державної й своєю рідною, українською мовою, - означає бути двічі людиною; засвоїти дві культури, два духовні світи, мати ширший кругозір, світосприйняття - значить бути багатшим. При цьому слід не забувати, що рідну мову ніхто не успадковує так собі механічно, як будь-яке інше майно, її треба вивчати, плекати і постійно збагачувати.

Вивчення рідної мови посідає одне з провідних місць у системі навчальних дисциплін середньої школи. У 1-8 класах учні, по-перше, одержують знання, які є фундаментом для засвоєння курсу української мови, по-друге, у них формуються мовні та мовленнєві вміння і навички.

Навчання української мови в сучасній школі має бути орієнтоване на життєві потреби учнів, допомагати їм упоротися з реальними проблемами,

Стан української освіти в Румунії. Шляхи поліпшення...

які пов'язані з мовою. Це особливо актуально для учнів, які вчаться у загальноосвітніх навчальних закладах із румунською мовою навчання, а україномовне середовище користується не літературною українською мовою, а переважно діалектами.

Для захисту прав, задоволення освітніх потреб національних меншин у нашій державі створена мережа дошкільних і загальноосвітніх навчальних закладів з румунською мовою навчання, в яких українська мова викладається як рідна мова 3-4 години щотижнево у 1-8-их класах та по одній годині з історії та традицій української меншини у 6-му та 7-му класах. Це відповідає національному складу населення, чинному законодавству Румунії і міжнародним нормам.

Так у повіті Марамуреш функціонує 19 навчальних закладів з румунською мовою навчання, в яких українська мова викладається як рідна мова, тут навчається 1844 учнів у 1 - 4-их класах і 1937 учнів у 5 - 8-их класах. Крім загальноосвітніх навчальних закладів з румунською мовою навчання, в яких українська мова викладається як рідна, є такі, в яких викладання ведеться українською мовою. Серед них: 9 груп дошкільних навчальних закладів, де навчається 181 дитина, 12 класів, де навчається 130 дітей та один ліцей з українською мовою навчання, тобто ліцей імені Тараса Шевченка, де навчається 212 учнів.

Таким чином, у минулому навчальному році українську мову вивчали близько 8000 учнів у повітах Марамуреш, Сату Марє, Сучава, Ботошани, Караш-Северін, Тіміш і Тулча.

Здійснюється поступовий перехід у напрямку, де існують сприятливі умови - від факультативного вивчення молоддю рідної мови, до введення її як навчального предмета, а також відкриття для них класів та дитячих садочків із українською мовою навчання. Мережа навчальних закладів поповнилась новими типами, а саме: дитячими садочками, початковими школами, гімназіями, ліцеєм та відділами ліцеїв з українською мовою викладання.

У всіх цих загальноосвітніх навчальних закладах українська мова вивчається як материнська, рідна мова. Рідна мова є обов'язковим компонентом базового змісту освіти національних меншин в Румунії, окремим навчальним предметом.

На час запровадження вивчення української мови в загальноосвітніх навчальних закладах із румунською мовою навчання було і залишилося чимало проблем, пов'язаних насамперед із відсутністю належного навчально-методичного забезпечення, створеної науковцями спеціальної методики викладання, яка б розробила лінгво-дидактичні принципи, методи навчання та інтерактивні технології.

З метою посилення нагляду за фінансуванням освітянських закладів, в яких навчають учнів українського походження, голова СУР вимагає постійно аналізувати стан фінансування відповідними комісіями. Кожного року виділяються кошти на проведення капітального ремонту, ліквідацію аварійних ситуацій і підготовку навчально-виховних закладів до роботи в зимових умовах.

Згідно з нормативними документами Міністерства Освіти,

Досліджень, Молоді та Спорту Румунії, головним є розроблення нових навчальних програм з рідної української мови для загальноосвітніх навчальних закладів. Для створення програм, підручників, методичних та інших посібників з метою вивчення української мови та літератури потрібно насамперед створити авторські колективи із залученням спеціалістів з України, в яких є і знання, і досвід у цій роботі. Нові програми мають бути спрямовані на реалізацію сучасних підходів до мовної освіти, нових пріоритетів, критеріїв. Головною при укладенні програм має бути орієнтація на задоволення потреб і культурних запитів особистості, пов'язаних із практичною діяльністю, духовним життям, комунікативними інтересами.

Навчальний матеріал підручників із української мови та літератури для загальноосвітніх навчальних закладів із румунською мовою навчання має бути укладений по-новому, так, щоб учитель мав можливість на кожному уроці реалізувати закладені в програмі взаємопов'язані змістові лінії, усі види мовленнєвої діяльності, здійснювати міжпредметні зв'язки, проводити словникову роботу, порівнювати мовні явища в рідній та румунській мовах. Потрібно приділити увагу розвитку мовлення та перекладу.

Шляхи вирішення проблем щодо вивчення української мови та літератури у загальноосвітніх навчальних закладах із румунською мовою навчання обговорювалися на засіданнях методичних об'єднань (гуртків української мови), круглих столів, відкритих уроків, де ухвалювалися конкретні рішення, рекомендації. За останні два роки за кошти Союзу Українців Румунії було видано Робочий зошит для першого та другого класів, укладений професором української мови Ельвірою Кодря.

Важливим кроком на шляху до створення сприятливих умов для етнокультурного розвитку української меншини є поліпшення діяльності видавничої справи. Саме тому Урядом Румунії виділяються ресурси, кошти і поліграфічні потужності для випуску друкованої продукції українською мовою.

За останні роки побачили світ видання, антології літературних текстів, видані українською мовою, та Робочий зошит для першого та другого класів. Значною подією у культурному житті українців Румунії став випуск журналу для дітей «Дзвоник». На сучасному етапі в Румунії українською мовою виходять три газети: «Наш голос», «Український вісник» та «Вільне слово».

Складовою частиною створення необхідних умов для культурно-освітнього розвитку української національності в Румунії є підготовка фахівців. Така підготовка вчителів для шкіл української меншини існує в Бухарестському та Клузькому університетах, а також у педагогічних відділах Сігетського та Сучавського ліцеїв.

Поряд із цим, на основі Протоколу про співробітництво в галузі освіти між Міністерством Виховання, Досліджень Молоді та Спорту Румунії і Міністерством Освіти та Науки України, учні та студенти українського походження можуть поступити до вищих навчальних закладів України, а викладачі шкіл, вищих навчальних закладів, вихователі дошкільних установ можуть підвищити свій професійний рівень в Україні.

Протягом останніх років поліпшено кадрове забезпечення для навчання української мови й літератури та історії і традиції української меншини у загальноосвітніх навчальних закладах із румунською мовою

навчання. У зазначених закладах ці предмети викладають близько 90 % фахівців. Інші - це, головним чином, вчителі початкових класів, які не були забезпечені роботою за спеціальністю.

Учителі української мови та літератури удосконалюють свою кваліфікацію на базі Будинку вчителя м. Бая Маре, на базі Філологічного Факультету Бухарестського Університету та на базі вищих навчальних закладів України, де щороку організуються курси підвищення кваліфікації для вчителів української мови та літератури з Румунії.

Минулого навчального року вчителі української мови та літератури загальноосвітніх шкіл та ліцеїв Румунії мали можливість брати участь у двох сесіях стажування на базі навчальних закладів України.

Перша сесія стажування відбулася з 1 по 15 вересня 2010 року в Івано-Франківському обласному інституті післядипломної педагогічної освіти та на базі навчальних закладів Івано-Франківської області. Ініціатором цього заходу була пані Ельвіра Кодря, яка звернулася з проханням сприяти в організації курсів для підвищення кваліфікації вчителів української мови та літератури румунських загальноосвітніх шкіл повіту Марамуреш до пана Вишиванюка М.В., голови Івано-Франківської обласної державної адміністрації, з яким співпрацює повітова рада Марамуреш.

Члени делегації викладачів української мови з Румунії, які проходили курси стажування для вчителів української мови і літератури на базі Івано-Франківського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти та на базі навчальних закладів Івано-Франківської області, висловлюють велику подяку за сприяння в організації та проведенні науково-методологічної діяльності. Івано-Франківська обласна державна адміністрація забезпечила їм цікаві лекційні курси, екскурсійну програму, відвідування шкіл, зустріч з керівництвом, викладачами та студентами філологічного факультету, зустріч з керівництвом Головного управління освіти і науки облдержадміністрації, заходи, які дуже сподобалися всім членам делегації. Також, всі члени делегації отримали в подарунок чимало методичної літератури, словники, посібники, підручники, методики та інші.

Друга сесія стажування в Україні для вчителів української мови та літератури румунських загальноосвітніх шкіл була організована Посольством України в Румунії в результаті зусиль, здійснюваних паном Василем Заболотнюком та Дирекцією освіти мовами національних меншин Міністерства виховання, досліджень, молоді та спорту Румунії, на підставі виконання положень ст. 2 Протоколу про співробітництво у галузі освіти між Міністерством освіти і науки України та Міністерством освіти, досліджень та інновацій Румунії на 2008-2009, 2009-2010, 2010-2011 навчальні роки.

Міністерство освіти і науки України розглянуло звернення радника Дирекції освіти мовами національних меншин Міністерства виховання, досліджень, молоді та спорту Румунії Ельвіри Кодря щодо сприяння в організації стажування в Україні для вчителів української мови та літератури румунських загальноосвітніх шкіл (всього 15 осіб) та запропонувало провести його у період з 31 січня по 5 лютого 2011 року на базі навчальних закладів Львівської області.

Українська Сторона забезпечила проживання, харчування та

культурну програму членів групи. Всі члени делегації відчували справжню турботу про себе: відвідування шкіл та спостереження на відкритих уроках української мови та літератури, вдале розміщення місць проживання, добре харчування та цікаві розважальні заходи, пішохідна екскурсія по місту Львів, зустріч з першим заступником голови облдержадміністрації паном Мироном Янківим та керівництвом Головного управління освіти і науки облдержадміністрації: з паном Михайлом Брегіним - начальником головного управління освіти і науки облдержадміністрації та з панією Богданою Біляк - заступником начальника головного управління освіти і науки облдержадміністрації. Завдяки цим людям, кожний день був насичений та яскравий, а фінальна зустріч у залі засідань облдержадміністрації, підбиття підсумків та вручення сертифікатів про закінчення курсів запам'яталися всім учасникам на все життя. Разом із тим, сьогоднішня система навчальних закладів, де викладання ведеться лише румунською мовою, не відповідає культурно-освітнянським запитам української меншини.

Сьогодні і завтра є добра нагода в ході толерантної співпраці визначити важливі напрями поліпшення вивчення української мови та літератури у загальноосвітніх навчальних закладах із румунською мовою навчання та шляхи їх реалізації.

Забезпечення мовних прав осіб, що належать до національних меншин, і сприяння захисту їхніх мов не перешкоджає вивченню державної (офіційної) мови, а, навпаки, сприяє збереженню в Румунії мовнокультурного розмаїття.

Отже, створення сприятливих умов для духовно-культурного розвитку української національності - процес тривалий за часом, що вимагає постійних зусиль, диференційованого підходу, значних матеріальних ресурсів, врахування балансу національних інтересів різних етносів.

Закарпатський музей народної архітектури та побуту - кризь призму часу

Габріела Андял

Muzeul de arhitectură și viață populară a regiunii Transcarpatia - prin prisma timpului

Rezumat: *Muzeul în etapa actuală caută și stăpânește un nou model de funcționare a instituției, pentru a putea deveni parte integrantă a spațiului de locuit, spiritual, artistic, un centru educațional pentru locuitorii regiunii. Muzeul trebuie să promoveze absorbția valorilor culturale contemporane din trecut și prezent: să formeze conștiința identității etnice. Și, nu în ultimul rând, să păstreze creațiile omului, a minții și sufletului strămoșilor noștri și să integreze formele moderne ale activității muzeale la standarde europene. Muzeul reprezintă și promovează patrimoniul cultural național al poporului ucrainean, care face parte din civilizația europeană.*

The Museum of Architecture and Traditions of the Transcarpathian Region - in terms of time

Abstract: *The museum now is functioning in a new way that integrates the institution in the living space spiritually and artistically in order to become a centre for the locals. Therefore, the Museum should promote the present and past cultural values in order to raise the consciousness of ethnic identity. The Museum should also preserve the creations of man, of our ancestors' mind and soul and integrate them in the modern forms of the museum complying with the regulations of the European Standards. The Museum is and promotes the national cultural heritage of the Ukrainian people who are part of the European civilization.*

Cuvinte Cheie: *Patrimoniu național, muzeu in aer liber, identitate, valori culturale, ansamblu arhitectural, activități muzeale*

Keywords: *National Heritage, outdoor museum, identity, cultural values, architectural complex, museum activities*

Закарпаття - унікальний край, розташований в серці європейського континенту, в міцних обіймах Карпатських гір, є одним з найбільш цікавих в етнографічному плані куточків України. Історичний час тут має свій ритм. Тут збереглася первозданна природа, залишилася незмінною культура предків, тут, як і сотні років тому живуть пам'ятки дерев'яної архітектури та в мирі і злагоді разом з корінним українським населенням краю проживають більше 30 національностей.

Дійшовши до середини ХХ ст., Закарпаття було мало змінено. На той час практично усе Закарпаття було музеєм дерев'яної архітектури, старожитностей, живого фольклору і прадавньої родинної календарної обрядовості, споконвічних ремесел і промислів.

Але з плином часу, з соціалістичною індустріалізацією закарпатського села, постала необхідність зберегти для прийдешніх поколінь надбання національної культурної спадщини українського народу, дорогоцінні пам'ятки сивої давнини. Цю мрію - і мрію багатьох поколінь краян, про створення осередку народного мистецтва, культури, історії минувшини втілили в життя організатори створення музею старого закарпатського села, яке відобразилося в його архітектурному ансамблі, в об'ємно просторовій організації інтер'єрів, з відтворенням господарської діяльності всіх етнографічних та етнічних груп

закарпатського селянства наприкінці XVIII - початку XX століття, у розвитку народних ремесел, старовинних рушників, вишитих сорочок, різьблених меблів та ін.. Але ніщо, жоден опис пам'яток не здатен замінити особисте «спілкування» з тією чи іншою пам'яткою народного буття.

Музей вабить відвідувачів архітектурним ансамблем старовинного закарпатського села, неповторною атмосферою тиші, яка панує в кожній оселі. Хочеться зануритися у цей гармонійний світ наших предків, щоб ввійти у цей неспокійний, глобальний світ духовно загартованими, етнічно свідомими, орієнтуючись в сучасних європейських і світових спільнотах, через опертя на багатотисячлітні традиції свого народу.

Закарпатський музей народної архітектури та побуту є одним із перших музеїв просто неба на Україні. Територія його обіймає 1.9 га. У минулому, 2010 році колектив музею відсвяткував своє 40-річчя.

Специфіка музею, як науково-освітньої установи упродовж попередніх часів зосереджувалась на дослідницькій, збиральницькій роботі, побудові музейної експозиції, збереженні експонатів, науковому обліку пам'яток традиційної історико-культурної спадщини народу та масовому залученні відвідувачів. Основою науково-освітньої роботи з відвідувачами музею, була марксистко-ленінська методологія, прославлення радянського способу життя, нових часів і нових звичаїв. Проте колектив музею ніколи не працював під владу, наукова робота музею була зорієнтована на розкриття складного історичного розвитку Закарпаття, локальних особливостей культури західного регіону України, народно - побутової звичаєвості, культури національних меншин, які компактно проживають на території Закарпаття.

Форми і методи роботи якісно змінилися із здобуттям Україною незалежності у 1991р. Домінуючою є нова філософія діяльності музею, звернена до інтересів відвідувачів. Одним із головних напрямків науково-освітньої роботи є справа виховання у молоді поваги до історичного минулого своєї країни, адже без знання минулого, без духовного наповнення душі і серця вона не може відчувати й усвідомити свою причетність до історії свого народу, не може уявити і своє майбутнє. Це і є орієнтиром в ідейно-виховній роботі музею з відвідувачами.

Музей, використовуючи нові форми та методи науково-освітньої роботи з усіма соціальними та віковими категоріями відвідувачів, акцентує свою увагу на розвиток музейної педагогіки та роботі з дітьми. Це, насамперед форми, методи, технології як традиційні, так і з елементами сучасних інноваційних технологій: комп'ютерні та інтерактивні.

Не секрет, щоб зараз залучити молодь до музею і гідно виступити на ринку конкуруючих розважально-пізнавальних центрів музейні працівники, використовуючи свій наявний сучасний потенціал, не втрачаючи академічні форми роботи (оглядові, тематичні екскурсії) підсилюють, урізноманітнюють екскурсію історичними художніми образами відповідно до тематики.

Словом і дією музейний працівник активізує увагу дітей, залучаючи до спілкування. Так, сама екскурсія є дієвим засобом цілеспрямованого впливу на молодь, особливо якщо це робота з малечею. Екскурсія перетворюється в казку, де знаходить своє відображення час, в якому інтерпретується подієва історія минулого, подорож у старовинну хату.

Екскурсовод, спираючись на використання речових, історичних джерел - знарядь праці, предметів побуту, іграшок, рушників ненав'язливо допомагає дітям бачити і відчувати той історичний час, в якому вони опинились під час першого знайомства з музеєм. Екскурсія, в залежності від категорії відвідувачів, відзначається різними формами проведення.

Для учнів молодшого віку, через світ гри та казки, проводяться оглядові, тематичні екскурсії, а також цикли екскурсій. Враховуючи, що діти цього віку, майже не мають історичних знань, засвоюють під час екскурсій та масових заходів лише невелику кількість інформації, використовуються різноманітні прийоми активізації уваги дітей. Знайомство першокласників з музеєм починаємо з бесіди «Що таке етнографічний музей?», під час якої діти отримують уяву про етнографічний музей як заклад, чим він відрізняється від музеїв іншого профілю. Діти засвоюють такі поняття як «музей», «експозиція», «експонат», «екскурсовод» і таке інше.

Від заняття до заняття розширюємо кругозір дітей про музей, наповнюючи екскурсію більшою кількістю музейних предметів. Формою спілкування стає діалог.

Позитивний емоційний вплив на молодших відвідувачів музею справляють практичні заняття («Сорочка-вишиванка»). Вишиті сорочки були не тільки одягом, оберегом, а ще й справжніми витворами мистецтва. На такому музейному занятті діти роблять свої перші кроки в естетичному пізнанні світу. Роздивляючись вишивку, вони починають бачити світ у різномаїтті кольорів та орнаментів.

Однією з нових форм роботи з дітьми є «Родинний день школи під відкритим небом», який проводиться щорічно у травні місяці. На протязі цілого дня музей здійснює рекреаційне обслуговування дітей, максимально орієнтоване на тісний зв'язок музею - школи - родини.

До проведення цього заходу залучені, крім музейних працівників, народні майстри різного виду творчої діяльності (вишивальниці, керамісти, майстри лозоплетіння), при спільній дії яких відбувається передача творчого досвіду митців безпосередньо учасникам. Набуті навички можуть бути використані з часом у виборі професії

та стануть у пригоді у повсякденному житті.

Як результат заходу - авторський креатив дітей «Мама - тато і я» малюнок на асфальті, конкурси з ліплення, пісенні і танцювальні конкурси та ін. Головне, щоб кожна дитина, виходячи з музею, отримавши заохочувальний подарунок, пам'ятку про музей дістала радість пізнання і бажання повернутися в музей в очікуванні чогось нового, ще небаченого.

Цей комплексний підхід в роботі сприяє розвитку співпраці музейного закладу з родинами, школою і дає можливість заповнити дозвілля активним змістом відпочинку всієї родини.

Учні середнього шкільного віку приходять в етнографічний музей в основному для поглиблення та розширення знань про історію, життя і побут народу, отриманих в школі. Чільне місце у навчально-виховній роботі з цієї категорією учнів займають заходи по вивченню історії рідного краю, його культури, народного побуту, звичаїв, традицій і мають на меті сформувати у дітей національну самосвідомість, сприяти розвитку внутрішньої культури та привчити шанувати, примножувати матеріальні і духовні цінності рідного краю. Вдосконалюється методика проведення екскурсійної роботи, розширюється тематика лекцій-екскурсій з урахуванням предметної основи музейної експозиції та шкільної навчально-освітньої програми (оглядова екскурсія «Закарпатський музей народної архітектури та побуту - пам'ятка матеріальної та духовної культури Закарпаття», тематичні екскурсії «Закарпатське село в минулому і тепер», «Народні звичаї та свята на Закарпатті» і т. ін.). Згідно навчально-освітньої програми «Музей - школі» та враховуючи результати опитування дітей, музей урізноманітнює тематику форм роботи, задовільняючи інтереси учнів і цим самим виховує постійного відвідувача.

Глибоке і повноцінне знайомство з тією чи іншою ділянкою матеріальної культури, підсилюється безпосередньою участю учнів, у самій дії відтворення різних форм виробничої діяльності народу, про яку розповідалося у самій екскурсії та супровідними обрядово-звичаєвими традиціями.

Мета таких заходів - ознайомити учнів з умовами життя населення Закарпаття. Показати побут та умови праці, художню цінність народної творчості та її значення в наші дні, розкрити окремі жанри фольклору різних етнографічних груп - гуцулів, лемків, бойків, долинян. З метою виховання в учнів середнього шкільного віку поваги до праці селянина-хлібороба та до хліба, як одного з важливих результатів людської діяльності проведено заходи з циклу «Отче поле»: «Свято першої

борозни», «А льон цвіте синій, синій», «З хлібом пісня миліша і хата тепліша», у проведенні яких взяли безпосередню участь працівники музею, фольклорні колективи.

На базі діючої музейної експозиції, використовуючи технічні засоби праці хлібороба минулого, дотримуючись ритуалів та послідовності дій в процесі першої борозни, від молитви перед засівом до обрядових дій, залучаємо дітей у процес обробки ґрунту. Це сприяє трудовому вихованню в учнів любові до рідної землі, бережливого ставлення до Матері-годувальниці і хліба насущного.

Під час проведення такого свята музейні працівники налаштовують увагу дітей на гумор, народну мудрість, яка супроводжувала роботу селянина під час роботи, а запрошений фольклорний ансамбль, одягнений в народне традиційне вбрання, підсилював захід колоритним місцевим діалектом та обрядовими піснями. Саме в обрядових піснях символічно відтворено землеробську діяльність: оранку, сівбу, проростання рослин, збір урожаю.

Зворушливим і цікавим є захід «А льон цвіте синій, синій», що знайомить учнівську молодь з народними віруваннями та обрядами, пов'язаними з цією рослиною, з процесом традиційного вирощування, обробку та використання льняного полотна для життєвих, побутових потреб.

Під час цього заходу, залучаючи дітей до дійств, даємо можливість дохідливо і наглядно побачити поетапні процеси вирощування льону: процес підготовки ґрунту для посіву, засівання льону, процес обробки льону та конопель - розповідають і показують музейні працівники з допомогою дітей.

Родзинкою цього заходу є те, що діти мають можливість одягнувши стару сорочку, відчутти, що навіть, у наш час глобалізації, комп'ютерних технологій, великої кількості фабричних, синтетичних тканин, вона зберігає тепло ніжних рук, тепло тієї епохи. Антураж, який створюється навколо заходу має налаштовувати учнів на повернення в музей, щоб дізнатися про щось нове, цікаве, невідоме.

Вже кілька років поспіль музей спільно співпрацює з реабілітаційним центром «Дорога життя» у м. Ужгороді і вносить посильну лепту у підтримку і розвиток творчих здібностей дітей з обмеженими можливостями. Музей надає благодійну допомогу у вигляді безкоштовного відвідування закладу та проведення для них екскурсій. Для більш доступного сприйняття

музейної експозиції цією категорією відвідувачів працівниками музею попередньо використовуються новітні технології. На електронних носіях подається інформація про музей, розроблено окремий текст оглядової екскурсії для різних вікових категорій дітей та молоді з фізичними вадами, а також змонтовано в альбомі фотоілюстративний матеріал музейних об'єктів та їх інтер'єрів для попереднього засвоєння і максимальної адаптації в діючій музейній експозиції.

Дієвим позитивним імпульсом для розвитку творчих здібностей і практичних навиків цих дітей є залучення до масових заходів, проведення майстер-класів з різних видів і жанрів народного мистецтва. У рамках тематики культурно-мистецької програми «Світ навколо нас» заняття проводять працівники музею спільно з майстрами народного мистецтва, викладачами коледжу мистецтв та художнього інституту.

У системі роботи з дітьми з особливими потребами заняття з образотворчого мистецтва розглядається, як можливість корекції порушень пізнавальної сфери, засіб інтелектуального розвитку, засіб емоційно-естетичного виховання, засіб зняття емоційного напруження дітей. Роль музею в цих заняттях полягає у тому, що він дає можливість кожній дитині творити, експериментувати, не нав'язуючи при цьому свої естетичні погляди та не стримуючи життєву активність дітей.

Практика цієї форми роботи музею показує, що багато дітей з особливими потребами схильні до творчості й талановиті. А ніщо так не надихає творити, як наявність мети, знання того, що це комусь потрібно. Саме таку мету реалізує музей, демонструючи їхні таланти у виставковій роботі. Це вишивка, плетіння бісером, гачкування, малюнки та інші вироби.

За допомогою таких форм роботи діти центру «Дорога життя» стають впевненішими в собі, розширюють коло своїх друзів, впевненіше крокують в життя і можливо деякі з них зроблять свій вибір у майбутній професії.

Музей, при наявності в ньому багатьох зібрань минулого - пам'яток сакрального мистецтва (церква Архангела Михаїла XVIII ст., дзвіниця, каплиця) відкриває можливість у дітей пізнати свій рід, самого себе з дня народження, хрещення, вірування, способу життя, поведінки, родинних свят і обрядів. Поєднання пізнавального і прикладного аспекту в духовному вихованні молоді, проводиться в контексті повсякденного життя музею.

За часів Радянського Союзу пам'ятки сакрального мистецтва в музеї використовувались тільки як взірці сакрального будівництва, не виконуючи своїх функцій. У наш час щонеділі в Шелестівській церкві проводиться богослужіння з настоятелем Хрестовоздвиженського Кафедрального

Собору Мукачівської греко-католицької єпархії, на яке приходять усією родиною.

Музей, прагнучи сприяти духовному розвитку молоді, проводить цікаві заходи, присвячені християнській тематиці. Паралельно з богослужінням в церковноприходській музейній школі проводяться уроки: «Урок доброти і милосердя» та «Урок християнської етики».

В основу уроків покладені принципи морального і духовного виховання через експозиційний показ релігійних тем та сюжетів.

Завдяки таким бесідам-урокам, діти опановують ази християнської віри та моралі, вивчають при цьому найголовніші молитви «Отче наш», «Богородиця», «Вірую», десять божих заповідей, а саме головне, духовний отець-вчитель зосереджує увагу дітей на нормах і правилах християнської поведінки, а також на вмінні поважати і бути толерантними до людей інших національностей та релігій.

Проводяться в музеї театралізовані обрядові дійства з циклу річних християнських свят, які впродовж віків і по сьогодні населення нашого краю відзначає з великою пошаною та любов'ю («Свято Миколи Чудотворця», «Коляди в старому селі», «Свято стрітення» та інші).

Учні з цікавістю слухають розповідь про Бога, історію релігії, про різноманітність віросповідання та все, що пов'язане з релігійними святами і обрядами. Щороку ми проводимо новорічно-різдвяні свята «Радуйся земле, Син Божий народився», тематичні заходи та виставки «Великодня світлиця», «Дорога до храму».

У такій популярній формі музей допомагає дітям розкрити таїнства християнських празників, навчає і допомагає дітям зрозуміти, цінувати, любити та зберігати рідні обряди і світлу традицію нашої церкви.

Цікавим напрямком роботи музею по підтримці та розвитку талановитих дітей є творча співпраця музею з ужгородською школою мистецтв, з обласним осередком Національної спілки майстрів народного мистецтва України та народними умільцями. Майстер-класи одна із цікавих живих форм роботи музею, майстрів народного мистецтва і дітей, з урахуванням їх творчих інтересів. Протягом року музей проводить майстер-класи по естетичному, трудовому вихованню та розвитку творчої активності.

Одним із яскравих заходів була програма проведення відкритого обласного майстер-класу майстрів кераміки та гончарства «Візерунки Срібної Землі», який проходив за підтримки Міністерства культури України та управління культури Закарпатської ОДА протягом кількох днів. Програмою проведення майстер-класу був передбачений комплексний підхід (поєднання теорії і практики): ознайомлення з традиціями гончарства у фондах музею, практичні заняття по виготовленню гончарних виробів (проводить заслужений майстер народної творчості України Ендре Гіді), виїзд на екскурсію в музей-садибу Михайла Галаса, заслуженого майстра народної творчості СРСР в с. Вільхівка Іршавського р-ну. Відвідування центрів угорського гончарства в с. Тисобекень Виноградівського р-ну та словацького народного мистецтва с. Середне Ужгородського р-ну (проводять заслужені майстри народної творчості Н. Стегура, Л. Губаль).

У рамках програми побудовано виставку творів учасників майстер-класу. На завершення програми проведено обмін думками і підведення підсумків. За результатами роботи учасники майстер-класу отримали подарунки.

Цікавий дитячий мистецький простір, фантазію показали майстер-класи по виготовленню писанок та народної іграшки. У Великодньому вернісажі писанок «Розмаїття писанкового дивосвіту» діти за допомогою майстрів народної творчості та музейних працівників, дізналися про різні техніки писанкового розпису на курячих, гусячих, страусиних та перепелиних яйцях, також на дерев'яних і керамічних.

У заході взяли участь діти різного віку, почували себе комфортно, адже, не було ніяких обмежень стосовно їхньої поведінки. Вони доволно спілкувалися між собою, одночасно мали можливість знайомитися з виставкою «Великодні мотиви» з фондів музею та цікавилися, задаючи запитання, щодо техніки виготовлення традиційної писанки, орнаменту та символіки.

У довільній формі діти відкривали для себе первісне значення основного атрибуту Великодніх свят - «писанку» і творили образ своєї сучасної писанки, використовуючи ручні техніки: восковий розпис, крашанки, шкрябанки, крапанки, вирізування та використання в декоруванні яйця-писанки різних природних матеріалів.

Повертаючись додому, кожна дитина зворушена, при піднятому

настрої у своїх долонях і в серці принесла першу свою писанку-пам'ятку про захід, зроблену власними руками у чистий четвер, щоб освятити її у своєму пасхальному кошику.

Наші предки були здібні не тільки у зведенні житла та виготовленні предметів побуту і знарядь праці, а також, дбаючи про своїх дітей, проявляли свою здібність і дотепність у виготовленні іграшки. З допомогою музейних працівників та майстрів народної творчості діти мали можливість ознайомитися з технікою виготовлення народної іграшки - з дерева, глини, тканини, кукурудзяного листа, рогожі та інших природних матеріалів.

Художньо-змістовна мета майстер-класу - це осягнення пластичних, технічних властивостей матеріалів, до яких торкається рука дитини та виховання у дітей посидючості, дотримання послідовності дій у процесі роботи по виготовленню іграшки, стійкості та витриманості у досягненні мети.

Як до рідної оселі сходяться в музей на свята дитячі фольклорно-етнографічні колективи. Незабутні враження відвідувачі музею отримали

від колоритного дитячого фестивалю «Веселковий передзвін», в якому взяли участь юні таланти з різних куточків нашого краю. З особливостями самобутнього фольклору національних меншин знайомили відвідувачів й фестивалі етнокультур угорського та словацького населення Закарпаття.

Колективи дарували людям свій талант, потішали самобутніми колоритними співом і танцями. Основна мета фестивалів - об'єднати талановитих дітей, задля виявлення їхніх творчих здібностей, розкрити духовну силу невтрачених обрядів, звичаїв і традицій.

Музей на сучасному етапі шукає і опановує нову модель функціонування закладу, щоб стати невід'ємною складовою частиною життєвого простору, духовно-мистецьким, просвітницьким центром життя краян, сприяти засвоєнню сучасником цінностей культури минулого і сучасного, формуванню свідомої етнічної особистості. І не останнє,

Вплив румунізмів на творення літературно-художніх антропонімів у прозових творах українських письменників-постмодерністів

Анастасія Вегеш

Influența cuvintelor românești asupra formării numelor proprii ale eroilor din proza literară a scriitorilor ucraineni postmoderniști

Rezumat: În acest articol autorul cercetează influența cuvintelor românești asupra formării numelor proprii ale eroilor operelor literare ale scriitorilor ucraineni postmoderniști J. Andrukhovych, V. Kozheliianko, M. Matios. De asemenea, articolul oferă descrierea numelor proprii ale eroilor literari, posibilitățile lor de expresie, potențialul caracteristic care este un mijloc lingvistic important în lucrările scriitorului.

The influence of Romanian words on the formation of the proper names of the literary heroes in the prose works of the Ukrainian postmodernism writers

Abstract: In this article author researches the influence of the of Romanian words on the formation of the proper names of the literary heroes in the novels of the Ukrainian postmodernism writers J. Andrukhovych, V. Kozheliianko, M. Matios. The article also gives the description of the proper names of the literary heroes, their expressive possibilities, characteristic potential, which is an important linguistic mean in the writer's works.

Cuvinte Cheie: Analiza literară, cuvinte proprii, proză literară, post-modernism, influență literară, nume proprii, eroi literari, postmodernism, forme fonetice, forme lingvistice, antroponimie

Keywords: Literary analysis, own words, prose in literature, postmodernism, literary influence, proper names, literary heroes, postmodernism, phonetic forms, linguistic forms, anthroponomy

Якщо старше покоління українських літераторів посттоталітарної доби знаходить себе в рамках естетики реалізму, то молодші письменники творять у постмодерному дискурсі, характерною ознакою якого на перших порах було іронічне, «серйозно-сміхове» (М. Бахтін) світовідношення, епатаж, перенесення в стилістику, образність протилежних відображенню контекстів (травестії, бурлеску і патетики, футуризму і символізму, гротескних і реалістичних образів) [12, с. 3]¹. Постмодернізм - загальна назва окреслених останніми десятиліттями тенденцій у мистецтві, що виникли після модернізму та авангардизму. Цей напрям - продукт постіндустріальної епохи, епохи розпаду цілісного погляду на світ, руйнування систем - світоглядно-філософських, економічних, політичних. Визначальними рисами слід вважати поєднання різних стильових тенденцій, часткову опозиційність до традиції, універсальність проблематики, «позачасовість і позапросторовість зображення, епатажність, зміну функцій автора та героя, культ незалежної особистості, потяг до архаїки, міфу, колективного позасвідомого, прагнення поєднати істини різних націй, культур, релігій, філософій, іронічність, пародійність тощо» [14, с. 288]². Поступово, як зазначають дослідники літературного процесу пострадянської доби, складався суверенний

¹ Ткачук М. Літературний процес 90-х років ХХ ст. / Микола Ткачук // Українська мова та література. - 2000. - № 22. - С. 3.

² Універсальний літературний словник-довідник / [Оліференко С. М., Оліференко В. В., Оліференко Л. В.] - Донецьк: ТОВ ВКФ «БАО», 2007. - С. 288.

український постмодернізм зі своїми знаками і міфологемами. «Український постмодернізм деконструює колоніальний канон, підриваючи підвалини соцреалізму, викорінюючи авторитаризм радянської свідомості, реагує на західну культурну експансію, пізнає себе через іншого, входить у контекст глобальних проблем сьогодення» [1, с. 231]³. Український постмодернізм виник не лише під впливом західного, а й на підставі посттоталітарної, постколоніальної дійсності, що на теренах літератури «супроводжувалося втратою віри у вищий сенс людської екзистенції, розгубленістю перед сенсом буття, перетвореного на театр повсякденного абсурду, поривом до будь-якої незаангажованості, приховуванням за маскою іронії та прийомів інтертекстуальності» [11, с. 253-254]⁴.

У українській літературі посттоталітарної доби є всі класичні, модернові та постмодернові рівні осмислення часу та цивілізаційних явищ, надзвичайно плідними є пошуки українських прозаїків. Проза генерації епохи «пост» надзвичайно різноманітна. У центрі тексту стоїть не «ми», а «я». Авторів цікавлять не так глобальні проблеми, не дух історії, не маси, а найменший фрагмент екзистенції - особа. Саме тому прозаїків постепохи доречно назвати «мінімалістами».

Постмодерністський текст здатний зробити власне ім'я головним чинником текстової гри як нової якості функціонування літературного тексту. Власні імена героїв (літературно-художні антропоніми, надалі ЛХА) у рамках одного тексту визначають його цілісність та утворюють потужне поле багатозначності його інтерпретації. Письменники-постмодерністи не лише реалістично відтворюють мовний світ соціальних текстів, а й активно працюють, щоб мовними засобами створити постмодерністську карнавальність, яка найбільше позначилась на структурі та онімній семантиці власних назв.

У пострадянський період глобалізація стає вагомим чинником розвитку українського антропонімікону. Вплив моди на склад та особливості функціонування ЛХА також є незаперечним. Українські ономасти уже відзначили суттєвість цього соціального чинника, що помітно позначився на складі українського іменника. Все частішим стає вживання цілого ряду імен, запозичених з європейських іменників [2], [4].

Такий вплив найбільше відчують західні області України в результаті тісних контактів з громадянами сусідніх центральноєвропейських держав, особливо Румунії.

Нами зафіксовано літературно-художні антропоніми сучасних українських письменників (Ю. Андруховича, В. Кожелянка, М. Матіос), в яких відчитуються традиційні румунські риси.

Юрій Андрухович - поет, прозаїк, есеїст, перекладач, автор чотирьох романів і п'яти поетичних збірок, одна з найпомітніших постатей сучасної української літератури. Його твори зазвичай викликають суперечки й

³ Бедзир Н. Чесько-українські паралелі постмодерної прози / Наталія Бедзир // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства: зб. наук. праць / відп. ред. І. В. Сабадош. - Випуск 10. - Ужгород, 2006. - С. 231.

⁴ Літературознавчий словник-довідник / [За ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка]. - К., ВЦ «Академія», 2007. - С. 253-254 (Nota bene).

дискусії не лише у професійних літературних колах. Оцінки Андруховича сягають достатньо віддалених полюсів - від «постмодерного скандаліста» до «живого класика». Однак науковці сходяться на тому, що Ю. Андрухович працює в трагедійно-бурлескному жанрі та в жанрі інтелектуальної прози.

На особливу увагу, на нашу думку, заслуговує опис функціонально-стилістичних можливостей онімів у арсеналі мовних засобів літературних текстів Ю. Андруховича.

Звичайно, Ю. Андрухович не оминає у своїх творах персонажів-іноземців. При ідентифікації персонажів, що не належать до української нації, спостерігається дещо інший механізм використання мовностилістичних засобів української літературно-художньої антропонімії. Головний критерій, якому повинні відповідати ЛХА цього виду, - «це максимальна відповідність їх форми основним фонетичним, словотворчим та лексичним особливостям мови нації, до якої належить іменованій персонаж» [3, с. 24]⁵. Такі ЛХА містять у своїй структурі якісь специфічні національні риси. Напр.: американські - пані Крібидж, Вірлянай («Таємниця»); румунські - Дан Міхалцяну, Раду Теодор («Таємниця»).

У своїй книзі «Таємниця» Ю. Андрухович згадує «певного невимовно симпатичного типа», якого звали Раду Теодор і він був «найкращим другом» автора, бо щонеділі вів румунську передачу «Метроном», де звучала заборонена музика відомих груп. Письменник ніколи не зустрічався з Раду, але він знав, що «Раду Теодор мусив бути фантастичним дядьком»; «... я віддав би півжиття за змогу з ним познайомитися. Я не міг розуміти його коментарів, але міг відчувати, що він абсолютно веселий і класний чувак». Про це промовляють його ім'я та прізвище: ім'я Теодор в перекладі з грецької мови - «божий дар» [13, с. 357]⁶; прізвище Раду, за словником П. Чучки, - «усічений варіант давньослов'янського побажального чоловічого імені на зразок Радомир, Радослав. Первісне значення імені, очевидно, побажальне - «Хай радіє і хай радує інших!» Давньоукраїнське ім'я Рад уживалося до XVI ст. У слов'янських мовах, у румунів та у молдаван багато прізвищ від антропооснови Рад» [15, с. 475]⁷. Пізніше автор дізнається, що Раду «знищила секуритатя за особистим наказом Чаушеску». ЛХА Дан Міхалцяну належить румунському аукціоністу, з яким у Відні проживав автор. Ці ЛХА називають реальних людей, тому вони виконують у тексті номінативну (називну) функцію, а ЛХА Теодор Раду, виходячи з авторської характеристики, виконує ще й характеристичну.

У романі «Дванадцять обручів» поповнюється реєстр ЛХА, які вказують на соціальний статус героїв. Тут письменник творить ряд ЛХА-прізвищ міліціонерів, які не лише характеризують денотатів, а й виявляють авторське ставлення до найменованих персонажів [6]⁸. Пор.: майор

⁵ Белей Л. Функціонально-стилістичні можливості української літературно-художньої антропонімії XIX - XX ст. / Л. Белей. - Ужгород: Патент, - 1995. - С. 24.

⁶ Трійняк І. І. Словник українських імен / І. І. Трійняк. - К.: Довіра, 2005. - С. 357.

⁷ Чучка П. Прізвища закарпатських українців: історико-етимологічний словник / Чучка Павло / [наук. ред. член-кор. НАН України В. В. Німчук]. - Львів: Світ, 2005. - С. 475.

⁸ Вегеш А. Літературно-художні антропоніми в романах Юрія Андруховича / Анастасія Вегеш // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Випуск 15. - Ужгород, 2007. - С. 80-84.

Вошивлюк, Паршивлюк, Зашиблюк; два вартові «менти» Микуляк Іван та Дракуляк Штефан» («...два спітнілі від сну менти на одному тапчані в самих лише калісонах - ні, не гоміки, а двоюрідні брати, родина, Микуляк Іван і Дракуляк Штефан. Вони мали охороняти цей труп до завтрашнього ранку. Вони й охороняли його»). ЛХА-пейоратив Дракуляк утворено від румунської власної назви Дракула, що означає вампір. Вийшло «гібридне» прізвище, в якому румунська антропооснова поєдналася з українським антропоформантом. «Давній слов'янський поліфункціональний суфікс -як, - як пише П. Чучка, - широко представлений у загальних і власних особових назвах» [15, с. XXIX]⁹. Якщо прізвище Микуляк утворилося від батькового імені (патронім) морфологічним способом за допомогою цього суфікса, то ЛХА Дракуляк - тим самим способом від міфологічної назви. (Пор.: «drac - чорт, диявол, дідько, біс» [17, с. 142]¹⁰). Автор зневажливо ставиться до міліціонерів, тому по-постмодерністськи наділяє їх такими іменами, тим більше, що стражі порядку всюди однакові, для них кордонів немає.

Особливе місце в українській літературно-художній антропонімії посттоталітарної доби посідає онімійна творчість чернівецького письменника Василя Кожелянка, автора чотирьох поетичних збірок (перша «Терновий іней», 1994 р.), декількох романів, багатьох повістей, оповідань. За фахом В. Кожелянко - філолог, працював журналістом у провідних чернівецьких та львівських виданнях. Критики називають Василя Кожелянка найпарадоксальнішим українським письменником, визнаним майстром жанру альтернативної історії, «політичного фентезі». Автор малює захоплюючі сюжети, дотепні діалоги, дивує політичною фантазмагорією з упізнаваними персонажами. Для ономастів романи В. Кожелянка - невичерпна криниця.

Аналіз ЛХА романів «Дефіляда в Москві» (1997), «Конотоп» (1998), «Лженострадамус» (1999), «Людинець» (1999), «Котигорошко» (2000), «Тероріум» (2001), «Срібний павук» (2006) та низки новел, показує, що власні назви його персонажів породжені національною культурою і тісно пов'язані з історією народу. Художній образ В. Кожелянка набуває конотативного забарвлення, яке максимально увиразнює ім'я персонажа. «Внутрішня форма імені тісно пов'язується з художнім образом, а етимологія імені перегукується з ним» [16, с. 5]¹¹. Автор уміло наділяє своїх героїв саме такими назвами, які не тільки описують моральні якості персонажа або вказують на його професію, а й спроможні вичерпно охарактеризувати денотатів. Даючи прізвища своїм персонажам, В. Кожелянко, як правило, не стримує польоту своєї ономастичної фантазії. Він проявляє особливий інтерес до створення промовистих прізвищ, як до мовностилістичного прийому. Подорожуючи зі своїми героями в просторі і часі, пристосовуючи їх до різних епох і режимів, він змінює лиш частково структуру їх прізвищ чи прізвицьк, додаючи

⁹ Чучка П. Прізвища закарпатських українців: історико-етимологічний словник / Чучка Павло / [наук. ред. член-кор. НАН України В. В. Німчук]. - Львів: Світ, 2005. - С. XXIX.

¹⁰ Dictionar Roman-Ucrainean. Румунсько-український словник. - Bucuresti: Editura Didactica Si Pedagogica, R.A., 1963. - S. 142.

¹¹ Шестопалова Л. Д. Специфіка антропонімів у химерній прозі (на матеріалі творчості В. Г. Дрозда): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / Л. Д. Шестопалова. - Одеса, 2006. - С. 5.

потрібний суфікс, закінчення, перекладаючи їх іншою мовою [7]12.

Дуже часто для номінації героїв В. Кожелянко використовує своєрідні ЛХА-«хамелеони», які мають здатність змінювати як структуру, так і онімійне значення з метою ідеально пристосовуватися до зміни хронологічно-просторових або соціально-культурних умов функціонування. Так у романі «Людинець» власні назви персонажів часто змінюються, пристосовуючись до конкретного соціально-культурного узусу. ЛХА Матвій Матвійчук - осавул Служби національної безпеки - має ряд варіантів. Радикали присвоїли йому прізвисько Сигуранц, «за аналогією з румунською політичною поліцією, яка лютувала на Буковині до 1940 року». Матвійчук сам хвалиться, що називають його «Сигуранцом, є навіть такий анекдот: хто, мовляв, вірменин у чернівецькому СНБ? Відповідь: осавул Матвій Сигуранц». Ми знаємо, що майже всі вірменські антропоніми ідентифікуються за кінцевими *-ан (-ян)*: Мунтян, Оганесян, а Кожелянко по-постмодерністськи додає ще й *-ц*. Генерал Пекельний дещо перекручує прізвисько: «Я чув, Матвію, що ти маєш у себе в Чернівцях якусь кавказьку кличку, Снігуранц, чи що? - Сигуранц, - посміхнувся Матвій, - аналогія з румунською спецслужбою часів окупації». Це прізвисько утворене від апелятива снігур (пташка). Як птах пристосовується до території, так і Матвійчук. Через якийсь час ми зустрічаємо техніка-хорунжого Матвія Матвієнка. Змінилась територія, місце у суспільстві, змінилось і прізвище.

ЛХА-«хамелеони» ідеально підійшли при номінації ще одного з персонажів роману «Людинець», політика-конформіста. Так, «першим номером у списку, а також кандидатом у Президенти України став поважний чоловік без певних занять, зате із багатою біографією, 54-річний Григорій Кручений. Прізвище утворене від прикметника кручений, що означає «непрямий, викривлений, несерйозний, легковажний» [8, с. 593]13. Програма цього кандидата була проста: «Всім - усе!» Тому він усім усе обіцяв, викручувався з будь-якої ситуації. Виступаючи перед румунами «каліченою румунською мовою», заявляє, що він «чистокровний румун». «Перший указ Президента України Григорію Кручя, а це, браття, моє справжнє ім'я, буде про передачу Румунії незаконно анексованих українських земель - Буковини, Бесарабії, острова Зміїного», - так підлаштовується під виборця хамелеон. Перед євреями в Одесі він - Герш Крученхаїм, перед поляками - Грігоріус Кручевські, перед росіянами - Грігорій Євсеїч Кручюних. Зміна національної ідентифікації героя негайно віддзеркалюється у його ЛХА-прізвищі.

ЛХА Вацлав Флореско («Людинець») належить драматургові-абсурдисту». Але абсурд уже в тому, що автор поєднує слов'янське за походженням ім'я (польська та чеська форми, означає «вінець слави») [80, с. 360]14 з прізвищем румунського походження. Прізвище Флореско

¹² Вегеш А. Традиції та новаторство літературно-художніх антропонімів творів Василя Кожелянко / Анастасія Вегеш // *Ukrainistika v Slovanskom kontexte na začiatku nového tisícročia. Jazykovedný zborník vedeckých štúdií venovaný životnému jubileu doc. PhDr. Zuzany Hanudelovej, CSc.* - Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2009. - S. 478-487.

¹³ Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. - К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. - С. 593.

¹⁴ Ісаг Ю. А. Таємниця вашого імені / Ю. А. Ісаг. - Донецьк: ТОВ ВКФ «БАО», 2006. - С. 360.

походить від імені Флоріан і означає «квітучий» [10, с. 605]¹⁵. У румунській антропоніміці фіксується чимало прізвищ, однією з характерних особливостей яких є наявність постпозитивного артикля *-ул* (Флорескул), кінцевого форманта *-у* (Кодряну). Прізвище персонажа закінчується на *-ко*, що характерно для українців. Кожелянко, віддаючи данину постмодернізму, наділяє свого героя назвою, в якій поєдналися риси кількох національностей.

У книзі «Логіка речей» іронічно сприймається ЛХА Василь Сарака («Нарцис») - «в'їдливі журналіст із незалежної газети». Ім'я Василь у перекладі з грецької означає «цар» [15, с. 60]¹⁶, а прізвище Сарака походить від румунського апелятива *saras*, що означає «бідняк, бідолаха», «сіромаха», «бідний, убогий, незаможний» [15, с. 503]¹⁷; [17, с. 410]¹⁸. Повна розшифровка буде: убогий цар, цар бідолаха.

Роман «Срібний павук» творця жанру «українська альтернативна історія» порадував поціновувачів його прози цікавим поєднанням іронічного ставлення до найменших подробиць життя Чернівців 1939 року з несподіваними візіями культур інших країн та народів. Саме у цьому романі нараховуємо найбільшу кількість ЛХА, які можна зарахувати до румунської антропосистеми: капітан Корнеліу Кодряну, «шеф кримінального бюро» Віктор Попеску, «секретар квестури поліції» пан Гроссаріу, королівський резидент Георге Алексіану, «авторитетний кримінальник старий бандит» Петруца Єгудеску, «посол Румунії в Москві домнул» Давілеску. Детективи у романі за прізвищем легко встановлюють звідки прибула людина. Пор.: «Кілька прізвищ на *-еску* зі столиці, два на *-чук* з Кіцманя, один *-штейн* з Вижиці...»

Іронічно сприймається читачем ймення «найнебезпечнішого розбійника Чернівців» Думітру Кантеміра тому, що «він ще є однофамільцем прешанованої особи - примаря Чернівців полковника Йона Кантеміра. Лише за це його варто повісити...» В. Кожелянко дав розбійникові прізвище, яке носили титуловані князі. Кантеміри свій родовід починали від болгарського татарина Кантеміра, який вважав своїм пращуром самого Тамерлана. Поза сумнівом, прізвище Кантемір тюркського походження. Думітру Кантемір був господарем Молдавії.

Одного «із поплічників Думітру Кантеміра» зовуть Леон Габор. Це поєднання латинського імені Леон (лев) з угорським іменем Габор (божа людина), що викликає посмішку, коли читаєш, як лев «гепнувся на коліна» і «плаксивим голосом рецидивіста» захрипів.

Як бачимо, ЛХА Кожелянка побудовані на іронічній грі. Автор розуміє процес творення ЛХА по-своєму. У постмодерністів ім'я літературного героя стає, по суті, компонентом загальної гри автора з читачем. «Воно виступає то як шарада, то як гра у загадки, то як ребус, то як лабіринт, що методом спроб та помилок виводить на чистий простір ідейно-філософського тлумачення» [9, с. 130]¹⁹.

¹⁵ Там само. - С. 605.

¹⁶ Трійняк І. І. Словник українських імен / І. І. Трійняк. - К.: Довіра, 2005. - С. 60.

¹⁷ Чучка П. Прізвища закарпатських українців: історико-етимологічний словник / Чучка Павло / [наук. ред. член-кор. НАН України В. В. Німчук]. - Львів: Світ, 2005. - С. 503.

¹⁸ *Dictionar Roman-Ucrainean. Румунсько-український словник.* - Bucuresti: Editura Didactica Si Pedagogica, R.A., 1963. - S. 410.

¹⁹ Горенко О. П. Антропонімічний вимір американського романтизму: Монографія / О. П.

У романі «Дефіляда в Москві» зафіксовано ЛХА маршал Антонеску (історична особа) та майор Василе Маріцану, які є національно значущими.

У романі «Котигорошко» фігурує командувач піратів Веслоу. ЛХА Веслоу утворився, напевно, від українського апелятива весло, що вказує на зв'язок з морем, з додаванням кінцевого румунського форманта -у.

Творчість Марії Матіос привертає увагу численних читачів. Її твори «Нація. Одкровення» (2006), «Солодка Даруся» (2005), «Щоденник страченої» (2005), «Містер і місіс Ю-ко в країні укрів» (2006), «Майже ніколи не навпаки» (2007), «Москалиця», «Мама Маріца - дружина Христофора Колумба» (2008) - українська історія минулого століття на теренах Буковини та Галичини, викладена з почуттям гумору. Марія Матіос має неофіційний титул «найбільш плідної письменниці України». Вона є лауреатом Національної премії України ім. Т. Шевченка за роман «Солодка Даруся» (2005).

М. Матіос - корінна гуцулка. Тому й зрозуміло, що ЛХА її творів адекватно відтворюють, моделюють гуцульський антропонімійний узус.

Не обходиться письменниця без румунських власних назв: Тодор Урсулеску («Тодор Урсулеску, високий худий чоловік у випрасуваному чорному костюмі, в білій сорочці, з метеликом під тонкою шиєю, втретє протер скельця пенсне й закріпив його нарешті на переніссі, закинувши срібний ланцюжок за вухо»), Василякі («Документ зареєстровано старшим нотарем нашої контори паном доктором Василякі») («Майже ніколи не навпаки»).

Як і В. Кожелянко, М. Матіос використовує ЛХА-хамелеони: українець Михайло Ілащук стає Мігаєм, якщо до нього звертаються румуни, або Мойшею, якщо це євреї («Нація») [5]²⁰.

Деякі прізвища у романі «Солодка Даруся» містять вказівку на характер, зовнішній вигляд, суспільне становище персонажа: Курик, Цвичок, Яструб, Лупул. Такі оніми легко розшифровуються, оскільки, вони викликають асоціації, пов'язані зі значенням апелятивної основи імені. Власні назви можуть прямо характеризувати через семантику або форму основи, риси характеру або соціальний тип. Таким характеризуючим стає прізвище Лупул. Очевидно, власна назва походить від дієслова лупити, що означає «сильно бити кого-небудь» або від апелятива лупень, що означає «побої» [8, с. 629]²¹. Прізвище Лупул асоціюється з побоями, цим і «формує» сутність, характер персонажа, що й підтверджує текст: «Лупул заговорив по-нашому, чим ще більше здивував Михайла: королівські стражі так добре пильнували сільських людей буковими «сороківниками» за порушення указу vorbiți românește, що не одна молодиця і не раз відмовила своєму любчиківі, аби не показувати пругів і синців на тілі, отриманих за свій язик, який не хотів обертатися в роті не по-своєму. Так що Михайло, зачувши рідну, а не румунську мову від того, хто увесь час тримав бука над селом, закашлявся».

Разом з тим, лупул походить від апелятива *lup*, що у перекладі з

Горенко // Інститут філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка. - К.: ТОВ «ПанТот», 2008. - С. 130.

²⁰ Вегеш А. Літературні герої творів Марії Матіос / Вегеш А. І. // Studia Slavistica. Випуск 9: Ономастика. Антропоніміка. - Ужгород: Видавництво Олександра Гаркуші, 2009. - С. 252-260.

²¹ Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. - К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. - С. 629.

румунської мови на українську означає вовк. [17, с. 276]²². «Лейтенант Лупул, начальник одночасно Черемошнянської жандармерії і прикордонного поста» приходять до Михайлової хати вночі, як вовк, дає якісь поради, якимось дивно говорить, посміюючись. У селі жандармів боялися, трималися від них осторонь, як від хижаків.

Цікаво, що герой з таким прізвиськом фігурує й у повісті «Конокрадська честь» сучасного українського письменника Румунії Михайла Трайсти. Літературний герой Йончі Лупул - багатий поважний господар - виявляється злодієм і убивцею. Все життя жив вовком, що хотів, те й мав, але застрелився, бо душі вбитих ним людей не давали спокою.

Напевно прізвисько Лупул на Буковині та Мараморощині досить популярне, і було «вживаним у більшості православних народів Центральної Європи», як пише П. Чучка [15, с. 348]²³.

Як у М. Трайсти, так і у М. Матіос ЛХА Лупул можна тлумачити за двома мотиваційними ознаками: національним походженням, особливостями характеру.

Аналіз прозових творів українських письменників кін. ХХ - поч. ХХІ ст. (Ю. Андруховича, М. Матіос, В. Кожелянка) дає підстави твердити, що українська літературно-художня антропонімія посттоталітарної доби - багата, самобутня, естетично оброблена онімійна підсистема з надзвичайно широкими функціонально-стилістичними можливостями.

Українська постмодерністська літературно-художня антропонімія посттоталітарної доби спирається, як правило, на естетику відповідного літературного напрямку. Карнавальність, емоційна наповненість, характеристичність на базі несподіваних асоціативних зв'язків, сміливі експериментування зі структурою ЛХА - ось головні прикмети української постмодерністської літературно-художньої антропонімії.

Поширеною стала традиція використання чужомовних іменних варіантів, прізвиськ та прізвиськ як реальних осіб, так і кіно- та літературних героїв, онімів інших розрядів. В аналізованих творах присутні ЛХА іншомовного походження, які виникли внаслідок контактів українців з румунами, неабияке значення має близькість розташування України до прикордонної з Румунією території. Такі імена та прізвиська викликають особливий інтерес, оскільки вони є важливим джерелом дослідження міжмовних контактів в антропонімії.

Літературно-художня антропонімія українських прозових творів кін. ХХ - поч. ХХІ ст., за нашими спостереженнями, містить багатий і різноманітний антропонімійний матеріал. Виявлено чимало взірців оригінального і цілком самобутнього застосування ЛХА, які творяться в конкретних культурно-історичних умовах під впливом внутрішніх та зовнішніх чинників.

²² *Dictionar Roman-Ucrainean. Румунсько-український словник.* - Bucuresti: Editura Didactica Si Pedagogica, R.A., 1963. - S. 276.

²³ Чучка П. Прізвиська закарпатських українців: історико-етимологічний словник / Чучка Павло / [наук. ред. член-кор. НАН України В. В. Німчук]. - Львів: Світ, 2005. - С. 348.

Джерела:

- Андрухович Ю. Дванадцять обручів: [роман, видання третє] / Юрій Андрухович. - К.: Критика, 2005. - 276 с.
- Андрухович Ю. І. Таємниця. Замість роману / Ю. І. Андрухович - Харків: Фоліо, 2007. - 478 с.
- Кожелянко В. Дефіляда. Роман, новели / Василь Кожелянко. - Львів: Кальварія, 2001. - 196 с.
- Кожелянко В. Котигорошко: [роман] / Василь Кожелянко. - Львів: Кальварія, 2001. - 156 с.
- Кожелянко В. Логіка речей. Новели / Василь Кожелянко. - Львів: Кальварія, 2007. - 160 с.
- Кожелянко В. Людинець: [роман (Людинець пана Бога)] / Василь Кожелянко. - Львів: Кальварія, 2001. - 182 с.
- Кожелянко В. Срібний павук: [роман] / Василь Кожелянко. - Львів: Кальварія, 2004. - 160 с.
- Матіос М. Майже ніколи не навпаки / Матіос Марія. - Львів: ЛА «Піраміда», 2007. - 176 с.
- Матіос М. Нація. Одкровення / Матіос Марія. - Львів: ЛА «Піраміда», 2006. - 204 с.
- Матіос М. Солодка Даруся / Марія Матіос. - Львів: ЛА «Піраміда», 2005. - 176 с.
- Трайста М. Гуцульська душа (Проза) / Михайло Трайста // - Видавництво RCR Editorial. - Бухарест, 2008. - 353 с.

Література:

- Бедзір Н. Чесько-українські паралелі постмодерної прози / Наталія Бедзір // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства: зб. наук. Праць / відп. ред. І. В. Сабадош. - Випуск 10. - Ужгород, 2006. - С. 231.
- Белей Л. Глобалізація як панівна тенденція розвитку сучасного українського антропонімікону / Любомир Белей // Ономастика і апелятиви. Випуск 30. Збірник наукових праць / За ред. В. О. Горпинича. Ювілейний випуск на пошану 80-річчя від дня народження професора Володимира Олександровича Горпинича. - Дніпропетровськ: ДПУ, 2007. - С. 76-81.
- Белей Л. Функціонально-стилістичні можливості української літературно-художньої антропонімії ХІХ - ХХ ст. / Л. Белей. - Ужгород: Патент, - 1995. - С. 24.
- Вегеш А. І. Вплив пан'європейського простору на сучасний український літературно-художній антропонімікон / А. І. Вегеш // Сучасні дослідження з іноземної філології. Збірник наукових праць. Випуск 6 / Відп. ред. Фабіан М. П. - Ужгород, 2008. - С. 195-201.
- Вегеш А. Літературні герої творів Марії Матіос / Вегеш А. І. // Studia Slovackistica. Випуск 9: Ономастика. Антропоніміка. - Ужгород: Видавництво Олександра Гаркуші, 2009. - С. 252-260.
- Вегеш А. Літературно-художні антропоніми в романах Юрія Андруховича / Анастасія Вегеш // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Випуск 15. - Ужгород, 2007. - С. 80-84.
- Вегеш А. Традиції та новаторство літературно-художніх антропонімів творів Василя Кожелянка / Анастасія Вегеш // Ukrajnistika v Slovanskom kontexte na začiatku nového tisícročia. Jazykovedný zborník vedeckých štúdií

Вплив румунізмів на творення літературно-художніх антропонімів...

- venovaný životnému jubileu doc. PhDr. Zuzany Hanudelovej, CSc. - Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2009. - S. 478-487.
- Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. - К. ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. - 1728 с.
- Горенко О. П. Антропонімічний вимір американського романтизму: Монографія / О. П. Горенко // Інститут філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка. - К.: ТОВ «ПанТот», 2008. - 312 с.
- Ісат Ю. А. Таємниця вашого імені / Ю. А. Ісат. - Донецьк: ТОВ ВКФ «БАО», 2006. - 736 с.
- Літературознавчий словник-довідник / [За ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка]. - К., ВЦ «Академія», 2007. - С. 253-254. (Nota bene).
- Ткачук М. Літературний процес 90-х років ХХ ст. / Микола Ткачук // Українська мова та література. - 2000. - № 22. - С. 3.
- Трійняк І. І. Словник українських імен / І. І. Трійняк. - К.: Довіра, 2005. - 509 с.
- Універсальний літературний словник-довідник / [Оліференко С. М., Оліференко В. В., Оліференко Л. В.] - Донецьк: ТОВ ВКФ «БАО», 2007. - С. 288.
- Чучка П. Прізвища закарпатських українців: історико-етимологічний словник / Чучка Павло / [наук. ред. член-кор. НАН України В. В. Німчук]. - Львів: Світ, 2005. - 704 + XLVIII с.
- Шестопалова Л. Д. Специфіка антропонімів у химерній прозі (на матеріалі творчості В. Г. Дрозда): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / Л. Д. Шестопалова. - Одеса, 2006. - С. 5.
- Dictionar Roman-Ucrainean. Румунсько-український словник. - Bucuresti: Editura Didactica Si Pedagogica, R.A., 1963. - 563 s.

Гендерні аспекти розвитку Закарпатської області: на прикладі Рахівського та Тячівського районів

Маріанна Колодій

Aspectele de sex ale dezvoltării din regiunea Transcarpatia: Studiu de caz: raioanele Rahiv și Tyachiv

Rezumat: *Articolul cercetează aspectele de sex, ale dezvoltării demografice, sociale și economice din regiunea Transcarpatia, inclusiv indicatorii de dezvoltare a raioanelor Rahiv și Tyachiv. În acest articol autorul insistă asupra necesității de a realiza intenții sistematice de sex și analizează dezvoltarea regională pentru măsurarea mai exactă a relațiilor sociale și de sex și a calității vieții a diferitelor grupuri de populație, în special diferite grupuri de femei și bărbați.*

Gender aspects of development of the Transcarpathian oblast: based on Rakhiv and Tyachiv rayons

Abstract: *The article researches the gender aspects of demographic, social and economic development of the Transcarpathian oblast, including indicators of development of Rakhiv and Tyachiv rayons. In the article an author insists on necessity of realization of systematic gender intentions and analysis of regional development for more sensitive measuring of social and gender relationships and quality of life of different groups of population, especially different groups of women and men.*

Cuvinte Cheie: *Aspectul de sex, gen, regiunea Transcarpatia, indicatori de dezvoltare, raioanele Rahiv și Tyachiv, drepturi egale, politica de stat, politica demografică, grupuri sociale*

Keywords: *Sex aspects, gender, Transcarpathian region, development indicators, the districts Tyachiv and Rahiv, equal rights, the state policy, demographic policy, social groups*

Вже доволі тривалий час в Україні продовжується процес впровадження та реалізації політики забезпечення рівних прав та можливостей для жінок та чоловіків. Розпочався цей процес ще на початку 90-х років ХХ століття, одночасно з проголошенням незалежності України, продовжився підписанням Пекінської декларації та Платформи Дій - прийнятих на Четвертій світовій жіночій конференції (4-15 вересня 1995 року) представницями з 189 країн світу, в яких були відображені нові міжнародні зобов'язання щодо забезпечення рівності, розвитку та миру для всіх жінок світу. У 2000 році на Саміті Тисячоліття ООН Україна приєдналася до підписання Цілей розвитку Тисячоліття, одна з яких - це «забезпечення гендерної рівності»¹ у всіх сферах функціонування та розвитку суспільства. Одним з основних кроків у процесі впровадження політики гендерної рівності в Україні стало прийняття 8 вересня 2005 року Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків». Вперше в історії України на законодавчому рівні було визначено, що «державна політика щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків спрямована на утвердження гендерної рівності; недопущення дискримінації за ознакою статі: застосування позитивних дій; забезпечення рівної участі жінок і чоловіків у прийнятті суспільно важливих рішень; забезпечення рівних можливостей жінками і чоловіками щодо поєднання професійних та

¹ Цілі Розвитку Тисячоліття і Україна / [ПРООН]. - Режим доступу: <http://www.ukraine2015.org.ua/goals>

сімейних обов'язків...»². У 2006 році на виконання вище згадуваних Закону України та Цілей Розвитку Тисячоліття ООН було прийнято Державну програму з утвердження гендерної рівності в українському суспільстві на період до 2010 року. У програмі зазначалося, що «досягнення рівності між жінками і чоловіками є однією з передумов забезпечення стабільного розвитку українського суспільства на засадах демократії», для досягнення цієї мети й були розроблені 52 заходи Програми. На основі Державної програми у тому ж таки 2006 році вперше були розроблені відповідні обласні програми з утвердження гендерної рівності на період до 2010 року. У Закарпатській області до 2010 року також діяла Регіональна програма впровадження молодіжної, сімейної, демографічної та гендерної політики на 2006-2010 роки, у межах виконання заходів якої, вперше в історії України було передбачено проведення комплексного гендерного аналізу показників розвитку області та складання на основі результатів аналізу Гендерного портрету регіону³. Метою такого аналізу було дослідити характерні риси та відмінності статево-гендерної структури регіону, і на основі отриманих даних узагальнити особливості становища різних соціально-гендерних груп (жінки й чоловіки: молоді, похилого віку, що проживають в сільській/міській місцевості тощо). У ході проведення таких узагальнень були виявлені значні відмінності та диспропорції у становищі та діяльності різних гендерних груп, що в першу чергу, впливало із показників соціально-демографічного та економічного розвитку Закарпатської області.

Досліджуючи гендерні аспекти розвитку Закарпатської області, на прикладі Рахівського та Тячівського районів ми використали ті самі методологічні прийоми гендерного аналізу, що й в описаних вище дослідженнях, а саме опрацювання гендерно-сегрегованих статистичних даних. На основі аналізу цих даних нам вдалося дослідити основні тенденції гендерного розвитку Рахівського та Тячівського районів, визначити основні проблеми та оцінити динаміку гендерних перетворень в Закарпатській області загалом.

У дослідженні було проведено гендерний аналіз таких показників:

– соціально-демографічні показники (народжуваність, смертність, розподіл за віковими групами, показники рівня охорони здоров'я жінок та чоловіків тощо);

– соціально-економічні показники (рівень доходів, зайнятості та безробіття, орієнтація місцевих бюджетів на потреби різних груп жінок, чоловіків та сімей тощо);

– соціально-політичні показники (представництво жінок і чоловіків в органах державної влади та місцевого самоврядування, партіях, громадських організаціях);

– соціально-культурні показники (освітній рівень, сімейний стан, показники рівня злочинності, насильства в сім'ї, торгівлі людьми тощо).

Вибір Рахівського та Тячівського районів для такого аналізу не був випадковим, адже як показали дослідження попередніх років (2006 - 2009

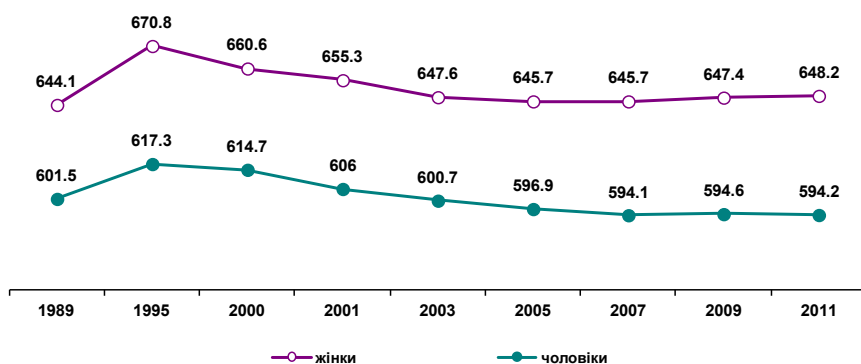
² Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», від 8 вересня 2005 р. № 2866-IV [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. - Режим доступу: <http://portal.rada.gov.ua>

³ Див. Гендерне обличчя Закарпатської області. Статистичний збірник / Головне управління статистики у Закарпатській області. - Ужгород, 2006, 2007, 2008, 2009, 2010.

років)⁴, саме у цих районах Закарпатської області, за значною частиною показників, наявний найбільший «гендерний розлам» у розвитку жінок та чоловіків (демографічний та соціально-економічний розвиток). Інтерес до дослідження цих районів зумовлений також їх географічним розташуванням на кордоні України й Румунії, та етно-національним складом населення (понад 27 національностей та етнічних груп). Так, наприклад, у Рахівському районі 70% населення складають українці, 10% - румуни, 9% - угорці, решта - росіяни, чехи, словаки, німці, італійці, білоруси, євреї тощо. У Тячівському районі структура подібна - близько 75% населення складають українці, 12,8% - румуни, 3,6% - угорці, решта - представники інших національностей та етнічних груп. Із усієї чисельності румунів (151 тис. осіб), що проживають на території України, в Закарпатській області мешкає більше 32 тисяч осіб, найбільше відповідно у Тячівському (21,5 тис. осіб) та Рахівському (9 тис. осіб) районах. Саме тому у ході дослідження цікавим було також з'ясувати чи не впливає подібна етно-національна структура на зміст та тенденції соціально-гендерного розвитку цих територій.

Аналіз соціально-демографічних показників Закарпатської області⁵ показав, що протягом останніх п'яти років в області спостерігається позитивна динаміка збільшення чисельності постійного населення (Схема 1). Перевага чисельності жінок у загальній структурі постійного населення характерна для всіх районів Закарпатської області, найменшим цей розрив є у Тячівському районі (Схема 16). У 1995 році в області відбулося значне зростання чисельності постійного населення, однак з того часу населення області стрімко почало скорочуватися, і вже у 2003 році цей показник відповідав показнику 1989 року. Сьогодні в області спостерігається збільшення чисельності жіночого населення і навпаки, скорочення чисельності чоловіків, а тому можна стверджувати, що природний приріст населення відбувається, в основному, за рахунок природного приросту жіночого населення (Таблиця 1).

Схема 1. Динаміка чисельності постійного населення Закарпатської області за статтю. (тис. осіб)

⁴ Гендерне обличчя Закарпатської області. Статистичний збірник / Головне управління статистики у Закарпатській області. - Ужгород, 2009. - С 15, 18, 22.

⁵ Тут і далі у статті використано дані Всеукраїнського перепису населення 2001. Державний комітет статистики України // www.ukrcensus.gov.ua/regions/reg_zakar та Головного управління статистики у Закарпатській області «Гендерне обличчя Закарпатської області. Статистичний збірник» різних років.

Схема 1а. Динаміка чисельності постійного населення Рахівського району за статтю. (тис. осіб)

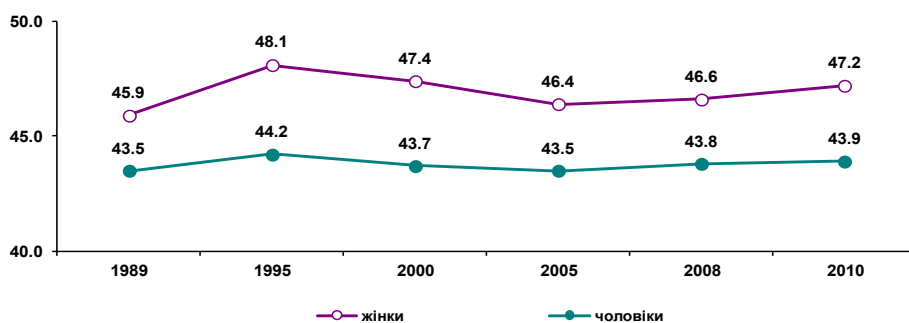
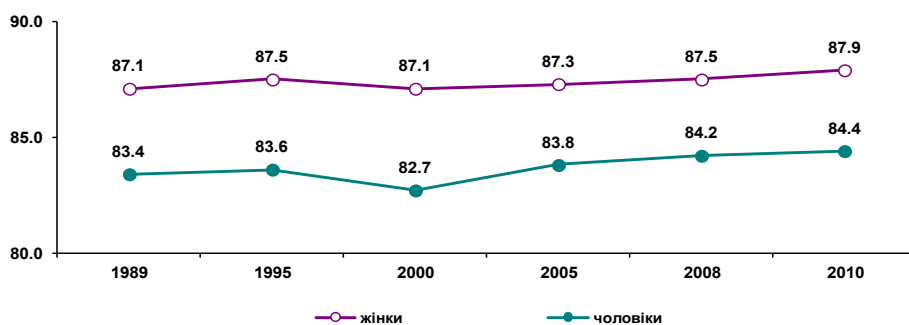

Схема 1б. Динаміка чисельності постійного населення Тячівського району за статтю. (тис. осіб)

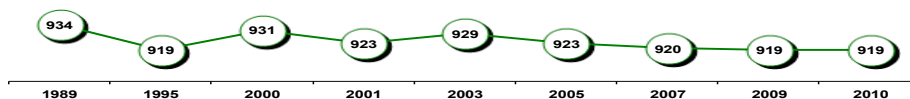
Таблиця 1. Показники природного приросту населення (осіб)

	по області		у Рахівському районі		у Тячівському районі	
	жінки	чоловіки	жінки	чоловіки	жінки	чоловіки
1995	1 520	785	69	61	153	171
2001	56	-619	12	-44	48	21
2002	79	-841	-19	-59	56	27
2005	-151	-555	-33	-58	-12	-32
2007	554	-207	17	-12	19	6
2008	1 120	1 017	16	4	140	80
2009	1 404	1 228	68	38	291	289
2010	1 789	1 544	67	26	342	303
2011	1 797	1 551	64	12	289	201

Важливим соціально-демографічним показником є збалансованість статей, тобто їх гендерне співвідношення (dm). Він має назву коефіцієнта навантаження однієї статі іншою і подається в розрахунку на 1 000 осіб. В Україні, за останніми даними, на кожних 1 000 чоловіків припадало 1 151

жінки, або на кожних 1 000 жінок припадало в середньому 869 чоловіків. Узагальнений показник такого співвідношення у Закарпатській області відображає схожі пропорції (Схема Б). Впродовж переписного періоду в області відбулися зміни статевої структури населення. Якщо у 1989 р. на 1 000 жінок припадало 934 чоловіка, у 2000р. - 931, то у 2010 р. - 919 чоловіків (таке співвідношення є одним з найкращих по Україні).

Схема 2. Чисельність чоловіків на 1 000 жінок у Закарпатській області (осіб)

Як бачимо, із Схеми 2 пропорції зміщені на користь жінок. Таке співвідношення притаманне всім країнам, які зазнали втрат чоловічого населення під час Другої світової війни, хоча диспропорція в них значно менша (у більшості таких країн значення *dm* близьке до 50%). Пояснюється це тим, що в Україні та деяких країнах колишнього Радянського Союзу існує велика розбіжність у тривалості життя чоловічого та жіночого населення. В Україні тривалість життя жінок у середньому на 11 років більша, ніж у чоловіків. Середній показник тривалості життя по країні у жінок - 72 роки, у чоловіків - 63 роки, у Закарпатській області цей показник складає: для жінок 74 роки, для чоловіків - 65 років. Такий розрив спостерігається і в інших країнах (у Білорусії, Естонії, Казахстані), а в Російській Федерації та Латвії він сягає рекордного у світі рівня - 15 років. Натомість у країнах Західної Європи ця різниця коливається в межах від 5 до 8 років.

Проте головною метою ґендерного аналізу складу населення Закарпатської області є аналіз пропорцій не стільки всього населення, скільки окремих його груп (вікових, соціальних тощо), що є дуже важливим для нормального процесу відтворення населення. Представництво жінок та чоловіків у межах різних вікових груп є досить нестійким (Таблиця 2). Така рухливість підпорядкована певній закономірності розподілу. А саме, при переході від групи новонароджених, де переважає частка чоловічої статі (51,2% хлопчиків проти 48,8% дівчаток або таке значення з незначною варіацією), до молодих вікових груп співвідношення статей зрівнюється. При пересуванні до старших вікових груп частки жінок переважають, так, наприклад, у віковій групі до 45 років переважають чоловіки, а після 45 років - жінки. Це відбувається через більш високу смертність чоловіків з біологічних причин (заниженість інстинкту самозбереження, більша вразливість захворюваннями) та соціальних (переважання важких та небезпечних умов діяльності, поширеність шкідливих звичок тощо), а також унаслідок втрат чоловічого населення під час останніх війн та військових конфліктів.

Узагальнюючим показником ґендерних пропорцій є **вік балансування** - вік, в якому чисельність жінок та чоловіків урівноважується. За оптимальних умов він має наближуватись до верхньої межі плідного віку (50 років). У Закарпатській області середній вік балансування становить 45 років, в містах - 32 роки, а у селах - 42 роки. Цікаво, що в сільській місцевості

Гендерні аспекти розвитку Закарпатської області: на прикладі...

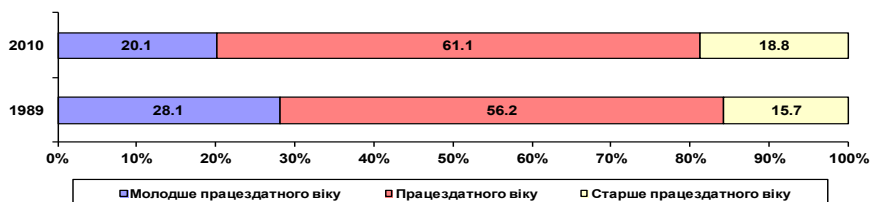
вік балансування сягає «соціальних стандартів» (42 роки), проте насправді він не враховує значних диспропорцій у молодих генеративних вікових групах. А саме серед сільського населення спостерігається дефіцит жінок у найплідніших дітородних групах (15-39 років), зумовлений міграцією дівчат та молодих жінок із села в місто.

Таблиця 2. Питома вага окремих вікових груп у загальній чисельності населення за 2010 р. (%)

	по області		у Рахівському районі		у Тячівському районі	
	жінки	чоловіки	жінки	чоловіки	жінки	чоловіки
0-9 років	11,6	13,5	10,2	12,4	10,9	14,9
10-19	12,8	14,6	11,8	13,7	12,6	13,0
20-24	8,0	8,8	7,8	8,8	8,0	8,7
25-29	8,0	8,7	7,4	8,1	8,0	8,2
30-34	7,2	8,1	7,2	7,8	7,7	8,0
35-39	6,9	7,6	6,5	7,5	7,1	8,0
40-44	6,4	6,8	6,4	6,5	6,2	7,3
45-49	7,3	7,3	6,8	6,8	7,6	7,7
50-54	6,9	6,7	6,9	6,3	6,9	6,1
55-59	6,0	5,5	5,8	5,0	7,0	5,8
60-69	8,9	7,0	7,8	5,9	10,8	7,9
70 і старше	9,9	5,3	6,7	4,4	9,3	5,5

У міжпереписний період статево-вікова структура населення України зазнала істотних змін. Скоротилася частка молодого допрацевдатного контингенту (-2,9%) і водночас зросла частка післяпрацевдатного (+2,1%) та працевдатного контингенту (+0,8%). Порівняно з 1989 р. у Закарпатській області відбувається зростання частки працевдатного населення (16-54 років - жінки, 16-59 років - чоловіки)⁶ з 56,2% до 61,1%, старшого за працевдатний (55 і старші жінки, 60 і старші чоловіки) - з 15,7% до 18,8% та зменшення кількості населення молодшого за працевдатний (0-15 років) - з 28,1% до 20,1% (Схема 3).

Схема 3. Вікова структура населення Закарпатської області (%)

Отже, триває процес *старіння населення* - підвищення частки старших вікових груп за рахунок скорочення молодших, що найбільш

⁶ Пенсійна реформа 2011 року встановлює пенсійний вік для жінок 60 років, для чоловіків - 65 років, очевидно, що відповідних змін зазнають й показники працевдатного населення серед жінок та чоловіків.

контрастно виражено серед жінок. Водночас відбулися позитивні зрушення в дітородному контингенті населення, частка якого збільшилась на 3,2% і у 2011 році становила майже половину всього населення України (50,7%). Проте головною складовою дітородного контингенту є жінки віком 15 - 49 років, частка яких збільшувалася не так інтенсивно, як серед чоловіків. В 2011 році у Закарпатській області середнє число дітей, народжених жінкою протягом життя складало 2,87 дитини, у містах 2,92, а у сільській місцевості 2,72. Із усієї чисельності народжених у 2011 році 18,2% - це народжені жінками, які не перебували у зареєстрованому шлюбі, у містах цей показник склав 25,2% у сільській місцевості 14,3%. У Рахівському районі цей показник склав 21,9%, у Тячівському районі - 9,9%, очевидно, така відмінність у показниках народжених жінками, які не перебували у зареєстрованому шлюбі пояснюється, в першу чергу, впливом традицій та релігійності населення даних регіонів. Найбільші показники народжених жінками, що не перебували у шлюбі зареєстровані у м. Берегове - 44,3% та Перечинському районі - 31,8%.

У групуваннях населення за **демографічними поколіннями** вирізняють такі групи: діти (0 - 15 років), батьки (16 - 49 років) і прабабки (50 і старші). Залежно від чисельного співвідношення демографічних поколінь розрізняють три типи вікової структури: прогресивний, стаціонарний і регресивний, які запропонував шведський демограф Густав Зундберг⁷.

1. **Прогресивний тип** - характеризує населення зі швидкою зміною поколінь через високу народжуваність та смертність, а також з інтенсивним зростанням чисельності населення, співвідношення поколінь складає: діти - 40%, батьки - 50%, прабабки - 10%.

2. **Стаціонарний тип** - відповідає населенню, в якому врівноважуються частки дітей та прабабків через поступове скорочення смертності та збільшення тривалості життя, а саме: діти - 27%, батьки - 50%, прабабки - 23%.

3. **Регресивний тип** - відповідає населенню з повільною зміною поколінь, в якому частка прабабків дещо більша, ніж частка дітей, через скорочення народжуваності і подовження тривалості життя. За цього типу створюються умови скорочення і навіть часткового виродження населення, співвідношення поколінь: діти - 20%, батьки - 50%, прабабки - 30%.

Україна вже пережила демографічний перехід від прогресивного до регресивного типу і тепер має таку структуру населення за демографічними поколіннями: діти - 18,5%, батьки - 50,7%, прабабки - 30,8%. Закарпатська область належить до вікової структури, в якій частка прабабків більша, ніж частка дітей, зокрема у 2011 році таке співвідношення складало: діти - 20,6%, батьки - 51,3%, прабабки - 28,1% (Таблиця 2).

Отже, поглиблюється процес старіння населення, а тому підвищується рівень загальної смертності (збільшується частка старших груп, з більшою інтенсивністю вимирання). Водночас скорочується частка потенційно дітородного контингенту, яка братиме в майбутньому участь у відтворенні населення. На підставі структурних і типологічних групувань статистичного гендерного аналізу будуються аналітичні групування, які визначають вплив вікової структури населення та її зміни на показники народжуваності, смертності, шлюбності тощо. Статистичні групування населення за віком є

⁷ (Сунберг) Gustav Sundberg (1857 - 1914).

Гендерні аспекти розвитку Закарпатської області: на прикладі...

основою для обчислення середніх та відносних показників. А саме, визначаються частки окремих вікових груп, контингентів, демографічних поколінь у загальній чисельності населення, у межах окремої статі та за місцем проживання.

До цих показників належить **коефіцієнт старіння населення**, що характеризує частку осіб, які досягли і перетнули перший поріг старості (60 років) у загальній чисельності населення (d_{60+}). В Україні за даними 2010 року. $d_{60+} = 20,2\%$, що згідно з оціночною шкалою польського демографа Едварда Росета відповідає рівню надзвичайно старого населення ($d_{60+} > 20\%$). За рівнем старіння Україна наздогнала такі країни Європи, як Франція (20,3%) та Великобританія (20,5%). Втім, найстарішим у світі залишається населення Італії та Греції, де $d_{60+} = 22,3\%$.

Процес старіння населення Закарпатської області підтверджується і оцінкою за шкалою ООН. У країнах, де питома вага осіб у віці 65 років і старше перевищує 7,0% вважається старим. У Закарпатській області цей показник у 2011 році склав 11,2%. У структурі жіночого населення області жінки 60 років і старші складають - 18,8%, у групі чоловіків таких налічується - 12,3%. У Рахівському районі жінок у групі 60 років і старші - 14,5%, чоловіків - 10,3%. Найбільший розрив показників у цій групі у Тячівському районі: жінки 60 років і старші - 20,1%, чоловіки - 13,4%.

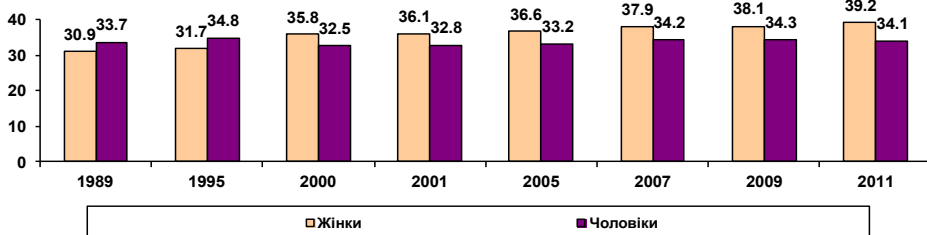
Співвідношення окремих поколінь жінок та чоловіків характеризують коефіцієнти **демографічного навантаження**, які подаються в розрахунку на 1 000 осіб населення (у проміллі, ‰):

1. загальний коефіцієнт демографічного навантаження;
2. коефіцієнт навантаження дітьми;
3. коефіцієнт навантаження особами старшими працездатного віку.

Так, в Україні 2010 році на кожних 1 000 осіб покоління «батьків» припадало 772 дітей та осіб, старших працездатного віку. У Закарпатській області цей показник складав 819 дітей та 789 осіб старших працездатного віку (Схема 3). У категорії «діти» чисельно переважають хлопчики, а у категорії «старші працездатного віку» - жінки.

На підставі вікового розподілу населення визначають його середній, модальний й медіанний вік. Так, середній вік населення України 2010 року становив 39,5 років, у тому числі вік жінок - 43 роки, а чоловіків - 36 років. Отже, жіноче населення України старіше за чоловіче в середньому на 7 років. У Закарпатській області середній вік населення у 2011 році становив 36,6 років, жінок - 39,2 роки, чоловіків - 34,1 (Схема 4). У Рахівському районі співвідношення подібне, у Тячівському районі середній вік жінок складає 40,2 років, один з найвищих показників по області.

Схема 4. Середній вік жінок та чоловіків (років)

Поряд із середніми показниками віку досліджуються показники сімейного складу населення. **Сімейний склад населення** вивчається з метою визначення умов для відтворення населення, шлюбної ситуації, соціальної політики захисту багатодітних сімей, однаків/одиначок, а також як інформаційна база для обстеження бюджетів домогосподарств. У статистиці України досліджуються дві сукупності: сім'ї⁸ та однаки⁹. Джерелом інформації про сімейний склад населення є також дані перепису населення, який фіксує не тільки юридичні (zareestrovani) шлюби, а й фактичні.

У 2010 році у Закарпатській області у зареєстрованому шлюбі перебували 8 920 жінок та 8 892 чоловіків, серед тих, що ніколи не перебували у шлюбі 7 887 жінок та 7 821 чоловік, вдови - 152 жінки, вдівці - 97 чоловіків, розлучених - 855 жінок, 979 - чоловіки. Найбільша чисельність одружених жінок (3 949 осіб) та чоловіків (4 011 осіб) припадає на вік 20 - 24 роки. Найбільший розрив у чисельності одружених жінок (1 864 особи) та чоловіків (349 осіб) наявний у віці 17-19 років, а найбільший приріст кількості одружених чоловіків (2 680 осіб) спостерігається у віці 25 - 29 років.

Середній розмір домогосподарств у Закарпатській області у 2011 році склав 3,44 особи, у містах - 3,03 особи, а у сільській місцевості 3,67 особи. У Рахівському районі цей показник складає 3,81 особи, у Тячівському районі 3,1 особи. Чисельно у складі домогосподарств переважають діти у віці до 7 років - 10,2%, жінки у віці 34 - 54 роки - 17,9%, чоловіки у віці 30 - 59 років - 20,4%.

Схема 5. Показники соціально-економічної активності населення у 2010 році. (до всього населення у віці 15 - 70 років, %)

Жінки		Чоловіки
51.5	Все населення	48.5
29.4	економічно активне	33.7
27.5	зайняте населення	29.4
1.9	безробітне населення	4.3
22.1	економічно неактивне населення	14.8

Склад населення за **соціально-економічними групами** є одним з головних серед суспільних розрізів. У 2011 році на середніх та великих підприємствах, установах та організаціях Закарпатської області було зайнято 122,4 тис. жінок, що складає близько 58,2% загальної кількості зайнятих осіб в економіці (Схема 5.). Загальний показник рівня безробіття по області склав близько 22 тисяч осіб, серед них 59,4% - чоловіки й 40,6% - жінки (Схема 6.). У Рахівському районі кількість зареєстрованих безробітних

⁸ Сім'єю вважається сукупність людей, які проживають спільно і пов'язані кровною спорідненістю чи свояцтвом, володіють спільним майном, мають спільний бюджет.

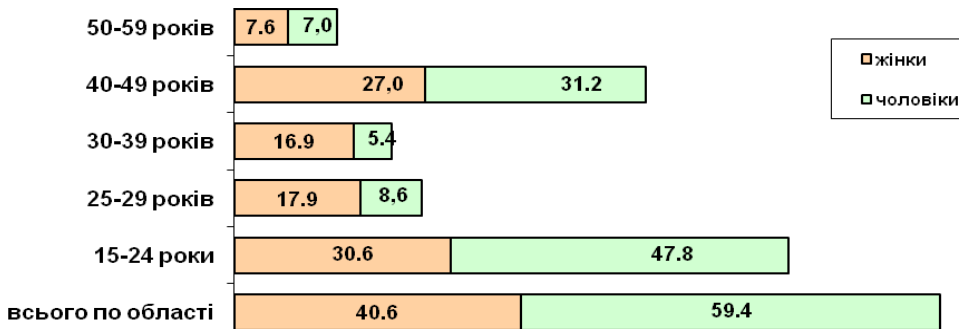
⁹ Особи, що не перебувають у зареєстрованому шлюбі.

Гендерні аспекти розвитку Закарпатської області: на прикладі...

у 2011 році складала 2 411 осіб, із них жінок 1 532 особи, чоловіків - 879 осіб. У Тячівському районі кількість безробітних - 3 056 осіб, з них жінок - 2 392 особи, чоловіків - 664 особи. Рівень зареєстрованого безробіття у Рахівському районі дорівнював 3,5%, у Тячівському районі - 1,8%, по області цей показник дорівнював 1,7%. Кількість непрацевлаштованих жінок, що перебували на обліку у 2010 році у Рахівському районі - 2 895 осіб, у Тячівському районі - 4532 особи, з них працевлаштувалися у 2010 році: у Рахівському районі - 797 осіб, у Тячівському районі - 1 104 особи. З усіх вивільнених у 2011 році з підприємств, установ, організацій осіб, жінки складають 53,2%.

Як видно з наведених даних у Закарпатській області наявна проблема працевлаштування жінок, існують стійкі тенденції до збільшення кількості безробітних жінок протягом останніх 20 років. Такі регіональні тенденції відповідають загальнонаціональним проблемам жіночого безробіття, а особливо збільшення чисельності безробітних жінок у віці до 35 років.

Схема 6. Рівень безробіття жінок та чоловіків за віковими групами (2011р.) (відсотки до населення відповідної вікової групи за статтю)

Середньомісячна заробітна плата жінок залишається нижчою (на 20-25%), ніж у чоловіків. У 2011 році номінальна середньомісячна заробітна плата жінок становила 1654,54 грн., проти 2 098,45 грн. у чоловіків (Таблиця 3). Порівняно з попередніми роками спостерігається збільшення заробітної плати жінок майже у всіх сферах економічної діяльності. Найвищий рівень заробітної плати у жінок (2 974 грн.) та чоловіків (3 865 грн.) зафіксовано у сфері фінансової діяльності, а найменший у сфері сільського господарства та пов'язаних з ним послуг, у жінок - 1 453 грн., у чоловіків - 1 536 грн.

Таблиця 3. Середньомісячна заробітна плата працівників за видами економічної діяльності. (грн.)

	2011		
	жінок, грн.	чоловіків, грн.	заробітна плата жінок у відсотках до заробітної плати чоловіків
Всього по області	1 654	2 098	79,0
Сільське господарство та пов'язані з ним послуги	1 453	1 536	94,0

Лісове господарство та пов'язані з ним послуги	1 802	1 928	85,5
Рибне господарство	1 651	1 847	87,3
Промисловість	1 796	2 150	80,3
Будівництво	1 948	2 490	80,0
Оптова й роздрібна торгівля побутовими товарами та їх ремонт	1 655	1 960	83,8
Готелі і ресторани	2 200	2 295	96,6
Транспорт і зв'язок	2 167	2 820	79,8
Фінансова діяльність	2 974	3 865	77,0
Операції з нерухомістю, здавання під найм та послуги юридичним особам	2 099	1 887	116,5
Державне управління	2 224	2 904	76,3
Освіта	1 710	1 736	98,5
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	1 685	1 826	89,5
Колективні, громадські та особисті послуги, діяльність у сфері відпочинку та розваг, культури та спорту	1 821	1 885	97,0

Вищенаведені дані вказують на яскраво виражену диспропорцію в оплаті праці жінок та чоловіків, пояснюється це тим, що значна частина чоловіків зайняті у більш високооплачуваних галузях виробництва, а також майже у всіх галузях виробництва займають керівні посади, а, отже, й високооплачувані, натомість жінки зосереджені, переважно, на виконавчих ланках, де оплата праці є значно меншою. Крім того в Україні існує й інша тенденція у сфері оплати праці, іноді за умов однакового освітньо-професійного рівня, жінки отримують в середньому на 10-12% відсотків меншу зарплату, ніж чоловіки. Це явище є, з одного боку, відображенням гендерних стереотипів, а з іншого, відображенням ринкової вартості жіночої праці. Зменшення диспропорцій в оплаті праці жінок та чоловіків є складною проблемою, яка потребує відповідних механізмів регулювання як на регіональному, так і на загальнонаціональному рівнях.

Очевидно, що соціально-економічне становище жінок і чоловіків у Закарпатській області є доволі неоднорідним. У першу чергу очевидним є факт стрімкого скорочення чоловічого населення області, так за формального збереження загального природного приросту населення області, природній приріст чоловічого населення майже відсутній, за виключенням окремих районів. По-друге, доволі значним є розрив у показниках економічної активності жінок та чоловіків, особливо, що стосується рівня доходів і зокрема, заробітної плати жінок та чоловіків, розрив у якій складає в середньому близько 20%, а за деякими видами економічної діяльності

Гендерні аспекти розвитку Закарпатської області: на прикладі...

доходить й до 30%.

Закарпатська область, не відзначається надвисокими темпами виробництва та соціально-економічного розвитку, що й позначається на рівні доходів та якості життя населення області, але з різних причин, більш залежними є жінки, загальновідомо, що в основному саме вони зайняті у сфері домашньої неоплачуваної праці, мають меншу заробітну плату, порівняно з чоловіками, отримують менше пропозицій на ринку праці, найчастіше вивільняють робочі місця та ін.

З огляду на все вище сказане, у Закарпатській області необхідним є впровадження довгострокової програми чи стратегії забезпечення гендерної рівності, метою якої мало б стати усунення негативних гендерних диспропорцій у демографічному, соціальному та економічному розвитку регіону.